శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

విద్యానాథకవీంద్ర ప్రణీతమైన
ప్రతాపరుద్రీయమను, అలంకారశాస్త్రము

ఇది

శ్రీమహోపాధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరి
పుత్రుండగు, కుమారస్వామిసోమయాజిచే
రచియింపఁబడిన.
రత్నాపణమనెడు
వ్యాఖ్యానముతోఁగూడ.

సరస్వతి - తిరువేంగడాచార్యులచేతను.
వంగీపురం - రామకృష్ణమాచార్యులచేతను.
పండితసాహాయ్యంబున.
లేఖకప్రమాదాదిదోషరహితంబుగఁబరిశోధింపఁబడి.

శ్రీమచ్చెన్నపురీ
సరస్వతీనిలయముద్రాక్షరశాలయం
దచ్చుగూర్పించి ప్రచురింపఁబడియె.

విభవసంవత్సర పుష్యశుద్ధ ౫ శుక్రవారము.
౧౮౬౮ సం॥ డిసంబరు ౧౮.

ప్రకటన,

ఈగ్రంథమందచ్చటచ్చటఁ గొన్నివిశేషములంజేర్చి పరిశోధించియచ్చువేయించియున్నాము. కాఁబట్టి ౧౮౬౭ సంవత్సరపు ౨౦ ఆక్టు ప్రకారము దీని మఱియెవ్వరును ముద్రింపఁగూడదు ....*

౧౮౭౮ సంu డిసంబరు ౧౮ ది. } స॥ తిరువేంగడాచార్యులు. వం॥ రామకృష్ణమాచార్యులు.

ప్రతిపత్తి.

విషయానుక్రమణిక.

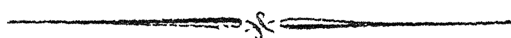
విషయానుక్రమసూచికాసమాప్తా.

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయపరబ్రహ్మణేనమః

వ్యాఖ్యానసహిత ప్రతాపరుద్రీయప్రారంభః

మూలమ్॥ విద్యావైభవకౌముదీం శ్రుతిశిరస్సీమంతముక్తామణిం
ధారాన్నిష్కభువస్త్రిలోకజననీంవందేగిరాందేవతాం।
యత్పాదాబ్జనమస్క్రియాస్సుకృతినాంసారస్వతప్ర
క్రియా బీజన్యాస భువో భవంతికవితా నాట్యైకజీ
వాతవః॥౧॥...... .. ..*

వ్యా॥ కల్యాణానితనోతుకశ్చనపుమాన్ద్వాంగసంతాపశ్లోగం భాభో గవిలోలుపాంనళిగణాన్వర్ణాంచ చైశ్వాలయః। యత్పాదాంబురుహావలంబశరణాఃపూర్వేపుమాంసస్త్రయస్త్రైలోక్యస్థితిసర్గసంహృతివిధానిర్విఘ్నసిద్ధోద్యమాః॥ అస్తుకల్యాణదందివ్యంవస్తునారీనరాత్మకం। స్వోపజ్ఞంవాఙ్మయంయస్య విహారగృహవేదికా॥ (వాణీంకాణభుజీమజీగణదవాసాసీచ్చవైయాసికీ మంతస్తంత్రమరంస్తపన్నగగవీగుంభేషుచాజాగరీత్। వాచామాచకలద్రహస్యమఖిలంయశ్చాక్షపాదస్ఫురాం లోకేభూద్యదుపజ్ఞమేవవిదుషాం సౌజన్యజన్యంయశః॥) త్రిస్కంధశాస్త్రజలధించుళుకీకురుతేస్మయః। తస్యశ్రీమల్లినాథస్యతనయోజనితాదృశః॥ కోలచలపెద్దయార్యఃప్రమాణపదవాక్యపారదృశ్వాయః। వ్యాఖ్యాతనిఖిలశాస్త్రః ప్రబంధకర్తాచసర్వవిద్యాసు॥ తస్యానుజన్మాతదనుగ్రహాత్తవిద్యోనవద్యోవినయావనమ్రః। స్వామీవిపశ్చిద్వితనోతిటీకాం ప్రతాపరుద్రీయరహస్యభేత్రీం॥ పుణ్యశ్లోకగుణోక్తిశాణకషణాత్తేజనాంలంభితం సంజగ్రాహరసాదిరత్ననిచయం విద్యాగనాథః స్వ

రా। సోహంతద్వ్యవహారహేతురధునాకంచిత్కరోమ్యాపణంతత్రా
నుగ్రహమూల్యతోఖిలషితంక్రీణంతుధన్యాజనాః॥ (యద్యన్నిగూఢమ
ఖిలంశక్త్యాతత్తత్ప్రకాశ్యతే। నామూలంలిఖ్యతేకించిన్నానపేక్షిత
ముచ్యతే ॥) అథతత్రభవాన్విద్యానాథనామామహాకవిరలంకారశా
స్త్ర మారభమాణ స్తస్యావిఘ్నపరిసమాప్తయే ప్రచయగమనాయచ
మంగళాదీనిమంగళమధ్యానిమంగళాంతానిశాస్త్రాణి ప్రథంతఇత్యాది
భగవద్భాష్యకారవచనమాశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశోవాపి తన్ము
ఖమిత్యాశీరాద్యన్యతమస్య ప్రబంధముఖలక్షణత్వ ప్రతిపాదకమాచా
ర్యదండివాక్యంచప్రమాణయన్ వృద్ధాచారపరిప్రాప్తం విశిష్టేష్టదేవ
తానమస్కారలక్షణం మంగళమంతేవాస్యనుగ్రహాయాదౌ గ్రంథతో
నిబధ్నాతి........ .. ..*

విద్యేతి ॥ విద్యావేదవేదాంగాదయః॥శ్లో॥ అంగానివేదాశ్చత్వారో
మీమాంసాన్యాయవిస్తరః। పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యేతా
శ్చతుర్దశేతిస్మరణాత్ - తాఏవకైరవాణికుముదానితేషాంకౌముదీం
చంద్రికాం-నిఖిలవిద్యోల్లాసకారణభూతామిత్యర్థః-శ్రుతీనాంశిరాం
స్యుపనిషదఏవ శిరాంసిమూర్ధానః తత్రసీమంతముక్తామణింకేశమార్గా
భరణాయమానాం - వేదాంతవేద్యామిత్యర్థః ॥ అథాస్యాలౌకికస్వ
రూపమాహ॥దారానితి॥ దారాఃపుంసిచభూమ్న్యేవేత్యభిధానాద్బహు
త్వంపుంస్త్వంచ-త్ర్యవయవోలోకస్త్రిలోకః- శాకపార్థివాదిత్వా
న్మధ్యమపదలోపీసమాసః- లోకత్రయసముదాయోత్రత్రిలోకశబ్దేన
వివక్షితః-తస్యాజననీమితిషష్ఠీసమాసః-అన్యథాతద్ధితార్థేత్యాదినాసమా
హారసమాసే అకారాంతోత్తరపదత్వేన స్త్రీత్వాద్ద్విగోరితీకారేత్రి
లోకీతిస్యాత్ - అతఏవద్విగోర్లుగనపత్యఇత్యత్ర త్ర్యవయవావిద్యాత్రి
విద్యా-తామధీతేవేత్తివాత్రైవిద్యః- నతుతిస్రోవిద్యా అధీతఇత్యణ్ప్ర
త్యయనిమిత్తస్తద్ధితార్థేత్యాదినాసమాసః- అతఏవాణ్ప్రత్యయస్యలుగ
భావఇత్యాహభగవాన్భాష్యకారః - ఇత్థంనమస్కర్తవ్యదేవతాయా
వైశిష్ట్యముక్త్వాస్వగ్రంథారంభోపయోగిత్వేనఇష్టత్వంచ సూచయ

తి॥ యత్పాదేతి॥ పాదావబ్జే ఇవేత్యుపమితసమాసః - నను పాదావేవాబ్జే ఇతి రూపకసమాసః - తథా సత్యబ్జయోః ప్రాధాన్యేన తత్ర నమస్కారాయోగాత్ - సారస్వతప్రక్రియాః కావ్యనాటకాదివాఙ్మయవిశేషాః - తాసాం బీజం కారణభూతశ్శక్తిప్రతిభాద్యపరపర్యాయస్సంస్కారవిశేషః - తదేవ బీజమంకురకారణం తస్య న్యాసభూమయః ఆవాపభూమయః - కవితా నాట్యస్యైకజీవాతవో ముఖ్యజీవనౌషధాని - అపి చ్ఛేకహేతవ ఇత్యర్థః - అత్ర నమస్కారాత్ పితా కారణభూతస్సంస్కారో జాయతే సంప్రదాయాపిచ్ఛేదశ్చ భవతీతి భావః - నమస్క్రియా ఇతి బహువచనం తాసాం భక్తిశ్రద్ధాతిశయపూర్వకత్వం ద్యోతయతి - తథావిధానామేవ శ్రేయస్కరత్వాత్ - తథా చ శ్రుతిః॥ భూయిష్ఠాం తే నమ ఉక్తిం విధేమేతి - అత్రోపమారూపకవిశేషాణాం తిలతండులవత్పరస్పరనైరపేక్ష్యేణ సంసృ

పూర్వేభ్యో భామహాదిభ్యస్సాదరం విహితాంజలిః । వ
క్ష్యే సమ్యగలంకారశాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహమ్॥ ౨॥ చి
రేణ చరితార్థోభూత్సర్వాలంకారసంగ్రహః। ప్రతాప
రుద్రదేవస్య కీర్త్యై స ప్రకాశ్యతే॥ ౩॥ రసప్రధానాశ్చ దా

ష్టిః । తదన్వయనప్రకారస్త్వలంకారప్రకరణే వ్యక్తీభవిష్యతీత్యుపరమ్యతే - గ్రంథాదౌ వాయుబీజస్య వకారస్య యకారస్య భూదేవతాకస్య మగణస్య చోపాదానాద్వర్ణగణాదిశుద్ధిరస్త్యేవేతి సర్వమవదాతం॥ ౧॥ అథాలంకారశాస్త్రప్రణేతౄన్ ప్రణామపూర్వకం వక్ష్యమాణమర్థం ప్రతిజానీతే॥ పూర్వేభ్య ఇతి॥ యద్యపి రసాలంకారాద్యనేకవిషయమిదం శాస్త్రం తథాపి ఛత్రిన్యాయేనాలంకారశాస్త్రముచ్యతే - తత్ర సర్వస్వం రసాదిప్రమేయం సంగృహ్యతే సంక్షిప్యతే యేనాసావలంకారశాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహః ప్రారిప్సితో గ్రంథః - తం సమ్యగ్విశదం వక్ష్య ఇతి యోజనా - సంక్షేపవైశద్యాభ్యాం రసాదిసర్వప్రమేయప్రతిపాదనాత్సర్వోత్కృష్టత్వమస్య గ్రంథస్యేతి సూచితో భవతి॥ ౨॥ సంప్రత్యలంకారశాస్త్రస్య లోకోత్తరవర్ణనాలాభేనోత్కర్షమాహ॥ చిరేణేతి॥ ౩॥ శాస్త్రసర్వస్వసంగ్రహ ఇత్యుక్తం - తద్విభజతే॥ రసేతి॥ రసప్రధానా

రసజీవితాఇత్యర్థః - యద్యపివస్త్వలంకారరసాత్మనా త్రివిధస్యాపి వ్యంగ్యస్యజీవితత్వముత్తరత్రవక్ష్యతి-తథాపిస్వాత్మమాత్రవిశ్రాంతత్వేనప్రాధాన్యాద్రసస్యైవముఖ్యంజీవితత్వం- వస్త్వలంకారవ్యంగ్యయోస్తుసర్వథారసపర్యవసానేనాప్రాధాన్యేత్తదభావేపి - వాచ్యాదుత్కృష్టత్వసామ్యా దౌపచారికోజీవితత్వవ్యవహారఇతి నకశ్చిద్విరోధఇతిధ్వనిలోచనరహస్యం-గుణాదయోవక్ష్యమాణలక్షణాః - అనుక్తసముచ్చయార్థశ్చశబ్దశ్శయ్యాపాకావాకర్షతి॥४॥ కావ్యస్వరూపనిరూపణేసత్యప్యుదాహరణార్హనాయక నిరూపణాభావాత్ప్రాచాం

ధాగుణాలంకారవృత్తయః। రీతయశ్చేయతీశాస్త్రప్రమేయంకావ్యపద్ధతిః॥ ४ ॥ యద్యప్యసౌప్రబంధేషుప్రాచాంసాధునిరూపితా । తథాప్యస్యాస్సమంనేతు ర్నోదాహరణమాదృతం॥ ५॥పుణ్యశ్లోకస్యచరితముదాహరణమర్హతి। నకశ్చిత్తాదృశఃపూర్వైః ప్రబంధాభరణీకృతః॥౬ ప్రబంధానాంప్రబంధౄణామపికీర్తిప్రతిష్ఠయోః। మూలంవిషయభూతస్యనేతుర్గుణనిరూపణం ॥ ౭॥ వాక్యం ॥ యథారామగుణవర్ణనంరామాయణవల్మీకజన్మనోర్మహాప్రతిష్ఠాకారణం ॥ తథామహాపురుషవర్ణనేనహి శ్రేయస్కరీప్రబంధస్థితిః ॥ యథా వేదశాస్త్ర పురాణాదేర్హిత

ప్రబంధేష్వపకర్ష ఇత్యాహ॥యద్యపీతి॥అసౌకావ్యపద్ధతిః॥५॥ అతఏవప్రబంధౄణామప్యపకర్ష ఇత్యాహ॥పుణ్యేతి ॥ చరితోదాహరణేకర్తృకర్మణీ॥౬॥తన్నిరూపణేతుమహానుభయోపాముత్కర్ష ఇత్యాహ ॥ ప్రబంధానామితి॥ప్రబంధౄణాంప్రబంధకర్తౄణాం॥౭॥ తత్రదృష్టాంతమాహ॥యథారామేతి॥ ఉత్తమగుణవర్ణనేనైవప్రబంధనిర్మాణమనేకశ్రేయోహేతురిత్యాహ॥తథామహాపురుషేతి॥ అతఏవోత్తమగుణవర్ణనమవశ్యంకర్తవ్యమితిభావః ॥ అథస్వంగ్రంథప్రతిపాద్యస్యకావ్యస్యవేదాదివత్పురుషార్థపర్యవసాయితామాహ॥యథా వేదేతి ॥ సన్నుత్తమనాయకఆశ్రయోవర్ణ్యత్వేనయస్యతస్మాత్ ॥ అభ్యుచ్చయమా

హానియానితి॥ ఉక్తమర్థముపపాదయతి॥ తథాహీత్యాదినా॥ ప్రత్యక్షా ద్యవిషయమిష్టప్రాప్త్యుపాయం జ్యోతిష్టోమాదికమనిష్ట పరిహారోపా యంకళంజభక్షణవర్జనాదికంచయోనవిదంతిన వేదః - తదుక్తం॥ ప్రత్య క్షేణానుమిత్యావాయస్తూపాయోనబుధ్యతే। ఏనంవిదంతి వేదేన తస్మా ద్వేదస్య వేదతేతి- తస్మాత్ప్రభుసమ్మితాద్రాజతుల్యాత్ - కుతః శబ్దప్ర ధానాత్ వాఙ్మాత్రేణ ప్రభురివ వేదోపి విధినిషేధబలేన పుంసాం ప్రవర్త కో నివర్తకశ్చ - ప్రభుర్హ్యపరాధే దండయతి వేదస్తు ప్రత్యవాయం జనయతీ తి శబ్దప్రధానత్వమితి భావః- ప్రత్యవాయజనకత్వంచ వేదస్య స్వరవర్ణ యోరన్యథోచ్చారణేపి దురితశ్రవణాదన్యథానుష్ఠానే అననుష్ఠానే వా కై ముతికన్యాయసిద్ధం - అధ్యయనవిధేః ఫలవదర్థావబోధపర్యంతత్వాదితి వే దితవ్యం- చిరంమీమాంసాపేక్షయా కృచ్ఛ్రేణేత్యర్థః - యత్ర-ఫలాద్వ్యాక

ప్రాప్తిరహితనివృత్తిశ్చ తథా సదాశ్రయాత్తద్వ్యాదపి॥
ఇయాన్విశేషః- కావ్యాత - త్రస్యతాః స్వరసాన్యత్ర సత
థా॥ తథాహి॥ శ్లో॥ యద్వేదాత్ప్రభుసమ్మితాదధిగతం
శబ్దప్రధానాచ్చిరం యచ్చార్థప్రవణాత్పురాణవచనా
దిష్టం సుహృత్సమ్మితాత్। కాంతాసమ్మితయా యయా సర
సతామాపాద్య కావ్యశ్రియా కర్తవ్యే కుతుకీ బుధోఽరచిత

ర్తవ్యరూపం అధిగతం ప్రమితం- అర్థప్రవణాదర్థవాదబహుళత్వేనార్థ ప్రధానాత్ - పురాణాదికం న వేదవదేవం కుర్యాన్నైవం కుర్యాదితి ప్రవ ర్తకం నివర్తకం వా విధినిషేధబలేన - కింతు తన్న్యకారేణ పూర్వపురు షచరితస్తుతినిందాముఖేన రాగద్వేషోత్పాద్య మిత్రవత్ప్రవృత్తినివృ త్తిహేతుభూతం - అతోస్యార్థప్రధానత్వమిత్యవగంతవ్యం - అతస్సు హృత్సమ్మితాత్పురాణవచనాచ్చ యదిష్టమభిరుచితం తస్మిన్నిత్యధ్యాహ్రి యతే- యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ - కాంతాసమ్మితయా యయా-కవ యతే వర్ణయతీతి కవిః తస్య కర్మ కావ్యం- బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యఞ్ ప్ర త్యయః- తచ్చ పంకజాదివద్రూఢత్వాత్ప్రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనా త్మకమేవ న కర్మమాత్రం- తస్య శ్రియా విలాసేన సరసతామాపాద్య- ఉ

తత్కాంతాజననేనాభిముఖీకృత్యేత్యర్థః - కర్తవ్యేగుర్వాజ్ఞాకరణాదౌ -
బుధోవిద్వాన్నతుపామరః- కుతుకీ రాగవాన్ విరచితః- ఉభయత్రాప్య
కారప్రశ్లేషాత్ - అకర్తవ్యేపరదారహరణాదౌ అకుతుకీద్వేషవాంశ్చే
తిలభ్యతే- యథా కామినీ కటాక్షవీక్షణాదివిలాసైరేవ కామినమావర్జ
యంతీమమేదమభిలషితంకురుఅనభిలషితం మాకుర్విత్యనుక్త్వైవసర్వం
సంపాదయతితథా కావ్యశ్రీరపివ్యంజనవ్యాపారమాత్రపరత్వేనోపస
ర్జనీభూతశబ్దార్థతయా శబ్దార్థప్రధానాభ్యాం ప్రభుసుహృత్సమ్మి
తాభ్యాం వెదపురాణాభ్యాం విలక్షణా సతీ సహృదయహృదయాహ్లాదకా
రిణావ్యంజనవ్యాపారేణైవ రామాదివద్వర్తితవ్యం నతురావణాదివదితి
పుంసఃకర్తవ్యేప్రవర్తయతి నివర్తయతిచాకర్తవ్యా దిత్యస్యాఃకాంతా
సమ్మితత్వమవగంతవ్యం-ఏతేనాస్యాస్సరసతాపాదనేనప్రవర్తకత్వా

> త్తస్యైస్పృహాంకుర్మహె॥ ౮॥వాక్యం॥ తతఃకావ్యంనృ
> ష్టాదృష్టఫలజనకతయాబహూపయుక్తం॥ తచ్చోక్తంకా
> వ్యప్రకాశే ॥ కావ్యంయశసేర్థకృతెవ్యవహారవిదేశివేత
> రక్షతయే । సద్యఃపరనిర్వృతయేకాంతా సమ్మితతయో
> పదేశయుజఇతి ॥ ప్రసిద్ధంచైతన్మహాప్రబంధేషు॥ పరివ

ర్ధ్యయానునయపురస్సరంప్రవర్తకాభ్యాం వేదపురాణాభ్యాంవిశేషోవివ
క్షితఇతిబోద్ధవ్యం॥ అతస్తల్లక్షణాయప్రయతామహఇత్యాహ - తస్యై
స్పృహాంకుర్మహఇతి॥ స్పృహేరీప్సితఇతిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ -ఏ
తేనపురుషార్థోపదేశః కావ్యస్యప్రయోజనం - తదుక్తం కావ్యంవిష
యః-తద్‌జ్ఞానంప్రయోజనం- ఉభయోస్సాధ్యసాధనభావస్సంబంధః-జి
జ్ఞాసురధికారీత్యనుబంధిచతుష్టయంసూచితం॥౮॥నహ్యుక్తోపదేశవిశేషప
వాత్రప్రయోజనంకింతుకీర్త్యాదికమపిసంభవతీత్యాహ॥ తతఇతి ॥ తత
స్సప్రయోజనత్వాత్ బహుప్రయోజనసాధనత్వాదుపాదేయమితిభా
వః॥ అత్రవృద్ధసంవాదమాహ-తచ్చోక్తమిత్యాదినా॥ కృద్విద్యుజ్‌శబ్దాః
భావెసంపదాదిత్వాత్ క్విబంతాః - అత్రయశోర్థానర్థప్రతీకారాఃద్వ
యోరపి - వ్యవహారోపదేశౌతుసహృదయస్యైవ నిర్వృతికాలే కవిర

పిసహృదయవివేతినిర్వృతిర్ద్వయోరపి॥ పరివడ్ఢఈతి॥పరివర్ధితేవిజ్ఞానం సంభావ్యతేయశోవిసర్పంతిగుణాః। శూ్రియతేనుపురుషచరితంకింతద్యేననహరంతికావ్యాలాపాః॥నహరంతీత్యత్ర మనఇతి శేషః - విడప్పందిగుణాః-అర్జైర్విడప్పఇతికర్మ్యశివిడప్పాదేశఇతి॥త్రివిక్రమభోజరాజౌ,కింబహునాచతుర్వర్గవ్యుత్పత్తిరప్యత్రైవభవతీతిభావః- తథాపిపరనిర్వృతిరేవేహాముఖ్యంఫలమితిరహస్యం-అన్యథాకావ్యస్యకాంతాసమ్మితత్వవిశేషోనస్యాత్ - తదుక్తంలోచనేచతుర్వర్గవ్యుత్పత్తేరపిచానందఏవపార్యంతికంముఖ్యంఫలమితి॥ ననుకావ్యాలాపాం శ్చవర్జయేదితినిషేధాద్విఫలో

డ్ఢఇవిణ్ణాణంసంభావిజ్జఇజసోవిసప్పందిగుణా।సువ్వఇసుపురుసచరిఅంకింతజ్జేణణహరంతికవ్వాళావా॥ ఛాయా॥పరివర్ధతేవిజ్ఞానంసంభావ్యతేయశోవిసర్పంతిగుణాః। శూ్రియతేసుపురుషచరితంకింతద్యేననహరంతికావ్యాలాపాః యత్రపునరుత్తమపురుషచరితంననిబధ్యతేతత్కావ్యంపతిత్యాజ్యమేవ । తన్మాలాచేయంస్మృతిఃకావ్యాలాపాంశ్చవర్జయేదితి । నకేవలంకావ్యస్యాయంపంథాః।కింతుశాస్త్రజాతస్యాపిసదాశ్రయత్వేనమహోత్కర్షాదరః॥ తథా వైశేషికాదే రీశ్వరప్రతిష్ఠాపకతయా జగత్పూజ్యతా॥తథామహాభారతాదీనామపమహాపురుషవర్ణనపరతయైవవిశ్వాతిశాయిత్వం।కింబహునా వేదాంతాఅపి

యంప్రయాసఇత్యాశంక్యస్మృతేరన్యవిషయత్వమాహ॥ యత్రపునరితి॥అన్యథారామాయణాదేరపిహేయత్వప్రసంగాదితిభావః - కావ్యైకైముతికన్యాయేనోత్తమ పురుషగుణవర్ణన స్యావశ్యకత్వం ప్రతిపాదయితుంశాస్త్రజాతస్యాపితత్పరత్వమాహ॥నకేవలమిత్యాదినా॥ ఈశ్వరప్రతిష్ఠాపకతయేతి - అంకురాదికంసకర్తృకంకార్యత్వాద్ఘటవదిత్యాదిప్రమాణైరితిభావః। అత్రకర్తరిచేతినిషేధాద్యాజకాదిభిశ్చేతిషష్ఠీసమాసోద్రష్టవ్యః - తస్యాకృతిగణత్వాత్ - యద్వా శేషషష్ఠీసమాసః తస్యైతన్నిషేధాభావాత్ -ఏవమన్యత్రాపిద్రష్టవ్యం-భారతాదీనామపి

శాసకత్వాచ్ఛాస్త్రత్వేనని ర్దేశః॥ † నను చిదేకరసతయా నిర్ధర్మకస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాదకేషు వేదాంతేషు గుణవత్పురుషవర్ణనం నాస్తీతి చేన్నైష దోషః - బ్రహ్మణ్యానందాదీనామౌపాధికానాం విద్యమానత్వాత్ - తదుక్తం పంచపాదికాయాం-ఆనందో విషయానుభవో నిత్యత్వం చేతిసంతి తద్ధర్మా ఇతి। అథవా సచ్చిదానందస్య బ్రహ్మణో నిర్గుణస్యాపి నిర్దోషత్వమేవ గుణః-యథాహ మాఘః - అపదోషతైవ విగుణస్య గుణ ఇతి తదేతదభిప్రేత్యాహ కింబహునేతి ॥ న చేదం మాఘవచనమబ్రహ్మపరమితి వచనీయం-తథాహి ॥ అవిభావ్యతారకమదృష్టహిమద్యుతిబింబమస్తమితభానునభః। అవసన్నతాపమతమిస్రమభాదపదోషతైవ విగుణస్య గుణ ఇతి - అత్ర ప్రాకరణిక సంధ్యానభః ప్రతిపాదనాత్ప్రతీయమానస్యాప్రాకరణికస్య - న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకం కో మోహః కశ్శోక ఇత్యాద్యుపనిషదర్థ సనాథస్యాకాశపర్యాయ నభశ్శబ్దార్థస్య బ్రహ్మణో ర్థాంతరస్యానేన నిర్గుణస్య నిర్దోషత్వమేవ గుణ ఇతి వివక్షితత్వాత్ - పదార్థ

బ్రహ్మప్రతిపాదకతయా పరముత్కృష్యంతే॥ అథాతో

ధర్మజిజ్ఞాసేత్యుపక్రమమాణేన సూత్రకృతా మహర్షిణా

వివేచనప్రపంచః పునరస్మన్మహోపాధ్యాయ విరచిత మాఘవ్యాఖ్యానే సర్వంకషాఖ్యానే ద్రష్టవ్యః ॥ నిరీశ్వరవాదినామపి మీమాంసకానాం గుణకౌరేయధర్మప్రతిపాదనాదేవ గుణవత్పురుష వర్ణనపర్యవసాయిత్వమిత్యాహ॥ అథాత ఇతి॥ అథ వేదాధ్యయనానంతరం అతో వేదస్య వివక్షితార్థత్వాద్ధర్మస్య జిజ్ఞాసా కర్తవ్యేతి సంక్షేపత సూత్రార్థః-మహర్షిణా జైమినినేతి శేషః - ధర్మో నామ శ్రేయస్సాధన భూతో యాగాదిరేవ నాపూర్వమాత్మనిష్ఠం-తదుక్తం-శ్రేయస్సాధనతా యత్ర ద్రవ్యాదౌ విధితో భవేత్ ।తస్యైవ ధర్మతా జ్ఞేయా ధర్మస్తత్సాధనం యత ఇతి- అపూర్వం చ యాగాదేరవాంతరవ్యాపారశ్శక్తిర్వేతి భాట్టః + తన్మతాశ్రయణే ధర్మ

---

† వస్తుతస్తు భేదవాదిమతే - బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీక కల్యాణగుణ విశిష్టతయా వేదాంతానాం గుణవన్మహాపురుష ప్రతిపాదకత్వం సూపపాదమేవేతి కిమనేన నిర్గుణ బ్రహ్మావలంబనక్లేశేనేతి విభావనీయమ్.

స్యాపూర్వద్వారా పురుషాశ్రితత్వం గుణత్వం చౌపచారికం- ప్రాభాక
రాస్తుయాగాదివ్యతిరిక్తం స్థిరకార్యం లిఙ్గాదివాచ్య మపూర్వమేవధర్మ
ఇతి ప్రతిపేదిరే - తన్మతేపునస్తస్యాత్మనిష్ఠత్వం గుణత్వం చసంప్రతిప
న్నమేవేతిసుష్ఠూక్తం- పురుషాశ్రితస్యగుణశ్రేష్ఠస్యేతి-ఉరరీకృతమఙ్గీ
కృతం- నన్వేతచ్ఛాస్త్రం న్యాయనిరూపణపరం నపురుషగుణవర్ణనపరమి
త్యాశంక్యతస్యాపిపురుషగుణధర్మనిరూపణార్థత్వాత్తత్రైవ పర్యవసాన
మన్యథావైఫల్యమిత్యాశయేనాహ॥ తత్తన్న్యాయేతి ॥ ఉక్తమర్థముప
సంహరన్ స్వగ్రంథస్యవిద్వత్పరిగ్రహమాశాస్తే॥ అతశ్చేతి ॥ ౯ ॥ వ
ర్ణ్యప్రబంధయోరుభయో రుత్కృష్టత్వా దన్యోన్య ముపస్కార్యోప

ణాపిపురుషాశ్రితస్య గుణస్యధర్మస్య జిజ్ఞాసాద్వారేణ
మహాపురుషగుణవర్ణనమేవ శాస్త్రస్య ప్రాణ ఇత్యురరీ
కృతం। తత్తన్న్యాయనిరూపణపరస్యాపిప్రబంధరాశే
ర్మహాపురుషగుణవర్ణనం హేమ్నః పరమామోదః। అత
శ్చ॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్యగుణానాశ్రిత్యనిర్మితః। అలం
కారప్రబంధోయం సంతఃకర్ణోత్సవోస్తువః॥ ౯ ॥ కాకతీ
యనరేంద్రస్యయశోభూషయితుంకృతా। విద్యానాథకృ
తిశ్చేయం స్వయం తేనవిభూష్యతే॥ ౧౦ ॥ తదుక్తం దం
డినా॥ ఆదిరాజయశోబింబమాదర్శం ప్రాప్యవాఙ్మయం

స్కారకభావ ఇత్యాహ॥ కాకతీయేతి ॥ కాకతిర్నామదుర్గాశక్తిరేకశిలా
నగరేశ్వరాణాంకులదేవతా- సాశక్తిర్భజనీయాస్యేతి కాకతీయః-వృద్ధా
చ్ఛఇతిశైషికశ్ఛప్రత్యయః ॥ ౧౦ ॥ అత్ర ప్రబంధ మహిమ్నావర్ణ్యోప
స్కారే వృద్ధసంవాదమాహ॥ తదుక్తందండినేతి ॥ అత్రబింబశబ్దః కర్తృ
వాచీ- వాఙ్మయాదర్శః కర్మ- అత్రనలనహుషాద్యసన్నిధానేపితద్యశోబిం
బప్రతిష్ఠాయా వాఙ్మయాదర్శాధీనత్వోక్తేః ప్రబంధమహిమ్నా ప్రతిపా
ద్యోత్కర్ష ఇతిభావః - కేషుచిత్కోశేష్వేతత్పద్యం ప్రతిపాద్యమహి
మ్నా ప్రబంధోత్కర్షపరగ్రంథమధ్యే లేఖకదోషాల్లిఖితం తత్తుగౌర్గౌః
కామదుఘాసమ్యగిత్యాద్యేతత్పద్యపూర్వోత్తర శ్లోకపర్యాలోచనయా

అస్మదుక్తార్థావధారణాదుపేక్షణీయం॥అథవర్ణ్యమహిమ్నాప్రబంధోప
సాహ- రేఖామహాదిసంవాదమాహ॥సూక్తైవేత్యాదినా॥ నాయకేతి॥నా
యకః రామాదిఃతరళశ్చ- గుణాశ్శౌర్యాదయస్తంతవశ్చ-ఆకల్పవదాచ
రంతిఆకల్పంతి- సర్వప్రాతిపదికేభ్యఃక్విబ్వావక్తవ్యఇతిక్విప్-అనేనక
ర్ణావతంసతిర్వ్యాఖ్యాతః॥ఏవమవశ్యంలోకోత్తరగుణోనాయకఃకావ్యే

తేషామసన్నిధానేపినస్వయంపశ్యనశ్యతీతి॥సూక్తైవప్ర
తిపాద్యమహిమ్నాప్రబంధమహత్తా। తదుక్తంప్రాచా
భామహేన ॥ ఉపశ్లోక్యస్యమాహాత్మ్యాదుజ్జ్వలాఃకా
వ్యసంపదఇతి। ప్రతిపాదితంచోద్భటేన ॥ గుణాలంకార
చారుత్వయుక్తమప్యధికోజ్జ్వలం।కావ్యమాశ్రయసంప
త్త్యామేరుణేవామరద్రుమఇతి॥రుద్రభట్టేనాపికధితం ।
ఉదారచరితనిబంధనా ప్రబంధప్రతిష్ఠేతి॥ప్రపంచితంచ
సాహిత్యమీమాంసాయాం॥ నాయకగుణగ్రథితాసూ
క్తిస్రజస్సుకృతినామాకల్పమాకల్పంతీతి ॥ నిరూపితంచ
భోజరాజేన॥ కవేరల్పాపివాగ్వృత్తిర్విద్వత్కర్ణావతం
సతి । నాయకోయదివర్ణ్యేతలోకోత్తరగుణోత్తరఇతి ॥

* మహాకులీనత్వాదినాయకగుణాః *

తత్రైతేనాయకగుణాః ॥ మహాకులీనతౌజ్జ్వల్యంమహా
భాగ్యముదారతా। తేజస్వితావిదగ్ధత్వంధార్మికత్వాద
యోగుణాః॥ ౧౧ ॥ పూర్వశాస్త్రానుసారేణకతిచిత్క-
థితాఇమే । ప్రతాపరుద్రదేవస్య గుణావాచామగోచ
రాః॥ ౧౨॥ అథైతేషాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ త

వర్ణ్యఇత్యుక్తం-తేగుణాఃకఇత్యాకాంక్షాయాంపూర్వశాస్త్రానుసారే
ణకతిచనగుణాన్గణయతి॥ తత్రేత్యాదినా ॥ అథైతేషాంయథోద్దేశక్ర
మంలక్షణోదాహరణేప్రదర్శయతి॥మహాకులీనతేత్యాదినా॥మహాకులా
దఞ్ ఖఞావిత్యత్రాన్యతరస్యామ్ గ్రహణానువృత్త్యాఖఞ్ ప్రత్యయః
౧౧॥ ౧౨॥ ఉదాహరతి॥తాదృగితి॥అత్రభూలోకస్యస్వర్గాతిశాయివై

భవంకాకతీయనరేంద్రాణామింద్రాదిసాదృశ్యంచవ్యజ్యతే॥౧౩॥ఔ
జ్జ్వల్యమాహ॥ రూపేతి ॥ కుండలముక్తాహారనూపురాంగదాదిచతుర్వి
ధభూషణాభావే పిభూషితవదవభాసమానఆకారవిశేషోరూపం - తదు
క్తంభావప్రకాశే॥ ఆవేధ్యారోప్యవిక్షేప్యబంధనీయైరభూషితమ్। య
ద్భూషితమివాభాతితద్రూపమితికథ్యతఇతి॥ ఉదాహరతి॥మురారేరితి॥
మహాదేవాన్మహాదేవనామకాన్మహారాజాత్ -అవనీభృద్దుహితరి రాజపు
త్ర్యాం- ఈశ్వరాత్పార్వత్యామితిచధ్వన్యతే - అత్రమదనత్వోత్ప్రే
క్ష ॥ మహాకులీనతా నామకులేమహతిసంభవః॥యథా॥
తాదృఙ్మధ్యకు లోకబాహ్య విభవాదింద్రాదిబృందారక
శ్రైణీక్షోణ్యాంక్రీడితుమిచ్ఛుభిశ్చిరతరంసంప్రార్థితగ్లప
ద్మభూః । అత్యర్కేందుకులప్రశస్తిమస్య జన్యంకాకతీ
యాన్వయం తస్మిన్సంప్రతివీర రుద్రవపుషాజాగర్తిల
క్ష్మీపతిః ॥ ౧౩ ॥ అథౌజ్జ్వల్యం॥రూపసంపన్నదేహత్వ
మౌజ్జ్వల్యంపరికీర్త్యతే॥యథా॥మురారేర్యల్లపూర్వం
జలనిధిసుతాయాముదభవన్మహాదేవాజ్జాతస్స పునరవనీ
భృద్దుహితరి । వపుష్మాన్నా- మోయంజయతిజగతీభాగ్య
విభవైర్గప్రతాప శ్రీరుద్రస్స్వయమితి మనీషామృగదృ
శాం॥ ౧౪॥ అథమహాభాగ్యం॥ విశ్వంభరాధిపత్యంయ
త్తన్మహాభాగ్యముచ్యతే॥ యథా॥ సెవానమ్రనరేంద్ర
మౌళి విలసద్రత్నాంశునీరాజితం రాజ్యశ్రీప్రథమావ
తారపదవీమారుహ్యాసింహాసనం। క్షోణీంరక్షతివిక్రమై
కయారూపసంపత్తిరుక్తా॥ ౧౪॥ మహాభాగ్యమాహ॥ విశ్వంభరేతి॥ వి
శ్వంబిభర్తీతివిశ్వంభరా - సంజ్ఞాయాంభృతృవృజీత్యాదినాఖశ్ ప్ర
ప్రత్యయేముమాగమః-తస్యాఆధిపత్యంసార్వభౌమత్వమిత్యర్థః॥ ఉదా
హరతి॥ సేవేతి॥ప్రథమోవతారోవతరణం-అవేత్యాస్తోర్ఘఞిత్యత్రప్రా
యేణగ్రహణానువృత్తేరసంజ్ఞాయామపిఘఞ్ప్రత్యయః- తస్య- పదవీం-
సింహాసనస్యరాజ్యలక్ష్మీప్రథమచిహ్నత్వాదితిభావః- ప్రత్యర్థిపృథ్వీప

తీనాంశ్లాఘయాఉత్కర్షస్య లంఘనేజంఘయాచరంతీతిజాంఘికాః శీ
ఘ్రగామినః-చరతీతిరక్ - దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనాభ్యామఖిలక్షోణీ
సంరక్షణాదస్యమహాభాగ్యం॥ ౧౫ ॥ ఔదార్యమాహ॥యదితి॥తచ్ఛీల
స్యభావస్తాచ్ఛీల్యం-విశ్రాణనేతాచ్ఛీల్యమితిశివభాగవతవత్సమాసః॥ఉ
దాహరతి-వదాన్యఇతి॥ త్రయాణాంజగతాంసమాహారస్త్రిజగదితితద్ధి
తార్థేత్యాదినాద్విగుః- గుణశ్రేణీశ్లాఘయాగుణగణోత్కర్షేణపిహితం
తిరస్కృతంహరిదీశానాందిక్పతీనాంయశోయేనతస్య- అత్రసమృద్ధ
వస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారః॥౧౬॥ తెజస్విత్వమాహ॥జగదితి॥ఉదాహ
రతి॥ సదేతి॥ జయినోజయశీలస్య - కాకతిదేవతోపాసకోవిభుఃకాకతివి

రనుపమైః ప్రత్యర్థిపృథ్వీపతిశ్లాఘాలంఘనజాంఘికైర్గుణ
నిధిఃశ్రీవీరరుద్రోనృపః॥౧౫॥అథౌదార్యం॥ యద్విశ్రా
ణనతాచ్ఛీల్యమౌదార్యంతన్నిగద్యతే।యథా॥వదాన్యో
నాన్యోస్తిత్రిజగతిసమోరుద్రనృపతేర్గుణశ్రేణీశ్లాఘాపి
హితహరిదీశానయశసః। సమంతాదుద్భూతైర్ద్విరదమ
దగంధైస్సురభయః క్రియంతేయద్విద్వజ్జన మణిగృహ
ప్రాంగణభువః॥ ౧౬ ॥ అథతేజస్వితా॥జగత్ప్రకాశక
త్వంయత్తైజస్విత్వంతదుచ్యతే॥యథా॥ సదాతేజోభా
నౌస్ఫురతిజయినఃకాకతివిభోరరిక్ష్మాభృత్కాంతా చికు
రతిమిరాహంకృతిముషి।ప్రకాశవ్యుత్పత్తిర్భవతిజరదుద్దా

భుః-మధ్యమపదలోపీసమాసః- అరిక్ష్మాభృత్కాంతాచికురాఃశత్రురా
జస్త్రీకుంతలాఃపవతిమిరంతస్యాహంకృతిముషిగర్వనిర్వాపకే- ప్రియవి
యోజనేనతన్నివర్తకత్వాదితిభావః- తేజోభానౌసదానద్వైవ-స్ఫురతిస
తీతిభావలక్షణాసప్తమీ-జరంతిజీర్ణానిసర్వదాప్రకాశవిరహాద్ఘనీభూతా
నీత్యర్థః-జీర్యంతేరత్నిభూతేఅత్రన్ప్రత్యయః- తాన్యుద్దామానిబహు
ళానితమాంసియాసాంతాసాంతధోక్తానాం- నసూర్యంపశ్యంతీత్యసూ
ర్యంపశ్యాః-అసూర్యలలాటయోర్దృశితపోరితిఖశ్ప్రత్యయః-అరుర్ద్విష
దిత్యాదినాముమాగమః ఉపపదమతిజితిసమాసః- అత్రనఞ్సూర్యకర్మ

కయాన్కృశక్రియయాసంబంధో నతుసూర్యస్థయాసత్తయాఅతో సూర్యమిత్యసమర్థసమాసః-తథాపిసాధురేవ - యదాహభగవాన్భాష్యకారః-అవశ్యంకస్యచిన్నఙ్ సమాసస్యాసమర్థస్యగమకస్య సాధుత్వం వక్తవ్యం అసూర్యంపశ్యానిముఖానీతి- తాసామవధిగరేఃలాకాలోకపర్వతస్యపాశ్చాత్యదృషదాం అప్రకాశప్రదేశవస్తుషపలానాంప్రకాశవ్యుత్పత్తిఃప్రకాశజ్ఞానం- యద్వాఅయంప్రకాశశబ్దవాచ్యఇతిశృంగగ్రాహికయాసంగ్రహః - అత్రసూర్యప్రకాశ రహితయోరపి దేశకాలయోరపివెలప్రకాశజననాల్లోకోత్తరమస్యతేజస్విత్వమితిభావః॥ ౧౭॥

వైదగ్ధ్యమాహ ॥ కృత్యేతి ॥ కృత్యవస్తుషుకర్తవ్యార్థేషుచాతుర్యం ప్రయోగకౌశలం ॥ ఉదాహరతి॥చాతుర్యమితి॥యత్రవిద్యానతత్రశ్రీర్యత్రశ్రీర్న సరస్వతీతిన్యాయేనాన్యోన్యవిరుద్ధయోరపివాణీ శ్రియో

మతమసామసూర్యంపశ్యానామవధిగిరిపాశ్చాత్యదృష
దాం॥౧౭॥అథవైదగ్ధ్యం॥కృత్యవస్తుషుచాతుర్యంవైదగ్ధ్యం
పరికీర్త్యతే॥యథా॥ చాతుర్యంకిమువర్ణ్యతేగుణనిధేశ్శ్రీ
వీరరుద్రప్రభోర్యత్రాన్యోన్యవిరుద్ధయోరపి మహద్వాణీ
శ్రియోరాజ్ఞవమ్। కించాభ్యాంసదృశోపచారలలితాంత

ర్యత్రవీరరుద్రేమహదార్జవం సౌహార్దమేకత్రావస్థానమితియావత్- అస్తీతిగమ్యతే - అస్తిర్భవంతిపరోప్రయుజ్యమానోప్యస్తీతి మహాభాష్యకారవచనాత్ - ఉక్తన్యాయస్తువీరరుద్రవ్యతిరిక్తనిర్గుణ భూపాలవిషయఇత్యర్థః - ఆభ్యాంశ్రీవాణీభ్యాం - సహేతిశేషః - అత్రసహాదిశబ్దాప్రయోగేపి తదర్థగమ్యతాయాంవృద్ధోయూనేతి జ్ఞాపనాత్తృతీయా-సదృశైస్స్వస్వశీలోచితైరుపచారైఃప్రియాచరితసత్కారవిశేషైఃలలితాంహృష్టామిత్యర్థః - తదుక్తంభావప్రకాశే ॥ ఉపచారోయథాసత్త్వం స్త్రీణామల్పేపిహర్షదః। మహానప్యన్యథాయుక్తోనైవతుష్టికరోభవేదితి॥ ఉపచారలక్షణమపితత్రైవ॥వాసోంగరాగాభరణమాల్యశయ్యాసనాదిషు। యత్రయత్రస్పృహాతత్తద్దేశకాలానుకూల్యతః॥అత్యాదరేణసత్కారఉపచారఇతీరితఇతి ॥ ఆభ్యామిత్యత్రప్రథా

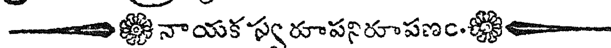
నేతృతీయాం విధానేపి శ్రీవాణ్యోశ్శబ్దవివోపసర్జనభావోనత్వాదర్థః- సహశాఖయా ప్రస్తరం ప్రహరతీత్యత్ర ప్రహరణే శాఖాప్రస్తరయోరివతయోర్ద్వయోశ్చ సమప్రధానభావోపపత్తేః అన్యథా అనౌచిత్యాదితి రహస్యం- అతస్త్రిప్రోపి సదృశోపచారసంతుష్టా ఇతి భావః - తాం భువం సనృపతిః- తత్తాదృశశబ్దయోః స్వరూపప్రకారస్మారకయోః ఖంజకుబ్జాదివద్విశేషణసమాసః- వక్తుమశక్యైరిత్యర్థః - ఉత్సవైః హర్షోత్పాదకవ్యాపారైః-ఉత్సూతే హర్షమిత్యేష ఉత్సవః పరికీర్త్యత ఇతి తత్రైవోక్తేః- మిథో విరుద్ధానామేతాసాం మనోన్యాన్యానురాగజననేన వశీకరణాద్యైవదగ్ధ్యముక్తం - వితరణవిద్వద్గోష్ఠీ ప్రజారంజనాదిభిః శ్రీవాణీధరణీర్నిర్వి

త్తాదృశైరుత్సవైర్నిస్సపత్న్యమిమాం భువం సనృపతిర్ధత్తే దిశాం జిత్వరః॥౧౭॥ అథ ధార్మికత్వం॥ ధర్మైకాయత్తచిత్తత్వం ధార్మికత్వముదీర్యతే॥ యథా ॥ పరిహాసేష్వనౌచిత్యం స్వప్నేప్యన్యవధూకథామ్। శత్రావప్యగుణారోపం కాకతీంద్రో న మృష్యతి॥౧౮॥ ఆదిగ్రహణాన్మహామహిమత్వపాండిత్యప్రభృతయః॥ తన్మహామహిత్వం స్యాద్యా పునర్దేవతాత్మతా॥ యథా॥ కౌసల్యాసీత్ప్రథమజననీ దేవకీ చ ద్వితీయా విష్ణోర్గ్మాతా తదను మహితా ముప్పడంబా తృతీయా। యస్త్రేతాయాం రఘుపతిరభూద్ద్వాప

రో ధం పోషయతీతి భావః॥౧౭॥ ధార్మికత్వమాహ ॥ ధర్మేతి ॥ ధర్మం చరత్యాసేవత ఇతి ధార్మికః- సకృతథ్రృతధర్మేణ ధార్మిక ఇతి వృత్తికారః- తస్య భావస్తత్త్వం॥ ఉదాహరతి॥ పరిహాస ఇతి॥ అనౌచిత్యమన్యత్ర వ్యాభిలాషానృతభాషణాదిహేతుకమిత్యర్థః- పరిహాసాదావప్యనౌచిత్యాదికమసహమానస్య ధార్మికత్వం కిముక్తవ్యమితి భావః॥౧౮॥ ఆదిగ్రహణసంగృహీతేషు మహామహిమత్వమాహ॥ తదితి॥ ఉదాహరతి॥ కౌసల్యేతి॥ కోసలస్యాపత్యం స్త్రీ కౌసల్యా - వృద్ధేత్కోసలజాతాఞ్ఞ్యఙితి ఞ్యఙ్ ప్రత్యయేటాప్- తద్దేవకీత్యనుపశ్చాద్దేవకీత్యానంతరమిత్యర్థః- అనుర్లక్షణ ఇతి కర్మప్రవచనీయత్వాత్తద్యోగే ద్వితీయా । మహితా పూజ్యమా

నా-మతిబుద్ధీత్యాదినావతీర్ణమానేక్తః- అత్రవిష్ణ్వవతారత్వేనదేవతా
త్మకత్వాన్మహామహిత్వం॥౨౦॥పాండిత్యమాహ॥సర్వేతి॥ ఉదాహరతి॥
గోష్ఠీభిరితి॥ షణ్ణాందర్శనానాంపాణిన్యాదిప్రస్థానానాంసమాహారఃష
డ్దర్శనీ-పాణినేర్జైమినేశ్శైవవ్యాసస్యకపిలస్యచ। కణాదస్యాక్షపా
దస్యదర్శనానిషడేవహీత్యాహుః - ద్విగుత్వాన్ఙీప్- సాసీమాగోచరో
యాసాంతాభిస్తథోక్తాభిర్గోష్ఠీభిశ్శాస్త్రప్రసంగైః- సత్సారస్వతమా
ర్గస్యసత్కవితామార్గస్యదర్శనంప్రకాశనం- దృశేర్ణ్యంతాల్ల్యుట్-
తేనవిత్తైస్తచ్ఛన్నైః- తేనవిత్తశ్చుంచుప్చణపావితిచణప్ప్రత్యయః - సం

రేశౌరిరాసీత్త్రాతుంక్షోణీంసజయతికలౌ వీరరుద్రావ
తారః ॥ అత్రగరుడధ్వజాత్మకతయామహామహిమతో
క్తా॥ ౨౦॥ అథపాండిత్యం॥సర్వవిద్యాధికత్వంయత్పాం
డిత్యంతదుదాహృతం॥ యథా ॥ గోష్ఠీభిఃపరితోషయన్బు
ధగణాన్షడ్దర్శనీసీమభిః సత్సారస్వతమార్గదర్శనచణై
స్సాన్నైకవీన్ప్రీణయన్। సంగీతోపనిషద్రహస్యపిశునై
రాతోద్యయోగ్యక్రమైర్ధీన్వన్సంసదివైణికాన్విహరతి
శ్రీకాకతీంద్రోనృపః॥ ౨౧॥ అథనాయకగుణనిరూపణా

నంతరంనాయకస్వరూపంనిరూప్యతే ॥ యశఃప్రతాపసు

గీతోపనిషద్రహస్యపిశునైఃనాట్యవేదమర్మోద్ఘాటకైః ఆతోద్యయోగ్య
క్రమైఃతతాదిచతుర్విధవాద్యోచితపరిపాటీభిః - వీణాశిల్పమేషాంవైణి
కాఃతాన్ధిన్వన్ప్రీణయన్ - అత్రవిభోస్సర్వవిద్యావిశారదత్వాదఖం
డంపాండిత్యమితిభావః- ప్రభృతిగ్రహణాద్వినీతత్వాదయోయేదశరూ
పకోక్తాస్తేత్రైవద్రష్టవ్యాః - యథాసంభవమేతేస్త్రీపుంససాధార
ణాగుణాః-పురుషమాత్రనియతాస్త్వన్యేపిశోభాదయః-తదుక్తం ॥ శో
భావిలాసోమాధుర్యంగాంభీర్యంస్థైర్యతేజసీ। లలితౌదార్యమిత్యష్టౌసా
త్త్వికాఃపౌరుషాగుణాఇతి॥ ౨౧ ॥ తేపితత్రైవద్రష్టవ్యాఇత్యుపేత్యనా
యకలక్షణంప్రతిజానీతే॥అథేతి ॥ లక్షయతియశఇతి॥గుణైఃపూర్వోక్తై

స్సాధారణైర్మహాకులీనతాదిభిరసాధారణైశ్శౌర్యాదిభిశ్చ ఆఢ్యఇత్యేతావదేవసామాన్యలక్షణం నయతి ప్రాప్నోతివృత్తంఫలంచేతినాయకఇతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రబంధవ్యాపిఫలవానిత్యపివిశేషో ద్రష్టవ్యః - చశబ్దోనుక్తసముచ్చయార్థః సన్నుత్తమమధ్యమాధమభేదేన త్రివిధో నాయకఇతీమంవిభాగమాకర్షతి- తేనోక్తసకలగుణసంపన్నః ప్రబంధవ్యాపిఫలశిరస్క-వ్యాపారఉత్తమః-కతిపయగుణహీనో మధ్యమః - బహుగుణహీనోధమఇతివివేకః - అత్రధార్మికత్వాదయఇత్యాదిగ్రహణసంగృహీతానాంయశః ప్రతాపాదీనాంగుణాఢ్యపదేనైవోపాత్తానామపి పునరుపాదానమేతేషాంసర్వేష్వపి నాయకేష్వావశ్యకత్వమభివ్యంజయితుమితిరహస్యం-సత్సమాఖ్యాయశః-కోశదండజం తేజః ప్రతాపః - ధర్మాదయః

భగో ధర్మకామార్థతత్పరః । ధురంధరో గుణాఢ్యశ్చ
నాయకః పరికీర్తితః॥ ౨౨॥ యశఃప్రతాపాభ్యాంసుభగ
త్వంయథా॥ ధర్మాలంబసముచ్ఛ్రితాంత్రిభువనస్యైకా
తపత్రశ్రియంధత్తే కాకతివీరరుద్రనృపతే స్ఫారంయ
శోమండలం। ఛాయేవాస్యనభస్థలీకువలయశ్యామేయ
మాలోక్యతే తన్మన్యే నియతంప్రతాపతపనస్తస్యోపరి
ద్యోతతే॥ ౨౩॥ ధర్మకామార్థతత్పరత్వంయథా॥ ధర్మో

ప్రసిద్ధాః - ధూరేవధురా-టాబంతత్వంహలంతానామితివచనాట్టాప్-తాంధారయతీతిధురంధరః-సంజ్ఞాయాంభృతృవృజీత్యాదినాఖశ్ ప్రత్యయః - ఖిత్యనవ్యయస్యేతిహ్రస్వః-అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః॥ ౨౨॥ తత్రయథాయోగముదాహరతి-ధర్మేతి ॥ ధర్మఏవాలంబోదండఃతస్మిన్సముచ్ఛ్రితాంవిస్తారితాం-త్రిభువనస్యేతిసమాహారద్విగుః - పాత్రాదిత్వాన్నస్త్రీత్వం-స్ఫారంప్రభూతం- అత్రత్రిభువనోల్లంఘినః కీర్తిమండలాతపత్రస్యోపరిప్రతాపతపనః ప్రకాశతఇత్యుత్ప్రేక్షణాదర్వాచీన సూర్యాదిమహసాంఛత్రాధః ఖచితమణిగణవదవభాసమానత్వంకీర్తిప్రతాపయోశ్చంద్రసూర్యాధికత్వంచవ్యజ్యతే॥ ౨౩ ॥ ధర్మఇతి ॥ అత్రధర్మార్థయోఃపర్యాయేణోపమానోపమేయ భావాదుపమే

యోపమాలంకారఇతివక్ష్యతి - ఏతేనానయోరన్యోన్యమేవసాదృశ్యం న త్వేతత్సదృశోఽన్యఃకోఽపీతివ్యజ్యతే- ఏవముత్తరార్ధేపియోజ్యం॥౨౪॥ ధురీణతేతి - ఖస్సర్వధురాదిత్యత్ర ఖ ఇతి యోగవిభాగాత్ ప్రత్యయః॥ గాయంతీరితి॥ స్వభర్తృభారావతరణసంతోషభరాద్వీరరుద్రకీర్తిమేవేతి భావః - కచ్ఛపపతిరాదికూర్మావతారో హరిరసోఢభారత్వాదాలింగనార్థం వక్షస్స్థలీదర్శనాత్ -దృశేర్ణ్యంతాల్ల్యుట్ - లక్ష్మీంప్రీణయతే-ప్రీఞ్ తర్పణ ఇత్యస్మాద్ధాతోశ్శ్వాదికాణ్ణౌ ధూఞ్ప్రీఞోర్నుగ్వక్తవ్యఇతి నుక్ - అనువ్రజ్యయా రంతుమనుధావనేన - వ్రజయజోర్భావే క్యబితి క్యప్-కరేణుకాశుచంవిప్రలంభజనితాం - అద్యేతిసర్వత్ర సంబధ్యతే-

ధర్మ ఇవపూర్ణశ్రీరధర్మ ఇవ స్థితః । కామస్తాపివ
తౌ కామ ఇవరుద్రనరేశ్వరే ॥ ౨౪ ॥ ధురీణతా యథా॥
గాయంతీ రనుమోదతేఽగజవధూ శ్శేషశ్శిరః కంపనైర్ల
క్ష్మీంప్రీణయతేద్యకచ్ఛపపతిర్వక్షస్స్థలీదర్శనాత్ । ది
ఙ్నాగాశ్చకరేణుకాశుచమపాకుర్వంత్యనువ్రజ్యయా
దోష్ణా కాకతిపీరరుద్రనృపతౌ విశ్వంభరాంబిభ్రతి॥౨౫॥
గుణాఢ్యత్వంయథా॥ ముఖైస్సహస్రేణఫణీవదేచ్చేత్క
రైస్సహస్రేణలిఖేద్వివస్వాన్। నేత్రైస్సహస్రేణహ
రిశ్చపశ్యేత్ స్థానేగుణానాంకాకతివీరభర్తుః ॥ ౨౬ ॥

శేషాదయోభువంబిభ్రతి- శేషాదీంస్తుకూర్మరాజఇత్యాగమః - శేషాదిభరణీయాంవిశ్వంభరాంవీరరుద్రో భుజేనైకేనబిభర్తీతివిశ్వాతిశాయిధురంధరత్వమస్యోక్తం॥౨౫॥ముఖైరితి ॥ కరైరిత్యత్రాంశుహస్తయోరభేదాధ్యవసాయాల్లేఖనసాధనత్వం విజ్ఞేయం - వదేదిత్యాదావర్హేకృత్యతృచశ్చేత్యర్హార్థే లిఙ్ ప్రత్యయః - శేషాదయపివాస్యగుణానామభివదనాదీన్యర్హంతితథాచెమ్యుక్తమితివాక్యార్థః - అసంఖ్యేయాగుణాఇతిభావః- సహస్రేణేత్యత్రసంఖ్యేయబాహుల్యేపి - వింశత్యాద్యాస్సదైకత్వే సంఖ్యాస్సంఖ్యేయసంఖ్యయోరిత్యమరవచనాదేకత్వమవగంతవ్యం॥ ౨౬ ॥ అథధీరోదాత్తాదయశ్చత్వారోనాయకాస్స

ర్వరససాధారణా స్తేషామేవ శృంగారాశ్రయతయానుకూలాదిభేదేన ప్రత్యేకంచతుర్విధానాముత్తమ మధ్యమాధమభేదేన పునఃప్రత్యేకం త్రైవిధ్యేష్టాచత్వారింశద్భేదాః- ధీరోదాత్తాదిశబ్దాశ్చ మహావీరచరితాదిమహాప్రబంధేష్వేకస్యానేకరూపాభిధానేన వత్సవృషభ మహోక్షాదిశబ్దవదవస్థావాచినోనజాతివాచినఇతిప్రతిపాదితందశరూపకే - తత్రకతిచిల్లక్షణోదాహరణాభ్యాంప్రదర్శ్యంతే॥అథేత్యాదినా॥ ఉదాత్తఇతి ॥ ధీరపూర్వాఉదాత్తాదయఇత్యుక్తేధీరశబ్దపూర్వాఉదాత్తాదిశబ్దాఇత్యుక్తంస్యాత్ - అతోత్రశబ్దపరేణార్థలక్షణాకథంచిత్కల్ప్యా॥ ౨౭॥అత్రధీరోదాత్తాదీనాంసర్వరససాధారణ్యేపియథాక్రమంవీరరౌద్రశృంగారశాంతిప్రధానత్వంవక్ష్యమాణ విశేషలక్షణపర్యాలోచన

* అథనాయకవిశేషానిరూప్యంతే *

ఉదాత్తఉద్ధతశ్చైవలలితశ్శాంతఇత్యపి। ధీరపూర్వాఇ
మేపూర్వేశ్చత్వారోనాయకాస్స్మృతాః॥ ౨౭॥ తత్ర
సర్వరససాధారణాశ్చత్వారోనాయకాఃధీరోదాత్తధీరో
ద్ధతధీరలలితధీరశాంతాః॥ ఏతేషాంస్వరూపముదాహర
ణంచ ॥ మహాసత్వోతిగంభీరఃకృపావానవికత్థనః। ప్ర
తాపరుద్రవద్ధీరోధీరోదాత్తస్సమ్మతః ॥ యథా॥ సంది

యావిజ్ఞేయమితిరహస్యం ॥ తత్రధీరోదాత్తమాహ ॥ మహాసత్వఇతి॥ క్రోధాద్యనభిభూతాంతఃకరణోమహాసత్వః - అయమేవధీర ఇత్యాహుః - అత్రత్యధీరశబ్దేనతూద్యోగాదేరచలితత్వలక్షణఃస్థిరశ్శాస్త్రచక్షుర్వాభిధీయతఇతినపౌనరుక్త్యం- సత్యపివికారేసావహిత్థోగంభీరః- పరదుఃఖాపహరణేచ్ఛుఃకృపావాన్-ఆత్మశ్లాఘావిహీనోఽవికత్థనః- అనుదాత్తైతశ్చహలాదేరితియుచ్ - ఏవంగుణకోయఃప్రతాపరుద్రవద్వర్తతేసధీరోదాత్తఇతియోజనా - ఏవంచసర్వోత్కర్షేణవృత్తిరౌదాత్త్యమితిఫలితం - అత్రస్థైర్యాదిసామాన్యగుణానాంవిశేషలక్షణేషూపాదానంతత్రావశ్యకత్వసూచనార్థం ॥ ఉదాహరతి ॥ సందిగ్ధఇతి॥ కృపయామృదుఃనతుకాతర్యేణేత్యనేనమహాసత్వతోచ్యతే - క్షణమల్పకా

లమేవపశ్చాత్తుహంత్యేవేతిస్థైర్యం - పురస్థితానరీన్-నతుపలాయితా
నితిధార్మికత్వం - శౌర్యేతి-వందివిహితప్రశంసాకర్ణనే నైవలజ్జమా
నస్యాత్మశ్లాఘాతుదూరతఏవేత్యవికత్థనత్వం-నమ్రముఖశ్రీత్వంలజ్జానుభా
వః- ఇష్టానుభవజన్యఆనందస్సుఖం - సాపరాధవిషయోమర్షోరోషః-ఇష్ట
లాభజన్యోమనఃప్రసాదోహర్షః - తేషాంపిశునాన్సూచకాన్ఆకా
రాన్అక్షినిమీలనభ్రుకుటిముఖరాగాదీన్ వక్త్రేమనాగపినధత్తేఇ
త్యవహిత్థయాగాంభీర్యం - త్రయోలోకాస్త్రైలోక్యంతదతిశయాళురి
తిమధుపిపాసుప్రభృతిత్వాద్ద్వితీయాసమాసోద్రష్టవ్యః-శీఙోవక్తవ్యా
దాళుచ్ప్రత్యయః-అత్రస్థైర్యధార్మికత్వకీర్తయస్సాధారణాగుణాఃకృ

ద్ధేకృపయామృదుఃతుణమరీన్హంతుం ధృతాసిఃపురశ్శౌ
ర్యశ్రీప్రణయప్రశంసిషునమ్రముఖశ్రీస్సజ్జతేవందిషు।ఆకా
రాన్సుఖరోషహర్షపిశునాన్వక్త్రేనధత్తేమనాక్త్రైలో
క్యాతిశయాళుకీర్తిసుభగశ్శ్రీవీరరుద్రోనృపః॥౨౫॥దర్ప
మాత్సర్యభూయిష్ఠశ్చండవృత్తిర్వికత్థనః। మాయావీసు
లభక్రోధస్సధీరోద్ధతఉచ్యతే॥ యథా॥ రేరేఘూర్జర
జర్జరోసిసమరేలంపాకకింకంపసే వంగత్వంగసికింము
ధాబలరజః కాశోసికింకోంకణ। బాణప్రాణపరాయ
ణోభవమహారాష్ట్రాపరాష్ట్రోస్యహీయోద్ధారోవయమి

పాదయస్త్వవిశేషాఇతివివేకః॥ ౨౬ ॥ ధీరోద్ధతమాహ॥దర్పేతి॥దర్పశ్శౌ
ర్యాదిమదః-మాత్సర్యమసహనమసూయేతియావత్- తాభ్యాంభూయి
ష్ఠః-చండవృత్తిఃరౌద్రః-వికత్థనఃఆత్మశ్లాఘాపరః- మంత్రాదిబలేనా
ద్యమానవస్తుప్రకాశకః కేవలవంచకోవామాయావీ॥ఉదాహరతి॥ రేరే
ఇతి॥హీనసంబోధనేతురేఇత్యమరః - తస్యప్రతివాక్యమావర్త్యమాన
స్యవాక్యాదేరామంత్రితస్యాసూయాసమ్మతికోపకుత్సనభర్త్సనేష్వి
తియథాయోగమసూయాద్యర్థేషుద్విర్భావః- అత్రస్వరితమామ్రేడిత
ఇత్యాదినాప్రాప్తస్య ప్లుతస్యసర్వఃప్లుతస్సాహసమనిచ్ఛతా విభాషా
వక్తవ్యేతిపాక్షికఃప్రతిషేధః - శాస్త్రత్యాగస్సాహసమితిహరదత్తః.

అత్ర ఘూర్జరాదివాక్యేషు యథాయోగముద్భావితైర్దర్పమాత్సర్యాదిభిరౌద్ధత్యారోపయమిత్యాత్మశ్లాఘయా చాంధ్రక్షమాభృద్భటానాం ధీరోద్ధతత్వం॥ ౨౯॥ ధీరలలితమాహ నిశ్చింత ఇతి ॥ సుతసచివాదివినిహితయోగక్షేమతయా చింతావిరహితో నిశ్చింతః - అతఏవ కళాసు గీతాదిషు ప్రసక్తః - సుఖీ భోగప్రవణః శృంగారప్రధానత్వాత్ సుకుమారాకారో మృదుః॥ ఉదాహరతి, శౌర్యేతి ॥ అత్రానర్గళశౌర్యాదిభిర్దైవానుకూల్యేన యువరాజధురంధరత్వేన చ నిశ్చింతస్సకలకలాసుఖమనుభవతీతి వీరరుద్రకులజ్యేష్ఠస్య ధీరలలితత్వం॥ ౩౦ ॥ ధీరశాంతమాహ॥ ధీరఇతి ॥ వివేచకః

త్యరీనభిభవంత్యంధ్రక్షమాభృద్భటాః॥ అత్ర భటానాం
ధీరోద్ధతత్వం॥ ౨౯॥ నిశ్చింతో ధీరలలితః కలాసక్తస్సుఖైక
భూః ॥ యథా ॥ శౌర్యోష్మనిరవగ్రహాః ప్రతినృపాస్స
ర్వేపి సత్క్రీకృతాః పాతి ప్రత్యమమైతి భూరియమయం
నాథస్స్వయంభూశ్శివః। ధీరోయం యువరాజపవవహాతి
శ్రీవీరరుద్రో ధురం సర్వామిత్యనుమోదతే ప్రతికలం శ్రీ
కాకతీంద్రో నృపః॥ ౩౦ ॥ ధీరశ్శాంతః ప్రసన్నాత్మా ధీ
రశాంతో ద్విజాదికః॥ యథా॥ వీరం రుద్రనృపాలరత్న
మభితః ప్రాప్తోదయం మోదతే సంఖ్యావద్గణఏవ పూషణ
మివ ప్రత్యగ్రమజ్జాకరః । ఉన్మీలత్కమలావిహారవసతి
ర్భాత్వా వికాసైర్నిజైర్విశ్వామోదముదంచయన్నవిర

క్లేశసహిష్ణుర్వా ధీరః - శమప్రధానశ్శాంతః - హృష్టాంతఃకరణః ప్రసన్నాత్మా - ద్విజాదిక ఇత్యాదిగ్రహణాద్వణిక్సచివావివక్షితౌ - సామాన్యగుణయుక్తస్తు ధీరశాంతో ద్విజాదిక ఇతి కేచిత్ ।, ఉదాహరతి॥ వీరమితి॥ సంఖ్యాజ్ఞానం తద్వతాం విదుషాం గణః సంఖ్యావద్గణః - ప్రాప్త ఉదయోభివృద్ధిరస్యేతో ఽదయాచలో ఽమేన తం తథోక్తం - ప్రత్యగ్రముభయత్రాభినవం - ఉన్మీలంత్యా ఉల్లసంత్యాః కమలాయాస్సంపత్తేరన్యత్ర లక్ష్మ్యాః విహారవసతిః - వికాసైరుత్పాదిభిర్దన్యత్ర దళవికాసైః విశ్వస్యామోదం హర్షమన్యత్ర గంధవిశేషముదంచయన్నుద్భావయన్ - దోషావసానం పాపోపశ

షః అస్యత్ర దోషాయా రాత్రేరవసానం ప్రఖ్యాతం   దోషాగాత్రిముపా
రాత్రాన్తరాత్రాన్తవ్యయమపృస్తావిశిష్ట్యః - తత్రోత్సుక ఇతి-అత్రదో
షావసానేత్యాదౌ ధైర్యశాంత్యోర్విశ్వామోవమిత్యాదౌ ప్రసాదాదె
శ్చప్రతిపాదనాద్విప్రాణాంధీరశాంతత్వం॥౩౧॥ అథశృంగారనాయ
కానాం యథాక్రమముద్దేశలక్షణోదాహరణాని దర్శయతి ॥ అథేత్యాది
నా॥౩౨॥తత్రానుకూలమాహ॥ఏకేతి॥ సత్స్వపి నాయికాంతరేష్వితి శే
షః॥తదేవాహ ఏకస్యామితి॥ ఏకజానిరేవానుకూలో యథా రామాదిరిత్య

తం దోషావసానోత్సుకః॥అత్రవిప్రాణాంధీరశాంతత్వం

✻ శృంగారనాయకానుచ్యంతే. ✻

౩౧॥అథశృంగారవిషయాశ్చత్వారో నాయకా ఇమె । అనుకూలో దక్షిణశ్చ ధృష్టశ్శఠ ఇతిస్మృతాః॥౩౨॥ఏషాం స్వరూపముదాహరణంచ॥ ఏకాయత్తోనుకూలస్స్యాత్ ॥ ఏకస్యాం నాయికాయాం విశేషానురక్తోనుకూలో నాయకః యథా ॥ కింనామాచరితంతపస్త్రిభువనాయస్యాఃకృతే గృహ్యతే వీరోరుద్రనృపః స్వతత్స్వచరితంతస్యప్రియాస్యాం యతః। జానేమానినిమాపి మీదపురతఃప్రఖ్యాస్యనామస్థిరాం త్వాంరత్నాకరమెఖలాంత్వయిసదా సక్తంవిధాస్యెన్నృపమ్॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రస్యైకస్యాంపి విశేషానురాగోవ్యజ్యతె యెనవథ్వాపిస్థిరా రత్నాకరమెఖలేతి తన్నామగ్రహణేన స్నేహప్రఖ్యాపనం క్రియతె॥ ౩౩॥తు

న్యే॥ఉదాహరతి॥కిమితి॥నాయికావాక్యమేతత్ - భవాకయాచిన్నాయి
కయా-నామేతిసంభావనాయాం-యతస్సచరితాత్ ॥ అథసఖీనాయి
కామాహ ॥ జానఇతి-నాయకఘటనోపాయమితి శేషః- అనుపసర్గాజ్జ్ఞ ఇ
త్యాత్మనేపదం-నామేతికుత్సాయాం- అనురాగోత్పాదనార్థం సపత్నీ
నామసామ్యేన నాయికాప్రకాశనస్యకుత్సితత్వాత్ - నామప సాప్య
సంభావ్యకుత్సాభ్యుపగమెష్వితివిశ్వః - భూమావిశేషాను
రాగోస్యత్రనతథేత్యానుకూల్యం॥౩౩॥ దక్షిణమాహ॥తుల్యఇతి ॥ స్నే

హే నానువర్తతే తేతాంచ్ఛిల్యేన స్నేహానువర్తీ ॥ ఉదాహరతి॥ నర్మేతి॥ అగ్రామ్య ఇష్టజనావర్జనరూపః పరిహాసో నర్మ- కేళిష్వితి విషయసప్తమీ- స్వాభిమతభావప్రకాశకోద్యృగ్వికారఆకూతం- తదుక్తం-ఆకూతం తద్యత్ర భావస్సోన్యభీష్టౌ విభావ్యత ఇతి - ప్రసాధనవిధిః ప్రక్ష్చందనాభరణాదిః-ప్రభాతేతి ప్రభాత ప్రాయేత్యర్థః - అత్ర వాక్యత్రయే-యథాక్రమముక్తివిశేషేణ కలావినోదస్య-విలోకనవిశేషేణ వక్షస్స్థలావిష్కరణ-

ల్యానేకత్ర దక్షిణః॥ అనేకాసు నాయికాస్వవైషమ్యేణ స్నేహానువర్తీ నదక్షిణో నాయకః॥ యథా॥ నర్మోక్తైర్వశమంత్రితా స్మరకళాకేళీషు కాచిన్మయా సాకూతేనవిలోకనేన హృదయం కస్యైచిదావిష్కృతం । కస్యాశ్చిత్ప్రహితః ప్రసాధన విధిస్త్వాలీక రేణక్వ వాగంతాస్మీత్యనుచింతయైవ నృపతేరాసీత్ప్రభాతా నిశా॥ ౩౦॥ తథాచ॥

వాణీం ముఖన నేత్రాభ్యాం శ్రియం దోర్ష్ణాచ మేదినీం।
మానయంస్తుల్యతాంధత్తే తాసు రుద్రనరేశ్వరః॥ ౩౧ ॥

వ్యక్తాగాగత భీర్ధృష్టః॥ స్పష్టం॥ యథా॥ రాజ్యశ్రీపరిభోగశంసిభవత స్సర్వాంగమాలోక్యలేక స్తత్రావినయో స్తిసాహసమిదం తన్నామమయ్యర్పితం । జానే త్వాం బహువల్లభం కిమపరం వక్తవ్యమల్పావయం త

స్య-కరేణవశీకరణస్యచ సూచనాద్వాణీలక్ష్మీవసుంధరాః ప్రతీయంతే- అతాప్రప్రభాతమనిశ్చితగంతవ్యతయా చింతాకులత్వేనాస్య సమానురాగత్వప్రతీతేర్దక్షిణోయం నాయకః॥ ౩౦॥ ఉదాహరణాంతరమాహ॥ వాణీమితి ॥ అత్ర వాణ్యాదీనాం వాచ్యత్వాన్ముఖాదిశబ్దైర్నమోక్త్యాదీనాం ప్రతీయమానత్వాచ్చ పూర్వోదాహరణాద్భేదః - స్త్రీలింగమహిమ్నా ప్రతీయమానలౌకికనాయికాభేదాధ్యవసాయేన వాణ్యాద్యనురాగేపినశృంగారనాయకత్వభంగప్రసంగః॥ ౩౧॥ ధృష్టమాహ ॥ [redacted] ॥ ఉదాహరతి ॥ రాజ్యేతి ॥ రాజ్యశ్రీస్తన్నామ్నీ కాచిన్నాయికా రాజ్యలక్ష్మీశ్చ ✶ స్పష్టే సర్వాంగం సప్తాంగాని - అ

ల్పాకరిద్రాః-నామేతిప్రసిద్ధౌ-జల్పితైఃకింజల్పితసాధ్యంనాస్తీత్యర్థః గ
మ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయాకరణత్వాత్తృతీయా-నకేవలంశ్రూ
యమాణైవక్రియానిమిత్తంకారకభావస్య- అపితుగమ్యమానాపీతిన్యా
సోద్యోతవచనాత్-బహుళశ్చైతముక్తంలాతపాణైస్సంజీవిన్యాదౌ-ధ
నపరారాజానోనవాల్లభ్యపరాఇతినాయికాభిప్రాయః- అతస్త్ర్యంత
రసంభోగప్రకాశనా గ్లోప్రస్ఖలనాద్వ్యాపరాధాభివ్యక్తిర్నిర్భీకత్వంచే
త్యస్యధృష్టత్వం-అన్యాసంభోగచిహ్నైఃకుపితత్వాదియంఖండితా॥అధీ
రాపరుషైర్వాక్యైఃక్షిపయొద్వల్లభంరుషేతిలక్షణాదధీరాచ॥ ౩౬॥శర
మాహ॥గూఢేతి॥ఉదాహరతి॥ దృష్ట్వేతి॥ అత్రదర్శనప్రియభాషణయో

స్యాంప్రేమకృతవాధికంవసుమతీయానావకింజల్పితైః ॥
౩౬॥ గూఢవిప్రియకృచ్ఛఠః ॥ నాయికామాత్రవిదితవి
ప్రియకారీశఠః॥ యథా॥ దృష్ట్వాపశ్యసి కేవలంనమనసా
వాచాప్రియంభాషసేనోభాషేనభుజాంతరంప్రకటయ
స్యగ్రేనచాభ్యంతరం। జ్ఞాతంకాకలినాథభూస్తవపరం
ప్రాణేశ్వరీధ్యాయతోమాదృశేషువిడంబనైవతదలం
వ్యర్థైర్బహిస్సంభ్రమైః ॥ అత్రతత్తన్నాయకవిషయత
యాకాకతీశ్వరాణాముదాహరణేనవీరరుద్రస్యైవవర్ణ
నం॥౩౭॥ఏషాంనాయికానుకూలనేపీరమర్దవిటచేటవిదూ

శ్చక్షుర్వాగింద్రియకరణకత్వాద్వ్యభిచారాదేవసిద్ధేర్దృష్ట్వావాచేతిచ
పునరుపాదానస్య తాత్పర్యనిషేధార్థత్వాన్నపౌనరుక్త్యం-భూః పరం
భూరేవ ధ్యాయతశ్చింతయతోన్యాసక్తస్యేత్యర్థః- మాదృశేషుజనే
ష్వితిశేషః - దృశేఃకర్మప్రత్యయోవక్తవ్యత్వాత్ - అత్రనాయికామా
త్రవిదితభావశూన్యదర్శనాదివిధానాదస్యశఠత్వం-నాయికాత్వధీరమ
ధ్యా॥వీరరుద్రగుణవర్ణనప్రతిజ్ఞాభంగంపరిహరతి॥అత్రేతి॥ ౩౭ ॥ అథ
శృంగారనాయకస్య నాయికాసంబంధ నియమాత్తదనుకూలనేసహా
యానాహ॥ఏషామితి॥ క్రమేణైషాంలక్షణమాహ॥ కించిదిత్యాది॥ప్రధా
నేతివృత్తనాయకాదీషన్న్యూనగుణఃప్రాసంగికేతివృత్తనాయకః కిం

చిమానశ్శైనవిపక్షితః-తదుక్తం॥ పతాకానాయకస్త్వన్యః పీఠమర్దో విచక్షణః। తస్యైవానుచరో భక్తః కించిదూనస్తు తద్గుణై రితి॥ సచ సుగ్రీవమకరందాదిః। నాయకోపయోగిగీతాదివిద్యానామేకవిద్యాభిజ్ఞో విటః కలహంసాదిః। వాక్యాంగవేషవికారాదినా హాస్యకారీ విదూషకః॥ ౩౮॥ అథ సంభావితనాయకసామాన్యగుణయోగినీ నాయికేతి సామాన్యలక్షణం సిద్ధవత్కృత్య తద్విశేషాః కతిచిల్లక్షణోదాహరణాభ్యాం నిరూప్యంతే॥ అథేత్యాదినా ॥ ౩౯॥ తత్ర స్వాధీనపతికా

షకనామానస్సహాయాః ॥ తేషాం స్వరూపం నిరూప్యతే॥
కించిదూనః పీఠమర్ద ఏకవిద్యో విటః స్మృతః। సంధానకుశల
శ్చేటో హాస్యప్రాయో విదూషకః॥ స్పష్టమేషాముదా
హరణం॥ ౩౮॥ .. ..

అథాష్టవిధాశ్శృంగారనాయికాః

స్వాధీనపతికా చైవ తథా వాసకసజ్జికా। విరహోత్కం
ఠితా చైవ విప్రలబ్ధా చ ఖండితా॥ కలహాంతరితా చైవ తథా
ప్రోషితభర్తృకా । తథాభిసారికా చేతి క్రమాల్లక్షణ
ముచ్యతే॥ ౩౯॥ ప్రియోపలాలితా నిత్యం స్వాధీనపతికా
మతా॥ యథా॥ ప్రియాం సర్వంసహాం తైస్తైర్విశేషైరు
పలాలయన్। ప్రతాపరుద్రనృపతిః ప్రతిక్షణమవేక్షతే ॥

మాహ॥ ప్రియేతి॥ అధ్యుపరి ఇనః స్వామీ యస్యాస్సావధీనః ఆయత్తః-అధీనో నిఘ్న ఆయత్త ఇత్యమరః-స్వస్మిన్నధీనః స్వాధీనః- యద్వా స్వస్మిన్నధికృతమదీతి వా విగృహ్య-సప్తమీశౌండైరితి సమాసః॥ అషడక్షేత్యాదినా అధ్యుత్తరపదాన్నిత్యః ఖప్రత్యయః - సురతసుఖాస్వాదలోభేనాసన్నత్వాత్ స్వాధీన ఆయత్తః పతిర్యస్యాస్సా తథోక్తా ॥ ఉదాహరతి॥ ప్రియామితి॥ సర్వంసహత ఇతి సర్వంసహా నామ కాచిన్నాయికా - సంజ్ఞాయామిత్యాదినా ఖశ్ ప్రత్యయే ముమాగమః- విశేషైర్వాసోంగరాగాదిభిరుపలాలయన్నవేక్షత ఇత్యనేన సన్నాయత్తరమణత్వ ప్రతీతేరియం స్వాధీనపతికా- నాయకస్త్వనుకూలః- భూపరిపాలనే నిత్యజాగరూ

కోయమిత్యపిగమ్యతే॥ ౪౦ ॥ వాసకసజ్జికామాహ॥ ప్రియేతి ॥ వాసకే వాసవేశ్మనిభోగోపకరణైస్సజ్జాసన్నద్ధాసైవవాసకసజ్జికా- స్త్రీణాం వారస్తువాసకఇతిపక్షేవాసకేవారదివసేసజ్జయతి సజ్జీకరోతి హర్మ్యేణకేళీగృహాదికమితివాసకసజ్జికా। అయమేవపక్షో విద్యానాథస్యవివక్షితః॥ ఉదాహరతి ॥ స్వేతి ॥ పరిష్కృత్యాలంకృత్య - ఉత్కయోన్మనసాఉత్కంఠితయేత్యర్థః- ఉత్కఉన్మనాఇతినిపాతనాత్సాధుః - అత్రక్రీడాగారపరిష్కారాదిభిరియంవాసకసజ్జికా - అతఏవోదాత్తాపి - తదుక్తం ఉదాత్తాకేశవాసోంగమాల్యభూషాసుసాదరా। శయ్యాభవనసంస్కారపరిబర్హాసమేధినీతి॥ ౪౧॥ విరహోత్కంఠితామాహ॥ చిరయతీతి॥ అవ్యళీకఇతి శేషః- అతఏవచిరయత్యవ్యళీకేత్వితిధనికేనోక్తం - అనపరాధ

౪౦ ॥ ప్రియాగమనవేళాయాం మండయంతీముహుర్ముహుః। కేళీగృహంతథాత్మానంసాస్యాద్వాసకసజ్జికా ॥
యథా ॥ స్వతేజసాపరిష్కృత్య ప్రధానాగారముత్కయా। శ్రియాభిషేకవేళాయాం వీరరుద్రః ప్రతీక్షితః ॥
౪౧॥ చిరయత్యధికంకాంతేవిరహోత్కంఠితోన్మనాః।
యథా ॥ నశంకాన్యాతాదృగ్గుణపరిమళేరుద్రనృపతౌకయావాగోష్ఠ్యాసౌచిరయతిసఖీభిర్నసులభః। సమానేతుంకాంతంవ్రజమదనబద్ధోంజలిరయంయతోవిష్వద్రీచః

ప్రియవిలంబేనోన్మనావిరహోత్కంఠితేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి ॥ నేతి॥ అన్యాశంకానాయికాంతరాసక్తిరూపేత్యర్థః- అతఏవానపరాధఇతిభావః- తాదృగితిత్యదాదిష్వితాదినాక్విన్ప్రత్యయః-ఆసర్వనామ్నఇతితదఆత్వం - అత్రదృశ్యర్థాభావేనాసత్యప్యవయవార్థేతైలపాయికాదివద్వ్యుత్పత్తిర్ద్రష్టవ్యా - అతఏవాహవృత్తికారః - తాదృశాదయోరూఢిశబ్దాఇతి - భాష్యేతుకర్మకర్తరివ్యుత్పత్తిర్దర్శితా - తమివపశ్యంతిజనాస్సోయంసఇవదృశ్యమానస్తమివాత్మానంపశ్యతీతి - గోష్ఠ్యాసంగీతాదిప్రసంగేన- అతఏవాసౌధీరలలితోనాయకః - త్వత్ప్రియసఖశ్చంద్రః విష్వద్రీచఃసర్వతోదికాః - ఋత్విగిత్యాదినాక్విన్ప్రత్యయోవిష్వగ్గ

వయోరితి సైరంధ్ర్యుద్దేశః ॥ ౪౨ ॥ విప్రలబ్ధామాహ ॥ క్వచిదితి ॥ ఉదాహరతి॥ గచ్ఛేతి॥ ఆగమనసమయ ఇవాధునా పురో గన్తుమశక్తాహ- అగ్రే గచ్ఛేతి- నిశీథః పరమర్ధరాత్ర ఏవ ప్రాప్తః- న తు ప్రియః - హే సంకేతాలయ త్వం మోక్ష్యసే- నాద్యాపి సంకేతస్థానం మోక్తుం శక్నోమీతి భావః - అశ్రుభిర్న తు సురతశ్రమజలాదినా పంకిల ఇత్యనేన ద్వారదేశం ప్రతియాతాయా తే సూచ్యతే- అన్యథా పంకిలత్వాభావాత్ -అథ ప్రియముద్దిశ్య న చాయం తవాపరాధః కింతు బహువల్లభత్వయ్యాసక్తాయా మమైవేత్యాహ॥ యద్వేతి॥ నాహమేకైవ త్వయా వంచితా కింత్వనుమంతా

కిరతి కిరణాంస్త్వత్ప్రియసఖః॥ ౪౨॥ క్వచిత్సంకేతమావే
ద్యదయితేనాథ వంచితా । స్మరార్తా విప్రలబ్ధేతి కలావిద్భిః
ప్రకీర్త్యతే॥ యథా॥ గచ్ఛాగ్రే సఖి కా ప్రియాగమకథా
ప్రాప్తో నిశీథః పరం సంకేతాలయ మోక్ష్యసే మమ వృథా
జాతో ऽశ్రుభిః పంకిలః। యద్వా రుద్రనరేశ్వరే ప్రియతమే
రాజ్యశ్రియో వల్లభే భారత్యాదయితే భువః కృతపదాః
ప్రాయో వయం వంచితాః ॥ ౪౩ ॥ నీత్వాన్యత్ర నిశాం
ప్రాతరాగతే ప్రాణవల్లభే। అన్యాసంభోగచిహ్నైస్తు
కుపితా ఖండితా మతా॥ యథా॥ రాత్రిర్యామత్రయపరి
మితా వల్లభాస్తే సహస్రం మార్గాసక్త్యా మమ గృహమ
పి ప్రాతరేవాగతో ऽసి। కిం కర్తవ్యం వద నృపతిభిర్వీక్షణీ

రస్సఖ్యాదయస్సర్వేపి మదీయా ఇత్యాహ॥ వయమితి॥ అత ఏవ నమమేత్యేకవచనప్రక్రమభంగః- అత్ర భారత్యాదయితే భువ ఇతి పాఠస్స్వానీయాః క్షితినాయక ఇతి సమాసపాఠే వ్యాసప్రక్రమభంగప్రసంగాత్ - అత్ర సంకేతమావేద్యదయితేన వంచితా సతీ కామాతురేతీయం విప్రలబ్ధా॥ ౪౩॥ ఖండితామాహ॥ నీత్వేతి॥ ఉదాహరతి॥ రాత్రిరితి॥ ఆద్యంతయామార్ధయోరకుంఠితసంచారత్వేనారాత్రిత్వాభిమానాత్త్రియామేతి వ్యవహారః- సహస్రమితి - వింశత్యాద్యాస్సదైకత్వే సర్వాస్సంఖ్యేయసంఖ్యయోరిత్యేకత్వం- తథాపి మార్గాసక్త్యా న తు మదుద్దేశేన - ప్రాతరేవ

విహారానర్హసమయఏవేతిభావః - అతఏవ వాగమనప్రయోజనం పృచ్ఛ తి- కిమితి - యద్వానైవాన్యత్ప్రయోజనం ప్రజాపాలనపరాణాంనృపా ణామిత్యాహ ॥ నృపతిభిరితి ॥ కింతుతవైవంప్రయాసజననాత్కి- యద్వా పాపంమమైవంజీవంత్యాఇతిచింతయామీత్యాహ - కోవేతి-అత్రప్రా తరాగతస్యప్రియస్యాసంగవికారదర్శనాత్కుపితేయంఖండితా-వ క్త్రిసోత్ప్రాసవక్రోక్త్యా ధీరమధ్యాకృతాగసమితి లక్షణాద్ధీరమధ్యా చ- నాయకస్తుధృష్టః॥ ౨౨॥ కలహాంతరితామాహ॥ కోపాదితి॥ ప్రియం ప్రణామాదినాప్రసాదనపరమిత్యర్థః తదుక్తం ॥ సత్యావాగార్జవరతి రుపకుర్వన్ ప్రియంవదన్। భజతేయస్స్వయంప్రీతఃప్రియస్సభవతి స్త్రి

యాహిసర్వాఃకోవాదోష స్తవపునరహంకామమాయా సయిత్రీ ॥ ౨౨ ॥ కోపాత్ప్రియంపరాణుద్య పశ్చాత్తాప సమన్వితా । కలహాంతరితానామసూరిభిఃపరికీర్తితా ॥ యధా ॥ తహాతహాఅణుణఅంతోపిఓతుపహింఅరోసకలు సేణ।అవహీరిదోణముణంఓరాఎత్తివిఓఅవెఅణంసహస్స॥ ఛాయా ॥ తధాతధాఅనునయన్ప్రియ స్త్వయాహృదయ రోషకలుషేణ । అవధీరితోనజ్ఞాతో రాజేతి వియోగవేద నాంసహస్వ॥ ౨౫॥ దేశాంతరగతేకాంతేఖిన్నాప్రోషి

యాఇతి- కలహేసతిసుఖనాంతరితాకలహాంతరితా॥ఉదాహరతి॥తహే తి॥తధాతధాఅనునయన్ ప్రియ స్త్వయాహృదయరోషకలుషేణ।అవధీరి తోనజ్ఞాతోరాజేతివియోగవేదనాంసహస్వ(మునిఅమితిజాణముణో్జ్ఞఇ తిజానాతేమున్ణాదేశః -విసూరణమితి ఖిదేర్విసూరఇతివిసూరాదేశఇ తికోశాంతరే)తధాతధేత్యనేనపునఃపునఃప్రణామాదిర్ద్యోత్యతే-అత్రతా దృశంరాజానంప్రియమనాదృత్యకిమర్థ మధునాదూయసఇతిహృదయో పాలంబాదియంకలహాంతరితా- నాయకస్తూత్తమః-కామతంత్రేమునిపు ణఃక్రుద్ధానునయకోవిదఇత్యాదిలక్షణాత్॥ ౨౫॥ ప్రోషితభర్తృకామా హ॥ దేశేతి ॥ కాంతఇతి-కధాభిఃకమనీయాభిఃకామ్యైర్భోగైశ్చసర్వదా ఉపచారైశ్చరమయేద్యస్సకాంతఇతీరితఇత్యుక్తలక్షణఇత్యర్థః ॥ ఉదా

హరతి॥ త్రైలోక్యేతి॥ వ్యుష్టం ప్రభాతం తద్ధ్యానప్రతిబద్ధాః ప్రియచింతా ప్రరూఢాః సాంద్రపులకాపవ్యాకీర్ణకామేషవః కీలితకామబాణా యాసాం తాస్తథోక్తాః - అత్ర చింతాజాగరాదిప్రతిపాదనాత్ఖిన్నత్వే నేయం ప్రోషితభర్తృకా॥ ౨౬॥ అభిసారికామాహ॥ కాంతేతి॥ కాంతస్యకర్మణః కర్తుర్వాభిసరణేఉద్యుక్తా - అత ఏవోక్తం - స్మరార్తాభిసరేత్కాంతం సారయేద్వాభిసారికేతి॥ సారయేదితి మూత్యాదిముఖేనేతి శేషః॥ ఉదాహరతి॥ సంభ్రమైరితి॥ కాంతాభిసరణాయ కరేణుమానయేతి కయాచిదుక్తే సఖ్యావచనమేతత్ - అథవా నైవ కరేణుస్థాభిసరణం దృష్టచరం శ్రుతచరం వేత్యాఖ్యాణకముఖేన సఖీ నాయికాయాః ప్రకటాభిసరణం వారయ

తభర్తృకా॥ యథా॥ త్రైలోక్యప్రథమానకీర్తిమహసః
శ్రీవీరరుద్రప్రభోస్సేవార్థం చిరయత్సు కాకతిపురే భూ
పేషు యద్ప్రోషితః। ద్వారాసక్తదృశో నయంతి దివసా
న్వ్యుష్టాశయా చ క్షపాస్తద్ధ్యానప్రతిబద్ధ సాంద్రపులక
వ్యాకీర్ణకామేషవః॥ ౨౬ ॥ కాంతాభిసరణోద్యుక్తా స్మ
రార్తా సాభిసారికా॥ యథా ॥ సంభ్రమైరలమల్పజ్ఞే ప్రే
యాన స్తు మహీపతిః। కరేణుస్థాం న పశ్యామి నశ్శృణోమ్యభి
సారికాం ॥ ౨౭ ॥ ఆసాం నాయికానుకూల నేసహాయాః॥
దూతీదాసీ సఖీ చేటీ ధాత్రేయీ ప్రాతివేశినీ॥ లింగినీ శిల్పి

తి- అల్పం జానాతీత్యల్పజ్ఞే ముగ్ధే-అత్ర తో౽నుపసర్గే క ఇతి కప్రత్యయో నత్విగుపధజ్ఞాప్రీకిరః క ఇత్యాదినా-అత ఏవాహ భగవాన్ కాత్యాయనః- ఆకారాదనుపపదాత్కర్మోపపదో విప్రతిషేధేనేతి-ఏతచ్చ సంజీవనీ సర్వంకషాదావసకృదుక్తం తాతపాదైః - అత్ర కాంతకర్మకాభిసరణముక్తం_ ఏవం కాంతకర్తృకాభిసరణేప్యుదాహార్యం-ఏతాసాం చ॥ చింతా నిశ్వాస ఖేదాశ్రువైవర్ణ్యగ్లాన్యభూషణైః। యుక్తాష్షడంత్యా ద్వే చాద్యే క్రీడౌజ్జ్వల్యప్రహర్షితైరిత్యుక్తదశవికారా ద్రష్టవ్యాః॥ ౨౭ ॥ అథాసాం దూతీరాహ॥ దూత్య ఇతి॥ దాసీ కర్మకరీ - సఖీ స్నేహనిబంధనా కారూరజక్యాదిః ధాత్రేయీ ఉపమాతృసుతా- ప్రాతివేశినీ సమీపగృహవర్తినీ-లిం

గినీపరివ్రాజికా- శిల్పినీచిత్రకారాదిస్త్రీ - స్వా స్వయం చేతిదూత్యః స
హాయాః- నాయకానుకూలన ఇతి శేషః - స్వా చేతి- స్త్రీలింగే మూలం మృ
గ్యం - స్వో జ్ఞాతావాత్మని స్వం త్రిష్వాత్మీయే స్వోస్త్రియాం ధన ఇతి న
పుంసకత్వే నాభిధానాత్ - అథవా స్వా స్వకీయా బాంధవస్త్రీ యావత్
తదుక్తం సర్వజ్ఞసోమేశ్వరేణ- భగినీ స్యాలికా వాపి మాతులస్యాథవా సు
తా। ఏతా భవంతి దూత్యస్తు బాంధవస్త్రీతిసంజ్ఞితా ఇతి ॥ ౨౭॥ పద్మిన్యా
దీనాం జాతివాచిత్వం న ముగ్ధాదివదవస్థావాచిత్వమిత్యాహ ॥ పద్మినీతి॥ ప్ర
భృతిగ్రహణాచ్ఛంఖినీహస్తిన్యౌ గృహ్యేతే- లక్షణాదికమేతాసాం కామ
శాస్త్ర ఏవ ద్రష్టవ్యం - ఇత్థం స్వాధీనపతికాద్యవస్థాష్టకముక్త్వా తదాశ్ర

నీ స్వా చ సహాయాః పరికీర్తితాః॥ ఏతాసాం స్వరూపము
దాహరణం చ స్పష్టం॥ ౨౮ ॥ కామశాస్త్రప్రసిద్ధాః పద్మినీ
చిత్రిణీప్రభృతయో జాతివిశేషా జ్ఞాతవ్యాః ॥ సంక్షేపే
ణ నాయికా త్రివిధా- ముగ్ధా మధ్యా ప్రౌఢా చేతి॥ ఉదయ
ద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జావిజితమన్మథా। లజ్జామన్మథమధ్య
స్థా మధ్యమోదితయౌవనా ॥ స్మరమందీకృతవ్రీడా ప్రౌ
ఢా సంపూర్ణయౌవనా ॥ ౨౯ ॥ యథాక్రమముదాహర
ణాని॥ ముగ్ధా యథా ॥ ముగ్ధే యన్మనసోపి గోప్యమఖిలం త
న్మహ్యమావేద్యతే కిం యా కాచిదహం తవ ప్రియసఖీ ప్ర
చ్ఛాద్య కిం తామ్యసి। ఆసక్తిస్తవ రుద్రదేవనృపతావాశా

యభూతానేక నాయికా మధ్యే ముగ్ధాది త్రయం లక్షణోదాహరణా
భ్యాం ప్రదర్శయతి॥ సంక్షేపేణేత్యాదినా॥ ౨౯॥ తత్ర ముగ్ధాముదాహర
తి- ముగ్ధ ఇతి॥ యా కాచిదనాప్తా కిం- నేత్యర్థః- అనుక్తాపి తవ మనోరథం జా
నామీత్యాహ ॥ ఆసక్తిరితి - అస్తీతి శేషః - ఆశాస్యత ఇత్యేకం వాక్యం
యస్సర్వాభిరభిలష్యత ఇత్యర్థః - యద్వా రుద్రనృపతౌ తవాసక్తిరాశా
స్యతే అస్మాభిరపేక్ష్యత ఇత్యర్థః॥ ఆఙ్ శాసు ఇచ్ఛాయామిత్యస్మాద్ధా
తోః కర్మణి యక్ - కింభవేదితి సంప్రశ్నే లిఙ్ - అత్రాభిరూప్యాది గుణ
యోగసూచకేన సుతనుశబ్దేన ప్రథమయౌవనస్య దత్తోత్తరా వ్రీడయేత

నేన లజ్జావిజితమన్మథత్వస్య చ ప్రతీతేరియం ముగ్ధా - అభిరూపప్రియకారిణ్యపాంగానాం చాతిమార్దవం । ఏవమాదిగుణావస్థా ప్రథమే యౌవనే భవేదిత్యుక్త్వా - కృతాధరాంగసంస్కారా సఖీకేళీషు లాలసేత్యాదినా తచ్చేష్టాశ్చోక్తాః - తచ్చాళ్యాం ప్రణయైకవాచీత్యనేన సూచ్యతే ॥ ౫౦॥ మధ్యాముదాహరతి ॥ లీలేతి ॥ పూర్వరంగో నామ నాట్యాదౌ కర్తవ్యో రంగప్రసాధనాఖ్యః కర్మవిశేషః- తదుక్తం- యన్నాట్యవస్తునః పూర్వం రంగవిఘ్నోపశాంతయే । కుశీలవాః ప్రకుర్వంతి పూర్వరంగస్స కీర్తిత ఇతి- లీలావిభ్రమాణామయత్నలబ్ధవిలాసానాం పూర్వరంగం తారుణ్యస్య విలాసహేతుత్వేన తత్పూర్వభావిత్వాత్ పూర్వరంగత్వేన రూపణం - యద్వా లీలావిభ్రమా ఏవ పూర్వరంగో యస్య తత్తారుణ్యమేవ రంగస్థలమితి గమ్యతే- త్రపైవ నేపథ్యం నీహారావరణసదృశీ యవనికా అత ఏవ తస్యాంత

స్యతే కిం భవేదిత్యాళ్యాం ప్రణయైకవాచి సుతను ర్గత్వోత్త
రాప్రీడయా॥ ౫౦॥ మధ్యా యథా॥ లీలావిభ్రమపూర్వ
రంగముదితం తారుణ్యమేత్య త్రపా నేపథ్యాంతర బింబిత
స్మరకళాలాస్యప్రపంచశ్రియః॥ సఖ్యః పశ్యత కాకతీయ
నృపతౌ భావానుబంధోజ్జ్వలః కోప్యస్యాస్తరళభ్రువో వి

రేబింబితా స్మరకళా కామోద్దీపనం సైవ లాస్యప్రపంచశ్రీర్యస్యాస్తథోక్తాయాః లజ్జామన్మథమధ్యస్థాయా ఇత్యర్థః - లాస్యలక్షణం తు సంగీతచూడామణౌ॥ శృంగారరసభూయిష్ఠైరుద్ధారిభావతరంగితైః। అంగైరనంగసర్వస్వైశ్శోభాతిశయశాలిభిః ॥ అన్వితో నృత్తభేదో యస్తల్లాస్యమితి కథ్యత ఇతి ॥ బింబగ్రహణోచితనేపథ్యంతదంతరే నర్తనం చ తత్రైవోక్తం కుండలినృత్తప్రస్తావే॥ నీరంధ్రా తత్ర కర్తవ్యా స్నిగ్ధా యవనికాదిమా । అపరే ద్వే యవనికే నీహారావరణోపమే । ప్రేక్షకాణాం వితన్వానా నయనానందకందళం। నేపథ్యాంతరితా భూత్వా నర్తకీ నృత్తమాచరేదితి॥ భావస్య రత్యాఖ్యస్థాయిభావస్యానుబంధోవిచ్ఛేదాభావః - సజాతీయవిజాతీయైరతిరస్కార ఇత్యర్థః - అథవా భావానాం సాత్త్వికసంచారిణామనుబంధః కల్లోలవదసకృదనువర్తనం తేనోజ్జ్వలో మనోహరః నాట్యపక్షే భావో నా

షవ్యాపారవిశేషః- తదుక్తం - వాగంగసత్వాభినయైస్స్వాంగోపాంగోప
త్తైః। భావయన్నాంతరం భావం వ్యాపారో భావ ఇష్యత ఇతి ॥ కోఽస్యనిర్వ
చనీయః-శృంగార ఏవ నాట్యం నర్తనం తస్య క్రమః-పశ్యంతేత్యస్య వాక్యా
ర్థః కర్మ॥ ౨౧॥ ప్రౌఢాముదాహరతి॥ సహేలమితి ॥ ప్రకృత్యామధురం
ప్రియదర్శనం - వ్యక్తశృంగారసూచకోఽంతఃకరణవికారో హేలా - తత్స
హితం యథా భవతి తథా పశ్యంత్యాః - అత ఏవ తదాత్వే తత్కాలే ప్రియ
దర్శనసమయ ఇత్యర్థః- ప్రత్యుద్యంతి ఉత్పద్యమానాని వివిధాని చలలితా
నికర్ణకండూయనకుచవిమర్దనాదికోమలాంగవిన్యాసాః - సుకుమారాంగ
విన్యాసో లలితం పరికీర్త్యత ఇతి లక్షణాత్ - తేషామాటోపేన మధురమితి
స్మరమందీకృతవ్రీడత్వముచ్యతే- రసస్య శృంగారస్య ప్రాదుర్భావాదు
దయానుభావాదిత్యర్థః॥ ఉత్పన్నా రతిరేకత్ర ప్రథమం దర్శనాదిభిః ప్రౌ

జయతే శృంగార నాట్యక్రమః ॥ ౨౧॥ ప్రౌఢా యథా ॥
సహేలం పశ్యంత్యాః ప్రకృతిసుభగం రుద్రనృపతిం తదా
త్వప్రత్యుద్యద్వివిధలలితాటోపమధురం । రసప్రాదు
ర్భావాద్యుగపదుదయత్సాత్త్వికమహో మృగాక్ష్యా
స్తారుణ్యే కుసుమశరశిల్పం విజయతే॥ ౨౨॥ భేదాంతరం య

దారంభానుభావేన శృంగారం విశినష్టి సేతి వచనాత్ ॥ కుసుమశరశిల్పం
కామకళాకౌశలం - అత్ర దయితావలోకన కాలే అంగాదౌ సాతిశయవిశే
షకథనాద్విలాసః - తత్కాలీనో విశేషస్తు విలాసోంఽగక్రియాదిష్వితి లక్ష
ణాత్ ॥ ౨౨ ॥ విస్తరభయాదస్మాభిరుపేక్షితానాం ధీరాద్యవస్థానాము
దాహరణాని స్వయమేవ ద్రష్టవ్యానీత్యాహ ॥ భేదాంతరమితి ॥ అత్రా
యం నాయికాసంగ్రహః- స్వా న్యా సాధారణా చ స్వా ముగ్ధామధ్యాప్ర
గల్భికా। ఆద్యైకధా త్రిధాన్యే ద్వే ధీరాధీరోభయాత్మనా ॥ జ్యేష్ఠాకనిష్ఠా
భేదేన తే ఏవ ద్వివిధే పునః । అన్యా కన్యాపరోఢా చ వేశ్యా త్వేకేతి షోడశ॥
స్వాధీనపతికాద్యష్టావస్థాభిస్తాస్సమన్వితాః। ప్రత్యేకమష్టధా ముఖ్యాము
ఖ్యాహీనేతి తాస్త్రిధా। ఇత్యేవం నాయికావస్థాస్సముద్రాష్టాగ్నిసమ్మి
తాః (౩౮౪) ॥ విరహోత్కంఠితా చైవ విప్రలబ్ధాభిసారికా । ఇత్యంస

ష్ఠా త్రయం ప్రాహుః కేచిత్కథా స్యాపరోధయోః । చతుఃపంచాశదధికత్రిశత్యాసాంతదాభవేత్ ॥ఇత్థంప్రసక్తమనుప్రసక్తంచపరిసమాప్యపరమ

థాసంభవముదాహార్యం॥గుణాలంకారాణాంరసమహతికావ్యే విలసితంస్ఫురచ్ఛబ్దార్థాభ్యాంతదపిహృదయానందిభవతి।తయో రప్యేష్మైష స్సౌవదమృతమాధుర్యసుభగఃపరంపుణ్యశ్లోకం చరిత మనుబధ్నన్విజయతె॥ఏషసంగ్రహశ్లోకః॥౫౩॥..........

(ఉపస్కారహేతూనాంగుణాలంకారాణాంసదృశేలంకార్యే సతి చరితార్థత్వం । యస్యాలంకారాశ్రయత్వం తదేవ లోకస్యా యె నాలంకార్యం । తెనగుణాలంకారాణాం కావ్యమేవాశ్రయ భూతమితితదేవాలంకార్యం । రసాదెరలం కార్యత్వోక్తిః ప్రా ధాన్యేనాత్మనఇవహారనూపురాద్యలంకార్యత్వం । జీవితభూత త్వాద్రసాదెఃకావ్యాత్మతా। క్వచిద్రసస్యప్రాధాన్యం। క్వచి దలంకారస్యప్రాధాన్యం- క్వచిద్వస్తునఃప్రాధాన్యంచ ॥ రస ప్రాధాన్యంయథా॥ ఈషదంకురితవిభ్రమచారౌ దేహపల్లవిత కాంతినితాన్వైః। యౌవనేముకుళితస్తనమాత్రైపుష్పితశ్చఫలి తశ్చమనోభూః॥ ఏతత్కాంచిద్బాలామాలోక్యసస్పృహస్యప్ర తాపరుద్రస్యవచనం॥ అత్రశృంగారరసోవ్యజ్యతె ॥ అలంకార ప్రాధాన్యంయథా ॥ కీర్త్యాప్రతాపరుద్రస్య విహారంత్యాందిగం తరే। లోకాలోకతటాశ్మశ్వద్ధ్రువచ్చంద్రోపలాంకితాః॥ అత్ర చంద్రకాంతకుట్టిమానాం లోకాలోకాచలతటానాంరుద్రదేవ కీర్త్యాచంద్రికాబుద్ధ్యాశశ్వద్ధ్రువోభూదితిభ్రాంతిమ దలంకారో వ్యజ్యతే॥వ్యంగ్యావస్థాయామలంకారస్యాపిప్రాధాన్యమస్త్యే వ ॥ వస్తుప్రాధాన్యంయథా ॥ అవతరతివీరరుద్రె కాకతివంశే త్రిలోకమహనీయే ॥ త్యక్త్వాదుగ్ధపయోధింతల్పఫణీశస్స్వమం దిరంప్రాప్తః ॥ అత్రతల్పఫణీశోదుగ్ధాంబుధింవిహాయస్వగృ

ప్రకృతంపుణ్యశ్లోకగుణవర్ణనముపస్కుర్వన్నుపసంహరతి॥గుణేతి॥పుణ్యః శ్లోకోయశోయస్మిన్తత్పుణ్యశ్లోకం- పద్యేయశసిచశ్లోకఇత్యమరః॥౫౩॥

హం ప్రాప్త ఇత్యనేన క్షీరసముద్రవిహారిర్నాస్తీతి వ్యజ్యతే ॥ అ
నేన పురుషోత్తమః ప్రతాపరుద్రరూపేణ కాకతీయకులేవతతారే
తి వస్తు వ్యజ్యతే॥ ఇతి త్రివిధం వ్యంగ్యప్రాధాన్యం॥ కావ్యమాత్ర
త్యగుణాలంకారాణాం విలాసః ॥ తచ్చ కావ్యం శబ్దస్ఫురణేనార్థ
స్ఫురణేన తదుభయస్ఫురణేనచ సహృదయహృదయానందీ భవతి।
శబ్దస్య స్ఫురణం నామ ప్రౌఢబంధస్యాడంబరః- యశ్శబ్దాడంబర
ఆరభట్యాం ప్రతిపాదయిష్యతే తచ్ఛబ్దస్ఫురణం॥ యథా॥ క్షోణీ
రక్షణదక్షిణాః క్షతజగద్విఘ్నా ద్విరేఫక్రమాః క్షుద్రక్షత్రియ
పక్షశిక్షణవిధౌ ప్రోక్షిప్తకాత్సీయకాః । ఉద్దామోద్యమనస్య
రుద్రనృపతేర్దోర్దండయోశ్చండయోర్గర్జద్దుర్జనగర్వపర్వతభి
దాదంభోళయః కేళయః ॥ అచుంబితార్థసంపత్తిరర్థస్ఫురణము
చ్యతే ॥ యథా॥ ఖగ్గజుజ్ఝవిజుంభిపరిపుగహీణాహాంజలింబింబి
అం పెక్ఖింతో జయసిరివాసకసుళం సహస్సాణం సిణ్ణాణిణో । సస్సావి
రపఆవరుద్ధపిహుణో జణ్ణేసు ఘుత్తం ఉణో సేర్థీ పరిపుణ్ణేణ జాణ్ణేహం
ణోవత్తస్సపీఢం బుఅం॥ ఛాయా॥ ఖడ్గే యుద్ధవిజృంభితే రిపుకుహీ
నాథాంజలింబింబితం ప్రేక్షమాణో జయలక్ష్మీవాసకసాలంకాన్యం
తేపి జ్ఞానినః। సున్యే(?)ప్రతాపరుద్రశ్చ ఖడ్గే స్వయం ప్రక్షాళ్య ...పున
స్స్వప్త్వైరిపుజనం తానపి ధైః ప్రాప్తస్యాపీతాంబుజం ॥ ఉభయస్ఫు
రణం యథా॥ ఉత్క్షిప్తోజ్జృంభితగర్జితైః కరిఘటాకాదంబినీడంబ
రైః క్షోణీభృత్కటకోపకోథపటుభిస్సద్యస్స్ఫురద్దీర్ఘకైః॥ ప్రా
వృట్సంభ్రమశంసినో రిపువధూబాష్పౌఘసంపర్దినం కుర్వంతశ్చ
లమూర్తిగండనృపతేర్జైత్రప్రయాణోద్యమాః ॥ ఏవం శబ్దశబ్దా
ర్థస్ఫురణాభ్యాం కావ్యస్య చారుత్వం॥ శబ్దార్థయోరపిపుణ్యశ్లో
కచరితవర్ణనేన సహృదయహృదయానందిత్వం ॥ అతో నాయక
స్యైవ కావ్యప్రాధాన్యం ॥ కులాచారయశశ్శౌర్యశౌర్యశీలాది

(ఉపస్కారహేతూనా మిత్యాద్యుతిశ్లాఘాకారణ మిత్యంతో గ్రంథో బ
హుషుకోశేషు న దృశ్యతే నాపి వ్యాఖ్యాతః కుమారస్వామినోపి పీఠికా.

వర్ణనం। క్రియతే నేతు రేవం యత్తదేవ బహుసమ్మతం॥ అథవా ప్రతిపక్షస్య వర్ణయిత్వా గుణాన్ బహూన్ । తజ్జయాన్నాయకోత్కర్షవర్ణనం చ మతం క్వచిత్॥ యథాక్రమముదాహరణం॥ తత్వం యస్స పరః పుమానవతరో యస్యాన్వయే కాకతిక్ష్మాపానాం చరితం చ యస్య భువనక్షేమంకర ప్రక్రమం । శ్లాఘా యస్య లఘూకృతామరతరుస్స్వర్ధేనుచింతామణిస్సోయం విశ్వధురంధరో విజయతే శ్రీవీరరుద్రో నృపః ॥ యత్తేజః ప్రతిపక్షభూపవిహరద్గర్వాంధకారాతపో యద్దోరర్గళ విక్రమస్త్రిజగతీశుద్ధాంతదౌవారికః। సోప్యాసీద్యుధి సేవణక్షితిపతిస్సన్నాహభేరీధ్వనిం శ్రుత్వా రుద్రనరేశ్వరస్య మహతో భీతః పలాయ్యాకులః॥ ఏవంవిధవర్ణనముత్పాద్యే నాయకే నఘటతే। తస్య లోకప్రసిద్ధ్యర్థం కులవ్యపదేశాదయో బహుధా వర్ణయితుమేవోచితాః । స్వతస్సిద్ధే తు నాయకే ద్వైవిధ్యమపి సంభవతి । తస్య కులవ్యపదేశాదీనాం లోకప్రసిద్ధత్వాత్ కవిభిర్బలవత్ప్రతిపక్షవిజయవర్ణనం యుక్తం। ఏవం స్వతస్సిద్ధోత్పాద్యత్వభేదేన నాయకస్య ద్వైవిధ్యం. తత్ర చ॥ ధీరోద్ధతే యథా రౌద్రో వర్ణ్యతే బాహ్యసంభ్రమః। యథా చ ధీరలలితే శృంగారో బహుభావకృత్॥ నధీరోదాత్తవిషయే తథావర్ణనమిష్యతే। కార్యతో రససంపూర్తిస్తస్మిన్నప్యుచితక్రమా॥ హాస్యాదీనాం తథాన్యేషాం రసానామపి కీర్తనం। మందోద్యమానుభావం స్యాద్ధీరోదాత్తే తు నేతరి॥ సర్వనాయకాతిశయత్వాద్ధీరోదాత్తస్య తద్విషయత్వం ప్రబంధానామతిశ్లాఘాకారణమ్, ...

ఇతి శ్రీవిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణాలంకార
శాస్త్రే నాయకప్రకరణం సమాప్తం.

ఇతి పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ కోలచలమల్లినాథసూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీథినా విరచితే ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యే నాయకనిరూపణం నామ ప్రథమం ప్రకరణమ్.

శ్రీరస్తు.

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే.

కావ్యప్రకరణమ్ —౨.

అథ ప్రాసంగికం నాయకస్వరూపం నిరూప్య ప్రకృతం కావ్యస్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ కావ్యసామాన్యలక్షణమాహ॥ గుణేతి॥ అత్ర గద్యపద్యేత్యాదినా కావ్యస్య త్రైధావిభాగో దర్శితః - శేషం లక్షణం - అతస్తదేవ నిష్కృష్యాహ॥ అదోషావితి॥ అత్ర సూత్రే ప్రథమమనుపాత్తస్యాపి దోషవర్జనస్యాదౌ వ్యాఖ్యానమల్పోపి దోషః ప్రమాదాదినాప్యనుపేక్ష్య ఇతి ద్యోతయితుం - తదుక్తం దండినా॥ తదల్పమపినో

కావ్యస్వరూపనిరూపణం.

అథ కావ్యస్వరూపం నిరూప్యతే ॥ గుణాలంకారసహితౌ
శబ్దార్థౌ దోషవర్జితౌ । గద్యపద్యోభయమయం కావ్యం
కావ్యవిదో విదుః ॥ అదోషౌ సగుణౌ సాలంకారౌ శబ్దార్థౌ
కావ్యమితి కావ్యసామాన్యలక్షణం ॥ ౧ ॥ శబ్దార్థౌ మూర్తి
రాఖ్యాతౌ జీవితం వ్యంగ్యవైభవం। హారాదివదలంకారా
స్తత్ర స్యురుపమాదయః ॥ శ్లేషాదయో గుణాస్తత్ర శౌ
ర్యాదయ ఇవ స్థితాః। ఆత్మోత్కర్షావహాస్తత్ర స్వభావా
ఇవ రీతయః ॥ శోభామాహార్యకీం ప్రాప్తా వృత్తయో వృ

పేక్ష్యం కావ్యే దుష్టం కథంచన । స్యాద్వపుస్సుందరమపి శ్విత్రేణైకేన దుర్భగమితి॥ ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీందోః కిరణేష్వివాంక ఇతి తు కావ్యవ్యతిరిక్తవిషయమితి ద్రష్టవ్యం ॥ ౧ ॥ అథ వక్ష్యమాణలక్షణశబ్దార్థాది కావ్యసామగ్ర్యాం శరీరాదిలోకసామగ్రీమారోపయతి॥ శబ్దార్థావిత్యాది॥ స్వభావా జాతిప్రయుక్తధర్మాశ్చేష్టాదయః - ఆహార్యకీం కృత్రిమాం - వృత్తయో వర్తనాని - పదానామానుగుణ్యం పదవినివయా

సహిష్ణుత్వం-రసశ్శృంగారాదిరాస్వాద్యతేయేనగాంభీర్యేణతస్యవిశే
షాఃరసాస్వాదప్రభేదాః॥ ౨ ॥ అథయథాయోగంవివేచయన్నాదౌతా
వచ్ఛబ్దార్థౌవిభజతే- వాచకేత్యాదినా॥క్రమేణాభిధాలక్షణావ్యంజనా
వ్యాపారై రర్థావబోధకాశ్శబ్దాఃవాచకలాక్షణికవ్యంజకాః-త్రైరేవబో
ధ్యాఅర్థావాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యాఇతివివేకః - నసుచతుర్థే తాత్పర్యార్థేజా
గ్రతికథమర్థత్రైవిధ్యోక్తిరిత్యాశంక్యతస్యతృతీయేంతర్భావఇత్యాహ॥
తాత్పర్యార్థఇతి॥అత్రవక్తృబుద్ధిసన్నిధాపితోవాక్యావగమ్యోవాక్యా
ర్థోరసాదిరూపస్తచ్ఛబ్దేనోచ్యతే - తస్మిన్పరాస్తత్పరాస్తదాసక్తాస్త
ద్విషయాఇత్యర్థః- తేషాంభావస్తాత్పర్యం-నన్వభిహితానాంపదార్థానా
స్వార్థాభిధాయినాంవా పదానాంవిశిష్టార్థప్రత్యాయనశక్తిస్తాత్పర్యమితి
మతభేదేనమీమాంసకావర్ణయంతి - అతస్తన్మతేదేవదత్తగామానయే

త్తయోయథా। పదానుగుణ్యవిశ్రాంతిశయ్యాశయ్యేవ
సమ్మతా ॥ రసాస్వాదప్రభేదాస్స్యుఃపాకాఃపాకాఇవ
స్థితాః। ప్రఖ్యాతా లోకవదియం సామగ్రీ కావ్యసంప
దః॥ ౨ ॥ వాచకలక్షకవ్యంజకత్వేనత్రివిధంశబ్దజాతం।
వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యత్వేనార్థజాతమపిత్రివిధం । తాత్ప

ర్యార్థోదేవదత్తకర్తృకదండకరణకగోకర్మకానయనరూపోవిశిష్టార్థఏవ
వ్యంగ్యత్వవిధురస్తాత్పర్యాదవగతత్వాత్తాత్పర్యార్థ ఇత్యుచ్యతే కథమ
స్య వ్యంగ్యేంతర్భావ ఇతిచేత్సత్యం- నహితావన్మాత్రే కవిసంరంభవి
శ్రాంతిఃకావ్యశబ్దాన్వయ వ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తి విషయభూ
తస్యప్రధానస్యప్రయోజనాంతరస్యాసంభవాత్ -కింతుతదర్థవ్యాపా
రేణప్రతీయమానేసామాజికానందాస్వాదఫలేరసాదావర్థాంతరే-అత
స్సఏవతాత్పర్యార్థః-తత్ప్రత్యాయకపదార్థశక్తిరేవతాత్పర్యంకవిసమ
యే- తచ్చనాభిధా- స్వార్థేసంకేతాభావాత్- నాపిలక్షణా- ముఖ్యా
ర్థబాధాద్యభావాత్- అతోవక్ష్యమాణలక్షణస్యవ్యంజనస్యైవేదంనా
మాంతరకరణమితితదర్థస్యవ్యంగ్యార్థత్వమేవేతిభావః - తర్హ్యత్రసం
సర్గరూపోవాక్యార్థఃకథంప్రతీయతఇతిచేత్ తార్కికాణామివవాక్యమ

విశిష్టస్సపునస్తాత్పర్యేణ మీమాంసకానామివేతి బ్రూమః - అతఏవ తే వర్ణయంతి-ఆకాంక్షాదిమత్త్వే సతి పదానాం పదార్థానాం వా సమన్వయశక్తిర్వాక్యం-తద్బలాయాతో వాక్యార్థః - తాత్పర్యార్థస్తు పరిణతవిక సంపన్నఫలం పరిణతసురసమాత్రసుఖమిత్యాదినిందాప్రశంసాదివాక్యేషు హానోపాదానాదిరూప ఏవ నాన్యః - తాత్పర్యస్యాపి భావాభిప్రాయాద్యపరపర్యాయం-ఉద్దేశో నామ వక్తృధర్మో నమీమాంసకానామివ వాక్యధర్మఇతి - తదేతదుభయనానాశైక్షిపమాంసలాభ్యుద్దేశ ఏవ తాత్పర్యమిత్యేతన్నిష్కృష్యకవ్యాఖ్యానావసరే ప్రతిపాదితం - యద్యప్యద్వైయాసికదేవతాధికరణోద్ధాంతరాభావే సంసర్గఏవ తాత్పర్యార్థస్తత్సద్భావే తత్రైవ ప్రతీతవిశ్రాంతేస్స ఏవ తాత్పర్యార్థో నసంసర్గ ఇతి ప్రతిపాదితం-తద్వదత్రాపి ద్రష్టవ్యం-కావ్యే సంసర్గమాత్రవిశ్రాంతేరసంభవతీత్యుక్తం-తర్హి వ్యంగ్యమపరం స్మృతమితి కావ్యప్రకాశవచనస్య కాగతిరితి చేన్నైష దోషః - అవ్యంగ్యమిత్యత్రానుదరా కన్యేతివన్నఞీషదర్థ

ర్థోపివ్యంగ్యాపకర్షపరసక్తపృథగ్భావః। అభిధాల

త్వేనాస్ఫుటవ్యంగ్యత్వస్య వివక్షితత్వాత్ - తదుక్తమలంకారసుధానిధౌ॥ అనుల్బణత్వాద్వ్యంగ్యానామవ్యంగ్యంచిత్రమీరితం। వ్యంగ్యస్యాత్యంతవిచ్ఛేదః కావ్యేక్వాపి నేష్యత ఇతి ఏవంచ సతి ప్రాచీనాలంకారశాస్త్రకారాణాం సంసర్గరూపవాక్యార్థస్య తాత్పర్యార్థత్వేన ప్రతిపాదనం మతాంతరాభిప్రాయేణేతి ద్రష్టవ్యం- అతఏవోక్తం కావ్యప్రకాశే తాత్పర్యార్థోపి కేషుచిదితి - ఉక్తంచ సుధానిధౌ॥ అస్మన్మతేన తాత్పర్య వ్యాపారాపేక్షం న భవతీతి - విద్యాధరేణాప్యుక్తం తాత్పర్యం నామ వ్యాపారాంతరం పరైరభ్యుపగతమితి తస్మాద్వ్యంజనాపరపర్యాయమేవ తాత్పర్యం కవిభిరంగీకృతం నాన్యదితి సిద్ధం-అతఏవోక్తం భావప్రకాశే॥ అతోధ్వన్యాఖ్యతాత్పర్యగమ్యమానత్వతస్స్వతః। కావ్యేరసాలంకృత్యాదిర్వాక్యార్థో భవతి స్ఫుటమితి-ఉక్తంచ ధ్వన్యాచార్యైః॥ యత్త్వభిప్రాయవిశేషరూపం వ్యంగ్యం శబ్దార్థాభ్యాం ప్రకాశ్యతే తద్భవతి వివక్షితం తాత్పర్యేణ ప్రకాశ్యమానమితి॥ వృత్తయోపి త్రివిధా ఇత్యాహ॥ అ

భిధేతి॥ గౌణవృత్తిర్లక్షణాతోభిన్నేతి ప్రాభాకరాః- తదయుక్తం- తస్యాలక్షణాయామంతర్భావాదిత్యాహ గౌణవృత్తిరితి- గుణనిమిత్తావృవృత్తిర్గౌణవృత్తిరిత్యర్థః-అత్ర హేతుమాహ॥ సంబంధేతి ॥ లక్షణాయా అపితథాత్వాదితిభావః- ముఖ్యార్థయోగస్సంబంధః - తద్బాధోనుపపత్తిః అగ్నిర్మాణవకఇత్యత్రాగ్నిలక్షితపైంగళ్యాదిగుణసామాన్యయోగస్సంబంధః - అనగ్నావగ్నిశబ్దప్రయోగోనుపపత్తిః- అతోభయనిష్ఠస్యగుణసామాన్యరూపస్య గుణవిశేషరూపస్యవాసాదృశ్యస్యసంబంధరూపత్వం-తస్యచోభయనిరూపణీయత్వసాధర్మ్యేణోపచారాత్ -తదుక్తంవాక్యపదీయె-సాదృశ్యమాత్రంసామాన్యంద్విష్ఠంకైశ్చిత్ప్రతీయతే। గుణభెదోప్యభెదెనద్వివృత్తిర్వావివక్షితఇతి - నను గౌణ్యాంయథాసంబంధస్యలక్ష్యవిశేషణత్వేనాన్వయోనతథాలక్షణాయాం - అతఃకథమ

క్షణావ్యంజనాఖ్యాస్తిస్రశ్శబ్దవృత్తయః। గౌణవృత్తిరపి
లక్షణాప్రభేదఏవ - సంబంధానుపపత్తిమూలకత్వాత్ ।
యథాగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్రఅగ్నిసాదృశ్య విశిష్టమాణవ
కప్రతిపత్తిర్వివక్షితా-తథైవగంగాయాంఘోషఇత్యత్ర
గంగాసంబంధవిశిష్టతీరప్రతిపత్తిర్వివక్షితా - గంగాసం
బంధస్యోపలక్షణత్వే ఘోషగతపవిత్రత్వాద్యసిద్ధేః। అత

నయోస్సంబంధమూలకత్వసామ్యమిత్యాశంక్యలక్షణాయామపిసంబంధస్యవిశేషణత్వంసదృష్టాంతమాహ ॥ యథాగ్నిరితి॥ అత్రసాదృశ్యస్యమాణవకనిష్ఠత్వాత్తస్యతద్విశిష్టత్వం- అన్యత్రగంగాశబ్దబోధ్యత్వహేతుకప్రవాహాత్మకత్వప్రతీతివిషయత్వమేవ తీరస్యాపిగంగాసంబంధవిశిష్టత్వం- ఏవంచ స్రోతస్తీరయోరేకశబ్దబోధ్యత్వేనతాదాత్మ్యప్రతీతెస్స్రోతోధర్మా అత్యంతపావనత్వాదయస్తీరేప్రతీయంతఇతిప్రయోజనసిద్ధిః-ఏవమనంగీకారేతదసిద్ధిరేవబాధకేత్యాహ॥ గంగాసంబంధస్యేతి॥ ఉపలక్షణత్వ ఇతినైకంసముద్రాదితీరం కింతుగంగాతీరమితిగంగాసంబంధమాత్రప్రతీతావిత్యర్థః-ఘోషగతేతి- తీరద్వారేతిభావః - తథాసతిగంగాతీరేఘోషఇతిముఖ్యశబ్దాభిధానాల్లక్షణాయాం భేదోనస్యాదితి

హ్యనయం-నచమాభూద్భేదఇత్యపవక్తుంయుక్తం-తథాసతిముఖ్యసంభవతి గౌణస్యాన్యాయ్యత్వాత్సర్వసంప్రతిపన్నాలక్షణైవోక్తేదేవేతి- అనేన సంబంధానుపపత్తిప్రయోజనానాంత్రయాణామపిలక్షణాబీజత్వముక్తం- తస్యావిభాగమాహ॥ అతఏవేతి॥ నిమిత్తభేదాదిత్యర్థః- అత్రసాదృశ్యశబ్దేనారోపాధ్యవసాయహేతవోన్యేపి కార్యకారణభావాదయస్సంబంధాఉపలక్ష్యంతే-సంబంధశబ్దేనతద్వ్యతిరిక్తాగోబలీవర్దన్యాయేనోచ్యంతే-ద్వయోరపిప్రత్యేకంద్వైవిధ్యమాహ॥ సంబంధేత్యాది॥ అత్రయద్యపిసారోపసాధ్యవసాయయోస్సాదృశ్యనిమిత్తత్వేగౌణత్వంగౌర్వాహీకోగౌరయమిత్యాదౌ- కార్యకారణభావాదిసంబంధాంతరనిమిత్తత్వేతుశుద్ధత్వం-ఆయుర్ఘృతమాయురేవేదమిత్యాదౌ - ఏవంచాతుర్విధ్యంజహదజహల్లక్షణాభ్యాంసహషోఢాలక్షణేతికావ్యప్రకాశ

> ఏవసాదృశ్యనిబంధనా సంబంధనిబంధనాచేతి ద్వివిధాలక్షణా । సంబంధనిబంధనాచ జహద్వాచ్యాఽజహద్వాచ్యాచేతిద్వివిధా । సాదృశ్యనిబంధనాసారోపాసాధ్యవసాయాచేతిద్వివిధా । ఏవంలక్షణాచతుర్విధా॥ కైశిక్యారభటీసాత్వతీ భారతీచేతి రచనాశ్రితత్వేన రసావస్థానసూచకాశ్చతస్రోవృత్తయః । తథాచోక్తందశరూపకే॥

కారః - తథాపిముఖ్యార్థస్యహానోపాదానారోపాధ్యవసాయలక్షణోపాధివశాచ్చాతుర్విధ్యమేవలక్షణాయాః - ఆయుర్ఘృతమాయురేవేదమిత్యాదావపిగౌణత్వస్యైవసుకల్పత్వాచ్చ- తదుక్తమలంకారచూడామణౌ ॥ యత్రవస్త్వంతరేవస్త్వంతరముపచర్యతేసగౌణోర్థః-యత్రనతథాసలక్ష్యఇతివివేకఇతి- కుశలప్రవీణాదిశబ్దానాంసాక్షాత్సంకేతవిషయత్వేన ముఖ్యత్వాన్నరూఢిహేతుకత్వంలక్షణాయాఇత్యాచార్యహేమచంద్రః - రూఢిపరిత్యాగేనప్రయోజనలక్షణాపేక్షంచాతుర్విధ్యమితివిజ్ఞేయం ॥ నను కైశిక్యాదివృత్తీనాం విద్యమానత్వాత్కథంతిస్రశ్శబ్దవృత్తయ ఇత్యాశంక్యశబ్దసందర్భాశ్రితత్వాత్తాసామశబ్దవృత్తిత్వమిత్యభిప్రాయేణాహ॥ కైశికీతి ॥ రసాద్యనుగుణతేనౌచిత్యవా

నర్థవ్యాపారః కైశిక్యాదిః- తాదృశ ఏవ శబ్దవ్యాపారో వైదర్భ్యాదిః-త
దుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః-రసాద్యనుగుణత్వేన వ్యవహారోఽర్థశబ్దయోః॥ ఔ
చిత్యవాన్ యాస్తా ఏవ వృత్తయో ద్వివిధాః స్థితా ఇతి- ఏవం కైశిక్యాదీనామ
ర్థప్రాధాన్యేపి నాంతరీయకాణాం శబ్దానాం యథాయోగం వైదర్భ్యా
దిసాపేక్షత్వస్య ధనికాదిభిః ప్రతిపాదనాద్రచనాశ్రితత్వమిత్యనుసంధే
యం-కైశిక్యాదీనాం రసవ్యంజకత్వస్య రచనాధీనత్వాత్తస్యాస్తథాత్వ
మన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం దర్శయతి-రచనాయా అపీతి-ప్రసిద్ధమితి కావ్యా
లోకాదావితి శేషః-తదుక్తం॥ యస్త్వలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో ధ్వనిర్వర్ణప
దాదిషు। వాక్యే సంఘటనాయాం చ స ప్రబంధేపి దీప్యత ఇతి॥ యద్యపి- వి
భావాదీనామేవ రసవ్యంజకత్వం- రచనాదీనాం తు విభావాదిసహకారి
త్వమేవ- అత ఏవోక్తం లోచనే॥ సహకారిత్వమేవాభిధాతుం సంఘట

కైశిక్యారభటీ చైవ సాత్త్వతీ భారతీ తథా। చతస్రో వృత్త
యో జ్ఞేయా రసావస్థానసూచకా ఇతి॥ రచనాయా అపి ర
సవ్యంజకత్వం ప్రసిద్ధం । రసానుగుణవర్ణరచనాయా
దోషత్వముక్తం । వైదర్భీప్రభృతయో రీతివిశేషా నవృ
త్తిష్వంతర్భూతాః। తత్ర సంకేతితార్థగోచరశ్శబ్దవ్యా

నాయామిత్యాదౌ సప్తమీనిర్దేశ ఇతి -తథాప్యౌపచారికం రసవ్యంజకత్వ
మితి బోధ్యం- దోషత్వమితి- రసస్యాస్వాదవిరోధాయవృత్త్యనౌచిత్య
మేవ చేతి వచనాద్రసభంగహేతుత్వాదితి భావః - అథ ప్రసంగాద్వైద
ర్భ్యాదీనాం వక్ష్యమాణం కైశిక్యాద్యనంతర్భావమధునా ప్రతిజానీతే ॥
వైదర్భీప్రభృతయ ఇతి॥ అథోద్దేశక్రమానుసారేణాభిధాలక్షణమాహ॥ అ
త్రేతి॥ సంకేతశ్శబ్దార్థయోస్సంబంధావధారణం- సకృతో యస్య స సం
కేతితః-అర్థోఽత్ర జాతిగుణక్రియాద్రవ్యాత్మకః కేవలజాతిర్జాత్యాలింగిత
వ్యక్తిరన్యాపోహో వా మతభేదాత్ - సార్వపదీనాః ఖలు కవయో భవం
తి- విశేషణద్వయేన వ్యంజనచేష్టయోః క్రమేణ వ్యుదాసః లక్షణాయాస్తు
ద్వయోరన్యతరేణేతి వివేకః - లక్ష్యేపి సంకేతోఽస్తీత్యన్వితాభిధానవా
దినః-తన్మతే శబ్దవ్యాపారపదం వైవేతి విశేషః-అశబ్దవ్యాపారో లక్షణేతి వ

క్ష్యతే-అభిధాంవిభజతే॥ సేతి॥ రూఢిరశ్వకర్ణాదిపదవయవార్థాభావే నసముదాయప్రసిద్ధిః-తదుక్తమాచార్యైః-అసత్స్వవయవార్థేషుయో న్యత్రార్థేప్రయుజ్యతే। తత్రానన్యగతిత్వేనసముదాయఃప్రసిద్ధ్యతీతి- యోగఃసోఽక్షుణ్ణ్యాదౌప్రకృష్టోక్షుణకరణత్వాదిపదవయవప్రసిద్ధిః ॥ ఆద్యాముదాహరతి॥ తపఇతి॥ తపోవిశేషైఃకృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదిభిః జగతీమహిష్యాఃభూకాంతాయాః-శుభైశ్చరిత్రైఃపురంధ్రీసాధ్యైర్గౌరివ్రతాదిభిః అస్యభువనస్యమధ్యమలోకస్య-భాగ్యైఃదృష్టపరిపాకైః- అత్రతపఃప్రభృతినిమిత్తభేదాద్విభక్తివిశేషంవక్తుంమధ్యమలోకఏవస మష్టివ్యష్టిభ్యామాశ్రితః ప్రజాపృథివ్యతిరిక్త మధ్యమలోకాసంభ

పారోఽభిధా। సాద్వివిధా-రూఢి పూర్వికా యోగపూర్వికాచేతి। రూఢిపూర్వికాయథా ॥ తపోవిశేషైః ప్రథితైఃప్రజానాం శుభైశ్చరిత్రై ర్జగతీమహిష్యాః। భాగ్యైఃప్రభూతై ర్భువనస్యచాస్య బిభర్తిరాజ్యంవరవీరరుద్రః॥ అత్రసర్వేశబ్దారూఢాః॥ ౩ ॥ యోగపూర్వికా యథా ॥ రాజ్ఞిరుద్రనరాధీశేరంజయత్యఖిలాఃప్రజాః। భూరస్వధానసుమతీరత్నగర్భాప్సిరేతిచ ॥ అత్రవసుమతీరత్నగర్భేత్యేవమాదయోయౌగికాః॥ ౪ ॥ వాచ్యార్థానుపపత్త్యాతత్సంబంధిన్యారోపితశ్శబ్దవ్యాపారోలక్షణా॥

వాదితిద్రష్టవ్యం- అత్రతపఃప్రభృతీనామవయవార్థాభావాద్రూఢత్వే నకోపివివాదః - ప్రజాదిశబ్దానామవయవార్థసద్భావేన యౌగికత్వేపి రూఢిర్యోగమపహరతీతిశబ్దశక్తిస్వాభావ్యాదర్థాంత రేప్రయోగనివారణాన్నిర్మంథ్యపంకజాదివద్రూఢత్వమభిమతమేవేత్యాశయేనాహ । అత్రసర్వఇతి ॥ ౩ ॥ ద్వితీయాముదాహరతి॥ రాజ్ఞీతి॥ అత్రవసుమత్యాదిశబ్దానాంధనవత్త్వాద్యవయవార్థసద్భావాద్యౌగికత్వమిత్యాహ॥ అత్రేతి॥ ౪॥ లక్షణాంలక్షయతి ॥ వాచ్యేతి ॥ వాచ్యార్థానుపపత్త్యేముఖ్యార్థబాధేనహేతునా తత్సంబంధిని ముఖ్యార్థసంబంధే విషయే ఆరోపితశ్శబ్దవ్యాపారోలక్షణేత్యర్థః - అత్రయద్యపిస్వార్థంప్రత్యాయ్యోపరతవ్యా

హారస్యశబ్దస్యపునర్వ్యవహారాంతరాయోగాదర్థఏవలక్షకఇత్యర్థవ్యా
హారోలక్షణా- తథాపివాచ్యధర్మోవాచకఉపచర్యతఇతిలక్షణాయాశ్శ
బ్దవృత్తిత్వవ్యవహారఇతివిజ్ఞేయం ॥ అత్ర తావత్పూర్వోక్తవిభాగక్రమే
ణజహల్లక్షణాముదాహరతి॥ జేతురితి ॥ అత్రాక్రోశసిద్ధ్యర్థంనగరశబ్ద
స్స్వార్థంహిత్వాతద్వాసినఃప్రాణినోలక్షయతీత్యేషాజహల్లక్షణా- త
త్రత్యప్రాణిమాత్రభయప్రతీతిఃప్రయోజనం ॥ ముఖ్యార్థబాధాంవ్యన
క్తిఅత్రేతి॥ ౨॥అజహల్లక్షణాముదాహరతి॥పత్యురితి॥పాదపీఠీమితిఅల్పం
పీఠంపీఠీ-గౌరాదిత్వాత్ జీష్-అతఏవోక్తమమరకోశే- స్త్రీస్యాత్కాచి
న్మృణాళ్యాదిర్వివక్షాపచయేయదీతి- బాహుళ్యప్రతీతిఃప్రయోజనం॥ల
క్ష్యలక్షణంయోజయతి॥ అత్రేతి॥ నృపతయఇతివహాళిసహితాపివేత్యర్థః

తత్రజహల్లక్షణాయథా॥ జేతుఃకాకతిభూభర్తురాకర్ణ్య
పటహధ్వనిం । సామంతనగరాణ్యుచ్చైరాక్రోశంతిస
మంతతః ॥ అత్రనగరాణ్యుచ్చైరాక్రోశంతీతి వాచ్య
స్యానన్వయః - అచేతనానామాక్రోశస్యాసంభవాత్ ॥
౨॥ అజహల్లక్షణాయథా॥పత్యుఃకాకతినాథస్యపాదపీఠీ
మనారతం। స్ఫురద్రత్నప్రభాజాలైరలంకుర్వంతిమౌ
ళయః॥ అత్రాలంకారసిద్ధ్యర్థం మౌళిభిస్తదాశ్రయభూ

ఏవంచాత్రాపిస్వార్థంహిత్వైవతద్విశిష్టార్థాంతరలక్షణేతిసిద్ధం - స్వా
ర్థాపరిత్యాగేతుస్వార్థాంశేఅభిధా - అంశాంతరేతులక్షణాచేత్యేకస్యశ
బ్దస్యైకదావృత్తిద్వయాపత్తేః - తర్హిజహదజహల్లక్షణయోర్భేదఇతి
చేత్సత్యం - కింత్వత్రాభిధాతఃప్రచ్యావ్యస్వార్థస్యాపిలక్ష్యత్వేనస్వీకా
రాదజహత్స్వార్థేతివ్యపదేశః - అన్యత్రతు తదపినాస్తీతిజహత్స్వార్థే
తి । తదుక్తంతాతపాదైరేకావళీతరళేతంత్రవార్తికవ్యాఖ్యానేసిద్ధాం
జనేచ - స్వార్థత్యాగేసమానేపిసహితేనాన్యలక్షణా । యత్రేయమజ
హత్స్వార్థాజహత్స్వార్థాతుతంవినేతి- నన్వర్థఏవలక్షకఇత్యుక్తం - త
థాసత్యజహత్స్వార్థాయాంస్వార్థాంశేవృత్తివిరోధఇతిచేన్నైషదో
షః- కేవలస్వార్థస్యలక్షకత్వంతత్సహితస్యాన్యస్యలక్ష్యత్వమితి భేదస

ద్భావాదిత్యేతదపితత్త్రైవోక్తమిత్యలమఖాలసులభైః ప్రసంగైః ॥ ౬ ॥
సారోపలక్షణాముదాహరతి॥ మంథానేతి॥ మంథానోమంథదండః - తద
చలోమంథానాచలోమందరాద్రిరిత్యర్థః - మంథానంమందరంకృత్వా
యోక్త్రంకృత్వాచవాసుకిమితివిష్ణుపురాణాత్ - తస్య మూలోపలేషు
సంఘట్టనేనవాసుకిసంఘర్షణేన యాశ్యామికాకాళిమా తదాకారమతి
నీలమిత్యర్థః- తస్మాదేతి - వరాహధ్వజత్వాత్కాకతీశ్వరస్యేతిభావః-
లోకేకేనచిజ్జితస్తస్మాద్రామురసాబిభర్తీతిప్రసిద్ధిః - అత్ర కురంగస్య
వరాహాత్మకత్వంప్రతీయతే ॥ అత్రవిషయవిషయిణోర్వివించన్నారోపం
దర్శయతి॥ అతేతి॥ ౭ ॥ భేదాంతరసాధకర్యశంకానిరాసార్థమారోపల

తాన్నృపతయోలక్ష్యంతె ॥ ౬ ॥ సారోపలక్షణాయథా ॥
మంథానాచల మూలమేచకశిలాసంఘట్టనశ్యామికాకా
రంయత్తుహినద్యుతౌస్ఫురతితత్సారంగమాచక్షతే । మ
న్యేనన్విహవీరరుద్రనృపతేఃకీర్తిశ్రియానిర్జితస్తస్మాత్
జ్జవరాహమిందురురసా బిభర్తిసముజ్జృంభతే ॥ అత్ర
చంద్రకళంకరూపేకురంగేవరాహత్వమారోప్యతె ॥ ౭ ॥
విషయవిషయిణోరభిహితయోరభేదప్రతిపత్తిరారోపః।
విషయనిగరణెనాభెదప్రతిపత్తిరధ్యవసాయః ॥ సాధ్యవ
సాయలక్షణాయథా॥కాకతీయకులాంభోధెఃప్రభవత్యే
షచంద్రమాః । కృతఃకువలయోల్లాసోయెనోదయముపే

క్షణమాహ - విషయేతి ॥ విషయఃప్రకృతోమాణవకాదిః- విషయ్యప్రకృ
తోవహ్న్యాదిః - తయోరభిహితయోరపహ్నుతిభేదతయాసామానాధి
కరణ్యేనోక్తయోరిత్యర్థః- ఎతెనాధ్యవసాయాద్భేదఉక్తః॥ ప్రసంగా
త్తస్యాపిలక్షణమాహ॥ విషయేతి ॥ విషయస్యనిగరణమత్యంతాపలాపః-
తేనాభేదప్రతిపత్తిర్విషయిణఇతిసామర్థ్యాల్లభ్యతే - నచాయంజహల్ల
క్షణాభెదః - అత్రసాదృశ్యాదినిబంధనస్య వస్త్వంతరెవస్త్వంతరోప
చారస్యవిద్యమానత్వాత్ ॥ సాధ్యవసాయలక్షణాముదాహరతి॥ కాకతీ
యేతి॥ ఉదయమభ్యుదయంపూర్వపర్వతంచోపేయుషాప్రాప్తవతా-కు

వలయోల్లాసో భూమండలాహ్లాదః కైరవవికాసశ్చ - అత్రైష చంద్రమా
ఇత్యేతచ్ఛబ్దేన చంద్రవివపురోవర్త్యభేదాధ్యవసాయే నేదం తయావిశి
ష్యతే-నతురాజావివక్ష్యతే - అన్యథాసారోపత్వప్రసంగాత్ - అతస్తా
దృశచంద్రపవనిగీర్ణవిషయతయా ఐకరస్యేన ప్రతీయతే ॥ సర్వమేతన్మ
నసినిధాయాహ ॥ అత్రేతి ॥ లక్షణాంతరయోగవిచ్ఛిత్తివిశేషోస్తీత్యభి
ప్రాయేణాహ॥ కాకతీయేతి॥ ౮॥ వ్యంజనావృత్తేర్లక్షణమాహ ॥ అన్వి
తేష్వితి॥ పదార్థేషుపదైరభిహితేషు - అన్వితేషు ఆకాంక్షాదివశాన్మిథ
స్సంబద్ధేషు సత్సు సమన్వయశక్త్యా వాక్యార్థే ప్రతీత ఇత్యర్థః - య
ద్వాఅర్థప్రకరణాదినా ప్రాకరణికార్థపర్యవసితేష్విత్యర్థః - ఏతేనా
భిధాన్వయశక్త్యోస్సతిసంభవేలక్షణాయాశ్చానంతరభావీవ్యంజనవ్యా
పారఇతిసూచితం - లక్షణాతుసమన్వయశక్తిసమర్పితాన్వయవిధురీకర
ణధురీణత్వాదన్వయశక్త్యనంతరభావిన్యేవేత్యవోచన్నభినవగుప్తాచా
యుపా॥ అత్రప్రతాపరుద్రశ్చంద్రతయాధ్యవసీయతే।

కాకతీయకులాంభోధేరిత్యారోపః॥ ౮॥ అథవ్యంజనావృ
త్తిః॥ అన్వితేషుపదార్థేషువాక్యార్థోపస్కారార్థమర్థాం
తరవిషయశ్శబ్దవ్యాపారోవ్యంజనావృత్తిః॥ సాత్రివిధా-శ

ర్యపాదాః - వాక్యార్థస్యకావ్యశరీరభూతస్యోపస్కారార్థం శోభార్థం
వ్యంగ్యరహితస్యకావ్యస్యానాత్మకశరీరవదచారుత్వాదితిభావః-వాచ్య
లక్ష్యాభ్యామన్యోర్థోర్థాంతరంవ్యంగ్యంతద్విషయశ్శబ్దవ్యాపారః-అత్ర
శబ్దగ్రహణమర్థస్యాప్యుపలక్షణార్థం- అజ్ఞాతార్థస్యశబ్దస్య విశిష్టస్యశ
బ్దానభిధేయస్య చార్థస్యవ్యంజకత్వాయోగా దుభయవ్యాపారత్వా
భ్యుపగమాత్ - కింతుశబ్దార్థశక్తిమూలయోర్యథాయోగమేకస్యప్రా
ధాన్యమితరస్యసహకారిత్వం - ఉభయశక్తిమూలేపితత్తదంశయోరే
వమేవవిభాగోద్రష్టవ్యః॥ వ్యంజనావృత్తింవిభజతే॥ సాత్రివిధేతి॥అత్రా
నేకార్థస్యశబ్దస్యార్థప్రకరణాదిభిరప్రకృతార్థవాచకత్వే నివారితేపిత
త్ప్రతీతిర్యత్ప్రసాదలబ్ధాసాశబ్దశక్తిమూలా-వక్తృబోద్ధవ్యాదివశాత్సహృ
దయానామర్థాంతరప్రతీతిహేతుర్వాచ్యాద్యర్థవ్యాపారోర్థశక్తిమూ

లా- ఉభయసంబంధేతూభయశక్తిమూలేతవివేకః ॥ తత్రశబ్దశక్తిమూలాముదాహరతి॥ వాహిన్య ఇతి॥నదీపక్షే సర్వతోముఖస్యోదకస్య సంభ్రమోయాసాంతా ఇతి వ్యధికరణోబహువ్రీహిః - అర్శఆదిత్వాద్వా మత్వర్థీయోచ్ప్రత్యయః - సర్వమన్యత్స్వయమేవవ్యాచష్టేణోవ్యంజనావృత్తేశ్శబ్దశక్తిమూలత్వం వివినక్తి - అత్రేత్యాదినా ॥ వాహినీసర్వతోముఖకబంధశబ్దానామితి - అనేకార్థానామితి శేషః - అర్థఃప్రయోజనం ప్రకరణంప్రస్తావః ఆదిగ్రహణాదర్థనిర్ణాయకాస్సంయోగాదయో గృహ్యంతే- తదుక్తంవాక్యపదీయే - సంయోగోవిప్రయోగశ్చ సాహచర్యంవిరోధితా। అర్థఃప్రకరణంలింగంశబ్దస్యాన్యస్య సన్నిధిః ॥ సామర్థ్య

బ్దార్థోభయశక్తిమూలకత్వేన॥ తత్రశబ్దశక్తిమూలాయథా॥ వాహిన్యఃకాకతీంద్రస్య సర్వతోముఖసంభ్రమాః కుర్వంత్యుద్యత్క బంధాఢ్యం ప్రతిపక్షబలార్ణవమ్॥ అత్ర వాహినీసర్వతోముఖకబంధశబ్దానామర్థప్రకరణాదినా సైన్యసర్వవ్యాపిత్వలూనమస్తకదేహపరాణాం వాచకత్వే నియంత్రితేపి శబ్దశక్తిమూలానదీ జలప్రక్షిప్తిర్వ్యాజాయతేసావ్యంజనావృత్తిః॥ ప్రాకరణికార్థపర్యవసితాభిధా నశక్నోత్యప్రాకరణికార్థ ప్రతిపత్తింకర్తుం - అప్రాకరణికార్థస్యాపివాక్యార్థశోభార్థంవక్తుర్వివక్షిత

మూచితీ దేశఃకాలోవ్యక్తిస్వరాదయః । శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదేవిశేషస్మృతిహేతవఇతి - ఏతేషాముదాహరణప్రపంచఃకావ్యప్రకాశికాదౌద్రష్టవ్యః- వాచకత్వే అప్రకృతనదీజలవాచకత్వ ఇత్యర్థః-నియంత్రితేపివారితేపత్యపియత స్తత్ప్రతిపత్తిర్జాయతే సాశబ్దశక్తిమూలావ్యంజనావృత్తిరితియోజనా- అన్యధోద్దేశ్యవిధేయభావవైపరీత్యాపత్తేః॥నన్వభిధాలక్షణావాప్రసిద్ధైవాప్రకృతేర్థాంతరేపిప్రవర్తతాంకిమప్రసిద్ధేనవ్యంజనావ్యాపారేణేత్యాశంక్యక్రమేణదూషయతి - ప్రాకరణికేత్యాదినా - ననుమాభూదప్రకృతార్థప్రతీతిర్యదర్థంవ్యాపారాంతరకల్పనేత్యతఆహ అప్రాకరణికేతి ॥వ్యంగ్యరహితస్యకావ్యత్వస్యైవాభావాదితిభావః-శ

బ్దాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయకత్వాచ్ఛబ్దస్యైవాయం వ్యాపారఇత్యా
హ॥ అన్యతఇతి॥ అన్యతఃశబ్దవ్యతిరిక్తాదిత్యర్థః॥ అథలక్షణాంప్రతిక్షిపతి॥
నాత్రేతి॥ తత్రముఖ్యార్థబాధాభావఏవహేతురిత్యాహ-వాచ్యేతి ॥ న
న్వేకస్మిన్ వాక్యేవ్యాపారభేదేనానేకార్థప్రతిపాదనే వాక్యభేదదోష
స్స్యాదిత్యతఆహ నాత్రేతి॥ తత్రహేతుమాహ-ప్రయోక్తురితి॥ పౌరు
షేయవాక్యానాంప్రయోక్తృపరతంత్రత్వాచ్ఛ్వేతోధావతీత్యాదివద
నేకార్థత్వంనదోషాయేతిభావః॥ననుశబ్దశక్తిమూలేధ్వనౌప్రకృతాప్రకృ
తౌద్వావప్యర్థౌవాచ్యౌ।తత్రాప్రకృతార్థాభిధానేవాక్యస్యాసంబంధా
ర్థాభిధాయిత్వం మాప్రసాక్షీదితిప్రకృతస్యాప్రకృతేనసహోపమా
రూపణాదికంవ్యంగ్యతయాకల్ప్యతే।తచ్చవ్యంగ్యవన్యథాసిద్ధంచేచ్ఛ్లేష
ఏవ - యథా - భ్రమిమరతిమలసహృత్తాం ప్రళయంమూర్ఛాంతమశ్శ
రీరసాదం । మరణంచజలదభుజగ ప్రసహ్యకురుతే విషంవియోగినీనా

త్వాత్ -అన్యతస్తదప్రతీతేర్వ్యంజనాఖ్యంవ్యాపారాం
తరంశబ్దస్యైవకల్ప్యతే । నాత్రలక్షణాసంభవతి - వా
చ్యానుపపత్త్యభావాత్।నాత్రవ్యాపారద్వయేనార్థప్ర
తిపాదనేవాక్యభేదః-ప్రయోక్తృవివక్షాపరతంత్రత్వా

మిత్యత్రజలవాచినావిషశబ్దేనాప్రకృతగరళార్థాభిధానేయదసంబంధా
ర్థాభిధాయకత్వంతజ్జలదభుజగేతివాచ్యేనరూపకేణైవనిరాకృతమితివ్యం
గ్యస్యావకాశాభావాచ్ఛ్లేషఏవాయమిత్యుక్తంధ్వన్యాచార్యైః-తద్వ
దత్రాపివాహిన్యాదిశబ్దానామర్థాంతరానభిధాననిబంధనస్యప్రతిపక్షబ
లార్ణవమితిరూపకేణైవనిరాకరణాచ్ఛ్లేషఏవయుజ్యతే। కించాలంకారస
ర్వస్వకారోఽపివిద్వన్మానసహంసోవీర ఇత్యత్రరాజ్ఞోహంసత్వేన రూప
ణం- మానసమేవమానసం సరఇత్యర్థద్వయప్రతిపాదకస్యశ్లేషస్యనిమి
త్తం-అతోఽత్రరూపకమేవ - భ్రమిమరతిమిత్యాదౌతువిషశబ్దస్యగరళా
ర్థాభిధానంభ్రమ్యాదికార్యాష్టకనిబంధనం - నపునర్జలదభుజగేతిరూపక
హేతుకం- అతఃశ్లేషఏవాయంనరూపకమిత్యవోచత్ - అతఏవోక్తంత
ద్వ్యాఖ్యానేచక్రవర్తినా । రూపకంపూర్వసంసిద్ధంశ్లేషముత్థాపయేద్య

డ। తదారూపకమేవ స్యాదన్యథా శ్లేష ఇష్యత ఇతి-తన్మతావలంబనేను వా
హిన్యాదిశబ్దానామర్థాంతరాభిధానే నిమిత్తాంతరాభావాద్రూపకహే
తుత్వాచ్చ రూపకాలంకారతైవోచితా। అతః పక్షద్వయేపి న ధ్వనిత్వశం
కావకాశ ఇతి చేత్సత్యం- అప్రకృతార్థస్య తేన సహోపమాదేరలంకార
స్య చ వ్యంగ్యత్వమితి కేచిత్-తదుక్తం కావ్యప్రకాశే। శబ్దశక్తిమూలేతు
నియంత్రణేనాభిధేయస్యార్థాంతరస్య తేన సహోపమాదేరలంకార
స్య చ నిర్వివాదం వ్యంగ్యత్వమితి - అత ఏవాసావిదమేవోదాహృత్య వ్యం
గ్యభావినోరర్థాంతరాలంకారయోర్మధ్యే అలంకారస్య జలదభుజగేతి రూ
పకేణాభిహితత్వాదప్రకృతగరళార్థాఽభిధాయాః కుంఠీభావాద్వ్యంజ
నావ్యాపారవిషయత్వేనార్థాంతరమేవ వ్యంగ్యం - తచ్చ వాచ్యస్య జలద
భుజగేతి రూపకస్య సాధకత్వాద్వాచ్యసిద్ధ్యంగం నామ గుణీభూతవ్యంగ్య
మిత్యవోచత్। తద్వదత్రాపి వాహిన్యాదిశబ్దగమ్యస్య నద్యాద్యర్థాంతర
స్య ప్రతిపక్షబలార్ణవమితి రూపకసాధకత్వాత్పూర్వోక్తమేవ గుణీభూత
వ్యంగ్యం భవిష్యతీతి న దోషః - నన్వేవమపి ధ్వన్యుదాహరణప్రస్తావే మధ్య
మకావ్యోదాహరణం కిమర్థం క్రియత ఇతి చేదస్తు తద్వా తాదృగ్వా కోన్య
త్ర విశేషః-వ్యంగ్యసామగ్రీమాత్రప్రదర్శనపరాణామస్మాకముభయత్ర
ప్రయోజనసిద్ధేః ఉత్తమమధ్యమవివేకః పునరుత్తరత్ర భవిష్యతి॥ నన్వేవ
మపి శాంలికర్మణి బేతాళోదయః-యదత్ర ద్వయోరప్యర్థయోః ప్రాకరణి
కత్వేనాప్రాకరణికత్వేనోభయవిధత్వేన చ త్రివిధః శ్లేషః-తత్ర తృతీయం
భేదమనంగీకుర్వతః కావ్యప్రకాశకారస్య మతేర్థాంతరమస్తు వ్యంగ్యం- అ
భిమతోభయశ్లేషస్య భవతః పూర్వాపరవిరోధస్స్యాత్-యదుత్తరత్ర భ
వానేవ బ్రవీతి ॥ నీరాజయంత్యంధ్రపురీరమణ్యః ప్రదీపజాలైర్వరవీరరు
ద్రమ్। చంద్రాననా గోత్రపతిం రజన్యస్తారాగణైస్స్మేరుమివస్ఫురద్భిరి
త్యత్రోభయశ్లేష ఇతి న చ శబ్దశక్తిమూలధ్వనేరనవకాశత్వం। యత్ర వి
శేష్యస్యాపి శ్లిష్టత్వం తత్ర తస్యావకాశసంభవాత్ - యథా ॥ రాజమౌ
ళిరసౌ భాతి రుద్రదేవో జగత్పతిరితి। ఏవం చ సతీహాన్యథోదాహరణం పరి
త్యక్తప్రతిభాపరిత్యాగ ఏవేత్యలమతిప్రసంగేన ॥౯॥ .... *

అర్థశక్తిమూలాముదాహరతి॥ శ్రుత్వేతి॥ అత్ర నతాననత్వాదేరనుభావస్యానేకకారణకత్వసంభావనయా ఝటితి కారణవిశేషాప్రతీతావపి రుద్రవిభోర్ధరణిపరిణయశ్రవణానుసారేణ విషాదపదవిశ్రాంతేస్తస్య సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యత్వం - శబ్దనియమానపేక్షణాదర్థశక్తిమూలత్వం చేత్యభిప్రాయేణాహ॥ అత్రేతి॥ తర్హ్యసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యో రసాదిధ్వనిరిత్యస్య కా గతిః - యత్ర స్థాయిభావవ్యభిచారిభావవిభావానుభావవశాదాశుభావినీ రసాభివ్యక్తిస్సైవ గతిరితి రహస్యం - తదుక్తమభినవగుప్తాచార్యైః- యద్యపి రసభావాదిరర్థో ధ్వన్యమాన ఏవ భవతి - న వాచ్యః కదాచిదపి తథాపి న సర్వోऽసంలక్ష్యక్రమస్య విషయ ఇత్యాదినా - అత ఏవ ధ్వనికారోపి- ఏవం వాదిని దేవర్షౌ పార్శ్వే పితురధోముఖీ। లీలాకమలప

లౌకికవాక్యానాం॥ ౯॥ అర్థశక్తిమూలా వ్యంజనాప్రవృత్తి
ర్యథా॥ శ్రుత్వా కాకతిభూభర్తుః క్షోణీపాణిగ్రహో
త్సవం। అంగుష్ఠేనాలిఖన్త్యాపాః పాదపీఠం నతాననాః॥
అత్ర భూపా విషణ్ణా ఇత్యర్థశక్త్యా వ్యజ్యతే। న చార్థశక్తి
మూలే వ్యంజనేనుమానశంకా। వ్యంగ్యవ్యంజకయో రవినా
భావాభావాత్। నమ్రాననత్వాదికార్యస్యానేకకారణక
త్వాత్ - నియతకారణప్రతీతిర్వచనానుగృహీతాచ్ఛబ్దా

త్రాణి గణయామాస పార్వతీత్యత్రోదాహరణే లజ్జాఖ్యం వ్యభిచారిభావమనురణనవ్యంగ్యత్వేనావోచత్॥ వ్యంజనవ్యాపారస్యానుమానత్వమంగీచకార మహిమభట్టస్తన్మతం దూషయతి- న చేతి॥ అర్థశక్తిమూల ఇతి- అర్థోऽభిధేయః - స చ వస్త్వలంకారధ్వన్యోర్వస్త్వలంకారరూపో రసాదిధ్వనౌ తు విభావాదిరూపశ్చేతి వివేకః - తన్మూలే తత్సామర్థ్యాక్షిప్త ఇత్యర్థః- అత ఏవోక్తం లోచనే - వాచ్యసామర్థ్యాక్షిప్త ఇతి భేదత్రయవ్యాపకం సామాన్యలక్షణమితి। అనుమానత్వాభావే వ్యాప్త్యభావో హేతురిత్యాహ- వ్యంగ్యేతి॥ తత్రాపి హేతుమాహ॥ నమ్రేతి॥ నమ్రాననత్వాదిహేతోర్గురునమస్కారాదావనైకాంతికత్వాద్వ్యాప్త్యభావ ఇతి భావః- తర్హ్యత్ర విషాదైకవిషయప్రతీతిః కుత ఇత్యత ఆహ- నియతే

తి॥ శబ్దస్వరూపప్రకాశనేచ్ఛాశబ్దేనార్థప్రకాశనేచ్ఛాచేతి ద్వివిధావివక్షా- వాచ్యోవ్యంగ్యశ్చేతిద్వివిధఃప్రతిపాద్యః- చతుష్టయంచేదంశబ్దానాంవిషయః- తత్రవివక్షాద్వయమనుమేయం - ప్రతిపాద్యద్వయంశాబ్దమితివివేకః -తదేతత్సర్వం ధ్వన్యాచార్యైఃప్రపంచేనప్రతిపాదితం- ద్వివిధోహివిషయశ్శబ్దానా మనుమేయః ప్రతిపాద్యశ్చేత్యాదినా - తత్రశబ్దేనార్థప్రకాశనేచ్ఛాలక్షణయావివక్షయానుగృహీతాత్తత్సహాయాదిత్యర్థః-శబ్దాదితి-వ్యంజకాదిత్యర్థః॥దూషణాంతరమాహ-కించేతి॥ యథాస్తమేతిగభస్తిమాలిత్యుక్తేసంధ్యావందనవిక్రేయవస్త్వాపసంహరణాభిసరణాద్యనేకార్థప్రతీతిర్యథాక్రమం విప్రవణిక్కాముకాదీనాముత్పద్యతే తథావహ్నిమానయంప్రదేశో ధూమవత్త్వాదిత్యుక్తేనకస్యాప్యర్థాంతరప్రతీతిరితి వ్యంగ్యానుమేయయోర్విలక్షణత్వా దనుమానత్వంవ్యంజనస్యవిరుద్ధమితిభావః ॥ మీమాంసకాఃపునరభిధైవప్రతీ

> దేవ - కించ - ఏకస్మాదేవవ్యంజకాత్తత్తద్వ్యంగ్యార్థ
> ప్రతీతిర్వక్తృవివక్షానుసారేణభవతి - అనేకవ్యంగ్యా
> ర్థప్రతిపత్తిరనుమానపరిపాటీవిరుద్ధా ॥ నచాభిధావృత్తి
> స్సంకేతితార్థఏవతస్యాఃపరిచయఇతి యతీగమనికా ॥

యమానేపిప్రవర్తతఇత్యాహుః-తన్మతందూషయతి, నచేతి॥ కుతఇత్యతఆహ-సంకేతితేతి॥ ఆనంత్యవ్యభిచారాభ్యాంప్రతివ్యక్తిసంకేతానుపపత్తేఃసామాన్యరూపాణాంకేవలపదార్థానాం సంకేతగోచరత్వం తతస్తేషామాకాంక్షాదివశాత్స్మిథోన్వయేతత్సంసర్గరూపోవాక్యార్థోలక్ష్యమాణస్సముల్లసతీతిభాట్టాః తదుక్తం॥తస్మాత్పదైరభిహితైఃపదార్థైర్లక్షణయావాక్యార్థఃప్రతిపాద్యతఇతి।అతస్తన్మతేపిస్వార్థసంసర్గరూపతయాసన్నికృష్ట వాక్యార్థాభిధానేప్యసమర్థానాంపదానామర్థాంతరత్వేనవిప్రకృష్టస్యవ్యంగస్యాభిధానందూరాపాస్తమితివ్యంజనోపాదానమేవసమంజసమితిభావః-తదుక్తం॥విశేషరూపంవాక్యార్థమపదార్థమపీచ్ఛతా। వ్యక్తిరిష్టాభిధాతోన్యాభిహితాన్వయవాదినేతి- ప్రాభాకరాఃపునరన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తినిమిత్తస్యవాక్యస్యైవ

ప్రయోగయోగ్యత్వాత్తదంతర్వర్తినామేవపదానాం పదార్థవిశేషా న్వితస్వార్థసంకేతపక్షేప్రతివాక్యంస్వార్థస్యవిశేషరూపత్వాద్వా క్యాంతరేష్వస్యార్థస్యైతద్వాచకమితిప్రత్యభిజ్ఞానుపపత్తేః- పదార్థాం తరసామాన్యాన్వితేస్వార్థేసంకేతః - విశేషవ్యుత్పత్తిస్తుసంబద్ధానాం పదార్థానాంవిశేషరూపత్వాద్భవిష్యతీత్యాహుః - తన్మతేపివిశిష్టార్థాభి ధాయినోవాక్యస్యస్వార్థసన్నికృష్టపదార్థాభిధానేప్యసమర్థస్యకుతో విప్రకృష్టార్థాంతరాభిధానశంకా -అతస్తేషామపివ్యంజనమవశ్యమేష్టవ్య మితిభావః - తదుక్తంకావ్యప్రకాశే- అనన్వితోర్థోభిహితాన్వయేపదా ర్థాంతరమాత్రేణాన్వితాభిధానేన్వితవిశేషస్త్వవాచ్యఏవేతి-ఉభయ మతేప్యపదార్థఏవవాక్యార్థఇత్యాద్య సర్వంమనసినిధాయాహ-ఇయతీతి॥

౧౦॥ ఉభయశక్తిమూలాయథా॥ విజితారిపురోమూర్త్యా
విలసత్సర్వమంగళః । రాజమౌళిరసౌభాతిరుద్రదేవో
జగత్పతిః ॥ అత్రవిజితారిపురఇత్యర్థశక్తిమూలత్వంవిల
సత్సర్వమంగళోరాజమౌళిరితిశబ్దశక్తిమూలత్వమిత్యు
భయశక్తిమూలత్వం ॥ అత్రప్రతాపరుద్రశంకరయో

కైశిక్యాదివృత్తయః

రుపమాలంకారధ్వనిః॥ ౧౧॥ అథకైశిక్యాదీనాంస్వరూ

గమనికా గమ్యతేజ్ఞాయతేనయేతిగమనిగతిః-అల్పాం మనీగమనికా కరణే ల్యుటిటిత్వాత్ జీపిఅల్పఇతికనిచకేణఇతిహ్రస్వః॥౧౦॥ఉభయశక్తిమూ లాముదాహరతి॥విజితేతి॥అత్రప్రకృతేనిర్జితారినగరోన్యత్రత్రిపురాంత కః-మూర్త్యావిలసత్సర్వమంగళః-కల్యాణమూర్తిరిత్యర్థః-అన్యత్రపార్వతీ పరిచ్ఛిన్నార్ధదేహఇత్యర్థః - రాజమౌళీరాజోత్తమః-అన్యత్రచంద్ర శేఖరః॥ అర్థశక్తిమూలత్వమితి-శబ్దపరివృత్తిసహిష్ణుత్వాదితిభావః- అత్రప్రతీయమానేనాప్రకృతేనశంకరేణప్రకృతస్యరాజ్ఞ ఉపమానోప మేయభావోయదివాదివాచకాప్రయోగాద్గమ్యత ఇత్యాశయేనాహ॥ ప్రతాపేతి॥౧౧॥అథసంగ్రహకారికోద్దేశక్రమప్రాప్తాగుణాలంకారా బహువక్తవ్యత్వేనోపేక్ష్యసూచీకటాహన్యాయేనాదౌతావద్వృత్తీర్ని

వాచ్యత్వసామ్యాచ్ఛబ్దవృత్తినిరూపణానంతరం కైశిక్యాదిస్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేత్యాదినా॥ గతార్థమేతత్ ॥౧౨॥ కైశికీముదాహరతి-జితేతి ॥ జితమదనవిలాసమిత్యనేనసూచితైర్లోకోత్తరరూపయౌవనాద్యుద్దీపనవిభావై ర్నరపతిమంగనానామితిచాలంబన విభావై రనిమేషం ద్రష్టుమాశంసినీనాం కామినీనామిత్యౌత్సుక్యాదివ్యభిచారిభావై ర్దీపం నిరూప్యతే ॥ అత్యర్థసుకుమారార్థసందర్భా కైశికీమతా। అత్యుద్ధతార్థసందర్భా వృత్తిరారభటీస్మృతా॥ ఈషన్మృద్వర్థసందర్భా భారతీవృత్తిరిష్యతే। ఈషత్ప్రౌఢార్థసందర్భా సాత్వతీవృత్తిరిష్యతే॥ అత్యంతసుకుమారౌ ద్వౌ శృంగారకరుణౌ మతౌ। అత్యుద్ధతరసౌ రౌద్రబీభత్సౌ పరికీర్తితౌ ॥ హాస్యశాంతాద్భుతాః కించిత్సుకుమారాః ప్రకీర్తితాః। ఈషత్ప్రౌఢౌ సమాఖ్యాతౌ రసౌ వీరభయానకౌ ॥ యత్ర శృంగారకరుణావతికోమలేనసందర్భేణ వర్ణ్యేతే తత్ర కైశికీ॥ యత్ర రౌద్రబీభత్సావతిప్రౌఢేనసందర్భేణ ప్రతిపాద్యేతే తత్రారభటీ ॥ యత్ర నాతిసుకుమారాః హాస్యశాంతాద్భుతా నాతిసుకుమారేణ సందర్భేణ సంగ్రథ్యంతే తత్ర భారతీ ॥ యత్ర నాతిప్రౌఢౌ వీరభయానకౌ నాతిప్రౌఢేనసందర్భేణ నిర్వాహ్యేతే తత్ర సాత్వతీ ॥ ౧౩ ॥ యథాక్రమ ముదాహరణాని ॥ తత్ర కైశికీయథా॥ జితమదనవిలాసం కాకతీయాన్వయేందుం నరపతిమనిమేషం ద్రష్టుమాశంసినీనాం। సపదివిరచితాసీదంగనానామపాంగైర్ద్వికువలయదామ శ్యామలాత్రో వికువలయమిత్యుపమాభూషితై రప్యపాంగైరిత్యనుభావైశ్చ సంయుక్తకోమలవర్ణసందర్భసహకృతైః ప్రతీయమానో రససార్వభౌమః శృంగారః కాకతీయాన్వయేందుం నరపతిం చేతి విశేషణద్వయసూచితమహాకులీనతాదిగుణగరిమగంభీరవిదగ్ధనాయకవిషయతయా పరిపోషాతిభూమిమనుభవతీత్యత్రేయం కైశికీ॥౧౪॥ ఆరభటీముదాహరతి॥ ఖడ్గేతి ॥ అత్రలా

లాదినిరసనవాచినా నిష్ఠ్యూతశబ్దేనోపచారాన్నిర్గమనమాత్రముచ్యత
ఇతిచారుత్వాతిశయః-తదుక్తందండినా॥నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణ
వృత్తివ్యపాశ్రయం। అతిసుందరమన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాంవిగాహత ఇ
తి-స్త్యానంఘనీభూతమసృగ్వసాంపిశితాస్థిఖండానామితిబహువ్రీహిః-
చలమర్తిగండేతిశౌర్యాతిశయసూచకం బిరుదనామ - అత్రఖడ్గాదిశ
స్త్రోల్లాసాదిసూచితోరౌద్రో రక్తమాంసాదిసూచితో బీభత్సశ్చపరస్ప
రంప్రధానోపసర్జనభావాపన్నౌపరుషవర్ణవికటబంధేన ప్రతిపాద్యే
తే॥౧౪॥భారతీముదాహరతి॥ఔన్నత్యమితి॥అత్ర సర్వత్ర యథాక్రమం

రణశ్రీః॥ ౧౩ ॥ ఆరభటీయథా॥ ఖడ్గాఘాతనికృత్తశాత్ర
వశిరోనిష్ఠ్యూతరక్తచ్ఛటాజ్వాలైరుద్భటశస్త్రఘట్టనభ
వత్స్ఫారస్ఫులింగోత్కరైః। స్త్యానాసృక్పిశితాస్థిఖండ
వికటస్థూలోజ్జ్వలాంగారకైరుచ్చండశ్చలమర్తిగండనృ
పతేఃక్రోధాగ్నిరాయోధనే॥ ౧౪॥ భారతీయథా ॥ ఔ
న్నత్యంమహదన్యదేవమహితఃకోప్యేషగంభీరిమా కాప్య
న్యాసరణిఃప్రతాపయశసోరస్త్యేవబాహ్యాఃప్రథాః।
సర్వంనూతనమేవరుద్రనృపతేర్జ్ఞానేనతస్మిన్మితౌ సామ
గ్రీచతురాననేనకియతీకీదృక్కృతా వాకల్పితా॥ ౧౫ ॥ సా
త్వతీయథా॥దూరాదాకర్ణ్యవిశ్వప్రసృమరమహసోవీర
రుద్రస్యజైత్రప్రస్థానారంభభేరీనినదమరినృపాఃపూర్ణ

కిమన్యశబ్దావనిర్వచనీయత్వలోకోత్తరత్వప్రతిపాదకౌ - అతఏవరుద్ర
నృపతేస్సంబంధిసర్వమౌన్నత్యాదికంనూతనమేవసామగ్రీతి-బ్రాహ్మ
ణాది ష్యఞంతాత్ సామగ్ర్యశబ్దాత్ స్త్రియాంజీష్ప్రత్యయో వైకల్పి
కఃషిత్కరణసామర్థ్యాల్లభ్యతే। తదుక్తంవామనేన - ష్యఞ్షిత్కరణా
దీకారోబహులమితి-జ్ఞానఇతి। అనుపసర్గాద్ జ్ఞ ఇత్యాత్మనేపదం-అత్ర
సంయుక్తమృదువర్ణబంధేనాద్భుతరసప్రతిపాదనాద్భారతీ॥౧౫॥ సా
త్వతీముదాహరతి॥దూరాదితి ॥ విశ్వప్రసృమరమహసోవిశ్వవ్యాపితేజ
సః-సృఘస్యదఃక్మరచ్ జైత్రయాత్రారంభభేరీభాంకారాకర్ణనే

నైవ కాందిశీకానామరిభూపతీనాం దూరత ఏవ సమరకథేతి భావః- అత్ర వికటబంధపరుషవర్ణసందర్భేణ భయానకప్రతిపాదనాత్సాత్వతీ॥౧౬॥ అథ మతాంతరానుసారేణ సర్వరససాధారణం వృత్తిద్వయమాహ ॥ మధ్యమేతి॥ అనయోః క్రమేణోపతోऽనులేపత్వాద్గయోరతిప్రౌఢాతికోమలరసానుప్రవేశే న విరోధాయేతి వ్యుత్క్రమేణ ప్రతిపాదయతి- మృద్వర్థ ఇత్యాదినా॥ న మాన్యత ఇత్యేతదధ్యాహృత్య వ్యాచష్టే శృంగారేతి॥ కిం

కర్ణజ్వరార్తాః। ఆరుహ్య క్రీడాశైలం తతో గహనమతిమహా
త్కంటకాకృష్టకేశాస్త్రీయధ్వం ముంచతేతి ప్రతినృపతి
ధియా పాదపాన్ప్రార్థయంతే। ౧౬॥ మధ్యమారభటీత్యా
న్యాతథా మధ్యమకైశికీ। వృత్తీ ఇమే ఉభే సర్వరససాధా
రణే మతే॥ ఆసాం స్వరూపం ॥ మృద్వర్థైర్యా నతిప్రౌఢబం
ధా మధ్యమకైశికీ॥ శృంగారకరుణయో రతిసుకుమార
యోరల్పప్రౌఢత్వం న దూష్యతే ॥ కింత్వతిప్రౌఢసంద
ర్భే నేష్యతే- ప్రతికూలవర్ణరూపదోషాపత్తేః॥ మధ్యమా
రభటీ ప్రౌఢైస్స్యాదర్థైర్నాతిమృదుక్రమా ॥ అతిప్రౌఢయో
రపి రౌద్రబీభత్సయోరీషన్మృదుబంధో న దూష్యతే- అతి
మృదుసందర్భస్తు విరుద్ధః। ౧౭ ॥ యథాక్రమముదాహర
ణాని ॥ తత్ర మధ్యమకైశికీ యథా॥ ఆసన్నేపి మహో
త్సవే కథమితస్త్యక్త్వా ప్రవాసం వ్రజేద్ధిగ్ధిక్ సాహస
మావయోర్విఘటనం కో వా విధిః కాంక్షతి । ఇత్థం స్వప్న
నివారితప్రియతమప్రస్థానబుద్ధిస్తతో బుద్ధ్వా మూర్ఛతి

తన్వీ- దుష్టమిత్యాకాంక్షాయామాహ కింత్వితి॥ విపక్షే దండమాహ ప్రతికూలేతి॥ రసాననుగుణత్వం ప్రాతికూల్యం॥ ఏతద్వైపరీత్యం మధ్యమారభట్యామిత్యాహ మధ్యమేతి॥ ౧౭॥ మధ్యమకైశికీముదాహరతి ఆసన్న ఇతి॥ త్యక్త్వా మహోత్సవమితి శేషః- ఇతస్సర్వసౌభాగ్యనిధేర్గృహాదిత్యర్థః- కథం ప్రవాసం వ్రజేః- గర్హితమేతదితి భావః- విభాషా కథమి లిఙ్చేతి గర్హాయాం లిఙ్- ధిగ్ధిగితి నిత్యవీప్సయోరిత్యాభీక్ష్ణ్యే ద్విరుక్తిః- కో వా విధిరి

తి-సత్యమేవం సాహసిక ఇతి భావః- త్వద్వైరినారీజనః త్వయా వియోజిత భర్తృక ఇతి శేషః - అత్రేషత్వాప్రిథసందర్భేణ శృంగారసంకీర్ణః కరుణో రసః ప్రతిపాద్యతే॥ ౧౮॥ మధ్యమారభటీముదాహరతి ॥ మాంసేతి॥ అత్రేషన్మృదుసందర్భేణ బీభత్సః ప్రతిపాద్యతే॥ అథ వైదర్భ్యాదీనాం మతభేదేన వృత్తిశబ్దవాచ్యత్వసామ్యాత్ - కైశిక్యాద్యనంతరం తన్నిరూపణం చికీర్షుః ప్రథమం తావత్తదంతర్భావం వారయతి ॥ వైదర్భ్యాదీతి॥ తత్స్వరూపమాహ శబ్దగుణాశ్రితానామితి- మాధుర్యాదిపరతంత్రాణామిత్యర్థః- యద్యపి సహృదయహృదయానామాహ్లాదకః శృంగారాదిధర్మో మాధుర్యం చిత్తవిస్తారరూపదీప్తిజనకో రౌద్రాదిధర్మ ఓజః - శుష్కేంధనానలవదమలజలవద్వా యథాయోగం సహసా సహృదయహృ

కాకతీయనృపతే త్వద్వైరినారీజనః॥ ౧౮ ॥ మధ్యమార
భటీ యథా॥ మాంసకీకససంకీర్ణాః ప్రసరద్రుధిరాపగాః।
వసాకర్దమితా యుద్ధభువోంధ్రసుభటైః కృతాః ॥ ఏవం ర
సాంతరేష్వప్యుదాహరణం ద్రష్టవ్యం ॥ వైదర్భ్యాదిరీతీ
నాం శబ్దగుణాశ్రితానామర్థవిశేషనిరపేక్షతయా కేవల
సందర్భసౌకుమార్యప్రౌఢత్వమాత్రవిషయత్వాత్కై-
శిక్యాదిభ్యో భేదః। సందర్భస్యాతిమృదుత్వమసంయుక్త

దయవ్యాపీ సర్వరసధర్మః ప్రసాదః - తథాపి తేషాం శబ్దగుణత్వమాత్మధర్మస్య శౌర్యాదేరాకారధర్మత్వమివౌపచారికం- తదుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః- శబ్దధర్మత్వం చైషామన్యాశ్రితత్వేపి శరీరాశ్రితత్వమివ శౌర్యాదీనామితి- తదాశ్రితత్వం చాసాం కావ్యప్రకాశే। మాధుర్యవ్యంజకైర్వర్ణైరుపనాగరికేష్యతే। ఓజః ప్రకాశకైస్తైస్తు పరుషా కోమలా పరైః। కేషాంచిదేతా వైదర్భీప్రముఖా రీతయో మతా ఇతి॥ ఫలితమాహ అర్థవిశేషేతి ॥ మాధుర్యాదిపర్యవసితత్వేన శృంగారాదినిరపేక్షత్వాదిత్యర్థః - వైదర్భ్యాదీనాం రసాశ్రితమాధుర్యాదిశబ్దధర్మపరత్వం కైశిక్యాదీనాం తు సాక్షాదేవ రసపరత్వమితి మహాన్భేద ఇతి భావః - తదుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః శబ్దతత్త్వాశ్రయాః కాశ్చిదర్థతత్త్వాశ్రయాః ప

రా ఇతి। టవర్గవర్జితాస్స్పర్శాస్స్వస్వవర్గాంత్యశేఖరాః। లఘురేఫణకారౌ చ కోమలాః పరికీర్తితాః ॥ రేఫేణ యస్య కస్యాపి యోగ ఆద్యతృతీయయోః। స్వోత్తరాభ్యాం తుల్యయోర్వా పరుషాష్టగణశ్శషౌ ॥ ఇతి కోమలవర్ణపరుషవర్ణసంగ్రహః॥ యద్వా శబ్దః పదరచనాత్మకః- తద్గుణా ఓజః ప్రసాదాదయః- యదాహ వామనః। ఓజః ప్రభృతయో బంధగుణా ఇతి॥౧౯॥ అథ రీతిసామాన్యలక్షణమాహ॥ రీతిరితి॥ గుణాశ్లిష్టపదసంఘటనా మాధుర్యాదిపరతంత్రశబ్దసందర్భ ఇత్యర్థః - యద్వా ఓజః ప్రసాదాది విశిష్టపదరచనేత్యర్థః॥ ౨౦ ॥ విదర్భాదిదేశీయవిదగ్ధజనపరిగ్రహేణ వై

కోమలవర్ణబంధత్వం। ఇతి ప్రౌఢత్వం పరుషవర్ణవికటబంధత్వం। సంయుక్తమృదువర్ణశ్లేషవన్మృదుత్వం। అవికటపరుషవర్ణశ్లేషవత్ప్రౌఢత్వం॥౧౯॥.. ... .*

అథ వైదర్భ్యాది రీతయః.

అథ రీతీనాం స్వరూపముదాహరణంచ ॥ రీతిర్నామ గుణాశ్లిష్టపదసంఘటనా మతా॥ సా త్రివిధా- వైదర్భీ గౌడీ పాంచాలీ చేతి॥ ౨౦॥ బంధపారుష్యరహితా శబ్దకాఠిన్యవర్జితా నాతిదీర్ఘసమాసా చ వైదర్భీ రీతిరిష్యతే॥ యథా ॥ కాకతీయనరేంద్రస్య కీర్తిచందనచర్చనం। దిగంగనా వితన్వంతి వతంసీకృతతద్గుణాః॥ యథా వా ॥ వితరణగుణలీలాతోషితాశేషలోకే విభవతి నరనాథే కాకతీయాన్వయేందౌ। సు

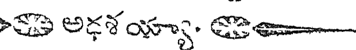
దర్భ్యాదిసంజ్ఞకానామేతాసాం విశేషలక్షణాని విషయవ్యాప్త్యర్థం ప్రత్యేకముదాహరణద్వయం చ క్రమేణాహ॥ బంధేతి ॥ బంధపారుష్యం దుస్సంధికృతం- శబ్దకాఠిన్యం పరుషవర్ణారబ్ధం -నఞర్థస్య నశబ్దస్యాతిదీర్ఘసమాసేత్యనేన సుప్సుపేతి సమాసః- ఏతేనాత్రాసమాసా మధ్యసమాసా చ వివక్షితేతి బోద్ధవ్యం- తదుక్తం॥ అవృత్తిర్మధ్యవృత్తిర్వా మాధుర్యే ఘటనా తథేతి॥ ఉదాహరతి కాకతీయేత్యాది॥ వతంసీకృతేత్యత్ర వష్టి వాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరితి వచనాదకారలోపః ॥ వితరణేతి॥ విభవతి ప్రభాసతి- క్షితిసురజనాః బ్రాహ్మణజనాస్తేషాం సమూహ

ఇతిజనశబ్దాంతాత్ - గ్రామజనేత్యాదినాతల్ప్రత్యయః-ఖండికాదిభ్య
శ్చేత్యత్రసామూహికేషుతదంతవిధిరస్తీతిజ్ఞాపనాత్ । అత్రోదాహర
ణస్యమేపికోమలవర్ణైరల్పసమాసైర్మృదుబంధేన చకితేత్యాదార్యా
ద్యుద్దీపనవిభావవ్యంగ్యశృంగారగతాహ్లాదకత్వలక్షణమాధుర్యప్రతిపా
దనాద్వైదర్భీరీతిః - అత్రయద్యపికీర్తిచందనచర్చనమిత్యాదౌ - రేఫ
సంయోగః-తోషితాశేషేత్యాదౌశకారషకారౌచేత్యేవమల్పశఃపరుష
వర్ణాస్సంతి - తథాపినమాధుర్యభంగః-అతఏవానందవర్ధనాచార్యైః।
శషౌచరేఫసంయోగష్టవర్గశ్చాపిభూయసా। విరోధినస్స్యుశ్శృంగారే
తేనవర్ణారసచ్యుతాఇత్యత్రభూయసేత్యుక్తం । ఏవముత్తరత్రాప్యూ
హనీయం॥౨౧॥ గౌడీయామాహ ఓజఇతి । అత్రౌజశ్శబ్దేనసమాసభూ

రతరుగణనాయాం కామధేనుప్రసంగే క్షితిసురజనతే
యంవీతకౌతూహలాసీత్ ॥ ౨౧ ॥ ఓజఃకాంతిగుణోపే
తాగౌడీయారీతిరిష్యతే ॥ యథా ॥ ప్రచండతరదోర్దండ
ఖండితారాతిమండలః।బిభర్త్యుర్వీధురాంగుర్వీంప్రభవ
న్నంధ్రభూపతిః॥యథావా॥ఉద్యద్దోస్తంభనిర్గత్వరటద
రిమకుటాటోపసంజాతగాఢభ్రాంతిభ్రశ్యత్పతంగా
భయకరణచణస్ఫారనాసీరరేణుః। అంధ్రక్ష్మాభర్తురా
సీదధికరణధురాభిన్నమత్తేభకుంభ ప్రోద్యన్ముక్తాఘుతా

యస్త్వముచ్యతే-కాంతిశబ్దేనచోద్భటపదత్వం ॥ ఉదాహరతి ప్రచండే
తి॥ఉర్వీధురాంభూభారం - ఋక్పూరబ్ధూరిత్యాదినాసమాసాంతోచ్
ప్రత్యయః॥ఉద్యదితి ॥ అత్రఖడ్గోత్కృత్తప్రతిభటమకుటేషుస్వర్భాను
భ్రాంత్యాకాందిశీకస్యభానోర్భయకరణచణత్వంనాసీరరేణోరుత్ప్రే
క్ష్యతే - తేనాస్యసూర్యాస్తమయప్రతీతిజనకంతన్మండలావరణంగమ్య
తే- తతశ్చవీరవరణోత్సుకతయాసమాగతాప్సరోముఖానాంచంద్రత్వే
నదళితేభకుంభయుగళోద్గళితమౌక్తికానాంతారాత్వేనచ రూపణాద్ర
ణధురాయారజనీత్వంగమ్యతే-నచానేకనిశానాథకథనందోషాయ - వీర
రుద్రవిక్రమవిహ్వలీకృతచేతసాం తద్వైరివీరాణాం తథాత్వేనప్రతీ

తేః - అత్ర పరుషవర్ణసందర్భేణసమాసభూయస్త్వేనచరౌద్రరసగత దీపకత్వలక్షణౌజఃప్రతిపాదనాద్గౌడీయా॥ ౨౨॥ పాంచాలీమాహ పాం చాలేతి॥ఉదాహరతి జేతురితి॥ నభస్యంతరిక్షేభూవిభ్రమంభూభ్రావంబి భ్రతిసతి-వియద్దీర్ఘికామందాకినీ- వికంకటాభ్యాంవిశాలాభ్యాంతటీ భ్యాందీర్ఘాసతీ మర్త్యనదీభాగీరథీజాతా - తథాగూఢతమారజోమయి భూమెరధోవర్తమానా గౌతమనదీ- పాతాళగంగాయతే భోగవతీభవ తీత్యహోమహదద్భుతమితిభావః॥ స్థానఇతి ॥ సర్పాణాంవాతాహార త్వాత్తద్భోరగస్యద్విషత్ప్రాణపరిపుష్టత్వంనాద్భుతమితిభావః॥ తర్హికిమ

రాసికరపరివృతా స్సర్వధూవక్త్రచంద్రాః॥౨౨॥ పాం చాలరీతిరైవ్గర్భీ గౌడీరీత్యుభయాత్మికా॥ యథా॥ జేతుఃకా కతిపీరగుర్వనృపతేజైత్రప్రయాణోద్ధితెక్షోణీరేణుభరే నభస్యతిభృశంభూవిభ్రమంబిభ్రతి।జాతామర్త్యనదీవిశం కటతటీ దీర్ఘావియద్దీర్ఘికా గాఢంగూఢతమాచ గౌతమనదీ పాతాళగంగాయతే॥ యథావ ॥ స్థానేతచ్ఛలమర్త్యగండన్నృ పతెత్వత్ఖడ్గభోగిద్విషత్ప్రాణైస్తృప్తిరితోషమేతిసతతంకిం త్వేతదత్యద్భుతం। పీతేనప్రతిపడపార్థివయశఃక్షీరేణగౌర త్వంయత్సంవర్ధయతిత్రిలోకభరితాం త్వత్కీర్తిలక్ష్మీసు ధాం॥౨౩॥ అథశయ్యా.

అథశయ్యా॥ యాపదానాంపరాన్యోన్యమైత్రీశయ్యేతికథ్య ద్భుతమిత్యాకాంక్షాయామేతదిత్యాహ పీతేనేతి ॥ పయఃపానంభుజం గానాంకేవలంవిషవృద్ధయఇతిలోకప్రసిద్ధం- అత్రపునరధికతరసుధావృ ద్ధయఇతిమహదద్భుతమితిభావః - త్రిలోకభరితామితి-త్రయవయవోలో కస్త్రిలోకః- శాకపార్థివాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపీసమాసోనద్విగురితి ప్రతిపాదితం - త్రిలోకజననీమిత్యత్ర ప్రథమశ్లోకే - అత్రోదాహరణ ద్వయేపిపూర్వోక్తరీతిసాంకర్యేణాద్భుతరసప్రతిపాదనాత్పాంచాలీ॥ ౨౩॥ అథరీతయశ్శయ్యేతీత్యత్రచశబ్దసముచ్చితయోశ్శయ్యాపాకయో ర్గుణ్యేశబ్దధర్మత్వసామ్యాద్రీత్యనంతరంశయ్యామాహ ॥ యాపదానా

మితి॥ పరా ఉత్కృష్టా అన్యోన్యస్య మైత్రీ వినిమయాసహిష్ణుత్వమిత్యర్థః
అత ఏవాస్యా రీతిభ్యో భేద ఇతి భావః॥ ఉదాహరతి - దాతురితి॥ గతార్థమే
తత్॥ లక్ష్యే లక్షణం యోజయతి అత్రేతి॥ ౭౮॥ పరిశేషాత్పాకమాహ॥
అర్థేతి॥ అర్థస్య శృంగారాదేర్గంభీరిమా ఆస్వాద్యమానతా విశేష ఇతి ష
ష్ఠీసమాసః- పూరణగుణేత్యాదినా నిషేధస్తు - తదశిష్యం సంజ్ఞాప్రమా
ణత్వాత్తస్య తన్న గౌరవం ప్రసజ్యేతేత్యాది పాణినిశబరస్వామిప్రముఖ
మహాపురుషప్రయోగదర్శనాదనిత్య ఇతి పదమంజరీకారః ॥ ౭౯ ॥ ద్రా
క్షాపాకముదాహరతి స్మరేతి॥ విషయమాత్రవిశ్రాంతివిరహిణో విశ్రాం

తే॥ యథా ॥ దాతుః కాకతివంశమండనమణేర్నిస్సీమవిశ్రా
ణనశ్లాఘాలంఘితకల్పపాదపగుణప్రౌఢేరగాధౌజసః। బిభ్ర
చ్ఛారదకౌముదీపరిమళం సామంతసీమంతినీగండాభోగనిరూ
ఢపాండిమ మధురం ధత్తే యశః ప్రాయశః॥ అత్ర పదవినిమయా
సహిష్ణుత్వాద్బంధస్య పదానుగుణ్యరూపా శయ్యా॥ ౭౮॥...

అథ ద్రాక్షాదిపాకాః

అర్థగంభీరిమా పాకః స ద్విధా హృదయంగమః। ద్రాక్షాపా
కో నాళికేరపాకశ్చ ప్రస్ఫుటాంతరః॥ ౭౯ ॥ యథాక్రమం
స్వరూపముదాహరణంచ॥ ద్రాక్షాపాకః స కథితో బహిరం
తస్స్ఫురద్రసః॥ యథా॥ స్మరస్మేరా మందస్మితమధురసౌర
భ్యసుభగాన్మనాగ్వ్రీడాజాడ్యాః ప్రణయరసకల్లోలభరి

ఖలవృత్తిత్వమదమంథరత్వాదిగుణశీలాః స్మేరాః - తదుక్తం భావప్రకా
శే ॥ అపరిచ్ఛిన్నవిషయం మదమంథరమీలితం। స్ఫురద్భ్రూపక్ష్మతారం
యత్తత్స్మేరమితి కథ్యత ఇతి - తే చ స్మరప్రధానాః స్మరస్మేరాః - మంద
స్మితా హాసగర్భాః సంభోగౌత్సుక్యసూచకాః - మధురాః సంతాపహ
రాః సౌరభ్యేణ పద్మినీజాతేరస్యాః స్మితనిమిత్తేన సుభగాశ్చ యే తథోక్తాః -
కటాక్షైర్హాసగర్భైస్తు సంభోగౌత్సుక్యభావనా। శీతలీక్రియతే తాపో
యేన తన్మధురం స్మృతమితి చోక్తేః - నాయికాయాః ప్రౌఢత్వాన్మనాగ
ల్పం వ్రీడాజాడ్యం యేషాం తే తథోక్తాః అత ఏవ స్వానుకూల్యప్రకాశ

టీ॥ - తదుక్తం - సవ్రీడాలోకనే నైవ స్వానుకూల్యప్రకాశనమితి। విస్రంభేపరమాంకాష్ఠామారూఢేదర్శనాదిభిః। యేనాంతరంగం ద్రవతిస స్నేహఇతికథ్యత ఇత్యుక్తలక్షణః స్నేహః ప్రణయశబ్దేనవివక్షితః - సఏవరసో ద్రవద్రవ్యంతస్యాంతరంగవారిధివాస్తవ్యకల్లోలైర్మహోర్మిభిర్ఘరితాః ప్రేమదాయినఇత్యర్థః॥ ద్రవీభూతంమనోయత్ర దర్శనే ప్రేమదాయితదితిలక్షణాత్। కృతానేకసంధాః ప్రియదృష్టిప్రతిఘాతే నౌత్సుక్యభరేణచ యథాక్రమమాసారప్రసారాభ్యామంగీకృతతరంగభంగికా ఇత్యర్థః - అతఏవైతేసోత్సుకాస్తరంగితాశ్చ - తదుక్తం। సోత్సుకంతద్యదాలోక్యభూయోభూయోవలోకనం। కల్లోలఇవయఃకాంతివిచ్ఛేదస్తత్తరంగితమితి - మనసిజసహస్రాణిసృజతః - విరతాః।

కృతానేకసంధా మ్మనసిజసహస్రాణిసృజతః కటాక్షాన్వామాక్షీకిరతిపరితోరుద్రనృపతిం॥ ౨౮ ॥ సనాళికేరపాకస్స్యాదంతర్గూఢరసోదయః॥ యథా ॥ లీలావిభ్రమపూర్వరంగముదితంతారుణ్యమేత్యత్రపా నేపథ్యాంతరబింబితస్మరకళాలాస్యప్రపంచశ్రియః। సఖ్యఃపశ్యతకాకతీయనృపతౌభావానుబంధోజ్జ్వలఃకోప్యస్యాస్తరళభ్రువోవిజయతేశృంగారనాట్యక్రమః॥ అత్రనద్రాగర్థప్రతీతిః - ఏవంవస్త్వలంకారప్రతీతావపిద్రష్టవ్యం॥ పాకాంతరాణి మధుక్షీ

క్తస్యాపీతిభావః - యద్దర్శనేవిరక్తోపిక్షుభ్యత్యేతత్సమన్మథమితిలక్షణాదేతేసమన్మథాఉచ్యంతే - ఏవంవిధాన్కటాక్షాన్ - వామాక్షీమనోహరనయనా - రుద్రనృపతింపరితఃసర్వతఃకిరతి - అభితఃపరితఇత్యాదినాద్వితీయా - కటాక్షలక్షణంతుసంగీతరత్నాకరే। యద్గతాగతవిశ్రాంతివైచిత్ర్యేణవివర్తనం। తారకాయాఃకలాభిజ్ఞాస్తంకటాక్షంప్రచక్షతఇతి। అత్రైవంసమ్మర్దాసహిష్ణోశ్శృంగారస్యపాకసమయే ప్యాస్వాద్యమానత్వాదంతర్బహిశ్చస్ఫురణంద్రష్టవ్యం॥ ౨౮॥ నారికేళపాకముదాహరతి॥లీలేతి॥విస్తరేణవ్యాఖ్యాతమేతన్నాయికాప్రకరణేమధ్యమోదాహరణప్రస్తావే॥ లక్ష్యేలక్షణంయోజయతిఅత్రేతి॥ ఏవంవ్యాఖ్యానసాపేక్ష

త్వాన్న ద్రుతమర్థప్రతీతిరిత్యర్థః - ద్రాక్షాపాకనారికేళపాకావర్థ
స్య ద్రుతవిలంబితప్రతీత్యోః పరాంకోటిమారూఢౌ - అత స్తదంతరాళవ
ర్తి న్యాయమధ్యమప్రతీతే రనేకవిధత్వా త్తదనుసారేణ కదలీరసాలాదిపా
కాన్స్వయమూహ్యేత్యాహ ఏవమితి॥ ౨౭॥ ఇత్థం కావ్యసామగ్రీం నిరూ
ప్యతద్భేదాన్నిరూపయంతె॥ అథేత్యాదినా॥ తెషాం సామాన్యతస్స్వరూప
నిరూపణపూర్వకం విభాగమాహ॥ వ్యంగ్యస్యేతి॥ ప్రాధాన్యాదినిమి
త్తవశాదుత్తమాదికావ్యానాం ధ్వన్యాదిసంజ్ఞాప్రవృత్తిరిత్యాహ వ్యం
గ్యస్య ప్రాధాన్య ఇత్యాదినా॥ యథాలోకె కస్యచిద్వస్తునస్సంజ్ఞానా
ర్థం ప్రదీపాదావివ వ్యంగ్యార్థ మెవ వాచ్యవాచకవైచిత్ర్యదౌ మహాకవి
రాదీనియథాసంభవమూహ్యాని॥ ౨౭ ॥ ....

అథ కావ్యవిశేషాః,

వ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యాభ్యా మస్ఫుటత్వే
చ స త్రివిధం కావ్యం । వ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యే ఉత్తమం కా
వ్యం ధ్వనిరితి వ్యపదిశ్యతే - అప్రాధాన్యే మధ్యమం గుణీభూ
తవ్యంగ్యమితి గీయతే - వ్యంగ్యస్యాస్ఫుటత్వే ధమం కావ్యం
చిత్రమితి గీయతే॥ ౨౮ ॥ ధ్వనిర్యథా॥ స్వామిన్గోత్రమహీధ
రాన్మధువనీసైరిభ స్సేతుతో గాధానంబునిధీన్కరోషికిము
రుష్టేకిం దిక్పతీనల్పకాన్ । ఇత్థం పార్శ్వచరానులాపమఖి

ప్రవృత్తేర్వ్యంగ్యస్యమధ్యె విశ్రాంతివిరహేణస్వపర్యంతం సహృదయ
హృదయాకర్షణాచ్చ తస్య ప్రాధాన్యమిత్యనుసంధేయం - తద్విరుద్ధమ
ప్రాధాన్యం- తచ్చ వ్యంగ్యస్యచారుత్వాపకర్షోపాధికృతం న స్వాభావిక
మితి గుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యత్ర ద్విప్రత్యయేనసూచ్యతే। అధమకావ్య
స్యాస్ఫుటవ్యంగ్యత్వేననీరసత్వా త్కేవల వాచ్యవాచకవైచిత్ర్యాశ్ర
యత్వేనాలెఖ్యప్రఖ్యత్వాచ్చిత్రశబ్దవాచ్యత్వం - తచ్చ శబ్దార్థాలంకా
రయోర్వ్యాససమాసాభ్యాం నిబంధనే శబ్దచిత్ర మర్థచిత్ర ముభయచిత్రం
చేతి త్రేధా విభిద్యతె॥ ౨౮॥ తత్ర ధ్వనిముదాహరతి॥ స్వామిన్నితి॥ అల్ప
కానత్యల్పాన్ - అనులాపం ముహుర్భాషామసకృత్కథనమితియావత్ -

ధర్మైష్షిణానతుకులాచలాద్యుపమైషిణా- గుణైకవసతిఃనపునరచలాదివ
దేశైకగుణాధారః॥ అత్రౌన్నత్యాదివ్యంగ్యస్యాగూఢత్వాదుత్కర్షనిమి
త్తాభావాత్ప్రధాన్యేనోత్తమకావ్యత్వమేవేత్యభిప్రాయేణాహ - అ
త్రేతి॥ ౨౯॥ గుణీభూతవ్యంగ్యముదాహరతి॥ ప్రత్యగ్రేతి॥ అత్ర కార్ప
ణ్యవచనాదిచేష్టావిశేషరూపవ్యంగ్యస్య యాభిరముష్యేత్యాదివాక్యేనో

లంన్యకృత్ప్రత్యర్థమైఃషిణా సృష్టఃపద్మభువా గుణైకవసతిః శ్రీ
వీరరుద్రో నృపః ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రస్య కులశైలాతిశాయి
సమున్నతత్వమతిసముద్రగాంభీర్యం లోకపాలాధికమైశ్వ
ర్యంచధ్వన్యతే । తథాకులశైలపయోనిధిలోకపాలనిర్మాణ
సంగంభాతిశాయీసర్వవిలక్షణఃకాకతీయనిర్మాణవైభవఇ
తివ్యజ్యతే॥ ౨౯॥ గుణీభూతవ్యంగ్యంయథా॥ ప్రత్యగ్రప్రస
రత్ప్రతాపవిభవవ్యాప్తాఖిలాశాంతరే విశ్వత్రాతరివీరరుద్ర
నృపతౌసింహాసనాధ్యాసిని । ఆస్థానీంసముపాగతైర్గృపవ
రైస్తైస్తైస్తథా దర్శితాశ్చేష్టా యాభిరముష్య కాకలిఫ్రూగ్దృ
ష్టిఃకృపార్ద్రీకృతా॥ అత్ర ప్రాప్తాభిషేకమహాసనస్య
ప్రతాపరుద్రదేవమహారాజస్యాగ్రే శరణార్థినాంపార్థివా
నాం తథావిధకార్పణ్యోక్తి పునఃపునఃప్రణామాదికంవ్యం
గ్యంతాస్తాశ్చేష్టాదర్శితాఇతివాచ్యాదనతిశాయీతిగుణీభూ
తవ్యంగ్యతా॥ ౩౦॥ చిత్రంత్రివిధం-శబ్దచిత్రమర్థచిత్రముభ
యచిత్రంచేతి-తత్రశబ్దచిత్రంయథా॥ క్షోణీరక్షణదక్షిణాః
క్షతజగత్క్షోభా ద్దురీక్షుక్రమాః క్షుద్రక్షత్రియపక్షశిక్షణవి
ధౌప్రోత్క్షిప్తకౌక్షేయకాః। ఉద్దామోద్యశసస్యరుద్రనృప

క్తప్రాయత్వాదగూఢత్వేన నచారుత్వాతిశయఇత్యాహ వాచ్యాదన
తిశాయీతి॥ ౩౦॥ శబ్దచిత్రముదాహరతి ॥ క్షోణీతి॥ దురీక్షుక్రమాఃఅ
భ్యాసజనితలాఘవాతిశయేనదురవబోధాయుధప్రయోగపరిపాటీకాః-
క్షుద్రక్షత్రియపక్షో రాజపార్శ్వబలం-కౌక్షేయకఃఖడ్గః కులకుక్షిత్యా
దినాశైషికోఢకఞ్ ప్రత్యయః-యద్వైతత్సూత్రంభాష్యకారోనవదృష్టే

తదాదృతిమక్షీత్యాదిసాధఙ్ - స్వార్థికఃకప్రత్యయః - అత్ర దోర్దండ క్రీడాసాముశనిత్వరూపణంగర్వాణాంపర్వతత్వరూపణే హేతుః-అతఃప రంపరితంరూపకం-తస్మిన్ సత్యపికవేర్వృత్త్యనుప్రాసఏవాభినివేశా చ్ఛబ్దచిత్రస్యైవప్రాధాన్యమర్థచిత్రస్యతు గుణభావఏవేతి నోభయచి త్రత్వమస్యేతిభావః॥ ౩౧॥ అర్థచిత్రముదాహరతి॥ ఖగ్గఇతి॥ ఖడ్గేయు ద్ధవిజృంభితేరిపుమహీనాథాంజలింబింబితం ప్రేక్షితుంతోజయలక్ష్మీవాస కమలంమన్యంతేవిజ్ఞానినః। మన్యేవీరప్రతాపరుద్రవిభోర్జన్యేషుగృహీ తుంపునస్సృష్టైర్యరిపుజీవితానివిధేర్యాతస్యపీఠాంబుజం॥ జన్యేషుయు ద్ధేషు-యాతస్యగచ్ఛతః(పత్తస్సేతిపాఠే ప్రాప్తస్యేతిఛాయా)శచ్ఛివా

తెర్దోర్దండయోశ్చండయోర్గర్జన్ దుర్జనగర్వపర్వతభిదాదం
భోళయః కేళయః॥ ౩౧॥ అర్థచిత్రంయథా॥ ఖగ్గెజుజ్ఝవిజుం
భిఏరిపుమహీణాహంజలింబింబిఅం పెక్ఖంతో జయళచ్ఛివాస
కమళంమణ్ణంతివిణ్ణాణిణో। మణ్ణెవీరపఅవరుద్దవిహుణోజణ్ణే
సు ఘెత్తుంఉణో సిర్ఠిపరిపుజీవిఅ ఇవిహిణో జత్తస్సపీఢంబు
అం॥ ఛాయా॥ ఖడ్గేయుద్ధవిజృంభితే రిపుమహీనాథాంజలిం
బింబితం ప్రేక్షుంతోజయలక్ష్మీవాసకమలం మన్యంతేవిజ్ఞాని
నః। మన్యేవీరప్రతాపరుద్రవిభోర్జన్యేషుగృహీతుంపునఃసృ
ష్టైర్యరిపుజీవితానివిధేర్యాతస్యపీఠాంబుజం॥ ౩౨॥ఉభయచి

సేత్యత్రలక్ష్మీశబ్దస్యదిహో మిథస్సఇతిపాక్షికోహ్రస్వః- ఘెత్తుంఉణో ఇత్యత్ర తుంతవ్యక్త్వాసుగ్రహేరితి తుమున్ప్రత్యయేగ్రహేర్ఘేరాదేశే ఘె త్తుమితిసిద్ధం తస్యోత్తరపదేనసంధ్యభావః- పదయోస్సంధిర్వేతివికల్పిత త్వాత్ -వీరపఅవేత్యత్ర వాసమాసఇతిసమాసేవికల్పాద్విత్వాభావః- జత్తస్సేతివర్తమానాపదేశేనపరాసువైరిప్రాణసంగ్రహణలంపటస్య కమలభువఃకమలోపవేశనావకాశాభావఃప్రతీయతే - అత్ర ప్రతాపరు ద్రఖడ్గప్రతిబింబితే రిపునృపాంజలౌ జయలక్ష్మీవాసకమలత్వమారోప్య తదపహ్నవేనార్థసిద్ధేనబ్రహ్మాసనకమలత్వప్రతిపాదనాదపహ్నవాలం కారః- అత్రైవకవేరభినివేశాదస్యార్థచిత్రత్వం- వృత్త్యనుప్రాసేతు గుణభావఏవేతినాత్రోభయచిత్రత్వమితిభావః ॥ ౩౨॥ ఉభయచిత్ర

ముదాహరతి॥ విద్యేతి॥ అతోఽభయత్రకవేరభినివేశా దుభయచిత్రత్వ
మిత్యభిప్రాయేణాహ॥ అత్రేతి॥ యద్యప్యేతత్ప్రాచీనాలంకారకారై
రోదాహృతం - తథాప్యన్యతరప్రాధాన్యేనేతరభేదద్వయవదుభయ
ప్రాధాన్యేనాస్యాపిసువచత్వాదవిరోధః - కించ - పాదాంబుజంభవ
తువోవిజయాయమంజుమంజీరశింజితమనోహరమంబికాయాఇత్యతోఽ
పమానుప్రాసయోరన్యోన్యనిరపేక్షత్వేన సమప్రధానభావయోస్సం
సృష్టిమంగీకుర్వాణైః ప్రాచ్యైరేవోభయ చిత్రస్య వ్యంగీకృతమితివిజ్ఞే
యం- నన్వేషూదాహరణేషుయథాయోగంవిభావానుభావవిశేషకథనే
నవీరశృంగారయోఃపర్యవసానాత్కథమధమత్వం - సత్యం-శబ్దార్థాలం
కారయోరేవకవివివక్షావిషయత్వాద్విద్యమానోపి రసోదివాచంద్రప్ర
త్రంయథా॥ విద్యాసముద్రే భువనైకభద్రే ప్రతాపరుద్రే
జితవైరిభద్రే। రక్షావినిద్రే ధృతశౌర్యముద్రే కాంతేవపృ
థ్వీరమతేగుణాద్రే॥ అత్రానుప్రాసోపమాభ్యాం చి
త్రతా॥ ౩౩॥ ....

అథధ్వనివిశేషాః,

అథధ్వనివిశేషాన్నిరూప్యంతే॥ అత్రధ్వనేర్లక్షణాభిధామూ
లత్వేనావివక్షితవాచ్యవివక్షితాన్యపరవాచ్యాఖ్యౌప్రథమం
భేదౌద్వౌ। అవివక్షితవాచ్యస్యార్థాంతరసంక్రమితాత్యంత

కాశవన్నప్రతీయతే-తదుక్తంకావ్యాలోకే॥ రసభావాదివిషయవివక్షా
విరహేసతి। అలంకారనిబంధోయస్సచిత్రవిషయోమత ఇతి ॥ ౩౩ ॥
ఏవంత్రివిధమపికావ్యంసామాన్యతోనిరూప్యతత్రోత్తమకావ్యంప్రపం
చయితుంప్రతిజానీతే అథేతి॥ విభజతే అత్రేతి॥ అవివక్షితంవ్యంగ్యేన
న్యగ్భావితంవాచ్యంయత్రసోఽవివక్షితవాచ్యః- అన్యపరంవ్యంగ్యపరం
రాజతాత్పర్యేణ రాజపురుషసేవనవద్వ్యంగ్యపరత్వేనైవ వివక్షితం
వివక్షితాన్యపరంతథాభూతంవాచ్యం యత్రసవివక్షితాన్యపరవాచ్యః॥
తత్రలక్షణామూలంచతుర్థావిభజతే- అవివక్షితేతి॥ తత్రార్థాంతర
సంక్రమితవాచ్యేవాచ్యస్యోపపద్యమానత్వేపి తావతానుపయోగాదజ

హాల్లక్షణామూలత్వం- అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యే వాచ్యస్యానుపపన్నత్వాజ్జహల్లక్షణామూలత్వమితివివేకః- సంక్రమితేతిణిచావ్యంజనసహకారివర్గస్యాయంప్రభావఇతిసూచ్యతే॥ అభిధామూలంవిభజతే - వివక్షితేతి ॥ సంలక్ష్యఃస్ఫుటసంవేద్యఃక్రమోవ్యంగ్యవ్యంజకయోర్యత్ర ససంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః - యత్రవ్యంజకస్య విభావాదేర్వ్యంగ్యస్య చరసాదేస్సన్నపిక్రమోనిశితసూచ్యాశతపత్రపత్రశతవేధవదాశుభావిత్వాన్నలక్ష్యతెసో సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః॥ తత్రాద్యస్యశబ్దార్థోభయశక్తిమూలత్వేనత్రైవిధ్యంసిద్ధవత్కృత్యాద్యంచతుర్ధావిభజతె- సంలక్ష్యేతి॥ జాతిగుణాదిరూపోర్థోవస్తు - తదేవ విచ్ఛిత్తివిశేషయుక్తమలం

తిరస్కృతవాచ్యతయాద్వివిధస్య వాక్యపదగతత్వేనద్వైవిధ్యేచాతుర్విధ్యం । వివక్షితాన్యపరవాచ్యస్యసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యతయాచద్విభేదొ । సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యేశబ్దశక్తిమూలెవస్త్వలంకారరూపతయాద్వైవిధ్యేవాక్యపదగతత్వేనచాతుర్విధ్యం। అర్థశక్తిమూలెసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యేఅర్థస్య స్వతస్సంభవిత్వేనకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వేనకవినిబంధనోక్తిసిద్ధత్వేనచత్రైవిధ్యం। త్రివిధస్యవస్త్వలంకారరూపతయాద్వైవిధ్యేషడ్విధత్వం।షడ్విధస్యాపివ్యంగ్యవ్యంజకతయాద్వైవిధ్యేద్వాదశవిధత్వం ।
ద్వాదశవిధస్యాపి ప్రబంధగతత్వేన వాక్యగతత్వేనపదగత

కారః॥ ద్వితీయష్షట్త్రింశత్ప్రకారఇత్యాహ॥ అర్థశక్తిమూలఇత్యాదినా అర్థస్యమూలభూతస్యవ్యంజకస్యేత్యర్థః - యోనకేవలంసాహిత్యమాత్రసిద్ధఃకింతులోకేప్యౌచిత్యేనసంభావ్యతే- సస్వతస్సంభవీ- యఃపునరసన్నపి లోకే కవినాప్రతిభామాత్రేణ సంభావ్య సంపాద్యతే సకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధః- కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధస్తు కవినిబద్ధోక్తిసిద్ధఇతి త్రయాణాంవివేకః- షడ్విధస్యేతి - వ్యంజకస్యేతిభావః-వ్యంగ్యవ్యంజకతయేతి- వ్యంగ్యయోఃవస్త్వలంకారరూపయోఃవ్యంజకతయేత్యర్థః - తథాచోక్తంకావ్యప్రకాశే॥ అర్థశక్త్యుద్భవోప్యర్థోవ్యంజకస్సంభవీస్వ

తః । ప్రౌఢోక్తిమాత్రాన్సిద్ధో వాకవేస్తేనోదితస్యవా ॥ వస్తువాలంకృ
తిర్వేతిషడ్భేదోసౌవ్యనక్తియత్ । వస్త్వలంకారమథవా తేనాయంద్వా
దశాత్మకఇతి॥ హేమచంద్రస్తు ప్రౌఢోక్తిమంతరేణస్వతస్సిద్ధస్యాప్యకిం
చిత్కరత్వాత్తత్సిద్ధత్వమేవసర్వత్రేతిస్వతస్సంభవిత్వాదిభేదత్రయం
నాంగీచకార॥అనురణనేతి - ఘంటాదేః ప్రథమస్వనానంతరభావీస్నిగ్ధ
స్వనోనురణనంతత్సాదృశ్యాత్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్త్రివిధోప్యనురణ
నధ్వనిరుచ్యతే - తత్ర - విచ్ఛిత్తిశోభినైకేనభూషణేనేవభామినీ । పద
ద్యోత్యేనసుకవేర్ధ్వనినా భాతిభారతీతిధ్వన్యాచార్యవచనాత్పదగతేప్య
పిరమ్యత్వమస్తీతి వేదితవ్యం॥ తృతీయమాహ ఉభయశక్తీతి॥ ఏకవిధఏ
వేతి-ప్రకారవైచిత్ర్యకల్పనస్యదుశ్శకత్వాదితిభావః - అనురణనధ్వనిః భే

త్వేనచత్రైవిధ్యేషట్త్రింశత్ప్రకారోర్థశక్తిమూలోనురణన
ధ్వనిః॥ఉభయశక్తిమూలోవాక్యగతత్వేనైకవిధఏవ॥ ఏవం
సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యధ్వనేరేకచత్వారింశద్భేదాః॥అసంల
క్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ప్రబంధవాక్యపదపదైకదేశ
రచనావర్ణగతత్వేనషడ్విధః॥ఏవంవివక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వ
నేః సప్తచత్వారింశద్భేదాః । అవివక్షితవాచ్యభేదైశ్చతుర్భి
స్సహధ్వనేః పృథక్శుద్ధా ఏకపంచాశద్భేదాః ॥ తేషాంప్ర

దాక్క్రోడీకృత్యాహ॥ ఏవమితి॥ఏకశ్చచత్వారింశచ్చ ఏకచత్వారింశది
తిద్వంద్వః-సర్వోద్వంద్వోవిభాషయైకవద్భవతీత్యేకవద్భావః-లింగమశి
ష్యంలోకాశ్రయత్వాల్లింగస్యేతి భాష్యకారవచనాజ్జనపదాదిశబ్దవన్న
పుంసకత్వాభావః - నాపి భేద్యలింగత్వం-వింశత్యాదీనాంనవత్యంతానా
మమరకోశే - తాసుచానవతేః స్త్రియ ఇతినియమేనస్త్రీలింగతాభిధానా
త్-యద్వా ఏకోత్తరాచత్వారింశదితిమధ్యమపదలోపీసమాసః- ఏవమ
న్యత్రాపిద్రష్టవ్యం॥ద్వితీయమభిధామూలధ్వనింవిభజతేఅసంలక్ష్యేతి॥
రసాదీనామానంత్యేనతద్భేదకల్పనస్యాశక్యత్వాత్తద్ద్యోతకప్రబంధాది
కృతోరసాదేష్షోఢావిభాగఇత్యాహ ప్రబంధేతి॥ సర్వానపిధ్వనిభేదాన్
సంకలయ్యాహ ఏవమితి॥శుద్ధాః ధ్వన్యంతరాసంబద్ధా ఇత్యర్థః॥ మిశ్రభే

దానాహ తేషామితి॥ తేషాంశుద్ధానామిత్యర్థః॥ ననులక్షణామూలధ్వనే రభిధామూలధ్వనిసంబంధే యథైకోమిశ్రభేదః తథైవాభిధామూల ధ్వనేర్లక్షణామూలధ్వనిసంబంధే భేదాంతరంభవిష్యతి ఏవమేకపంచా శతోపిభేదానాంవిచార్యమాణే ఏకోత్తరశతషట్కాధిక సహస్రద్వయ సంఖ్యాక (౨౬౦౧) మిశ్రభేదసంభవాదేకైకన్యూనతాశ్రయణేనష డ్వింశత్యుత్తరశతత్రయాధిక సహస్ర (౧౩౨౬) సంఖ్యావలంబనమ యుక్తమితిచేత్సత్యం- భేదద్వయేపితస్యామునాసంబంధోముష్యవాతేనే తిసంబంధిప్రతిసంబంధినోరుచ్చారణవ్యత్యాసమాత్రేణనపునశ్చమత్కా

త్యైకమేకైకస్యైకైకేనసంబంధేప్రథమభేదస్యైకపంచాశ ద్భేదాః।ద్వితీయస్యపంచాశద్భేదాః।తృతీయస్యైకోనపంచా శద్భేదాః।అనేనక్రమేణోత్తరోత్తరస్యైకైకభేదపరిత్యాగే షడ్వింశత్యుత్తరశతత్రయాధికసహస్రసంఖ్యాకామిశ్రభే దాః ॥ అవివక్షితవాచ్యస్య వివక్షితాన్యపరవాచ్యసంబంధే యోభేదస్తస్మిన్నేవాంతర్భూతోవివక్షితాన్యపరవాచ్యస్యా వివక్షితవాచ్యసంబంధేభేదోనపృథగ్భూతః। అనేనైవక్రమేణ వస్తుధ్వనేరలంకారధ్వనిసంబంధభేదోప్యలంకారధ్వనేర్వస్తు ధ్వనిసంబంధాన్నపృథగ్భూతఇతిపూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్త రసంబంధేఏకైకభేదన్యూనతాజ్ఞేయా। తస్యాపిమిశ్రణస్య త్రిరూపేణ సంకరేణైకరూపయా సంసృష్ట్యాచపునశ్చతుర్ధా యోజనేచతురుత్తరశతత్రయాధికపంచసహస్రాణి భేదాః

రపి శేషః - అతస్తేషాంయథాయోగంమిథోంతర్భావఏవేతియుక్తమేవో క్తం॥తదేతదాహ అవివక్షితవాచ్యస్యేతి॥ విషయవ్యాప్త్యర్థంధ్వన్యం తరేష్వంతర్భావంపర్శయతిఅనేనైవేతి॥భూయోవిభాగమాహ తస్యాపీ తి॥ధ్వన్యోస్సందేహాస్పదత్వేనానుగ్రాహ్యానుగ్రాహకభావేనైకవ్యం జకానుప్రవేశేనచత్రిరూపేణేత్యర్థః - సంకరవత్సాపేక్షత్వాభావా త్సంసృష్టేరేకరూపత్వంద్రష్టవ్యం॥ ఫలితాంసంఖ్యామాహ చతురుత్త రేతి ॥ న్యూనాధికసంఖ్యావ్యవచ్ఛేదార్థముక్తామేవసంఖ్యాంసంకేత

భాషయాక్రోడీకృత్యాహ శుద్ధాఇతి ॥ అత్రాంకప్రస్తారోవ్యుత్క్ర మేణద్రష్టవ్యః చంద్రఏకః-శరాఃపంచ (౫౧) ఋతవష్షట్ - నేత్రే ద్వే-అనలాస్త్రయః-ఇందు రేకః॥ (౧౩౨౬) అబ్ధయశ్చత్వారః ఖంశూన్యంబిందురిత్యర్థః- అగ్నయస్త్రయః-శరాఃపంచ (౫౩౦౪) తర్హ్యాకింనిమిత్తంకావ్యప్రకాశ కారోంతర్భావయాతయామానపి కతిచనభేదాన్ సంగృహ్యాచతురుత్తరచతుశ్శతీ యుతాయుత (౧౦౪౦౪) సంఖ్యాకాన్

శుద్ధాశ్చంద్రశరా(౫౧) మిశ్రాఋతునేత్రానలేందవః (౧౩౨౬)॥సంసృష్టిసంకరాయాతా (౫౩౦౪) స్త్వబ్ధిఖాగ్నిశరాభిధాః॥ ౩౪॥తత్రశుద్ధానామేకపంచాశద్భేదానాం నామధేయానికథ్యంతే॥ .. .. *

పదగతార్థాంతరసంక్రమితావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౧.
వాక్యగతార్థాంతరసంక్రమితావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౨.
పదగతాత్యంతతిరస్కృతావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౩.
వాక్యగతాత్యంతతిరస్కృతావివక్షితవాచ్యధ్వనిః ౪.
పదగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమవస్తుధ్వనిః ౫.
పదగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమాలంకారధ్వనిః ౬.
వాక్యగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమవస్తుధ్వనిః ౭.
వాక్యగతశబ్దశక్తిమూలసంలక్ష్యక్రమాలంకారధ్వనిః ౮.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిః ౯.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునాలంకారధ్వనిః ౧౦.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణాలంకారధ్వనిః.
పదగతస్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణవస్తుధ్వనిః ౧౨.

సంసృష్టిసంకరాయుత్తభేదానజీగణత్ - కోవేదకింవాతత్రనిమిత్తంతత్పునస్తఏవతత్రభవంతోవిదాంకుర్వంతు - అస్మాభిస్తుయుక్తియుక్తంవచోగ్రాహ్యం నతుపూరుషగౌరవాదితి న్యాయసరణిరనుసరణీయేతివిద్యానాథహృదయం॥ ౩౪ ॥ అథప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థంశుద్ధభేదానాంప్రతిజ్ఞాపూర్వకంనామానికథయతి తత్రేతి॥గతార్థమేతత్ ॥ ౩౫॥ అత్ర

వాక్యగతస్స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౧౩.
వాక్యగతస్స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౧౪.
వాక్యగతస్స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణాలంకారధ్వనిః ౧౫.
వాక్యగతస్స్వతస్సిద్ధార్థశక్తి మూలో లంకారేణ వస్తుధ్వనిః ౧౬.
ప్రబంధగతస్స్వతస్సిద్ధార్థ శక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౧౭.
ప్రబంధగతస్స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౧౮.
ప్రబంధగతస్స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణాలంకారధ్వనిః ౧౯.
ప్రబంధగతస్స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణ వస్తుధ్వనిః ౨౦.
పదగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థ శక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౨౧.
పదగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౨౨.
పదగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణాలంకారధ్వనిః.
పదగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థ శక్తిమూలో లంకారేణ వస్తుధ్వనిః ౨౪.
వాక్యగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౨౫.
వాక్యగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః౨౬.
వాక్యగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణాలంకారధ్వనిః.
వాక్యగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణ వస్తుధ్వనిః ౨౮.
ప్రబంధగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థ శక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౨౯.
ప్రబంధగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తి మూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః.
ప్రబంధగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణాలంకారధ్వనిః
ప్రబంధగతకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణ వస్తుధ్వనిః.
పదగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౩౩.
పదగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౩౪.
పదగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థ శక్తిమూలో లంకారేణాలంకారధ్వనిః.
పదగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణ వస్తుధ్వనిః ౩౬.
వాక్యగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునా వస్తుధ్వనిః ౩౭.
వాక్యగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో వస్తునాలంకారధ్వనిః ౩౮.
వాక్యగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలో లంకారేణాలంకారధ్వనిః.

కతిపయోదాహరణప్రదర్శనే నోహకుశలానాం భేదాంతరాణిసుబోధా నీత్యభిప్రాయేణాహ అత్రదిఙ్మాత్రమితి॥౩౫॥ఉదాహరతి మూర్ధ్నానఇ తి॥ ఆస్మాకాఅస్మదీయాః-యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాంఖఞ్చేత్యణ్ ప్రత్య యేతస్మిన్నణిచేత్యస్మాకాదేశః-అత్రాస్మాకప్రకృత్యాస్మచ్ఛబ్దేనాస్మద

వాక్యగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలాలంకారేణవస్తుధ్వనిః
ప్రబన్ధగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిః
ప్రబన్ధగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునాలఙ్కారధ్వనిః
ప్రబన్ధగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలఙ్కారేణాలఙ్కారధ్వనిః
ప్రబన్ధగతకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోలంకారేణ వస్తుధ్వనిః
ప్రబంధగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౫.
వాక్యగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౬.
పదగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౭.
పదైకదేశగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౮.
రచనాగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౪౯.
వర్ణగతాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః ౫౦.
వాక్యగతోభయశక్తిమూలోరసాదిధ్వనిః ౫౧.

తత్రదిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే॥౩౫॥అర్థాంతరసంక్రమితా వివక్షితవాచ్యధ్వనిర్యథా॥ మూర్ధ్నానోయూయమాస్మాకాః కిమిత్యాన్నత్యమిచ్ఛథ। ఇతిప్రతాపరుద్రస్యప్రణతాఃప్రతి పార్థివాః॥ అత్రఆస్మాకాఇతిసర్వదైన్యభూమయోవయం-ఈదృశానామస్మాకంసంబంధినోయూయమిత్యర్థాంతరసం క్రమితావివక్షితవాచ్యతా॥ ౩౬ ॥ అత్యంతతిరస్కృతవా చ్యోధ్వనిర్యథా॥ విశదిమవిలిప్తవియతోధవళిమపరిపూరితా ర్థమహిమ్నైవ తావతానుపయోగాద్దైన్యవిశిష్టోస్మదర్థ స్సామాన్యవిశేష భావసంబంధేనలక్ష్యతఇత్యాహసర్వదైన్యేతి॥ వ్యంగ్యంపునర్వీరరుద్ర వైరిణాంవైనతేయసన్నిధానేవాతాశినామివవిక్రమవిముఖత్వమిత్యేత దభిసంధాయాహ అత్రేతి॥ ౩౬॥ విశదిమేతి॥ అత్రవిశదిమధవళిమ్నో

ర్విషయభేదాన్మిథోనపౌనరుక్త్యం - అనయోర్వ్యాప్తిలేపనదిగంతపరి పూరణవిధానార్థత్వేనానువాద్యత్వాద్విధేయేన గౌరాఇత్యనేనాపి న పౌనరుక్త్యమితివిజ్ఞేయం - అత్రవిలిప్తపదంమూర్తాదితస్యవిలేపనస్యా మూర్తేవియత్యనుపపద్యమానత్వాత్స్వార్థపరిత్యాగేనోపరంజనాతిశ యంకార్యకారణభావసంబంధేనలక్షయదాకాశేప్రకాశాధిక్యంవ్యనక్తీ త్యభిప్రాయేణాహ అత్రేతి। అనేనైవేతి-వాక్యగతత్వమేవాత్రభేదక మితిభావః- అత్రజహదజహల్లక్షణయోర్వస్తుమాత్రంవ్యంగ్యం తచ్చ శబ్దైకవ్యాపారాద్వ్యంజనాదేవ- అన్యథాలక్షణాయాఏవానుపాదేయ త్వప్రసంగాదితిద్రష్టవ్యం-తదుక్తంకావ్యప్రకాశే-యస్యప్రతీతిమాధా

ఖిలాశాంతాః। విహరంతియశఃపూరాగౌరాశ్శ్రీకాకతీంద్ర స్య॥ అత్రవిశదిమవిలిప్తవియతఇత్యత్యంతతిరస్కృతవాచ్య త్వం॥అనేనైవక్రమేణవాక్యగతత్వేనాప్యుదాహార్యం॥ ౩౭

అథార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిర్యథా। అబ్దాన్నృతూనవి నామాసాన్పక్షాన్దినాతిథీన్। రాత్రీర్వినాపికాంక్షం తేకాకతీయరిపుస్త్రియః॥ అత్రఋతుప్రభృతీనాంకామో ద్దీపకత్వాత్తదభావోరిపుస్త్రీభిరాకాంక్ష్యతఇతిప్రతీయతే॥ తేనతాసాంప్రియవియోగరూపంవస్తువ్యజ్యతే॥అనేనప్రతా పరుద్రస్యసర్వేశత్రవోనిహతా ఇతివాచ్యాదతిశయః । త

త్సులక్షణాసముపాస్యతే। ఫలేశబ్దైకగమ్యేత్రవ్యంజనాన్నాపరాక్రియే తి॥ ౩౭ ॥ శబ్దశక్తిమూలాపేక్షయాభేదబాహుల్యేనబహువక్తవ్యత్వా దర్థశక్తిమూలానాదావుదాహర్తుమాహ అథేతి ॥ అబ్దానితి॥అత్రఋ త్వాద్యభావాకాంక్షాయావాచ్యత్వేపి తస్యాఃకామోద్దీపకత్వహేతు కత్వంవ్యంగ్యమేవేత్యభిప్రాయేణాహ అత్రేతి॥ తస్యవ్యంగ్యమాహ- తేనేతి॥ తేనానంతరోక్తవ్యంగ్యేనేత్యర్థః॥తస్యాపివ్యంగ్యమాహ-అనే నేతి-ప్రియవియోగేనేత్యర్థః-వ్యజ్యతఇత్యనుషజ్యతే- ఏవముత్తరోత్తర వ్యంగ్యవివేకవిసంరంభవిశ్రాంతేస్తస్యవాచ్యాదుత్కర్షోయేనాస్యధ్వ నివ్యపదేశఇత్యాహ ఇతివాచ్యాదితి॥ కించప్రథమకక్ష్యాయాంప్రతీయ

మానస్యబుద్ధ్యాద్యభావాకాంక్షాలక్షణస్యవస్తునోవ్యంజకవస్తుత్రైవిధ్యాత్త్రైవిధ్యమిత్యాహ తథేత్యాదినా॥ ౩౮॥ దృష్ట్వేతి ॥ అత్రకీర్తాశంభుప్రభృతీనాం నివాసాకాంక్షాదిలక్షణేన వస్తునా తేషాంయథాక్రమం కైలాసక్షీరోదమందాకినీచంద్రాభ్రమాతంగభ్రాంతిరూపోభ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతే॥ తదేతదాహ అత్రహారస్యేతి॥అత్రవ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యేనాలంకార్యత్వేపి బ్రాహ్మణశ్రమణన్యాయేన ప్రత్యభిజ్ఞా

ధా ప్రియవిరహవిధురాశ్చతస్రస్త్రియః కతిపయవత్సరాణ్జీవితాశయా ప్రథమమృతూనామభావంవాంఛంతి-అనంతరం తానపిగమయితుమశక్తాఃకతిపయమాసేషు ప్రాణాన్ధారయితుముద్యుక్తాఃజ్యోత్స్నావతాంపక్షాణాంవినాశంవాంఛంతి అనంతరంమాసానప్యపనేతుమపారయంత్యః కతిపయతిథిషు జీవితాశయారాత్రీణామసృష్టిమభిలషంతీతిబహువస్తువస్తునావ్యజ్యతే॥౩౮॥ వస్తునాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ దృష్ట్వాకాకతివీరరుద్రనృపతేః కీర్తింజగద్వ్యాపినీంవస్తుంవాంఛతిశంభురత్రశయితుంలక్ష్మీపతిఃకాంక్షతి । స్నాతుంధావతిదివ్యతాపసగణఃసంవర్ధితుంవార్ధయశ్చేష్టంతే సవిలాసమభ్రమురపి స్పృష్టుంశనైరీహతే॥ అత్రహారస్యకైలాసభ్రాంతిర్హారేః క్షీరార్ణవభ్రాంతిరితిభ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతే॥ ౩౯ ॥ అలంకారేణవస్తుధ్వనిర్యథా॥ప్రతాపరుద్రస్యరణోత్కృపాణఃసద్యస్సముద్యద్రుధిరారుణశ్రీః।ఆలంబతేరోషకషాయితస్యకాళీకటాక్షస్యవిజృంభితాని॥ అత్రాలంబతఇతినిదర్శనాలంకారేణసకలరిపుక్షయఃక్షణాత్కృతఇతివస్తువ్యజ్యతే ॥౪౦॥ అలం

నబలాదలంకారవ్యపదేశోనవిరుధ్యతే - ఏవమన్యత్రాప్యలంకారధ్వనౌ వేదితవ్యం॥ ౩౯॥ ప్రతాపేతి॥కషాయితస్యారుణీకృతస్య - అత్రకృపాణస్యచండికాకటాక్షవిజృంభితాలంబనాసంభవాద్విజృంభితానీవవిజృంభితానీతిసాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపోనిదర్శనాలంకారః॥౪౦॥ కాకతీయేతి॥ పూర్వవన్నిదర్శనాలంకారః-అనానుగుణ్యరూపఇతి

ఆధారస్యనభసోల్పత్వాదాధేయస్యయశసోధికత్వాచ్చేతిభావః ॥ తచ్చ వ్యజ్యతఇత్యాహ ఆశ్రయస్యేతి ॥ ఏషుస్వతస్సిద్ధేతి - వ్యంజకస్యలోక సిద్ధార్థత్వాదితిభావః ॥ ౪౧ ॥ అథకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలేషువ స్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి శ్రావంశ్రావమితి ॥ శ్రావంశ్రావంపు నఃపునఃశ్రుత్వేత్యర్థః - ఆభీక్ష్ణ్యేణములినిత్యవీప్సయోరితిద్విర్భావః - ఖు రళీగ్మ్యాదిసాధనశాలా - తత్రవిహరతఃక్రీడతః - కార్తికేయస్యకృత్తికా పత్యస్యస్కందస్య - ఇషుణాశరేణజాతంయచ్ఛిద్రంతస్యఛద్మనావ్యా జేనయాశ్రవణపదవీబహిర్నిర్గతంబాణరంధ్రమేవశ్రవణసరణిర్బభూ

కారేణాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ కాకతీయవిభోఃకీర్తిపుండరీకేవి
జృంభితే । ధత్తేమధుకరక్రీడాంతమాలశ్యామలంనభః ॥ అ
త్రకీర్తిపుండరీకే నభోభ్రమరక్రీడాంధత్తఇతినిదర్శనాలం
కారేణాశ్రయాశ్రయిణోరనానుగుణ్యరూపోధికాలంకారో
వ్యజ్యతే ॥ ఆశ్రయస్యకీర్తిపుండరీకస్యవైపుల్యంభ్రమరసా
దృశ్యప్రతిపాదనేనాల్పత్వంనభసఃప్రతీయతే । ఏషుస్వతస్సి
ద్ధార్థశక్తిమూలత్వం ॥ ౪౧ ॥ అథకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తి
మూలోవస్తునావస్తుధ్వనిర్యథా ॥ శ్రావంశ్రావంఖురళీవి
హరతాకార్తికేయేషుజాతచ్ఛిద్రచ్ఛద్మశ్రవణపదవీచారిణీం
చారణౌఘైః । శశ్వద్గీతాంభువనమహితాంకాకతీంద్రస్యకీ
ర్తింక్రౌంచక్ష్మాభృద్భవతిమహతోవిస్మయాన్నిశ్చలాంగః ॥

అత్రప్రతాపరుద్రస్యకీర్తిఃస్థావరాణామపివిస్మయకారిణీతివ వేతిభావః - తత్రచరతితాచ్ఛీల్యేనతాంతథోక్తాం - పురాకిలకార్తికేయః ఖురళీవిహరణవేళాయాం పరశురామస్పర్ధయా క్రౌంచగిరిం దదారేతి ప్రసిద్ధిః - భువనానాంమహితాంపూజ్యమానామితి శేషషష్ఠ్యనిష్ఠాంతే నసమాసః - అతఏవ-క్తేనచపూజాయామిత్యాదిషుకారకషష్ఠ్యాఏవస మాసనిషేధఇతి హరదత్తః - అత్రక్రౌంచాద్రేర్నిశ్చలాంగత్వే విస్మ యాదివేతిహేతోరుత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షాలంకారో వ్యంజకా ప్రయో గాద్గమ్యః-ఏవమలంకారేసత్యపిక్రౌంచక్ష్మాభృదితివస్తైవస్థావరాణా

మపివిస్మయకారిణీకీర్తిరితివస్తువ్యక్తిః- నపునరలంకారభాగః-అతోవస్తునావస్తుధ్వనేరేవేదముదాహరణం॥ ౮౨॥ వీరరుద్రేతి॥ నిగదవ్యాఖ్యానమేతత్ ॥ ౮౩ ॥ ఓసరఈతి॥ తోష్వదవాపోతాఇత్యపశబ్దస్యఓకారః - భస్తువ్యజ్యతే॥ ౮౨॥ వస్తునాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ వీరరుద్రభటాన్దృష్ట్వా జయలక్ష్మీనృతాఙ్గరణే। కర్షంత్యరివధూకేశాన్ననేకంటకిద్రుమాః॥ అత్రజయలక్ష్మీసమాలింగితాఙ్గవీరరుద్రభటాన్దృష్ట్వా సహసదనాఇవకంటకిద్రుమాశ్శత్రువధూకేశాన్కర్షంతీపేత్యుత్ప్రేక్షావ్యజ్యతె ॥ ౮౩ ॥ అలంకారేణవస్తుధ్వనిర్యథా ॥ ఓసరఇసహీహిసమంశజ్జావహఉఆవసిఢిళమాణాఎ। అప్పగ్గహణభయేణవ్వసవిహంగఎకుణోహరేదఇవ ॥ ఛాయా ॥ అపసరతి సఖిభిస్సమంలజ్జావధ్వాశ్శిథిలమానాయాః । ఆత్మగ్రహణభయేనేవ సవిధగతేకునోహరేదయితే ॥ అత్రోత్ప్రేక్షయాలింగనరూపంవస్తువ్యజ్యతె॥ ౮౪ ॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిర్యథా॥అభయంయాచమానానాంకాకతీయేంద్రవిద్విషాం। రక్షాంనాంగీకరోతీవవనంశాఖాగ్రకంపనైః॥ అత్ర నాంగీకరోతివేత్యుత్ప్రేక్షయాప్రతాపరుద్రశత్రుభ్యోరక్షణంకర్తుంవనమపి బిభేతీవేత్యుత్ప్రేక్షావ్యజ్యతె॥ ౮౫ ॥ కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిర్యథా ॥ జహతహవాహిరామఅజ్ఞాణరణాహకరెహిరక్ఖిణంససిణో। జంతాయెకడక్ఖక్కాఆణత్తాతంమసీకాదుం॥ ఛాయా ॥ యథాతథావాభవత్వార్యానగసాధకరురక్షణంశశినః । యత్తయాకటాక్షోల్కాఆజ్ఞప్తాతంమషీకర్తుం ॥ అత్రవిరహోత్తురాఆర్యాచంద్రికాయేణవేత్యత్ర - ఇవస్యపివమివతివద్వాఇతీవశబ్దస్యకేవలోవకారోఽహేతూత్ప్రేక్షావ్యంజకః ॥ ౮౮ ॥ అభయమితి ॥ అత్రక్రియోత్ప్రేక్షయోర్వ్యంగ్యవ్యంజకభావఇత్యాహ॥ అత్రేతి॥ ౮౫॥అథకవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థేషువస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి జహతహవేతి ॥ నవాచ్య

యోర్దాతాదావితి హ్రస్వః ॥ విలంబితాగమనం ప్రియం ప్రతివిదగ్ధదూతీ వచనమేతత్ ॥ ౪౬ ॥ కస్త్వమితి ॥ అత్ర ప్రథమార్ధే లోకాలోకవీరరుద్ర యశసోః ప్రశ్నోత్తరవాక్యాని చత్వారి - ద్వితీయార్ధమేకం లోకాలోక వాక్యం - మత్సుహృదితి - ఉభయోరేకజన్యత్వాదితి భావః - మే సుహృది తి క్వచిదపపాఠో లేఖకదోషాత్ - యుష్మదస్మదాదేశానాం పదాత్పర త్వనియమాత్ - అత్ర తు వాక్యాదిత్వేన తదభావాదితి - అత ఏవోక్తం - స

మసహమానారోషోజ్జ్వలితయా కటాక్షోల్కయా చంద్రం
మషీకరోతి సరత్తుణీయ ఇత్యనేన వస్తునా ఇతః పరం సా జీవితం
ధారయితుమశక్తా అధునైవ త్వయా సమాగంతవ్యమితి వస్తు
వ్యజ్యతే ॥ ౪౬ ॥ వస్తునాలంకారధ్వనిర్యథా ॥ కస్త్వం శుభ్రా
ఖిలాంగః స్ఫురసి ననుయశో వీరరుద్రస్య వక్త్రే కోయం తేజవ్యాదే
హాస్స్ఫురతి పరిసరే మత్సుహృత్తత్ప్రతాపః ॥ ప్రచ్ఛాద్యాలం
స్ఫురద్భిః కుముదసరసిజైః ఖ్యాపితం* వస్స్వరూపం సోమార్కా
స్వాగతం వామవధిగిరిరహం కల్పితో నిస్తమస్కః ॥ అత్ర ప్ర
తాపరుద్రయశః ప్రతాపయోః సోమార్క సాదృశ్యప్రతీతే
రుపమా వ్యజ్యతే ॥ ౪౭ ॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిర్యథా ॥
ఉవహహ ళావహుఅ తహఆరూఢో విణిబ్భరోమాణో । ణి
వఇసమాఅమసంభమ సంజాఅభఓ వ్వఓసరఇ ॥ ఛాయా ॥
పశ్యత హలావధ్వాస్తథా రూఢోపి నిర్భరో మానః । నృపతిస
మాగమసంభ్రమసంజాతభయ ఇవాపసరతి ॥ అత్రోత్ప్రే

మానవాక్యేనిఘాత యుష్మదస్మదాదేశా వక్తవ్యా ఇతి ॥ ప్రచ్ఛాద్యాలమి తి - న ప్రచ్ఛాదనీయమిత్యర్థః - అలంఖలో స్వరితిక్త్వాప్రత్యయే ల్యబాదేశః - ఖ్యాపితం వ ఇత్యత్ర ద్విత్వేభిధేయే వ ఇతి పాక్షికం బహువచనం - యుష్మది గురావేకేషామితి జయాదిత్యవచనాత్ - నిస్తమస్కః బాహ్యాభాగే పీతి భావః ॥ ౪౭ ॥ ఉవహేతి పశ్యతేత్యర్థేవ్యయం - హలేతి చ సఖ్యాహ్వానే - వాసఖ్యామామిహళాహలేతి ॥ భఓవ్వేత్యత్ర మివపివవిఅవవ్వ ఇవార్థ

* ఖ్యాపితం వా స్వరూపమితి పాఠాంతరం.

ఇతీవాక్తైర్ద్విత్వంప్రాప్తావకారః॥ విభావనాలంకారఇతి-అకారణకార్యోత్పత్తేస్తల్లక్షణత్వాదితిభావః॥ ౪౮ ॥ అప్రాప్యేతి॥ శ్యామాయావనవతి అత్రవిరహపాండిమ్నఃకీర్తిసేవాహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే॥ ౪౯ ॥ అవశిష్టాఅర్థశక్తిమూలాఅన్యతఏవద్రష్టవ్యాఇత్యాహ ఏవమితి ॥ అత్రానుక్తౌహేతుమాహ విస్తరేతి ॥ ఉక్తోదాహరణావహితచేతసా ముదాహరణాంతరావగమస్య సులభత్వాత్పునస్తదుపాదానం గ్రంథగౌరవమే

తుయాప్రియప్రార్థనాంవినైవ మానినీమనఃప్రసన్నమితివి
భావనాలంకారోవ్యజ్యతే॥ ౪౮ ॥ అలంకారేణవస్తుధ్వనిర్య
థా॥ అప్రాప్యసేవావసరంనాథకాంతావృతస్యతే । త్వ
త్కీర్తింసేవమానేవశ్యామాసర్వాంగపాండురా॥ అత్రసే
వమానేవేత్యుత్ప్రేక్షయాసర్వథాస్వకార్యత్వాదిరూపంవ
స్తువ్యజ్యతే॥ ౪౯ ॥ ఏవంప్రబంధాదిగతత్వేనయథాసంభవ
ముదాహరణానిద్రష్టవ్యాని-విస్తరభయాదిహానోక్తాని॥ ౫౦॥
అథశబ్దశక్తిమూలధ్వనిః॥ సచవస్త్వలంకారమూలత్వేనద్వి
విధః॥ తథాచోక్తం॥ అలంకారోథవస్త్వేవశబ్దాద్యత్రావభా
సతే । ప్రధానత్వేనసజ్ఞేయశ్శబ్దశక్త్యుద్భవోద్విధేతి॥ ౫౧॥
తత్రాలంకారధ్వనిర్యథా॥ ఏసోసచ్ఛంరాఅమోసామాఖుతు
మంసమాఅమోదోణ్ణం।కింఉణణప్పదోసకహాదీసఇఎకంఖు
అచ్ఛరిఅం। ఛాయా॥ ఏషసత్యంరాజాశ్యామాఖలుత్వంసమా
గమోద్వయోః। కింపునర్నప్రదోషకథాదృశ్యతేఏతత్ఖల్వా

వావహాదితిశబ్దప్రపంచపరంవిస్తరశబ్దంప్రయుంజానస్యహృదయం-ప్రథనేవావశబ్దఇతిఘఞ్ప్రతిషేధాదప్ప్రత్యయః- సతుశబ్దస్యవిస్తరఇత్యమరః॥ ౫౦॥ శబ్దశక్తిమూలధ్వనేర్ద్వైవిధ్యేవృద్ధసంవాదమాహ తథాచోక్తమితి॥ యద్యప్యలంకారోపివస్త్వేవ -తథాప్యలంకారోవిచిత్రంవస్తు- ఇతరత్తుశుద్ధమితిప్రతిపాదయితుంవస్త్వేవేత్యేవకారః॥ ౫౧ ॥ ఏసోఇతి॥ నాయికాంప్రతిసఖీవాక్యమేతత్ - సమాగమఇతి-యుజ్యతఇతిశేషః- ప్రదోషోదోషఃకాలవిశేషశ్చ - అత్రశ్యామారాజశబ్దవాచ్యయోఃకాం

తాన్నృపయోః ప్రకృతయోరప్రకృతనిశాచంద్రాభేదాధ్యవసాయేన ప్రాప్తస్య ప్రదోషస్య కాలవిశేషలక్షణస్య ప్రతిషేధేన విరోధః ప్రతీయతే- తద్ద్యోతకమాశ్చర్యపదం- పరిహారస్తు దోషనిషేధాదితి విరోధాభాసాలంకారః॥ వ్యంగ్యం వివినక్తి అత్రేతి ॥ అనేకార్థపదగుంభనమహిమ్నైకవేరర్థాంతరం వివక్షితమేవ ప్రతీయతే- తస్యాసంబద్ధత్వపరిహారాయ ప్రకృతేనౌపమ్యం కల్పనీయం - తేన వ్యంగ్యోపమాలంకారస్య శ్లిష్టశబ్దాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలత్వమితిభావః॥ ౫౨ ॥ కాంతారేతి॥ హితాదాప్తాదితోఽస్మాన్మత్త ఇత్యర్థః-(హితార్థిన ఇతి పాఠాంతరం)

శ్చర్యం॥ అత్ర ప్రకరణేన కాంతాన్నృపవాచకాభ్యాం శ్యామారాజశబ్దాభ్యాం నిశాచంద్రప్రతీతేరుపమా వ్యజ్యతే॥౫౨ వస్తుధ్వనిర్యథా॥ కాంతారవాససంతప్తాస్సంశృణుధ్వం హితాదితః। కురుధ్వమధునా రాజపాదసేవాం నరేశ్వరాః॥ అత్ర రాజపాదసేవామితి శబ్దశక్త్యా ప్రకృతస్య ప్రతాపరుద్రస్య ప్రతీతిః ప్రకరణాజ్జాయతే। అనేన ప్రతాపరుద్రస్య సేవా కర్తవ్యా కిమరణ్యవాసేన సంతప్తా ఇతి వస్తు వ్యజ్యతే॥౫౩॥ ఉభయశక్తిమూలధ్వనిర్యథా॥ జిష్ణురేష భుజస్తంభజృంభమాణాద్భుతాయుధః। ముంచంతు క్ష్మాభృతస్సర్వే నిజపక్షవిజృంభితం॥ అత్ర క్ష్మాభృతో నిజపక్షవిజృంభితం ముంచంతు జిష్ణురేష ఇత్యత్ర శబ్దశక్తిమూలతా - భుజస్తంభజృంభమాణాద్భుతాయుధ ఇ

సంశృణుధ్వమిత్యత్ర కర్మణో హితోపదేశస్యావివక్షితత్వాదకర్మకత్వం తదుక్తం॥ ధాతోరర్థాంతరే వృత్తేర్ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్। ప్రసిద్ధేరవివక్షాతః కర్మణోఽకర్మికా క్రియేతి - అతఏవ సమోగమృచ్ఛీత్యాదినా ఆత్మనేపదం ॥ అత్ర ప్రకరణానుగృహీతస్య రాజపదస్య మహిమ్నా ప్రతాపరుద్రసేవా కర్తవ్యా నైవం దుఃఖమనుభవితవ్యమితి వస్తు వ్యజ్యత ఇత్యాహ అత్రేతి॥౫౩॥ జిష్ణురితి॥ జిష్ణుర్జయశీల ఇంద్రశ్చ- అద్భుతాయుధం ఖడ్గాదికం వజ్రాయుధం చ- క్ష్మాభృతో రాజానః పర్వతాశ్చ - పక్షౌ బలాని గరుతశ్చ॥ శబ్దశక్తిమూలతేతి- శబ్దపరివృత్తిసహిష్ణుత్వాభావాదితి భావః-

అర్థశక్తిమూలతేతి- తత్సహిష్ణుత్వాదితిభావః- అయంతువాక్యగఏవ॥ ౫౪ ॥ అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్యరసాదిధ్వనిత్వేసస్మమాహ రసభావేతి॥ తదాభాసారసభావాభాసాః ఆదిగ్రహణేనభావోదయభావసంధిభావశబలత్వానిగృహ్యంతే - అక్రమఃఅసంలక్ష్యక్రమఇత్యర్థః - నచాత్రరసవదాద్యలంకారశంకా కార్యేత్యాహ భిన్నఇతి ॥ తత్రహేతుమాహ అలంకార్యతయేతి- ప్రధానతయేత్యర్థః - రసాదీనామంగభావ ఏవాలంకారత్వాత్- తదుక్తం - ప్రధానేన్యత్రవాక్యార్థేయత్రాంగంతురసాదయః।కావ్యేతస్మిన్నలంకారోరసాదిరితి మేమతిరితి॥ ఉదాహరణము

తృతాఽర్థశక్తిమూలతా॥ ౫౪॥ అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యోరసాదిధ్వనిః॥ తథాచోక్తంశృంగారతిలకే॥ రసభావతదాభాసభావశాంత్యాదిరక్రమః।భిన్నోరసాద్యలంకారాదలంకార్యతయాస్థితఇతి ॥ రసభావోదాహరణంతత్స్వరూపనిరూపణప్రపంచోరసప్రకరణేభవిష్యతి॥ ౫౫ ॥ గుణీభూతవ్యం

గుణీభూతవ్యంగ్యమష్టవిధంనిరూప్యతే.

గ్యంమధ్యమంకావ్యమష్టవిధం । తథాచోక్తంకావ్యప్రకాశే ॥ అగూఢమపరస్యాంగంవాచ్యసిద్ధ్యంగమస్ఫుటం ॥ సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యేకాక్వాక్షిప్తమసుందరమితి ॥ కామినీకుచకలశవద్గూఢస్యైవచమత్కారకారిత్వాదగూఢవ్యంగ్యం మధ్యమంకావ్యం ॥ ౫౬ ॥ యథా ॥ ఔన్నత్యంయదివర్ణ్యతేశిఖరిణఃక్రుధ్యంతినీచైఃకృతాగాంభీర్యంయదికీర్త్యతేజల

త్తరత్రభవిష్యతీత్యాహ రసేతి ॥ ౫౫ ॥ అథమధ్యమకావ్యస్యోక్తలక్షణత్వాద్విభాగమాహ గుణీభూతేతి ॥ సంవాదవ్యాజేనోద్దిశతి అగూఢమిత్యాదినా॥ గూఢస్యైవేతి - సర్వమభ్యర్హితంద్రవ్యంప్రచ్ఛాదనమపేక్షతఇతిన్యాయాదితిభావః- వ్యంగ్యస్యద్రుతప్రతీతావగూఢత్వం- మధ్యప్రతీతౌగూఢత్వం- విలంబితప్రతీతావస్ఫుటత్వం- తతాఽద్యంతయోర్మధ్యమత్వంమధ్యమస్యోత్తమత్వంచేతివివేకః॥ ౫౬॥అగూఢముదాహరతి॥ ఔన్నత్యమితి । వామనీకృతవింధ్యాచలశ్చులుకీకృతసింధుసలిలశ్చ కుం

భసంభవఇతిమహతీప్రథా - అతోఽగస్త్యస్మీత్యనేన శైలసముద్రేభ్యోన బిభేమీతివ్యంగ్యస్యవాచ్యాయమానత్వాదగూఢమిత్యాహఅత్రేతి॥౫౭ అపరస్యాంగమితి॥అనయోర్వ్యవస్థితావర్థౌక్రమేణాహ యత్రేతి॥ అత్ర ప్రథమాదిశబ్దేనభావాదయో వాక్యార్థీభూతో వాచ్యశ్చగృహ్యంతే-ద్వితీయాదిశబ్దేనచభావాదయోఽనురణనంచగృహ్యంతే- తేనయత్రాంగినోరసభావాదేర్వాచ్యస్యవా రసభావాదిరనురణనంవాంగత్వేన నిబధ్యతేతదపరాంగమిత్యర్థః॥ఉదాహరతి వీతవ్రీడమితి ॥ ఏకత్రోత్తోఽద్రిశనాదన్యత్రాలాపాచ్ఛమానత్యాగః - వైస్వర్యం గద్గదభాషిత్వం -

భయఃక్షుభ్యంతిగాఢీకృతాః।తత్రావ్యంవర్ణయితుంబిభేమియ
దివాజాతోఽస్మ్యగస్త్యస్త్యక్షితస్తత్త్వత్తాప్యశ్వేగుణరత్నరోహ
ణగిరేశ్రీవీరరుద్రప్రభో ॥ అత్రయదివాజాతోఽస్మ్యగస్త్య
క్షిప్తఇత్యనేనజలనిధిపర్వతేభ్యోనబిభేమీతివ్యంగ్యమత్రా
గూఢం॥ ౫౭॥ అపరస్యాంగంయత్రరసాదేరసాదిరంగంతద
పిగుణీభూతవ్యంగ్యమేవ॥ యథా॥వీతవ్రీడముపాస్తమానము
దయద్వైస్వర్యమావిర్భవత్స్వేదంనిర్భరగాత్రవేపథుమి
శన్మార్గ్యంగళద్బాష్పకం । సంజాతప్రళయంచ కాకతిను
హీనాథస్మరోద్వేజితాభూపాశ్శైల గుహాసుయాంతివిజనం
భీత్యాసమాలింగితాః॥అత్రశృంగారస్యభయరసాంగత్వం
౫౮॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగంయథా ॥ కరాళఃకాకతీంద్రస్యకర

మూర్ఛాశూన్యేంద్రియత్వం- ప్రళయోనష్టచేష్టతా - శైలగుహాస్విత్యత్రాపిశబ్దోనుక్తోపిసామర్థ్యాల్లభ్యతే- అతస్తత్రాపివిజనం కంచనకోణప్రాంతంప్రవిశంతీతిభావః - అత్రప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతనాయకధర్మప్రతీతేస్సమాసోక్తిః - అత్రాన్యపోషకత్వే నాంగస్యాపి శృంగారస్యవర్ణ్యమానత్వేనప్రాధాన్యాత్తద్వశేన గుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యేవవ్యపదేశోనపునరంగీభూతభయానకరసాపేక్షయాధ్వనిరితి- అతఏవోక్తంకావ్యప్రకాశే-క్వచిత్తేఽనచిద్వ్యవహారఇతి - ఏవమపరాంగాంతరముదాహార్యం॥ ౫౮ ॥ తృతీయంభేదమాహ వాచ్యేతి ॥ వాచ్య

స్యసిద్ధేరుత్పత్తేరంగమితివ్యుత్పత్త్యైవ స్వతస్సిద్ధస్య వాచ్యస్యోపోద్బలకాదపరాంగాదస్య భేదో దర్శిత ఇతి వేదితవ్యం ॥ ఉదాహరతి కరాళ ఇతి॥ అత్ర జలధారా వ్యంగ్యేతి అభిధాయాః ప్రకరణాత్ఖడ్గధారాయామేవ నియంత్రణాదితి భావః - అత ఏవ న శ్లేష ఇత్యుక్తం - వాహిన్యః కాకతీంద్రస్యేత్యేతద్వ్యాఖ్యానావసరే - రూపకస్య సిద్ధికృదితి యతో రూపకం స్వనిర్వాహాయ ప్రతీయమాన జలధారామపేక్షతే - అన్యథా కరవాల ఏవ నవాంబుదః - కరవాలో నవాంబుద ఇవేతి వా రూపకోపమితసమాసయోస్సందేహస్స్యాత్ - న చాత్ర ప్రయుజ్యమానస్య కరాళత్వస్యోపమితస

వాలనవాంబుదః। ధారయాశమయత్యుగ్రం ప్రతాపజ్వలనం ద్విషాం॥ అత్ర జలధారా వ్యంగ్యా - సా చ కరవాలనవాంబుద ఇత్యస్య వాచ్యభూతస్య రూపకస్య సిద్ధికృదితి గుణీభూతవ్యంగ్యం॥ ౫౯ ॥ అస్ఫుటం యథా ॥ వీరరుద్రకృపాణస్య మహిమా కోప్యనంకుశః । ప్రసూతే కీర్తిగంగాం యః పీత్వా ద్విషదసృఙ్నదీం ॥ అత్ర కృపాణస్య జహ్నోరాధిక్యప్రతిపాదనాద్వ్యతిరేకః పరమస్ఫుటః ప్రతీయతే॥ ౬౦ ॥ సందిగ్ధం యథా॥ కాకతిక్ష్మాపతేర్దృష్టిరనురాగతరంగితా। లగ్నా కల్హారమాలేవ వధ్వాస్తుంగే కుచద్వయే॥ అత్రాలింగనేచ్ఛాయాం వాక్యవిశ్రాంతిరథవా స్తనమండలాలోక ఏవేతి సందేహః॥ ౬౧॥ తుల్యప్రాధాన్యం యథా॥ నృపాః ప్రతాపరుద్రస్య ని

మాసబాధకత్వం - కేవలకరవాలవిశేషణత్వాంగీకారేణ సమానధర్మత్వాభావాత్ - న చాస్తు నామ సందేహ ఇతి వాచ్యం - సాధకబాధకాభావ ఏవ తస్యాలంకారత్వాదితి॥ ౫౯॥ అస్ఫుటముదాహరతి వీరరుద్రేతి॥ జహ్నుః పీతామేవ నదీం పునరజీజనత్ - అయం పునరన్యథేత్యుపమానాదుపమేయస్యాధిక్యలక్షణస్య వ్యతిరేకస్య విలంబేన ప్రతీతేరస్ఫుటమిత్యాహ అత్రేతి॥ ౬౦ ॥ సందిగ్ధప్రాధాన్యముదాహరతి కాకతీతి ॥ అత్రాలింగనేచ్ఛారూపవ్యంగ్యస్య చమత్కారకారిత్వాత్ప్రాధాన్యం ఉత వాచ్యస్యేతి సందేహాత్సందిగ్ధప్రాధాన్యమత్రేత్యాశయేనాహ అత్రాలింగ

నేతి ॥ ౬౧ ॥ తుల్యప్రాధాన్యముదాహరతి నృపా ఇతి ॥ అకలుషం కలుషం భవతి కలుషాయతే- లోహితాదిత్వాత్ క్యష్ప్రత్యయః - వాక్యష ఇత్యాత్మనేపదం - సర్వత్ర కవినా వ్యంజనైకప్రవణేన భావ్యం - అత్ర తు వాచ్యస్య వ్యంగ్యేన సహ సచ ప్రాధాన్యసంపాదనాద్గుణీభావ ఇతి భావః ప్రాధాన్యస్య సందేహసాదృశ్యయో స్సహృదయ ఏవ ప్రమాణం ఉద్ధతైరన్యథాపి వక్తుం శక్యత్వాదిత్యుక్తం భట్టగోపాలేన ॥ ౬౨ ॥ ..
సప్తకముల్లంఘ్య బుద్ధిస్థత్వాదష్టమం భేదముదాహరతి - అసుందరమితి॥

సేవధ్వం పదాంబుజే। అన్యథాస్య మనస్తాదృక్ ప్రసాదం కలుషాయతే॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రస్య పాదసేవా యది త్యజ్యతే తతదాసీం నగరేషు వాసో దుర్లభ ఇతి వ్యంగ్యార్థస్య వాచ్యస్య చ సమం ప్రాధాన్యం॥ ౬౨ ॥ అసుందరం యథా॥ ఏఅసిళామహిళాణం సో ఊణణరేందదంసణామోఅం। గురుఅణణిఅంతిఆ ఏవహుఆపసామళం వఅణం॥ ఛా॥ ఏకశిలామహిళానాం శ్రుత్వా నరేంద్రదర్శనామోదం। గురుజననియంత్రితాయావధ్వా శ్యామలం వదనం ॥ అత్ర నరేంద్రదర్శననిమిత్తం హర్షముత్పశ్యంత్యా వధ్వా ముఖం శ్యామలమితి వాచ్యస్యైవ చారుత్వం। గురుజననియంత్రితాహం నరేంద్రం ద్రష్టుం న గతవత్యస్మీతి వ్యంగ్యార్థస్యాచారుత్వం ॥ ౬౩ ॥ యత్ర కాక్వార్థాంతరమాక్షిప్యతే తదపి గుణీభూతవ్యంగ్యమేవ ॥ యథా ॥

ఏతే నైతేషాముద్దేశక్రమోన వివక్షిత ఇతి సూచ్యతే॥ ఏఅసిళేతి ॥ అత్ర గురుజనపరాధీనా కాచిదేకశిలామహిళానాం నరేంద్రసందర్శనసంతోషమహోలాభం శ్రుత్వా మలినముఖాభూదితి వాచ్యస్యాతిచారుత్వాదాత్మనస్తదలాభరూపస్య వ్యంగ్యస్యాసుందరత్వమిత్యాహ అత్ర నరేంద్రేతి॥ ౬౩॥ అవశిష్టం భేదమాచష్టే- యత్ర కాక్వేతి॥ కాకుర్నామ శబ్దధర్మః తత్ప్రయోగే సర్వత్ర శబ్దస్పృష్టత్వేన వ్యంగ్యస్య గుణీభావ ఏవ- తదుక్తం లోచనే- కాకుయోజనాయాం సర్వత్ర గుణీభూతవ్యంగ్యతైవేతి- కావ్యప్రకాశకారస్తు గురుః ఖేదం ఖిన్నే మయి భజతి నాద్యాపి కురుష్విత్యాదౌకష్వ

చిత్తాకోః ప్రశ్నమాత్రపర్యవసానాద్వ్యంగ్యస్యమయినయోగ్యః షదః కురుషుయోగ్యఇత్యేవంరూపస్యగుణీభావానౌచిత్యేన ప్రాధాన్యాద్ధ్వనిత్వమప్యంగీచకార। ఉదాహరతి॥ పిఅసహీతి ॥ మయిమమమహావః ఝ్ఝ జసావితిపంచమ్యేకవచనేస్మదోమజ్ఝాదేశః- జసేస్లుగితివైకల్పికోలుక్ - శిత్వాత్పూర్వస్యదీర్ఘః - అత్రాధిక్యనిషేధస్యవాచకాభావాత్కే-వలవాచ్యసామర్థ్యలభ్యత్వేనవ్యంగ్యత్వం - తస్యచనాపసంస్పర్శా

పిఅసహికహేహి అహిఆఖోణీళచ్ఛీసరస్సఈమజ్ఝ।జాంబహుమణ్ణఇసోణరణాహోగుణవిసేసణ్ణో ॥ ఛాయా॥ ప్రియసఖికథయాధికాక్షోణీలక్ష్మీస్సరస్వతీమత్తః। యాంబహుమన్యతేసనరనాథోగుణవిశేషజ్ఞః॥ అత్రక్షోణీమదధికేతికాకుకల్పనయాధికానభవతీతివస్తువ్యజ్యతే॥ ౬౮॥ చిత్రంతుకావ్యంశబ్దాలంకారచిత్రతయాబహువిధం ॥ తత్ప్రపంచోప్యలంకారప్రకరణేవ్యక్తీభవిష్యతి ॥ ౬౯ ॥ అథమహాకావ్యాద

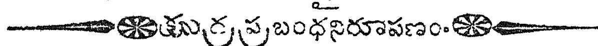
మహాకావ్యోపకావ్యాదిప్రబంధనిరూపణం

యఃప్రబంధానిరూప్యంతే॥ నగరార్ణవశైలర్తుచంద్రార్కోదయవర్ణనం। ఉద్యానసలిలక్రీడామధుపానరతోత్సవాః॥ విప్రలంభోవివాహశ్చకుమారోదయవర్ణనం। మంత్రద్యూతప్రయాణాజినాయకాభ్యుదయాఅపి । ఏతానియత్రవర్ణ్యంతేతన్మహాకావ్యముచ్యతే॥ ఏషామష్టాదశానాంద్వైః కైశ్చిదూనమపీష్యతే ॥ తత్త్రివిధం-గద్యమయంపద్యమయముభయమయంచేతి ॥ అష్టాదఃపదసంమాతోగద్యంపద్యంచ

గూఢత్వకృతచారుత్వాతిశయభంగేనగుణీభూతత్వమేవ॥ తదేతత్సర్వం మనసినిధాయాహ అత్రేతి॥ ౬౮ ॥ అథమకావ్యప్రపంచోలంకారప్రకరణేభవిష్యతీత్యాహ చిత్రంత్వితి॥ ౬౯ ॥ పూర్వంప్రబంధానాంధ్వన్యాశ్రయత్వముక్తం - తత్స్వరూపస్యలక్షణమంతరేణమజ్ఞానత్వాత్తన్నిరూపణంప్రతిజానీతే అథేతి॥ తత్రమహాకావ్యలక్షణమాహ నగరేత్యాదినా ॥ ఏతచ్చసర్గనిబంధచతుర్వర్గఫలచతురోదాత్తనాయక

త్వాదీనాముపలక్షణం-తత్ప్రపంచస్తుకావ్యాదర్శేద్రష్టవ్యః - చంపుకావ్యందమయంత్యాది-ఆఖ్యాయికానామగద్యకావ్యవిశేషః॥ తల్లక్షణమాహ వక్త్రమితి॥ ఉచ్ఛ్వాసస్సర్గాదిరివపరిచ్ఛేదభేదః భేదకమితి-కథాయాఇతిశేషః-తదుక్తమభినవగుప్తాచార్యైః- ఆఖ్యాయికోచ్ఛ్వాసాదినావక్త్రాపరవక్త్రాదినాయుక్తా-కథాతుతద్వరహితేతి - దండినాపునరుభయోర్నామమాత్రభేదోనజాతిభేదఇత్యుపపాదితం - తత్కథాఖ్యాయికేత్యేకాజాతిస్సంజ్ఞాద్వయాంకితేత్యాదినా - వక్త్రంనామాష్టాక్షరపాదోమాత్రావృత్తవిశేషః-అపరవక్త్రమర్ధసమవృత్తభేదః - ఉభ

తుష్పదం॥గద్యకావ్యంకాదంబర్యాది। పద్యకావ్యంరఘువం
శాది ॥ అసర్గబంధమపియదుపకావ్యముదీర్యతే॥ అసర్గ
బంధంసూర్యశతకాది ॥ గద్యపద్యమయంకావ్యం చంపూరి
త్యభిధీయతే । వక్త్రంచాపరవక్త్రంచసోచ్ఛ్వాసత్వంచభే
దకం ॥ వర్ణ్యతేయత్రకావ్యజ్ఞైరసావాఖ్యాయికామతా ॥

క్షుద్రప్రబంధనిరూపణం

౬౬॥అథక్షుద్రాఃప్రబంధానిరూప్యంతే॥యేనకేనాపితాళే
నగద్యపద్యసమన్వితం । జయత్యుపక్రమంమాలిన్యాదిప్రా
సవిచిత్రితం । తదుదాహరణంనామ విభక్త్యష్టకసంయు
తం॥యత్రాదౌజయత్యుపక్రమంమాలిన్యాదివృత్తంరమ్యం

యోర్లక్షణంతువృత్తరత్నాకరే- వక్త్రంనాద్యాన్నసౌస్యాతామబ్ధేర్యోనుష్టుభిఖ్యాతం ॥ అయుజినసరలాగురుస్సమేతదపరవక్త్రమిదంనజౌజరావితి॥౬౬॥అథక్షుద్రప్రబంధేషూదాహరణస్యలక్షణమాహ ॥ యేనకేనేతి॥తాళేనచంచత్పుటాదినా-గద్యైఃక్రమేణకలికోత్కలికాపరపర్యాయైర్విభక్తివిభక్త్యాభాసాంకితైర్వాక్యైః పద్యైఃప్రతివాక్యమాదౌతత్తద్వాక్యసమానవిభక్తికనాయకనామాంకితైః శ్లోకైశ్చసమన్వితం-మాలినీనామవృత్తవిశేషః- ననమయయయుతేయంమాలినీభోగిలోకైరితిలక్షణాత్ - అత్రలక్షణస్యన్యూనత్వాద్వర్తమానపదానాంచ సంకీర్ణత్వాదుభయంవారయన్వ్యాచష్టేయత్రేత్యాదినా॥ అత్రసం

బోధనవిభక్తిరష్టమీ - ప్రబంధాంతే సర్వవిభక్త్యంకితో నవమశ్లోకశ్చే త్యాదివిశేషాణాంసాక్షిశ్లోకాస్సాహిత్యచింతామణౌ ద్రష్టవ్యాః- అంతే కవిప్రబంధనామాంకితంపద్యవిశేషంకుర్యాత్ - తదుక్తం-అంతేనుష్టు భమార్యాంవాకవికృత్యాఖ్యయాన్వితాం। కుర్యాచ్చాటుప్రబంధానా మయంసాధారణోవిధిరితి॥౮౭॥ చక్రవాళలక్షణమాహ సంబోధనేతి॥ పద్యపూర్వకమిత్యనేనగద్యానాంకళికాత్వేనానుప్రవేశఉక్తః - విము క్తస్సక్ పునరాకృష్టోవిముక్తపునరాకృష్టః- స్నాతానులిప్తాదివత్పూర్వ

పద్యం నిబధ్యతే। అనంతరమపిచేత్కుప్యవక్రమాన్యష్టవాక్యాని సప్రాసానిసతాళాని ప్రతివిభక్తినిబధ్యంతే । అనంతరం విభక్త్యాభాసాః-తదుదాహరణం॥౮౭॥ సంబోధనవిభక్త్యా య్యత్ ప్రచురంపద్యపూర్వకం । విముక్తపునరాకృష్ట శబ్దం స్యాచ్చక్రవాళకం॥౮౮॥ ఆద్యంతపద్యసంయుక్తాసంస్కృ తప్రాకృతాత్మికా । అష్టభిర్వాచతుర్భిర్వావాక్యైస్స్కం ధసమన్వితా॥ప్రతిస్కంధంభిన్నవాక్యరీతిర్దేవన్నృపాంచితా। సర్వతోదేవశబ్దాదిరేషాభోగావళీమతా॥౮౯॥ వర్ణ్యమా నాంకబిరుదవర్ణనప్రచురోజ్జ్వలా। వాక్యాడంబరసంయు క్తాసామతాబిరుదావళీ॥౯౦॥ తారాణాంసంఖ్యయాపద్యై

కాలసమాసః- తథాభూతశ్శబ్దోద్విత్రాతురపదంయస్యతత్తథోక్తం- శృంఖలితదళాద్యంతపదమిత్యర్థః - అత్రగద్యపద్యయోరావృత్త్యాది కమన్యతోద్రష్టవ్యం-తదుక్తం- ఓజస్విపదభూయిష్ఠమాద్యంతాశీస్సమ న్వితం।చతుర్వాష్టధావృత్తంచక్రవాళంప్రచక్షతఇతి॥ ౮౮ ॥ భో గావళీమాహ ఆద్యంతేతి॥స్కంధఃపరిచ్ఛేదభేదః- అత్రభోగోపకరణో ద్యానవసంతనాయకగుణాదివర్ణనంప్రాయేణకర్తవ్యం॥ ౮౯॥ బిరు దావళీమాహ వర్ణ్యమానేతి॥ అత్రస్వవిక్రమకులక్రమాగతబిరుద వ ర్ణనాతిరిక్తంభోగావళీవద్ద్రష్టవ్యం॥౯౦॥తారావళీమాహ తారాణా

మితి॥ సంఖ్యయా సప్తవింశత్యేత్యర్థః॥ ౭౧ ॥ నన్వన్యేపిచతురుత్తరచ తుర్భద్రాదిచాటుప్రబంధాఃకిమితినలక్ష్యంతఇత్యత్రాహ ఏవమితి ॥

ర్యుక్తాతారావళీమతా॥ ౭౧॥ ఏవంకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధాఃచతు
ర్భద్రాఃప్రబంధాయథాసంభవమూహ్యాః। అర్థైతేషాముదా
హరణానివిస్తరభయాదిహనోక్తాని॥ ౭౨॥ . ...*

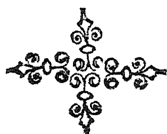
ఇతి విద్యానాథవిరచితే ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే కావ్యప్రకరణం సమాప్తం.

ఉదాహరణానుక్తౌహేతుమాహ అర్థేతి॥ ౭౨॥ ....*

ఇతిపదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథ సూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వ
న్మణేః పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీ
థినావిరచితే ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యానే రత్నా
పణాఖ్యానే కావ్యస్వరూప నిరూపణం నామ
ద్వితీయంప్రకరణమ్ - సమాప్తమ్.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే.

నాటకప్రకరణమ్.—3.

అథ శ్రావ్యప్రబంధనిరూపణానంతరం నాటకాది దృశ్యప్రబంధ నిరూపణంప్రతిజానీతే॥అథేతి॥ అభినయత్యభివ్యనక్తిపదార్థానిత్యభినయః-పచాద్యజంతః-అభిపూర్వస్తునీఞ్ధాతురాభిముఖ్యార్థేనిర్ణయే। యస్మాత్పదార్థాన్నయతితస్మాదభినయస్స్మృతఇతి- తైశ్చతుర్విధైః తత్రప్రగతసుఖదుఃఖభావనయాభావితాంతఃకరణత్వంసత్త్వంతతోభవాభావాస్సాత్త్వికాః స్తంభాదయః-తదభినయోఽనిమేషనయనత్వాదిః-అంగం హస్తాది-తద్వ్యాపారఃపతాకాదిరాంగికాభినయః - పూర్వశబ్దేనవాచికాహార్యాభినయౌగృహ్యేతే - అత్రపాఠ్యాపరపర్యాయంకావ్యనాట

అథనాట్యప్రధానాః ప్రబంధానిరూప్యంతే ॥ తత్రనాట్య
స్వరూపంనిరూప్యతే॥చతుర్విధైరభినయైఃసాత్త్వికాంగికపూ
ర్వకైః।ధీరోదాత్తాద్యవస్థానుకృతిర్నాట్యంరసాశ్రయం॥భా

కరూపంవాచికం-తదభినయోరసోచితరాగానుషంగాదిః - ఆహార్యాభినయోనాట్యోచితాలంకారధారణం-అభినయాదిలక్షణంతు సంగీతచూడామణౌ- అభివ్యంజన్విభావానుభావాదీన్నాటకాశ్రయాన్। ఉత్పాదయన్సహృదయేరసజ్ఞానంనిరంతరం। అనుకర్తృస్థితోయోఽర్థోఽభినయస్సోఽభిధీయతే।ఆంగికోవాచికశ్చైవసాత్త్వికాహార్యకావితి। సచతుర్ధాకృతస్తద్జ్ఞైరాంగికోంగక్రియోచ్యతే। రాగానుషంగియద్వాక్యంనాట్యేతద్వాచికంస్మృతం। సత్త్వక్రియాసాత్త్వికస్స్యాదాహార్యోభూషణాదికమితి।ధీరోదాత్తాదినాయకానామవస్థాధీరోదాత్తాదయః - అనియతత్వాదవస్థాత్వమేవతేషాంనజాతిత్వమిత్యుక్తంనాయకప్రకరణే- తా

సామనుకృతిరనుకరణం - చతుర్విధాభినయేనాభినేయ తాదాత్మ్యాప
త్తిరిత్యర్థః-రసాశ్రయమితి- వక్ష్యమాణక్రమేణ వాక్యార్థీభూతరస
విషయమిత్యర్థః-అతోఽత్ర వాక్యార్థాభినయ ఇతి వేదితవ్యం - నట అవ
స్పందన ఇత్యస్మాద్ధాతోరీషచ్చలనార్థాణ్ణ్యత్ప్రత్యయే నాట్యమితి వ్యుత్ప
త్త్యా సాత్త్వికాభినయబాహుళ్యం సూచ్యతే ॥ ప్రసంగాన్నృత్యనృత్త
యోర్లక్షణమాహ భావేతి॥ భావాః పదార్థీభూతా విభావాద్యా ఆశ్ర
యావిషయత్వేన యస్య తద్భావాశ్రయం-అత ఏవాత్ర పదార్థాభినయో
ద్రష్టవ్యః - నృతేర్గాత్రవిక్షేపవాచినో నిష్ఠాంతాదర్హార్థేయతి నృత్యమితి
వ్యుత్పత్త్యా ఆంగికాభినయబాహుళ్యం సూచ్యతే - అత ఏవ నాట్యాద్భేద
ద్యోతకస్తుశబ్దః - రసవిషయం సాత్త్వికబహుళం నాట్యం భావవిషయ

వాశ్రయం తు నృత్తం స్యాన్నృత్యం తాలలయాన్వితం॥౧॥ ఏ
షా దశరూపకోక్తా ప్రక్రియా। నృత్తనృత్యయోర్నాటకాద్యం
గత్వాదిహ స్వరూపనిరూపణం కృతం। తథోక్తం దశరూపకే ॥
మధురోద్ధతభేదేన తద్ద్వయం ద్వివిధం పునః । లాస్యతాండవ
రూపేణ నాటకాద్యుపకారకం॥ తేన నాట్యేన దశరూపకాణి
భవంతి । నాటకం సప్రకరణం భాణః ప్రహసనం డిమః। వ్యా

మాంగికబహుళం మార్గాపరపర్యాయం నృత్యమితి వివేకః ॥ నృత్తమితి॥
గీతాదిపరిమాణావచ్ఛేదః కాలవిశేషస్తాళశ్చంచత్పుటాదిః - తదుక్తం-
కాలో లఘ్వాదిమితయా క్రియయా సమ్మితో మితిం । గీతాదేర్విదధత్తా
ళస్సచ ద్వేధా బుధైస్స్మృత ఇతి-లయోఽపి తాళాంతరాళవర్తీ యః కా
లో సాలయనాల్లయ ఇత్యుక్తలక్షణః కాలవిశేషః- ఏతదుభయాశ్రయం
దేశ్యాపరపర్యాయం నృత్తమిత్యర్థః॥ ౧ ॥ అస్య స్వకపోలకల్పితత్వం ప
రిహరతి-ఏషేతి॥ నృత్యేతి క్వచిదవాంతరపదార్థాభినయేన శోభాహే
తుత్వేన చ నాటకాదావుపయోగాత్తదంగత్వమితి విజ్ఞేయం - తదేతత్సం
వాదవ్యాజేనానయోః పునర్ద్వైవిధ్యమాహ మధురేతి ॥ మధురం లా
స్యం ఉద్ధతం తాండవమిత్యర్థః॥ తేనేతి॥ నృత్యనృత్తోపకృతేనేత్యర్థః-
దశరూపకాణీతి ॥ నాటికా సట్టకాదీనామత్రైవాంతర్భావాదితి భావః -

తత్ప్రకారస్తు దశరూపకే ద్రష్టవ్యః ॥ ౧ ॥ నాట్యాభేదేపి వస్త్వాదిభేదాద్రూపకభేద ఇత్యాహ నాట్యాశ్రయత్వేనేతి॥ వస్తు కథాశరీరం- తస్యేతివృత్తమితి నామాంతరం-తదుక్తం భావప్రకాశే- వస్తు తత్స్యాత్ప్రబంధస్య శరీరం కవికల్పితం। ఇతివృత్తం తదేవాహుర్నాట్యాభినయకోవిదా ఇతి-తద్ద్వివిధం-ఆధికారికం ప్రాసంగికం చేతి - తత్రాధికారః ఫలస్వామ్యం-తద్వానధికారీ- అధికారేణాధికారిణా వా నిర్వృత్తమాధికారికం ప్రధానం-యథా రామాయణే సీతారామవృత్తాంతః - ప్రసంగేన నిర్వృత్తం ప్రాసంగికం అంగభూతం - తస్తు ద్వివిధం-పతాకా ప్రకరీ చేతి - తత్ర దూరానువర్తినీ కథా పతాకా-యథా సుగ్రీవాదివృత్తాంతః - అల్పానువర్తినీ ప్రకరీ-యథా జటాయుశ్శ్రమణాదివృత్తాంతః॥ ౩॥ ఏవమేకమా

యోగసమవాకారౌ వీథ్యంకేహామృగా దశేతి॥ ౧॥ నాట్యాశ్రయత్వేనాభేద ఇతి శంకా న యుజ్యతే । వస్తు నేతృ రసాస్తేషాం రూపకాణాం హి భేదకాః॥ ౩॥ వస్తు త్రివిధం। ప్రఖ్యాతముత్పాద్యం మిశ్రం చేతి । తథోక్తం దశరూపకే॥ ప్రఖ్యాతోత్పాద్యమిశ్రత్వభేదాత్త్రివిధం మతం॥ ఇతిహాసనిబంధనం ప్రఖ్యాతం। కవికల్పితముత్పాద్యం। సంకరాయత్తం మిశ్రం చేతి। ఏవమాదివస్తుభేదాన్నాయకభేదాద్రూపకాణాం పరస్పరం భేదః॥ ౪॥ తథాహి॥ నాటకే ప్రఖ్యాతమితివృత్తం । ధీరోదాత్తో

ధికారికం ద్వివిధం ప్రాసంగికమితి త్రైవిధ్యం సిద్ధవత్కృత్య పునస్త్రైవిధ్యమాహ వస్తు త్రివిధమిత్యాది॥ ప్రఖ్యాతం మహావీరచరితాది- ఉత్పాద్యం మాలతీమాధవీయాది-మిశ్రముత్తరరామచరితాది - ఏవమాధికారికపతాకాప్రకరీణాం ప్రత్యేకం ప్రఖ్యాతాదిభేదభిన్నత్వేన త్రైవిధ్యే వస్తునో నవవిధత్వం విజ్ఞేయం - ఏతదేవాభిప్రేత్యాహ ఏవమాదివస్తుభేదాదితి ॥ దివ్యమర్త్యోభయాత్మనా వస్తునః పునరపి త్రైవిధ్యాంగీకారే తద్వదన్యేపి బహవో భేదాః కల్పయితుం శక్యంత ఏవ - లక్ష్యేషు తే స్వయమేవోహనీయా ఇతి విస్తరభియా నేహ పృథగ్వ్యుత్పాద్యంతే॥ ౪॥ వస్త్వాదయో రూపకభేదకా ఇత్యుక్తం తద్వివినక్తి తథాహీత్యాదినా ॥ స్పష్టో

ర్థః॥ ౫॥ వస్త్వాదిభేదాద్రూపకభేదో నిరూపితః అధునా వస్త్వేకదేశవి
శేషభూతసంధ్యాదిస్వరూపం నిరూపయతి అథేత్యాదినా ॥ తత్ర సమ్మ
తివ్యాజేన సంధీనాం విభాగమాహ ముఖమితి॥ సావమర్శా అవమర్శసహి
తా-ఉపసంహృతిః-విమర్శో నిర్వహణం చేత్యర్థః - ఏతేషాం సామాన్య

> నాయకః । శృంగారవీరరసయోరన్యతరస్య ప్రాధాన్యం।
> అన్యేషాం రసానామంగత్వేనానుప్రవేశః। ప్రకరణే ఉత్పాద్య
> మితివృత్తం। ధీరశాంతో నాయకః। శృంగారరసస్యైవ ప్రా
> ధాన్యం। భాణే ఉత్పాద్యమితివృత్తం। ధూర్తవిటో నాయకః।
> శృంగారవీరయోః సూచనామాత్రసారతా । ప్రహసనే క
> ల్ప్యమితివృత్తం। పాషండప్రభృతయో నాయకాః । హాస్య
> రసః ప్రధానం। డిమే ప్రఖ్యాతమితివృత్తం। దేవగంధర్వపిశా
> చాదయో ధీరోద్ధతా నాయకాస్తే షోడశ । రౌద్రరసః ప్రధా
> నం। శృంగారవీరయోరనుప్రవేశః। వ్యాయోగే ప్రఖ్యాతమితి
> వృత్తం। ధీరోద్ధతో నాయకః। వీరరసః ప్రధానం । సమవాకా
> రే దేవాసురాదయో ద్వాదశ నాయకాః । వీరరసః ప్రధానం।
> కల్పితమితివృత్తం ప్రసిద్ధం వా। వీథ్యాం కల్పితమితివృత్తం। ధీ
> రోద్ధతో నాయకః। శృంగారరసస్య సూచనామాత్రసారతా।
> అంకే ప్రఖ్యాతమితివృత్తం। ప్రాకృతజనో నాయకః। కరుణ
> రసః ప్రధానం। ఈహామృగే మిశ్రమితివృత్తం। ధీరోదాత్తో నా
> యకః। శృంగారరసస్యాభాసత్వం॥ ౫॥ అథ తేషాం సామగ్రీ
> నిరూప్యతే॥ తత్ర పంచ సంధయః । తథాచోక్తం దశరూపకే॥
> ముఖం ప్రతిముఖం గర్భః సావమర్శోపసంహృతిరితి॥ సంధిర్నా

లక్షణమాహ సంధిరితి॥ ప్రయోజనమత్ర త్రివర్గరూపం ఫలం - తచ్చ
ధర్మార్థకామేష్వేకైకస్య స్వవ్యతిరిక్తాభ్యాం ద్వాభ్యాం ముపసర్జనా
భ్యాం వ్యాసేన సమాసేన చ సంబంధే కైవల్యేచ ద్వాదశవిధం - తదు
క్తం- ఫలం త్రివర్గస్తచ్ఛుద్ధమేకానేకానుబంధి చేతి - తేనైకేనముఖ్యా
నాన్వితానామితివృత్తఖండానామవాంతరైకప్రయోజనసంబంధస్సం

ధిరిత్యర్థః-తదుక్తం- ఏకకార్యాన్వితేష్వత్ర కథాంశేషు ప్రయోగతః।
అవాంతరైకకార్యస్య సంబంధస్సంధిరిష్యత ఇతి । అథావస్థార్థప్రకృతి
సంబంధే ముఖాదిసంధయో జాయంత ఇత్యాహ తత్రేతి॥ అత్ర సమ్మతి
మాహ బీజేతి ॥ అర్థప్రకృతయః ప్రయోజనసిద్ధిహేతవ ఇతి కేచిత్ -
కథాశరీరకారణానీతి భోజరాజాదయః - తద్విశేషాః పూర్వోక్తా బీజాద
యః పంచ- ఫలసిద్ధయే స్వీక్రియమాణస్య నాయకవ్యాపారరూపస్యోపా
యస్య పూర్వోక్తా ఆరంభాదయః పంచావస్థా భవంతి - తదుక్తం-అవస్థాః
పంచ కార్యస్య ప్రారబ్ధస్య ఫలార్థిభిరితి - తదేతదుభయసంబంధేపం

మైకేన ప్రయోజనేనాన్వితానాం కథాంశానామవాంతర ప్ర
యోజనసంబంధః । తత్రారంభబీజసంబంధో ముఖసంధిః।
ప్రయత్నబిందుసంబంధః ప్రతిముఖసంధిః । ప్రాప్త్యాశాప
తాకయోస్సంబంధో గర్భసంధిః । నియతాప్తిప్రకర్యోస్సం
బంధో విమర్శసంధిః। ఫలాగమకార్యయోస్సంబంధో నిర్వహ
ణసంధిః। తథాచోక్తం దశరూపకే ॥ బీజబిందుపతాకాఖ్యాః
ప్రకరీకార్యలక్షణాః। ఆరంభయత్నప్రాప్త్యాశానియతా
ప్తిఫలాగమాః ॥ అర్థప్రకృతయః పంచ పంచావస్థాసమన్వి
తాః । యథాసంఖ్యేన జాయంతే ముఖాద్యాః పంచ సంధయ
ఇతి॥౬॥ అథారంభాదీనాం లక్షణం నిరూప్యతే ॥ ఔత్సుక్యమా
త్రమారంభః ఫలలాభాయ భూయసే । ప్రయత్నస్తు ఫలా

చ సంధయో జాయంత ఇత్యర్థః - తత్ర సాధనత్వాద్బీజస్యాదావుపక్షే
పః-సాధ్యత్వాత్కార్యస్యాంతే-అవిచ్ఛేదార్థం బిందోస్తయోర్మధ్యే-
పతాకాప్రకర్యోస్తు బీజకార్యయోర్మధ్యే యథాయోగం నివేశ ఇతి వి
జ్ఞేయం-తత్ర పతాకాయా వికల్పమాహ కోహళః-తన్మతే పతాకాస్థానే-
అపతాకే నివేశస్స్యాద్బిందోర్బీజస్య వాక్యవదితి భావప్రకాశోక్తో విశే
షో ద్రష్టవ్యః - అవస్థానాముద్దేశక్రమస్సామర్థ్యలబ్ధస్స ఏష ఏవ॥౬॥ అవ
స్థాపంచకం క్రమేణ లక్షయతి ఔత్సుక్యేతి॥ కాలాక్షమత్వలక్షణోభిలా
షప్రకర్ష ఔత్సుక్యం - మాత్రశబ్దో వక్ష్యమాణప్రయత్నాదివ్యవచ్ఛే

దకః ఫలస్యత్రివర్గరూపస్యలాభాయ-నపునఃక్షుద్రస్య-అత్రఫలగతం భూయిస్త్వంలాభ ఉపచర్యతే - నాయకవ్యాపారస్యస్వరూపాత్కిం చిదుచ్ఛూనత్వమారంభ ఇత్యర్థః - ఆరంభాదీనాంసర్వేషాం నాటకప వోదాహరణంభవిష్యతీతిలక్షణమాత్రమత్రపరీక్ష్యతే॥ ప్రయత్నస్త్వి తి॥ ఫలాప్రాప్తావితిసతిసప్తమీ-ఫలప్రాప్తావితిపాతేవిషయసప్తమీ- కార్యసంపాదనయోగ్యతా ప్రయత్న ఇత్యర్థః॥ ఉపాయేతి ॥ ఉపాయే నాపాయశంకయాచ కార్యస్యసంభవః - సంభావనా ప్రతిబంధకోపని పాతేనశంక్యమానత్వం ప్రాప్త్యాశేత్యర్థః ॥ నియతాప్తింలక్షయతి అపాయేతి ॥ ప్రతిపక్షనివృత్త్యా కార్యనిశ్చయో నియతాప్తిరిత్యర్థః ॥ సమగ్రేతి ॥ బాధకబాధనేన ఫలపర్యంతత్వా దార్థ్యంఫలాగమ ఇత్య

ప్రాప్తౌ వ్యాపారోతిత్వరాన్వితః ॥ ఉపాయాపాయశం
కాభ్యాం ప్రాప్త్యాశా కార్యసంభవః । అపాయాభావతః
కార్యనిశ్చయో నియతాప్తికా । సమగ్రఫలసంపత్తిః ఫలాగ
మ ఉదాహృతః॥ ౭॥ అథబీజాదిపంచకంనిరూప్యతే ॥ స్తోకోద్ది
ష్టః కార్యహేతుర్బీజంవిస్తార్యనేకధా। అవాంతరార్థవిచ్ఛే

ర్థః॥ ౭॥ అథార్థప్రకృతిపంచకంక్రమేణలక్షయతి స్తోకేతి ॥ స్తోకోద్ది ష్టః స్వల్పోపక్షిప్తః- అనంతరమనేకధా మూలస్కంధశాఖాపలాశాదివ న్నాయకోపనాయకప్రతినాయక భేదేన బహుధావిస్తారి కార్యస్య త్రి వర్గరూపస్యఫలస్య యో హేతుస్తద్బీజమివబీజం- తచ్చక్వచిదాత్మాధీ నసిద్ధేర్నాయకస్యాత్మోత్సాహాత్మకం - క్వచిదమాత్యాధీనసిద్ధేస్తదు త్సాహాత్మకం - క్వచిదుభయాధీనసిద్ధేరుభయోత్సాహాత్మకంచేతి ద్రష్ట వ్యం- అత్రామాత్యగతోప్యుత్సాహో యాజకవ్యాపారో యజమాన స్యేవనాయకస్యైవఫలంజనయతీతిబోధ్యం॥ అవాంతరేతి ॥ అవాంత రార్థైరవాంతరప్రయోజనైః విచ్ఛేదే సామర్థ్యాత్పరమ ప్రయోజన స్యేతి భావః-తదపి చ్ఛేదకారణంబిందుః-తదుక్తంభావప్రకాశే- ఫలేప్ర ధానే విచ్ఛిన్నే బీజస్యావాంతరైః ఫలైః। తస్యావిచ్ఛేదకో హేతుర్బిందు

రిత్యాహకోహాశ ఇతి॥ ప్రతిపాద్యేతి ॥ ప్రతిపాద్యకథాయాఃఫలోద్దేశప్రవృత్తత్వేనప్రధానభూతాయాః రామాదినాయకవ్యాపారరూపాయాఅంగం తత్సంబంధిత్వాదితిభావః- తదుక్తమాచార్యైః-ప్రధానం ఫలసంబంధితత్సంబంధ్యంగమిష్యతఇతి - తథాభూతాకథా- సుగ్రీవాద్యుపనాయక వ్యాపారరూపాపతాకా- వ్యాపినీత్యనేనప్రకరీవ్యవచ్ఛేదః-ననుపతాకాయామపిపృథక్ఫలమిచ్ఛంతిశారదాతనయాదయః - సుగ్రీవాదీనాంతథాదర్శనాత్ -నైతన్న్యాయసహం- అంగానాంప్రధానఫలేనైవ ఫలవత్త్వనియమాదితిచేన్నైషదోషః - దధ్నేంద్రియకామస్యేత్యాదావంగభూతానామపి దధ్యాదీనాం ఫలసంబంధాంగీకారాత్ -నన్వంగప్రధానఫలయోరేకాశ్రయత్వందృష్టాంతే - దార్ష్టాంతికేతునతథేతివైషమ్యమితిచేన్నైవం - ఫలసంతుష్టస్యైవానుచరస్యార్థక్రియాకారిత్వేనతత్ఫలస్యాపిస్వామిఫలత్వాభిమానాత్ ॥ అవ్యా

దేబిందురచ్ఛేదకారణం ॥ ప్రతిపాద్యకథాంగంస్యాత్పతా

కావ్యాపినీకథా। అవ్యాపినీప్రకరికాకార్యంనిర్వాహకృత్ఫ

లె॥౮॥అథముఖంనిరూప్యతె ॥ ముఖంబీజసముత్పత్తిర్నానా

పినీతి॥లఘుఃప్రకరఃప్రకరీ-గౌరాదిత్వాన్జీష్ - తదుక్తం-స్త్రీస్యాత్కాచిన్మృణాళ్యాదిర్వివక్షాపచయెయదీతి - యథాపుష్పాదిప్రకరఃపరేషామేవవేదికాదీనాంశోభాయైభవతి- ఏవమృతువర్ణనజటాయుశ్శ్రమణాదివృత్తాంత రూపాప్రకర్యపి ప్రధానస్యైవఫలంజనయతి నపునస్స్వస్యేతిగ్రంథాంతరోక్తోవిశేషోద్రష్టవ్యః- అవ్యాపినీతివిశేషనిషేధస్తుపతాకోక్తప్రతిపాద్యకథాంగత్వ మాత్రాభ్యనుజ్ఞాపరఇతి ద్రష్టవ్యం- కార్యమితి ప్రధానఫలనిర్వాహకోంతిమః కథావయవఃకార్యమిత్యర్థః॥ ౮॥ ఇత్థమవస్థాఅర్థప్రకృతయశ్చనిరూపితాః-తదుభయయుగళపంచకసమన్వయసంభూత సంధిపంచకలక్షణంక్రమేణాహ ముఖమిత్యాదినా॥ఏతదేవలక్షణందశరూపకాదావప్యుక్తం - తత్రనానాభూతానామర్థానాం ప్రయోజనానాంరసానాంచ హేతుర్బీజసముత్పత్తిర్ముఖసంధిరితికశ్చిద్వ్యాచష్టే - నానార్థశబ్దస్యరసవిశేషణత్వమంగీకృ

త్యానేకప్రకారప్రయోజనరసహేతురిత్యన్యః-మతద్వయేపిసర్వేష్వపి రూపకేషు లక్షణానుగతిలాభాయార్థశబ్దస్య త్రివర్గవ్యతిరిక్తం ప్రయోజనజాతంవివక్షితం-అతఏవోక్తముభాభ్యాం-తేనాత్రివర్గఫలేప్రహసనాదౌరసోత్పత్తిహేతోరేవబీజత్వమితి- భావప్రకాశకారస్తు॥ యథాకామోపయోగ్యత్రశృంగారోదృశ్యతేరసః।అర్థోపయోగివీరస్స్యాద్రౌద్రోపిస్యాత్క్వచిత్క్వచిత్ ॥ రక్షోరూపేణధర్మార్థోపయోగీకరుణోభవేత్।అద్భుతోపిమనఃప్రీతిప్రదత్వాత్తాఽవ్యసాహ్యాకృత్ ॥ తే

ర్థరససంభవా। అంగానిద్వాదశైతస్యబీజారంభసమన్వయాత్ ॥ ౯ ॥ బీజారంభానుగుణ్యేనముఖసంధేరంగానిప్రయోక్తవ్యాని॥ఉపక్షేపఃపరికరఃపరిన్యాసోవిలోభనం । యుక్తిః ప్రాప్తిస్సమాధానంవిధానంపరిభావనా । ఉద్భేదభేదకరణాన్యన్వర్థానియథాక్రమం॥ ౧౦ ॥ ఏతేషాంస్వరూపంనిరూప్యతే॥ బీజన్యాసఉపక్షేపః।బీజస్యబహూకరణంపరికరః।బీజనిష్పత్తిఃపరిన్యాసః। బీజగుణవర్ణనంవిలోభనం । బీజానుకూలసంఘటనప్రయోజనవిచారోయుక్తిః। బీజసుఖాగమః ప్రాప్తిః। బీజసన్నిధానంసమాధానం । బీజసుఖదుఃఖహేతుర్విధానం।బీజవిషయాశ్చర్యావేశఃపరిభావనా। గూఢబీజప్రకాశనముద్భేదః । బీజానుగుణప్రోత్సాహనంభేదః । బీజానుగుణప్రస్తుతకార్యారంభఃకరణం।ఏతానిద్వాదశము

భయానకబీభత్సహాస్యాఃకావ్యేషుయోజితాః। తత్తన్నేన్నృపవోవృత్తివశాత్ప్రియస్త్రివర్గగా ఇత్యనేన శృంగారాదీనాం యథాయోగం త్రివర్గోపయోగిత్వమంగీచకార- తన్మతేనేకవిధత్రివర్గలక్షణప్రయోజనకరసహేతుత్వంవివక్షితం-లక్షణానుగతిరపిసులభైవ - యదత్రయుక్తంతద్గ్రాహ్యం॥అంగానాముత్పత్తిమాహ అంగానీతి॥౯॥ఉద్దిశతి ఉపక్షేపఇతి॥అన్వర్థానీతి - నపృథక్లక్షణాపేక్షేతిభావః॥౧౦॥తథాపిమందబుద్ధ్యనుగ్రహార్థముపక్షేపాదీనాం క్రమేణలక్షణం ప్రతిజానీతే॥ ఏతేషామితి॥ కంటకశోధనమంగలక్షణానాంయథాయోగముదాహరణ

ప్రదేశఏవకరిష్యామః - మిథః ప్రయోగక్రమోనవివక్షితఇతివ్యాఖ్యాతః॥ ౧౧॥అథసాంగంప్రతిముఖసంధిమాహ లక్ష్యేతి॥ కేనచిదంశేనలక్ష్యత్వ నపరేణాంశేనాలక్ష్యత్వంచేత్యర్థః - ప్రత్యంకనిబద్ధకార్యానుమాలా నేకప్రయోజనమధ్యే కతిపయనిష్పత్తిలక్ష్యత్వం కతిపయానిష్పత్తిర

ఖసంధేరంగాని । ఏతేషాంమధ్యే ఉపక్షేపపరికరపరిన్యాస యుక్త్యుద్భేదసమాధానానామావశ్యకత్వం॥ ౧౧॥ అథప్రతిముఖసంధిః ॥ లక్ష్యాలక్ష్యస్యబీజస్యవ్యక్తిఃప్రతిముఖంమతం । బిందుప్రయత్నానుగమాదంగాన్యస్యత్రయోదశ ॥ బిందుప్రయత్నానుగుణ్యేన ప్రతిముఖసంధేరంగానిప్రయోక్తవ్యాని॥ విలాసఃపరిసర్పశ్చవిధూతంశమననర్మణీ॥నర్మద్యుతిఃప్రగమనం విరోధఃపర్యుపాసనం । వజ్రంపుష్పముపన్యాసోవర్ణసంహారఇత్యపి ॥ ఏషాంస్వరూపంనిరూప్యతే ॥ సంభోగవిషయమనోరథోవిలాసః । దృష్టనష్టపదార్థానుసరణంపరిసర్పః।అనిష్టవస్తువిక్షేపోవిధూతం। అరత్యుపశమనం శమః।పరిహాసవచనంనర్మ। అనురాగోద్ఘాటనోత్థాప్రీతిర్నర్మద్యుతిః । ఉత్తరోత్తరవాక్యైరనురాగబీజ ప్రకాశనం ప్రగమః। భర్మవాహితాగమననిరోధనంవిరోధః। ఇష్టజనానునయఃపర్యుపాసనం।ప్రముఖనిష్ఠురవచనంవజ్రం । అనురాగప్రకాశనవిశిష్టవచనంపుష్పం। అనురాగహేతువాక్యరచనా ఉపన్యాసః। చతుర్వర్ణనిర్వర్ణనంవర్ణసంహారః । ఏతేషాంమధ్యేపరిసర్పప్రగమనవజ్రోపన్యాసపుష్పాణాంప్రాధాన్యం॥౧౨॥అథగర్భసంధిః ॥ గర్భస్తుదృష్టనష్టస్యబీజస్యాన్వేషణంముహుః।అస్యాప్త్యాశాపతాకానుగుణ్యేనాంగోపక

లక్ష్యత్వంచేతి మతాంతరం - తాదృశస్యబీజస్యవ్యక్తిఃప్రకాశనం ప్రతిముఖమితి॥౧౨॥అథసాంగంగర్భసంధిమాహ గర్భఇతి॥ ప్రతిముఖసంధౌలక్ష్యాలక్ష్యతయా దృష్టనష్టస్యబీజస్యాపాయశంకానువృత్త్యావిచ్ఛేదానువృత్తేర్ముహుఃపౌనఃపున్యేనాన్వేషణంగర్భసంధిరితి। అత్రపతా

కాయావైకల్పికత్వాత్తదభావపక్షేపి ప్రాప్త్యాశానియతైవ- పతాకాస్థానేతుబీజబిందోర్వాన్యతరస్యనివేశ ఇత్యనుపదమేవోక్తం॥౧౩॥అథసాంగంవిమర్శసంధిమాహ గర్భసంధావితి॥ యేనకేనాపి హేతునాకోऽథవ్య

ల్పనం ॥ పతాకాప్రాప్త్యాశానుగుణ్యేనగర్భసంధేరంగాని ప్రయోక్తవ్యాని॥ అభూతాహరణంమార్గోరూపోదాహరణక్రమాః।సంగ్రహశ్చానుమానంచతోటకాధిబలేతథా । ఉద్వేగసంభ్రమాక్షేపాద్వాదశాంగాన్యనుక్రమాత్ ॥ ఏషాంస్వరూపంనిరూప్యతే । ప్రస్తుతోపయోగిఛద్మాచరణమభూతాహరణం।తత్త్వార్థానుకీర్తనంమార్గః । వితర్కప్రతిపాదనవాక్యంరూపం।ప్రస్తుతోత్కర్షాభిధానముదాహృతిః।సంచింతితార్థప్రాప్తిఃక్రమః । ప్రస్తుతోపయోగి*సమాధానవాక్యంసంగ్రహః। లింగాదభ్యూహనమనుమానం। రోషసంభ్రమవచనంతోటకం । ఇష్టజనాతిసంధానమధిబలం।అపకారిజనాద్భయముద్వేగః । శంకాత్రాసౌచసంభ్రమః।ఇష్టార్థోపాయానుసరణమాక్షేపః।ఏతేషాంమధ్యేఅభూతాహరణమార్గతోటకాధిబలాక్షేపాణాంప్రాధాన్యం ॥ ౧౩॥అథవిమర్శసంధిః॥ గర్భసంధౌప్రసిద్ధస్యబీజార్థస్యావమర్శనం। హేతునాయేనకేనాపివిమర్శస్సంధిరిష్యతే ॥ నియతాప్తిప్రకర్యాత్తైరంగాన్యత్రత్రయోదశ ॥ నియతాప్తిప్రకర్యానుగుణ్యేనవిమర్శసంధేరంగానిప్రయోక్తవ్యాని ॥ తత్రాపవాదస్సంఫేటోవిద్రవద్రవశక్తయః । ద్యుతిఃప్రసంగశ్ఛలనంవ్యవసాయోనిరోధనం । ప్రరోచనంవిచలనమాదానంతుత్రయోదశ॥ఏతేషాంస్వరూపంనిరూప్యతే ॥ దోషప్ర

సనాదినాఅర్థస్యావమర్శనం పర్యాలోచనంకోऽథవ్యసనాదిజన్యోగర్భనిర్భిన్నబీజార్థసంబంధః ఫలప్రాప్త్యవసాయాత్మకో విచారనిర్ణయో విమర్శఇత్యర్థః - తదుక్తం గర్భనిర్భిన్నబీజార్థసంబంధోవ్యసనాదిజః॥

* సామదానవాక్యమితిపాఠాంతరం

విచారనిర్గమోయస్తత్రవిమర్శఇతిస్మృతఇతి॥౧౪॥ అథసాంగం నిర్వహణసంధిమాహ బీజవంతఇతి-సంసర్గేమతుప్- బీజయుక్తాఇత్యర్థః - యథాయథంయథాస్వంప్రకీర్ణానిజస్థానేషూపన్యస్తాఇత్యర్థః- ఏకార్థాముఖ్యోర్థఃప్రయోజనంయేషాం తేషాంభావస్తత్త్వం- యత్రబీజయుక్తాము

ఖ్యాపనంస్యాదపవాదః।రోషసంభాషణంసంఫేటః । వధబంధాదికంవిద్రవః। గురుతిరస్కృతిర్ద్రవః । విరోధశమనంశక్తిః। తర్జనోద్వేజనేద్యుతిః।గురుకీర్తనంప్రసంగః । ఉపమానంచలనం।స్వశక్తిప్రశంసనంవ్యవసాయః । క్రోధసంరబ్ధానామన్యోన్యవిఘట్టోనిరోధనం । సిద్ధవద్భావిశ్రేయఃకథనంప్రరోచనం। స్వగుణావిష్కరణంవిచలనం । కార్యసంగ్రహఆదానం॥౧౪॥అథనిర్వహణసంధిః ॥ బీజవంతోముఖాద్యర్థావిప్రకీర్ణాయథాయథం।ఏకార్థ్యముపనీయంతేయత్రనిర్వహణంహితత్ ॥ ఫలాప్తికార్యానుగుణ్యాదంగాన్యస్యచతుర్దశ ॥ ఫలాప్తికార్యానుగుణ్యేననిర్వహణసంధేరంగానిచతుర్దశప్రతిపాదనీయాని॥సంధిర్విరోధోగ్రథనంనిర్ణయఃపరిభాషణం। ప్రసాదానందసమయాఃకృత్యాభాషోపగూహనం॥ పూర్వభావోపసంహారౌప్రశస్తిశ్చచతుర్దశ ॥ ఏతేషాంస్వరూపంనిరూప్యతే॥బీజోపగమనంసంధిః । కార్యమార్గణంవిరోధః।కార్యోపక్షేపణంగ్రథనం। బీజానుగుణకార్యప్రఖ్యాపనంనిర్ణయః। మిథోజల్పనంపరిభాషా । పర్యుపాసనంప్రసాదః।వాంఛితార్థప్రాప్తిరానందః। దుఃఖప్రశమనంసమయః।లబ్ధస్థిరీకరణంకృతిః। ప్రాప్తకార్యానుమోదనమాభాషణం।అద్భుతార్థప్రాప్తిరుపగూహనం। ఇష్టకా

ఖసంధ్యాద్యర్థాః పరమప్రయోజనసంబంధంలభంతే సనిర్వహణసంధిరిత్యర్థః - అతోఽపక్షేపాదిషు యత్రక్వచనకార్యకారణభావసద్భావస్తత్రైవక్రమోంగీకర్తవ్యోనత్వన్యత్ర- వస్తుస్వరూపవిచారేక్రమాంగీకారే కారణాభావాత్ -లక్ష్యేషువ్యత్యయదర్శనాచ్చ - తథ

క్తం॥వస్తునేతృరసాద్‌నామానుగుణ్యేనయోజయేత్ । వివక్షితోత్రనాంగానాంక్రమఇత్యేవనిర్ణయఇతి - నచతేషాంప్రధానవస్తుసంబంధఏవనిబంధనీయఇతివాచ్యం - అన్యథాపిదోషాభావాత్-తదుక్తంనాటకప్రకాశే-ఉపక్షేపాదయః ప్రబంధేష్వాధికారికావా ప్రాసంగికావాప్రయోక్తవ్యాః యథాసందర్భస్యశోభాన్యైభవంతీతి - విభజ్యలక్షితాని సంధ్యంగానిసంఖ్యయా సంకలయ్యోపసంహరతి - ఏవంచతుష్షష్టీతి॥౧౫॥తత్రాంగానాంప్రయోజనమాహ ఏతేషామితి॥ అభినయరాగసమృద్ధిరితి అభినయదర్శనేనసామాజికమనోరంజనసమృద్ధిరిత్యర్థః - నన్వేతేషాంప్రయోజనకథనమనుపపన్నం- అంగానాంప్రధానఫలేనైవఫలవత్త్వనియమాదితినవాచ్యం- తస్యాదృష్టఫలవత్త్వేనియతత్వాత్-

ర్యదర్శనంపూర్వభావః । కార్యార్థోపసంహృతిస్సంహారః । శుభశంసనంప్రశస్తిః । ఏవంచతుష్షష్ట్యంగసమన్వితాఃపంచసంధయఃప్రతిపాదితాః॥౧౫॥ ఏతేషాంషట్ప్రయోజనానిసంభవంతి। వివక్షితార్థప్రతిపాదనం గోప్యార్థగోపనం ప్రకాశ్యార్థప్రకాశనం అభినయరాగసమృద్ధి శ్చమత్కారిత్వ మితివృత్తవిస్తరశ్చేతి॥౧౬॥ తత్రేతివృత్తంసూచ్యమసూచ్యంచేతిద్వివిధం।అసూచ్యమపిద్వివిధం। దృశ్యం శ్రా

ఏతత్తుదృష్టంఫలం- తదుక్తం శృంగారప్రకాశే - అంగానాంషడ్విధంహ్యేతద్దృష్టంశాస్త్రేప్రయోజనమితి॥ ౧౬॥ ప్రయోజనానామేతేషాం లక్ష్యేషూదాహరణమూహనీయమిత్యుపేక్ష్య పునరపి వస్తునోద్వేధావిభాగమాహ తత్రేతివృత్తమితి॥ద్వితీయంద్వేధావిభజతి అసూచ్యమితి॥ తత్ర॥నీరసోనుచితస్తత్రసంసూచ్యోవస్తువిస్తరః। దృశ్యస్తుమధురోదాత్తరసభావనిరంతరఇత్యాద్యయోర్వ్యవస్థాద్రష్టవ్యా- శ్రావ్యంచేత్యత్రచశబ్దః శ్రావ్యగతావాంతరభేదానుక్తమ శ్రావ్యభేదంచసముచ్చినోతి- శ్రావ్యంచసర్వశ్రావ్యంనియతశ్రావ్యంచేతి ద్విధా - ద్వితీయంచజనాంతికమపవారితంచేతి ద్విధా- ఏతేషాంలక్షణంతు - సర్వశ్రావ్యంప్రకాశంస్యాదశ్రావ్యంస్వగతంమతం । త్రిపతాకకరేణా

న్యాసపవార్యాంతరాకథాం। అన్యోన్యామంత్రణంయత్స్యాత్తజ్జనాం
తేజనాంతికం।రహస్యంకథ్యతేన్యస్యపరావృత్త్యాపవారితమితి - త్రిప
తాకగ్రహణంపతాకస్యాప్యుపలక్షణార్థం - తదుక్తంతద్వేదిభిః-త్రిప
తాకఃపతాకశ్చగండశోత్రంగతఃకరః । జనాంతికేరహస్యేచ దోషే
శ్రవసికీర్తితఇతి। లక్షణంత్వనయోస్సంగీతరత్నాకరే-తర్జనీమూలసం
లగ్నకుంచితాంగుష్ఠకోభవేత్। పతాకస్సంహతాకారఃప్రసారితతలాం
గుళిః। సఏవత్రిపతాకస్స్యాద్వక్రితానామికాంగుళిరితి॥ విష్కంభేత్యా
దిశ్లోకశేషఃపునః అర్థోపక్షేపకైస్సూచ్యంపంచభిఃప్రతిపాదయేదితి
ప్రథమాంకేప్రస్తావనానంతరంవిష్కంభంకుర్యాదితిభోజరాజః - అన్య

వ్యంచ।తత్రసూచ్యస్యసూచనాక్రమఃపంచవిధః। తథోక్తం
దశరూపకే॥ విష్కంభచూళికాంకాస్యప్రవేశాంకావతార
కైరితి॥౧౭॥ఏతేషాంస్వరూపంనిరూప్యతే ॥ వృత్తవర్తిష్య
మాణానాంకథాంశానాంనిదర్శకః।సంక్షేపార్థస్తువిష్కం
భోమధ్యపాత్రప్రయోజితః॥ సద్వివిధః-శుద్ధస్సంకీర్ణశ్చే
తి। కేవలసంస్కృతప్రాయశ్శుద్ధః। సంస్కృతప్రాకృత
*మిశ్రితస్సంకీర్ణః॥౧౮॥అథచూళికా॥ అంతర్యవనికాసం
స్థైశ్చూళికార్థస్యసూచనా॥ యత్రనేపథ్యగతైఃపాత్రైర

త్రాంకద్వయమధ్యఇత్యన్యే॥ ౧౭॥ మతద్వయముప్యంగీకృత్యతల్లక్షణ
మాహ వృత్తేతి॥వృత్తవర్తిష్యమాణానాంకథాంశానాంనిదర్శకః- భూ
తభావికథాసూచకఇత్యర్థః - సంక్షేపార్థః సంక్షేపైకప్రయో
జనకః-మధ్యపాత్రైరేకేనానేకేనవాప్రయోజితః- తత్రైకమధ్యపా
త్రోనేకమధ్యపాత్రశ్చేతిశుద్ధోద్వివిధః - నీచమిశ్రస్తుసంకీర్ణఏకవి
ధః-తదుక్తం-ఏకానేకకృతశ్శుద్ధఃసంకీర్ణోనీచమధ్యమైరితి - తత్రసంకీర్ణే
పిమధ్యపాత్రసంభవాత్తత్ప్రయోజితత్వంనవిహన్యతే-అతఏవనాత్ర
నాయకపాత్రప్రవేశఇతివేదితవ్యం॥౧౮॥చూళికాంలక్షయతి-అంతరితి॥
అంతర్ప్రధానాయవనికాతంతర్యవనికా తత్రసంస్థాయేషాంతైః యవ
నికాంతర్వర్తిభిరప్రవిష్టరంగైరిత్యర్థః - విశేష్యముఖ్యాహృత్యవ్యా

చష్టే యత్రేతి॥౧౯॥అంకాస్యం లక్షయతి అంకాంతేతి ॥ యత్రసతాం ప్యంకాంతపాత్రైరితి శంకాంకురముత్పాటయన్ వ్యాచష్టే యత్రపూర్వేతి॥౨౦॥ప్రవేశకం లక్షయతి వృత్తేతి॥నీచపాత్రైశ్చేటీప్రముఖై రేకేనద్వాభ్యాం బహుభిర్వా మధ్యమాసంకీర్ణైర్వృత్తవర్తిష్యమాణానాంపూర్వోత్తరాంకశేషాణామేవేత్యర్థః ॥ అతఏవాస్య విష్కంభవత్ప్రథమేంకేనప్రవేశఇత్యాహనాద్యేంకఇతి॥ ౨౧॥ అంకావతారం లక్షయతి యత్రస్యాదితి ॥ పూర్వోత్తరాంకార్థయోర్విష్కంభాదివిచ్ఛేదేననభావ్యమితిభావః ॥ అసూచితేతి- పూర్వాంకవర్తినామేవపా

ర్థస్సూచ్యతే సా చూళికా॥౧౯॥ అథాంకాస్యం ॥ అంకాంతపాత్రైరంకాస్యముత్తరాంకార్థసూచనా ॥ యత్రపూర్వాంకాంతపాత్రైరుత్తరాంకార్థస్సూచ్యతే తదంకాస్యం॥౨౦॥అథప్రవేశకః ॥ వృత్తవర్తిష్యమాణానాంకథాంశానాంనిదర్శకః। ప్రవేశకస్తునాద్యేంకేనీచపాత్రప్రయోజితః ॥ నీచపాత్రప్రయుక్తఃప్రవేశకఃఆద్యేంకేనయుక్తః॥ ౨౧॥అథాంకావతారః ॥ యత్రస్యాదుత్తరాంకార్థఃపూర్వాంకార్థానుసంగతః। అసూచితాంకపాత్రంతదంకావతరణంమతం॥ ఏభిస్సూచ్యంసూచయిత్వాదృశ్యమంకైఃప్రదర్శయేత్ ॥౨౨॥ తత్రాంకస్వరూపంనిరూప్యతే ॥ ప్రత్యక్షనేతృచరితోబిందువ్యాప్తిపురస్కృతః। అంకోనానాప్రకారా

త్రాణామత్రానుప్రవేశాన్నతత్సూచనమితిభావః ॥ అంకాభ్యంతరభావిత్వమంకాస్యాంకావతారయోః। భవేదంకబహిర్భాగోవిష్కంభేచప్రవేశకే।ఉభయంచూళికాయాంతుయథాయోగమితిస్థితిరితి ॥౨౨॥ దృశ్యమంకైః ప్రదర్శయేదిత్యుక్తం తత్రకీదృశోంకఇత్యాకాంక్షాయామాహ తత్రాంకేతి ॥ ప్రత్యక్షంరంగప్రవేశేనసాక్షాన్నిర్దిశ్యమానంనేతృచరితంనాయకవ్యాపారోయత్రసతథోక్తః-బిందువ్యాప్తిపురస్కృతఃబిందుసూచనార్థంపరిచ్ఛిన్నఇత్యర్థః - నానాప్రకారార్థానామనేకావాంతరప్రయోజనానాం సంవిధానానాంకథాసన్నివేశవిశేషా

దీనాం-రసానామంగభూతానా మంగినోవారసస్యచ । నచాతిరసతో
దూరంవస్తువిచ్ఛిన్నతాంనయేత్ । రసంవానతిరోదధ్యాద్వస్త్వలంకా
రలక్షణైరిత్యుక్తరీత్యాపరస్పరానుపమర్దినామాశ్రయః। అత్రాంకే-
దూరాధ్వానంవధంయుద్ధం రాజ్యదేశాదివిప్లవం । సంరోధంభోజనం
స్నానంసురతంచానులేపనం ॥ అంబరగ్రహణాదీని ప్రత్యక్షాణిననిర్ది
శేత్ ।నాధికారివధఃక్వాపి త్యాజ్యమావశ్యకంనచ । అధికారివధస్యాపి
క్వచిత్స్యాత్కల్పనార్హతా । అర్వాక్ప్రాకారాత్సపునఃప్రత్యుజ్జీవిష్య
తేయది।నాయకస్యయదేకాహచరితప్రతిపాదకః । ఏకప్రయోజనాశ్లి
ష్టస్తత్రైవాసన్ననాయకః। విదూషకాదిభిఃపాత్రైర్యోజ్యస్త్రిచతురై
రపి। సమస్తపాత్రనిష్క్రామావసానోంకోభిధీయతఇత్యాది ప్రతిపా
దితా ప్రాచీనాలంకారికపద్ధతిరనుసరణీయా॥ ౨౩ ॥ ఏవంసూచ్యాసూ
చ్యవస్తుఖండప్రతిపాదకమంకవిష్కంభాదికం స్వరూపతోనిరూపితం-

ర్థసంవిధానరసాశ్రయః॥౨౩॥అథాముఖంనిరూప్యతే॥ సూ
త్రధారోనటీంబ్రూతేమారిషంవావిదూషకం। స్వకార్య

అథసర్వస్యాపికావ్యార్థస్యసూచికాభారతీవృత్తిర్నిరూపణీయా - త
స్యాశ్చత్వార్యంగాని-ఆముఖంప్రరోచనావీధిఃప్రహసనంచేతి - తత్ర
వీధిప్రహసనయోఃప్రాయేణ ప్రబంధాదావనుదాహరణేన కృతాకృ
తత్వాద్దశరూపకమధ్యే ప్రాధాన్యేనాపిపఠితత్వాచ్చ తల్లక్షణం ప్రా
చీనాలంకారమార్గేణతత్రైవ భవిష్యతీత్యుపేక్ష్యాల్పవక్తవ్యాం ప్రరో
చనాముదాహరణసమయఏవదర్శయిష్యన్ సంప్రతిసాంగస్యాముఖస్య
స్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥అథేతి ॥ తత్రపురుషవిశేషప్రయోజ్యా
సంస్కృతప్రధానోవాగ్వ్యాపారోభారతీ- ప్రస్తుతార్థప్రశంసనేన
శ్రోతౄణాం ప్రవృత్త్యున్ముఖీకరణం ప్రరోచనా-తదుక్తం - భారతీ
సంస్కృతప్రాయో వాగ్వ్యాపారోనరాశ్రయః । ఉన్ముఖీకరణం
తత్రప్రశంసాతఃప్రరోచనేతి - ఆముఖవిశేషఃప్రస్తావనేతికేచిత్-ప్ర
స్తావనావిశేషఆముఖమిత్యపరే- అస్యైవపర్యాయఃప్రస్తావనేతిదశరూ
పకకారః-తన్మతానుసారేణలక్షణమాహ సూత్రధారఇతి ॥ ద్వావత్ర

సూత్రధారో-ఏకఃపూర్వరంగవిధాయకః - ఇతరస్తునటస్థాపకాద్యపరపర్యాయః - పూర్వసూత్రధారసదృశగుణాకృతిః ప్రస్తావనాప్రవర్తకః-అత్రతునటీమారిషాదిసంభాషణాదయమేవవివక్షితః- అస్యగృహిణీనటీ-మారిషఃపారిపార్శ్వకః-నర్మసచివోవిదూషకః - ఏతేషాంలక్షణానిభావప్రకాశే - ఆసూత్రయర్గుణాన్నేతుఃకవేరపిచవస్తునః । రంగప్రసాధనప్రౌఢస్సూత్రధారఇహోదితః ॥ చతురాతోద్యభేదజ్ఞాతత్కలాసువిశారదా । కరణాభినయజ్ఞాచసర్వభాషావిచక్షణా ॥ నటానుయోక్త్రీకృత్యేషునటస్యగృహిణీనటీ । భరతేనాభినీతంయోభావంనానారసాశ్రయం ॥ పరిష్కరోతిపార్శ్వస్థఃసభవేత్పారిపార్శ్వకః । తదాత్వప్రతిభోనర్మచతుర్భేదప్రయోగవిత్ । వేదవిన్నర్మవాదీయో

ప్రస్తుతాక్షేపిచిత్రోక్త్యాయత్తదాముఖం॥ ప్రస్తావనావా
యత్రస్యాత్కథోద్ఘాతఃప్రవర్తకం। ప్రయోగాతిశయశ్చే
తిత్రీణ్యంగాన్యాముఖస్యతు॥ ౨౮॥ ఏషామంగానాంస్వరూ
పంనిరూప్యతే॥ స్వేతివృత్తసమంవాక్యమర్థంవాయత్రసూ
త్రిణః। గృహీత్వాప్రవిశేత్పాత్రంకథోద్ఘాతోద్విధైవసః॥
ప్రస్తూయమానకాలస్యగుణవర్ణనయాస్వతః।ప్రవిశేత్సూ

నేతుస్సస్యాద్విదూషకఇతి-స్వకార్యమభిమతరూపకప్రయోగేణపరిషదారాధనాత్మకంప్రస్తుతంకావ్యార్థరూపంవస్త్వాదిచతుష్టయంతదాక్షేపిణ్యాఉభయప్రతిపాదికయేత్యర్థః- అతఏవచిత్రోక్త్యానాట్యాదికంయద్బ్రూతేతదాముఖమిత్యర్థః - తదుక్తం-పూర్వరంగంవిధాయాదౌసూత్రధారేవినిర్గతే । ప్రవిశ్యతద్వదపరఃకావ్యార్థంస్థాపయేన్నటః॥ దివ్యమర్త్యేసతద్రూపోమిశ్రమన్యతరస్తయోః । సూచయేద్వస్తుబీజంవాముఖంపాత్రమథాపివేతి- స్థాపకోదివ్యంవస్తుదివ్యోభూత్వామర్త్యంవస్తుమర్త్యోభూత్వామిశ్రంవస్తూభయోరన్యతరోభూత్వాసూచయేదిత్యర్థః॥౨౮॥ అథాముఖాంగత్రయేకథోద్ఘాతంలక్షయతిస్వేతి॥ పాత్రంకర్తృ-సూత్రిణస్సూత్రధారస్యవాక్యమర్థంవాకావ్యార్థంవా॥ ప్రవర్తకంలక్షయతి ప్రస్తూయమానేతి॥కాలస్యఋతుంకంచిదుపాదా

యేతి వచనప్రాప్తస్య శరద్వసంతాదేర్గుణవర్ణనయా ఆసన్నప్రవేశపాత్రసామ్యేనేతి భావః। ప్రకటితరామాంభోజః కౌశికవాగ్లక్ష్మణానందీ। సురచాపనమనహేతోరయమవతీర్ణశ్శరత్సమయ ఇత్యత్ర రామలక్ష్మణవిశ్వామిత్రాణాం శరద్వర్ణనసామ్యేన ప్రవేశకథనాత్ప్రవర్తకం॥ ప్రయోగాతిశయం లక్షయతి ఏష ఇతి॥ ఏతదిదమోరన్యతరశబ్దప్రయోగేణోపక్షేపాదిత్యర్థః॥ ౨౫॥ నన్వనంతరముద్ఘాత్యకాదీని వీథ్యంగాన్యుచ్యంతే కథం తేషామాముఖే సంగతిరిత్యాశంక్యోభయేషామంగానామభేదాదవిరోధ ఇతి సంగమయన్నాహ వీథ్యంగానీతి॥ నచైవం వీథ్యాముఖ

చితం పాత్రం యత్ర తత్స్యాత్ప్రవర్తకం ॥ ఏషోయమిత్యుపక్షేపాత్సూత్రధారప్రయోగతః। పాత్రప్రవేశో యత్రాయం ప్రయోగాతిశయో మతః॥ ౨౫॥ వీథ్యంగాన్యాముఖాంగత్వాదుచ్యంతేత్ర స్వభావతః। ఉద్ఘాత్యకావలగితే ప్రపంచత్రిగతే ఛలం। వాక్కేళ్యధిబలే గండమవస్యందితనాళికే। అసత్ప్రలాపవ్యాహారమృదవాని త్రయోదశ॥ ౨౬॥ ఏషాం స్వరూపం నిరూప్యతే॥ గూఢార్థపదపర్యాయమాలారూపేణ ప్రశ్నోత్తరమాలారూపేణ చోద్ఘాత్యకం ద్వివిధం । అవలగితమపి ద్వివిధం। యత్రైకత్ర సమావేశాత్కార్యమన్యత్ర సిద్ధ్యతి। వస్తునోన్యత్ర వా యత్స్యాద్ద్విధాఽవలగితం మతం ॥ అన్యకార్యచ్ఛద్మనా అన్యకార్యకరణం అన్యకార్యప్రసంగాత్ప్ర

యోరంగినోర్నామమాత్రభేద ఇతి శంకనీయం - వీథ్యాం కథోద్ఘాతాదివిశేషాంగవికలత్వం సూత్రధారాదిసంబంధవైధుర్యం ఉద్ఘాత్యకాదిసర్వాంగావశ్యకత్వం పాక్షికప్రాధాన్యం చ - ఆముఖే పునరేతద్వైరూప్యమిత్యనయోరత్యంతవిలక్షణత్వాత్ ॥ అథ సాధారణాంగాన్యుద్దేశపూర్వకం లక్షయతి ఉద్ఘాత్యకేత్యాదినా॥ ౨౬॥ అన్యోన్యాలాపే గూఢార్థపదం తతః పర్యాయశ్చేత్యేవమేకా మాలా ప్రశ్నోత్తరం చేతి ద్వితీయా॥ ద్వేధావలగితమిత్యాహ అన్యకార్యేతి ॥ పూర్వత్ర ప్రకృతకార్యసిద్ధేః ప్రయత్నపూర్వకత్వముత్తరత్ర ప్రాసంగికత్వం చేత్యర్థః॥ అసద్భా

తంపారదార్యాదిప్రసంగేనదుష్టం- పూర్వాచార్యాస్తుస్తోత్రంహాస్యే నవిశింషంతి ॥ అసద్భూతమిథస్స్తోత్రంప్రపంచోహాస్యకృన్మతఇతి।త్రిగతంద్వివిధం-తత్రైకం పూర్వరంగాంగమపరమాముఖాంగమితివివించన్నుభయోఃక్రమేణలక్షణమాహ పూర్వరంగఇతి ॥ నటాదిసల్లాపఇత్యత్రాదిగ్రహణాన్మారిషసూత్రధారౌగృహ్యేతే- తదుక్తంభావప్రకాశేపూర్వరంగప్రస్తావే॥ సూత్రధారోనటశ్చైవతథావై పారిపార్శ్వకః। సల్లాపంయత్రకుర్వంతి తదేవత్రిగతంస్మృతమితి। అత్రత్వితి ప్రస్తావనాయాం-సామ్యాదితి శబ్దసామ్యాదిత్యర్థః- తదుక్తందశరూపకే

కృతకార్యసిద్ధిశ్చ।అసద్భూతంమిథస్స్తోత్రంప్రపంచః।(త్రిగ
తంద్వివిధంపూర్వరంగాంగంప్రస్తావనాంగంచేతి)పూర్వరం
గేనటాదిసల్లాపోత్రతుసామ్యాదనేకార్థయోజనంత్రిగతం।
ప్రియసదృశైర్వాక్యైరప్రియైర్విలోభనంఛలం। సాకాం
క్షస్యాపివాక్యస్యనివర్తనముక్తి ప్రత్యుక్తిరూపేణవాకే-
ళిర్ద్వివిధా।స్పర్ధయాన్యోన్యవాక్యాధిక్యమధిబలం । సహ
సోదితంప్రస్తుతవిరోధిగండం। రసవశాదుక్తాన్యథావ్యాఖ్యా
నమవస్యందితం । సోపహాసనిగూఢార్థప్రహేళికానాళికా।

శ్రుతిసామ్యాదనేకార్థయోజనంత్రిగతంత్విహ। నటాదిత్రితయాలాపఃపూర్వరంగేతదిష్యతఇతి- ఛలంవ్యక్తం । సాకాంక్షస్యేతి।నివర్తనం-*ఉపరిప్రస్తుతమోన్నమశ్శివాయేతివదితిభావః-ఉక్తేఃప్రత్యుక్తిరుక్తిప్రత్యుక్తిః- అత్రద్విత్రిరితి శేషంప్రాంచఃపూరయంతి॥అన్యోన్యవాక్యేతి-పరస్పరసామర్థ్యప్రకాశకవాక్యాధిక్యమిత్యర్థః-సహసోదితమవిమృశ్యోక్తంప్రస్తుతవిరోధిగండం-అర్థభేదేనప్రస్తుతోపయోగిగండమితికేచిత్-తదుక్తం-గండంప్రస్తుతసంబంధిభిన్నార్థంసహసోదితమితి।రసవశాదితి ఉక్తేనసంబధ్యతే నతువ్యాఖ్యానేన ॥ సోపహాసేతి ॥ నిగూఢోగోపి

---

* కులశోకహారంకుమారమేకంకుహనాభైరవపారణోన్ముఖాభ్యాం। ఉపహూయకృతాదరంపితృభ్యాముపరిప్రస్తుతమోన్నమశ్శివాయేతి మహేశ్వరానందే. ... ...

తో బాహ్య ఆభ్యంతరో వా ముఖ్యార్థో యత్ర సా తథోక్తా - అతఏవ అంతర్లాపా బహిర్లాపా చేతి ద్వివిధా ప్రహేళికా - తదుక్తం విదగ్ధముఖమండనే। వ్యక్తీకృత్య కమప్యర్థం స్వరూపార్థస్య గోపనాత్ । యత్ర బాహ్యాంతరావర్థౌ కథ్యేతే సా ప్రహేళికేతి ॥ ప్రలాప ఇతి - రసస్వప్నోన్మాదశైశవాదిప్రయుక్త ఇతి శేషః- అతఏవ నాయమసంగతిర్నామ వాక్యదోషః- అన్యార్థమిత్యర్థాంతరోద్దేశేన హాస్యప్రలోభకారీత్యర్థః ॥ దోషాణామితి వైపరీత్యస్యాప్యుపలక్షణమేతత్ - తదుక్తం - దోషా గుణా గుణా దోషా యత్ర స్యుర్మృదవం హి తదితి ॥ ఏతేషామంగానాం కార్త్స్న్యేన ప్రయోగనిర్బంధో నాస్తీత్యాహ-ఏతేషామితి॥ ౨౮॥ రూపకోపోద్ఘాతరూపాం ప్రస్తావనాం నిరూప్య సంప్రతి రూపకస్వరూపనిరూపణం ప్రతిజానీతే

అసంబంధకథాప్రాయః ప్రలాపోఽసత్ప్రలాపః। అన్యార్థం హాస్యలోభకరం వచనం వ్యాహారః। దోషాణాం గుణత్వప్రతిపాదనం మృదవం। ఏతేషాం మధ్యే యథాసంభవం కానిచిత్ప్రస్తావనాయాం ప్రయోక్తవ్యాని॥ ౨౮॥ అథ దశరూపకాణాం స్వరూపం నిరూప్యతే - తత్ర॥ సాంగైర్ముఖప్రతిముఖగర్భమర్శోపసంహృతైః । పూర్వం ప్రకృతిరన్యేషామాధికారికవృత్తవత్ । వీరశృంగారయోరేకః ప్రధానం యత్ర వర్ణ్య

అథేతి॥ తత్ర సర్వప్రకృతిత్వేన ప్రధానస్య నాటకస్య స్వరూపమాహ సాంగైరితి ॥ యత్రేత్థమిదం కర్తవ్యమితి కృత్స్నాంగసమేత ప్రధానోపదేశః సా ప్రకృతిః- యథా దర్శపూర్ణమాసాదిః- కృత్స్నాంగోపదేశాభావే అన్యతస్సిద్ధాంగాకాంక్షాయాం తద్వదిదం కర్తవ్యమిత్యతిదేశేన యత్రానుపదిష్టాంగపరిపూరణం సా వికృతిః- యథైంద్రాగ్నాదిః - తద్వదత్రాపి సంధిపంచకాంగాదికృత్స్నోపదేశేన పరిపూర్ణత్వాదాతిదేశికాంగయోగేన వికృతిభూతానాం ప్రకరణాదీనాం నాటకం ప్రకృతిః- తదేతదాహ ప్రకృతిరన్యేషామితి॥ ఫలస్వామ్యమధికారస్తద్వానధికారీ అధికారేణాధికారిణా వా నిర్వృత్తమాధికారికం ప్రధానం - వృత్తశబ్దేనాత్ర ప్రఖ్యాతముచితం చేతివృత్తం వివక్షితం- తదుక్తమిత్యర్థః-ప్రధా

నమిత్యనేనరసాంతరాణామంగత్వేనానుప్రవేశస్సూచ్యతే- ప్రఖ్యాతో రామాయణాదిప్రసిద్ధః - నాయకోధీరోదాత్తో రాజర్షిర్దివ్యోవా - తదుపేతంనాటకం-ఏవమేవోక్తందశరూపకే - అభిగమ్యగుణైర్యుక్తోధీరోదాత్తఃప్రతాపవాన్। కీర్తికామోమహోత్సాహస్త్రయ్యాస్త్రాతా మహీపతిః।ప్రఖ్యాతవంశోరాజర్షిర్దివ్యోవాయత్రనాయకః। తత్ప్రఖ్యాతంవిధాతవ్యంవృత్తమత్రాధికారికం। యత్తత్రానుచితంకించిన్నాయకస్యరసస్యవా। విరుద్ధంతత్పరిత్యాజ్యమన్యథావాప్రకల్పయేదితి॥౨౩॥ పూర్వరంగోనామనాటకాదౌకర్తవ్యఃప్రత్యూహపరిపంథికర్మవిశేషః - తదుక్తం-యన్నాట్యవస్తునఃపూర్వంరంగవిఘ్నోపశాంతయే।కుశీలవాః

తే। ప్రఖ్యాతనాయకోపేతంనాటకంతదుదాహృతం॥౨౪॥త
త్రనాందీస్వరూపంనిరూప్యతే ॥ అర్థతశ్శబ్దతోవాపిమనా
క్కావ్యార్థసూచనం।యత్రాష్టభిర్ద్వాదశభిరష్టాదశభిరేవ
వా।ద్వావింశత్యాపదైర్వాపిసానాందీపరికీర్తితా॥ నాటకా
దిరూపకాణామాదౌవిహితంపద్యంనాందీత్యుచ్యతే। వేణీసం
హారేష్టపదానాందీ।అనర్ఘరాఘవేద్వాదశపదా । బాలరా
మాయణేద్వావింశతిపదా। కైశ్చిన్నాంద్యాంపదనియమో
నాభ్యుపగతః॥౨౫॥ నాంద్యంతరంప్రవిష్టేనసూత్రధారేణ

ప్రకుర్వంతి పూర్వరంగస్సకీర్తితఇతి-తస్యప్రత్యాహారాదీనిద్వావింశతిరంగాని తన్మధ్యేవశ్యంకర్తవ్యానాందీ- తదుక్తంబాదరాయణేన-యద్యప్యంగానిభూయాంసిపూర్వరంగస్యనాటకే । తథాప్యవశ్యంకర్తవ్యానాందీవిఘ్నోపశాంతయఇతి - అతస్తత్స్వరూపంనిరూప్యతఇత్యాహ తత్రనాందీతి॥ చంద్రనామాంకితాప్రాయోమంగళార్థపదోజ్జ్వలా । ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశోవాప్రకల్ప్యతఇత్యాదివిశేషోప్యత్రద్రష్టవ్యః - అసాధారణత్వమస్యానివారయన్నావ్యాచష్టే నాటకాదీతి॥స్పష్టమన్యత్॥౨౫॥అనంతరకర్తవ్యమాహ నాంద్యంతరమితి॥సూత్రధారేణద్వితీయేన-రంగప్రసాధనంనామసభాపతావుపవిష్టే రంగప్రవిష్టసాంప్రదాయికసంపాదితోయవనికాపగమావిర్భూత పాత్రవిశేషప్రకి

ర్ణపుష్పాంజలిపరిష్కృతో నృత్తగీతవాద్యవిశేషప్రయోగః కేవలగీతవాద్యవిశేషప్రయోగో గీతాదేరేకైకశః ప్రయోగో వా - ఏతచ్చ-సంగీతజ్ఞైర్బుద్ధైస్సార్థం నాయకే ప్రేక్షకే స్థితే। ప్రవిశ్య రంగభూమిం తేతిస్వం తస్సాంప్రదాయికా ఇత్యాదినా సంగీతరత్నాకరే ప్రపంచితం - తదపేక్షాయాం తత్రైవ ద్రష్టవ్యం-భారత్యా లక్షణముక్తం॥ అత్రార్థే సంవాదమాహ రంగమితి॥ అత్రస్వోక్తిసంవాదవాక్యగతయోః కావ్యార్థసూచనభారతీవృత్త్యాశ్రయణయోరుద్దేశ్యవిధేయభావవైరూప్యం ఫలభేదాభావాన్నదోషాయేతి ద్రష్టవ్యం - నాటకేంకా నకర్తవ్యాః పంచన్యూనా దశాధికా ఇతి॥ అస్యాస్సామగ్య్రా అసాధారణత్వమాహ ఏషేతి॥ ముఖ్యా నియతేత్యర్థః॥ ౩౦॥ ప్రకరణం లక్షయతి ఉత్పాద్యేనేతి॥ ఇతివృత్తేనోపల

రంగం ప్రసాధన పురస్సరం భారతీ వృత్త్యాశ్రయణేన శ్లోకైః
కావ్యార్థస్సూచనీయః। తథోక్తం దశరూపకే। రంగం ప్రసా
ద్య మధురైః శ్లోకైః కావ్యార్థసూచకైః। ఋతుం కంచిదు
పాదాయ భారతీం వృత్తిమాశ్రయేదితి॥ ఏషా ప్రక్రియా నా
టకస్యైవ ముఖ్యా॥ ౩౦॥ అథ ప్రకరణం॥ ఉత్పాద్యేనేతివృత్తే
న ధీరశాంతప్రధానకం। శేషం నాటకతుల్యాంగం భవేత్ప్ర
కరణం హి తత్॥ ౩౧॥ అథ భాణః॥ భారతీవృత్తిభూయిష్ఠం శౌ

క్షితం-శేషం వస్తు-నాటకతుల్యాన్యంగాన్యాముఖాదీని యత్ర తత్తథోక్తం-అయమతిదేశో యథాయోగముత్తరత్రాప్యనుషంజనీయః-ధీరశాంతప్రధానకమిత్యత్ర ప్రధానగ్రహణముద్దిష్టవ్యధర్మాంతరసూచకం- తానిచ దశరూపకే- అథ ప్రకరణే వృత్తముత్పాద్యం లోకసంశ్రయం। అమాత్యవిప్రవణిజామేకం కుర్యాచ్చ నాయకం॥ ధీరప్రశాంతం సాపాయం ధర్మకామార్థతత్పరం। శేషం నాటకవత్సంధిప్రవేశకరసాదికం॥ విపదంతరితార్థసిద్ధిస్సాపాయః- కించ॥ త్రేధాత్ర నాయికా జ్ఞేయా కులస్త్రీగణికోభయం। తద్వశాద్రూపకం త్రేధా తృతీయం ధూర్తసంకులం॥ గణికాప్రాకృతం బ్రూతే కులస్త్రీసంస్కృతం తథేతి। వికృత్యంతరాపేక్షయా సంధ్యాదీనాం ప్రకర్షేణ కరణాత్ప్రకరణం॥ ౩౧॥ భాణం లక్షయతి భారతీతి॥ శౌ

ర్యసౌభాగ్యయోస్సంస్తవైః-ధూర్తాఃద్యూతకరాదయః - తేషాంచారిత్రంస్వేనాన్యేనవానుభూతమితిశేషః - స్పష్టమన్యత్ - ఏకపాత్రప్రయోజ్యేస్మిన్కుర్యాదాకాశభాషితం। అన్యేనానుక్తమప్యన్యోవచశ్శ్రుత్వైవయద్వదేత్। ఇతికింభణసీత్యేతద్ధ్వేదాకాశభాషితం । లాస్యాంగదశకంచాత్రయోజ్యంగేయపదాదికం । భావప్రకాశికాద్యేషుతత్ప్రపంచఃపరిష్కృతాః।అత్రోపరమ్యతేస్మాభిరతివిస్తరభీరుభిః ॥ యత్రైకఏవవిటస్స్వకృతంపరకృతంవా భారతీవృత్తిభూయిష్ఠంభణతి సభాణః॥౩౭॥ ప్రహసనంలక్షయతి యత్రేతి ॥ హాస్యవచఃప్రచురత్వాదిదంప్రహసనముచ్యతే - తత్రశాక్యశ్రోత్రియాదివేషభాషావిశిష్టంశుద్ధం-వి

ర్యసౌభాగ్యసంస్తవైః। సూచ్యేతేవీరశృంగారౌవిటేననిపుణోక్తినా॥కల్పితేనేతివృత్తేనధూర్తచారిత్రవర్ణనం। ఏకోంకోముఖనిర్వాహౌయత్రభాణస్ససమ్మతః॥౩౭॥అథప్రహసనం॥ యత్రసంధ్యంగవృత్త్యంగవర్ణనంభాణవన్మతం । హాస్యోరసఃప్రధానంస్యాద్ధ్వేతత్ప్రహసనంహితత్ ॥ తచ్చత్రివిధం-శుద్ధంవైకృతంసంకీర్ణంచేతి-తత్రశుద్ధం ॥ పాషండవిప్రప్రభృతిచేటీచేటసమాకులం । వేషభాషాదిసహితంశుద్ధంహాస్యవచోన్వితం॥ అథవైకృతం ॥ కాముకాదివచోవేషైఃషండకంచుకితాపసైః । ప్రహసాభినయప్రాయం వై

టకాముకవృద్ధకంచుకిప్రముఖవచోవేషానుకారి వైకృతం - వీథ్యంగవిశిష్టంధూర్తచేష్టితసంకులంసంకీర్ణం- తదేతత్త్రివిధంవిభజ్యక్రమేణలక్షయతి తచ్చేత్యాదినా।తత్రశుద్ధమాహ పాషండేతి॥ పాషండాశ్శాక్యాదయః- విప్రాజాతిమాత్రోపజీవినోత్యంతమృజవోవా-ప్రభృతిపదేనతాదృశాపవైశ్యాదయోగృహ్యంతే- చేట్యాదయోలక్షితచరాః-ప్రధానభూతహాస్యరసవిభావభూతైరేతైస్సమాకులం- వేషభాషాదిసహితమితి అర్థాదేతేషామేవేతిగమ్యతే॥వికృతమాహ అథేతి ॥ కాముకాదయోభుజంగాద్యాః తేషాంవచోవేషాయేషాంతైస్తథోక్తైః - తథాషండకంచుకితాపసైస్తద్వేషభాషాయుక్తైరేవాన్వితమితిశేషః ॥ సంకీర్ణ

మాహ యదితి॥వీధ్యంగైరుద్ఘాత్యకాదిభిః - ధూర్తాశ్చౌరద్యూతకరాదయః॥౩౩॥డిమంలక్షయతి యత్రేతి॥ప్రసిద్ధంవస్తు-త్రిపురదాహాదయః-వృత్తయఃకైశికీవర్జాస్తిస్రః-రసాదీప్తాఏవ-అతఏవోక్తం శృంగారహాస్యవిధురైరసైర్దీప్తైర్నిరంతరఇతి- అతశ్శాంతరసస్యప్రసక్తిరేవనాస్తీతిభావః - రౌద్రఃస్థాయిత్వేనప్రధానంయేషాం తేరౌద్రప్రధానకాః - మర్శోవిమర్శః-మాయాదయోనుభావాః - తత్రమాయేంద్రజాలయోర్లక్షణం భావప్రకాశే॥ సద్రూపోద్భావనామాయాస్వతఏవాసతఃపురా।అథవాన్యపదార్థానామన్యథాకృతిరేవవా॥ అదేశకాలపారోక్ష్యం

కృతంతత్పరికీర్త్యతే ॥ అథసంకీర్ణం॥ యద్వీథ్యంగైస్సమాకీర్ణంసంకీర్ణంధూర్తసంకులం ॥ ౩౩ ॥ అథడిమః ॥ యత్రవస్తుప్రసిద్ధంస్యాద్వృత్తయఃకైశికీంవినా । నేతారోదేవగంధర్వయక్షరక్షోమహోరగాః ॥ భూతప్రేతపిశాచాద్యాఃషోడశాత్యంతముద్ధతాః । హాస్యశృంగారరహితారసారౌద్రప్రధానకాః॥ చత్వారోంకాస్సంధయశ్చచత్వారోమర్శవర్జితాః । మాయేంద్రజాలసంగ్రామ సూర్యచంద్రగ్రహాదయః ॥ శేషంనాటకవత్సర్వం సడిమఃపరికీర్త్యతే॥౩౪॥అథవ్యాయోగః॥యత్రఖ్యాతేతివృత్తంస్యాదుద్ధతోనాయకోమతః । గర్భావమర్శరాహిత్యండిమవద్రసపోషణం। ఏకవాసరకార్యంచసవ్యాయోగోమహారణః॥ ౩౫॥ అథస

పరోక్షస్యైవవస్తునః। మంత్రౌషధాదిభిస్సోయమింద్రజాలఇతీరితఇతి-చంద్రగ్రహాదయఇత్యత్రాదిశబ్దేనోల్కానిర్ఘాతాదయో గృహ్యంతే-గతమన్యత్ ॥ డిమస్సంఘాతఇతి నాయకసంఘాతవ్యాపారాత్మకత్వాడ్డిమఇతిధనికః॥౩౪॥వ్యాయోగంలక్షయతి యత్రేతి ॥ శాంతశృంగారహాస్యరహితా రౌద్రప్రధానకాష్షడ్రసాః కైశికీవర్జ మితరవృత్తయశ్చేత్యేతడ్డిమవద్రసపోషణమిత్యతిదేశేనలభ్యతే - అస్త్రీనిమిత్తోత్రమహారణః - తదుక్తం-అస్త్రీనిమిత్తసంగ్రామోజామదగ్న్యజయోయథేతి॥వ్యాయుజ్యంతేస్మిన్బహవఃపురుషాఇతివ్యాయోగః॥౩౫॥ సమవకా

రంలక్షయతి యత్రేతి ॥ శేషం నాటకతుల్యాంగమిత్యతిదేశానుషంగా దేవానుపదిష్టాముఖాద్యఖిలాంగలాభేప్య (త్రా) ముఖంనాటకవదిత్యతి దేశో రూపకాణామిదమావశ్యకమితి సూచనాయేతిద్రష్టవ్యం॥ఏకకార్యాణామపినాయకానాం పయోధిమథనే సుధాలక్ష్మీప్రముఖఫలభేదం గృహ్యాహ నేతారఇతి ॥ వీరప్రధానాఇత్యనేనశృంగారాదీనామంగత్వేనానుప్రవేశః-అతఏవాత్రమందకైశిక్యోవృత్తయశ్చేతిగమ్యతే - త్రయోంకాఇతి-ప్రథమేంకేముఖప్రతిముఖయోర్ద్వితీయేగర్భస్య తృతీయే నిర్వహణస్యచ నిబంధోద్రష్టవ్యః ॥ అంకత్రయేకపటవిద్రవ శృంగార త్రికాణాంత్రయాణాంక్రమేణనిబంధఇత్యాహ తేషుచక్రమాదితి ॥ కపటోనామ మోహః-తదుక్తంభావప్రకాశే - కపటస్యస్వరూపంతుభత్రి

మవకారః ॥ యథాముఖంనాటకవత్సంధయోమర్శవర్జితాః॥
నెతారోద్వాదశపృథగ్ఫలాదేవాసురాదయః॥ వీరప్రధానా
శ్చరసాస్త్రయోంకాస్తేషుచక్రమాత్ ॥ వస్తుస్వభావదై
వాదికృతాస్స్యుఃకపటాస్త్రయః । పురరోధరణాగ్న్యాది
నిమిత్తావిద్రవాస్త్రయః॥ధర్మార్థకామానుగుణాస్తిస్రశ్శృం
గారరీతయః । ప్రథమేంకేనిబద్ధవ్యాకథాయామత్రయామవ
ధిః॥ యామావధిర్ద్వితీయేంకేతృతీయేంకేర్ధయామికా । అ

మోమోహాత్మకఃస్మృతఇతి॥సచనిమిత్తానురోధేనత్రివిధఇత్యాహ-వస్తుస్వభావేతి॥వస్తుస్వభావకపటఃమాత్రిరసత్వాదిసంభవః। దైవికఃకపటో వహ్నివర్షవాతాదిసంభవః। శత్రుజఃకపటస్తత్రసంగాత్రిమాదిసముద్భవః । కపటజన్యంపలాయనంవిద్రవః-సోపికపటవత్త్రివిధఇత్యాహ పురరోధేతి॥పురరోధరణాదినిమిత్తోరికృతోవిద్రవః- అగ్న్యాదినిమిత్తోదైవికోవిద్రవః-వ్యాళవ్యాఘ్రాదినిమిత్తోవస్తుస్వభావకృతోవిద్రవః- వ్రతాదిజనితః కామోధర్మశృంగారః - మహారాజ్యాద్యర్థప్రాప్తిహేతురర్థశృంగారః-పరదారసురాపానాదిసుఖలలితఃకామశృంగారః ॥ అంకత్రయవర్తినోవస్తునఃకాలనియమమాహ ప్రథమేంకఇత్యాది ॥ యథాలాభముక్తాత్యకాదీనామనుప్రవేశఇత్యాహ వీథ్యంగైరితి ॥ సమంతా

దవకీర్యంతేస్మిన్నర్థా ఇతిసమవకారః- శేషంస్పష్టం। ౩౬॥వీథీంలక్షయతి యత్రేతి ॥ ఏకోంకోముఖనిర్వహావిత్యాదికో భాణవదిత్యతిదేశలభ్యః॥ విశేషమాహ వృత్తిరిత్యాదినా॥ శృంగారోతిభూయసాసూచనీయఇత్యనేనరసాంతరాణామత్యల్పశస్సూచనంగమ్యతే - ఉద్ఘాత్యకాదీనిప్రస్తావనాయాముక్తాని- యత్రైవంసామగ్రీసావీథీ- వీథివదంగానాంమార్గవత్పఙ్క్తివద్వామతా- ఏకపాత్రేణపాత్రద్వయేనవాయోగోత్రాన్యతోవగంతవ్యః॥ (ఇదమప్యత్రానుసంధేయం - అస్యాంప్రాయేణలాస్యాంగదశకంయోజయేన్నవా। సామాన్యాపరకీయావానాయికాత్రానురాగిణీ। వీథ్యంగప్రాయవస్తుత్వాన్నోచితాకులపాలికా । లక్ష్యమ

సాసమవకారస్స్యాద్వీథ్యంగైఃకైశ్చిదన్వితః॥ ౩౬॥ అథవీథీ॥యత్రభాణవదంగానాంక్లృప్తిర్వృత్తిస్తుకైశికీ । శృంగారఃపరిపూర్ణత్వాత్సూచనీయోతిభూయసా । ఉద్ఘాత్యకాదీన్యంగానిసావీథీవీథివన్మతా॥ ౩౭॥అథాంకః॥యత్రేతివృత్తంప్రఖ్యాతంప్రధానంకరుణోరసః। స్త్రీణాంవిలాపోవాగ్యుద్ధంనేతారఃప్రాకృతానరాః। భాణవత్సంధివృత్త్యాదిసఉత్సృష్టోంకసంజ్ఞితః॥ ౩౮॥ అథేహామృగః॥మిశ్రమీహామృగేవృత్తం చతురంకంత్రిసంధికం । మర్త్యదివ్యావనియమాన్నాయకప్రతినాయకౌ । ధీరోద్ధతౌస్త్రియందివ్యాంహర్తు

స్యాస్తువిజ్ఞేయంమాధవీవీథికాదికమితి)॥ ౩౭॥అంకంలక్షయతి యత్రేతి॥ ఇతివృత్తంప్రఖ్యాతముత్పాద్యంవేతికేచిత్ - ప్రాకృతాదివ్యతిరిక్తాః- అతఏవశారదాతనయేనోక్తం - దివ్యైరయుక్తఃపురుషైశ్శేషైరన్యైస్సమన్వితఇతి-సుగమమన్యత్ - యఏవంవిధస్సోయంపుత్రాదీనామివ ప్రాకృతనాయకాదీనా మాశ్రయత్వాదంకఇతిసంజ్ఞితః - అయమంకోనానాప్రకారేతి లక్షణముల్లంఘ్యసృష్టత్వా దుత్సృష్టఇత్యుచ్యతే- అతఏవోత్సృష్టికాంకఇతినాటకాంతర్గతాంకవ్యవచ్ఛేదార్థమితి ధనికోవ్యాచష్ట॥ ౩౮॥ఈహామృగంలక్షయతి॥మిశ్రమితి॥ గర్భావమర్శరహితాస్త్రయస్సంధయోయస్మింస్తత్త్రిసంధికం - ఆభాసరసయో రనురాగ

శూన్యనాయికానురక్తత్వాదితిభావః - అతఏవోక్తం దశరూపకే దివ్యస్త్రియమనిచ్ఛంతీమపహారాదినేచ్ఛత ఇతి - అవధం యుద్ధమజాయుద్ధకల్పమిత్యర్థః - గతమన్యత్ - మృగవదలభ్యాం నాయికాం నాయకోఽస్మిన్నీహత ఇతీహామృగః - అస్యాం రూపకసామగ్ర్యాప్రాప్త్యాస్య శ్లేషమూలత్వం వారయతి ఏషేతి॥౩౯॥ ... ... *

కేవలోద్దేశలక్షణాభ్యాం రూపకసామగ్ర్యమగ్రహీత్వా దూరీపకాంతరాణామేతదుదాహరణేనోదాహృతకల్పత్వం హృది నిధాయ జిజ్ఞాసుజనానుగ్రహార్థం నాటకమాత్రమత్రోదాహ్రియత ఇతి ప్రతిజానీతే తత్రేతి॥ అథ సాంగం నాటకముదాహర్తుమారభమాణో విద్యానాథస్తత్ప్రీత్యాహ పరిపంథినః పూర్వరంగస్య ప్రధానాంగభూతామాశీ

కామాచ కాముకౌ। అవధం యుద్ధమన్యోన్యమూభాసరసయో-
స్తయోః॥ ఏషా ప్రక్రియా దశరూపకోక్తరీత్యనుసారేణ॥౩౯

నాటకోదాహరణప్రారంభః.

తత్ర సాంగం నాటకముదాహ్రియతే॥ భద్రం కౌతుకవే
దిమాగతవతోరన్యోన్యమాసేదుషోశ్శైలైర్మేరుహిమాచల
ప్రభృతిభిర్దైవైర్హరీంద్రాదిభిః। వ్యాప్తాం పార్శ్వయుగే
పురోఽంబుజభువా పశ్చాచ్చ మేనాదిభిస్సాధ్వీభిశ్శివయోర

రూపమంగళాన్వితాం నాందీమాదావుదాహరతి॥ భద్రమితి॥ భద్రం విచిత్రవితానమణితోరణాదిపరిష్కారేణ మంగళాం - పార్శ్వయుగే వధూవరప్రత్యాసన్నైర్మేరుహరిప్రభృతిభిర్వ్యాప్తాం - పురోభాగే అంబుజభువా యాజ్ఞికేన బ్రహ్మణా - తదుక్తం శ్రీకంఠలీలాయాం కల్యాణకాండే - దాతా మహీభృతాం నాథో హోతా దేవశ్చతుర్ముఖః । వరః పశుపతిస్సాక్షాత్కన్యా విశ్వారణిస్తథేతి - మేనాహిమాచలమహిషీ తదాదిభిస్సాధ్వీభిః పురంధ్రీభిః - పశ్చాద్భాగే వ్యాప్తాం - కౌతుకవేదిం వివాహోత్సవవితర్దికాం ఆగతవతోః ప్రాప్తయో రన్యోన్యమాసేదుషోః యథామిథస్సంస్పర్శస్తథాసీనయోరిత్యర్థః - యథాస్థాన ముపవిశ్యాన్వారబ్ధాయామిత్యాపస్తంబస్మరణాత్ - శివయోః పార్వతీపరమేశ్వర

యోః-పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః-వివాహేభవావైవాహికీ - అపాం గసరణిరన్యోన్యదర్శనమిత్యర్థః- ఇదమపితత్రైవోక్తం దేవోపిదేవీమా లోక్యసలజ్జాంహిమశైలజాం। నత్వృప్యత్తనతాపాంగీసాచదేవంవృషధ్వ జమితి - సావఃపాత్వితిసంబంధః ॥ లక్ష్యేలక్షణంయోజయతి ఏషేతి॥ ౧॥౨॥నాంద్యంతఇతి-నాందీంప్రయుజ్యపూర్వసూత్రధారేవినిర్గతఇత్య ర్థః॥ సూత్రధారఇతి-ద్వితీయోనటాఖ్యఇత్యర్థః - రంగప్రవిష్టఇతిశే షః - ఇదమనుపదమేవరంగంప్రసాద్యేత్యాదినాతత్కృత్యముక్తం ॥ తదాహ సమంతాదితి ॥ సహర్షంసూచనమాత్రాదేవ సాంప్రదాయి

పాంగసరణిర్వైవాహికీపాతువః ॥ ఏషాద్వావింశతిపదా నాందీ - అస్యాంవివాహప్రవృత్తయోశ్శివయోర్వర్ణనయా సకలనరేంద్రపరికరస్య ప్రతాపరుద్రస్య కాకతీయరాజ్య లక్ష్మీప్రాప్తిర్నాటకప్రయోజనరూపాకించిదర్థశక్త్యాసూ చ్యతే ॥ ౧ ॥ దేయాత్సిద్ధింమహాలక్ష్మీర్జగత్రయధురంధరా। విష్ణువక్షస్స్ఫురన్మాలావిహితాలయతోరణా ॥ ఏషాచనాం దీప్రతాపరుద్రరాజ్యలక్ష్మీమంగళవిధిలక్షణా॥ ౨॥నాంద్యం తేసూత్రధారః- సమంతాదవలోక్యసహర్షం॥ కథమాసూ త్రితఏవసమంతతోరంగమంగళవిధిః ॥ తథాహి॥ ఆవిష్కు ర్వంతిమురజాస్సర్వతశ్శబ్దమాధురీం।సంగీతోపనిషద్విద్యాం వీణాఃప్రస్తావయంత్యమూః॥ఏతద్రంగప్రసాధనం॥౩॥సప్ర

శ్నైస్సన్నద్ధమానద్ధాదికమితి సప్రసాదమిత్యర్థః॥ త్రివిధంరంగప్రసా ధనముక్తం తత్రద్వితీయముదాహరతి ఆవిరితి॥ శబ్దానాంవాద్యవిశేషా ణాంమాధురీంశ్రోత్రప్రియత్వం - మాధుర్యశబ్దాత్ వ్యఞంతాత్ జీ ష్విత్యమే యస్యేతియలోపేమాధురీతిసిద్ధం - అతఏవాహవామనః - వ్యఞ్షిత్కరణాదీకారోబహులమితి - సంగీతోపనిషత్సంగీతరహస్యం తామేవవిద్యాం-ఉభయత్రమారజికావైణికాశ్చలక్ష్యంతే॥ ౩ ॥ అథ శ్లోకైఃకావ్యార్థసూచకైరిత్యాదినాభారతీవృత్త్యాశ్రయణముక్తం త దుదాహరతి భూభృదితి ॥ యస్యదేవస్యభూభృత్సుతామహాదేవాపా

ర్వతీపరమేశ్వరౌ-పితరౌమాతాపితరావితివిశ్రుతౌ- పితామాత్రేత్యే కశేషః - కదాచిల్లీలయాగౌరీగిరిశౌగజాకారేణవిహరమాణౌగజానన మజీజనతాం-తదుక్తంస్కాందపురాణే-ప్రశస్తమత్తమాతంగవపుర్వ్యా త్వాధభూతపః । భ్రమమాణోవనేతస్మిన్ క్రీడాంస్వీకృతవాన్విభుః । తమాలోక్యమహాదేవీమహేశేచ్ఛానువర్తినీ । కరిణీరూపమాస్థాయ తేన సావిచచార హేత్యాదినా-ఏకస్మిన్నర్ధేనరస్యేతరస్మిన్ కరిణశ్చాకృతిర్య స్యసోయంనరనాగాకృతిః- తథాపిశ్రీమాన్ రమణీయస్సదేవోగణేశోవ స్సామాజికానాంశ్రేయసేస్త్వితివాచ్యార్థః -సూచ్యార్థస్తు- యస్యక థానాయకస్యభూభృత్సుతారాజపుత్రీముమ్మడంబా-మహాదేవస్తన్నా యకోమహారాజః- పితరావితివిశ్రుతౌ-నరనాగానరశ్రేష్ఠాః-సింహశా ర్దూలనాగాద్యాఃపుంసిశ్రేష్ఠార్థగోచరాఇత్యభిధానాత్ - ఉపమితస

హర్షం॥భూభృత్సుతామహాదేవౌపితరౌయస్యవిశ్రుతౌ।నర
నాగాకృతిశ్శ్రీమాన్సదేవశ్శ్రియసేస్తువః॥ ౮ ॥ ఊర్ధ్వమవ
లోక్య । చిరాదనుకూలేనకాలేనాపగతదుర్దినానిదిఙ్ముఖాని॥
యతః॥విహరద్రాజహంసశ్రీర్విలసన్మిత్రమండలః।ప్రసా

మాసః-తదాకృతిః నలనహుషదిలీపాదిసదృశ ఇత్యర్థః- సదేవోరాజా- దేవస్సురేఘనేరాజ్ఞీతివిశ్వః-అత్రద్వయోరప్యర్థయోర్వాచ్యత్వాభా వాన్నశ్లేషః-నాపిశబ్దశక్తిమూలఉపమాలంకారధ్వనిః - సంబంధాంత రేసంభవతిసాదృశ్యమూలకత్వకల్పనానపేక్షణాత్ - కింతుసూచకత్వ సంబంధాచ్ఛబ్దశక్తిమూలోవస్తుధ్వనిః-అతఏవోక్తమలంకారసర్వస్వే శ్లేషాలంకారప్రస్తావే- యత్రసూచనవ్యాపారోస్తి తత్రశబ్దశక్తిమూ లోవస్తుధ్వనిర్బోద్ధవ్యఇతి॥ ౮॥ ఋతుంకంచిదుపాదాయేతీమమంశము దాహరతి ఊర్ధ్వమిత్యాదినా॥ విహరంతీరాజ్ఞశ్చంద్రస్యహంసానాం చశ్రీర్యత్రసతథోక్తః - అన్యత్రరాజహంసారాజశ్రేష్ఠాస్తల్లక్ష్మీవిహా రభూమిరిత్యర్థః - విలసత్ప్రకాశమానంమిత్రమండలంసూర్యమండలం అన్యత్రసుహృత్సమూహోయత్రసతథోక్తః - ప్రసన్నఃఏకత్రమే ఘాపగమాదన్యత్రస్వభావాచ్చేతిభావః- సన్మార్గంనక్షత్రమార్గం అన్య

త్రసాధుమార్గంప్రసాధయతిభూషయతి - అత్రప్రస్తుతశరద్విశేషణ
సామ్యేనాప్రస్తుతరాజసూచనాత్సమాసోక్తిః - అతఏవేదం గుణీభూత
వ్యంగ్యం - నపునఃపూర్వవద్ధ్వనిరితిబోద్ధవ్యం ॥ లక్ష్యేలక్షణంయోజ
యతికావ్యార్థేతి॥౫॥ అథసామాజికానుగ్రహమాశాస్తే సవినయమిత్యా
దినా ॥ భాగధేయవివర్తస్యభాగ్యపరిపాకస్య- కళార్ణవోనామనాట్య
వేదాచార్యః॥ ౬ ॥ ఆకాశభాషితేనతదీయముత్తరమాహ ఆకాశఇతి॥
తల్లక్షణంతు॥ కింబ్రవీష్యేవమిత్యాదివినాపాత్రంబ్రవీతియత్ । శ్రు

ధయతిసన్మార్గంప్రసన్నశ్శరదాగమః ॥ కావ్యార్థసూచకా
ఖ్యాంశ్లోకాఖ్యా మృతుసమాశ్రయణేన సంస్కృతప్రా
యనరాశ్రిత వాగ్వ్యవహారరూపాభారతీ వృత్తిఃకథితా ॥
౫॥సవినయముపసృత్య।సభాభిముఖమంజలింబద్ధ్వా। భోభో
మధ్యమభువనభాగధేయ వివర్తస్యైకశిలానగర పుణ్య రా
శేఃకాకతీయకులదేవతాయాః స్వయంభూదేవస్యసతతమ
హోత్సవ మాసేదివాంసోవిద్వాంసః కలార్ణవనాట్యవె
దాచార్యస్య పుత్ర మభినయదర్పణం మా మభిమతరూప
కప్రయోగానుజ్ఞయాపరమనుగృహ్ణీత॥౬॥ ఆకాశేకర్ణంద
త్వా - కిం బ్రూథ ॥ యస్మిన్జగన్మంగళ మస్తివస్తుయస్మై
స్వయంభూ స్స్పృహయత్యజస్రం । తచ్ఛ్రోత్రయోర్లో
చనయోః పథాన్నః శృంగాటకం నాటకమావిరస్తు ఇతి॥౭॥
సహర్షం॥అస్మన్మనోరథసంవాద్యేవపరిషదాదేశః। యత్పృ

త్వేవానుక్తమప్యేకస్తత్స్యాదాకాశభాషితమితి॥యస్మిన్నితి॥స్వయం
భూరీశ్వరోయస్మైవస్తునేఅజస్రంస్పృహయతి - స్పృహేరీప్సితఇతిసం
ప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - జగన్మంగళంతద్వస్తుయస్మిన్నాటకేస్తీతి యో
జనా।వాచికాభినయేన శ్రావ్యత్వాదితరాభినయేన దృశ్యత్వాచ్చాహ
శ్రోత్రయోరిత్యాది - శృంగాటకంచతుష్పథం-తన్నాటకమావిరస్తు-
ఇతిశబ్దఉత్తరసమాప్తౌ॥ ౭॥ సంవాదేనసంతుష్యన్నుత్తరార్ధముద్ఘాట
యతి-సహర్షమిత్యాది ॥ అఘటమానఘటకందైవానుకూల్యం జాతమి

త్త్యాహ అహో ఇతి॥ సభా గుణగ్రాహిణీతి భావః - మహార్ఘా మహా మూల్యాః - నటానామామ్నాయో నాట్యం - ఛందోగాద్ధి కేతి ఞ్యః ప్రత్యయః - తస్య శ్రుతిశబ్దేన చాతవృత్తాదివత్సమానాధికరణసమాసః - తస్యాః పారం దృష్టవాన్ నాట్యశ్రుతిపారదృశ్వా - దృశేః క్వనిప్ - సుధాముచో ఽమృతవర్షిణ్యః। ప్రరోచనాముదాహరణే యోజయతి - ప్రశంసయేతి - ప్రస్తుతార్థస్యేతి శేషః - అభిముఖీకరణరూపేతి సామాజికానామితి శే

ప్రతాపరుద్రచరితానుబంధః ప్రబంధస్సామాజికానాం మనసి వర్తతే। అహో సర్వం సుఘటితమనువిధాత్రా విధాత్రా॥ యతః॥ సభా స్వయం భూపరమేశ్వరస్య ప్రతాపరుద్రస్య గుణా మహార్ఘాః। అహం చ నాట్యశ్రుతిపారదృశ్వా సుధాముచస్తస్య కవేశ్చ వాచః॥ ఏషా ప్రశంసయాభిముఖీకరణరూపా భారతీవృత్తేరంగం ప్రరోచనా॥ సవిమర్శం కథమస్మత్ప్రేయసీ సంగీతశాలికా చిరయతి॥ ౮ ॥ ప్రవిశ్య నటీ - పురోవలోక్య సస్పృహం॥ కిం భారఈఎ సుంవణ్ణ మంజీరరవో సహావి విహరంతీఏ। అహ సంగీఅసుఇం వా విణ్ణాదణంటంపముహతూరణిణాఓ॥ ఛాయా॥ కిం భారత్యాశ్శ్రియ తే మంజీరరవస్సభాయాం విహరంత్యాః। అథ సంగీతశ్రుతిర్వా విజ్ఞాతం నాట్యప్రముఖతూర్యనినాదః॥ ఏతత్సామ్యాదనేకార్థయోజనరూపం త్రిగతం ప్రస్తావనాంగం॥ ౯ ॥ ఉపసృత్య। అంజఇ అమ్మి ఆణవేదు కో ణిఓఓ అణుంఠీఅదు త్తి॥ ఛాయా॥ ఆర్య ఇయమస్మి ఆజ్ఞాపయతు కో నియోగోనుష్ఠీయతామితి॥ ౧౦ ॥ సూత్రధారః॥

షః। ప్రేక్షకాద్యభిముఖీకారః ప్రస్తుతార్థప్రశంసయా। ప్రరోచనేతి లక్షణాత్॥ ౮ ॥ కిమితి॥ భారఈఎ ఇత్యత్ర ఏకారస్య పదోత్తోః క్వచిత్స్వరూపేణ హ్రస్వ ఇతి హ్రస్వః - ఏవమన్యత్రాపి వృత్తానుసారేణ ద్రష్టవ్యం॥ లక్ష్యే లక్షణం యోజయతి ఏతదితి॥ ప్రస్తావనాంగమిత్యనేన పూర్వరంగాంగత్రిగతవ్యవచ్ఛేదః॥ ౯ ॥ ఇయమస్మి ఆజ్ఞాపయతు కో నియోగో నుష్ఠీ

యథాస్వామితి॥ ౧౦॥ సూత్రధారోవిలంబితవతీంనటీముపాలభతే యదితి॥ ధ్రువాలక్షణంవక్ష్యామః-మాధుర్యంగాయనీవిశేషగుణః- తదుక్తంశార్ఙ్గదేవేన- రూపయౌవనశాలిన్యోగాయన్యోగాత్రవన్మతాః । మాధుర్యధుర్యధ్వనయశ్చతురాశ్చతురప్రియాఇతి- చారుభిఃప్రియదర్శనైః- అంగహారేషులలితైఃలలితాదిసుకుమారాంగహారైరిత్యర్థః - సప్తమీశౌండైరితిబహువచనేనాద్యర్థలాభః-లాస్యంమృదునర్తనం- లాస్యంతుసుకుమారాంగంమకరధ్వజవర్ధకమితిలక్షణాత్ -గాస్యామీత్యాదివాక్యానినోఽస్మదోసావితివిశేషణంధ్రువాగానాదీనామవిలంబసూచనార్థం- అత్ర - ధ్రువాగానాదికంసర్వంనిర్వహామీతి ప్రాగుక్తవత్యాభవత్యాసర్వమేవంనిర్వ్యూఢమితివిపరీతలక్షణయా ననిర్వ్యూఢమితిలభ్య

ఆర్యే ॥ యద్గేహాకలకంఠనాదమధురంగాస్యామిగీతింధ్రు
వాం లాస్యంచారుభి రంగహారలలితై రావిష్క-రిష్యామి
యత్ ।రమ్యంయత్కి-లరంగమంగళవిధింసంపాదయిష్యామ్య
హం ప్రాగిత్యుక్తవతీతదద్యనిపుణేనిర్వ్యూఢమేవంత్వయా॥
ఏతత్ప్రియసదృశైరప్రియైర్వాక్యైరుపాలంభనాత్ ఫలం॥
౧౧॥నటీ॥ సభయం ॥ ణంటసామంగిసవ ంగీకాదువిళబిఅ ।
సంజీకిఆఖుపసా । కేణఉణర్జావవిణపటేఓఉపంకమీఅదు ॥

తే-అత్రనర్తనోపయోగికరపాదాదికర్మవిశేషఃకరణం- నతుపుష్పపటాది-తదుక్తంసంగీతరత్నాకరే- స్యాత్క్రియాకరపాదాదేర్విలాసేనాత్రుటద్రసా । కరణంనృత్తకరణంభీమవద్భ్రమసేనవదితి-తత్సముదాయసాధ్యోనర్తనప్రయోగవిశేషః- అంగానాముచితదేశప్రాపణేన హరప్రియాంగప్రయోగత్వేనవాంగహారఇత్యుచ్యతే-తదుక్తం- అంగానాముచితేదేశేహరణంసవిలాసకం । అనేకకరణోత్పాద్యమంగహారోఽభిధీయతే॥ యద్వాహారోహారస్యాయంప్రయోగోఙ్గైరితిస్మృతఇతి - లలితాదిలక్షణంబహ్వాపేక్షమిహావిస్తరభయాన్నలిఖ్యతఇత్యన్యతో ద్రష్టవ్యం॥౧౧॥ క్షాత్యసామగ్రీంసమగ్రీకర్తుంవిలంబితం - సజ్జీకృతాక్షేప్వ

షా-కేనపునారూపకేణప్రయోగఉపక్రమ్యతాం॥౧౨॥ సంస్కృతమాశ్రిత్యేతిపత్రికాగతస్యస్వభాషితత్వాభావాత్ -వాచయతిపఠతి - వచిరయంచౌరాదికః ॥ నాళికాఖ్యమంగంవక్తుంబహిర్లాపాంప్రహేళికామాహ తేజఇతి॥ నాళికాలక్షణేసోపహాసవిశేషణం కృతాకృతమితిహృదయం-అతఏవోక్తమేషానిగూఢార్థానాళికేతి॥౧౩॥ణిగూఢత్థమితి ॥ ఛే

ఛాయా ॥ నాట్యసామగ్రీంసమగ్రీకర్తుంవిలంబితం । సజ్జీకృతాఖల్వేషా । కేనపునారూపకేణప్రయోగఉపక్రమ్యతాం॥౧౨॥సూత్ర ॥ నన్వియమేవరూపయత్వితిపత్రికాందదాతి ॥ నటీ గృహీత్వాసంస్కృతమాశ్రిత్యవాచయతి ॥

తేజఃపర్యాయహరయోఃకింకింసంబోధనంమతం । కిమాశీర్వాదవిషయోవిద్యానాధకృతిశ్చకా॥౧౩॥నటీ। సమందస్మితం ॥ ణిగూఢంథఖుఏిదఛేఆణవఅణపడిహాఇ - కీరిసఉత్తరణిరూవేదుఅంజో ॥ ఛాయా॥నిగూఢార్థంఖల్వేతచ్ఛేకానాంవచనంప్రతిభాతి-కీదృశముత్తరంనిరూపయత్వార్యః ॥ సూత్ర॥అయిసువ్యక్తమేతత్ - ప్రతాపరుద్రకల్యాణమితిప్రతీయతఏవ॥ఏషానిగూఢార్థానాళికా॥౧౪॥ నటీ॥కహంకహాణాఅఅణామహేఆణుబధమణోహారంఖునాడఅ । పఆవోపవదకిఅతంసరంణోణామకహజాఅంతిపుంఛీఅది ॥ ఛాయా ॥ కథంకథానాయక నామధేయానుబంధమనోహారంఖలునాటకం। ప్రతాపోపపదాంకితంతస్యరాజ్ఞోనామకథంజాతమితిపృచ్ఛ్యతె॥౧౫॥ సూత్ర॥ప్రియె శ్రూయతాం॥తంసుజాతంసకావిదగ్ధాః॥ ౧౪ ॥ కథంకథానాయకనామధేయానుబంధమనోహారంఖలునాటకం - అత్రకథమిత్యాశ్చర్యే- ప్రతాపోపపదాంకితంతస్యరాజ్ఞోనామకథంజాతమితిపృచ్ఛ్యతే- అత్రకథంశబ్దఃకారణవాచీ - కారణేపికథంతర్కే-విస్మయేసంపదుద్భవఇతిభావప్రకాశవచనాత్ ॥౧౫॥ సూర్యసదృశత్వాత్ప్రతాపరుద్రఇతి సంజ్ఞాసంజాతేత్యుత్తరమాహ తమితి॥

౧౬ ॥ వీరావతారత్వాద్వీరరుద్రసంజ్ఞాపిసమభూదిత్యాహ విష్ణోరితి॥ ౧౭ ॥ లోకానాంకర్ణయుగళస్యభాగధేయేనైతన్నామయుగళం శ్రూయతే॥అథావలగితస్య ద్వితీయంభేదముదాహరతి చిరస్యేతి ॥ ప్రకృతకార్యంనాటకప్రయోగరూపం॥ ౧౮॥ అహోఇతి ॥ ప్రతాపాంకశ్చ

ముద్వీక్ష్యక్షోణ్యాంరవిమివోదితం।ప్రతాపరుద్రఇత్యాఖ్యామకరోత్కాకతీశ్వరః॥౧౬॥అన్యచ్చ॥ విష్ణోర్విశ్వైకవీరస్య కాకతీయకులేస్థితం। అవతారమముంజ్ఞాత్వావీరరుద్రంప్రచక్షతే॥౧౭॥ నటీ ॥ లోఆణకంణజుఅళంసభాఅహేవిణవిదణామజుఅళసుణీఅది-చిరంసణంటవింజాణువంటణఫళిఅ- జేణలోఅమంగళకాకఇణరేదచరిఅఅహిణింజఇ ॥ ఛాయా ॥ లోకానాంకర్ణయుగళస్యభాగధేయేన ఏతన్నామయుగళం శ్రూయతే-చిరస్యనాట్యవిద్యానువర్తనంఫలితం- యేనలోకమంగళంకాకతినరేంద్రచరితమభినీయతే॥ ఏతన్నాట్యప్రసంగేనప్రకృతకార్యావలగనాదవలగితంద్వితీయం ॥ ౧౮ ॥ సూత్ర॥అహోప్రజ్ఞాసంవాదోయమాయుష్మత్యాః। యదియంకవీనాంప్రశ్నోత్తరమాలికా॥ యథాకిల ॥ కింలోకశ్రవసోర్భాగ్యంమంగళశ్రవణంముహుః।కింమంగళంప్రతాపాంకరుద్రస్యచరితాద్భుతం॥ఏతత్ప్రశ్నోత్తరమాలారూపముద్ఘాత్యకం॥౧౯॥నటీ॥అంఅ *పరివంటణేణసంవసఘుటిఅది॥ఛా॥ఆర్యపరివర్తనేనసర్వంసంఘుట్యతే ॥ సూత్ర॥ఆర్యే॥ త్వయాదారైరుదారశ్రీర్నాట్యసంపదియంమమ। ప్రబం

ధ్నంయస్యరుద్రస్యతథోక్తస్య ॥ ద్వితీయఉద్ఘాత్యకభేదోయమిత్యాహ ఏతదితి ॥ ౧౯ ॥ మిథస్స్తోత్రమాత్రమపిప్రపంచలక్షణమిత్యాహ అప్పేత్యాదినా॥ ఆర్యపరివర్తనేనసర్వంసంఘుట్యతే॥ త్వయేతి ॥ దారైః కళత్రేణ- భార్యాజాయాథపుంభూమ్నిదారాఇత్యమరః - విదర్భకవి

పా * పరిణంతణేణ - పరినర్తనేన॰

ప్రియా భణితిర్విదగ్ధభణితిః తత్స్పృశారీత్యావైదగ్ధ్యే॥౨౦ ॥ ఏతా దృశగుణ మహార్ఘప్రతాపరుద్రచరితమధికుర్వత స్తస్యైకవే స్సంపూర్ణ స్సరస్వతీప్రసాదః ॥ ౨౧ ॥ కవిభారత్యోరుక్తిప్రత్యుక్త్యోస్త్రిరావృత్తి రూపాంవాకేళిమాహ మాతరితి ॥ అత్రమాతృశబ్దేనక వేర్భారత్యాం భక్తివిశేషోవత్సశబ్దేనతస్యాస్తస్మిన్వాత్సల్యాతిశయశ్చసూచ్యతే॥ కవి రాహ తవేతి ॥ భారతీప్రయోజనంపృచ్ఛతి అద్యేతి ॥ కవిస్తదాహ జి హ్వేతి ॥ భారతీస్మరణమభినీయైవాహ జ్ఞాతంతఇతి-ప్రార్థనానిమిత్త

ఫలత్మీరీత్యైవపదస్యభణితిస్పృశా ॥ ఏషమిత్థస్తోత్రరూపః ప్రపంచః॥ ౨౦ ॥ నటీ ॥ ఏఆరిసగుణమహంఘపఆవరుందచరి అంఅహికరిఅంతోతంసకఇణో సపుణ్ణోసరంసఈపసాదో ॥ ఛా ॥ ఏతాదృశగుణమహార్ఘప్రతాపరుద్రచరితమధికుర్వత స్తస్యైకవేః సంపూర్ణస్సరస్వతీప్రసాదః॥౨౧॥ సూత్ర ॥ ఆ ర్యేవివమేవ-నన్వేషాకవిభారత్యోర్వాకేళిః ॥ యథాకిల॥ మాతర్భారతివత్సకింతవకృపాంయాచేద్య కింప్రస్తుతం జి హ్వేకాకతివీరరుద్రనృపతేస్తోత్రాయసన్నహ్యతి। జ్ఞాతం తేవిహారంతు వాగ్లహరయస్సంధ్యానటద్ధూర్జటిత్వంగన్మౌ ళితరంగిణీకలకలారంభప్రియంభావుకాః ॥ ఏషాన్యోన్యసం లాపరూపావాకేళిః ॥ ౨౨ ॥ నటీ॥అమ్హాణంఈరిసణంరేదచ

మితిశేషః - సంధ్యానటద్ధూర్జటిత్వంగన్మౌళితరంగిణీ కలకలారంభస్య సంధ్యాతాండవ ప్రవృత్తఖండపరశుదోధూయమాన జటాజూటవిజృం భమాణజాహ్నవీకల్లోలకోలాహలస్య ప్రియాభవంతీతి ప్రియంభావు కాః తత్కల్పా ఇత్యర్థః - కర్తరిభువ ఇతి ఖుకఞ్ప్రత్యయేముమాగమః- వాగ్లహరయోవాగ్వైఖర్యః-విహారంతుప్రవర్తంతాం- యదిజ్ఞాతమి త్యేకంవాక్యం-తదాసమానవాక్యేనిఘాతయుష్మదస్మదాదేశావక్తవ్యా ఇతినియమాద్వాక్యాంతరవర్తిపదస్య నిమిత్తత్వాయోగా త్పదాత్పర స్యయుష్మదోవిధీయమానస్తేమయా వేకవచనస్యేతితయాదేశోనస్యాత్

౨౨॥ఆఘ్రాణమితి॥ ౨౩ ॥ సూత్రధారః స్వసామర్థ్యమావిష్కుర్వన్నాహ కించిదిత్యాది॥ఆః కోపే - ననురవధారణే-యోగ్యతయా సామర్థ్యేన కర్త్ర్యా॥ ౨౪॥ నటీ స్వసామర్థ్యాధిక్యమావిష్కరోతి సంగీతేతి ॥ సంగీతసారస్యమహార్ణవ ఉద్వేల్యతే ప్రవర్ధ్యతే- అవధానయానపాత్రమారోహత్వార్యః-అవహితో భవేత్యర్థః- అతఏవాధిబలమిదమిత్యాహ ఏత

గిఆణుడాలోణంటాడంబరో హోహూ ఇణవెంతి సంరుసేణ వేవ
ఇమెహిం అలి॥ ఛా॥ అస్మాకమీదృశనరేంద్రచరితానుకూలో
నాట్యాడంబరో భవతి నవేతి సాధ్వసేన వేపతే మే హృదయం॥
౨౩॥సూత్ర॥కించిత్సనూయం। ఆః కిముచ్యతే । నిరవద్యాన
నుమన్నాట్యవిద్యాసామగ్రీ । కీదృశీ పునస్తవ గీతయోగ్యత
యాభవిష్యతి॥ ౨౪ ॥ నటీ ॥ సంగీదసారం సమహణ్ణవో ఉంవె
ళిఇ-అవహాణజాణపంత ఆరోహదు అంజో॥ ఛా॥ సంగీతసార
స్యమహార్ణవ ఉద్వేల్యతే అవధానయానపాత్ర మారోహ
త్వార్యః॥ ఏతదన్యోన్యవాక్యాధిక్యాదధిబలం॥ ౨౫॥ సూత్ర॥
చిరమవహితఏవాస్మి। తన్నియముపక్రమ్యతే ధ్రువా । నటీక
ర్తృక ధ్రువాగాన ప్రతిజ్ఞావచనం సంభ్రమోదితమితి గం
డం॥ ౨౬॥ నటీ॥ సస్మితం । కహం అంజో ధువగాఅఇ ॥ ఛా ॥ కథ
మార్యో ధ్రువాం గాయతి॥ ౨౭॥ సూత్ర ॥ అయి కథమర్థోక్త
ఏవత్వరా నాట్యవిద్యేతి శేషం నజిఘ్రతి। ఏతదుక్తస్యాన్యథా
యోజనరూపమవస్యందితం । ఆర్యేణానంధ్రువాగానోత్సు
కంతవ చేతః। తదారభ్యతాం గీతిః॥ ౨౮॥ నటీ - తథా కరోతి॥

దితి॥ ౨౫॥ చిరమిత్యాది గండాంతం స్పష్టం॥ ౨౬ ॥ సూత్రధారవాక్యం విడంబయతి సస్మితమితి ॥ కథమార్యో ధ్రువాం గాయతి॥ ౨౭॥ ధ్రువా నాట్యవిద్యేతి మే వివక్షితం - తదర్థోక్తమేవత్వమన్యథామన్యస ఇత్యాహ అయీతి॥ త్వరా కర్త్రీ-ధ్రువాగానోత్సుకమితి - అన్యథాతన్మయునారోపమేదితి భావః॥ ౨౮॥ నటీ రాజ్యలక్ష్మీం శరత్కాలసరసీం చ ప్రస్తుత్య ప్రవృ

త్తాంధ్రువాంగాయతి-శచ్ఛీతి॥ ఇమాఇయంలక్ష్మీః రాజ్యలక్ష్మీఃశౌర్య నిమిత్తత్వనిబంధనేనయశసా ధవళితానిభువనాంతరాణిలోకాంతరాణి యస్యాస్సాతథోక్తా - విలసత్కువలయశ్రీరుల్లసదుర్వీమండలశోభాచ రాజ్ఞోనృపస్యప్రసాధనంకరోతి-అన్యత్రఇయంసరసీధవళితంకాలుష్యా పగమేననిర్మలీకృతం భువనాంతరముదకమధ్యంయస్యాస్సాతథోక్తా - విలసత్కువలయశ్రీరుల్లసన్నీలోత్పలసంపత్తిశ్చరాజ్ఞశ్చంద్రస్య ప్రసాధనంకరోతి-రూపకేషుతావన్మార్గాభినయేనప్రావేశికీప్రభృతయః పంచధ్రువాఃప్రయోక్తవ్యాః-తదుక్తం॥ ధ్రువాఃపంచప్రయోక్తవ్యారసాభినయసిద్ధయఇతి-తత్రయమంతరానామధ్రువా-తల్లక్షణంతు భా

ళంభీసరంసఈఅఇమాధవళిఅభువణంతరావిరాఅంతీ । విళసి
తకువళఅసిరీరాఅంసపసాహణకుణఇ॥ ఛా॥ లక్ష్మీస్సరస్వతీ
చఇయంధవళితభువనాంతరావిరాజంతీ । విలసత్కువలయ
శ్రీరాజ్ఞఃప్రసాధనంకరోతి॥ ౭౯॥ సూత్ర॥ఆకర్ణ్యసరసా
వేశం॥గాఢాలింగనసమ్మర్దప్రత్యక్షరగళత్సుధాం। ధ్రువాం
కరోమిసర్వాంగేశ్రోత్రైకామృతవర్షిణీం ॥ ఏషరసవశా
దసంగతార్థవ్యాహారరూపోసత్ప్రలాపః॥౩౦॥నటీ॥ సోపహా
సం ॥ సుఉమారాఖుపసాఅంఅంసణిందఆలిగణవేంలణణన

వప్రకాశే॥సర్వాసామంతరావస్తురసాదివశకల్పితా। అంతరాసాధ్రువాజ్ఞయానాట్యాభినయరంజనీతి - విశేషాంతరాణితత్త్రైవద్రష్టవ్యాని విస్తరభయాదిహనలిఖ్యంతే॥౭౯॥ రసప్రయుక్తంప్రలాపముదాహరతి గాఢేతి ॥ పూర్వంశ్రోత్రయోరేకంముఖ్యమమృతంవర్షతితాచ్ఛీల్యేన తాంతథోక్తాం- సంప్రతిగాఢాలింగనసమ్మర్దేనప్రత్యక్షరంద్రాఘౌస దృఢాదశేషాదపివర్ణాద్గళత్సుధాంసతీంధ్రువాంసర్వాంగేకరోమి॥౩౦॥ సూత్రిణోసత్ప్రలాపముద్ఘాటయితుమాహ సోపహాసమితి॥సుకుమారా ఖల్వేషాఆర్యస్యకర్తుర్నిర్దయాలింగనస్యవేల్లణంక్షేపణంప్రేరణంప్రయోగమితియావత్ -నసహతే- క్షిపప్రేరణఇత్యస్యధాతోఃక్షిపేర్వేల్ల

ఇత్యాదినా వెల్లాదేశః॥౩౧॥దోషంగుణీకరోతి॥రసేతి॥ తరళారసలోలా యేవిపశ్చితోవిదగ్ధారసాస్వాదేనమాద్యంతిపరవశాభవంతి తఏవలోకే భావకాశ్చర్వణనిపుణాస్సంతోహృదయాళవస్సహృదయాభవంతి- హృదయాదాళుజన్యతరస్యామిత్యాళుచ్ప్రత్యయః - యేషాంకావ్యానుశీలనాభ్యాసవశాద్విశదీభూతే మనోముకురేవర్ణనీయతన్మయీభావనయోగ్యతా తఏవహృదయసంవాదభాజస్సహృదయా ఇత్యభినవగుప్తాచార్యాః॥౩౨॥ ఆర్యోనంతరకరణీయంనిరూపయతు ॥౩౩॥ సూత్రధారో

హాఇ॥ చా॥ సుకుమారాఖల్వేషాఆర్యస్యనిర్దయాలింగనత్రే
షణంనసహతే।ఏషహాస్యలోభకరోవ్యాహారః॥౩౧॥ సూ
త్ర॥సవ్రీడం॥ రసాస్వాదేనతరళాయేమాద్యంతివిపశ్చితః।
తఏవభావకాలోకేభవంతిహృదయాళవః॥ ఏతద్దోషస్యగుణ
త్వారోపాన్మృదవం॥౩౨॥నటీ॥ అంఓఅణంతరకరణింజణిరూ
వేదు॥ఛా॥ఆర్యోఽనంతరకరణీయంనిరూపయతు॥౩౩॥సూత్ర॥
నన్వయమిదానీంసభావతిర్దేవస్స్వయంభూరుపశ్లోక్యతే॥స
ర్వాంగవిలసత్సర్వమంగళాలంకృతాకృతేః।రుద్రస్యమహి
మాభాతివిశ్వానుగ్రహకారిణః॥ నేపథ్యే॥ భోభోస్సత్యంస
త్యం। సర్వాంగవిలసత్సర్వమంగళాలంకృతాకృతిరేవా
యంరుద్రఇతి॥౩౪॥సూత్ర॥సహర్షం। కథముపక్రాంతమే
వాస్మద్వాక్యానుగుణ్యేనప్రస్తుతస్యానుగుణంకుశలైః కుశీల

నంతరకర్తవ్యంప్రతిజ్ఞాపూర్వకమాచరతి నన్విత్యాదినా॥ సర్వాంగే విలసంత్యాసర్వమంగళయాపార్వత్యా అలంకృతాకృతె ర్ధాంగజానేరిత్యర్థః॥ అత్రసర్వాంగవ్యాపిసమస్తమంగళాలంకృతత్వలక్షణస్య వీరరుద్రవిషయార్థాంతరస్యానుగుణం సూత్రధారవాక్యమవలంబ్య వచనముపక్షిప్యతే॥ నేపథ్యఇతి॥౩౪॥ఉక్తమర్థముద్ఘాటయతి కథమితి॥ కుశీలవానటవిశేషాః॥ భూమికాభిరనేకాభిఃకర్మవాగంగచేష్టితైః। యథాప్రకృతిసంధానకుశలాస్తేకుశీలవా ఇతిలక్షణాత్॥ అతఏవాయంప్రోగ్రా

తభేదఇత్యాహ అయమితి॥౩౫॥ ఏతచ్ఛబ్దోపక్షేపేణప్రయోగాతిశయ
ముదాహరతి కథమేతావితి॥వైతాళికలక్షణంతు భావప్రకాశే॥తత్తత్ప్రతి
హారకయోర్గైర్యరాగైస్తత్కాలవాచిభిశ్శ్లోకైః। సరభసమేవవితాళం
గాయన్వైతాళికోభవతీతి॥౩౬॥ఇతిప్రస్తావనా॥ ... .*

కథాదౌవిష్కంభకంకుర్యాదితిమతమవలంబ్య - ప్రస్తావనావృత్తస్య
వర్తిష్యమాణస్యచ వీరరుద్రచరితస్యనిదర్శకం మధ్యపాత్రద్వయ ప్ర
యోజితంశుద్ధవిష్కంభముదాహరతి తతఃప్రవిశతఇత్యాదినా ॥ ఇతః
పరంస్వాప్నోపదేశపర్యంతోవృత్తకథాభాగః। తత్రోపక్షేపముదాహ

వైః।యతఃకాకతీశ్వరగుణవర్ణనాయోద్యతయోర్వైతాళి
కయోర్వచనమివోపక్షిప్యతే ॥ అయంకథోద్ఘాతః-ఇదమేవ
గుణవర్ణనాత్ప్రవర్తకంచ॥౩౫॥పురోవలోక్య। కథమేతౌవై
తాళికావితఏవాభివర్తేతే। ఏషోయమిత్యుపక్షేపాత్ప్రయో
గాతిశయఃప్రస్తావనాంగం॥ తదేహి-ఆవామప్యనంతరకర
ణీయాయసజ్జీభవావఇతినిష్క్రాంతౌ॥౩౬॥ఇతిసమగ్రాం
గాప్రస్తావనా ॥ ... ...*

తతఃప్రవిశతఃకాంపిల్యకలూతకౌవైతాళికౌ ॥ ప్రథమః॥
సహర్షం ॥ యోయంజాతస్త్రిలోకీ ప్రథితసుచరితేకాకతీ
యాన్వవాయే యస్మైశ్రేయాంస్యజస్రం వితరతిభగవాన్
దేవదేవస్స్వయంభూః। యస్యాజ్ఞాసర్వపృథ్వీపతిముకుటమ

రతి యోయమితి॥మణిముకుటశ్రేణ్యాః కేళీవయస్యాక్రీడాసఖీ-సర్వై
రపిభూపాలైరస్యాజ్ఞాశిరసాధార్యతఇతిభావః - యోయమిత్యత్రేదం
శబ్దఃప్రసిద్ధమాత్రపరోనతుయచ్ఛబ్దాపేక్షితార్థబోధకః- అన్యథోత్తర
వాక్యేతచ్ఛబ్దప్రయోగానుపపత్తేః - యతోనువాదవాక్యగతయచ్ఛబ్ద
సన్నిహితానాంతదేతదిదమదసాంప్రసిద్ధిపరత్వం - ఏవంవిధేయవాక్య
గతతచ్ఛబ్దసన్నిహితానామేతదిదమదసామపి - తథైవలోకవేదయోః
ప్రయోగదర్శనాదిత్యాదిబహుధా ప్రపంచితమస్మన్మహోపాధ్యా
యమల్లినాథసూరిణైకావళీతరళే - అతస్సోయమిత్యత్రాప్యేవమేవ

ప్రష్టవ్యం॥ ౩౭॥ పురా కిల కాకతికులసంభూతే గణపతినామ్ని మహారాజే దుహితృమాత్రసంతానే కదాచిద్దైవయోగేన కాలపరిపాకముపేయుషి తన్మహిషీ రుద్రదేవీ నామ రాజ్ఞీ బహూని వర్షాణి తద్రాజ్యమకంటకం పరిపాల్య పరిణతా సతీ దౌహిత్రే ప్రతాపరుద్రే రాజ్యధురాం నిదధే - తామిమాం కథాం మనసి నిధాయాహ యోరుద్ర ఇతి॥ అర్ధాంగం నారీ యస్యాసావర్ధాంగనారిః - సమాసాంతవిధేరనిత్యత్వజ్ఞాపనాన్నద్యృతశ్చేతి కబభావపక్షే గోస్త్రియోరుపసర్జనస్యేతి హ్రస్వః- సర్వాంగేణ నారీ సర్వాంగనారీ-రుద్రదేవీరూపేణ స్థిత ఇత్యర్థః- తత్పురుషత్వాత్పరవల్లిం

జిశ్రేణికేళీవయస్యా సోయంభూపాలమౌళిర్జయతి గుణమ
హాన్రుద్రదేవో నరేంద్రః ॥ స్వయంభూదేవశ్రేయోవితర
ణరూపబీజన్యాసాదుపక్షేపోంగం॥ ౩౭॥ ద్వితీయః । సఖే కి
ముచ్యతే ॥ యో రుద్రో రజతాచలే స్థితిమగాదర్ధాంగనారిః
పురా సోయం సంప్రతి కాకతీశ్వరకులే సర్వాంగనారిస్థితః।
స్థానే యద్విషమావలోకనకలామాత్రేణ భస్మీకృతాన్యా
సన్ వైరిపురాణి చిత్రమధునా ఖడ్గే విషం ధార్యతే ॥ ౩౮ ॥
ప్రథమః ॥ సఖే సాధు సమర్థితం। అన్యథా కథమస్మై మహారా
జాయ స్వప్నే కులగురుసదృశస్స్వయంభూదేవస్తాదృశీం
శ్రేయస్సంగ్రహకారికాముపదిష్టవాన్ ॥ స్వయంభూదేవ

గతా-అథవా అత్రాపి బహువ్రీహిః-ప్రక్రియాపి పూర్వవదేవ-అవతారభేదాదాకారభేదేపి తస్మిన్ రుద్రే పౌరుషభేదాభావో నాశ్చర్యావహ ఇత్యాహ స్థాన ఇతి॥ యద్యతః-విషమావలోకనం తృతీయదృష్టిః అన్యత్ర క్రోధదృష్టిః-తస్య కళామాత్రేణాంశమాత్రేణ వైరిపురాణ్యసురనగరాణి-సతిస్రః పురోభిత్త్వైభ్యో లోకేభ్యోసురాన్ప్రాణుదతేతి శ్రుతేరితి భావః-అన్యత్ర శత్రునగరాణి-స్థానే యుక్తమిత్యర్థోవ్యయం। కైలాసవాసినో రుద్రస్యైకం తేవిషం కాకతికులవాసినస్తు స్త్రీరూపస్య ఖడ్గే విషమితి మహదేతదద్భుతమిత్యాహ చిత్రమితి ॥ గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు న చ లింగం న చ వయ ఇతి భావః ॥ ౩౮ ॥ అథ వక్ష్యమాణకథాభాగే పదికరము

దాహరతి సఖిఇత్యాదినా॥ సంగ్రహకారికాంసంగ్రహశ్లోకం ॥ ౩౯ ॥ ౪౦ ॥ రుద్రనరేశ్వరేణరుద్రదేవ్యా-స్త్రీవ్యక్తావపిపుంస్త్వేననిర్దేశస్య యమేవోపపత్తింవక్ష్యతి॥ ౪౧॥ కాకతీయప్రసవేషుకాకతీయ సంతానేషు - అనుబధ్యంతేఅవిచ్ఛేదేనసంబధ్యంతే - మహీయసిమహామ

ప్రసాదరూపస్యబీజస్యబహూకరణాత్పరికరః॥ ౩౯ ॥ ద్వితీయః ॥ సవిమర్శ్యాశ్చర్యం। కథమవగతంరాజరహస్యంవయస్యేన॥౪౦॥ప్రథమః । సఖైకస్యైవానవిదితమిదం-యత్సర్వస్మిన్నపినిజనగరే మహోత్సవమాదిశతారుద్రనరేశ్వరేణ కులదేవతాయాస్స్వప్నోపదిష్టాః ప్రసాదవిశేషాః ప్రఖ్యాప్యంతఏవ ॥ కులదేవతాప్రసాదరూపస్యబీజస్యప్రఖ్యాపనేనపరినిష్పత్తేఃపరిన్యాసః॥౪౧॥ద్వితీయః॥ అహోనిరంతరప్రసాదోన్ముఖతాదేవస్య - యథాకాకతీయప్రసవేషుశ్రేయాంస్యుత్తరోత్తరమనుబధ్యంతే॥ ఏతద్బీజస్యశ్రేయోనుబంధరూపగుణఖ్యాపనాద్విలోభనం । తదస్మిన్నేవమహీయసిమహామహీమండలాఖండలంచలమర్తిగండ ముపశ్లోకయితుమావయోరయమేవావసరః । తదేహిరాజకులంప్రవిశావః॥౪౨॥ప్రథమః॥ వయస్యసాంప్రతంపురోధఃప్రముఖానమాత్యవృద్ధానపి పురస్కృత్య కల్యాణస్వప్నక్రమం మీమాంసమానోనృపతిరభ్యంతరాస్థానీమధితిష్ఠతి- తదావామపితావదితోగత్వాయథావసరంప్రతీక్షావహఇతిపరిక్రమ్యనిష్క్రాంతౌ ॥ ౪౩ ॥ అయంశుద్ధవిష్కంభః ॥ ....*

అంకారంభః

తతఃప్రవిశతియథానిర్దిష్టవేషోరాజాచామరగ్రాహిణీచ॥

మహోత్సవే - ఉద్దండపురుషఖండకోవీరప్రకాండకశ్చలమర్తిగండఇతి బిరుదశబ్దేనోచ్యతే॥ ౪౨॥ వయస్యేతి॥ మీమాంసమానోవిచారయన్॥ ౪౩॥ఇతిశుద్ధవిష్కంభః ॥ ... ... *
అంకమారభతే॥తతఇతి॥ హర్షానుభావంప్రియభాషణమాహ ॥ సో

మేతి॥ అభిజనో వంశః - తం ప్రసిద్ధం - అమీష్వేవమనుగ్రహపాత్రేష్వితి భావః - అజో బ్రహ్మా - నిజదోః ప్రసూతిం క్షత్రజాతిం - రాజన్యో మనుష్యాణామితి తస్యా బాహుజత్వశ్రవణాత్ ॥ కుత ఇత్యత ఆహ యదితి॥౧॥ రుద్రాంబాయాః పితరౌ సోమాంబాగణపతిదేవౌ తయోరుమామహేశ్వరాత్మకత్వం లోకవిదితం తతః స్వయంభూమహారాజయోః పితాపుత్రభావోఽస్తి అతో హితోపదేశో యుజ్యత ఏవేత్యాహ అథవేత్యాదినా ॥ సైవేతి॥ సైవ తవ మాతా ఉమా చేతి - నిర్దిష్టా సతీ లోకై రితి శేషః - సోమా

రాజా - సహార్ధాతిశయం। అహో ప్రసాదాతిశయః పరమె
శ్వరస్య॥ సోమారాడభిజనం తమద్య జయతి శ్రీకాకతీయాన్వ
యః పాతివ్రత్యముపైతి సాంప్రతమిమాష్వస్మాసు విశ్వంభ
రా। అస్మాభిర్నిజదోఃప్రసూతిమధునాథన్యామజో మన్యతె
యత్కర్తవ్యముపాదిశ త్కులపతి ర్దైవస్స్వయంభూస్స్వ
యం॥౧॥ పురోధసః॥ మహారాజభవాదృశా ఏవ పరమర్హంతి
తాదృశమహిమ్నా దేవస్య హితోపదేశాన్ ॥ అథవా కిము
త్రాభినవం - పుత్రాణాం హితోపదేశాధికారః పితురేవ - య
దిత్థం కథయంతి తద్విదః ॥ సైవోమా చేతి నిర్దిష్టా సోమా చేతి ప్ర
థామగాత్। తవ మాతా శివా సాక్షాద్దేవో గణపతిః పితా॥౨॥
మంత్రిణః॥ ఏవమేవైతత్। అన్యథా కథమీశ్వరప్రసాదాదృ
తే నిరంకుశం స్త్రీవ్యక్తిపి శేషస్య లోకాధిపత్యం। ఏవం మాను
షశంభునా గణపతిమహారాజేనాభ్యంతరస్యానుభవ మహి

చేతి ప్రథాం ప్రసిద్ధిమగాత్ - పరస్పరసముచ్చయార్థౌ చకారౌ - పితా గణపతిస్తు సాక్షాత్ప్రమథాధిపః శివో దేవ ఇతి తత్పిత్రోశ్శివయోశ్చ తాదాత్మ్యమితి భావః॥౨॥ అథాముష్యా భవిష్యతి నిరంకుశః ప్రభావ ఇతి విభావ్య మహారాజో దుహితరం పుత్ర ఇతి వ్యవహృతవానిత్యాహ ఏవమితి॥ అభ్యంతరస్యానుభవమహిమ్నః దుహితృభావిమాహాత్మ్యగోచరాయా అంతః కరణవృత్తేరిత్యర్థః - అత ఏవాహ తత్రభవాన్ కవికులశిరోమణిః కాళిదాసః॥ సతాం హి సందేహపదేషు వస్తుషు ప్రమాణమంతఃకరణప్ర

వృత్తయఇతి- అత్రమహితరి-తదనుగుణావ్యవహారానుగుణా- రుద్రఇతి పుంస్త్వేనసమాఖ్యేత్యర్థః - ప్రాచామియంశైలీ యదయంలింగవ్యత్యాసేననిర్దేశ ఇతి-యథా స్త్రీవ్యక్తౌశిఖండీతిపుంస్త్వేనవ్యవహారః- యథాచేంద్రంపుమాంసమపిశ్రుతిరేవ సుబ్రహ్మణ్యేతి స్త్రీత్వేననిర్దిశతి - తథాచషడ్వింశబ్రాహ్మణం - సుబ్రహ్మణ్యోంసుబ్రహ్మణ్యోంసుబ్రహ్మణ్యోమితిస్త్రియమివత్రిరాహేతి - ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ స్వప్నోపదేశక్రమమాదరవశాత్ప్రతిజ్ఞాపూర్వకంనివేదయతి రాజేతి॥కదాచిదితి॥కల్యాణేశుభగ్రహయోగాదినామంగళే- రజనిసమయే స్మేరవదనంప్రసాదోన్ముఖత్వాత్ - సయువతివపురర్ధాంగజానీత్యర్థః- సాక్షునిటలంఫాలలోచనసహితమిత్యర్థః - ఉభయత్రబహువ్రీహి

మన్నసదృశమత్రపుత్రఇతివ్యవహారఃకృతః । తదనుగుణాచ రుద్రఇత్యాఖ్యా॥౩॥పురో॥సకౌతుకం। కీదృశీదేవస్యస్వప్నోపదేశపరిపాటీ॥౪॥రాజా॥సాదరం।ఇదానీంనివేద్యతే ॥ కదాచిత్కల్యాణేరజనిసమయే స్మేరవదనంపురః ప్రాదుర్భూతం సయువతివపుస్సాక్షునిటలం । స్రవంతీచంద్రాఖ్యాంమహితమకుటంప్రేక్ష్యకిమపి స్వయంభూదేవోసావయమితి హ

గర్భేబహువ్రీహిః-బహువ్రీహౌసక్థ్యక్ష్ణోరితిషజంతస్సాక్షుశబ్దః- స్రవంతీమందాకినీ - కిమపివక్తుమశక్యం వస్తుప్రేక్ష్య-హరశబ్దేనచిరంతనతటాకోదకాచ్ఛాదితహరితద్రవ్యముచ్యతే - తదుత్సార్యమాణమపిస్వచ్ఛందతోముహురుదకమాచ్ఛాదయతీతి స్వచ్ఛందవ్యవహారోలక్ష్యతఇత్యుక్తమాచార్యైరుద్భిదధికరణే - ఏవమత్రసంభ్రమేణాప్యాచ్ఛాదనసంభవాత్సంభ్రమోలక్ష్యతఇతివదామః - తేనహర్షోత్థానంసంభ్రమోత్థానమితివేదితవ్యం-స్వప్నేదేవతాదిదర్శనేఫలందైవజ్ఞవల్లభే॥ సుగంధపుష్పాక్షతపూర్ణకుంభశక్రధ్వజచ్ఛత్రమహీపతీనాం। ఉద్యద్ధినేశేందుసుహృత్సురాణాంసితద్విజాదర్శసువాసినీనాం। సువర్ణధాన్యాబ్జఫలేగ్రహీణాంభయ్యాన్నరత్నాంబరవాహనానాం। సందర్శనంశ్రేష్ఠముశంతిసంతస్స్వప్నేసృతానాంచసుచేష్టితానామితి - అభజమిత్యనద్యతనే

లజ్ - తేనచతుర్థయామాదర్వాచీనస్స్వప్నఇతిసూచ్యతే-తత్ఫలస్యరాజ్యలక్ష్మీప్రాప్తిరూపస్యవిజయయాత్రయా ద్విత్రమాసవిలంబ సంభవాత్ - తదుక్తంబృహస్పతిమతేస్వప్నాధ్యాయే ॥ స్వప్నస్తుప్రథమేయామేవత్సరేణవిపచ్యతే । ద్వితీయేచాష్టభిర్మాసైస్త్రిభిర్మాసైస్తృతీయకే॥అరుణోదయవేళాయాందశాహేనఫలంభవేత్ । గోవిసర్జనవేళాయాంసద్యస్స్వప్నఫలంభవేదితి॥౫॥వపుషానమస్కృత్యసాష్టాంగంప్రణమ్యేత్యర్థః-సత్యంప్రియంచవచనంయత్తత్సూనృతముచ్యతే॥ నృతేర్ద్యుశ్చలవిభుజాదిత్వాత్క-ప్రత్యయః-అన్యేషామపీతిసోర్దీర్ఘః॥ ౬॥ ౭॥ ఆవిష్టంభక్తిర్యేషామితి లింగసామాన్యేనపుంసకపూర్వపదో బహువ్రీ

రోర్థానముభజం॥ ౫ ॥ అనంతరంస్వప్నఏవ॥వపుషాతంనమస్కృత్యస్తువన్ సూనృతయాగిరా । స్వామినేకాకతీయానాంరత్నాసనముపాహరం ॥ ౬ ॥ చామరగ్రాహిణీ॥అహో దేవంస అణుసంధాణం జసివిణే విఉలసామిణో సమారాహణం॥ ఛా ॥ అహో దేవస్యఅనుసంధానంయత్స్వప్నేపికులస్వామినఃసమారాధనం॥ ౭ ॥పురోధసః॥కిముచ్యతె। ఆవిష్టభక్తయః ఖలు స్వయంభూదేవేకాకతీయనరదేవాః ॥ తతః ॥ ౮ ॥ రాజా ॥ శయ్యాశిరస్థానకృతస్యపూర్ణకుంభ

హిః - స్త్రీపూర్వపదత్వేభక్తిశబ్దస్యప్రియాదిపాఠాదప్రియాదిష్వితినిషేధేనస్త్రియాఃపుంవదిత్యాదినాపుంవద్భావప్రతిషేధప్రసంగాత్ అతఏవాహవృత్తికారః - దృఢభక్తిరిత్యేవమాదిషు స్త్రీపూర్వపదస్యావివక్షితత్వాత్సమాధేయమితి - భోజరాజస్తు-కర్మసాధనస్యైవభక్తిశబ్దస్యప్రియాదిపాఠో నభావసాధనస్య దృఢభక్తిరిత్యాదౌతు భావసాధనత్వాన్నకశ్చిద్విరోధఇత్యాహ - ప్రపంచితంచైతత్తత్పాదైస్సంజీవన్యాదౌతత్రతత్రేత్యస్మాభిరుపరమ్యతే- తస్మాదత్రాపి స్త్రీపూర్వపదోవా బహువ్రీహిరనుసంధేయః॥ ౮॥ శయ్యాశిరస్థానేపూర్ణకుంభస్థాపనంమంగళార్థం-తదుక్తంస్మృతిరత్నావళ్యాం ॥ మాంగళ్యంపూ

ర్ణకుంభాంతుశిరస్థాసనేనిధాయచ । వైదికైర్గాయకైర్మంత్రైః రక్షాంకృత్వాస్వపేన్నిశీతి - అతీందుసారైరత్యుజ్జ్వలైః-స్వప్నేదేవతార్చనే-సురపూజోత్సవసేవానైవేద్యం నృత్తగీతవాద్యం చేత్యాదినాదైవజ్ఞవల్లభోక్తంమహాఫలంద్రష్టవ్యం - మణిపూజాఫలంచపుష్పసారసుధానిధౌ॥ సువర్ణకుసుమైర్దివ్యైర్మణివిద్రుమవిస్తృతైః । రాజతైరత్నసంభూతైరథవాచిత్రవస్త్రకైః॥ యేర్చయంతిహరంభక్త్యానరాస్తేస్యుర్మహేశ్వరాఇతి॥౯॥పూజానంతరవృత్తమాహ విభురితి ॥ స్వవామార్ధవధూపలాలితాం పార్వత్యానుమోదితాం - అభయదానశాలినాప్రసా

స్యతోయైఃపరికల్ప్యపాద్యం। అతీందుసారైర్మణిభిఃకిలాహ
మపూజయందైవతమస్మదీయం॥ ౯ ॥ అథచ॥విభుస్స్వయం
భూరవదచ్ఛుచిస్మితాంగిరంస్వవామార్ధవధూపలాలితాం ।
స్పృశన్కరేణా భయదానశాలినా కృతాంజలింమాం విన
యానతాననం॥౧౦॥యత్కిల॥ ఉన్మస్తకైర్మధ్యమలోకభా
గ్యైస్తపోవిశేషైరనఘైఃపృథివ్యాః । సమ్యక్ఫలైస్సచ్చరి
తైఃప్రజానాంప్రతాపరుద్రోయమిహావతీర్ణః॥ ౧౧॥ వత్స
కాకతీయకులప్రదీప॥ స్వీకృతేపుత్రభావేనదౌహిత్రేప్రా
జ్యమాజ్ఞయా । అస్మిన్నిధేహిధౌరేయోగుర్వీముర్వీధురామి

దసూచకేనేత్యర్థః॥ ౧౦॥ ఉన్మస్తకైరుల్లంఘితశిరస్కైరతిప్రభూతైరిత్యర్థః - మధ్యమలోకస్యభాగ్యైరదృష్టపరిపాకైస్తపోవిశేషైఃకృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదిభిః - సచ్చరితైఃస్వస్వవర్ణాశ్రమోచితవ్యాపారైః అత్రభాగ్యాదినిమిత్తభేదాద్విచ్ఛిత్తివిశేషంవక్తుం మధ్యమ లోకపదసమష్టివ్యష్టిభ్యామాశ్రితః-ప్రజాపృథివీవ్యతిరిక్తమధ్యమలోకాసంభవాదితిద్రష్టవ్యం - ఏవంచాస్మిన్రాజ్యంశాసతిసస్యాకరాదిసంపత్తిఃప్రజాసమృద్ధిశ్చప్రభవతీతిఫలితం॥ ౧౧॥ వత్సేతిరుద్రాంబాయాఃపుంస్త్వేనసంబోధనం-ప్రాగ్జన్మకాలే-ధురంవహతీతి ధౌరేయోధురంధరః - ధురోయడ్ఢకణావితిఢక్ - ఋక్పూరిత్యానాసమాంసాతో౽ప్రత్యయః త

తస్తాప్॥౧౨॥సప్రమోదమితి-అస్మిన్నర్థేవిప్రతిపత్తేరభావాదితిభావః-తదుక్తంబృహస్పతిమతే ॥ దేవతాశ్చద్విజాగావఃపితరోలింగినస్తథా। యద్వదంతినరంస్వప్నేతత్తథైవవినిర్దిశేదితి- ప్రియంకరోతీతిప్రియం

తి॥౧౨॥పురోధసః॥ సప్రమోదం॥ మహారాజకాకతీయకుల యోగక్షేమవిధానదక్షిణేన దాక్షాయణీపతినా సాక్షాదేవ మాదిష్టం।తవాప్యయమేవమనోరథః। ప్రియంకరశ్చాయం మహోత్సవఃప్రజానాం । తదారోహతుప్రాగతిస్పష్ట యావరాజ్యస్య ప్రతాపరుద్రస్య భుజశిఖరంసాగరమేఖ లా ॥ ఇయంప్రయోజననిర్ధారణరూపాయుక్తిః॥౧౩॥తతస్త తః॥రాజా ॥ తద్వచనమాకర్ణయంతీనిర్భరహర్షవికస్వరలో చనా మేదిన్యపిదేవస్యపార్శ్వేదృష్టా॥౧౪॥చామర॥మహారా అంసహిఅఅణువంటమాణాఏ వసుదరాఏఉఇదోఖు హరి సావింభావో॥ఛా ॥ మహారాజస్యహృదయమనువర్తమానా యావసుంధరాయాఉచితఃఖలుహర్షావిర్భావః ॥ ఏషాస్వ యంభూదేవస్యవచనాకర్ణనేనమేదిన్యాస్సుఖాగమేనప్రా ప్తిః॥౧౫॥రాజా ॥ కాకతీయకులశ్రేయసాందేవఏవప్రమా ణమితితస్యాజ్ఞామయాశిరసిధృతా । దేవోపిసప్రసాదాతిశ యమవలోక్యాంతర్హితోభూత్ ॥ ఇదంమేదినీప్రాప్తిహే తోర్బీజస్యస్వయంభూదేవస్యోపదేశాంగీకరణాత్సమాధా నం॥౧౬॥మంత్రిణః॥విశ్వప్రియంకరఃస్వప్నప్రత్యయః-కిం తుకాకతీయనరేంద్రవృద్ధోచితమాచారమనువర్తమానస్య దేవస్యనగరనివాసవైముఖ్యంతథాకులధురంధరస్య వీరరు ద్రస్యవిశ్వరక్షాక్షమె బాహుపరిఘె రాజ్యధురావిశ్రాం

కరః-క్షేమప్రియమత్రైశ్చేతిఖశ్చైత్యయః-అతిస్పష్టందత్తం॥౧౩॥ స్వప్నశేషమాహ తద్వచనమితి॥౧౪॥౧౫॥స్వప్ననివేదనంనిగమయతి కాకతీయేతి॥౧౬॥విశ్వేతి॥ప్రియంకరాదిశబ్దాఅనుపదమేవోక్తాః - ధురంధ

రశబ్దస్తునాయకప్రకరణే॥ ౧౬ ॥ ౧౭ ॥ అయంకాకతీయేత్యాదిస్పష్టం॥ ౧౮॥౨౪॥షడ్విధానిమౌలాదిరూపాణిబలాని- మౌలంభృతంసుహృచ్ఛ్రేణీ ద్విషదాటవికంబలమిత్యమరకోశాభిధానాత్ - అత్రవిష్కంభాదౌ

తిరితిచవిషాదహర్షయోస్సమానంస్పృశత్యస్మాకంమనః। ఎత త్సుఖదుఃఖహేతుభూతంవిధానం ॥ ౧౬ ॥ చామర ॥ అంచరి అఅంచరిఅం - కులౌమంచముహేణంవ పంవఊవంళహేణ ఎంవఉవదింఠ॥ఛా॥ఆశ్చర్యమాశ్చర్యం-కులామాత్యముఖ్యైనైవపార్వతీవల్లభేనఎవముపదిష్టం ॥ ఇయంబీజవిషయాశ్చర్య రూపాపరిభావనా॥౧౭॥రాజా ॥ సహర్షాతిశయం । అమాత్యాన్ప్రతి । అయంకాకతీయకులశ్రేయఃకల్పలతాప్రరోహః స్వయంభూదేవానుగ్రహః - సర్వేషామపిశ్రవణమహోత్సవఃక్రియతాం। ఎషబీజప్రకాశనాదుద్భేదః॥౧౮॥ మంత్రిణః । యదాజ్ఞాపయతికాకతీయపరమేశ్వరః॥ ౨౦॥ రాజా॥కిమిదానీంకర్తవ్యం॥౨౧॥పురో॥మహారాజకిమన్యత్ - సజ్జీక్రియతాం ప్రతాపరుద్రదేవస్యరాజ్యాభిషేకసంభారః।ఎషబీజానుగుణప్రోత్సాహనరూపోభేదః ॥ ౨౨ ॥ మంత్రిణః ॥ దిగ్విజయయాత్రావశీకృతానాంసర్వపార్థివానాం వర్గేణానీతైః సకలతీర్థసలిలైః ప్రకాశితంస్వయంభూదేవప్రసాదంమహాభిషేకమనుభవతురాజపుత్రః॥౨౩ ॥ పురో॥ ఉచితమనుమంత్రితంమంత్రిభిః॥౨౪॥ రాజా ॥ తర్హిజైత్రయాత్రాసాధనానిసజ్జీక్రియంతాంషడ్విధానిబలాని । అహమపిసజ్జోభవామి। ఎషఆరంభః॥ఇదంబీజానుగుణారంభరూపంకరణం॥ ఎవమారంభబీజసంబంధరూపఃసాంగోముఖ

వైతాళికవాక్యోపక్షిప్తస్యాంగవశాదను వర్తమానస్యబీజస్య నాయకవ్యాపారస్యస్వరూపాతిరంచిదుచ్ఛూనత్వలక్షణారంభ సంబంధాన్ముఖసంధిరిత్యాహ ఏవమితి॥౨౫॥మధ్యాహ్నవర్ణనమారభతే సుఖాయేతి॥

లోకేయత్కించనవిప్రకృష్టంవస్తుదిదృక్షవోవృత్తూగ్రమద్రిశృంగంవా రోహంతి-తత్సమాధిమావర్తనవికర్తనస్యాహ-లోకాలోకేతి॥ సంక్రీడతే-క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చేత్యాత్మనేపదం - స్వీయాధికారస్తమోపహత్వలక్షణస్తన్నిమిత్తశ్రమశ్శిథిలోయస్యసతథోక్తః - ఏతచ్చరాజతేజసఏవతద్భారోద్వహనాదితివేదితవ్యం - అతఏవాలోకనకౌతుకీవేత్యుత్ప్రేక్ష్యతే॥తత్రనిమిత్తముపాదత్తే అధునేతి॥౨౬॥ఉద్గాయంతీతి ॥ మలయాద్రిచందనలతాకుంజేదివావిహారదేశఇత్యర్థః - తదుక్తంభావప్రకాశే॥సరితఃపులినంవేలాకాంతారారామభూధరాః । లతాగృహాణిచి

సంధిః ॥ ౨౫ ॥ నేపథ్యేవైతాళికౌ।సుఖాయమాధ్యందినీసంధ్యాభవతుదేవస్య-యదిదానీం॥లోకాలోకగిరీంద్రకందరతమస్సందోహదర్పాపహంత్వత్తేజఃపటలంకియంతి భువనాన్యాక్రమ్యసంక్రీడతే।ఇత్యాలోకనకౌతుకీవశిథిలస్వీయాధికారశ్రమోభాస్వానేష సమగ్రదీప్తి రధునావ్యోమాగ్రమారోహతి॥౨౬॥అపిచ॥ ఉద్గాయంతిశరన్నిశాకరకరస్తోమత్విషస్త్వద్గుణాన్ క్రీడంత్యోమలయాద్రిచందనలతాకుంజేభుజంగాంగనాః। పీత్వాతత్తదుదీర్ణవర్ణగళితాంప్రత్యగ్రధారాంసుధాంవాతాహారతయాప్రభూతమయశః ప్రత్యాశయంత్యోనిజం॥౨౭॥ఇదానీంఖలు॥ ఆఘ్రేయకిరణాన్భానోర్యజురామోదమేదురాన్। యతంతెకృతినస్సర్వేకర్తుంమాత్రాణిశయ్యాకిసలయాంచితా।దివావిహారదేశాస్స్యురితి-క్రీడంత్యః నిజరమణైరితిశేషః-తత్తదితివీప్సాయాంద్విర్భావః- ఉదీర్ణవర్ణాదుచ్చారితాక్షరాద్గళితాంగళంతీమిత్యర్థః - మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్యశ్చేత్యత్రచశబ్దస్యానుక్తసముచ్చయార్థత్వాత్-అతఏవాహవృత్తికారః - సుప్తశయితేత్యేవమాదయోఽవర్తమానేద్రష్టవ్యాఇతి - ఇదమేవకవేర్వివక్షితం-యదన్యత్రప్రత్యక్షురగళత్సుధామిత్యవోచత్ - అతఏవప్రత్యగ్రధారామతిరసామిత్యర్థః॥౨౭॥ఆఘ్రేయేతి॥ యజురేవామోదఃపరిమళవిశేషఃతేనమేదురాంస్తన్మయానిత్యర్థః- యజుర్వేదేతిష్ఠతిమధ్యేఅహ్నా

ఇతిశ్రుతేః - భంజభాసమిదోఘురచ్ - ఏతేనభానుకిరణానాంపుష్పస
మాధిసిద్ధేః జ్ఞాత్వేత్యస్మిన్నర్థేఆఘ్రాయేతిపదంబోద్ధవ్యం - మధ్యా
హ్నేకర్తవ్యామాధ్యాహ్నికీ - కాలాట్ఠగితిశైషికష్ఠక్ప్రత్యయః॥ ౨౮॥
౨౯॥ఇతినాటకప్రకరణే - ప్రథమోఽంకః॥ ... ... *

ధ్యాహ్నికీంక్రియాం॥౨౮॥రాజా॥ఆకర్ణ్యసర్వాన్ప్రతి॥సా
ధయతయూయమభిమతాచరణాయ। అహమపితావదభ్యం
తరంప్రవిశామీతి। యథోచితముత్థాయపరిక్రమ్యనిష్క్రాం
తాస్సర్వే॥౨౯॥ ఇతినాటకప్రకరణే - కల్యాణస్వప్నోనా
మప్రథమోఽంకః॥ ... ... *

నేపథ్యే॥ఇదోఇదోఅంజో॥ఛా॥ఇతఇతఆర్యః। తతఃప్రవిశతి
వృద్ధకంచుకీ॥కంచుకీ।సహర్షం॥ చిరాయయౌవనమతిశయా
నయాచరితార్థయాజరయాఽనయాసంచరే। యయాదీర్ఘా
యుషా ప్రతాపరుద్రమహాభిషేకమహోత్సవమను భవి
తాస్మి - ఏషమధ్యాహ్నవర్ణనయావిచ్ఛిన్నస్యప్రకృతార్థ
స్యపునరవమర్శాద్బిందుః॥అపిచ॥ పదేపదేస్ఖలంతంమాంవ్యా
చాగత్యాధచేష్టయా। అవలోక్యహసన్నాస్తేస్వామీరుద్ర
నరేశ్వరః॥౧॥సవిమర్శాశ్చర్యం॥ కాకతీయనరేంద్రస్యరా
జ్యశ్రీర్యాలవేశ్మనః। యువరాజగృహోనద్యగవాక్షైస్సైస్వైర
మీక్షతే॥ ఏషరాజ్యలక్ష్మ్యైఃప్రతాపరుద్రగతాభిలాషాద్వి
లాసః॥పురోవలోక్య॥ కథమయంరాజపుత్రపరిచారకోదా
రకస్ససంభ్రమంమామభివర్తతే॥౨॥ప్రవిశ్యదారకః॥అంఅ

చూళికాముదాహరతి నేపథ్యఇత్యాదినా॥ తతఃప్రవిశతీతి - నేపథ్య
మేవ నరంగం-అన్యథాచూళికాలక్షణభంగప్రసంగాత్ - యౌవనమితి
శయానయేతి-అత్రైవపురుషార్థలాభాదితిభావః - జరయానంచరఇతి-
సమస్తతృతీయాయుక్తాదిత్వాత్మనేపదం-పురుషార్థమాహ యయేతి॥ అ
నుభవితాస్మిఅనద్యతనేలుట్॥ బిందుంయోజయతిఏషఇతి ॥ ఇతోపిజరా
యాఃశ్లాఘ్యత్వమేవేత్యాహ పదేపదఇతి॥౧॥౨॥ ఆర్యప్రణమామి॥౩॥

౫॥సపాదోపగ్రహమితి సవ్యదక్షిణపాణిభ్యాం - సవ్యదక్షిణపాదోప స్పర్శరూపో గురునమస్కారః పాదోపగ్రహః-తదుక్తం మనునా ॥ వ్యత్య స్తపాణినా కార్యముపసంగ్రహణంగురోః । సవ్యేనసవ్యస్స్ప్రష్టవ్యోద క్షిణేనతుదక్షిణ ఇతి॥ఉత్తిష్ఠతేఉద్యుక్తః- ఉదోనూర్ధ్వకర్మణీత్యాత్మనే

పణమామి॥ఛా॥ఆర్యప్రణమామి ॥ ౩ ॥ కంచుకీ॥ భద్రకల్యా ణాస్పదంభూయాః । కిమనుమతంరాజపుత్రస్యదిగ్విజయ ప్రస్థానంరుద్రనరేశ్వరేణ॥౪॥దారకః॥కహంకహంవిఅణుమద॥ ఛా॥కథంకథమప్యనుమతం॥౫॥కంచుకీ ॥ స్వనామానుగుణమి దంరాజపుత్రస్య యత్సజ్జీకృతసాధనంమహారాజంసపాదో పగ్రహణం నివార్యస్వయమేవజైత్రయాత్రాయాముత్తి ష్ఠతే॥౬॥దారకః॥అంఅఅణణుహూదజుంఝపరింసమోజువ రాఓ-దుంఖరోఖుదిఅితజఓకహంభవింసఇ॥ఛా॥ ఆర్యఅనను భూతయుద్ధపరిశ్రమోయువరాజః దుష్కరఃఖలు దిగంతజ యఃకథంభవిష్యతి॥ ౭ ॥ కంచుకీ॥భద్రనిరంకుశాస్స్వయం భూదేవప్రవృత్తయఃవిష్ణోరవతారఃఖల్వయంవీరరుద్రోప్య చింత్యమహిమా॥ఏషదృష్టనష్టబీజానుసరణరూపఃపరిసర్పః ॥ అత్రస్వప్నవృత్తాంతఖ్యాపనాల్లక్ష్యస్యదిగ్విజయయాత్రో ద్యమేనాలక్ష్యస్య బీజస్యోత్పాదనాదుద్భేదఇతి ప్రతిముఖ సంధిరయం॥౮॥దారకః॥ఎంవఏద॥ఛా॥ఏవమేతత్। అమాణు సోఖుసోవహావో॥ఛా॥అమానుషఃఖలుసప్రభావః॥ ౯ ॥ కం చుకీ॥కుత్రేదానీంరాజపుత్రః॥౧౦॥దారకః॥ కాఅణ్ణుఅసుళ దుంగాదేవీసమారాహణేణవిఅఅపంథాణమగలకాఊణ త

పదం॥౬॥౭॥భద్రేతి॥ అత్రపూర్వాంకే స్వప్నదృష్టస్యమధ్యాహ్నేవర్ణ నయానష్టస్యచబీజస్యస్వయంభూదేవప్రసాదరూపస్యభద్రనిరంకుశా ఇత్యనేనానుసర్పణాత్పరిసర్పఇత్యర్థః । అతఏవాయంప్రతిముఖసంధిరి త్యాహ అత్రేతి ॥ ఉద్భేదఃప్రకాశనం భద్రేత్యాదివాక్యేనేతి భావః॥

ల॥ ఏవమేతదిత్యాదిస్పష్టం॥ ఇయంచూలికా ॥ ౧౨॥ ౧౩ ॥ కిమితి॥ తాతంశ
మోన్ముఖం విరక్తం రచయతా రాజ్యేనమయ్యర్పితేనసతేతి శేషః - కిం-
నమేకించిత్సాధ్యమస్తీతిభావః । నకేవలమస్మిన్రాజ్యేపితృవియోగాది
ష్టహానిరనేకమహాదోషసంభవాదనర్థప్రాప్తిశ్చేత్యాహ కించేతి ॥ అ
తఏవోక్తంమహాభారతేశాంతిపర్వణిభీమంప్రతియుధిష్ఠిరేణ అసంతో
షోప్రమోదశ్చమదోరాగోప్రశాంతతా । బలమోజోభిమానశ్చసము
ద్వేగశ్చసర్వతః। ఏభిఃపాప్మభిరావిష్టంరాజ్యంత్వమభికాంక్షసీతి। నన్వే

ంధహాణుమదఅళపేరంతబహిరుంజాణేణివేసిఅ కంధావారో అ
మచ్చపరివుదో జువరాఓ చింఠఇ - తా అణుజాణీహి మహాతంధ
పంథాణం॥ ఛా॥ కాకతీయకులదుర్గాదేవీసమారాధనేన విజయ
ప్రస్థానమంగళంకృత్వా తత్రహనుమదచలపర్యంతబహిరు
ద్యానే నివేశితస్కంధావారః అమాత్యపరివృతోయువరాజ
స్తిష్ఠతితదనుజానీహిమమతత్రప్రస్థానం॥ ౧౧॥ కంచుకీ॥ భద్ర
సాధయ ॥ అహమపిరాజకులంప్రవిశామీతియథోచితంపరి
క్రమ్యనిష్క్రాంతౌ॥ ఇయంచూలికా॥ ౧౨॥ ప్రవేశకః । తతః
ప్రవిశతియథానిర్దిష్టః ప్రతాపరుద్రోమంత్రిణఃపరిజనశ్చ॥
౧౩॥ ప్రతా ॥ కింరాజ్యేనశమోన్ముఖంరచయతా తాతంను
లాలంబనంకించాస్మిన్ సముదాహరంతి మహతోదోషాన్బ
హూన్సూరయః । ధర్మార్థావచఖిలీకృతోయమధునాకస్సం

వంసతి॥ యదహ్నాకురుతేకర్మ ప్రజాధర్మేణపాలయన్। దశవర్ష సహస్రా
ణితస్యభుంక్తేమహత్ఫలమిత్యాదినా రాజ్యమహాఫలప్రతిపాదక మ
న్వాదివచనవిరోధస్స్యాదిత్యాశంక్యతస్య యుగాంతరవిషయత్వాన్న
విరోధఇత్యాశయేనాహ ధర్మార్థావితి ॥ అయంయజ్ఞదానతపోజ్ఞానలక్ష
ణఃఖిలీకృతః-సంప్రతిపాదమాత్రావశిష్టత్వాదితిభావః- అతఏవోక్తం
సూర్యసిద్ధాంతేకృతాదీనాంవ్యవస్థేయంధర్మపాదవ్యవస్థయేతి- ఆదిపు
రాణేప్యుక్తం ॥ నవిద్వత్తానశుద్ధోర్థోనశుద్ధిర్మనసఃకలావితి-అధునా కలి

కాలే అస్ఖలన్న ప్రమత్తఃకస్సంచరేత్ - నకోపిసంచరితుంశక్నుయాదిత్యర్థః-శకిలిజ్ఞేతిలిజ్ - తృతీయాభావాన్నాత్మనేపదం-తద్యైవరాజ్యమపినేష్టంకిలకిముతదుష్టంరాజ్యమితిభావః - మసృణితేషునిష్కంటకీకృతేషు-అతఏవస్వస్యనప్రయాసఇతివినయోక్తిః ॥ ౧౪ ॥ రాజపుత్రేతి॥ సర్వాస్వపధోవ్యాప్నువంత్యాసర్వపథీనయా - తత్సర్వాదేరితిఖప్రత్యయః॥ఆచారశ్చేతి॥ ధర్మ్యేవర్త్మనిసంస్థాప్యప్రజావర్తేతధర్మవిత్ । పుత్ర

చరేదస్ఖలంస్తన్నేష్టంకిలయావరాజ్యసాపిమెబాల్యోత్సవె క్రీడతః ॥ తద్వయంమహారాజభుజపరిఘమసృణితేషుదిగంతేషువిజయయాత్రావినోదేనవిహారామహే ॥ ఎతద్రాజ్యేనిచ్ఛాభిధానాద్విధూతం॥౧౪॥మంత్రిణః॥ రాజపుత్రసర్వపదీనయాకాకతీయాన్వయభాగ్యసంపదాత్వాంధురంధరంలబ్ధ్వానరేంద్రశ్చిరమాసక్తాం ధురంశిథిలయితుమధ్యవస్యతి- ఆచారశ్చాయంకాకతీశ్వరాణాం-యద్ధారెయెపుత్రెశనోస్ముఖత్వం-కులస్వామినా స్వయంభువాప్యేవమేవానుశిష్టం - అనతిక్రమణీయారాజపుత్రేణగురోర్గరీయసీఖల్వాజ్ఞా- కలికాలదోషశిథిలధర్మప్రతిష్ఠాంనిరోద్ధుంవోఢుంచమహతీంమహీధురమవతీర్ణస్యకాకతీయవిష్ణోస్తవ నసాంప్రతంప్రత్యాఖ్యాతుం॥౧౫॥ప్రతాప॥సానురోధం॥ స్వయంభూస్తాతఇత్యేతావీశ్వరౌదివ్యమానుషౌ । తయోరన్యతరోరాజాయువరాజోస్మిసర్వథా॥౧౬॥మంత్రిణః ॥ రాజపుత్ర సాధారణో యంవినయఃకాకతీశ్వరాణాం స్వయంభు

సంక్రామితశ్రీశ్చవనేవన్యేన వర్తయేదితివ్యాసస్మరణాత్ - మతోర్దివ్యమానుషయోఃగరీయసీగురుతరాపూజ్యతమేతియావత్- ప్రియస్థిరేత్యాదినాగురోర్గరాదేశః - కించ ధర్మసంస్థాపనార్థమేవావతీర్ణస్య విష్ణుమూర్తేస్తవేదంమప్పరిహారమిత్యాహ కలికాలేతి॥ప్రత్యాఖ్యాతుం పరిహర్తుం ॥ ౧౫ ॥ తర్హితావత్స్వయంభూదేవఏవమహారాజోస్తుపూర్వవదేవాహం యువరాజఏవేతి వచనభంగ్యారాజ్యమంగీకరోతి స్వ

యంభూరితి ॥ అరత్యుపశమాద్విషయద్వేషనివృత్తేః - ప్రశమః॥౧౬॥
౨౦॥సబాహుస్ఫురణమితి- పుంసోదక్షిణబాహుస్ఫురణంశుభనిమిత్తమి
తిమహారాజే।ఏవప్రకృతవిషయారత్యుపశమాచ్ఛమః॥౧౭॥

పరిజనః ॥ కాఅఈఅకుళంతవిరోతంతభవతో సఅంభూదేవో
ధురంధారేదు రా అవుంతో పుణరంజసిరిం కెఆరోవేదు ॥ ఛా॥
కాకతీయకులస్థవిరస్తత్రభవాన్ స్వయంభూదేవో ధురం
ధారయతు । రాజపుత్రః పునా రాజ్యశ్రియమంకె ఆరోపయ
తు॥౧౮॥ప్రతాప॥సమందస్మితం పరిజనమవలోకయతి। ఏత
త్పరిహాసవచోరూపంనర్మ॥౧౯॥పరి॥చిరేణచరిఅంథా మేఇణీ
సవుంతా।గోంతగిరిసిహరణింఠురవిఅడసిలావసఇబంబరగీఏ।
ఖోణీఏ హొఊదువాసో బాహుంమిపఆవరుండంస॥ జహాహ
రించదంసభుఏజహరహుణాహంసబాహుఫళఅంమి । కాఅ
ఇలచ్ఛీపఇణో బాహుంమితహామహీరమదు॥ఛా॥ చిరేణచరి
తార్థా మెదినీసంవృత్తా ॥ గోత్రగిరిశిఖరనిష్ఠురవికటశిలావ
సతిబర్బరాంగ్యాః । క్షోణ్యాభవతువాసోబాహౌ ప్రతాప
రుద్రస్య ॥ యథాహరిశ్చంద్రస్యభుజెయథారఘునాథస్య
బాహుఫలకె । కాకతిలక్ష్మీపతేర్బాహౌ తథామహీరమతు॥
౨౦॥ప్రతాప ॥ సబాహుస్ఫురణమధోముఖస్తిష్ఠతి । ఏషా
పరిజనవచోర్థాప్రతీర్నర్మద్యుతిః ॥ ౨౧ ॥ మంత్రిణః ॥ రా
జపుత్రకాకతీయ పురుషోత్తమస్యతవ పాణిగ్రహణాయ
స్పృహయంతీరాజ్యలక్ష్మీ ర్విలంబనంనసహతె ॥ ౨౨ ॥
పరి ॥ వింజావహూణఅహిఅదంరూణపఇంమిపణఅవింసభ।
ఖోణీలచ్ఛీఅకహంవిళబిఅంసహఉజువరాఏ॥ ఛా॥విద్యావధూ
తివత్స్యతే-నర్మవచనమనురాగబీజోద్ఘాటనం॥౨౨॥వింజేతి ॥ వధూనాం
భర్తృపాణిభృవమవలోక్యసపత్న్యస్సముత్సుకాభవంతీతిభావః॥ ౨౩॥

రాజ్యశ్రియో వాసకసజ్జికాసమాధిమాహ స్వతేజసేతి॥ గతార్థమేతత్ ౨౪॥ కథమితి॥ నిరోధనలక్షణే ధర్మనేత్యుక్తం తత్కారణమాత్రోపలక్షణమితి ద్రష్టవ్యం॥ ౨౫॥ సావజ్ఞమితి॥ సమరమేవాపదానమద్భుతకర్మ-తేనారాధితస్వామినః ప్రసాదితేశ్వరాః। వజ్రలక్షణే ప్రత్యక్షప్ర

నామధికం దృష్ట్వా పత్యౌ ప్రణయవిస్రంభం। క్షోణీలక్ష్మీశ్చకథం విలంబితం సహతు యువరాజే॥ ౨౩॥ మంత్రిణః॥ ఇత్థమేవ॥ స్వతేజసా పరిష్కృత్య ప్రధానాగారముత్సుకా। ప్రతీక్షతేద్య రాజ్యశ్రీర్యువరాజసమాగమం॥ ఏష మంత్రిణాం పరిజనస్య చ వాక్యైర్బీజానురాగప్రకాశనాత్ప్రగమః॥ ౨౪॥ పరి॥ కహం అదరిఓ ఖు ఏసో మహూసవో దిసావిజఅజంతాఏ॥ ఛా॥ కథమంతరితః ఖల్వేష మహోత్సవో దిగ్విజయయాత్రయా॥ ఏతద్దిగంతయాత్రయా ప్రకృతకార్యవిలంబనాన్నిరోధః॥ ౨౫ మంత్రిణః॥ సావజ్ఞం కథం చిరయంత్యంధ్రచమూపతయః। అథవా కిం తైః। వయమపి న కేవలం మంత్రశస్త్రాః కింతు బహుశః సమరాపదానారాధితస్వామిన ఏవ॥ ఏతన్నిష్ఠురవచనరూపం వజ్రం॥ ౨౬॥ ప్రవిశ్య దౌవారికః॥ జేదు జేదు జువరాఓ ఏదే ఖు చమూవఇణో పడిహారభూమిభాఅంమి సంజీకిఅచఉరంగబలా వట్టంతి॥ ఛా॥ జయతు జయతు యువరాజః ఏతే ఖలు చమూపతయః ప్రతీహారభూమిభాగే సజ్జీకృతచతురంగబలా వర్తంతే॥ ౨౭॥ మం॥ అచిరంభోః ప్రవేశయ॥ దౌవా॥ తథేతి నిష్క్రమ్య సేనాధిపతిభిస్సహ పునః ప్రవిష్టః॥ ౨౮॥ సేనాప॥ యథోచితం ప్రణమ్య। స్వామిన్ కాకతీయకులతిలక సర్వతోము

హాణం కేవలస్యాప్యుపలక్షణమిత్యాశయేనాహ, ఏతన్నిష్ఠురేతి॥ ౨౬॥ ద్వారే నియుక్తో దౌవారికో వేత్రధరః- తత్ర నియుక్త ఇతి ఠక్ - ద్వారాదీనాం చేత్యైజాగమః॥ ౨౬॥ ౨౭॥ స్వామిన్నితి॥ సర్వతోముఖాటోపాస్సర్వతోదిక్సంభ్రమమావాహిన్యస్సేనాః- శౌర్యోదన్వంతమితి రూపకబలాదుదక

సంభ్రమవతో౽నద్యశ్చేతిలభ్యతే-అనుగ్రహయాళునాఅనుగ్రహీతా౽కటాక్షేణఅనుగ్రహదృష్ట్యేత్యర్థః- గ్రహాగ్రహణఇత్యస్మాద్ధాతోరదంతాచ్ఛ్వరాదిణిచి-స్పృహిగృహీత్యాదినా ఆళుచ్ప్రత్యయః-అతో౽లోపస్యస్థానివత్త్వాన్నలఘూపధగుణః॥ ౨౯॥ రాజపుత్రేతి॥పరిపంథిప్రమాథిన్యశ్శత్రుఘాతిన్యః - వరూథిన్యస్సేనాః - ప్రస్థాయితామితిప్రస్థానారంభఏవనాసీరైస్సామంతనగరాణ్యాక్రమ్యంత ఇతి సేనాబాహుళ్యం సూచ్యతే॥ ౩౦॥ యథేతి॥ గంధోపలక్షితో గజో గంధగజః-యద్యపిగజశాస్త్రేత్రైవర్ణికజాతిగజేషుగంధఉక్తఃతథాప్యౌచిత్యాదత్ర క్షత్రియజా

ఖాటోపావాహిన్యః శౌర్యోదన్వంతంభవంతమనుప్రాప్తా ఏవతదనుగ్రహయాళునాకటాక్షేణనిరీక్ష్యంతాం॥ఏతదనునయవచనరూపంపర్యుపాసనం॥ ౨౯॥ మంత్రిణః॥రాజపుత్ర తద్విసమాగుహ్యతాం ప్రతిపక్షనివారణో౽వారణః । ఆలోక్యంతాంనిరంతరపరిపంథిప్రమాథిన్యోవరూథిన్యః।ప్రస్థాయతాం సేనాపతిపురస్సరాక్రాంతసకలసామంతనిజస్థానంప్రస్థానం॥ ౩౦॥ ప్రతాప॥ యథాభిరుచితమమాత్యేభ్యఇతిగంధగజాధిరోహణంనాటయతి॥ ౩౧॥ మంత్రిణః॥కరోదగ్రేణ మహసావిష్వగాక్రమితుందిశః । ఆరోహతిగజంవీరరుద్రో౽భాస్వానివోదయం॥ ఏతత్ప్రకృతానుగుణ్యేనవిశేషసంబంధ

తిరుచ్యతే-తదుక్తం॥ భద్రశ్రీహరితాళగుగ్గులుశిలాగంధో౽తిశూరోరణే నానాశస్త్రనిపాతవేగసహనస్స్తంబేరమఃక్షత్రియఇతి- అత్రశుభాశుభగంధవిభాగస్తదభివ్యక్తిస్థానంచతత్రైవోక్తం- స్వేదేద్వారమవేశు భాశుభకరంగంధంసుధీర్లక్షయేత్సేవ్యో భూరుహలాజపాటలఘృతప్రఖ్యఃప్రశస్తాహ్వయః । ఏతస్మాదపరో౽శుభో౽యముదితస్సత్వేనరూపేణ యో౽యుక్తస్సో౽పిమతంగజస్సముచితఃకల్యాణఇత్యుచ్యతఇతి॥ ౩౧॥ కరేతి॥ కరేణో౽దగ్రేణోద్ధతేనమహసా తేజసాభుజబలేనేత్యర్థః-అన్యత్రకరైఃకిరణైఃఉదయంపూర్వపర్వతం । అత్రమంత్రిణాంవీరరుద్రంప్రతి రాగప్రకాశవిశిష్టవచనాత్ప్రేష్ఠంనామాంగమిత్యాహఏతదితి॥ప్రకృతా

మగుణ్యేనబీజానుకూల్యేనేత్యర్థః - విశేషబంధో రాగవిశేషబంధ ఇత్యర్థః ౩౨॥ ధావదితి॥ పదాతీనాంసమూహః పాదాతం- భిక్షాదిత్వాదణ్ ప్రత్యయః-నిస్సాణరాణో నిస్సాణధ్వనిః- రాణ ఇతి-యద్యపి వశిరణ్యోరుపసంఖ్యానమితిఅబభావే ఘఞ్ బాధితః - అతఏవోక్తమమరకోశే-రణః క్వణ ఇతి- తథాపి ప్రావాదివత్ బాహుళకో ఘఞ్ ద్రష్టవ్యః-పటశబ్దాదవ్యక్తానుకరణాన్నిత్య వీప్సయోరితిద్విర్భావే సర్వ ప్రాతిపదికేభ్య ఇత్యాచారే క్విప్ కథంచిత్కల్పనీయః-తతో లటశ్శత్రాదేశః- పటదిత్యస్యైవానుకరణత్వే పూర్వావయవస్య తకారాభావశ్చింత్యః- కరటతటంగండస్థ

వచనంపుష్పం॥ సర్వే యువరాజహస్తినంపురస్కృత్యససం
బాధంకించిత్పరిక్రామంతి॥ ౩౨॥ సేనాప॥ సోత్సాహప్రణా
మం।స్వామిన్నితో దీయతాం దృష్టిః ॥ ధావత్పాదాతపాదా
హతిదళితమహీరంధ్రనీరంధ్రనిర్యద్ధూళీజాలాంబుదాంతర్వి
లసదసిలతావిద్యుదుద్దామదీప్తాః।ఉద్యన్నిస్సాణరాణ స్తనిత
పటపటద్దిక్తటాః ప్రారభంతే ప్రావృష్లక్ష్మీంధ్వజిన్యః కరిక
రటతటస్యందిదానాంబుధారాః॥౩౩॥ అన్యతో నిరూప్య॥బలే
చలతి సంభ్రమం ప్రతిభటావిజేతుం దిశః పురందరహరిజ్జయ
వ్యవసితాస్సహోద్యోద్ధతాః।చలంతి చిరమత్సరాశ్శిఖరిణో యు
ధాగంతినో భరావనమదున్నమద్భుజగరాజఫణాః ॥

లం॥౩౩॥ సేనాంగేషుమతంగజసన్నాహమాహ-బల ఇతి॥ చిరమత్సరాః పక్షచ్ఛేదాత్ప్రభృతిప్రరూఢవైరాః- అతఏవపురందరహరిజ్జయవ్యవసితాః ప్రాచీవిజయోద్యుక్తా ఇత్యర్థః॥ ఇయంతంకాలంతూష్ణీంస్థిత్వేదానీం వైరనిర్యాతనే హేతుమాహ సహోద్యోద్ధతా ఇతి॥ యథా కస్యచిద్వస్తునో భారాక్రాంతః కశ్చన భాగో నమతి భాగాంతరం తూన్నమతి- తద్వద్దంతిభారాక్రాంతభూతలద్వారా భుజగరాజస్య కేషాంచిత్ఫణానాం మవనమనమిత రేషామున్నమనంద్రష్టవ్యం-ఫకటనమత్రసంకోచః- ఫకటనీవైగ్లతాపిత్యస్మాద్ధాతోర్లటశ్శత్రాదేశః-అత్ర యథాశబ్దమాహాత్మ్య

ద్యద్యప్యుపమాప్రతీయతే - తథాప్యుపమానభూతానాంవిశిష్టశిఖరిణా ముపమేయ దంతిరూపతయాభ్యూహనాదుత్ప్రేక్షాయాం పర్యవస్యతీ త్యుపమోపక్రమోత్ప్రేక్షేయం॥౩౪॥పత్తిసంపత్తిమాహఉద్యదితి॥ తోమరాదండవిశేషాఃతైర్డామరాభయంకరాః - కౌక్షేయకాఃఖడ్గాః - కులకుక్షిత్యాదినాఢకఞ్ ప్రత్యయః - సైన్యైరోద్గీర్ణముసుంఢయఃస్వేచ్ఛోద్యతదారుమయాయుధవిశేషాః - కర్మణేప్రభవతీతికార్ముకంధనుస్తద్విశేషోవా- గదాఃప్రసిద్ధాః-ప్రాసాఃకుంతాపరపర్యాయాఃక్షేపణీయా ఆయుధవిశేషాః - తదుక్తంవృత్తికారేణ అకర్తరిచకారకేసంజ్ఞాయా మిత్యత్రప్రాస్యతఇతిప్రాసఇతి- రౌద్రప్రకారాఃరౌద్రభేదాః

౩౪॥పరిజనః॥విలోక్య-సాశ్చర్యం। మహంతోఖుఏసోతిలింగసు
హడాణఉంసాహో ॥ ఛా॥మహాన్ఖల్వేషత్రిలింగసుభ
టానాముత్సాహః। సంస్కృతమాశ్రిత్య ॥ ఉద్యత్తోమర
డామరాః ప్రతిపదప్రోత్క్షిప్తకౌక్షేయకాఃసైన్యైరోద్గీర్ణము
సుంఢయఃపటుతరాకృష్టధ్వనత్కార్ముకాః। భ్రామ్యద్భీమ
గదాస్సమగ్రవిహరత్ప్రాసాస్స్ఫురత్పట్టసాః ఖేలంత్యంధ్ర
చమూభటాఃసవపుషోరౌద్రప్రకారాఇవ॥౩౫॥ మంత్రిణః॥
అహోతురంగతరంగాస్త్రిలింగాధిపతేః ॥ ఉత్క్షిప్యోత్క్షి.

తోమరాదీనామభిధానంవైజయంత్యాం॥ తోమరోస్త్రీలోహముళదండఃకాసూశ్చసర్వలా (హుళంద్విఫలపత్రాగ్రం) ముసుంఢీస్యాద్దారుమయ్యావృత్తాయఃకీలసంచితా । కార్ముకంతుచతుర్హస్తం ॥ పట్టసోలోహదండోయస్తీక్ష్ణధారఃక్షురోపమఇతి॥ ౩౫॥ తురంగసామగ్రీమాహఉత్క్షిప్యేతి॥ పశ్చిమపాదాభ్యాంభువిస్థిత్వాముహురగ్రపాదోత్క్షేపణమశ్వానాంపురుషాఖ్యస్థానభేదః-తదుక్తం॥ ముహుఃపశ్చిమపాదాభ్యాంభువిస్థిత్వాగ్రపాదయోః।ఊర్ధ్వంప్రేరణయాస్థానమశ్వానాంపురుషస్స్మృత ఇతి-అత్రపూర్వపాదోత్క్షేపణస్యసూర్యాశ్వశిరస్తాడనఫలకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ఉత్క్షిప్యేతి॥ నిత్యవీప్సయోరితిద్విర్భావః- పశ్చాచ్ఛవాపాశ

త్యా-దక్షిణాపశ్చాత్పురస్తాత్ - సంరబ్ధాః సంరంభవిషయీభూతాః స ఏనున్నేత్యసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః- తాం ధరణీమవష్టభ్యా లంబ్యత్రప్రస్థిత్వేత్యర్థః- సహేలక్రమణేన వినోదగత్యా పరిణమంతః ప్రయత్నం వినా ప్రవర్తమానా ఇత్యర్థః- ధారా నామాస్కందితాదయో గతిభేదాః పంచ - తదుక్తం వైజయంత్యాం - అశ్వానాం తు గతిర్ధారా విభిన్నా సా చ పంచధేతి । ఆస్కందితం ధౌరితకం రేచితం వల్గితం ప్లుతం । గతయో మూః పంచ ధారా ఇత్యమరశ్చ - ఏతాసామేవాశ్వశాస్త్రసంజ్ఞాంతరేణోక్తానాం ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యే పంచదశవిధత్వం- తదుక్తం-గతిః పు

వ్యపాదౌ రవితురగశిరస్తాడనాయైవ పూర్వా పాశ్చాత్యా
భ్యాం పదాభ్యా మపధరణీమవష్టభ్య సంరబ్ధమన్యాం । వా
లైర్వ్యాధూయమానైః ప్రతినృపతిహయోత్సాహ మున్మా
గ్రయంతః కాశ్చిమంత్యశ్వాస్సహేలక్రమణ పరిణమత్పంచ
ధారాప్రపంచాః॥ ౩౬॥ మంత్రీ॥ విలోక్య॥ అహో విదళిత
పరబలమనోరథానాం రథానాం సంభ్రమః ॥ తథాహి॥ ర
థాస్సరభసంభ్రమన్నిబిడహేమనేమిక్షతక్షమాతల సము
చ్ఛలద్బహుళధూళిజాలాంబుదైః। తిరోహితమసూయయా
సపది బానవీయం రథం విధాయ ముఖరీభవంత్యనిభృతాక్షధూ
ర్నిస్స్వనాః॥ ౩౭॥ ప్రతాప॥ సర్వతో వలోక్య సప్రమోదం।

లా చతుష్కా చ తద్వన్మధ్యజవాపరా। పూర్ణవేగా తథా చాన్యా పంచధారాః ప్రకీర్తితాః । ఏకైకా త్రివిధా ధారా హయశిక్షావిధౌ మతా।లఘ్వీ మధ్యా తథా దీర్ఘా జ్ఞాత్వైతా యోజయేత్క్రమాదితి- తదేతన్మనసి నిధాయాహ పంచధారాప్రపంచా ఇతి॥ ౩౬ ॥ లోకేకశ్చిద్వీరభటః ప్రతిభటమభిభూయ గర్జతి తత్సమాధిమత్ర భానురథాభిభావినాం వీరరుద్రరథానామాహ రథా ఇతి॥ అసూయయా స్పర్థయేత్యర్థః-అక్షాణాంచక్రాధారకాష్ఠానాం ధురో గ్రాణి అక్షధురః అక్షం రథాంగ ఆధార ఇతి వైజయంతీ- అనక్షు ఇతి నిషేధాదృక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతః - నిభృతో నిశ్చలో న భవతీత్యనిభృతోనిత్యప్రవృత్త ఇత్యర్థః - తథాభూతోక్షధూ

ద్విషస్స్వనో యేషాం తే తథోక్తాః॥ ౩౭ ॥ బృంహమాణేతి ॥ బృంహమాణా బృంహణశీలాః- తాచ్ఛీల్యేచానశ్ ప్రత్యయః-నతు శానచ్ - బృహిశబ్ద ఇత్యస్య ధాతోఃపరస్మైపదిత్వాత్ -అతఏవభట్టమల్లః - హేషతే హ్రేషతేశ్వానాంహస్తినాంబృంహతీతిచేతి - సంక్రీడత్స్యందనాఃకూజద్రథాః-క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చేత్యత్ర సమోకూజనఇతినియమాత్పరస్మైపదం-అతఏవోక్తం తేనైవ ఉత్సృజతిసంక్రీడత్యేతౌశకటకూజనఇతి- క్ష్వేడంతేసింహనాదంకుర్వంతీతిక్ష్వేడాః ఇతిక్ష్వేదాస్సింహనాదమోచనయో

కథం సమగ్రసాధనాని సైన్యాని ॥ బృంహమాణగజాకీర్ణా

హ్రేషమాణహయాకులాః । సంక్రీడత్స్యందనాః క్ష్వేడ

త్సుభటాస్సైన్యసంపదః॥ ౩౮ ॥ మంత్రి॥యువరాజాలోక

నాదుద్వేలస్సైన్యసాగరోవర్తతే ॥ అభ్యాపతంతీరభితోమ

హీభృద్వాహినీర్బహూః। కాకతీయకులాంభోధిరేషసైన్యవ

రం గ్రసిష్యతే॥౩౯॥ సేనాపతయః॥ యథాదిశంత్యమాత్యా

ఇతి।సప్రణామం। విజయయాత్రాకుతూహలినోధ్వజిన్య

స్సాంప్రతం యువరాజస్యాజ్ఞాం ప్రతిపాలయంతి ॥ ౪౦ ॥

ప్రతాప॥సప్రసాదమమాత్యానాలోకయతి॥ ౪౧॥ మంత్రి

ణః॥ సోత్సాహంపరితోష్టం తాం ప్రాచీంపరితిసైన్యాని॥౪౨॥

సేనాప॥యథాదిశంత్యమాత్యా ఇతిప్రస్థాననాటితకేనసమం

తాదవలోక్య-సహర్షాతిశయం ॥ ఏవ నేనాసుకూలేనపరిసా

రిత్యస్మాద్ధాతోఃపచాద్యచ్-పృషోదరాదిత్వాద్దకారస్యడకారః - కవికల్పద్రుమకారస్తు- డాంతఏవాయంధాతురిత్యాహ-ధాతూనామనేకార్థత్వాదుక్తార్థలాభః - అతఏవ క్ష్వేడాతుసింహనాదస్స్యాదిత్యమరః- క్ష్వేడదితిక్వాచిత్క శ్శత్రంతపారోస్యధాతోరనుదాత్తేత్త్వాదుపేక్షణీయః॥ ౩౮ ॥అభ్యాపతంతీరితి॥ మహీభృద్వాహినీఃశత్రుభూపాలసేనా[illegible] అన్యత్రపర్వతప్రభవానదీః - తదుక్తంమానసోల్లాసే- వ్రజేదబ్ధిరివా క్షోభ్యోనిగరన్సరివాహినీః । శూరాణాంసింహనాదైశ్చ హేషారావైశ్చవాజినామ్ । మహారథమహాశ్వానైర్గ్మాశంగఘనగర్జితైరితి॥ ౩౯ ॥

౪౨॥సుత్రాణ్ణ ఇంద్రస్యేమాంసౌత్రామణీందిశంప్రాచీం - సూశకు నంశుభనిమిత్తం ॥ శకునంతుశుభాశంసినిమిత్తేశకునఃఖగఇతివిశ్వః - అనుకూలవాయోశ్శుభనిమిత్తత్వంచతత్రైవ । దక్షిణాక్షిపరిస్పందాద్దక్షిణస్యభుజస్యచ।మనసశ్చప్రసాదేనస్వానుకూలానిలేనచ । ఏవంనిమిత్తైర్నిశ్చిత్యవిజయంభూపతిర్వ్రజేదితి । ఉపన్యాసాఖ్యమంగంలక్ష్యేయోజయతి॥ఏషఇతి ॥ ఉపన్యాసలక్షణేపిప్రకృతానుగుణ్యేనేత్యేతదనుషజ్యతఇత్యాశయేనాహ-ప్రస్థానానుగుణేతి॥ బీజోపయోగిత్వాత్ప్రస్థానస్య ప్రకృతత్వం - తదనుగుణస్యశకునస్యానురాగహేతుభూతస్యకథనాదుపన్యాసఇత్యర్థః॥ ౪౩ ॥ విప్రవిశేషప్రవేశంసూచయతి కథమితి॥౪౪॥

రితపటాంచలాః। ఉద్యంజంతఇవాక్రష్టుంధ్వజాస్సౌత్రామణీందిశం ॥ సర్వేపిశకునమభినందంతి॥ఏషప్రస్థానానుగుణశకునగుణకథనాదుపన్యాసః॥౪౩॥ప్రతాప॥ పురోవలోక్య కథంకరాభ్యాముత్క్షిప్త సాక్షతకనకపాత్రస్సమాగతఏవవిప్రవరః॥ ౪౪ ॥ ప్రవిశ్య విప్రః ॥ సవినయమగ్రతస్థిత్వా ప్రాధ్వందక్షిణభుజముద్యమ్యవిజయతాంవిజయతాంవీరరుద్రః। రాజపుత్రస్వయంభూదేవమహోత్సవాద్యనంతరం మహీసురవరాశీర్వాదవాసితాఃకాకతీయమహారాజేనప్రే

సవినయమితి ॥ ప్రాధ్వమాశీర్వాదానుకూల్యేనోద్యమ్య । ఆనుకూల్యార్థకంప్రాధ్వమిత్యమరః - మకారాంతమవ్యయంచైతత్ - నను యాత్రాయాం కనకపాత్రాదిమంగళద్రవ్యదర్శనం కార్యసిద్ధికరమస్తు కింత్వేకస్మిన్బ్రాహ్మణేదృష్టేకార్యహానిరితికింవదంత్యాః కాగతిరితిచేన్నైషదోషః-తస్యాఃకృపణబ్రాహ్మణవిషయత్వాత్ విశిష్టబ్రాహ్మణదర్శనేమహాఫలస్మరణాత్ - ఇదమపితత్రైవోక్తం॥పూర్ణకుంభే తథాదర్శేదధ్నిమద్యేతథామిషే । మీనేశంఖేధ్వజేఛత్రే చామరేచారుయోషితి।చాషేమృగేభరద్వాజేఫలపుష్పాక్షతేషుచ । వృషభేసమదేనాగేసితవాహేద్విజోత్తమే । సువర్ణేదివ్యరత్నేచవీణాయాంపటహేపచ।బద్ధేచైకపశౌదృష్టేయాత్రాభవతిసిద్ధిదేతి॥వసంతరాజీయేప్యుక్తం॥

ధృతాతపత్రశ్శుభగస్స్రవాసాః పుష్పార్చితశ్చందనచర్చితాంగః। విప్రాశిఖావాన్కృతభోజనశ్చదదాతిదృష్టః పథిసర్వసిద్ధిమితి - మహోత్సవాదీత్యత్రాదిశబ్దేనధన్యాదిదానంగృహ్యతే - తదుక్తంమానసోల్లాసే ॥ తతఃకృత్వామహాపూజాముద్దిశ్యకులదేవతాం। ధేనుంభూమింహిరణ్యంచవిప్రేభ్యోవిధినార్పయేత్ । తదాశిషస్సమాదాయనీరాజితహయద్విపఇతి॥౪౫॥ఆమూలాదితి॥సంపూర్ణస్స్వయంభూప్రసాదఇత్యర్థః - పౌరాణామాకాంక్షితానిమనోరథాః-నపుంసకేభావేక్తః - జయోత్తరా

షితాఃఖల్వేమేమంగళాక్షతాః ॥ ౪౫ ॥ ప్రతాప॥సప్రణామాదరంగృహీత్వాతాన్నిజోత్తమాంగే గజమూర్ధనిచనిధాయ ॥ ఆమూలాత్ఫలితాప్రసత్తిలతికాపత్యుస్స్వయంభూప్రభోః రాజ్ఞాక్షత్రియమౌళి మండనమణేస్తాతస్యసానుగ్రహా ॥ విప్రాశీర్వచనానిమంత్రసురభీణ్యాకాంక్షితాన్యన్వహం పౌరాణాంచజయోత్తరాణి తదమూరీషజ్జయాస్స్యుర్దిశః ॥ ఏషబ్రాహ్మణక్షత్రియాదివర్ణకీర్తనాద్వర్ణసంహారః॥ ౪౬ ॥ మంత్రిణః॥రాజపుత్రస్వభావనిరర్గళస్యతవభుజార్గళయోరోజాయితస్య కియతీభూతలవిజయవిడంబనా॥ ౪౭ ॥ పరి ॥ విఅఅళంఛీపాణింగహణసమఅదింణావిఅ మంగళంఖదాజువరాఅంససీసెసదీసది॥ ఛా ॥ విజయలక్ష్మీపాణిగ్రహణసమయదత్తాఇవ మంగళాక్షతాయువరాజస్యశీర్షే దృ

ణిజయప్రధానాని - తత్తస్మాదమూశ్చతస్రఏవదిశః ఈషజ్జయాఃసులభజయాఇత్యర్థః - ఈషద్దురిత్యాదినాఖల్ప్రత్యయః-దిగ్విజయేదేవతాప్రసాదాదికంబృహతీఫలభంజనేమహాఫలప్రయోగమనుకరోతీతిభావః-అంగంయోజయతిపపఇతి॥ ౪౬ ॥ రాజపుత్రస్యేతి॥ఓజశ్శబ్దోవృత్తివిషయేతద్వతివర్తతఇతిపదమంజరీకారః - అతస్తద్వతస్సింహశార్దూలాదేరివాచరితంఓజాయితంబలమిత్యర్థః - కర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతిక్యఙంతాద్భావేక్తః - ఓజసోప్సరసోనిత్యమితి నిత్యస్సలోపః ॥ ౪౭ ॥

౫౧॥స్వస్తీతి ॥ విజయాయేతిక్రియాగ్రహణాచ్చతుర్థీ - రాజపుత్రా యేతి స్వస్తియోగే॥ ౫౨ ॥ సప్రశ్రయమితి॥ప్రతిష్ఠామహఇతి-సమవప్రవిభక్త్యష్టస్విత్యాత్మనేపదమ్॥ఇతినాటకప్రకరణే-ద్వితీయోంకః ***
తతఇతి ॥ జంఘుయాంచరతఇతిజాంఘికోవార్తాహారకః ॥ అంకాస్యం

శ్యంతే ॥ ౪౮ ॥ విప్రః ॥ రాజపుత్రతత్తద్దిగ్విజయవార్తాహారిణః పురుషానాతిచిరాదేవప్రేషణీయాఇతి మహారాజస్యాజ్ఞా ॥ ౪౯ ॥ ప్రతాప ॥ శిరసికృతస్తాతస్యనియోగః। అమాత్యాస్సంప్రతి। కతిచనయూయంకాకతీశ్వరసేవార్థంనివర్తధ్వం।కతిపయెవిజయయాత్రాపరాఃప్రవర్తధ్వం॥ ౫౦ ॥ అమాత్యాః-సప్రణామం।యదాజ్ఞాపయతియువరాజః॥ ౫౧॥ విప్రః॥ స్వస్తివిజయాయశివాఃపంథానస్సంతురాజపుత్రాయ॥౫౨॥ ప్రతాప॥సప్రశ్రయం। భగవన్ననుజానీహి।వయమితఃప్రతిష్ఠామహఇతియథోచితంపరిక్రమ్యనిష్క్రాంతాస్సర్వే॥ ౫౩ ॥ ఇతినాటకప్రకరణేవిజయయాత్రావిలాసోనామద్వితీయోంకః ****************************

తతఃప్రవిశతోలేఖహస్తౌజాంఘికౌ। ఏతత్పూర్వాంకాంతపాత్రేణవిప్రేణనిర్దిష్టయోఃపాత్రయోరుత్తరాంకేప్రవేశాదంకాస్యం ॥ ప్రథమః ॥ సానుసంధానాశ్చర్యం - అహోప్రతాపరుద్రస్యమహిమానుభావః - యస్యవిజయయాత్రాసంభ్రమేణైవవ్యాకులీకృతానిద్వయానామపి భూభృతాంకటకాని॥ ౧॥ ద్వితీయః॥వయస్యకిముచ్యతే॥కాకతీయప్రదీపోయమంశశ్చాతుర్భుజస్స్వయం।యద్వజ్రకవచాయంతేప్రసాదాశ్చస్వయంభువః ॥ ఏషస్వయంభూదేవోజయతి ఏతదితి ॥ మహిమానుభావోమహిమాతిశయః ॥ ద్వయానాంపర్వతానాంరాజ్ఞాంచ-కటకాని పర్వతనితంబప్రదేశాః రాజధాన్యశ్చ-కటకంవలయేసానౌరాజధానీనితంబయోరితివిశ్వః ॥ ౧ ॥ కాకతీయేతి॥చాతుర్భుజోవైష్ణవః- వజ్రకవచాయంతేవజ్రకవచవదాచరంతి-

కర్తుః క్యజ్ సలోపశ్చేతి క్యజ్ ప్రత్యయః-జిత్వాదాత్మనేపదం ॥ గర్భసం
ధిం యోజయతి ఏష ఇతి॥ బీజస్యేతి- ప్రతిముఖసంధౌ లక్ష్యాలక్ష్యతయా
దృష్టనష్టస్యేతి శేషః-ఏతచ్చాన్వేషణాదిత్యనేన లక్ష్యతే॥ ౨ ॥ వైతాళిక
భోగావళీప్రముఖా ఉక్తలక్షణాః-పాఠయంతీతి ప్రతిదిశం ప్రతిధ్వనిరుత్ప
ద్యత ఇత్యర్థః॥ ౩ ॥ అపవార్యేతి. రహస్యకథనార్థమితి భావః - సమ్యగితి ॥
మాగధలక్షణముక్తం॥ రాజ్ఞః పురజనస్యాపి మంగళాచారశంసినః । మా
నై ర్మాగధికా గీతై ర్మాగధా ఇత్యుదీరితా ఇతి । ప్రభుత్వైవ రహస్యంగూ
ఢం వస్తు మాగధవేషతిరోహితత్వాత్తేషామితి భావః - ధ్వజచక్రగ్రహ

వప్రసాదరూపస్య బీజస్యాన్వేషణాద్గర్భసంధిః॥ ౨ ॥ ప్రథమః॥
అథ్వన్యమభినీయ పురోవలోక్య। ప్రాప్తేయమంధ్రనగరీ
కించిత్ప్రవేశనాటితకేన-సమంతతో నిరూప్య। అహో నిరతి
శయమౌదార్యం రుద్రనరేశ్వరస్య। యదేతే వైతాళికాస్సర్వ
తో భోగావళీప్రముఖాంశ్చాటుప్రబంధానుచ్చైః పఠంతః స్వ
భావరమణీయాః ప్రతిరవేణ పారయంతీవ కకుభః॥ ౩॥ ద్వితీ
యః॥ సమ్యఙ్నిర్వర్ణ్య సప్రత్యభిజ్ఞాశ్చర్యమపవార్య। సఖే ప
శ్య పశ్య॥ సమ్యఙ్మాగధవేషధారణతిరోభూతా అపి త్వమీ భుజః
సూచ్యంతే ప్రభుతారహస్యపిశునై రావిష్కృతైర్లక్షణైః ।
హస్తాగ్రైర్ధ్వజచక్రలాంఛితతలైర్వక్షస్స్థలైర్విస్తృతైరా

ణం రాజ్యసూచకరేఖోపలక్షణార్థం-తదుక్తం వరాహసంహితాయాం-
చక్రాబ్జపరశుతోరణశక్తిధనుఃకుంభసన్నిభా రేఖాః। కుర్వంతి చమూనా
థం మకరధ్వజసన్నిభా మహీపాలమితి - వక్షో విస్తారఫలమపి తత్రైవ ॥
ఉరో లలాటం వదనం చ పుంసాం విస్తీర్ణమేవ త్రితయం ప్రశస్తమితి । వృ
త్తైః జంఘాదావితి శేషః- వృత్తజంఘో భవేదుర్వ్యాసో వృత్తలింగో భవేద్ధనీ
తి వచనాత్ - అన్యైరున్నతైః వక్షః ప్రభృతిషు దీర్ఘై ర్బాహుప్రభృ
తిషు-తదపి తత్రైవోక్తం - వక్షోథ కక్షౌ నఖనాసికాస్యం కృకాటికా చేతి
షడున్నతాని॥ హనులోచనబాహునాసికం స్తనయోరంతరమత్ర పంచ
మం। అతిదీర్ఘమిదం తు పంచకం న భవత్యేవ నృణామభూభృతామితి - అత

పవామనుష్యమాత్రసులభైః భూపతివ్యతిరిక్త దుర్లభైరిత్యర్థః ॥ ౪ ॥ సూచితమర్థం ద్రఢయతి నూనమితి ॥ అస్యా అపిరీతేర్ద్రాస్యావాంతరభేదత్వాదితి భావః-యదాహుః ॥ పద్యమంగులివిచ్ఛేదఊరోవిన్యస్తమత్కరం। తన్నామకరణం చేతి ద్రాస్యమేతచ్చతుష్టయమితి-శిష్టంస్పష్టం॥ ౫॥౬॥ ప్రి

కారైరమనుష్యమాత్రసులభైర్వ్యతిరిక్తైరనీచైరపి ॥ ౪ ॥ ప్రథమః॥ నూనమేతే ప్రతాపరుద్రసమరపరాఙ్ముఖావక్షస్స్థలవిరచిత వరాహలక్ష్మాణః ప్రాణత్రాణార్థమనయా రీత్యా కాకతీయ మహారాజం ప్రసాదయితుమధ్యవస్యంతీతి తర్కయామి॥ ఏతత్ప్రస్తుతోపయోగి ప్రతిరాజఛద్మాచరణాదభూతాహరణం॥ జాంఘికేన పునస్తైస్తైర్లక్షణైర్నరేశ్వరాభ్యాహనాదనుమానంచ॥ ౫॥ ద్వితీయః ॥ అహో విజయయాత్రాశ్రవణకుతూహలితాః పౌరాణాం। యదా వామనుసరంతి పునః పునః ప్రశ్నమాలయా తత్సఖే ప్రకాశ్యతాం ప్రతాపరుద్రభుజయోర్విజయోదాహరణం॥౬॥ ప్రథమః॥ కించిదుచ్చైః భో భోః శ్రూయతాం కాకతీయకులశ్లాఘాకామధేనుః ప్రియోదంతః ॥ జైత్రీ కాకతివీరరుద్రవిభునా సర్వా దిశో నిర్జితాః క్ష్మాపాలాః కరదీకృతాః కృతమిదం నిర్వీరముర్వీతలం । యస్యోద్యద్భుజవైభవం సరభసారోహద్విషత్కామినీమంజీరధ్వనిపూర్ణకందరముఖైర్వ్యాకుర్వతే పర్వతాః॥ ఏషతత్త్వానుకీర్తనరూపో మార్గః॥ ౭॥ ద్వితీయః॥ సఖే నూనమేషు దివసేషు కాకతీయమహారాజో నిరంతరం పురస్కృతపురోధః ప్రవరామాత్యవృద్ధో యువరాజవిజయమాశంసమానో గమయతి వాసరాణి॥ ౮॥ ప్రథమః ॥ ఉచితమాచింతితం వయస్యేన॥

యోదంతః ప్రియవార్తా॥ జైత్రేతి ॥ కరదీకృతాః బలిప్రదాః కృతాః-అభూతతద్భావే చ్వి ప్రత్యయేన ఇయంతం కాలమజయ్యా అపి జితా ఇతిలభ్యతే-నిర్వీరం ప్రతివీరరహితం - యేకరంన ప్రయచ్ఛంతి తే ప్రాక్తైరేవ విమోజితా ఇత్యర్థః॥ తతః కింజాతమత ఆహ యస్యేతి ॥ వ్యాకుర్వతే

వ్యాచక్షతే॥ ౭॥ ౧౦॥ అప్రియాణిప్రియాణిక్రియంతే ఏభిరితిప్రియంకరాణి-ఆఢ్యసుభగేత్యాదినాఖ్యున్ ప్రత్యయేముమాగమః - కాకతీయవృషా కాకతీంద్రః॥ ౧౧॥ ౧౨॥ భవతాఖలుపితృమానితి- కారణగుణానాంకా

ర ॥ ద్వితీయః॥ పురోవలోక్యసహర్షం । కథమస్మదీయంవచనమాకర్ణ్యనూనంమహారాజాయని వేదయితుమమాత్యపుత్రస్సహర్షసంభ్రమం రాజకులాభ్యంతరంప్రవిశతి తదావామపిప్రతిహారభూమిమధ్యాస్యకాకతీశ్వరావసరంప్రతిపాలయిష్యావఇతిపరిక్రామతః॥ ఏతద్వితర్కప్రతిపాదనాద్రూపం॥ ౧౦॥ తతఃప్రవిశత్యమాత్యపుత్రః॥ అమాత్యపుత్రః॥ సప్రమోదం ॥ అహోమమధన్యతా-యదీదృశానాంమహోత్సవానాంనివేదయితాస్మిసంవృత్తః । యన్మయావిజ్ఞాపితైః శ్రవణప్రియంకరైర్వార్తామృతైస్స్వప్నసాక్షాత్కృతాదపిస్వయంభూదేవప్రసాదాత్ప్రమోదయిష్యతే కాకతీయవృషా॥ ఏషోత్కర్షవచనరూపోదాహృతిః॥ పురోవలోక్య। కథమయంమహారాజఃపురోహితైరమాత్యైరన్యైనపరిజనేనచపరివృతోమహాస్థానమండపమధితిష్ఠతి। తదహముపసర్పామీతిపరిక్రామతి॥ ౧౧॥ తతఃప్రవిశతియథానిర్దిష్టోరాజామంత్రిణఃపురోధసశ్చ॥ రాజా॥ సవిమర్శాశ్చర్యమమాత్యాన్ప్రతి। అహోఆశైశవెప్యుచితకారిత్వంవత్సస్యవీరరుద్రస్య। యదస్మదనురోధాద్గమిమానమాత్యాన్నివర్త్య స్వయమేవ జిగీషుఃప్రస్థితః॥ ౧౨॥ మంత్రిణః॥ సబహుమానం॥ మహారాజభవతాఖలుపితృమాన్ కుమారః॥ ౧౩॥ పురోధసః॥ విజయప్రస్థానాత్ప్రభృతినక్తందివమున్మిషంతికల్యాణాని। తద్విజితాఏవదిశోరాజపుత్రేణ॥ ౧౪॥ రాజా॥ భవతామాశిష

శ్యసంక్రాంతిరుచితైవేతి భావః॥ ౧౩॥ నక్తంచదివాచనక్తందివం- అచతురేత్యాదినాసప్తమ్యర్థవృత్తేరవ్యయయోర్ద్వంద్వసమాసో నిపాత్యతే కల్యాణానిశుభనిమిత్తానిఉన్మిషంత్యుద్భవంతి॥ ౧౪॥ ప్రసహతే-

దుహా లేఃకర్మక_ర్తరితఙ్-నదుహేతి యక్ప్రతిషేధః ॥౧౫॥౧౭॥ ప్రఘా
ణ్ బహిర్ద్వారప్రకోష్ఠకః - అగారైకదేశేప్రఘణఃప్రఘాణశ్చనిపాతి

ఏవకాకతీయకులశ్రేయాంసిస్వయంప్రదుహాతే॥ ౧౫॥పరి॥

కాఅఈఅకుళంసకింణుణసపుంణపుంణేణ - జంసిఅవఇంణో
భువణెకభందోవఆవరుద్దో॥ ఛా॥ కాకతీయకులస్యకిన్నున
సంపూర్ణంపుణ్యేన యస్మిన్నవతీర్ణోభువనైకభద్రఃప్రతాప
రుద్రః॥ ౧౬ ॥ రాజా॥సౌత్సుక్యం।కథంచిరయతివత్సస్యవిజ
యయాత్రాశ్రవణమహోత్సవః॥౧౭॥ అమాత్యపుత్రః॥
సవినయసంభ్రమముపసృత్యసప్రణామం।దేవమధ్యమలోక
పాల యువరాజప్రేషితౌ విజయవార్తా హారిణౌ ప్రఘాణ
ప్రాంగణమధివసతః। ఏషసంచింత్య మానార్థప్రాప్తిరూ
పఃక్రమః॥ ౧౮॥ సర్వే-సహర్షాతిశయంనిరూపయంతి॥మం
త్రిణః॥ భద్రశీఘ్రంప్రవేశయ॥ ౧౯॥ అమాత్యపుత్రః॥య
దాదిశంతిమహామంత్రిణఇతినిష్క్రమ్య సహతాభ్యాంపునః
ప్రవిష్టః॥ ౨౦॥పురుషౌ॥ ప్రణమంతావుపసృత్య। దేవవిశ్వై
కవిజయినాపుత్రేణ వర్ధసేబాధ మప్రమేయమహిమాప్ర
తాపరుద్రభుజస్థేమా । యస్మైచ్ఛతివేప్యతిశయితతరుణకాకతీ
యపరాక్రమస్తస్యవిక్రమః॥ ౨౧॥ రాజా ॥ సహర్షాతిశ
యమమాత్యానవలోక్య । మనోరథాభ్యామివచింతితోపగ
తాభ్యాంమహార్ఘంపారితోషికంప్రతిపాద్యతాం। ద్విగుణీ
కృతహర్షయోరనయోర్ముఖాద్వత్సస్యవిజయలక్ష్మీపరిగ్రహ
వృత్తాంతశ్రవణమహోత్సవేనచరితార్థయామఃశ్రోత్ర
వృత్తిం॥ ౨౨॥ మంత్రిణః ॥ యదాజ్ఞాపయతిదేవఇతిభౌరిక
ముఖాత్తథాకుర్వంతి । ఏషసామదానా చరణరూపస్సంగ్ర

తః-తత్ప్రాంగణమధివసతః - ఉపాన్వధ్యాఙ్వసఇతిసకర్మత్వం॥ ౧౮॥
౨౨॥భూరిసువర్ణంతత్రనియుక్తోభౌరికఃకనకాధ్యక్షః॥ ౨౩॥౨౬॥ నీరా

జనానామాప్తిసమృద్ధయే శరత్కాలకర్తవ్యశ్శాంతికర్మవిశేషః- స చగజప్రాధాన్యేనాశ్వప్రాధాన్యేనద్వివిధః-తదుక్తంశౌనకేన - నవమ్యామాశ్వయుజ్యాసేకార్తికాయామథాపివా। హస్తినీరాజనంకుర్యాద్రాజాజనసమృద్ధయే ॥ అశ్వనీరాజనంకుర్యాదశ్వానాంహితకామ్యయా। తద్వచ్చైవాశ్వయుజ్యాసేపూర్వపక్షేనృపోత్తమేతి - తత్రద్వితీయంప్రత్యాహ వాజినీరాజనేతి॥వీతిహోత్రస్యహుతభుజః॥ యాత్రేతి॥ మహోత్సవేషు-అహంప్రథమోహంప్రథమఇతియస్యాంక్రి

హః ॥ ౨౩ ॥ పురుషౌ॥సప్రణామంగృహీత్వామూర్ధ్నినిధాయమహారాజప్రసాదమభినందతః॥౨౪॥మంత్రిణః॥భద్రావితఏత్యాయువరాజవిజయవిఖ్యాతయఃపరాక్రమపల్లవితామహారాజసదసఃకర్ణపూరీక్రియంతాం॥౨౫॥ పురుషౌ॥ సావధానమవధారయతుమహారాజః॥ ౨౬॥ ప్రథమః ॥ దేవ దేవస్య ప్రసాదేనవాజినీరాజనాసమిధ్యమానస్యవీతిహోత్రస్యవిజయప్రదానేనద్విగుణితోదగ్రప్రతాపేప్రతాపరుద్రేప్రతిష్ఠమానే॥ యాత్రారంభమహోత్సవాహంప్రథమికానిర్యచ్చమూడంబరేతుణ్ణక్షోణితలోత్థితేతిబహులేపాంసావియద్వ్యాపిని। జేతవ్యాస్సకలాదిశస్స్వవిభుతామంతఃపిధాయాధికతాస్సాతాస్వపిపలాయితాఇవదృశాంనైవాభవన్గోచరాః॥౨౭॥ అనంతరంచ ॥ ఉద్వేలచ్చతురఙ్గిణీకలకలోనాయంచమూడంబరోవేదండందుందుభిగర్జితంత్రిపురజిత్కల్పాం

యాయామసావహంప్రథమికా - మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః- స్వార్థేకప్రత్యయః - స్వవిభుతాంనిజవ్యాపకత్వంఅత్రానుపహితదిగ్గతంవిభుత్వంచఉపహితాస్వపిప్రాచ్యాదిషూపచర్యతే - అత్ర సేనారజోవ్యాప్తినిమిత్తస్యదిశామదర్శనస్యభయనిమిత్తపలాయనహేతుకత్వోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షాలంకారః॥ ౨౭ ॥ ఉద్వేలదితి ॥ పరితోధాటీషు॥ శత్రుదేశావమర్దాయసద్యస్సుభటఘోటకైః । విజిగీషోఃప్రవృత్తిర్యాసాధాటీతినిగద్యతఇత్యుక్తలక్షణాసు-ఆటోపపటీయసీషు సంరంభ

పటుతరాసు సర్వతోముఖసంభ్రమాస్విత్యర్థః-ఇతివిస్మితమిత్యన్వయః-ఉద్వేలార్ణవకోలాహల కల్పాంతపటహ ప్రణాదకల్పయోశ్చమూసంరంభదుందుభిగర్జితయోరభూతపూర్వయోరనుభవా దద్భుతమభూదిత్యర్థః-అథసైనికాభినివేశదర్శనానంతరం-దిగీశైరింద్రాదిభిరపిత్రస్తం కిముతాన్యైరంతరాళవర్తిభిరితిభావః-ఉభయత్రభావేక్తః॥ ౨౭॥౨౮॥ మఘోనఇంద్రస్యేమాంమాఘవనీందిశంప్రాచీం ॥ సైన్యరజసా సూర్యేతిరోహితేసత్యుత్ప్రేక్ష్యతే రదనేతి॥మామర్క-మయంవీరరుద్రో

తథకార-రవః।ఇత్యాటోపపటీయసీషుపరితో ధాటీషుభారా
నముచ్ఛేషాశేషఫణాస్వవిస్మితమధత్రస్తందిగీశైరపి॥ ౨౮ ॥
పురోధసః ॥ అహోనిరంకుశమోజాయితమంత్రిచమూపతీనాం ॥ ౨౯ ॥ ద్వితీయః॥ అథయువరాజాజ్ఞయాప్రథమం మాఘవనీందిశంప్రచలితానిసైన్యాని॥రథేనాభిముఖీయాం తంవీరరుద్రోవిలోక్యమాం।మృష్యతేనాయమిత్యర్క-సైన్యరేణౌతిరోహితః ॥ ౩౦ ॥ మంత్రిణః।తతస్తతః॥౩౧॥ద్వితీయః ॥ అనంతరంసేనాగ్రగైరేవపౌరస్త్యైఃక్షుద్రక్షత్రియాన్విజిత్యసర్వపథీనేనాటోపేనపటీయసితస్మిన్మహతిజతే ప్రచలతి॥ యుద్ధాయసమనహ్యంతకళింగాస్స్ఫుటపౌరుషాః। మాద్యద్ద్విపఘటోద్దామసంభ్రమాడంబరోద్ధతాః ॥ తైస్సార్ధమంధ్రచమూపతీనాంపరాక్రమధనేమహత్యాయోధనే
౩౨॥పీత్వామాంసోపదంశంద్విరదగళగళద్రక్తమైరేయధా

నమృష్యతేనసహతే పరిపంథిబుద్ధ్యేతి భావః॥ ౩౦॥౩౧ ॥ పౌరస్త్యైః ప్రాచ్యైః సర్వాఃపథోవ్యాప్నువతాసర్వపథీనేన ॥ యుద్ధాయేతి॥ మాద్యద్ద్విపానాంఘటాఃసంగ్రామాదౌసజ్జనాని- కరిణాంఘటనాఘటేత్యమరః-తాసాముద్దామసంభ్రమేణాధికాటోపేన ఆడంబరేణసంగ్రామపటహప్రణాదేన ఉద్ధతాః॥ ౩౨॥ యుద్ధేవీరరుద్రఖడ్గస్యకాలభైరవసమాధిమాహ పీత్వేతి॥మాంసేనోపదశ్యమాంసోపదంశం మాంసముపదంశంకృత్వేత్యర్థః - ఉపదంశస్తృతీయాయామితిణముల్ప్రత్య

యః-మాంసస్యదంశనక్రియాకర్మత్వేపి పానక్రియాకరణత్వాత్తృతీయోపపదత్వం- తృతీయాప్రభృతీన్యన్యతరస్యామితివికల్పాదుపపదసమాసః - మస్తిష్కంనామమస్తకస్థితోగోర్ధాపరపర్యాయోమేదోవిశేషః-తల్లగ్నైః కీకసైరస్థిభిః సృష్టదంష్ట్రైః॥ ౩౩॥ ౩౭॥ భిన్నేతి॥ప్రతిభయే

భాం మత్తేభమస్తిష్కులగ్నైః ర్దళితనృపవపుఃకీకసైః స్సృష్ట దంష్ట్రైః। బిభ్రచ్ఛ్రౌర్యాంత్రమాలాం జనితజనభయో భైరవాకారఘోరస్సంగ్రామోర్వ్యాఃకళింగై ర్బలివిధిము కరోద్వీరరుద్రస్యఖడ్గః॥౩౩॥పురోధసః॥ మానుషవేషతిరోహితేనా పినాకతీయవిష్ణునా కించిదావిష్కృతోనిజప్రభావః॥ ౩౪ ॥ మంత్రిణః॥సహస్రాతిశయాద్భుతం।అహోపరాక్రమాతిభూమిఃప్రతాపరుద్రస్య॥౩౫॥పరి॥ సరిసఖువి ద జమమహారాఅరుందణరేసరణదణేణ కిదంవ జకాఅఇకుళంపహువాణఖమ జకుళదేవదాఏ సఅభూదేవంస పసంతివి సెసాణ జంత తఖుకిఅజువరాఏణ॥ఛా॥ సదృశంఖల్వేతత్ యన్మహారాజగురునరేశ్వరనందనేన కర్తవ్యం యత్కాకతీకులప్రసవానాంతుమం యత్కులదేవతాయాః స్వయంభూదేవస్యప్రసత్తివిశేషాణాంయుక్తం తత్ఫలుకృతే యువరాజేన॥ ౩౬ ॥ రాజా-సప్రమోదగద్గదం॥ తత స్తతః॥౩౭॥ ప్రథమః ॥ అనంతరం ॥ భిన్నోద్యద్వైరివీరప్రతిభయమకుటాటోపసంజాతరాహుభ్రాంతి భ్రశ్యత్పతంగాభయకరపృతనారేణుబద్ధాంధకారా। ఆసీత్సంగ్రామవేళావిహారద

నభయంకరేణమకుటాటోపేనసంజాతయా రాహుభ్రాంత్యాభ్రశ్యతఃక్లిశ్యమానస్యపతంగస్యసూర్యస్యాభయకరణేనాభయసాధనేన- మకుటాచ్ఛాదకతయారాహుభ్రాంతినివర్తకత్వేనేతిభావః - చమూరేణునాబద్ధాంధకారా అతఏవసంగ్రామవేళాయారాత్రిత్వంప్రతీయతే - తత్రేభకుంభనిర్గతాముక్తాఏవతారాః అస్మద్రోమముఖమేవచంద్రో

క్షూదిత్యాహ విహరదితి॥౩౭॥వృత్రేతి॥ వృత్రారాతిరింద్రఃతస్యదిక్ ప్రాచీ- పారంపూర్వపయోధేఃపారేపూర్వపయోధి-పారేమధ్యేష ష్ఠ్యావేత్యవ్యయీభావః ॥ ౩౯ ॥ మునావితి॥ లోపాముద్రాసుహృది మునావగస్త్యేనికటస్థేసమీపస్థేపి - అగస్త్యోదయేనద్యోనిర్మలాభవంతి- తదుక్తంవరాహసంహితాయాం- ఉదయేచమునేరగస్త్యనామ్నఃకుసు

సిలతోద్భిన్నమత్తేభకుంభప్రోద్యన్మక్తాఘుతారానికరపరివృ తస్వర్వ్యభూవక్త్రిచంద్రా॥ ౩౮ ॥ అనంతరంయువరాజా జ్ఞయా ॥ వృత్రారాతిదిగంతరాళవిజయప్రఖ్యాతవిక్రాం తయః పారెపూర్వషయోధికల్పితజయస్తంభాస్స్ఫురత్తేజ సః । వేలాకాననవాసిగీతవిభవందేవస్యదోర్విక్రమం శృ ణ్వంతోముహురంధ్రసైన్యపతయఃప్రాప్తాదిశందక్షిణాం॥ ౩౯॥తత్రచ॥ మునౌలోపాముద్రాసుహృదినికటస్థేపిమహ తాభవంత్యేతానద్యఃకలుషపయసస్సైన్యరజసా। ఇతీవవ్యో మాగ్రేమలయపవనాందోళితశిఖాః పతాకాస్సోత్ప్రాసాః ప్రతిపదమనృత్యన్నతితరాం ॥ ౪౦ ॥ అనంతరం। పాండ్యప్ర ముఖాన్దాక్షిణాత్యాన్క్షితీశ్వరాన్ శరణముపగతాన్కా కతీయ వీరరుద్రస్య చమూపతినిర్విశేషం సంభావ్యత్తైస్స హప్రతీచీందిశంప్రతిచలితః॥ ౪౧॥ మంత్రిణః॥సాధుసాధుస మాచరిత మాత్మనీనంపాండ్యైర్యత్పూర్వమేవదేవస్యచర ణమూలంప్రాప్తాః॥తతస్తతః॥౪౨॥ద్వితీయః॥తత్రచ॥ పా శ్చాత్యానాంధ్వజేషు స్థితమధికభరప్రస్తదండేషు గృధ్ర

మాయోగమలప్రదూషితానిహృదయాని సతామివస్వభావాత్పునరం బూనిభవంతినిర్మలానీతి-తథాపికాలుష్యమితివిరోధద్యోతకోపిశబ్దః- సో త్ప్రాసాఃసోపహాసాః-లోకేకశ్చిత్ప్రబలం కంచనవిజిత్య సోపహాసము న్నతస్థలేచలచ్ఛిఖోనరీనర్తి-తద్వదితిభావః॥ ౪౦॥ ౪౧॥ సాధ్వితి॥ ఆత్మ నేహితమాత్మనీనం-ఆత్మన్విశ్వజనేత్యాదినాఖప్రత్యయః॥ ౪౨॥ పాశ్చా త్యానామితి॥ పశ్చాద్భవాఃపాశ్చాత్యాః-దక్షిణాపశ్చాత్పురసస్త్యక్-

తేషాంధ్వజేషుగృధ్రవ్రాతైః స్థితమితియత్తదేవగారుత్మతమస్త్రంస మజని-యుద్ధాత్పూర్వంగృధ్రైరేవతత్ఫలంకృతమితిభావః- తదుక్తంవ రాహసంహితాయాం॥క్రవ్యాదకౌశికకపోతకకాకకంకైః కేతుస్థితైర్మ హదుశంతిభయంనృపస్యేతి- అత్రక్రవ్యాదాగృధ్రాదయఇతి తద్వ్యా ఖ్యాతోత్పలపరిమళకారః-తర్హిపునర్యుద్ధస్యకింఫలమతఆహ విజయేతి॥

వ్రాతై ర్యచ్చండతుండాహతి విహతవపుష్యాతతక్షేత్తవ
త్రైః। అస్త్రంగారుత్మతంతత్సమజనివిజయప్రార్థినామంధ్ర
సైన్యప్రస్థానాంజన్యమన్యస్మిన్నిజనిబిడభుజాదండకండూవిడం
బః॥ ౭౩ ॥అనంతరం॥జిత్వాప్రతీచీమథవీరరుద్రఃప్రత్యర్థినా
రీనయనాంబుపూర్ణాం। రేవాం సముత్తీర్యగజానుబద్ధసేతుం,
విజేతుంగతవానుదీచీం ॥ తత్రాంగవంగకళింగమాళవప్ర
భృతయస్సర్వే భూపాలామిళిత్వా యుద్ధాయబద్ధాదరాః
పురతఃప్రాదురభవన్॥౭౪॥మంత్రిణః॥ అహోఽపరమనా
త్మవేదితోదీచ్యానాం యత్ప్రతాపరుద్రస్యాపిపరిపంథినో
భవంతి॥౭౫॥రాజా॥తతస్తతః॥ ౭౬ ॥ ప్రధమః॥అనంతరం
సమమనీకినీభిరాపతంతిరాజకానివిలోక్య - సగర్వమేవము
క్తంసేనాపతిభిః ॥ రేరేఘూర్జరజర్జరోసిసమరేలంపాకకిం
కంపసేవంగత్వంగసికింముధాబలరజఃకాణోసికింకొంకణ ।
ప్రాణత్రాణపరాయణోభవమహారాష్ట్రాపరాష్ట్రోస్యమీ
యోద్ధారో+వయమిత్యరీనభిభవంత్యంధ్రక్షమాభృద్భటాః॥

ప్రస్థానామగ్రగామినాం-ప్రష్ఠోఽగ్రగామినీతినిపాత్యతే- జన్యంయుద్ధం-కండూవిడంబఃకండూయాపనయనం॥ ౭౩ ॥ జిత్వేతి క్త్వాప్రత్యయేనైవానంతర్యేసిద్ధే అథశబ్దోవిళంబాభావసూచనార్థః - నయనాంబుపూర్ణాందుస్తరామిత్యర్థః-తరణోపాయమాహ గజానుబద్ధసేతుమితి॥ రేవాంనర్మదాం॥౭౬॥సమమనీకినీభిస్సేనాభిస్సహ- రాజకానిరాజసమూహాః-గోత్రోక్షేత్యాదినావుఞ్ ప్రత్యయః॥ రేరేఇతి॥ వ్యాఖ్యాతంనా

+ వయమంధ్రనాథసుభటాఃప్రత్యర్థిదావానలాఇతి - పా.

యకప్రకరణే॥రోషసంబంధ వచనరూపమితిరోషసంబంధసంభ్రమవచ నరూపమిత్యర్థః॥ ౪౭॥౪౮॥ స్వాత్మనితనుత్యజామంతేస్వయమేవదివ్య త్వంసంపాదయామీతిస్వర్గంగాయాయోయంమహానహంకార స్తన్ని వారకోయంమహాహవః-తదతిశౌయిమహిమేత్యనుపమసైనికపరాక్ర మఇత్యాహయస్త్రత్రేతి॥ సురాణాంభావస్సురభూయం- భువోభావఇ తిక్యప్-అత్యాక్షీత్ త్యక్తవతీ- ఆరాత్సమీపే॥ ౪౯॥ భయేనప్రచ్ఛన్న

ఏతద్రోషసంబంధవచనరూపంతోటకం॥౪౭॥౪౮॥సాహుసా హుచమూవఈణవఅణ।ఏంవఘణిఅడుణకిరిసఉవంకతతెహిం ॥ ఛా॥ సాధుసాధుచమూపతీనాంవచనం । ఏవంఘణిత్వాపునః కీదృశముపక్రాంతంతైః॥౪౮॥ప్రథమః॥కింకథ్యతే । సైనికా నాంనిరుపమః పరాక్రమః ॥ యస్త్రత్రభవదాహవస్తమ ఖిలంజానాతి భాగీరథీయాత్యాక్షీత్సురభూయకారణ నిజా హంకారముచ్ఛృంఖలం । ఆరాద్వీక్ష్యసమగ్రమంథ్రసు భటపోగ్నాగ్ణఖడ్గావళీ ధారాతీర్థముపేత్యదివ్యనగరీమారో హతోభూపతీః॥౪౯ ॥ అనంతరం తత్రప్రలీనాత్మనఃప్రతి పక్షభూపాలానన్వేష్టుకామాస్త్రిలింగ సైనికాస్తత్తద్దేశవే షభాషాదికమావిష్కృత్యాజ్ఞాస్సర్వతఃపర్యటంతిస్మ - జీవ గ్రాహంగృహీత్వాసమానయంతిస్మ యువరాజాంతికం ॥ ౫౦॥మంత్రిణః ॥ సాధీయాన్ఖలుసైనికానాముద్యమః । ఏత

వృత్తీన్పార్థివాన్ప్రచ్ఛన్నమార్గైర్వాసాధయన్నిత్యాహఅనంతరమితి జీవగ్రాహంగృహీత్వేతి-జీవతీతిజీవః-ఇగుపధలక్షణఃకప్రత్యయః- జీవం తంగృహీత్వేత్యర్థః॥నచహన్యాత్ స్థలారూఢంనక్లీబంనకృతాంజలిం।నభీ తంనపరావృత్తం సతాంధర్మమనుస్మరన్నితిభీతవధే మనునానిషేధస్మర ణాదితిభావః-సమూలేత్యాదినాణముల్ప్రత్యయః - కషాదిత్వాదనుప్ర యోగః॥౫౦॥ ఇష్టజనాతిసంధానమధిబలలక్షణం- తత్తేష్టంప్రకృతోప యోగి- జనాతిసంధానంవంచనమిత్యేవమర్థంమత్వాయోజయతి॥ఏతది

తి॥ ప్రకృతోపయోగిచ్ఛద్మాచరణమాత్రమనుభూతాహరణం తేనపరవం చనమధిబలమిత్యనయోర్భేదఇతిద్రష్టవ్యం॥ ౫౧॥ ౫౩॥ ఏషఇతి॥ భయ ప్రతిపాదనాదితిఅపకారికృతభయప్రతిపాదనాదిత్యర్థః॥ ౫౪॥ కాతర్య మేవరాజ్ఞాంశ్లోకత్రయేణాహ అంగాఇత్యాదినా॥పలాయఃపలాయనం

తచ్ఛ్రీకృతోపయోగిత్వేనవంచనాదధిబలం॥౫౧॥రాజా।తత్ర॥ ౫౨॥ద్వితీయః॥ అనంతరంనరపతయోనిజపరిజనేష్వప్యకృతవిశ్వాసాః ప్రతాపరుద్రస్యపాదమూలమేవ శరణముపగతాః॥౫౩॥పరిజనః॥ అహెూణరవఈణ * సంఝుసకాఅరంతణ॥ఛా॥అహెూనరపతీనాంసాధ్వసకాతరత్వం। ఏషభయప్రతిపాదనాదుద్వేగః॥ ౫౪ ॥ ప్రథమః॥కిముచ్యతేకాతర్యమితి ॥ అంగాస్సంగరభీరవస్సమభవంశ్శోచ్యాః † పలాయాకులాః కాశ్మీరాస్స్మరణీయ విక్రమకథాస్థూణానిరీణశ్రీయః । లంపాకాభయకంపమానవపుషోవంగానిరంగీకృతానేపాలాఃపరిపాలనవ్యసనినస్సింహాశ్చనీరంహసః॥౫౫॥

అపిచ ॥ కాంభోజాఃక్షుతకుంభినీపరిచయాః ప్రాప్తవ్రణాస్సేవణాగాఢాః పీడితవిగ్రహాః శ్రితకులగ్రావాంకణాః కొంకణాః । లాటాఃపాటితమూర్తయఃపరిగళద్ధీవిహ్వలాస్సింహలాః కర్ణాటాః పరిపూర్ణవేపథుభృతస్తంద్రాళవోమాళవాః॥౫౬॥కించ॥భోజావ్యర్థభుజాయుధాఃక్షుతనిజస్త్రీకేళయఃకేరళాః పాండ్యాఃఖండితవిక్రమాః ప్రకటితహ్రీజర్జరాఘూర్జరాః । పాంచాలాఃప్రణతిప్రపంచితభియశ్చా

తత్రాకులాః-ఉపసర్గస్యాయతావితిలత్వం-నిరీణశ్రీయోగతసంపదః-రీణాత్కేర్ణాద్వదిత్యాన్నిష్ఠానత్వం-నిరంగీకృతాఃనిరవయవీకృతాః- నీరంహసోనిర్వేగాః॥౫౫॥కాంభోజాఇతి॥కుంభినీభూమిః- తంద్రాళవోఅసాః నిరుద్యోగాఇత్యర్థః-స్పృహిగృహీత్యాదినాఆలుచ్ప్రత్యయః॥౫౬॥ భో

* ఝంఝునాఅరంతణ యుద్ధకాతరత్వం—† ప్రలాపాకులాః.

జాఇతి॥ చాటూనితాన్యస్యేత్యాదీని ప్రియవాక్యాని తైరుత్కటాః-శ్రి
తపల్లయః ప్రాప్తాల్పగరిమాః॥ ౫౭॥ ౫౯॥ ఆమూలచూడం ఆమూలా

టూత్కటాః కీకటాః కాంపిల్యాశ్శ్రితపల్లయః కృతయశోభం
గాః కళింగా అపి॥ సర్వేహస్తాతిశయం నాటయంతి ॥ ౫౭ ॥
పరి॥ సాశ్చర్యం ॥ అహో వీరరుందంస అఇసఇద తిహువ
ణాఇ జుంఝావదాణాఇ॥ ఛా ॥ అహో వీరరుద్రస్య అతిశ
యితత్రిభువనాని యుద్ధాపదానాని॥ ౫౮॥ రాజా ॥ సహర్షం।
మహతీం ప్రతిష్ఠామారోపితం ఖలు కాకతీయకులం విశ్వైకవి
జయినా వత్సేన॥ ౫౯ ॥ పురోధసః॥ ఆమూలచూడం ఫలితాః
ప్రసత్తయః కాకతీయాన్వయదేవతానాం॥ ౬౦ ॥ రాజా॥
తతస్తతః॥ ౬౧॥ ప్రథమః॥ అనంతరం సకలదిగ్విజయసముత్తే
జితతేజోవిలాసః సర్వనరేశ్వరాణాం తాని తాన్యుపాయ
నాని స్వీకృత్య సమగ్రైస్సైన్యైస్సపత్నైర్మహీభృద్గణైరాశ్రి
తేన మహతా బలార్ణవేన న్యవర్తత విశ్వైకవీరో వీరరుద్రః॥
౬౨॥ మంత్రిణః। సహర్షం ॥ కుత్రేదానీం రాజపుత్రః॥ ౬౩॥
ద్వితీయః॥ సాంప్రతం కింకుర్వాణరాజలోకస్సర్వానపి సేనా
పతీన్నగరం ప్రస్థాప్య కతిపయమౌలపరివృతః కాకతీయవీరః
స్వైరం గోదావరీపరిసరారణ్యేషు మృగయాకుతూహలీ వి
హరతే॥ ౬౪॥ మంత్రిణః ॥ సవిమర్శం - మహారాజనూనం త్వా
ర్ధక్యవశాసతి వసుమతీం యౌవరాజ్యమేవ బహుమన్యతే రాజ
పుత్రః॥ ఏషా ప్రాప్త్యాశా॥ దిగ్విజయాకృష్టనరేశ్వరవృత్తాం
తస్య వ్యాపిత్వాత్పతాకా నిరూపితా॥ ౬౫॥ రాజా॥ తదచిర
మేవ యుష్మాభిరానేతవ్యో వత్సః । అనునేతవ్యశ్చ రాజ్యా
భిషేకాయ ॥ ౬౬ ॥ మంత్రిణః॥ యదాజ్ఞాపయతి దేవ ఇతి ని

గ్రం॥ ౬౦॥ ౬౩॥ కింకుర్వాణరాజలోకః కింకరీభవద్రాజవర్గః - మౌలం
మూలబలం॥ ౬౪॥ ఏషా ప్రాప్త్యాశేతి। రాజ్యాభిషేకస్య మృగయాల
ఘుణ ప్రతిబంధకోపనిపాతేన శంక్యమానత్వాదితి భావః - పతాకాం వోజ

యతిదిగ్విజయేతి॥ ౬౫॥ ౬౭॥ ఆలానమితి॥ ఆలానంబంధనస్తంభః-నిగ ళానిశృంఖలాని- పాతితధూర్గతఃపాతితాధోరణః- కరిగ్రామణీఃరాజ ప్రియోగణపతిర్నామగజశ్రేష్ఠః॥భ్రశ్యత్పణ్యపథమిత్యాదౌశంకాత్రా సయోర్నిరూపణాత్సంభ్రమఇత్యాహఏషఇతి॥ ౬౮॥ కటకంనగరం ॥ ౬౯॥ ౭౦ ॥ పిత్రేతి॥ గజాస్యోగణేశః- అత్రేష్టార్థస్యమహాభిషేకస్య

పాటింతాః॥౬౭॥ నేపథ్యే॥ ససంభ్రమంభోభోనాగరికాః
సత్వరమపసరతదూరంయదిదానీం॥ ఆలానంతరసానిపాట్య
నిగళాన్యుచ్ఛిద్యధూతాంకుశో వె గోత్పాటితధూర్గతః కటత
టీనిర్యన్మదాంబుస్రుతిః । భ్రశ్యత్పణ్యపథంచలద్గజహయం
బిభ్యజ్జనౌఘంపురంవిష్వగ్వ్యాకులయత్యమందరభసస్స్వై
రంకరిగ్రామణీః ॥ ఏషశంకాత్రాసరూపస్సంభ్రమః ॥
౬౮॥రాజా॥ఆకర్ణ్య సస్మితం।కథంవ్యాకులయతికటకంకరీం
ద్రః॥౬౯॥ పురుషః॥ మహారాజనూనమిదానీంనగరంప్రవి
శతాంనరేశ్వరోపాయనానాం ద్విపానాంగంధానిలాయ
సంక్రుధ్యన్నిరర్గళో జాతఃప్రధానహస్తీ॥౭౦॥ పురోధసః॥
[illegible]త్రాస్వయంభూపతినోపదిష్టంప్రతాపరుద్రస్య మహాభి
షేకం । నిర్విఘ్నమాపాదయితుంగజాస్యఃకరేణురాజాకృ
తిరభ్యుపైతి॥ఏషగర్భబీజోద్భేదనాదాక్షేపః॥ ౭౧॥ రాజా॥
సహర్షం॥ తర్హివయమపిప్రమదవనద్వారప్రాసాదమారు
హ్యగజేంద్రమవలోకయిష్యామ ఇత్యుత్థాయనిష్క్రాంతా
స్సర్వే॥౭౨॥ ఇతినాటకప్రకరణే - వీరరుద్రవిజయోనామ
తృతీయోంకః ॥ .... *

నిర్విఘ్నమిత్యనేనగణేశప్రసాదరూపోపాయానుసరణాదాక్షేపః- ఇష్టా ర్థోపాయానుసరణమాక్షేపఇతిలక్షణాత్ । అతఏవాత్రగర్భబీజోద్భేద నాదిత్యాహతస్యప్రాప్త్యాశాసంబంధిత్వాన్నైవంవిధత్వాదితి ॥ ౭౧ ॥ అంతఃపురోచితంరాజ్ఞోవనంప్రమదవనం- జ్యాపోరితిహ్రస్వః ॥ ౭౨ ॥

ఇతితృతీయోంకః.................................. *

నీచపాత్రద్వయయుక్తం ప్రవేశకం ప్రారభతే తతఇతి॥ తత్ర ప్రతిహారప్రవేశాత్పూర్వః కథాభాగః పూర్వాంకశేషతయావృత్తః - తతః ప్రవిశతి ధాత్రీ చెటీచ॥ ధాత్రీ॥ సరోషం। హంజె ఎఆరిససహంసకంజపంజా ఉళరాఅఉళమహూసవెవి సఅళా విరఅణీ కెణసమంతుపణీదా॥ ఛా॥ హంజే-ఏతాదృశసహస్రకార్యపర్యాకుల రాజకులమహోత్సవేపిసకలాపిరజనీ కేనసమంత్వయానీతా ॥ ఈరిసమహగ్ఘాఇభూసణాఇమదో చోరిఆఇ కహంణపింణాద తుఏదాసీఏఉంతీఏ ॥ ఛా॥ ఈదృశమహార్ఘాణిభూషణానికుతశ్చోరితానికథం నవిజ్ఞాతం త్వయా దాస్యాఃపుత్ర్యా॥ సఅళాదిసోజెఊణచఉరంతసామంతపరివారోపఆవరుందో ణఅరంపవిఠ్ఠో॥ ఛా॥ సకలాదిశో జిత్వా చతురంతసామంతపరివారః ప్రతాపరుద్రో నగరం ప్రవిష్టః॥ కుళదేవదాపపసంతీఏమహారాఅంసఅంణావి పురోహిదాణఅణురోహేణఅమంచాణఅణువంటణేణ పఆణభాఅహేపణఖోణీవితవోవిసేసెణఅహ్మారిసంసపరిఅణంసనుకిదపరివాపణఅంభువగఅమహారంజాహిసెఓజువరాఓసంజాఓ॥ ఛా॥ కులదేవతాయాః ప్రసత్త్యామహారాజస్యాజ్ఞయా పురోహితానామనురోధేన అమాత్యానామనువర్తనేన ప్రజానాం భాగధేయేన క్షోణ్యాస్తపోవిశేషేణ అస్మాదృశస్య పరిజనస్యసుకృతపరిపాకేన అభ్యుపగతమహారాజ్యాభిషేకో యువరాజస్సంజాతః ॥ ఎంవవి పఆఇణీమమహూసవాఉళీఅమోంతూణకహిందా॥ ఛా॥ ఏవమపిఏకాకినీం మాంమహోత్సవాకులితాంముక్త్వా ఉత్తరస్తూత్తరాంకశేషతయావర్తిష్యమాణ ఇతిద్రష్టవ్యం॥ హంజేచేటి- హండేహంజేహళాహ్వానేనీచాం చేటీంసఖీం ప్రతీత్యమరః ॥ ఈరిసెతి॥ మహార్ఘాణిమహామూల్యాని-దాస్యాఃపుత్ర్యా- పుత్రెన్యతరస్యామితి

వికల్పాదలుక్॥ విమర్శసంధింయోజయతి॥ అనేనేతి॥అనేనగ్రంథసంద
ర్భేణేత్యర్థః- ప్రతిపక్షనివృత్త్యా కార్యనిశ్చయోనియతాప్తిః - తస్యాః

కుత్రస్థితా॥అనేనరోషవశాన్నియతాప్తిప్రదర్శనముఖేనబీ
జస్యావమర్శాద్విమర్శసంధిః। చెటీగతదోషప్రఖ్యాపనాద
పవాదోంగం ॥ ౧ ॥ చెటీ॥సామిణిఅవరాహంసహంస॥ఛా॥
స్వామినిఅపరాధంసహస్వ॥ఇతిపాదయోఃపతతి॥ ౨॥ ధా
త్రీ॥ సభ్రూభంగం। దాసీఏఉంతిపడచలేణసంపదంసణప
డిమంజేసి। జపణామేణఈరిసావరాహంసిఢిలేసి॥ ఛా॥ దా
స్యాఃపుత్రిపటాంచలేనసర్వదంశనంపరిమార్జయసి। యత్ప్రి
ణామేనఈదృశాపరాధంశిథిలయసి।ఏషరోషసంభావణరూ
పస్సంఫెటః॥ ౩॥ చెటీ॥ ఈరిససహావాఎంవతుమ। తాణి
ంకారణకోవిణీఅూదీఅణువంటిదుఅహంణపంజంతా॥ ఛా॥
ఈదృశస్వభావైవత్వం-తస్మాన్నిష్కారణకోపినీంభవతీమ
నువర్తితుమహంనపర్యాప్తా॥ ౪॥ధాత్రీ॥సరోషశిరఃకంపం।
వంకసీలెదుంళళిఏలూణకంణణాసిఅతుమ్మబంధిఊణకారాంగ
హంభాఅణకరెమి॥ ఛా॥ వక్రశీలెదుష్టలితెలూనకర్ణనాసి
కాంత్వాంబద్ధ్వాకారాగృహభాజనంకరోమి। ఇతిబాహుబం
ధనంనాటయతి।ఏషబంధనరూపోవిద్రవః॥ ౫॥చేటీ॥సభయకం
పం। సామిణిరంఖహిరంఖహి అసరణంఇరవరాహంఇమంజణ
ఛా॥ స్వామినిరక్షరక్ష అశరణంనిరపరాధమిమంజనం॥
తుహంఅంతిఆఏహిడింబంసమగంఛతీఏఅహంబళంకారేణణీదా॥
ఛా॥ తవఅత్తికయాహిడింబాశ్రమంగచ్ఛంత్యా అహంబ
లాత్కారేణనీతా॥ తంధపడిఊలదెంవపసాదఅతీఏవిళవిదకి

ప్రదర్శనముఖేనబీజస్యగర్భసంధౌ ప్రసిద్ధస్యావమర్శనాత్ పర్యాలోచ
నాత్॥౧॥౫॥తవఅత్తికయాజ్యేష్ఠభగిన్యా-అత్తికాభగినిజ్యేష్ఠేత్యమరః

౬॥౧౦॥ప్రతిహారప్రవరః ప్రతిహారవృద్ధః॥ దీపరింఛోళిం దీపపద్ధతిం॥౧౧॥

కరేమి॥ ఛా॥ తత్ర ప్రతికూలం దైవం ప్రసాదయంత్యా తయా
విలంబితం కింకరోమి॥ ౬॥ ధాత్రీ॥ సరోషహుంకారం॥ ఎఆ
రిసరాఅఉళమహూసవఉంఝిఅహిండిబాలఅగడసెళేసుకితి
మంతఅతాడింజఇ మదభాఇణీఏ॥ ఛా॥ ఏతాదృశం రాజ
కులమహోత్సవముజ్ఝిత్వా హిండింబాలయగండశైలేషుకి
మితిమస్తకం తాడ్యతే మందభాగిన్యా॥ ఏషగురుతిరస్కృతిరూ
షోద్రవః॥ ౭॥ చేటీ॥ సామిణిసహేహి విళబిఅ। తుఏకాదంవ
మంగళోవఆరసింఘుణివంటెమి॥ ఛా॥ స్వామినిసహస్వ విలంబి
తం- త్వయాకర్తవ్యం మంగళోపచారం శీఘ్రంనివర్తయామి।
ఇతివపుషాప్రణమతి॥ ౮॥ ధాత్రీ॥ సప్రసాదం॥ హంజెఉంరె
హిఉంరేహి॥ ఛా॥ హంజెఉత్తిష్ఠఉత్తిష్ఠ॥ ఏషావిరోధశమన
రూపాశక్తిః॥ ౯॥ చేటీ॥ సహర్షముత్థాయహస్తావలంబంద
త్త్వా॥ ఇదోఇదోతంతహోాది॥ ఛా॥ ఇతఇతస్తత్రభవతి॥
౧౦॥ ధా॥ కించిత్పరిక్రమ్యపురోవలోక్యచ। కహం ఎసోపడిహార
ంపవరోససంభమణింగఓ। తాపంచాసంణోవిఅమహాభిసేఅ
సమఓ తేణరాఅవుంతంసమగళణీరాఅణదీవరింఛోళి ణింవ
ంటేదుఅంభతరపవిసావో॥ ఛా॥ కథమేషప్రతీహారప్ర
వరః ససంభ్రమంనిర్గతః తస్మాత్ప్రత్యాసన్న ఇవమహాభిషే
కసమయః తేనరాజపుత్రస్య మంగళనీరాజనదీపరింఛోళిం
నిర్వర్తయితుమభ్యంతరం ప్రవిశావః॥ ఇతినిష్క్రాంతే॥ ౧౧॥
ప్రవేశకః॥ తతః ప్రవిశతి ప్రతీహారః॥ ప్ర॥ సాటోపంపరిక్రమ్య
ద్వారేనరపతిసులకలకలమసహమానః సావమానం కనకవేత్ర

ప్రవేశకః॥ తతఇతి॥ దంతీతి॥ రథాశ్వమితి సేనాంగత్వాదేకవద్భావః-

నాగరకులంపౌరసమూహః- స్వైరంఅసంబాధేన॥౧౨॥సంశృణుధ్వమి తిసంపూర్వాత్ శృణోతేరవివక్షితకర్మకాత్ - సమోగమ్యృచ్ఛిత్యాది నాఆత్మనేపదం॥కాకతిభూపతీనాంభూపరిపాలనముదితోదితంభవతీత్యా

లతాముద్యమ్య- రేరేనరేశ్వరాఃశృణుధ్వం॥ దంతివ్యూహ ముపాయినీకృతమముంకుర్వంతుపుర్యాబహిర్యస్యోద్యద్ఘన బృంహితైర్నఘటికాఘంటాధ్వనిశ్రూయతే। దూరేచాస్త్ర రధాశ్వమేతదఖిలంయస్యాతిసన్నద్ధతోనిష్కామత్వవిశ చ్ఛనాగరకులంస్వైరమాచేష్టతే॥ ఏషాతద్జనోద్వేజనరూ పాద్యుతిః॥ ౧౨॥ కించిదుచ్చైః। భోభోకులామాత్యవృద్ధాః ప్రధానాధికారిణఃపరిజనాః పౌరాశ్చసంశృణుధ్వంఏషారు ద్రదేవస్యాజ్ఞా-యథాకిల॥ పూర్వైఃకాకతివంశజైర్నృపతి భిస్సమృద్ధితాయాచిరం యస్యామానుషశంభునాగణపతి క్షోణీభుజాభూత్ప్రథా। యేయంమద్భుజయాకులాద్రివస లింవిస్మారితామేదినీసేయంసంప్రతివీరరుద్రభుజయోరాస్తా త్ప్రతిష్ఠాంస్థిరాం॥ ఏషస్వవంశజానాంకీర్తనాద్గురుకీర్తన రూపఃప్రసంగః॥౧౩॥ పునస్సాటోపంపరిక్రమ్య।అధికృతాః కిమిదానీమారభధ్వే। కిముపకారింతస్స్వయంభూదేవసమా రాధనవిధిః కచ్చిద్దత్తాఃపురదేవతాభ్యోబలయః కిమభ్యర్చి తాస్సర్వేవర్ణవృద్ధాః। కచ్చిత్ప్రసాధితామహాభిషేకవేదిః కింసజ్జీకృతానికనకకలశేషుపుణ్యతీర్థసలిలాని కచ్చిదభ్యర్ణ ముపనీతాన్యుత్తమోపకరణాని కింమంగళముహూర్తేకృతా వధానాజ్యోతిర్విదః కచ్చిదలంకృతాత్రిలింగనగరీమృగీదృ శశ్చ యదిదానీంవసుమతీపాణిగ్రహణోచితమంగళాచార వేషఃప్రతాపరుద్రఃకాకతీయమహారాజ్యలక్ష్మీమహాంతఃపు

హ పూర్వైరితి॥విస్మారితేత్యత్రగతిబుద్ధీత్యాదినాఅణికర్తుఃకర్మత్వం- తస్మిన్నభిధేయేకర్మణిక్తః- ణ్యంతేకర్తుశ్చకర్మణఇతివచనాత్॥౧౩॥ఉ త్తమోపకరణానిఛత్రచామరాదీని - అభ్యర్ణమంతికముపనీతానిసమర్పి

తాని॥ లిఖితపఠితమాబాల్యాదభ్యస్తం నసూతనం భవతీత్యర్థః - స్నాతా
నులిప్తాదివత్పూర్వకాలేతిసమాసః॥ ౧౪॥ పటాక్షేపేణ నేపథ్యాపసర
రేవర్తతే - తత్త్వరధ్వం। అన్యతోగత్వా సంభ్రాన్తక్షేపమవలో
క్య॥ కథం రాజానో న విరమంతి। కించిదుపసృత్య। భో భో భూ
పాలాః యథావకాశమాధ్వం సజ్జీకురుధ్వముపాయనజాతం
నవృథా సమ్మర్దం సహతే మమ వేత్రయష్టిః॥ ఏతదవమానరూ
పం ఛలనం। సమంతాదవలోక్య సగర్వాతిశయం। అహో
తృణీకృతజగతాం క్షితిక్షితాముద్వేలం సమ్మర్దం నివారయతో
మమ ప్రభావః। అథవా కాకతీయదౌవారికాణాం లిఖితపఠిత
మేవ రాజనివారణం॥ ఏష స్వశక్త్యా విస్ఫురణరూపో వ్యవసా
యః॥ ౧౪॥ ప్రవిశ్య పటాక్షేపేణ దౌవారికః॥ దౌవా॥ సా
క్షేపం। అరే కేన ఖల్వసమయవిదా భూపతయో నివారితాః।
మహోత్సవదిదృక్షవస్సర్వే ప్రవిశంతు॥ ౧౫॥ ప్రథమః॥
సరోషం। అరే కాకతీయకులవృద్ధప్రతీహారం మామసమయ
వేదినముదాహరసి॥ ౧౬॥ ద్వితీయః॥ భవతు యో వా కో వా
భవాన్ప్రవేష్టవ్యా నరపతయ ఇతి మహారాజస్యాజ్ఞా। ఏతత్ప్ర
తీహారయోరన్యోన్యరోషసంరబ్ధవచనరూపం విరోధనం॥ ౧౭
ప్రథమః॥ కిమనేన సమం శుష్కకలహేన తావత్ప్రధానా
గారద్వారవేదికామధ్యమధ్యాసీనం పురోహితపురస్కృతం
యువరాజమేవోపసర్పామీతి పరిక్రామతి॥ ౧౮॥ ద్వితీయః॥
అహమపి యథానిర్దిష్టమనుతిష్ఠామీతి పరిక్రామతి॥ ౧౯॥ త
తః ప్రవిశతి యథానిర్దిష్టః ప్రతాపరుద్రః పురోధసో మంత్రిణ
శ్చ॥ పురోధసః॥ కాకతీయకులతిలక యువరాజేన భవతా లీల
యైవ దిశో దశ విజితాః ఇత్యమీ సమ్యగధ్యాసత్యాశిషో వయం॥
కించ॥ ఆద్యాన్వయః కాకతిభూపతీనాం ప్రాప్త త్రిలోకీప్ర
శేన - సూచనం వినైవ ప్రవిశ్యేత్యర్థః॥ ౧౫॥ ౧౯॥ అభిషేకానంతరకార్యం
సిద్ధవత్కృత్యాహ॥ అద్యేతి॥ రాజన్వతీ సురాజ్ఞి - రాజన్వాంత్సౌరాజ్యే

ఇతినిపాతనాత్సాధుః-వీతోపసర్గానిరుపద్రవాః॥౨౦॥విచలనంనామస్వగుణావిష్కరణం తత్ప్రకృతామగుణ్యేనవిశింషన్ యోజయతి-ఏతదితి ॥ ౨౧॥రాజపుత్రేతి॥భద్రాసనమభిషేకోపయోగిపీఠవిశేషః- తదుక్తం వాస్తుశాస్త్రజ్ఞైః ॥ శ్లక్ష్ణంషడంగుళోత్సేధంషోడశాంగుళవిస్తృతం।ద్విద్వాదశాంగుళాయామం(ద్వావింశదంగుళాయామమితిపాఠాంతరం)

ధితాంప్రతిష్ఠాం। రాజన్వతీభూరియమద్యజాతావీతోపసర్గా
స్సకలాఃప్రజాశ్చ॥ ఏషాసిద్ధవద్భావిశ్రేయఙ్కథనాత్ప్రరోచనా॥ ౨౦॥ మంత్రిణః॥సూర్యసోమాన్వయామాత్యమహత్త్వాద్యాధరీకృతా।అస్మాభిరధికుర్వాణైఃకాకతీయకులస్థితిం॥ ఏతత్ప్రకృతానుగుణప్రశంసనాద్విచలనం॥౨౧॥పురోధసః॥ రాజపుత్రసజ్జీకృతేయం మహాభిషేకసామగ్రీ కాకతీయనరేశ్వరక్రమాధిష్ఠితంభద్రాసనంభవదధిరోహణం ప్రతీక్షతే తత్పరిపాలయ స్వయంభూదేవానుగృహీతాంమహారాజస్యాజ్ఞాం॥ ఏతత్కార్యసంగ్రహరూపమాదానం॥౨౨॥ప్రతాప ॥ తర్హికులదేవతాంస్వయంభూదేవంనమస్కృత్యగుర్వాజ్ఞాంవోఢుమిచ్ఛామి॥ ౨౩॥ పురోధసః॥సదృశోయమాచారఃకాకతీయకులప్రదీపస్యభవతః కింతుప్రత్యాసీదతిమహాభిషేకసమయః తదచిరేణైవ విహితకర్తవ్యేనరాజపుత్రేణాగంతవ్యం వయమితఃకరణీయశేషంపరిపాలయామః ౨౪॥ప్రతాప॥యథాదిశంతికాకతీయాన్వయప్రత్యాయయితారఇత్యుక్త్వాయయథోచితంపరిక్రమ్యనిష్క్రాంతాస్సర్వే॥

ఇతినాటకప్రకరణేత్వరితమహోత్సవో నామచతుర్థోంకః.

క్షీరదారుసముద్భవం।పద్మాంకితంభవేద్భద్రపీఠంస్నపనకర్మణీతి - ఏతత్సింహాసనమితివసిష్ఠాదయోవ్యవహరంతి॥ ౨౨॥౨౪॥ ప్రత్యాయయితారోవిశ్వాసయితారః- స్వాధీనత్వసంపాదకావా - ఏతద్వయమేపిగ్రాహ్యావాచఇత్యర్థః - ప్రతిపూర్వాదిణోణ్యంతాత్తృచ్ ప్రత్యయః-ప్రత్యయోధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమరః-సర్వమన్యత్సుగమం॥ ౨౫ ॥ ఇతినాటకప్రకరణే - చతుర్థోంకః. .... *

తత ఇతి॥ జ్యోతిర్విదో మౌహూర్తికాః ॥ అత్ర పూర్వాంకవర్తిభిర్మౌహూర్తికైరసూచితైరేవాత్రానుప్రవిష్టైరభిహితస్యాంకార్థస్య పూర్వాంకార్థానుగతత్వాదంకావతరణమిత్యాహ ఏతదుత్తరేతి ॥ ఆదేష్టేతి ॥ అత్ర బీజయుక్తానాం ముఖసంధ్యాద్యర్థానాం పరమప్రయోజనసం

తతః ప్రవిశంతి జ్యోతిర్విదః ॥ జ్యోతి ॥ ససంభ్రమం పరిక్రమ్య। భో భో త్వరధ్వం కుత్ర పురోధసః కుత్ర వా మంత్రిణః । సమానీయతాం స్వయంభూదేవసమారాధనాసక్తచిత్తతయా విలంబమానో రాజపుత్రః యేన ప్రత్యాసన్నతరో వర్తతే మహాభిషేకముహూర్తః ॥ ఏతదుత్తరాంకస్య పూర్వాంకానుసంగతత్వాదంకావతరణం॥ సవిమర్శాశ్చర్యం । అహో విశ్వాతిశాయినీ కాకతీయకులప్రతిష్ఠా॥ యతః॥ ఆదేష్టా కులదేవతా సభగవాన్ యస్య స్వయంభూశ్శివో యం సజ్జీకురుతే పరాక్రమజితః క్షోణీపతీనాం గణః । యస్మై చ స్పృహయత్యశేషజగతీ తం వీరరుద్రాకృతేర్విష్ణోర్విత్యమహాభిషేచనవిధిం నందంతి సర్వే జనాః॥ ఏష స్వయంభూదేవోపదేశనరేశ్వరవిజయప్రముఖముఖసంధ్యాదిబీజార్థానాం మహాప్రయోజనీభూతమహాభిషేకార్థతయా యోజనాన్నిర్వహణసంధిః॥ ౧॥ సోల్లాసం।నూనమిదానీం॥ స్వప్నేప్యసూత్రితామాజ్ఞాం పాలయంతం కులోద్వహం । నమాంత్యంతర్మ్మదశ్శంభోర్విభోరప్యభినందతః ॥ ఏష ముఖసంధౌ ప్రసిద్ధస్య స్వప్నోపదేశరూపస్య బీజస్యోపగమాత్సంధిః॥ ౨ ॥ ....

కించిదుచ్చైః॥ కల్యాణీ సకలాపి భూతసరణిః క్షేమప్రదా దే

బంధలాభాన్నిర్వహణసంధిరిత్యాహ ఏష ఇతి॥ ౧॥ స్వప్న ఇతి॥ అసూత్రితాం సూచితామప్యాజ్ఞాం పాలయంతమభినందతోను మోదమానస్య శంభోర్విభోర్వ్యాపకస్యాప్యంతర్మ్మదో నమాంతి - అప్రమేయో విచిత్రో హర్షో భూదిత్యర్థః- సంధ్యాఖ్యమంగం యోజయతి ఏష ఇతి ॥ ఉపగమాత్పునరుపగమనాదిత్యర్థః॥ ౨॥ కల్యాణీతి ॥ భూతసరణిః పృథివ్యాదిభూత

సమూహః-కళ్యాణీ అప్రాప్తవికారతయా శుభశంసినీత్యర్థః- శ్రేయః ప్రప్రవేణ శ్రేయస్సంపాదనేన నిర్భరాః- ద్విజనుషాం ద్విజానామాశీర్గిరో జాగ్రతి నిత్యం ప్రవర్తంత ఇత్యర్థః- గ్రహగణాస్సూర్యాదయః ఉన్నతం పదముచ్చసంజ్ఞం స్థానం-తదుక్తం వరాహమిహిరాచార్యైః ॥ అజవృషభమృగాంగనాకుళీరాఝషవణిజౌ చ దివాకరాదితుంగా ఇతి- ఆరూఢాః ప్రాప్తాః-ఏతత్ఫలముక్తం వృద్ధవసిష్ఠసంహితాయాం ॥ ఉత్పాతదోషాదివివర్జితే హి నరాధిపానామభిషేక ఇష్టః। మూలత్రికోణస్వగృహోచ్చమిత్రగృహస్థితైర్వాథ తదంశసంస్థైః । శుభే విలగ్నే సతతం గ్రహేంద్రా దిశంతి లక్ష్మీం విపులాం చ కీర్తిమితి- ముహూర్తశబ్దేనాత్ర షడ్వర్గరూపః కాలవిశేషో వివక్షితః - స చ క్రూరసౌమ్యగ్రహసంబంధవ

వతాః శ్రేయః ప్రస్రవనిర్భరా ద్విజనుషామాశీర్గిరో జాగ్ర
తి। ఆరూఢాః పదమున్నతం గ్రహగణాశ్శ్రియాన్ముహూర్త
శ్శుభైర్నక్షత్రాణి శివంకరాణి శుభదాశ్శాన్యే నిమిత్తోద
యాః॥ తద్వయమేవ రాజపుత్రినయనాయ ప్రయతిష్యామ
హే॥ ఏష ప్రకృతకార్యమార్గణాద్విరోధః॥౩॥ సత్వరం పరిక్ర
మ్య పురో వలోక్య చ సహర్షసంభ్రమం॥ నన్వాగత ఏవ ప్రతా

శాద్ద్వివిధః-తదుక్తం - లగ్నమర్ధం తృతీయాంశో నవాంశో ద్వాదశాంశకః। త్రింశాంశశ్చేతి షడ్వర్గః క్రూరసౌమ్యవశాద్ద్విధేతి॥ తత్రాయం సౌమ్య ఇత్యాహ శ్రేయానితి॥ శుభైస్సౌమ్యగ్రహైః-శ్రేయానతిప్రశస్త ఇత్యర్థః-తదపి తత్రైవోక్తం ॥ షడ్వర్గో భవతి సదా శుభఖచరసముద్భవశ్శుభదః। పాపసముత్థస్త్వశుభస్తస్మాద్గ్రాహ్యస్తు సౌమ్యషడ్వర్గ ఇతి- నక్షత్రాణి రోహిణ్యాదీని రోహిణ్యాద్యన్యతమనక్షత్రమిత్యర్థః- ఏకదా బహూనామసంభవాత్ -శివంకరాణి క్షేమంకరాణి-యద్యపి మేఘర్తిభయేష్వకృఞ ఇత్యత్ర శివంకరశబ్దశ్ఛందస్యేవ న భాషాయామిత్యాహ పదమంజరీకారః - తథాపి క్షేమంకరో రిష్టతాతిశ్శివతాతిశ్శివంకర ఇత్యమరకోశమూలోయం ప్రయోగ ఇత్యనుసంధేయం - నిమిత్తోదయాః దిక్ప్రసాదాదయః॥౩॥ ఎక్సైరితి॥ మంగళసూక్తాని కణిక్రదజ్జనుషం వామా

గ్నేవర్చోవిహవేష్వస్త్విత్యేవమాదీని- ఆలోకశబ్దాజయజయేత్యేవమా దయః - ఆలోకోవందిభాషణఇతివిశ్వః - భూపాఅపివందిభ్రిమఃభూమ యోబభూవురితిభావః - ఉపకరణానిఛత్రచామరాదీని-వందిజనాః-వం ద్యభూభృద్గుణోత్కర్షశ్రావకావందినస్సంశ్రుతాఇత్యుక్త లక్షణాః ॥ ౪॥శుద్ధాంతప్రధానాగారమంతఃపురప్రధానగృహం॥ ౫॥పురాఖలుగణ పతిమహారాజోయస్మిన్ముహూర్తే అభిషేకమనుభూయసమస్తాంభువ

పరుద్రః॥ విప్రైర్మంగళసూక్తిపారముఖరైరాలోకశబ్దోద్య
తైర్భూపాలైఃకరసంభృతోపకరణైరాప్తైరనూనాత్మజైః।
శ్లాఘ్యైర్వందిజనైర్దిగంతవిజయశ్లాఘాసముద్ఘోషణైస్త్రీని
వర్గైశ్చయథోచితంపరివృతోనీరాజనోద్యోగిభిః ॥ తద్వ
యంచాస్థానీమేవగత్వాసముచిత మాచరిష్యామఇతిపరిక్రా
మంతి॥ ౪ ॥ తతఃప్రవిశతియథానిర్దిష్టఃప్రతాపరుద్రోమం
త్రిణశ్చ॥మంత్రిణః॥సవినయమగ్రతోభూత్వాకాకతీయకుల
తిలకఇతఃఇతః-ఇదంరాజ్యలక్ష్మీశుద్ధాంతప్రధానాగారంప్ర
విశతుస్వామీ-నవిలంబార్హాః కులదేవతాయామనోరథాః ॥
ఏతత్పట్టబంధరూపకార్యస్యోపక్షేపణాద్గర్భిధనం॥ ౫ ॥ జ్యోతి
ర్విదః॥కించిదుచ్చైః॥భోభోకులామాత్యాః ॥ సన్నహ్యధ్వ
ముపాహరధ్వముచిత ద్రవ్యాణ్యుపాధ్వంసురాన్సంప్రా
ప్తస్సుముహూర్తఏషవిజయీకల్యాణసంపత్ఖనిః । యస్మిన్
ప్రాప్యమహాభిషేకవిభవం క్షోణీం ప్రలీనాఖిలక్ష్మా పా
లాంచిరమన్వశాద్గణపతిర్భూభృత్కులగ్రామణీః॥ ఏషజ్యో

మేకాతపత్రాంబుభుజే ఏతాదృశోయంముహూర్తస్సంప్రాప్తః - అ తోవధానేనదేవతారాధనాదికంకర్తవ్యమిత్యాహ సన్నహ్యధ్వమితి॥ సన్నహ్యధ్వంముహూర్తేసావధానాభవతేత్యర్థః - ఉచితద్రవ్యాణితీ ర్థకలశాదీని- సురానుపాధ్వమర్చయధ్వం-అత్రేదంపిత్రాదీనామప్యు పలక్షణం-యథాహవృద్ధవసిష్ఠః ॥ ఆశిషోవాచనంకృత్వాపూజయేచ్చసు రాన్పితౄన్।ఆయుధానిచపట్టంచవిప్రాన్గంధాదినార్చయేదితి - అస్య

శాత్ - శాస్త్రేగ్లజ్ - అనుభూతార్థఖ్యాపనాదితిఅనుభూతస్యబీజానుగుణ

తిర్విద్భిరనుభూతార్థఖ్యాపనాన్నిర్ణయః॥౬॥పరి॥శ్రుత్వా।క

హాపంచాసంణెవి ముహుంతె కివిళబిఅది మహోమంచెహి॥

ఛా॥కథంప్రత్యాసన్నేపిముహూర్తేకింవిలంబ్యతేమహోమా

త్యైః॥౭॥మంత్రిణః॥ ఉపస్యత్యనాథకింవిస్మృతాగుర్వా

జ్ఞా నాయమవసరోనరేశ్వరవిజ్ఞాపనాకర్ణనస్య మహోత్థా

న్యామేవానుగృహ్యంతామమీ॥౮॥ప్రతాప॥ శిరసిధృతైవ

ఖలుతాతస్యాజ్ఞా।కింతునోపదిశ్యతే పునరనంతరకరణీయం।

ఏతత్ప్రకృతానుగుణ్యేనాన్యోన్యపరిభాషణాత్పరిభాషణం॥

౯॥పురోధసః॥ సవినయసంభ్రమముపసృత్య।స్వీకృతమహా

భిషేకోచితవేషఃకనకవేదికామారోహతు ప్రతాపరుద్రః।

దేవమహారాజపర్యాయభవద్భుజశిఖరమారోహతుమేదినీ॥

౧౦॥ప్రతాప॥తథాభవత్వితివేదికామారోహతి॥ ౧౧ ॥ నృ

పాః॥ సప్రణామం।మంగళవేదికాంపరివార్యవిజయతాం

విజయతాంకాకతీయకులస్వామీ॥ ఏషనరేశ్వరపర్యుపాస

నాత్ప్రసాదః॥౧౨॥పరి॥ విలోక్యసామోదకౌతుకం॥ పుంవప

ంవఅకణఅసాణుసహంసరంసివిఅ సుమెరుకడఅతడ మహే

దోవిఅ పంఖవంకవంటిణచంకధరోవిఅ కణఅవెదిఆరూఢో

పఆవరుందో॥ ఛా॥ పూర్వపర్వతకనకసానుంసహస్రరశ్మి

రివ సుమెరుకటకతటంమహేంద్రఇవ పక్షిచక్రవర్తినంచ

క్రధరఇవ కనకవేదిమారూఢఃప్రతాపరుద్రః॥౧౩॥ మంత్రి

ణః॥ కాకతీశ్వరసమారుహ్యతామిదంభద్రాసనం- అమీపు

రోధసోమహాభిషేకాయ తీర్థసలిలపూర్ణాన్ కనకకలశాన్

ధారయంతి॥ ౧౪॥ ప్రతాప॥ తథాభవత్వితి స్వయంభూదే

వంకాకతీయ కులవృద్ధాంశ్చ ప్రణమన్ సింహాసనేసముపవి

శ్యార్థస్యఖ్యాపనాదిత్యర్థః॥ ౬॥౧౫॥ త్రయీసమభిమంత్రణసురభీకృ

తసలిలాః వేదత్రయాభిమంత్రితోదకానిత్యర్థః॥ అభిషేకముహూర్త సూచకంజయఘంటికాధ్వనిమాశీర్వాదసాధువాదాదిరూపతయా సంభావయతి-ప్రతాపేత్యాది॥ ౧౬॥ అథవిశ్వాతిశాయిమహిమ్నోవీరరుద్రస్యరాజ్యాభిషేకమహోత్సవోవిశ్వప్రియంకరఇత్యాహ ఏకత

శతి ॥ ౧౭ ॥ పురోధసః॥త్రయీసమభిమంత్రణసురభీకృతసలిలాన్కనకకలశాః అమాత్యహస్తేష్వపినిధాయ సాదరం॥ ప్రతాపరుద్రనృపతెకాకతీయకులోచితైః। ప్రజానురంజనైఃక్షోణీంపాలయాచంద్రతారకం ॥ ఇత్యాశీర్వాదసాధువాదాయమానం పాణిగ్రహణకౌతుకస్య రమాణరాజ్యలక్ష్మీమంజీర శింజితానుమోదితం స్వయంభూదేవప్రమోదాట్టహాసోపబృంహితం కాకతీయకులశ్రేయస్కప్రస్తావనాడిండిమం చిరావలంబితధరణీభారఖిన్నానాంఫణిపతిప్రభృతీనాం ప్రహర్షఘోషోడావిడంబితం ధర్మప్రతిష్ఠా మంగళకాహళీకోలాహలమనోహరం మహాభిషేక ముహూర్తప్రశంసినంకనకజయఘంటికానినాద మనుసందధానాః సత్వరం ప్రతాపరుద్రమభిషించంతి॥ ఏషవాంఛితార్థప్రాప్తిరానందః॥ ౧౮॥ ఏకతోవైతాళికాః ॥ సహర్షాతిశయముచ్చైః॥ హేలోకాఃపి బతశ్రవఃప్రసృతిభిఃకల్యాణ వార్తామృతంజాతఃకాకతివీరరుద్రనృపతెరాజ్యాభిషేకోత్సవః। అద్యారభ్యకలిఃకృతఃకృతయుగంరాజన్వతీమెదినీదెవాః పూర్ణహవిర్భుజస్తదధునాయీయంకృతార్థీకృతాః॥ ౧౯॥ అన్యతోవైతాళికాః ॥ ఆరూఢేవరవీరరుద్రనృపతౌసింహాసనం శాసితుంత

ఇతి॥ఏకతఃపురతఇత్యర్థః-శ్రవఃప్రసృతిభిఃశ్రవణచుళుకైః - కలిఃకృతయుగంకృతః- పరిపూర్ణధర్మత్వాదితిభావః - కుతః రాజన్వతీసురాజ్ఞీ-రాజన్వాంత్సౌరాజ్యఇతినిపాతనాత్సాధుః- మేదినీ-రాజాకాలస్యకారణమితిభావః-పూర్ణహవిర్భుజఇతి - యజేతరాజాక్రతుభిర్వివిధైరాప్తదక్షిణైరితివిహితానుష్ఠానాదితిభావః॥ ౧౯ ॥ అన్యతఇతి-పశ్చాదిత్యర్థః॥

ఆరూఢ ఇతి॥ స్వచ్ఛందమనర్గళం - ఆరోహతి-న కశ్చిదప్యవిధేయో భూప
తిరస్తీతి భావః-అనేనాస్య రాజ్ఞః ప్రభుశక్తిరుక్తా- తదుక్తం మానసోల్లా
సే-ఆజ్ఞారూపేణ యా శక్తిస్సర్వేషాం మూర్ధని స్థితా । ప్రభుశక్తిర్హి సా
జ్ఞేయా ప్రభావమహితోదయేతి-నిరవధిరితి- సూర్యాచంద్రమసోస్సీమా
చల ఇవ కీర్తిప్రతాపయోరవధిభూతః కోపి నాస్తీత్యర్థః - హాతశబ్దో వ్యా

స్యాజ్ఞా క్షితిపాలమౌళివలభీస్స్వచ్ఛందమారోహతి। లోకాం
స్త్రీనధిరోహతో నిరవధిః కీర్తిః ప్రతాపో హరాదారోహంతి చ
వింధ్యభూధరతటాన్ ప్రత్యర్థినః పార్థివాః॥ ౧౮॥ దక్షిణతో వై
తాళికాః॥ గాయంతీరనుమోదతే నిజవధూశ్శేషశ్శిరఃకంపనై
ర్లక్ష్మీం ప్రీణయతేద్యకచ్ఛపపతిః పృష్ఠస్థలీదర్శనాత్ । ది
గ్నాగాశ్చ కరేణుకాసు చ మహాం కుర్వంత్యనుప్రజ్యయా దోష్ణా
కాకతివీరరుద్రనృపతౌ విశ్వంభరాం బిభ్రతి॥ ౧౯। ఉత్తరతో
వైతాళికాః॥ ప్రస్థేభ్యః కులభూభృతామపి హరిద్దంతావళా
నాం మహాకుంభేభ్యోపి ఫణాభృతామధిపతేరుత్తమాఙ్గాంసహ
స్రాదపి । కూర్మేంద్రస్య చ కర్పరాదపి జగద్విఖ్యాతసారో
న్నతౌ బాహౌ సంప్రతి వీరరుద్రనృపతేః ప్రాప్తప్రతిష్ఠా మ
హీ॥ ఏష సర్వదుఃఖశమనాత్మమయః॥ ౨౦ ॥ మంత్రిణః॥ అ
హో ప్రభావః కాకతీయాన్వయస్య యదిదానీం॥ ప్రతాప
రుద్రస్య మహాభిషేకపయఃకణా యే నిపతంతి రాజ్ఞాం। ప్రణా
మనమ్రేషు శిరస్సు తేషాం తైః కల్పితస్స్వస్వపదాభిషేకః॥
౨౧॥ పురోధసః ॥ కాకతీయకులోత్తంస రాజ్యలక్ష్మీ సంవర

ఖ్యాతః - వీరరుద్రే సింహాసనమేకమారూఢే సతి తదాజ్ఞాయాస్తిస్రః- కీర్తి
ప్రతాపయోస్తత్పరిపంథినాం చ తతోప్యున్నతాని బహూన్యారోహణ
స్థానాని బభూవురితి మహదేతదద్భుతమితి భావః ॥ ౧౮ ॥ గాయంతీరితి॥
వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥౧౯॥ ప్రస్థైభ్య ఇతి॥ ప్రస్థేభ్యస్సానుభ్యః-కర్పరాత్
పృష్ఠాస్థికపాలాత్ ॥౨౦॥ ప్రతాపేతి॥ శరణాగతా మహీపతయః మహాభి
షేక సమయే స్వస్వపదేషు స్థాపితా ఇతి భావః॥౨౧॥ ఉత్తంసే క్రియతాం

శిరోభూషణం క్రియతాం॥ శుక్లమాల్యాంబరభృతః ప్రాఙ్ముఖస్యనృపా పతేః॥పట్టంశిరసిబధ్నీయాత్సింహాసనగతస్యచేతివసిష్ఠస్మరణాత్ - పట్టస్తు॥ రాజ్ఞాంనవాంగుళాయామోమధ్యేష్టాంగుళవిస్తృతః॥ చతురంగుళవిస్తారపార్శ్వస్సహేమమయశ్శుభః॥ పట్టఃపంచశిఖోరాజ్యప్రజాసౌఖ్యసమృద్ధయఇత్యాద్యుక్తలక్షణోద్రష్టవ్యః॥౨౨॥ కస్త్ర-ఇతి- స్వాంతస్యకిమోవీప్సాయాంద్విర్వచనం-కస్త్రాదిత్వాత్సత్వం॥ ౨౩॥౨౪॥ శూరియంతఇతి ॥ మహానృపతయోనలనహుషాదయః ఈదృక్త్రిమోవీరరు

ణస్రగివేయముత్తంసీక్రియతాం। ఇతిపట్టబంధమాచరంతి॥ సర్వేసప్రమోదాతిశయం।ప్రియంనఃప్రియంనః॥ఏషాప్రకృతకార్యస్థిరీకరణాత్కృతిః॥౨౨॥మంత్రిణః॥ సర్వలోకవలోకస్య కస్తత్రభోః॥ ఆనీయతాంఛత్రంచామరయుగళంచ॥ ౨౩॥ ప్రవిశ్యప్రధానప్రతీహారః॥ ప్రతీ॥ యదాజ్ఞాపయంతిమహామాత్యాఇతిపరిక్రమ్యతాన్యుపానయతి। ప్రాంతవర్తినోనరపతయోభ్యుపేత్యతానిసాదరంగృహీత్వాయధోచితమాచరంతి॥ ౨౪॥ పురోధసః॥సహర్షాతిశయం॥ శూరియంతేబహవోమహానృపతయఃకింత్వైరసీదృక్త్రిమైదీదృగ్విశ్వజనీనశౌర్యగరిమాజాగర్తికఃఖ్యాతలే।బాల్యక్రీడితదిగ్జయస్త్రిభువనక్షేమంకరప్రక్రియఃకింకుర్వాణసమస్తభూపతిగణఃశ్రీవీరరుద్రోయధా॥ఎతదఖిలాతిశాయిత్వకధనముఖేనప్రకృ

త్రసదృశపరిపాటీ తద్రహితైరసీదృక్త్రిమైః - తత్కధమిత్యాశంక్య వీరరుద్రేవిశేషమాహ ఈదృగితి ॥ విశ్వస్మైజనాయహితోవిశ్వజనీనః-శౌర్యగరిమాయస్యసతధోక్తః నీతిపురస్కృతపరాక్రమఇత్యర్థః॥ శౌర్యగరిమాణమాహ బాల్యేతి॥త్రిభువనక్షేమంకరప్రక్రియః- సమ్యక్పరిపాలనేనప్రజాహితస్వభావఇత్యర్థః - యధాహమనుః-సంగ్రామేష్వనివర్తిత్వంప్రజానాంచైవపాలనం। శుశ్రూషాబ్రాహ్మణానాంచ రాజ్ఞాంశ్రేయస్కరంపరమితి-నకేవలంపరాక్రమేణ కింతుసామాదిభిరపిత్రిభిరుపాయైస్సర్వోపిరాజలోకోవశీకృతఇత్యాహ కింకుర్వాణేతి॥

తదుక్తం॥ఏవంవిజయమానస్యయస్యస్యుఃపరిపంథినః । తా నానయేద్వశే సర్వాన్సామాదిభిరుపక్రమైరితి॥ ౨౫ ॥ ఛత్రధారణంవిశినష్టి యదితి॥ యత్ కాకతీయకులక్రమాగతమిత్యర్థః-యచ్ఛాయయేతి - దుష్టనిగ్రహ శిష్టప్రతిష్ఠాపనయోరుపలక్షణం - తేనసుహృదోముక్తాతపత్రవిభవాః మౌక్తికమయఛత్రవైభవాః - ద్విషస్తుత్యక్తాతపత్రాశ్చేత్యుభయో పపాదనం॥౨౬॥నాదేతి॥ సురాజానమితి-నపూజనాదితినసమాసాంతః॥

తకార్యానుమోదనాదాభాషణం॥౨౫॥ తదిదానీంఖలు॥య త్కా-కతీయనృపరాజ్యవిలాసచిహ్నం యచ్ఛాయయావసు మతీవిజహాతితాపం। ఛత్రేణతేనకృతలక్ష్మణివీరరుద్రముక్తా తపత్రవిభవాస్సుహృదోద్విషశ్చ॥ ఏషరాజ్యప్రాప్తిహేతు భూతఛత్రారోపణరూపకార్యదర్శనాత్పూర్వభావః॥౨౬॥ మంత్రిణః ॥ సవినయముపసృత్య।నాథకాకతీయలక్ష్మీపతేస నాథాస్సర్వాఃప్రకృతయస్సురాజానంత్వాందిదృక్షంతే। త త్సాంప్రతంమహాస్థానీంప్రసాధయతుదేవః॥ ౨౭ ॥ పురోధ సః ॥ ఆచారోయంకాకతీశ్వరాణాం యన్మహాభిషేకానంత రంప్రజానాంయోగక్షేమపరీక్షణం॥౨౮ ॥ రాజా॥యదా జ్ఞాపయంతిధర్మవిదఇత్యుత్తిష్ఠతి॥ ౨౯॥కాకతీయకులవృద్ధాః॥ ససంభ్రమముచ్చైః ॥ ప్రకాంతమూర్ధ్వపతిమాళిరత్నైః కుర్వంతునీరాజనమంబుజాక్ష్యః। ప్రతాపరుద్రస్యలసత్ప్ర తాపప్రదీపనీరాజితదిఙ్ముఖస్య॥ ౩౦॥ నృపతయః శిరస్స్వం

౨౭॥ఆచారఇతి ॥ అలబ్ధలాభోయోగఃలబ్ధపరిపాలనంక్షేమఃతయోఃపరీ క్షణంవిచారః॥౨౮॥౨౯॥అభిషేకానంతరకర్తవ్యంనీరాజనమాహ కాక తీయకులవృద్ధాఇతి-అంబుజాక్షీవిశేషణమేతత్ -ఉచ్చైరున్నతం- అధః ప్రవర్తయేద్ధూపందీపమూర్ధ్వంప్రవర్తయేదితివచనాదితిభావః -,ఉర్వీ శ్వరమాళిరత్నైఃప్రక్రాంతమితి- రాజ్ఞాం ప్రణామానంతరమిత్యర్థః- ప్రతాపఏవప్రదీపఃతేననీరాజితానిదిఙ్ముఖానియేనతథోక్తస్య అతఏవత త్ఫలంనీరాజనమిహైవానుభూయతఇతిభావః॥ ౩౦ ॥ అస్మాకమియమా

స్మాకీ-యుష్మదస్మదోరిత్యణ్ప్రత్యయే తస్మిన్నణిచేత్యస్మాకాదేశః- చం
ద్రాననాఃచంద్రసదృశాననాః- అన్యత్రచంద్రపవాననంయాసాంతా
స్తధోక్తాః-గోత్రస్యకులస్యపతిం అన్యత్రగోత్రాణాం పర్వతానాంప
తిం॥౩౧॥పరిష్కృతంవిచిత్రవితానసువర్ణకలశాదినాభూషితం- సింహా

జలింబధ్వా అహోయాచరితార్థాసాంప్రతమాస్మాకీచక్షుష్మ
త్తా యయాఖల్వీదృగనుభూయతె ॥ యతః ॥ నీరాజయం
త్యంధ్రపురీరమణ్యఃప్రదీపజాలైర్వరవీరరుద్రం।చంద్రాన
నాగోత్రపతింరజన్యస్తారాగణైర్మేరుమివస్ఫురద్భిః॥ సర్వేజ
యశబ్దంకుర్వంతి॥ ౩౧॥ మంత్రిణః॥ మహారాజకాకతీశ్వర
సజ్జీకృతంసింహాసనం సర్వతః పరిష్కృతమిదం మహాస్థాన
మండపంసనాధీక్రియతాం॥ ౩౨॥ ప్రతీ ॥ ససంభ్రమంపు
రోభూత్వా। దేవఇతఇతః॥ ౩౩॥ రాజా ॥ సగౌరవంపరిక్ర
మ్యమహాస్థాన్యాంసింహాసనమారోహతి । సర్వేప్రణమ్య
యథార్హముపవిశంతి॥ ౩౪ ॥ ప్రతీ॥ సముచితంపరి
క్రమ్యవందమానా మూర్ధాభిషిక్తా సాభిమానంకనకవె
త్రలతయానిర్దిశ॥ కాళింగాత్రనిషీదకొంకణపతేయాహిభ
వాంగేశ్వరప్రాంతం సంశ్రయమాళవేంద్ర శనకైస్సౌవ
హాయనంప్రాపయ।పాండ్యాగ్రేభవసేవణక్షితిపతేపశ్చా
ద్భవాద్యైవవస్స్వామీకాకతి వీరరుద్రనృపతిస్సర్వాక్ర
మాదీక్షతె ॥ ౩౫॥ నృపతయః ॥ ప్రణమ్యయథార్హముప
విశంతి॥పురోధసః॥ స్వస్తికాకతీయకులావతీర్ణాయసౌపర్ణకె
తనాయమహామహిమ్నే।అద్యసుప్రజసాకాకతీయాన్వయెన

సనలక్షణంమానసోల్లాసే॥రుచిరేణసువర్ణేననిర్మితంరత్నరంజితం । అష్ట
భిస్స్ఫటికైస్సింహైర్యూర్ధ్వితత్సువిరాజితం ॥ అధఃకాంచనవిన్యస్త
రత్నవేదిత్రయాన్వితం। ఆస్థానమండపేరాజ్ఞాంసింహాసనమిదంపరమి
తి॥ ౩౨॥౩౫॥ సౌపర్ణకేతనాయమహిమ్నే గరుడధ్వజావతారాయేత్య
ర్థః-సుప్రజసాశోభనసంతానేన-నిత్యమసిచ్ప్రజామేధయోరిత్యసిచ్ప్ర

త్యయః॥శాసితరీతి॥ అవినీతానాందుష్టానామిత్రాణామమిత్రాణాం చేతిభావః - అతఏవేయంతంకాలంస్వర్గపాతాళమధ్యవర్తిత్వేనమధ్య స్థస్యమధ్యమలోకస్య సంప్రతిపక్షపాతరాహిత్యేన మాధ్యస్థ్యమిత్య న్వర్థతామిత్యర్థః॥౩౬॥౩౭॥సర్వేషామితి ॥ భాగధేయవిభూతయోభా

సనాథానిత్రీణ్యపిజగంతి॥ శాసితర్యవినీతానాంనరేంద్రత్వ యిశాసతి। మధ్యస్థతాస్యలోకస్యచిరేణాన్వర్థతాంగతా॥ ౩౬ ॥ రాజా ॥ సవినయం।స్వయంభూదేవవరానుకూలా నాం భవదాశీర్వాదానాం ఫలమిదం యత్కాకతీయతూ త్రంవర్ధతే॥ ౩౭॥ మంత్రిణః ॥ రాజన్ప్రతాపరుద్ర॥సర్వే షాంకాకతీయానాంభాగధేయవిభూతయః । ఏవంరూపావి వర్తంతేయతుల్యప్రభవోభవాన్ ॥ ౩౮ ॥ పురోధసః ॥ నకేవలంకాక తీయానామేవపుణ్యపరిపాకః అపితుసర్వా సామపిప్రజానాం॥ ౩౯ ॥ ప్రవిశ్యప్రతీహారః॥ప్ర॥ దేవస ర్వాఃప్రకృతయోవర్ణవృద్ధాన్పురస్కృత్యప్రతీహారమధ్యా సతే॥ మంత్రిణః॥ శీఘ్రంప్రవేశ్యంతాం॥ ప్రతీ ॥ యదా జ్ఞాపయంత్యమాత్యాఇతినిష్క్రమ్యతాభిస్సహపునః ప్రవిశ తి॥ ౪౦॥ తతఃప్రవిశంతివర్ణవృద్ధాః॥వర్ణ॥ సహర్షంరాజాన మవలోక్య ॥ వరఃప్రతాపరుద్రోయంవధూరేషావసుంధ రా। తయోర్ఘటయితాదేవఃస్వయంభూస్సదృశక్రమః ॥ ఏ తత్ స్వయంభూదేవస్యస్వయంసంధాతృత్వాదద్భుతప్రా ప్తేరుపగూహనం॥ ౪౧॥ సవినయముపసృత్య।స్వామిన్విశ్వం భరావల్లభప్రతాపరుద్ర॥ సర్వాశీర్ఫలవిశ్రామైకవసతేః

గ్యసంపదః - ఏవంరూపాఃవీరరుద్రరూపాః - వివర్తంతేపరిణమంతి - (యతుల్యాలంబనంభవానితిపాఠాంతరం) ॥ ౩౮॥౪౦॥ వరఇతి॥అత్ర వసుంధరావీరరుద్రయోర్వధూవరయోఃస్వయంభూదేవస్స్వయమేవ సంధాతేతి అనురూపఘటనాదద్భుతమితిభావః॥ ౪౧॥ అథస్వయంభూ దేవేవిదుషామాశీర్వాదమాహ స్వామిన్నితి ॥ సర్వాశీఃఫలానామైశ్వ

ర్యాదీనాం విశ్రమేణ సంకోచే నైకవసతేర్ముఖ్యాధారస్య- సర్వాణి శ్రే
యాంసి ప్రాప్తవతస్తవాశాస్యం నాస్తీత్యర్థః- తథాప్యవాప్తసమస్త
కామే స్వయంభువి శివేపి దేవస్యానంతభోగోస్త్విత్యేవమాశిషః ప్ర
యుంజానా నామస్మాకం తాదృశే త్వయ్యపి నైతదాశ్చర్యమిత్యాహ య
ద్వేతి॥ ఆశీర్వాదప్రకారమాహ సవిభురితి॥ ౭౨॥ పురా ఖలు కాకతీయా
నాం పూర్వో గణపతిమహారాజస్స్వనామాంకితం గణపేశ్వరం నామ మ
హేశ్వరం ప్రతిష్ఠాప్య తస్య స్వకులదేవతయా స్వయంభూదేవేన సమం

కిం వా తవాశాస్మహే యద్వా విశ్వభువి స్వయంభువి శివేన
స్తన్వతామాశిషః। కించిత్రం స విభుర్భవానపి సమాగారి శ్రి
యోర్వల్లభావాచంద్రార్కమిమాం తు మాం కృతయశో ర
క్షో యువాం రక్షతం॥ మంత్రిణః॥ స్వామిన్నేతే స్వయంభు
వాస్సుధియః॥ రాజా॥ సాదరం ప్రణమతి॥ ౭౨॥ అన్యే సహ
ర్షాతిశయమగ్రతః స్థిత్వా। మహారాజ కాకతీశ్వర॥ యస్త్వ
ద్గోత్రమహత్తరస్య జగతాం త్రాతుస్స్వయంభూవిభోస్త
త్తాదృక్చరితాద్భుతైర్మహిమభిస్స్వైర్ద్వితీయోభవత్ ।
దేవోసౌ గణపేశ్వరః ప్రతికలం స్ఫారప్రసాదోన్ముఖో నప్తు
స్తేకులమండనస్య మహతీం పుష్ణాతు రాజ్యశ్రియం ॥ పురోధ
సః॥ రాజన్నేతే గణపతీశ్వరసూరయః॥ రాజా సాదరం నమ
స్కరోతి॥ ౭౩॥ అపరే సప్రశ్రయప్రమోదం। స్వామిన్ త్రిలిం

నానావిధవైభవం విధాయ తత్ర విద్వాంసో బహవః స్థాపితాః తేషామా
శీర్వాదమాహ మహారాజేతి ॥ యో గణపేశ్వర స్తత్తాదృక్చరితైరఖిల
షితప్రదానాదిభి రద్భుతైస్స్వైర్మహిమభిస్సామర్థ్యైస్త్వద్గోత్ర
మహత్తరస్య త్వత్కులదేవతాయాః స్వయంభూదేవస్య ద్వితీయోభ
వత్ - ద్వావపి దేవౌ కాకతికులయోగక్షేమధురీణావిత్యర్థః- అసౌ దేవః
ప్రతికలం ప్రతిక్షణం స్ఫారస్య ప్రభూతస్య ప్రసాదస్యోన్ముఖస్సన్ రాజ్ఞో
దేవస్య చాభేదోపచారాద్వీరరుద్రస్య నప్తృత్వవ్యవహారః- తస్య తే రా
జ్యశ్రియం పుష్ణాత్వితి సంబంధః ॥ ౭౩ ॥ అథ నగరవాసినాం విదుషామాశీ

ర్వాదమాహ మైరితి॥ త్రయోలింగరూపాః శ్రీశైలనాథాదయోదేవాయ
స్మిన్దేశే స త్రిలింగోంధ్రదేశ ఇత్యర్థః- ద్రాక్షారామేతి తత్రత్యానా
మారామాణాంతమ్మ్యాయిష్ఠత్వాదితి ప్రాఘోక్తిః- వస్తుతస్తు దక్షసంబం
ధిత్వాద్ద్రాక్షారామఇతి తన్నామ- తదుక్తంస్కాందపురాణే భీమేశ్వర
ఖండే॥ దక్షస్యారామభూమిత్వాద్ద్రాక్షారామోభిధీయత ఇతి ॥ ౪౪ ॥

గదేశపరమేశ్వర॥ యైర్దేశస్త్రిభిరేషయాతిమహతీంఖ్యాతిం
త్రిలింగాఖ్యయాయేషాంకాకతిరాజకీర్తివిభవైఃకైలాసశై
లాఃకృతాః। తేదేవాఃప్రసరత్ప్రసాదమధురాశ్శ్రీశైలకా
ళేశ్వర ద్రాక్షారామనివాసినఃప్రతిదినంత్వచ్ఛ్రేయసే జా
గ్రతు॥ పురోధసః ॥ సోల్లాసం। రాజన్నేకశిలానగరవాసినో
మహాద్విజాస్త్వాం తే॥ రాజా॥ యథోచితంవందతే॥ ౪౪॥ మం
త్రిణః॥ సాధీయానాశీర్వాదక్రమ ఇతియథోచితంసర్వాను
పవేశయంతి॥ ౪౫॥ పురోధసః ॥ సోల్లాసం॥ రాజన్నేకశిలాన
గరీవల్లభ ॥ సాహస్రాంశవమైంగవంచమహతీయే ద్వేకులే
నిర్మితే తేజాతే లఘునీగుణైర్విజయిని శ్రీకాకతీయాన్వయే।
భూపాలేషు భవత్ప్రతాపయశసోః పూర్ణార్కచంద్రశ్రి
యోః ప్రాప్యానుగ్రహమూర్జితేషు పునరప్యేతే లభేతే
స్థితిం॥ రాజా సర్వాన్పశ్యతి॥ పురోధసః॥ యథార్హంసర్వా
నుపవేశయంతి॥ ౪౬॥ ప్రకృతయః ॥ విజయతాంవిజయతాం
ప్రతాపరుద్ర మహారాజః॥ భూపాస్సంతుచిరాయుసంశ్రుణు
మహేబాస్వత్కులాలంకృతీ రామోయం నజగామలోచన

౪౫॥ సాహస్రేతి॥ నిర్మితే బ్రహ్మణేతి శేషః - లఘునీజాతే నిస్సారే అభూ
తాం-అధునా భవత్ప్రతాపయశసోః పూర్ణార్కచంద్రశ్రియోస్సతోః
భూపాలేష్వనుగ్రహంప్రాప్య ప్రబలవిరోధిజీవనస్యదుర్లభత్వంమత్వే
తి భావః- ఊర్జితేషు సమృద్ధేషు సత్సు- తత్సమభివ్యాహారాదేతే సోమసూ
ర్యకులే పునరపిస్థితిం ప్రతిష్ఠాం లభేతే - మహదనుగ్రహస్యకిమసాధ్యమి
తి భావః॥ ౪౬॥ భూపా ఇతి॥ సంతు నామ భూపాః కిం తైరసర్వగుణాఢ్యై

రితివాక్యశేషః- నచాత్రవిప్రతిపత్తిరిత్యాహ॥ చిరాయసంశృణుమహ
ఇతి-సమోగమ్యృచ్ఛిత్యాదినాఆత్మనేపదం - సర్వగుణాఢ్యోపిరామోన
లోచనగోచరంగతఇతిఖేదోరామావతారస్య తవదర్శనాన్నివృత్తఇతిధ
న్యతామనుభవామఇత్యాహ భాస్వదితి॥ ౪౭॥ అర్హాణయాపూజయా
౪౮॥ జాగర్తీతి॥ ఆజ్ఞాప్రభుశక్తిః-నిగ్రహానుగ్రహాదిసామర్థ్యమిత్య
ర్థః - తత్ఫలస్యానుగ్రహాదేరేకభూర్ముఖ్యనివాసః-రాజ్ఞఏవాజ్ఞాశ్రయ
త్వాదితిభావః-తదుక్తంమానసోల్లాసే అనుగ్రహేనిగ్రహేచదానేచా
దానకర్మణి। ప్రవృత్తౌచనివృత్తౌచగ్రహణేమోక్షణేతథా। స్వయంసమ

పథంతేనైవఖిన్నావయం। అద్యత్వాంవరవీరరుద్రనృపతేత
స్యావతారాంతరంవీక్ష్యైవంచరితార్థతాంసుమహతీమహ్నా
యగాహేమహే॥ ౪౭॥ మంత్రిణః॥స్వామిన్సాంప్రతంయ
థార్హామర్హాణయామాననీయాఃపౌరాణాంశ్రేణయః॥ ౪౮॥
రాజా॥సానందౌదార్యం॥ జాగర్తురాజశబ్దోయంమమైవా
జ్ఞాఫలైకభూః । రాజ్యోపభోగవిభవస్సర్వసాధారణోహి
నః॥ ౪౯॥ సర్వేసప్రమోదం । సదృశోయంప్రసాదఃకాక
తీయకులతిలకస్యభవతః॥ ౫౦ ॥ రాజా ॥ ప్రసీదతుభగవా
న్స్వయంభూదేవఇతిపురోహితావర్జితకనకకలశసలిలధారా
పురస్సరంసకలభోగపురస్సరాన్ గ్రామాన్సప్రశ్రయాద

ర్థోయస్సోయం రాజాసాజ్ఞానిరర్గళేతి-ఏవశబ్దోభిన్నక్రమః-మమాయం
రాజశబ్దఏవజాగర్తీతిసంబంధః - రాజ్ఞఃకర్మరాజ్యం- పురోహితాది
త్వాద్యత్ప్రత్యయః-ఆజ్ఞామాత్రమేవమేభూయాదనుభవఃపునరస్మాకం
సర్వేషామితివాక్యార్థః॥ ౪౯ ॥ ౫౦॥అథపృథివ్యాదిదానమాహ రాజే
తి॥ప్రసీదతుభగవానితిపరమేశ్వరప్రీణనార్థత్వాద్విమలంనామ చతుర్థ
మిదందానమితిద్రష్టవ్యం-యథాహవ్యాసః-ఈశ్వరప్రీణనార్థంయద్బ్ర
హ్మవిత్సుప్రదీయతే। చేతసాభక్తియుక్తేనదానంతద్విమలంశివమితి- స
లిలధారాపురస్సరమిత్యత్రాపస్తంబః- సర్వాణ్యుదకపూర్వాణిదానా
నీతి - సకలభోగేతి భోగోపకరణసమగ్రానిత్యర్థః - ప్రశ్రయోవిన

యః ఆకరస్సత్కారః తత్సహితం సాత్త్వికమిత్యర్థః - తదుక్తం వ్యాసేన॥ దాతవ్యమితి యద్దానం దీయతేనుపకారిణే। దేశే కాలే చ పాత్రే చ తద్దానం సాత్త్వికం స్మృతమితి - గ్రామాన్ విప్రసాత్ బ్రాహ్మణాధీనాన్ కరోతి - దేయే త్రా చేతి సాతి ప్రత్యయః॥ ౫౧॥ త్రాయస్వేతి॥ భువనత్రాణపరాయ

రసత్కారం విప్రసాత్కరోతి। అన్యేషామపి నగరవాసినాం యథాప్రధానం సంభావనామాచరతి॥ ౫౧॥ నృపతయః॥ సామాత్యానురోధముత్థాయ మహార్ఘాణి గజతురగరథాభరణవిశేషరూపాణ్యుపాయనాని యథావకాశముపనీయ విరచితాంజలయః స్వామిన్ కాకతీయమహారాజ॥ త్రాయస్వేత్యనువాద ఏవ భువనత్రాణైకబద్ధప్రతే త్వద్భృత్యా ఇతి సిద్ధసాధనమికం విశ్వైకనాథే త్వయి। త్వద్గర్భే వసతిం గతాస్స్మ ఇతి చ స్పష్టార్థమంశే హరేః కుక్షిస్థాఖిలవిష్టపస్య సదృశం కిం వా త్రపజ్ఞాప్యతే॥ రాజా॥ సప్రసాదమమాత్యానవలోకయతి॥ ౫౨। మంత్రిణః॥ స్వామిన్నేతే సోమార్కవంశ్యా నరపతయో మహతీమర్హణామర్హంతి తేన స్వేషు స్వేషు పదేషు ప్రతిష్ఠాపనీయాః ప్రస్థాపనీయాశ్చ॥ రాజా తథేతి నరపతీన్ యథోచితం సంభావ్య ప్రస్థానమాదిశతి॥ ౫౩॥ రాజానః॥ సహర్షాతిశయం ప్రణమ్య కాకతీశ్వరకృపావలోకననిర్వర్తితప్రయాణమంగళా దిగంతవిహరణోద్యతయా తదాజ్ఞయా కృతసాహాయ్యా నిష్క్రాంతాః॥ ౫౪॥ ప్రకృతయః॥ చిరమనువ

శే త్వయి భువనాంతర్గపాతినామస్మాకం పరిత్రాణప్రార్థనం పునరుక్తమేవేత్యర్థః - త్వద్భృత్యా ఇతి - విశ్వైకనాథే త్వయి విశ్వాంతర్వర్తినామస్మాకం భృత్యా ఇతి వచనం చర్వితచర్వణమేవేత్యర్థః - త్వద్గర్భ ఇతి - స్పష్టార్థం - వ్యుత్పన్నం ప్రతి స్ఫితాలోకమధ్యవర్తినః కలశస్య కలశోయమితి కథనమివేతి భావః సదృశముచితం॥ ౫౩॥ తదాజ్ఞయా కృతసాహాయ్యా ఇతి తదా

జ్ఞాకరా ఇత్యర్థః॥౫౪॥౫౫।చిహ్నానీతి॥పదాబ్జయోశ్చిహ్నానివరాంసలత్వా దీని ఉర్వీశ్వరోపాస్యతాం పిశునయంతి సూచయంతి- తదుక్తం సోమేశ్వరేణ-మాంసలౌ గూఢగుల్ఫౌచకూర్మపృష్ఠసమావపి। భవేతాంచరణౌయస్యసభవేత్పృథివీపతిరితి- పాణీసచాపకులిశౌధనుర్వజ్రరేఖాసహితావిత్యర్థః-తదప్యుక్తం॥చకాసిచాపవజ్రాభారేఖాఃకుర్వంతిభూపతిమితి- శారదపుండరీకరుచినీనేత్రేపుండరీకావతారమాఖ్యాతఃకథయతఇతి

ర్తయితవ్యాకాకతీయనరేశ్వరపరిపాలనపరిపాటీ మహారాజెనేతినిష్క్రాంతాః॥ ౫౫॥ పురోధసః ॥ సాశ్చర్యప్రత్యభిజ్ఞానం॥ చిహ్నాన్యస్యపదాబ్జయోః పిశునయంత్యుర్వీశ్వరోపాస్యతాంపాణీసూచయతస్సచాపకులిశౌవుద్వాహలీలాంభువః। నేత్రేశారదపుండరీకరుచినీలీలావతారంహరేరాఖ్యాతస్తదితీహసిద్ధవచనంప్రత్యక్షమీక్షామహే॥ రాజా॥ సవినయవ్రీడం ॥ కిమసాధ్యంస్వయంభూదేవమూర్త్యంతరాణాంభూదేవతానాంభవతామనుగ్రహస్య॥ ౫౬॥ పురోధసః॥ సాదరం।మహారాజకాకతీశ్వరకులవాసనావాసితయాభవదుపాసనయాపరంప్రసేదివాన్పరస్సహస్రప్రసాదోన్ముఖఃస్వయంభూనాథఃకిం తెభూయఃప్రియముపకరోతు॥ విషావాక్యార్థసమాప్తిరూపాసంప్రాప్తిః॥ ౫౭ ॥ రాజా॥ సప్రణామాదరం।కాకతీయరాజ్యధురాయామవహితమేవస్వ

యత్పూర్వోక్తంసిద్ధస్యకస్యచిదనాగతవిదఃపురుషస్యవచనమధునాప్రత్యక్షమీక్షామహే॥ ౫౬॥ కాకతీశ్వరకులవాసనయావాసితయాకులధర్మత్వేనప్రాప్తయేత్యర్థః- భవదుపాసనయాపరంప్రసేదివానతిప్రసన్నః అతఏవపరేసహస్రాత్పరస్సహస్రాః- పంచమీతియోగవిభాగాత్సమాసః - రాజదంతాదిత్వాత్సహస్రశబ్దస్యపరనిపాతేపారస్కరాదిత్వాత్సుడాగమః - తస్యావిభక్తిత్వాద్విసర్జనీయాభావాత్సత్వమేవేతి

దశటీకాసర్వస్వకారః - పరశ్శతాద్యాస్తైయేషాంపరాసంఖ్యాశతాది
కాదిత్యమరః-తావతాంప్రసాదానామున్ముఖస్స్వయంభూనాథః॥ ౫౭
ప్రశస్తిసంజ్ఞకంమంగళమాహభూరస్త్వితి॥ సర్వమన్యత్సుగమం॥౫౮॥
ఇతినాటకప్రకరణే - పంచమోంకః .... *

యంభూదేవేన। తథాపీదమస్తు॥భూరస్తుసంపన్నసమస్తస
స్యాభూదేవతాఃపూర్ణమనోరథాశ్చ। భూపాశ్చధర్మప్రవ
ణైకచిత్తాస్సర్వేజనాస్సంతునిరామయాశ్చ ॥ ౫౮ ॥ ఏషా
శుభశంసనరూపా ప్రశస్తిః॥ఇతినిష్క్రాంతాస్సర్వే॥ ****
ఇతి నాటకప్రకరణే ప్రతాపరుద్రరాజ్యాభిషేకో నామపంచ
మోంకః ॥ ఏవంసాంగంనాటకముదాహృతం॥........ *
ఇతిశ్రీవిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రే నాటకప్రకరణంసమాప్తం.

ఇతి పదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరిసూనునావిశ్వజనీనవిద్యస్యవిద్వన్మణేః
పెద్దయార్యస్యానుజేనకుమారస్వామిసోమపీథినా
విరచితేప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానే
రత్నాపణాఖ్యానే నాటకనిరూపణంనామ
తృతీయంప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే

రసప్రకరణమ్ — ౪.

దృశ్యశ్రావ్యభేదేనద్వివిధాఅపిప్రబంధానిరూపితాః తేషామాత్మభూతస్యరసస్యస్వరూపనిరూపణంప్రతిజానీతే-అథేతి ॥ రససామాన్యలక్షణమాహ విభావేతి ॥ వక్ష్యమాణలక్షణావిభావాదయఏవసామగ్రీ తయాసరసకావ్యసంగృహీతయానిపుణనటప్రదర్శితయావా సామాజికభావ్యమానయా సముల్లాసితఆస్వాద్యమానోనిర్భరానంద సంవిద్రూపతాంనీయమానస్సన్నిత్యర్థః-తదుక్తంభావప్రకాశే॥ ప్రకాశానందచిద్రూపాంరసతాంప్రతిపద్యతే। ప్రకృష్యమాణోయోభావస్స్థాయీతినిగద్యతఇతి - ఏవంవిధస్సామాజికనిష్ఠోరత్యాదిస్థాయిభావోరస్యతే

అథసర్వేషాంప్రబంధానాంజీవితభూతస్యరసస్యస్వరూపంనిరూప్యతే ॥ విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారిసామగ్రీసముల్లాసితస్థాయిభావోరసః ॥ తథాచోక్తందశరూపకే ॥

విభావైరనుభావైశ్చసాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః । ఆనీయమా

స్వాద్యతఇతివ్యుత్పత్త్యారసఇత్యుచ్యతే- తదుక్తం-రసతేస్వాదనార్థత్వాద్రస్యంతఇతితేరసాఇతి॥ ఉక్తార్థేవృద్ధసమ్మతిమాహ విభావైరితి॥ వ్యంజనాదిసంబంధాదన్నస్యేవ విభావాదిసమాశ్రయణేనస్థాయిభావస్యాపిస్వాదుత్వమిత్యర్థః- తదుక్తం ॥ వ్యంజనౌషధిసంయోగోయథాన్నంస్వాదుతాంనయేత్ । ఏవంనయంతిరసతామితరేస్థాయినంశ్రితా ఇతి - అయంచరసోనుకార్యేరామాదావుత్పన్నోరామాద్యభేదభావనయానటేప్రతీయతఇత్యుత్పత్తివాదినోభట్టమల్లాదయః - తాదృశేనటే విభావాదిభిరనుమితస్సామాజికైశ్చర్వ్యతఇత్యనుమితివాదీశ్రీశంకుకః- నటాదిగతత్వపరిహారేణసాధారణతయానుసంధీయమానః ప్రకాశానం

దసంవిద్రూపేణభోగాపరనామ్నా భావకవ్యాపారేణభుజ్యతఇతి భుక్తి వాదీభట్టనాయకః - వక్ష్యమాణప్రకారేణసామాజికాశ్రయోఽభివ్యజ్యతఇత్యభినవగుప్తాదయః - అయమేవపక్షోయథాయోగంపక్షాంతరనిరాకరణపూర్వకముత్తరత్రసిద్ధాంతీకరిష్యతే॥ ౧॥ అథస్థాయిభావస్య లక్షణమాహ భావస్యేతి ॥ ఇదమత్రానుసంధేయంకావ్యేనాభినయేన వా నివేద్యమానరామాదిసుఖదుఃఖాద్యనుభవజనితవాసనారూపః సంస్కారాపరపర్యాయస్సామాజికమనోవికారోభావః-తదుక్తం॥ సుఖదుఃఖాదిభిర్భావైర్భావస్తద్భావభావనమితి - తస్యభావకస్యభావశ్చిత్తం తస్యభావనంవాసితత్వంతద్భావభావనం- సతావద్ద్వివిధః-సన్నిహితో వ్యవహితశ్చేతి - తత్రాద్యఃపటంప్రతితంతువత్ప్రసంప్రత్యాకారమాత్రవ్యవహితఃస్థాయిభావఇత్యుచ్యతే - తస్యసాక్షాద్రసభావప్రతిపాదనాత్-తదుక్తం॥ ప్రకృష్యమాణోయోభావోరసతాంప్రతిపద్యతే।

సస్వాదుత్వంస్థాయీభావోరసస్స్మృతఇతి॥౧॥ భావస్య
స్థాయిత్వంనామసజాతీయవిజాతీయానభిభూతతయా యా

సఏవభావస్థాయీతిభరతాదిభిరుచ్యతఇతి- ద్వితీయస్తుకువిందాదివద్భావాంతరవ్యవహితోవిభావాదిః - తస్యస్థాయిద్వారారసోల్లాసకత్వసమర్థనాత్ - ఏతేనసామాజికమనోవికారవిశేషోపాధికోబ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారిణోరసస్య సన్నిహితపూర్వావస్థావిశేషస్థాయిభావ ఇతి ఫలితం-అతఏవోక్తమభియుక్తైః-శృంగారాద్యనుభవయోగ్యతయాయదాత్మనస్సత్త్వంసభావఇతి - నచవస్తుతోభేదమాత్రశంకాకళంకరహితస్యనిరుపాధికస్యసన్మాత్రస్యావస్థాసంబంధఃకథమితిశంకనీయం - గగనమధ్యమధ్యాసీనస్య సుధానిధేరుదకాద్యుపాధిసంబంధనిబంధనచాంచల్యాదివదుపపత్తేః - ఏవంవిధస్యభావస్యేత్యర్థః-కస్యాంచిన్నాయికాయామనురాగస్యనాయికాంతరవిషయానురాగస్సజాతీయః - తత్రబీభత్సాదిర్విజాతీయః - తైరనభిభూతతయాఅతిరస్కృతత్వేనఅవిరుద్ధత్వేనేతియావత్ - ఏతచ్చబృహత్కథామాలతీమాధవాదౌద్రష్టవ్యం- యథాలవణోదస్యానుప్రవిష్టంమధురమపినాదేయముదకం లవణయతి

ఏవమన్యానప్యాత్మనైక్యం నయతస్థాయిభావస్య కుతస్తైస్సహవిరోధ వార్తేతి భావః- తదుక్తం॥ విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వా భావైర్విచ్ఛిద్యతేనయః। ఆత్మభావంనయత్యన్యాన్ స్థాయీలవణాకర ఇతి॥ యావదనుభవమితి- సంస్కారాత్మనోస్యభావస్యసంతతచింతాదివశేన ప్రబోధాదుత్పద్య మానోవిజాతీయప్రత్యయాసంవలితః ప్రియతమాదిస్మృతిసంతానోవి భావాదిమహిమ్నాయావత్తన్మయమివకరోతి తావదవస్థానమిత్యర్థః - తదుక్తం- అవస్థితాశ్చిరంచిత్తేసంబంధాచ్చానుబంధిభిః। వర్ధితాయేర సాత్మానస్తేస్మృతాస్థాయినోబుధైరితి ॥ ౨ ॥ శృంగారఏకఏవరసఇతి శృంగారప్రకాశకారః - శాంతవర్జమష్టౌరసా ఇతిధనికాదయః - శాం తవత్సలసహితా దశేత్యన్యే - ఏవమాదివిప్రతిపత్తిలబ్ధన్యూనాధికసం

వదనుభవమవస్థానం। తథాచోక్తం దశరూపకే॥ సజాతీయై
ర్విజాతీయైరతిరస్కృతమూర్తిమాన్। యావద్రసంవర్త
మానస్థాయీ భావ ఉదాహృతః॥౨॥ అథరసవిశేషాః ॥ శృం
గారహాస్యకరుణారౌద్రవీరభయానకాః। బీభత్సాద్భుత
శాంతాశ్చరసాఃపూర్వైరుదాహృతాః॥ ౩॥ ఏషాంస్థాయి
భావాః ॥ రతిర్హాసశ్చశోకశ్చక్రోధోత్సాహౌభయంతథా।
జుగుప్సావిస్మయశమాఃస్థాయిభావానవక్రమాత్ ॥ ౪ ॥ అథ

ఖ్యానివారణాయరసవిభాగమాహ శృంగారేతి॥ పూర్వైరభినవగుప్తా చార్యాదిభిః - అత్రచతుర్వర్గమధ్యేసర్వప్రాణిసులభస్యకామస్యస ర్వహృదయంగమత్వాత్ప్రథమంశృంగారః - తతస్తజ్జన్యత్వేనహాస్యః- తతస్తద్విరోధిత్వాత్కరుణః - తతస్తన్నిమిత్తభూతోర్థప్రధానో రౌ ద్రః-తతోర్థకామయోర్ధర్మమూలత్వాద్ధర్మప్రధానోవీరః - తస్యభీతా భయప్రదానసారత్వాత్తదనంతరంభయానకః-తతస్తత్కారణభూతో బీభత్సః - వీరాక్షిప్తభయానకాద్యనంతరంవీరరసఫలభూతోద్భుతః - త్రివర్గఫలక రసానంతరం మోక్షఫలకశ్శాంతరస ఇత్యేవ ముద్దేశక్ర మోపపత్తిః॥ ౩॥౪॥ అథరససామగ్ర్యం విభావస్యవిభాగందర్శయన్ లక్షణమాహ విభావఇతి॥ తత్రవిభావాదిచతుష్టయమధ్యఇత్యర్థః - త

త్రరసశబ్దేనాత్రలౌకికోరత్యాదిభావః- ఓదనంపచతీత్యాదివద్భావినీం వృత్తిమాశ్రిత్యవ్యవహ్రియతే- ముఖ్యరసస్యోత్పత్త్యభావాత్ - ఏవ ముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం- లోకేనాయకాద్యాలంబనకారణంవిశిష్టదేశ కాలాద్యుద్దీపనకారణంచకావ్యనాటకాదిముఖేన సామాజికాంతఃకరణ ప్రతిబింబితతయాసామాజికనిష్ఠంసత్ ఆలంబనవిభావఉద్దీపనవిభావశ్చే తికథ్యతఇత్యర్థః-ఏతచ్చ- విశేషేణకావ్యనాటకవ్యాపారజనితేనభావ్య తెజ్ఞాయతఇతివిభావఇతివ్యుత్పత్త్యాలభ్యతే - తదుక్తం॥ జ్ఞాయమానత యాయత్రవిభావోభావపోషకృదితి - శిష్టముదాహరణసమయేస్పష్టం

విభావః॥ విభావఃకథ్యతేతత్రరసోత్పాదనకారణం । ఆలంబ
నోద్దీపనాత్మాసద్విధాపరికీర్త్యతె॥ రససమవాయికారణ
మాలంబనవిభావః ఇతరత్కారణజాతముద్దీపనవిభావః। స
చతుర్విధః। తథాచోక్తంశృంగారతిలకె॥ఆలంబనగుణశ్చై
వతచ్చేష్టాతదలంకృతిః । తటస్థశ్చేతివిజ్ఞేయశ్చతుర్ధోద్దీపన
క్రమః॥ఆలంబనగుణోరూపయౌవనాదిరుదాహృతః। తచ్చే
ష్టాయౌవనోద్భూతహావభావాదికామతాః ॥ నూపురాంగ
దహారాదితదలంకరణంమతం। మలయానిలచంద్రాద్యాస్త
టస్థాఃపరికీర్తితాః॥౫॥అథానుభావః ॥ కార్యభూతోనుభావ

భవిష్యతి॥౫॥అనుభావంలక్షయతి కార్యేతి ॥ ననుకార్యత్వంనామనియ తోత్తరకాలభావిత్వం - తచ్చానుభావస్యకింరసాపేక్షయాఉతస్థాయ్య పేక్షయా-నాద్యః- విభావైరనుభావైశ్చేతికరణతృతీయయాతస్యపూ ర్వభావిత్వప్రతీతేః- నియతపూర్వవర్తిత్వలక్షణకారణవిశేషత్వాత్కా రణస్య-నచాత్రతృతీయాయాఃకర్త్రాద్యర్థాంతరంసంభావ్యతె - ఏవం చానుభావేసతిరసోరసేసత్యనుభావఇత్యన్యోన్యాశ్రయప్రసంగస్స్యా దితి - అతఏవనద్వితీయః-నహిభావకమనోవస్థాయినస్థాయినః పూర్వ భావినాం † కామినీకటాక్షభ్రూవిక్షేపాదీనాం తత్కార్యత్వమితి - అతఃస్థాయిత్వయోగ్యస్య లౌకికస్యరత్యాదేఃకార్యభూతోయమంక

పా † కామినీకటాక్షభుజాక్షేపాదీనాం.

టాక్షాదిరభినయాదిద్వారా భావకమనః ప్రతిబింబితస్వహృదయ హృదయస్థితంరత్యాదిభావమనుభావయతిసోఽనుభావఇత్యుచ్యతఇత్యర్థః॥ తదుక్తం॥ భ్రూవిక్షేపకటాక్షాదివికారోహృదయస్థితం। భావంవ్యనక్తియస్సోయమనుభావఇతీరితఇతి ॥ ౬ ॥ అథసాత్త్వికానామపికార్యభూతానాం కటాక్షాదివద్భావసంసూచనాత్మకత్వేనానుభావత్వేసిద్ధేపితేషాంబ్రాహ్మణపరివ్రాజక న్యాయేన పృథగుపాదానే అసాధారణకారణమాహ పరగతేతి ॥ అభినయాదిముఖేనాన్యగత సుఖదుఃఖాదిభావనాయామంతఃకరణస్యాత్యంతానుకూలత్వం సత్త్వమిత్యర్థః - ప్రత్యయార్థమాహ తతఇతి - సత్త్వేననిర్వృత్తాభావాస్సాత్త్వికాఇత్యర్థః- అనేనైవంవిధేనైవాంతఃకరణేనకటాక్షాదయోభావ్యంతఇతి తేషామనుభావత్వైవసాత్త్వికత్వమితిభావః- తదుక్తంభావప్రకాశే-పరస్యసుఖదుఃఖాదేరనుభావేన చేతసః । అత్యంతేనానుకూల్యేనయేనతద్భావభావనం। తత్సత్త్వంతేన

స్స్యాత్తత్కటాక్షాదిశ్శరీరజః॥౬॥ (అథసాత్త్వికభావాః) పర
గతసుఖాదిభావనయాభావితాంతఃకరణత్వంసత్త్వం తతోభ
వాస్సాత్త్వికాః॥ స్తంభఃప్రళయరోమాంచాస్స్వేదోవైవర్ణ్య

నిర్వృత్తాస్సాత్త్వికాఇత్యుదీరితాః। అనుభావత్వసామాన్యేసత్యప్యేషాం పృథక్త్వయా।లక్షణంసత్త్వజత్వాద్ధితేచ స్తంభాదయస్స్మృతాఇతి। అత్ర తద్భావభావనంనామతన్మయత్వేనావస్థానం- తదుక్తం॥రామాద్యాశ్రితదుఃఖాదేరనుభూతేస్తదాత్మనా । సామాజికస్యమనసోభావస్తద్భావభావనమితి - ఏవంచవిభావాదిదర్శనజన్యాఅనురాగనిర్వేదాదిమనోవృత్తయోవిభావాదితన్మయీభవనరూపేణ సత్త్వశబ్దాభిధేయేనసామాజికమనసోత్యంతానుకూల్యజన్యేనాసాధారణకారణేనావస్థాంతర మాపన్నాస్తంభాదయోభావాస్సాత్త్వికభావాభవంతి- తేచస్వకార్యభూతైరతఏవసాత్త్వికపదప్రతిపాద్యైర్బాహ్యైర్జడైర్భౌతికై శ్శారీరైస్తంభాదిభిరనుభావైస్సూచ్యంతే- తథాచరతినిర్వేదాదిభావాఏవసూచితా భవంతీతిఫలితం - తదుక్తమాచార్యహేమచంద్రేణ-బాహ్యాస్తుస్తంభాదయశ్శరీరధర్మాఅనుభావాస్తేచాంతరాళికాభావాగమ్యంతః స

రమార్థతోరతినిర్వేదాదిగముకాఇతిస్థితమితి- ఏవంచస్థాయిసంచారిసంఘపవజీవస్యమనోమయావస్థాం ప్రాప్యకార్యకారణరూపేణ ద్వివిధం బాహ్యమాభ్యంతరంచసాత్త్వికగణంసంపాదయతీతిరహస్యం - కేచిదయంమనోమయవర్తిరత్యాదిగణః పంచభూతాత్మకాన్నమయక్షోభకతయామనోమయతాదాత్మ్యాపన్నం సీదత్యస్మిన్మనోమయఇతి వ్యుత్పత్త్యాసత్వగుణోత్కర్షాత్సాధుత్వాచ్చ సత్వశబ్దాభిధేయం ప్రాణమయంప్రవిష్టస్సాత్వికత్వమనుభవతి - తచ్చప్రాణస్యభూభాగానుగ్రహే స్తంభః - జలభాగానుగ్రహేబాష్పః-తీవ్రతేజోనుగ్రహేస్వేదః-వైపరీత్యేవైవర్ణ్యం - ఆకాశానుగ్రహేప్రళయః- అనిలానుగ్రహాస్యమందమధ్యమోత్కృష్టతయా త్రైవిధ్యక్రమేణరోమాంచ వేపథువైస్వర్యాణీతివదంతి- కేచిద్భావాంతరనైరపేక్ష్యేణరసాపరోక్షీకరణత్వలక్షణోబలవిశేషస్సత్వం తజ్జన్యాస్సాత్వికాఇత్యాహుః - అన్యేపునర

వేపథూ । అశ్రువైస్వర్యమిత్యష్టౌ సాత్వికాఃపరికీర్తితాః ॥

౭॥ అథవ్యభిచారిభావాః॥ నిర్వేదగ్లానిశంకాఖ్యాస్తథాసూ
యామదశ్రమాః । ఆలస్యంచైవదైన్యంచచింతామోహః

స్నమయప్రాధాన్యేనాభి వ్యక్తత్వలక్షణసత్వజన్యత్వోపాధేః కటాక్షాదిసాధారణ్యేపిపంకజాదివద్యోగరూఢత్వేన స్తంభాదయఏవసాత్వికాఇత్యాహుః - కేచిత్తుకణాదశాస్త్రప్రసిద్ధ్యాద్రవ్యాదిత్రయవాచకార్థశబ్దవ దలంకారశాస్త్రప్రసిద్ధ్యా స్తంభాదిష్వేవ సాత్విక వ్యవహారఇతివర్ణయంతి - ఏవం ప్రాచామాలంకారికాణామనేకధాపారిప్లవంవర్తతే-తద్యథాతథావాస్తునత్రాస్మాకమాగ్రహః-కింతు స్తంభాదీనామనుభావాంతరాద్వేపికేనచి ద్విశేషేణపార్థక్యమిత్యే తదేవాస్మాభిరపేక్ష్యతఇతి - విశేషాంతరాణినరహరిసూరివిరచితేరసనిరూపణేద్రష్టవ్యాని-విస్తరభీరుభిరస్మాభిరుపరమ్యతే॥౭॥విశేషాదాభిముఖ్యేనచరంతోవ్యభిచారిణఇత్యుక్తదిశావ్యభిచారిశబ్దవ్యుత్పత్త్యైవ నిర్వేదాదీనాంసామాన్యలక్షణంసిద్ధమితిమత్వా తేషాంకేవలం సామాన్యతోవిశేషతశ్చోద్దేశమాహ అథేతి॥ రసస్యసహకారిణఇతి-కల్లోలాస్సాగరస్యే

వరత్యాదేర్లౌకికస్యపరిపోషకతయా సహకారిణస్సంతో నాట్యాదౌ వ్యభిచారిణఇత్యుచ్యంతఇత్యర్థః-తదుక్తం ॥ మజ్జంతశ్చనిమజ్జంతఃకల్లోలాస్త్రైయథార్ణవే।తస్యోత్కర్షంవితన్వంతియాంతితద్రూపతామపి। తథాస్థాయినినిర్మగ్నాహ్యున్మగ్నావ్యభిచారిణః। పుష్ణంతిస్థాయినంస్వాంశ్చతత్రయాంతిరసాత్మతామితి॥ ఉక్తైర్థభియుక్తసంవాదమాహ కారణానీతి॥స్థాయినఃస్థాయిత్వయోగ్యస్యేత్యర్థః-అనుభావాఉభయేపిగృహ్యంతే-ననుచేష్టాలక్షణోద్దీపన విభావానాంభావహావాదీనాం శృంగారకార్యతయానుభావత్వంప్రతీయతే - కటాక్షభ్రూవిక్షేపాదీనామనుభా

స్మృతిర్ధృతిః ॥ వ్రీడాచపలతాహర్షఆవేగోజడతాతథా।గ
ర్వోవిషాదఔత్సుక్యంనిద్రాపస్మారఏవచ ॥ సుప్తిర్విబోధో
మర్షశ్చాప్యవహిత్థమథోగ్రతా । మతిర్వ్యాధిస్తథోన్మాద
స్తథామరణమేవచ ॥ త్రాసశ్చైవవితర్కశ్చ విజ్ఞేయా
వ్యభిచారిణః।త్రయస్త్రింశదమీభావారసస్యసహకారిణః॥
తథాచోక్తంకావ్యప్రకాశే॥ కారణాన్యథకార్యాణిసహకా
రీణియానిచ । రత్యాదేస్స్థాయినోలోకే తానిచేన్నాట్యకా
వ్యయోః॥విభావాశ్చానుభావాశ్చకథ్యంతేవ్యభిచారిణఇతి॥

లోకేకార్యకారణసహకారి శబ్దవాచ్యానాయికానాయకకటాక్షభ్రూవిక్షేపనిర్వేదాదయః- కావ్యనాట్యయోస్తువిభావానామనురాగజనకత్వేనసంభవత్యేవవిభావత్వం- ఉక్తానాముభయేషాంకల్లోలాయమానతయారసపరిపోషణాత్సంచారితాపి - సమస్తసంచారిణామపిచింతాదీనామనురాగకార్యతయానుభావత్వం- తద్దర్శనశ్రవణాభ్యామనురాగాతిశయజననాద్విభావత్వం చానుభూయతే - తదుక్తంభావప్రకాశే-విభావోప్యనుభావస్స్యాదనుభావోపిభావవత్ । తౌపునశ్చారిణౌస్యాతాంతేచతౌస్యుఃపరస్పరమితి- అత్రపరస్పరశబ్దేనసంచారిణామేవమిథోనుభావత్వంచేత్యాదిద్రష్టవ్యం – అతఃకథంపూర్వోక్తావిభావాదివ్యవస్థేతిచేత్సత్యం - కస్యాశ్చిదనురాగవ్యక్తేర్యానికార్యకారణసహకారీణితానితాంప్రతితథైవ నకించిదపిసాంకర్యమస్తి - వ్య

_క్త్యంతరాపేక్షయాతస్యాపివాకారభేదాపేక్షయావాన్యథాభావేకో విరోధః - యథైకస్యపుత్రాపేక్షయాపితృత్వంపిత్రపేక్షయాపుత్రత్వంచవ్యవతిష్ఠతే - అతోవిభావాదీనామపిప్రతియోగిభేదాదిభిఃకల్పితాకారాంతరాణాంసాంకర్యశంకానవకాశాద్విభావాదిరూపతానియతైవేతిసిద్ధం-ఏవంచవిభావాదిసామగ్రీసంకోచేసతిరసాభాసత్వమిత్యనుసంధేయం॥ ౮॥ ననూన్మర్యాదంప్రవృత్తైనాంగరసేనబాధితఃప్రధానరసోరసాభాసః-తదుక్తంరసార్ణవే॥ అంగేనాంగిరసస్స్వేచ్ఛావృత్తివర్ధితసంపదా।అమాత్యేనావినీతేనస్వామీవాభాసతాంవ్రజేదితి- అంగరసస్యతృతీయాంశానుప్రవేశోమర్యాదోల్లంఘనం - తదుక్తంభావప్రకాశే॥ భాగద్వయంప్రవిష్టస్యప్రధానస్యైకభాగతః। రసానాంద్యశ్యతేయత్రతత్స్యాదాభాసలక్షణమితి - తత్రహాస్యాది భూయిష్ఠాః శృంగారాదయఆభాసీభవంతి - అత్రైతౌసంగ్రహశ్లోకౌ ॥ హాస్యోజు

వానుభావవ్యభిచారిశబ్దవ్యపదేశ్యాభవంతి ॥ ౮ ॥ శృంగారవీరరౌద్రాద్భుతానాంలోకోత్తరనాయకాశ్రయత్వేనపరిపోషాతిశయః॥ ౯॥అతఏవశృంగారస్యమ్లేచ్ఛాదివిషయత్వే

గుప్సాశృంగారహాస్యాశోకభయానకౌ। భయానకోరౌద్రవీరౌతథాశృంగారవిస్మయౌ ॥ బీభత్సకరుణౌరౌద్రశృంగారౌచయథాక్రమం। శృంగారాదీన్సంప్రవిశ్యరసాభాసాన్వితన్వత ఇతి - యద్యప్యేవంనవానామపిరసానామాభాసత్వంసంభవతి- తథాపిక్వచిద్విశేషమభివ్యక్తుమారభతే॥శృంగారేతి॥శాంతస్యాప్యుపలక్షణమేతత్ - లోకోత్తరనాయకాశ్రయత్వేనేతిధీరోదాత్తాదినాయకోత్తమ విషయత్వేనేత్యర్థః- అతఏవోక్తంలోచనే।ధర్మయుద్ధవీరప్రధానోధీరోదాత్తః- వీరరౌద్రప్రధానోధీరోద్ధతః- వీరశృంగారప్రధానోధీరలలితః - దానధర్మవీరశాంతప్రధానోధీరశాంతఇతి చత్వారోనాయకాఇతి - అత్రవీరరససమానయోగక్షేమత్వాదద్భుతోపాదానం- యదాహమునిః - వీరస్యచైవయత్కర్మసోద్భుతఃపరికీర్తితఇతి - విదగ్ధజనైకవిషయోరసపరిపోష విశేష ఇతిభావః॥౯॥విపక్షేవిరోధమాహ అతఏవేతి॥ఇదమత్రానుసంధేయం-

యత్రవిభావాదిపరిపూర్తిస్తత్రముఖ్యోరసః-తదుక్తంలోచనే - రసస్తుసఏవయోయత్రముఖ్యతయావిభావానుభావవ్యభిచారి సంయోజనోచితస్థాయిప్రతిపత్తికస్యప్రతిపత్తుస్థాయ్యంశే చర్వణప్రయుక్త పవాస్వాదప్రకర్షఇతి - ఉదాహృతంచతత్రైవ-కృచ్ఛ్రాదూరుయుగంవ్యతీత్యసుచిరంభ్రాంత్వానితంబస్థలేమధ్యేస్యాస్త్రివలీతరంగవిషమే నిష్పందతామాగతా। మద్దృష్టిస్తృషితేవసంప్రతిశనైరారుహ్యతుంగౌస్తనౌసాకాంక్షంముహురీక్షతేజలలవప్రస్యందినీలోచనేఇతి - అత్రహినాయికాకారానువర్ణ్యమానస్యాత్మప్రతికృతిపవిత్రిత చిత్రఫలకావలోకనాద్వత్సరాజస్య పరస్పరాస్థాబంధరూపో రతిస్థాయిభావోవిభావానుభావసంచారిసంయోజనావశేనచర్వణారూఢఇతి- ఏవంచయత్రవిభావాదిపరిపూర్త్యభావస్తత్రారోపితోరసః। మ్లేచ్ఛాదౌతథాభూతత్వాద్రసాభాసత్వమితిభావః-ఉక్తార్థేసమ్మతిమాహ ఏకత్రేతి॥ అత్ర

త్వాభాసత్వం।తథాచోక్తం॥ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్యఙ్
మ్లేచ్ఛగతోపివా। యోషితోబహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రి

ఏవెత్యవధారణేనాన్యత్రానురాగాత్యంతాభావస్సూచ్యతే- యథారావణేసీతాయాః-తేనస్త్రీపుంసయోరేకత్రానురాగేజాతే అన్యత్రానురాగప్రాగభావేచ విభావాదిసంపూర్తిసంభావనయానైవరసాభాసత్వమితిభావః - అన్యథాప్రథమమజాతానురాగేవత్సరాజేజాతానురాగాయారత్నావళ్యాఃపూర్వానురాగస్యాభాసత్వప్రసంగాత్ -మ్లేచ్ఛాస్తిరశ్చా మనాశ్రితవైదగ్ధ్యగంధానామననుభూతవిభావాదిభావానామభివదనవ్యాపారమాత్రవిలక్షణాస్సహృదయాః-అతస్తేషాంద్వయానామపిసమానయోగక్షేమత్వాత్సహోపాదానం- అతఏవ-శృంగారాభాసస్యత్రైవిధ్యోక్తిరపి-బహుసక్తిరనేకత్రానురాగః-అత్రాపిముఖాంతరేణ సమానురాగఫలాభావాద్విభావాద్య పరిపూర్తిరితిభావః-పుంసోప్యనేకనాయికానురాగేరసాభాసత్వమితికేచిత్ ॥తర్హితన్మతేదక్షిణనాయకానురాగస్యసర్వసంప్రతిపన్నరసభావస్యఆభాసత్వప్రసంగఇతిచేన్నైవం - తస్యాప్యేకస్యామేవగాఢానురాగత్వాత్ అన్య

త్రతుకస్యచిన్మధ్యత్వం కస్యచిన్మందత్వమితి నిశ్చితం - తుల్యోనేకత్ర దక్షిణ ఇతిలక్షణం పునరనేకాసు నాయికాస్వనువృత్తిమాత్రపరత్వేన తుల్యత్వపరమితి ద్రష్టవ్యం అత్ర పక్షద్వయేపి క్రమేణ సమానురాగాభావాదవివేకాదనేకానురాగాచ్చరతేరారోపితత్వేన హాస్యాస్పదత్వాత్తన్నిబంధనస్త్రివిధోయమాభాస ఇతి వివేకః ॥ నన్వారోపితరసాభావాత్తిర్యగాదిషు కథంచమత్కార ఇతి చేచ్ఛుక్తికారజతం గృహీత్వా ప్రమోదమానం పృచ్ఛ - పశ్చాత్కాలీనబాధస్తు ప్రపంచసత్యత్వాభిమానసమయసాంసారికవ్యవహారస్యేవ తాదాత్వికచమత్కారస్య నవిరోధీతి - రసాభాసోప్యుపాదేయ ఏవేత్యలం ప్రపంచేన ॥ ౧౦ ॥ విభావాదిమధ్యే వ్యభిచారిభా

భామత ఇతి ॥ ౧౦ ॥ వ్యభిచారిభావానాముదయప్రశాంత్యుదవస్థయా పరస్పరవిరుద్ధరసాశ్రితయోర్భావయోస్సన్ధ్యయా సంబంధేనాన్యోన్యోపమర్దకతయా బహూనాం సమావేశేన చ చాతుర్విధ్యం ॥ తథాచోక్తం దశరూపకే ॥ భావస్య శాంతిరుదయస్సంధిశ్శబలతా తథేతి ॥ ౧౧ ॥ ....

రత్యాదిస్థాయిభావలక్షణోదాహరణాని

అథ యథాక్రమం స్థాయిభావానాం స్వరూపముదాహరణం చ ॥ తత్ర సంభోగవిషయ ఇచ్ఛావిశేషో రతిః ॥ యథా ॥ శృంగా

వానాముదయాద్యుపాధిచతుష్టయజన్యచమత్కారవిశేషనిబంధనం చాతుర్విధ్యమాహ వ్యభిచారీతి ॥ అన్యోన్యోపమర్దకతయేతి స్వస్వబాధ్యానాం బాధకత్వేనేత్యర్థో వక్ష్యమాణోదాహరణానుసారేణ కల్పనీయః - రసాభాసాదీనాముదాహరణముత్తరత్ర భవిష్యతి ॥ ౧౧ ॥ ....

అథ స్థాయిభావేషూద్దేశక్రమానుసారేణ రతిం లక్షయతి తత్రేతి ॥ యూనోరన్యోన్యానందజనకం దర్శనాలింగనాదికం కర్మ సంభోగః - తదుక్తం భావప్రకాశే । కామోపచారస్సంభోగః కామః స్త్రీపుంసయోస్సుఖం । సుఖమానందసంభేదః పరస్పరవిమర్దతః । ఉపచారస్తదానందకారకం కర్మకథ్యత ఇతి - తద్విషయ ఇచ్ఛావిశేషస్స్పృహాద్యపరపర్యాయః ప్రమోదాత్మా మనోవృత్తివిశేషో రతిరిత్యర్థః - తదుక్తం - సంపన్నైశ్వ

ర్యసుఖయోరశేషగుణయుక్తయోః।నవయౌవనయోశ్శ్లాఘ్యప్రకృత్యో శ్శ్లిష్టరూపయోః। నారీపురుషయోస్తుల్యాపరస్పరవిషయికా।స్పృహ హ్వయా చిత్తవృత్తీరతిరిత్యభిధీయతఇతి- స్పృహాలక్షణమపితత్రైవో క్తం-ఆత్మోపభోగకరణంస్పృశంతీప్రియవర్త్మనా। యాజహాతీతరాం భోగాన్సాస్పృహేత్యభిధీయతఇతి ॥ ఉదాహరతి శృంగారేతి ॥ జగ తామానందస్యానందహేతోరేకస్యాద్వితీయస్య నిష్యందస్యవృష్టాంశ స్యభూష్ణాస్సనంగుణైరాభిరూప్యాదిభిః- ప్రసాదితాఃప్రసన్నీకృతాఃదృ శోలోకదృష్టయోర్యైస్తైతథోక్తాః- గుణప్రసాధితదిశఇతిపాఠేగుణాలం కృతదిశోదిగంతవిశ్రాంతగుణాఇత్యర్థః-అన్యేగంధర్వగీర్వాణాదయః తైరేకైకగుణాశ్రయైఃకిం-నకిమపిసాధ్యమిత్యర్థః- అశేషోన్నతస్సర్వాధి కః- అత్రకామస్యాపికామోత్సవః కాకతివల్లభోమమప్రేయానభూది

రైకరసఃస్మరోస్తుజగదానందైకనిష్యందభూరిందుస్త్రీష్వతువి
భ్రమైకవసతిర్జాగర్తుపుష్పాకరః। సంత్వన్యేపిగుణప్రసా
దితదృశఃకింతైరశేషోన్నతోజాతఃకాకతివల్లభోమమపతిఃకా
మస్యకామోత్సవః ॥ ౧ ॥ వికృతిదర్శనాదిజన్యోమనోవికా

తివాగారంభేణ స్వానురక్తప్రియలాభజనితహర్షానుభావేన కస్యాశ్చి న్నాయికాయాఆలంబనవిభావభూతాయాఃప్రమోదాత్మారతిరభివ్యజ్య తే- ఇయంచనిసర్గాదినిమిత్తభేదాత్సప్తవిధా - తత్రమదనేందువసం తాదివైరాగ్యేణప్రియవిషయప్రేక్షణాచేయమభిమానమూలేతి వేదిత వ్యం- ఇదమేవమమప్రియంనాన్యదితిప్రత్యయఏవాభిమానఇత్యాహుః- భేదాంతరోదాహరణప్రపంచస్తురసార్ణవేద్రష్టవ్యః॥౧॥ హాసంలక్షయ తి వికృతీతి॥ ఆత్మనఃపరస్యవాయేవేషభాషాకారవికారవిరుద్ధాలంకారా స్పష్టభాషణకుబ్జత్వాదయస్తద్దర్శనశ్రవణజన్యోమనోవికారోహాసః-స్వ నహసోర్వేతివికల్పాత్ ఘఞ్ ప్రత్యయః- అయమేవబాష్పాద్యనుభావో నిద్రాలస్యాదిసహకృతశ్చర్వ్యమాణోహాసేసాధురితివ్యుత్పత్త్యాహా స్యోభవతి-సచోత్తమాదిషుత్రిష్వేకైకయుగళక్రమేణషడ్విధః - తదు క్తం వికృతాకృతివాగ్వేషైరాత్మనోవాపరస్యవా। హాసస్స్యాత్పరిపో

షేస్యహాస్యస్త్రిప్రకృతిస్స్మృతఇతి ॥ స్మితమిహవికసన్నయనంకించిల్లక్ష్యద్విజంహసితం।మధురస్వనంవిహసితంసాంసశిరఃకంపముద్ధసితం॥ అపహసితంసాస్రాక్షంవిక్షిప్తాంగంభవత్యతిహసితం। ద్వేద్వేహసితేచైషాంజ్యేష్ఠేమధ్యేధమేక్రమశఇతి- ఉత్తమస్యస్వకీయ పరకీయవికారదర్శనాత్క్రమేణస్మితహసితే-మధ్యమస్యవిహసితోద్ధసితే- అధమస్యాపహసితాతిహసితేఇతి।తత్రాధమాశ్రయమన్యదీయవేషవికారజన్యంహాసముదాహరతి బిభ్రాణానితి॥ కబరీః స్త్రీజనోచితాన్ కేశపాశాన్ - జానపదేత్యాదినాజీవ్ - అత్రబందీగ్రాహంగృహీతానతఏవపలాయనపరతయాస్త్రీవేషధారిణోవైరిభూపతీన్ నీవీప్రదేశాదిస్పర్శనేనపురోహాసః॥ యథా ॥ బిభ్రాణాన్కబరీర్ధృతాంజనదృశఃకృత్వాకుచౌకృత్రిమాస్త్రీవేషాన్నిశికాకతీంప్రనగరే ప్రచ్ఛన్నరూపాన్నృపాన్। దృష్ట్వాత్వామమపాస్యవక్షసికుచావాకృష్యనీవీస్స్పృశోహీహీకష్టమితి త్యజంతివిపణిశ్రేణీషుధూర్తావిటాః॥ ౨॥ ఇష్టజనవియోగాదినాఆత్మనిదుఃఖాతిభూమిశ్శోకః॥ యథా॥ ధాతర్నిష్కరుణోఽసిశిక్షయసికింవన్యాం శరీరస్థితింతత్తాదృగ్విభవాగృహాఃక్వనుగతాఃస్థానంమరుఃకల్పితం।హానాథాఃపతితాఃప్రతాపనృపతేఃకోఽధార్చిషీతిద్విషాంసఇతిజానతాంధూర్తవిటానామాలంబనవిభావానాం పరుషస్వనస్యహాసస్యహీహీత్యనుకరణం॥ ౨॥ శోకంలక్షయతి- ఇష్టేతి॥ఆదిగ్రహణాదనిష్టప్రాప్తిర్గృహ్యతే - దుఃఖాతిభూమిర్దుఃఖప్రకర్షః ॥ ఆద్యం శోకముదాహరతి ధాతరితి॥ నిష్కరుణోనృశంసః- వన్యాంఫలమూలాదిరూపాంతత్తాదృగ్విభవా నానావిధభోగోపకరణపరిపూర్ణా ఇత్యర్థః॥ స్థానంమరురితి-పిపాసాయాంయతోఽదకమపిదుర్లభమితిభావః మహారణ్యేవాభర్తృభిస్సహ మృగమిథునాదివద్యథాకథం చిద్వర్తామహఇతివిచారితేపికథంవాకియాన్వానోదైవదుర్విపాకః- తేభర్త్రారోపితతోఽథవహౌశలభతామలభంతేతిపరిదేవితం హాతశబ్దేనసూచయన్నాహహానాథాఇతి॥ అనూపంజలప్రాయం - అత్రశత్రుస్త్రీణామాలంబ

నవిభావానాంభర్తృవియోగరాజ్యభ్రంశాదిజనితా దుఃఖాతిభూమిర్దై
న్యోపాలంభసహితేనరోదనేనసూచ్యతే - అతో౽శ్రువిలురనోరస్తాడనా
దయో౽నుభావాః- దైన్యమోహచింతావిషాదాదయోవ్యభిచారిణశ్చవి
శేషేణోపాత్తాః కరుణతామాపాదయంతి॥౩॥ క్రోధంలక్షయతి ॥ శ
త్రుకృతేతి॥ శత్రుగ్రహణంభృత్యాదేరుపలక్షణార్థం - తత్కృతేనాప
చారేణవధావజ్ఞాదినాప్రజ్వలితామనోవృత్తిఃక్రోధఇత్యర్థః- సచత్రివి
ధః-క్రోధఃకోపోరోషశ్చేతి-తదుక్తంభావప్రకాశే - క్రోధఃకోపశ్చరో
షశ్చేత్యేషభేదస్త్రిధామతఇతి - తత్రవధాదిపర్యంతఃశత్రుజనాశ్ర
యఃక్రోధః - అభ్యర్థనావధిర్స్వజనాశ్రయఃకోపః - స్త్రీపుంసయోర
న్యోన్యవిషయఃప్రత్యాయనపర్యంతోరోషః - తత్రావజ్ఞామూలంశత్రు

షద్యోషాణాం తదనూపమశుభ్రిరహోజాతంస్థలంమార
వం॥౩॥శత్రుకృతాపచారేణమనసఃప్రజ్వలనంక్రోధః ॥ య
థా॥ రేరేసేవణకస్తవాయమనిదంపూర్వోద్యగర్వోమహా
నుత్తీర్ణాకిలయేనగౌతమనదీప్రాప్తాసిమృత్యోర్ముఖం।ఏషాకా
కతివీరరుద్రఇతికింనాశ్రావిసప్తాక్షరీప్రత్యుభ్యత్ప్రతిపక్ష
పార్థివమహాభూతగ్రహోచ్చాటనీ॥౪॥లోకోత్తరేషుకా

రాలంబనంక్రోధముదాహరతి॥ రేరేఇతి - వాక్యాదేరిత్యాదినాకోపే
ద్విరుక్తిః- అయంపూర్వోయస్యాసావిదంపూర్వః - సనభవతీత్యనిదం
పూర్వః-నూతనఇత్యర్థః-అన్యధికారేణాత్మోత్కర్షోగర్వః-కుతో౽యం
తేమహానిదానీమభూతపూర్వోగర్వఃప్రాదురభూదిత్యర్థః- యేనగర్వే
ణగౌతమనద్యుత్తీర్ణేత్యవజ్ఞాకథనం - కిలేత్యలీకే- తేనవార్తామాత్రమే
తదితిభావః-తథాపితస్యేదంకర్మణఃఫలమిత్యాహ ప్రాప్తఇతి ॥ అవ
జ్ఞానిమిత్తమాశంకతే ఏషేతి ॥ అన్యథాభూతగ్రహాదికల్పానాంవైరి
భూపతీనాంకల్పాంతకాలరుద్రస్యాస్మత్స్వామినఃకాకతి వీరరుద్రస్య
నామమాత్రమహామంత్రం నిశమ్యైవ కాందిశీకచరః కథమద్యైవ
ముద్యుజ్జృంభవానితిభావః - క్రోధో౽యంవిపక్షదర్శనాదివిభావఃకంఠ
గర్జన దంతఘట్టనాద్యనుభావో గర్వామర్షాదివ్యభిచారీ చర్వ్యమాణ

స్సఽరౌద్రోభవతి॥ ౪ ॥ ఉత్సాహంలక్షయతి లోకేతి॥ స్థేయానతిస్థిరః - వివక్షితకార్యవిషయమాత్సుక్యమేవాత్ర స్థైర్యమితిభావః - అహమేవంవిధఇత్యేవంప్రాణత్వేనాభిమానాత్మకఉత్సాహఇతి లోచనకారః-శారదాతనయస్తుకార్యమాత్రమంగీచకార- తదుక్తం॥ ఉత్సాహస్సర్వకృత్యేషుసత్వరామానసేక్రియా। సహజాహార్యభేదేనసద్విధాపరికీర్తితఇతి॥ ఉదాహరతి క్షుబ్ధేష్వితి॥ త్రిభువనగ్రాసేచ్ఛయా కల్పాంతవదితిభావః-క్షుబ్ధేషుక్షుభితేష్విత్యర్థః- అత్రయద్యపి క్షుబ్ధాస్వాంతేత్యాదినా నిపాతనాన్మంథమాత్రవాచీక్షుబ్ధశబ్దః - తథాపిక్షుభితార్థత్వంకథంచిత్సాదృశ్యాత్కల్పనీయం - సముద్రాణాంమంథయోగవత్కాలవైషమ్యేపిక్షోభసంభవాత్ - అతఏవాహవృత్తికారః - కథంక్షుబ్ధస్సముద్రఃక్షుబ్ధానదీత్యేవమాదావుపమానాత్సంభవిష్యతీతి - గండో

ర్వ్యేషుస్థేయాన్స్ప్రియత్నఉత్సాహః॥ యథా ॥ క్షుబ్ధేష్వబ్ధి
షుసంభ్రమాత్త్రిభువనగ్రాసేచ్ఛయాసర్వతస్సన్నద్ధేష్వ
పిపర్వతేషుపరితోగండోపలాఽవర్షితుం। శక్తాఏవవయంని
వారణవిధౌక్షుద్రక్షమాభృజ్జయశ్లాఘానఃకియతీతికాకతివి
భోర్గర్జంతిసైన్యభటాః॥ ౫ ॥ రౌద్రసంపర్శనాదిభిరనర్థా

పలాఽగండశైలాఽస్థూలోపలానిత్యర్థః - అత్రవైరిభూపాలవిజయవిషయస్సహజోత్సాహస్సముద్రసంక్షోభపర్వతసన్నాహనివారణేవయమేవశక్తాఇతివాగారంభేణవ్యజ్యతే-అతాత్మశ్లాఘాన్యధిక్కారాదిసంభవాద్ధీరోద్ధతోయంనాయకః - తస్యవీరరసేపిప్రాధాన్యేనానుప్రవేశసంభవాత్-తదుక్తంలోచనే-వీరరౌద్రప్రధానోధీరోద్ధతఇతి- అయమేవప్రతాపవినయాదిభిర్విభావితఃకరుణాయుద్ధాదిభిరనుభావితో గర్వహర్షాదిభిర్భావితోవీరరసోభవతి సచత్రివిధః-యథాహామునిః - దానవీరంయుద్ధవీరంధర్మవీరంతథైవచ। రసంవీరమపిప్రాహబ్రహ్మాత్రివిధసమ్మితమితి-ధర్మవీరస్థానేదయావీరముక్త్వాత్రైవిధ్యమాహధనికః - తత్రదానవీరోబలిజామదగ్న్యాదిః - యుద్ధవీరోరామాదిః-ధర్మవీరోయుధిష్ఠిరాదిః-దయావీరోజీమూతవాహనాదిః- తత్రప్రస్వేదరక్తాక్షత్వా

ద్యనుభావరాహిత్యేయుద్ధవీరస్తత్సాహిత్యేరౌద్ర ఇతివివేకః॥ ౫ ॥ భయంలక్షయతి రౌద్రేతి ॥ ఆదిగ్రహణాద్రౌద్రశబ్దశ్రవణాదయో గృహ్యంతే-తజ్జన్యమనర్థాశంకనమనశ్చాంచల్యరూపంభయమిత్యర్థః ఏతచ్చస్త్రీనీచప్రభృతీనాంస్వాభావికముత్తమానాం కృతకమిత్యాహుర్హేమచంద్రశారదాతనయాదయః- శింగభూపాలస్తుసర్వత్రకృతకమేవేతిప్రత్యవదత్ - అనేకవిధమిత్యన్యే ॥ తత్రరౌద్రశ్రవణజన్యంభయముదాహరతి-దూరాదితి ॥ విశ్వప్రసృమరమహసోవిశ్వవ్యాపిప్రతాపస్య-సరతెస్సృఘస్యదఇత్యాదినాక్మరచ్ - కర్ణజ్వరార్తాఃకర్ణవ్యాధిపీడితాః-బధిరీకృతకర్ణా ఇత్యర్థః- తతోఽప్యతిమహద్దుష్ప్రవేశంగహనమరణ్యంవిశంతః- ఖదిరాదికంటకాకృష్టకేశాస్సంతఃవ్యాకులాంతఃకరణాః ప్రతిపక్షబుద్ధ్యాపాదపాన్ త్రాయధ్వమిత్యాదిభిర్దీనోక్తిభిః ప్రార్థ

శంకనంభయం॥ యథా॥ దూరాదాకర్ణ్యవిశ్వప్రసృమర
మహసో వీరరుద్రస్యజైత్రప్రస్థానారంభ భేరీనినదమరిన్నృ
పాఃపూర్ణకర్ణజ్వరార్తాః। ఆరుహ్యాద్రీన్విశంతోగహనమతి
మహత్కంటకాకృష్టకేశాస్త్రాయధ్వంముంచతేతిప్రతినృప
తిధియాపాదపాన్ప్రార్థయంతే॥ ౬ ॥ అర్థానాందోషసంద

యంతే - అత్రవైరిభూపాలసమవేతోభయస్థాయిభావోవ్యజ్యతే - అయంచస్వోచితసామగ్రీకోభయానకోభవతి - తదుక్తం-వికృతస్వరసత్త్వాదేర్భయభావోభయానకః। సర్వాంగవేపథుస్వేదశోషవైవర్ణ్యలక్షణః। దైన్యసంభ్రమసమ్మోహత్రాసాదిస్తత్సహోదర ఇతి॥ ౭॥ జుగుప్సాంలక్షయతి ॥ అర్థానామితి ॥ రుధిరోద్వాంతాద్యహృద్యపదార్థశ్రవణదర్శనాదిజన్యోమనస్సంకోచోజుగుప్సేత్యర్థః - అయమేవనాసాపిధాననిష్ఠీవనాద్యనుభావో భయాపస్మారాదిసహకారీ బీభత్సోభవతి- సచవిభావాదిభేదాత్ క్షోభఉద్వేగశ్చేతిద్విధా - తదుక్తంభావప్రకాశే క్షోభాత్స్మరుధిరాంత్రాదిదర్శనస్పర్శనాదిజః। ఉద్వేగాత్స్యాత్క్రిమిచ్ఛర్దిపూతివిష్ఠాదిజోభవేదితి - వైరాగ్యాద్యవతిగర్హాసిద్ధస్తృతీయోబీభత్స ఇత్యాహ ధనికః॥ తత్రక్షోభణంబీభత్సముదాహరతి

విష్వగితి॥ మహతివిష్వఙ్మస్తిష్కపంకే సార్ద్రకమేదఃకర్దమే పతితాః- గంతుమశక్త్యా ప్రహారైశ్చేతిభావః - తథామృతత్వాదుచ్ఛూనావివృద్ధాశ్చ తేషాంమాతంగానాం దేహశ్రేణీషు లబ్ధఃప్రచారోగోమాయుప్రభృతీనాంయాసుతాస్తథోక్తాః- ప్రవహంతఃప్రకర్షేణప్రవంతః- ఉరవోధికాఃవసాదీనాంవపాదీనాం ప్రవాహాః స్రోతాంసి యాసుతాస్తథోక్తాః- రాశీభూతైరస్థికూటైః కీకససమూహైఃస్ఫుటితాః వికటీకృతాః నికటాఃప్రాంతదేశాఃయాసుతాస్తథోక్తాః నిస్సరద్విస్రగంధాః ఉద్భవదామగంధాః- వీరరుద్రేణసృష్టాఃఆయోధనోర్వ్యోయుద్ధభూమయః

శణనాదిభిర్గర్హణాజుగుప్సా ॥ యథా ॥ విష్వఙ్మస్తిష్కపంకే మహతినిపతితోచ్ఛూన మాతంగదేహశ్రేణీలబ్ధప్రచారాః ప్రవహదురువసావఙ్జరక్తప్రవాహాః। రాశీభూతాస్థికూటస్ఫుటిత నికటానిస్సరద్విస్రగంధాః కుర్వంత్యాయోధనోర్వ్యోభయమవనిభృతాంవీరరుద్రేణసృష్టాః ॥ ౭ ॥ అపూర్వార్థసందర్శనాచ్చిత్తవిస్తారోవిస్మయః॥యథా॥ఔన్నత్యం మహదన్యదేవమహితః కోప్యేషగంభీరిమాకాప్యన్యాసరణిఃప్రతాపయశసోరన్యైవబాహ్యాఃప్రథా। సర్వంనూతనమేవరుద్రనృపతేర్జానే నతన్నిర్మితా సామగ్రీచతురాననేనకియతీకీదృక్క్రియాకల్పితా॥ ౮॥ శమోవైరాగ్యాదినా

సర్వేషాంభయంకుర్వంతి॥ ౭॥విస్మయంలక్షయతి అపూర్వేతి ॥ లోకసీమాతివృత్తఃపదార్థోఽపూర్వార్థః - తద్దర్శనాదిజన్యోమనోవిస్తారో విస్మయఇత్యర్థః- అయమేవాకస్మికమనోరథలాభాలౌకికవస్తుదర్శనాదివిభావోనయనవిస్తార సాధువాదాద్యనుభావోహర్షావేగాది సహకృతోద్భూతః॥ఉదాహరతి ఔన్నత్యమితి॥వ్యాఖ్యాతచరమేతత్ (కావ్యప్రకరణే- సంఖ్యా ౧౫) అత్రకిమన్యశబ్దాభ్యామలౌకికత్వేన ప్రతీయమానౌన్నత్యాదివిలోకనవిభావోవిస్మయఃప్రతీయతే॥౮॥ శమంలక్షయతి ॥ శమఇతి॥అత్రాదిశబ్దేనఈశ్వరానుగ్రహసత్సంగమాదికంగృహ్యతే- వికారావిషయాభిలాషాదయః- తద్రహితచిత్తత్వంవైరాగ్యాదిజన్యస్తృష్ణాక్ష

యాద్యపరపర్యాయోనిర్వేదాఖ్యోమనోవికారశ్శమ ఇత్యర్థః- అయమే వయమనియమాద్యనుభావోధృతినిర్వేదాదివ్యభిచారీచర్వ్యమాణశ్శాంతో భవతి॥ఉదాహరతి కిమితి ॥ మహతీమాయుః ప్రధాంచతుర్యుగసహస్రమేకందినమిత్యాది క్రమేణసంవత్సరశతరూపాం అనన్యసుగమామసాధారణామిత్యర్థః-అస్త్రాంతరుపప్లవానిరస్తకామక్రోధాదయః - బాహ్యంవాతాతపాదిజన్యమపీత్యర్థః- ఉపప్లవంపీడాం-అతిదీర్ఘమాయురత్యుచ్ఛ్రితమైశ్వర్యంచేత్యుభయమాశాస్యం సర్వేషాం తత్సంపాదకేష్వపరమావధితయాప్రసిద్ధాపితామహాపురుషాతావపితృణాయమన్యమానానాంవైరాగ్యాతిభూమిలక్షణశ్శమఃప్రతీయతే ॥ నను అష్టౌనాట్యేరసాఃస్మృతా ఇతినియమాన్నవమశ్శాంతరసోనసంభవతీతిచేత్తర్హి తఏవంప్రష్టవ్యాః- కింమునినాశాంతస్థాయినఏవానిరూపణాత్తదభావః-

నిర్వికారచిత్తత్వం॥ యథా ॥ కింలబ్ధంచతురాననేనమహతీ
మాయుః ప్రధాంగచ్ఛతా లబ్ధ్వా సంపదమప్యనన్యసుగమా
మింద్రేణకింవాకృతం।ఇత్యస్త్రాంతరుపప్లవాస్సుకృతినోనోజా
నతేబాహ్యమప్యద్యోపప్లవమంధ్రినాథతిలకెవిశ్వంభరాం

ఉతతత్సామగ్రీవైధుర్యాత్ -ఆహోస్విదశ్లాఘ్యత్వాత్ - అథవాంతర్భావాత్ - యద్వాపురుషార్థాభావాత్ - నాద్యః-నిర్వేదఏవశాంతస్యస్థాయిభావఇతిమునినాంగీకృతత్వాత్ - తచ్చానేకరససాధారణస్యవ్యభిచారిణస్సతోప్యమంగళప్రాయత్వేపిసజాతీయాగ్రగణ్యత్వం ప్రాధాన్యేన కంచిద్రసవిశేషం ప్రత్యసాధారణంస్థాయిత్వం బోధయితుమితిప్రతిపాదనాత్ -తదుక్తంకావ్యప్రకాశే - నిర్వేదస్యామంగళప్రాయస్య ప్రథమమనుపాదేయత్వేప్యుపాదానం వ్యభిచారిత్వేపి స్థాయిత్వాభిధానార్థంతేననిర్వేదస్థాయిభావశ్శాంతోపినవమోస్తిరస ఇతి-ఉక్తంచధ్వన్యాచార్యైః - తృష్ణాక్షయసుఖస్యయః పరిపోషస్తల్లక్షణోరసఃప్రతీయతఏవేతి - ఏతద్వ్యాఖ్యానవ్యాజేనలోచనేప్యుక్తం- తృష్ణానాంవిషయాభిలాషాణాం సిద్ధోయః క్షయస్సర్వతో నివృత్తిరూపోనిర్వేదఃసఏవసుఖం తస్యస్థాయిభూతస్యయఃపరిపోషస్తస్యచర్వ్య

మాణతాకృతఃసఏవలక్షణంయస్యసశాంతోరసఃప్రతీయతఏవేతి- నచని
ర్వేదస్తృష్ణాక్షయాత్మాశమపర్యాయోనసుఖరూప ఇతిశంకనీయం-వై
యాసికానామవిద్యానివృత్తివదస్యాపిసుఖరూపత్వసంభవాత్ - తదు
క్తం- యచ్చకామసుఖంలోకేయచ్చదివ్యంమహత్సుఖం। తృష్ణాక్షయసు
ఖస్యైతేనార్హతష్షోడశీంకలామితి - నద్వితీయః - వైరాగ్యాదిసామ
గ్ర్యస్సులభత్వాత్ - తథాహి-వైరాగ్యపరమేశ్వరానుగ్రహప్రా
చీనకుశలపరిపాకసత్పురుషసేవావేదాంతవిచారాదయోవిభావాః య
మనియమాదయోనుభావాః- రాజ్యధురోద్వహనాదయోపిశాంతస్యజ
నకాదేరనుభావాఇత్యుక్తంలోచనే - మతిస్మృతిచింతాధృతివితర్కాద
యోవ్యభిచారిణఇతి-నతృతీయః- రాగద్వేషకలుషితాంతఃకరణానామ
చర్వణీయత్వేనాశ్లాఘ్యత్వేపివీతరాగాణాంతదభావాత్ - యదికతిప
యాశ్లాఘ్యత్వమాత్రేణరసత్వాత్ప్రచ్యవేత - తర్హివీతరాగాణామ
శ్లాఘ్యఇతిశృంగారోపిప్రచ్యవతాం- నచతుర్థః-నతావచ్ఛృంగారాదా
వంతర్భావస్సంభవతి అప్రసక్తత్వాత్ ననుదానాద్యుపాధినాత్రివిధో
వీరః తదుక్తంమునినా దానవీరంయుద్ధవీరంధర్మవీరంతథైవచ। రసంవీ
రమపిప్రాహబ్రహ్మాత్రివిధసమ్మితమితి॥అయంచధర్మప్రధానోవీరఏవే
తితత్రైవాంతర్భావశ్శాంతస్యసంభావితఇతిచేన్న। ఉత్సాహస్యాహమే
వంవిధఇత్యేవంప్రాణత్వేనాభిమానమయోవీరః। సర్వాహంకారప్ర
శమైకరూపశ్శాంతః। ఏవమనయోరత్యంతవైజాత్యాత్। తర్హిదయావీ
రేంతర్భావఇతిచేన్న- తస్యాప్యేవంవిధత్వేశాంతస్యైవనామాంతరక
రణంఅనైవంవిధత్వేవీరప్రభేదఏవేతి - ఏవమప్యంతర్భావాంగీకారేస
ర్వత్రైకరస్యప్రసంగః। నాపిపంచమః। చతుర్థపురుషార్థస్యముక్తేరేత
దేకసాధ్యత్వాత్। తదుక్తంభావప్రకాశే । సర్వప్రకారైస్సంపూర్ణ
కామస్సంతుష్టమానసః । ప్రాప్నోతిముక్తించరమేశాంతేనైవరసేన
సఇతి। లోచనేచోక్తం। మోక్షఫలత్వేనచాయంపరమపురుషార్థనిష్ఠ
త్వాత్సర్వరసేభ్యః ప్రధానతమస్సచాయంశాంతరసఇతి । తస్మాన్న
వైవరసాఇతిసిద్ధం।వత్సలాదిరసాంతరాణామంతర్భావాదికమన్యతోద్ర

ష్టవ్యం॥ ౯॥ విభావానుభావాదీనాం ప్రతిరససాధారణతయా యథా రసముదాహర్తుముచితత్వాదాదౌ శృంగారముదాహరిష్యమాణస్తదాలంబనముదాహరతి లావణ్యేతి॥ ముక్తాఫలేషు ఛాయాయాస్తరళత్వమివాంతరా। ప్రతిభాతి యదంగేషు తల్లావణ్యమిహోచ్యత ఇత్యుక్తలక్షణః కాంతివిశేషో లావణ్యం। తస్యైకఖనిః కదాచిదపి తన్న క్షీయత ఇతి భావః। రచనాశిల్పం అంగోపాంగ సౌష్ఠవనిర్మాణం తద్విషయప్రతిజ్ఞాయా అవధిః ఇతఃపరం విధాతా ప్రతిజ్ఞాతుమపి న శక్నోతి కిముత విధాతుమితి భావః। శృంగారస్య ప్రతిభూః స్వామిభృత్యాధమర్ణానాం వ్యవస్థాపరికల్పనే। అన్యోన్యః క్రియతే శిష్టైః ప్రతిభూస్స నిగద్యత ఇతి సోమేశ్వరోక్తలక్షణః। యథా ప్రతిభూరధమర్ణాద్ధనముద్ధరతి తద్ధేయమపి వైరాగ్యా

విభర్తీతి॥ ౯॥ ❁ అథ శృంగారస్యాలంబనవిభావో యథా॥ లావ
ణ్యైకఖని ర్విధాతృరచనాశిల్పప్రతిజ్ఞావధిః శృంగారప్రతి
భూర్విలాసవిపణిః కందర్పఘంటాపథః। నారీణామధిదేవ
తా చ తరుణీ సేయం కిమన్యైర్గుణై రస్యావన్మథమన్మథః ప్రి
యతమశ్శ్రీవీరరుద్రో నృపః॥ ౧౦॥ ఉద్దీపనవిభావో యథా॥ ఉ
రోమాత్రోత్సేధం భవదపి విలాసైరభినవైర్మృగాక్ష్యాస్తారు
ణ్యం త్రిభువనమిదం వ్యాకులయతి। స్తనాభోగస్ఫీతం యదికిల

చ్ఛృంగారమితి భావః। విలాసానాం విపణిః పణ్యవీథికా। విలాసాపేక్షాయామత్రైవ సంపాద్యా ఇతి భావః। కందర్పస్య ఘంటాపథో విస్రంభవిహారభూమిరిత్యర్థః। సేయం ప్రసిద్ధా తరుణీ యువతిః నారీణామధిదేవతా చ సర్వగుణాశ్రయత్వేనోపాస్యత్వాదితి భావః- యదాహుః। గుణాః పూజాస్థానమితి। గుణసామగ్రీఫలస్య ప్రియస్యలాభాత్కింగుణాంతరకథనేనేత్యాహ కిమన్యైరితి॥ అత్ర లావణ్యాదీనామాలంబన గుణానాముద్దీపనవిభావత్వేప్యాలంబనోపస్కారార్థమేవోపాదానాన్న తత్ప్రాధాన్యం॥ ౧౦॥ ఉద్దీపనవిభావముదాహరతి ఉర ఇతి॥ ఉరోమాత్రోత్సేధ ఉచ్ఛూనతా యస్మిన్ వయసి స్తనాళవాలస్థలే కించిదున్నతమురఇతి ప్రతీతిర్జాయతే తదిత్యర్థః। స్తనయోరాభోగో విస్తారః। స్ఫీతం సమృద్ధం।

స్ఫాయస్ఫీనిస్ఫాయామితిస్ఫీభావః । ఉదయదేవయావనంజగన్మోహ
సంజాయతే - ఉదితంపరిపూర్ణంవాకిముక్తవ్యమితిభావః ॥ ౧౧ ॥
అనుభావముదాహరతి స్మరేతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్ప్రసంగేనకావ్యప్రకర
ణే।ఏవంరసాంతరసంబంధినోవిభావానుభావాయథాయోగంస్వస్వర
సప్రకరణేద్రష్టవ్యాః ॥ ౧౨ ॥ సాత్త్వికానాంసామాన్యలక్షణప్రస్తావే
బాహ్యాభ్యంతరభేదేనద్వైవిధ్యముక్తం - తత్రబాహ్యానాంస్తంభాదీ
నాంస్వరూపోదాహరణేవక్తుంప్రతిజానీతే। అథేతి॥ వక్తి॥ స్తంభ ఇతి॥ వి

భవేత్తాః ఖలుకథాభవిత్రీకిం వాన్యద్విజితమఖిలంపుష్పధ
నుషా॥౧౧॥ *అనుభావోయథా ॥ స్మరస్మేరాన్మందస్మితమ
ధురసౌరభ్య సుభగాన్మనాగ్వ్రీడాజాడ్యాన్ప్రణయరసక
ల్లోలభరితాత్। కృతానేకగ్రంథాన్మనసిజసహస్రాణిసృ
జతఃకటాక్షాన్వామాక్షీకిరతిపరితోరుద్రనృపతిం॥౧౨॥ *అథ

సాత్త్వికానాంస్వరూపోదాహరణాని.

సాత్త్వికానాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ స్తంభస్స్యాన్ని
ష్క్రియాంగత్వం రాగభీత్యాదిసంభవం॥ యథా ॥ కాఅ
ఇపురంతిఆఓ పెంఖతీఓణరెదకదంప। మఅణసరుంకిణ్ణాఓవిఅ
ంతిఆణించళగీఓ॥ఛాయా ॥ కాకతిపురస్త్రియఃపశ్యంత్యోన
రేంద్రకందర్పం। మదనశరోత్కీర్ణాఇవస్థితా నిశ్చలాంగ్యః॥
౧౩॥ ప్రళయస్సుఖదుఃఖాద్యైర్గాఢమింద్రియమూర్ఛనం ॥
యథా ॥ జిఅమఅణరూవసారో సహి ఏసో వీరరుందణివ

పాదవిస్మయాదిజన్యోజాడ్యనిష్కంపత్వాద్యనుభావోవిష్టబ్ధచేతనతయా
చేష్టావిఘాతఃస్తంభఇత్యర్థః॥రాగసంభవంస్తంభముదాహరతి కాఅఇ
తి ॥ మదనశరోత్కీర్ణాఃకామబాణకీలితాఇవ । అత్రపశ్యంత్యోనిశ్చ
లాంగ్యఇత్యనేనసత్యపిచైతన్యేనిశ్చేష్టత్వకథనాత్ స్తంభఇతిభావః ॥
౧౩॥ప్రళయంలక్షయతి॥ప్రళయఇతి॥ సుఖమదనిద్రాప్రహారాదిజన్యం
దుఃఖాభిషంగాద్యనుభావం నిశ్చేతనతయానష్టచేష్టత్వం ప్రళయఇత్య
ర్థః-తదుక్తం - వాక్కాయమనసాంప్రాయఃప్రళయోనష్టచేష్టతేతి ॥

సుఖమూలంప్రళయముదాహరతి॥ జీవీతి ॥ సర్వాణీంద్రియాణిస్వస్వవ్యాపారేభ్యఉపరతానీత్యర్థః - అతఏవనిశ్చేతనతయానష్టచేష్టత్వమితి భావః॥ ౧౪॥ రోమాంచకంపయోరుదాహరణలాఘవార్థంయుగపల్లక్షణమాహ॥ సుఖాత్యాది ॥ సుఖోత్సాహభయవిస్మయాదిజన్యోగాత్రసంస్పర్శనోల్లసనాద్యనుభావో రోమోద్గమోరోమాంచఇత్యర్థః - భయజ్వరజరాదిజన్యఃస్ఫురణాద్యనుభావోగాత్రకంపోవేపథురిత్యర్థః ॥ సుఖజన్యయోరోమాంచకంపయోరుదాహరణమాహ॥ దఇవీతి ॥ దయితాలిం

చదో। జదంరూణణిమంజఇముంఛాఅఇదిఅంగామో॥ఛా॥ జితమదనరూపసారస్సఖిఏషవీరరుద్రనృపచంద్రః।యందృష్ట్వానిమజ్జతిమూర్ఛాయామింద్రియగ్రామః॥ ౧౪॥ సుఖాద్యతిశయాజ్జాతారోమాంచోరోమవిక్రియా।రాగరోషభయాదిభ్యోవేపథుర్గాత్రకంపనం॥ ద్వయోరుదాహరణంయథా॥ దఇఅలింగణింభరకపాఅవపహూవిఓఅజింణగీ। ఉంగిరఇఅతరంరిదమఅణసరేపుళఅఛంమేణ ॥ ఛా ॥ దయితాలింగననిర్భరకంపాచవధూర్వియోగజీర్ణాంగీ। ఉద్గిరత్యంతరస్థితమదనశరాన్పులకచ్ఛద్మనా॥ ౧౫॥ వపుర్జలోద్గమస్స్వేదోరతిఘర్మశ్రమాదిభిః॥ యథా ॥ శృణ్వంతీప్రియసందేశంప్రేయసఃకాకతీశితుః। స్మరరాజ్యాభిషిక్తేవస్విన్నాంగీవామలోచనా॥ ౧౬॥ విషాదమదరోషాదేర్వర్ణాన్యత్వంవివర్ణతా॥ య

గననిర్భరకంపాచవధూర్వియోగజీర్ణాంగీ -అతఏవ- ఉద్గిరత్యంతరస్థితమదనశరాన్పులకచ్ఛద్మనా ॥ సరేఇత్యత్రశస్యేదిత్యేత్వం॥ ౧౫॥ స్వేదంలక్షయతి॥ వపురితి ॥ నిదాఘశ్రమహర్షవ్యాయామలజ్జాభయక్రోధాదిజన్యోవాతేచ్ఛావ్యజనగ్రహణాద్యనుభావోవపుర్జలోద్గమస్స్వేదఇత్యర్థః॥ హర్షజన్యంస్వేదముదాహరతి శృణ్వంతీతి॥ ప్రియసందేశంస్వకుశలప్రేషణం॥ ౧౬॥ వైవర్ణ్యంలక్షయతి విషాదేతి॥ కోపాతపశీతభయాదిజన్యంకార్శ్యసౌందర్యవిఘ్నవాద్యనుభావంభిన్నవర్ణత్వంవైవర్ణ్యమిత్యర్థః-విరహజన్యవిషాదమూలంవైవర్ణ్యముదాహరతి ఇరణాసేతి ॥ ప

ష్ణాంఇదానీం-శ్యామాయాఃయువతేఃశ్యామవర్ణాయాశ్చ॥౧౭॥ అశ్రూ
దాహరతి॥అశ్ర్వితి॥ క్రోధహర్షభయజృంభాదిజన్యంనేత్రమార్జనాద్య
నుభావంనేత్రజలమశ్ర్విత్యర్థః॥ దుఃఖమూలమశ్రూదాహరతి॥వీరేతి॥
౧౮॥వైస్వర్యంలక్షయతి మతమితి॥ హర్షశోకభయజ్వరాదిజన్యంస్వ
రవర్ణక్షాలిత్యాద్యనుభావంగద్గదభాషిత్వంవైస్వర్యమిత్యర్థః ॥ హర్ష
మూలంవైస్వర్యముదాహరతి।విఅణమ్మీతి॥విజనేసురతసమయఇత్యర్థః-

ధా॥ణరణాహచందధవలేతుంఝ్గుణెసాహుసంమరంతీఏ । అం
గాఇపాండురాఇంపిణ్హింజాఆఇసామాఏ ॥ ఛా ॥ నరనాథచం
ద్రధవళాంస్తవగుణాన్ సాధుసంస్మరంత్యాః అంగానిపాం
డురాణిఇదానీంజాతానిశ్యామాయాః॥౧౭॥ అశ్రునేత్రో
ద్భవంవారిదుఃఖరోషప్రహర్షజం॥యథా॥ వీరరుద్రనృపా
ద్భీతంపాండ్యంమగ్నంపయోనిధౌ। అన్వేష్టుమివతద్యోషిద
శ్రుధారాపగాయతే॥ ౧౮ ॥ మతంగద్గదభాషిత్వంవైస్వ
ర్యంప్రమదాదిజం ॥ యథా॥ విఅణంమిపిఏణసమంఖామంఖా
మంఖరభణితీఏ । ఎంకోముణఇఅణంగోఅంధవహూఆఏభణి
అం ॥ ఛా ॥ విజనేప్రియేణసమంక్షామక్షామాక్షరంభణం
త్యాః। ఏకోజానాత్యనంగోర్థంవధ్వాభణితానాం॥ ౧౯ ॥

వ్యభిచారిభావానాంస్వరూపోదాహరణే

అథవ్యభిచారిణాంనిర్వేదాదీనాంస్వరూపముదాహరణంచ॥

ప్రియేణసమంక్షామక్షామాక్షరంభణంత్యాః - సుఖపారవశ్యాదితిభా
వః-ఏకోజానాత్యనంగోర్థంవధ్వాభణితానాం - త్రియస్వ త్వంమే
ప్రాణా అలమలంమామేత్యాదీనాం దైన్యప్రేమాలమర్థాది సమర్థా
నాంవచనానామిత్యర్థః (ముణఇ-ఇత్యత్రజానాతేర్ముణాదేశః) అత్ర
గద్గదవాక్యానాంకామోద్దీపకత్వమతిమాత్రమభూదితి పరమోభావః॥
౧౯॥సంచారిణాంస్వరూపోదాహరణేక్రమేణాహ॥ అథేత్యాదినా ॥ ని
ర్వేదంలక్షయతి॥ దుఃఖేతి ॥ దుఃఖాదిజనితానిష్ఫలత్వబుద్ధిర్నిర్వేదఇత్య

ర్థః-అయంచవిభావానుభావరసాంగత్వేనస్యాత్తంత్వేన బహుధాసం భవతి-అత స్తత్సంగ్రహార్థ మాదిశబ్దః ॥ అస్యానుభావానాహ తత్రేతి॥ చశబ్దాద్వైవర్ణ్యాదయోగృహ్యంతే - సంచారిణామపి క్వచిదనుభావ త్వంసంభవతీత్యుక్తం-తత్రప్రియవియోగజన్యదుఃఖమూలంనిర్వేదము దాహరతి॥సహీతి॥ప్రతాపరుద్రంచేతి-చశబ్దోవధారణే-కర్పూరాద్యతి రిచ్యమానశైత్యసౌరభ్యయో స్తత్రైవసులభత్వాదితిభావః॥ ౨౦ ॥ ఉ దాహరణాంతరాణ్యన్యతోద్రష్టవ్యానీత్యుపేక్ష్య గ్లానింలక్షయతి॥ గ్లా నిరితి॥ క్షుత్పిపాసా నిధువనాదిప్రయాసజనితోబలాపచయోగ్లానిరిత్య

యథా॥ దుఃఖేష్యాఁ-తత్వబోధాదేర్నిర్వేదోనిష్ఫలత్వధీః।
తత్రచింతాశ్రునిశ్వాసదీనతాస్సంభవంతిచ॥ యథా ॥ స
హీకంపూరేణకిదకికంధూరీఏమలఅజోఁకాఉ।గుణసిసిరజనసు
రహిఆణోహి+పఆవరుందఅ॥ఛాయా॥సఖికర్పూరేణకృతంకిం
కస్తూర్యామలయజ స్తిష్ఠతు। గుణశిశిరంయశస్సురభింఆనయ
ప్రతాపరుద్రంచ॥౨౧॥ అథగ్లానిః॥ గ్లానిర్బలస్యాపచయో
వైవర్ణ్యారతికారణం॥యథా ॥ తేంల్లోఁంకవహఇమహీంతధర
ఇభుఓపఆవరుందంస। తహిఅవిణధరతీసాహసిఈదుంబళగి
మ్మి॥ ఛా ॥ త్రైలోక్యంవహతిమహీంతాంధరతిభుజఃప్రతాప

ర్థః-వైవర్ణ్యారతిగ్రహణంక్షామాంగవచనక్రియాద్యుపలక్షణం- సురత శ్రాంతాయాః ప్రియతమాగాఢోద్వహనప్రయాసాపాదన ముత్కర్షం త్వాఃకస్యాశ్చిద్దౌర్బల్యముదాహరతి॥తెల్లోకఁ-మితి॥త్రయోలోకాస్త్రై లోక్యంవిశ్వమిత్యర్థః-చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్ ష్యఞ్ ప్రత్యయః - హృద యేనవక్షస్థలేన-సాహసికీస్వయంతన్వంగీతివిదిత్వాపిప్రవృత్తత్వాదితి భావః-సహసాబలేనఅవిమృశ్యవర్తతఇత్యస్మిన్నర్థే- ఓజస్సహోంభ సా వర్తతఇతి ఠగంతాత్సాహసికశబ్దా త్కఁ-లోపే స్త్రియాంనిత్యఈ కారప్రత్యయేప్రాప్తే సాహసికీతిరూపంగౌరాదౌ తథావిధానాత్ - పుం

సా + పఆవరుందణివచద— ప్రతాపరుద్రనృపచంద్రం.

సోఽజ్ఞాతేఙ్గవేతివికల్పస్తత్ర ప్రాప్తనీలాదిశబ్దవిషయ ఇతి సాహసికేత్యా
కారాన్తపాఠ ఉపేక్షణీయః॥౨౧॥శంకాం లక్షయతి॥అనిష్టేతి॥ పరక్రౌ
ర్యాదాత్మదుర్నయాద్వా అనర్థప్రాప్తేరభ్యూహనం శంకేత్యర్థః - ఆది
గ్రహణాద్దైవవర్ణ్యవైస్వర్యాదిగవలోకనాదయో గృహ్యన్తే ॥ ఉదా
హరతి॥ణవఋణద్వితి॥ ముగ్ధానాంగూఢానురాగస్య ప్రాకట్యమేవానర్థ
ఇతిభావః॥౨౨॥అసూయాం లక్షయతి॥పరేతి॥ గర్వదౌర్జన్యమన్యుజన్యం
పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వమసూయేత్యర్థః- నిందావజ్ఞా భ్రుకుట్యాదయో

రుద్రస్య।తం హృదయే న ధరంతీ సాహసికీ దుర్బలాంగ్యస్మి॥౨౧
అథ శంకా॥అనిష్టాభ్యాగమోత్ప్రేక్షా శంకా రోషాదికారణం॥
యథా ॥ ణముణదు అంణోంతి మఏ హిఅఏపరిచఓ పిఅ
ంసకిదో।కిం పఅడమ్మి జణాణ సంవగిణేహిం పుళఏహిం॥ ఛా॥ నజా
నాత్వన్య ఇతి మయా హృదయే పరిచయః ప్రియస్య కృతః । ంకి
ప్రకటాస్మి జనానాం సర్వాంగీణైః పులకైః ॥ ౨౨ ॥ అథా
సూయా ॥ పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వమసూయా పరికీర్తితా ॥
యథా ॥ అహిఆఈఏ గుణేహిం రూవేణఅ మంఝకిం మహిఅ
హిఆ॥ జతపఆవరుందో బహుమణ్ణఇ భాఅహేఅత॥ ఛా॥ అభి
జాత్యా గుణై రూపేణ చ మత్తః కిం మహీ అధికా। యత్తాం ప్ర
తాపరుద్రో బహుమన్యతే భాగధేయం తత్ ॥ ౨౩ ॥ అథమ
దః॥ మదిరాదికృతో మోహహర్షవ్యతికరో మదః॥యథా॥భ

నుభావాః॥ఉదాహరతి అహీంతి॥అభిజాతిః కులం-గుణాః దాక్షిణ్యాదయః-
యత్ర చతుర్విధాభరణరాహిత్యేపి తత్సాహిత్యేనేవా భాసనం తద్రూ
పం-ఆవేధ్యారోప్యవిక్షేప్యబంధనీయైరభూషితం। యద్భూషితమివాభా
తితద్రూపమితి కథ్యత ఇతి లక్షణాత్ - అధికా కిం-న భవతీత్యర్థః - తథాపి
బహుమానే భాగధేయమేవ నిమిత్తమిత్యాహ॥యదితి॥ ౨౩॥ మదం లక్ష
యతి మదిరేతి॥మోహో వైచిత్త్యం హర్షః ప్రసాదః-మదిరాదిజన్యో
హర్షమోహసంకరో మద ఇత్యర్థః ॥ అత్ర వాగంగస్ఖాలిత్యహసితరుదితా

దయో యథాయోగముత్తమాదిష్వనుభావాః॥(సమ్మోహానందసంభేదో
మదో మద్యోపయోగజః। అమునా చోత్తమశ్శేతే మధ్యో హసతి గాయతి।
అధమప్రకృతిశ్చాపి పరుషం వక్తి రోదితీతి సాహిత్యదర్పణే)॥ ఉదాహరతి-
భణ ఇతి॥ ౨౪॥ శ్రమం లక్షయతి ॥ శ్రమ ఇతి॥ అధ్వసురతాదిజన్యః ఖేదః
శ్రమ ఇత్యర్థః- స్వేదఉపమర్దనాదెరుపలక్షకః॥ ఉదాహరతి॥ ఆఅచ్ఛఇ
తి॥ ౨౫॥ ఆలస్యం లక్షయతి మందేతి ॥ గర్వశ్రమాదినా ప్రయత్నమాం
ద్యమాలస్యమిత్యర్థః-అత్ర జృంభోపవేశనాదయో నుభావాః॥ ఉదాహ

ణఇఅఅసంగఅంథంహసఇఅమందంఅశాఅభరిఅంచీ ॥ పిఅచింతాము
ఇరాఎపరవసాఉవహసామంగీ॥ఛా॥ భణతిచాసంగితార్థంహ
సత్యమందంచరాగభరితాక్షీ।ప్రియచింతానుదిరయాపరవ
శాపశ్యతశ్యామాంగీ ॥ ౨౪ ॥ అథశ్రమః ॥ శ్రమఃఖేదో
ధ్వరత్యాదేర్జాతస్స్వేదాతిభూమికృత్ ॥ యథా॥ ఆఅంఛఇ
ఎంవపిపకేంసకరేతీంగఆగఆఆసం।తంమసిసేదజలేంహింసుదరిఖులి
అంగరాఆసి॥ ఛా॥ ఆగచ్ఛత్యేవప్రియఏకస్మాత్కుర్వతీగతాగ
తాయాసం। తామ్యసిస్వేదజలైస్సుందరిలులితాంగరాగా
సి॥ ౨౫ ॥ అథాలస్యం॥మందోద్యమత్వమాలస్యంకర్తవ్యే
షుప్రకీర్త్యతే॥ యథా ॥ ఆస్తాంమృగాక్ష్యాగృహకృత్యవా
ర్తాస్వాంగోపచారేష్వపియత్నమాంద్యం। కర్తవ్యమగ్రేద

రతి॥ ఆస్తామితి ॥ గృహకృత్యవార్తాధూపవాసనావితానసంవిధానాది
ప్రసంగః- స్వాంగోపచారేషుమృగమదానులేపనమాల్యధారణమకరికా
రచనాదిషు-యత్నమాంద్యంప్రయత్నశైథిల్యం- ఉపచారకరణంపునర
తిదూరమితిభావః- అగ్రేప్రియాగమనసమయేయత్కర్తవ్యంప్రత్యుద్గ
మనరభసాశ్లేషప్రియభాషణాదికంతత్ స్మరోబలాత్ బలమాశ్రిత్యకా
రయతి-ల్యబ్లోపేపంచమీ - అత్రమందయత్నేతిపాఠేవిధేయస్యమాం
ద్యస్య సమాసే గుణభూతత్వా దవిమృష్టవిధేయాంశం నామదోష
స్స్యాత్ -నహ్యేకంసంధిత్సతోపరంప్రచ్యవతఇతిన్యాయేనా విమృష్టవిధే

యాంశంపరిహరతోనుశాసనవిరోధస్స్యాత్ - పూరణగుణేత్యాదినాగుణేనషష్ఠీసమాసప్రతిషేధాదితిచేన్నైవంమంస్థాః- సంజ్ఞాప్రమాణత్వాత్తద్యత్నగౌరవంప్రసజ్యేత చందనగంధఇత్యాదిసూత్రభాష్యకారాదిమహాపురుషప్రయోగదర్శనాత్తత్స్థగుణేషుప్రతిషేధాభావాత్ - పూరణగుణేతిప్రతిషేధస్యపటస్యశుక్లఇత్యాద్యతత్స్థగుణవిషయత్వాదితి - ప్రపంచితంచైతదస్మదుపాధ్యాయైర్ఘంటాపథే-నచనస్వీకృతమర్థగౌరవమిత్యేతద్వ్యాఖ్యానావసరే॥౭౬॥దైన్యంలక్షయతి॥సత్త్వేతి ॥ స

యితస్యయత్స్యాన్మ్లానంబలాత్కారయతి స్మరస్తత్ ॥

౭౬॥అథదైన్యం॥ సత్త్వత్యాగాదనౌద్ధత్యందైన్యంకార్పణ్యసంభవం॥యథా॥ ఆణేమిణరణాహంగదోఖుసహీజణోవిళబేఇ।మంమహణమామిచదసింఖఅచిరేహింఈసింతి॥ఛా॥ఆనేతుంనరనాథంగతః ఖలుసఖీజనోవిలంబతే। మన్మథనమామి చంద్రంశిక్షయచిరయఈషదితి॥ ౭౭॥ అథచింతా ॥ ఇష్టానభిగమాద్ధ్యానంచింతాశూన్యత్వతాపకృత్ ॥ యథా ॥ సంణిహిఅవిగురుఅణణఅపెంఖఇపుంఛిఆవిణాలవఇ। ఏసావిమంగఇగఇహిఅఅంసపిఆణుబధంస॥ ఛా ॥ సన్నిహితమపిగురుజనంనచప్రేక్షతేపృష్టాపినాలపతి।ఏషాపిమార్గతిగతింహృదయస్యప్రియానుబంధస్య ॥ ౭౮ ॥ అథమోహః ॥ మోహస్తు

త్వత్యాగోద్దౌర్గత్యాదేరుపలక్షకః - తేనసత్త్వత్యాగ దౌర్గత్యాదిజన్యంమనసోనౌద్ధత్యందైన్యమిత్యర్థః - కార్పణ్యవచనందేహావచనమాలిన్యాద్యనుభావానాముపలక్షకం ॥ ఉదాహరతి ఆణేమిమితి॥౭౭॥చింతాంలక్షయతి॥ఇష్టేతి॥ అపేక్షితానవాప్తిమూలంధ్యానంచింతేత్యర్థః - శూన్యతానిశ్వాసతాపాదయోనుభావాః ఉదాహరతి॥సణ్ణిహిఅమితి ॥ అత్రప్రథమార్ధేనశూన్యత్వం ద్వితీయార్ధేనప్రియానవాప్తిమూలంధ్యానంచోచ్యతే॥ ౭౮॥ మోహంలక్షయతి మోహఇతి॥ భీత్యాదిభిర్వైచిత్త్యంమోహఇత్యర్థః- తత్రాజ్ఞానభ్రమోత్పాతఘూర్ణనాదర్శనాద

యోనుభావాః * ॥ఉదాహరతి॥ కథమితి॥ దీర్ఘదీర్ఘం ప్రియాగమనార్థం కదావాగభస్తిమానస్తమీయాదితి ప్రతీక్షణేనాతిదీర్ఘమిత్యర్థః-ప్రకారేగుణవచనస్యేతిద్విర్భావః- వాసరంకథమపిక్షణగణనయాకథంచిత్ ప్రయత్నగౌరవేణేత్యర్థః ॥ జ్ఞాతహేతువివక్షాయామప్యాది కథమవ్యయం।కథమాదితథాప్యంతంయత్నగౌరవబాధయోరిత్యభిధానాత్-గమయిత్వాయాపయిత్వా - విరచితనవవేషావిహితప్రియాగమనసమయోచితశృంగారాసతీ- అథశబ్దోవిళంబాభావసూచనార్థః-దూతీఃపుంఖానుపుంఖతయాప్రేషయిత్వా- హృదయేశేప్రాణనాదేచిరయతివిలం

మూర్ఛనంభీతిదుఃఖావేశానుచింతనైః ॥ యథా॥ కథమపిగ
మయిత్వావాసరందీర్ఘదీర్ఘంవిరచితనవవేషాప్రేషయిత్వా
ధదూతీః । చిరయతిహృదయేశేప్రాంశుభిశ్చంద్రపాదైర
భిహతసకలాంగీమూర్ఛితాకోమలాంగీ॥ ౨౯॥ అథస్మృతిః॥
పూర్వానుభూతవిషయంజ్ఞానంస్మృతిరుదాహృతా॥యథా॥
ప్రతాపరుద్రస్యభుజేవసంత్యాక్షోణ్యాతపః కీదృశమార్జితం
స్యాత్ । స్పృష్టంసకృద్యేనమదీయమంగంప్రాప్నోతివి
ష్వక్సుఖవజ్రలేపం॥౩౦॥ అథధృతిః॥ధృతిశ్చిత్తస్యనైస్పృ

బమానేసతి - కోమలాంగీ అతఏవ ప్రాంశుభిరాయతైశ్చంద్రపాదైరిందుకిరణైఃకశాకల్పై రభిహతసకలాంగీమూర్ఛితా - అనాథాఃపాదైరభిహన్యమానామూర్ఛంతీతిధ్వన్యతే॥ ౨౯ ॥ స్మృతింలక్షయతి॥ పూర్వేతి॥ సదృశాదృష్టచింతాద్యైస్సంస్కారోద్బోధేసతిపూర్వానుభూతార్థవిషయంజ్ఞానంస్మృతిరిత్యర్థః- అత్రభ్రూన్నమనశిరఃకంపాదయోనుభావాః॥ స్పర్శసుఖస్మరణముదాహరతి॥ ప్రతాపేతి॥ నిబిడస్సధాశ్లేషోవజ్రలేపః- అత్రకస్యచిన్మదంగస్యకాదాచిత్కః ప్రియకరస్పర్శస్సర్వాంగీణమవిచ్ఛిన్నంచసుఖంజనయతి-వీరరుద్రభుజేనిత్యనివాసాయాభూమేఃకిముతవక్తవ్యమితిభావః॥ ౩౧॥ ధృతింలక్షయతి ధృతిరితి॥ఆ

---

* మోహోవిచిత్తతాభీతిదుఃఖావేగానుచింతనైః । ఘూర్ణనాగాత్రపతనభ్రమణాదర్శనాదికృదితిసాహిత్యదర్పణే. .... *

దిగ్రహణాచ్ఛక్త్యాదయో గృహ్యంతే- జ్ఞానాదిభిర్నిస్పృహత్వంధృతిరి త్యర్థః- † ఏతైరేవసంతోషోధృతిరిత్యన్యే-అవ్యగ్రభావాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి ఏరేతి॥ హేహృదయ-త్రయాణాంభువనానాంసమాహారస్త్రిభువనం- పాత్రాదిత్వాన్నస్త్రీత్వం-ధురంవహతీతిధురీణః- ఖస్సర్వధురాదిత్యత్ర యోగవిభాగాత్ఖప్రత్యయః - సాధుసాధ్విత్యాభీక్ష్ణ్యేద్విర్భావః- అత్రాభీష్టాగమాద్ధృతిః॥౩౧॥ వ్రీడాంలక్షయతి చేత ఇతి॥అనంగనిమిత్తోరాగోనంగరాగః- స్తవఃస్తోత్రం- ఆదిగ్రహణాదాచారభ్రంశాదయః- చేతస్సంకోచనంధార్ష్ట్యాభావః-మదనాభిలాషాదిభిర్మ

హ్యాంజ్ఞానాభీష్టాగమాదిభిః॥ యథా ॥ వీరరుద్రనృపతౌహృ
దయత్వద్వల్లభేత్రిభువనైకధురీణే । సాధుసాధుకృతకృత్య
మసిత్వంమన్యసేజగదశేషమసారం॥ ౩౧॥అథవ్రీడా॥ చేత
స్సంకోచనంవ్రీడానంగరాగస్తవాదిభిః॥యథా ॥ తథాస
మాలోకనకౌతుకానాంమనోరథైరంధ్రపురాంగనానాం।వి
లోకితేరుద్రనృపేభవంతిపర్యస్తపక్ష్మాణివిలోచనాని॥ ౩౨॥
అథచపలతా॥ చాపలంత్వనవస్థానంరాగద్వేషాదిసంభవం॥
యథా ॥ దృష్ట్వారుద్రనరేంద్రంతరళతరాక్షీవిలాసమృదు

నస్సంకోచోవ్రీడేత్యర్థః - అత్రాంతర్ధానవైవర్ణ్యాధోముఖత్వాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి తథేతి ॥ అవ్యాసంగేనానిమిషేణచతృష్ణానుగుణందృష్ట్వాజన్మనోజీవితస్యనయనానాంచసాఫల్యంసంపాదయామ ఇత్యాదయోభిలాషామనోరథాః-తైర్హేతుభిః-తథాభూతంగాఢమాలోకనకౌతుకందర్శనోత్కంఠాయాసాంతాసామాంధ్రపురాంగనానాంవిలోచనాని-రుద్రనృపేవిలోకితేసతిపర్యస్తపక్ష్మాణిసనిమేషాణిభవంతి-దృష్టిమపసారయంతీత్యర్థః- అత్రనృపావలోకనానంతరమేవానురాగోదయాల్లజ్జాభూదితిభావః॥ ౩౨॥ చాపలంలక్షయతి చాపలమితి ॥ రాగ

† జ్ఞానాభీష్టాగమాద్యైస్తుసంపూర్ణస్పృహతాధృతిః। సౌహిత్యవచనోల్లాససహాసప్రతిభాదికృత్, ... *

ద్వేషమాత్సర్యాదిమూలమనవస్థానంచాపలమిత్యర్థః † అత్ర రాగమూలం చాపలముదాహరతి దృష్ట్వేతి॥ బాలారుద్రనరేంద్రందృష్ట్వాతరళతరాక్షీ అతిలోలదృష్టిరిత్యర్థః-విలాసమృదుహాసావిలాసప్రధానమందస్మితా చ-భవతీతి శేషః- అత్ర తరళదర్శనాదిచేష్టాచతుష్టయమధ్యేక్షణమప్యేకత్రమనసోనవస్థానాచ్చాపలం॥ ౩౩॥ హర్షంలక్షయతి ప్రసత్తిరితి॥ ప్రియాగమనపుత్రజననాద్యుత్సవాదిజనితోమనఃప్రసాదోహర్ష ఇత్యర్థః-స్వేదాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి॥ యదితి ॥ అత్ర కాచిత్కామినీసు

హాసా। కలయతిమౌక్తికహారంస్పృశతిచకర్ణోత్పలంబాలా॥
౩౩॥ అథహర్షః॥ ప్రసత్తిరుత్సవాదిభ్యోహర్షస్స్వేదాశ్రు
కంపకృత్॥ యథా॥ యత్పూర్వంసరసీషుపద్మముకుళవ్యా
జాత్తపస్సంచితం వక్షోజౌయువయోస్తదద్యఫలితం జాతా
కృతార్థౌయువాం । దత్తాకాకతివల్లభేనభవతోరేషాస్వవ
క్షస్థలీకస్తూరీద్విగుణీభవత్పరిమళాకల్హారమాలాయతః ॥
౩౪॥ అథావేగః ॥ ఇష్టానిష్టాగమాజ్జాతఆవేగశ్చిత్తసంభ్ర
మః॥ యథా ॥ నిస్సాణధ్వనిమాకలయ్యసహసాహేలావిహా
రోద్యతంద్రష్టుంకాకతివీరరుద్రనృపతింప్రత్యగ్రకౌతూహ
లాః। అర్ధాలంబితమండనాఃప్రతిపదంవ్యత్యస్తభూషాజవా
దారోహంతిసువర్ణసౌధవలభీశృంగాణిపౌరస్త్రియః॥ ౩౫॥

చౌసంబోధ్యతయోః ప్రియదత్తస్వయంధృతకల్హారమాలాలాభజన్యధన్యత్వకథనవ్యాజేనస్వకీయంహర్షమావిష్కరోతి॥ ౩౪ ॥ ఆవేగంలక్షయతి ఇష్టేతి ॥ ప్రియాదేరిష్టస్యరాజవిద్వరవాతవర్షాదేరనిష్టస్యచాగమాజ్జాతశ్చిత్తసంభ్రమఆవేగఇత్యర్థః - అత్రహర్షశోకత్వరాస్తంభాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి నిస్సాణేతి॥ అర్ధాలంబితమండనాః - ఏకస్మిన్నేవలోచనేంజనమేకస్మిన్నేవచరణేలాక్షావిలేపన మిత్యాదిక్రమేణేతిభావః-ప్రతిపదంప్రతిస్థానంవ్యత్యస్తభూషాః వైపరీత్యేనాముక్తాభరణాః-కంఠాదౌకాంచ్యాదికంకటితటాదౌహారాదికంచధారయంత్యఇత్య

† అత్రానుభావాః- భర్త్సనపారుష్యస్వచ్ఛందాచరణాదయః,

ర్థః॥౩౫॥జాడ్యంలక్షయతి జాడ్యమితి॥ఇష్టానిష్టాగమోద్భూతం-ఇతికర్త వ్యతామూఢత్వంజాడ్యమిత్యర్థః - అత్రానిమేషనయననిరీక్షణతూష్ణీం భావాదయోనుభావాః॥ఉదాహరతి సమాయాత ఇతి॥ సఖీసమక్షనిమి త్తలజ్జాభరేణాచ్ఛాదితానుభావోహర్షోంతస్తోషః-తస్యవ్యతికరస్సంబం ధః- అత్రనోపచరితుమిత్యత్ర నఞోనచలతినోవిరమతీత్యుభయతాప్యనుషంగః- తేనోభయత్రనఞ్ ద్వయేనలజ్జాసంభావితస్యచలననిషేధస్యో త్కంఠాసంభావితస్యవిరమణనిషేధస్యచనివృత్తిస్సూచ్యతే - యథా హావామనః-సంభావ్యనిషేధనివర్తనేద్వౌప్రతిషేధావితి-అత్రోత్కం ఠాపత్రపాభ్యాంప్రియోపచారంప్రతిప్రవృత్తినివృత్త్యోరుభయత ఆక

అథజడతా॥ జాడ్యమప్రతిపత్తిస్స్యాదిష్టానిష్టాగమోద్భవా॥
యథా ॥ సమాయాతేనాథే ప్రమనసిగృహాన్ రుద్రనృపతౌ
వపుస్సౌందర్యశ్రీవిజితమదనోదారయశసి । వధూరంతస్తో
షవ్యతికరవశాన్నోపచరితుం పురస్తాదాలీనాం నచలతితథా
నోవిరమతి॥౩౬॥అథగర్వః ॥ అన్యధిక్కరణాదాత్మోత్కర్షో
గర్వోబలాదిజః॥యథా॥ కోవాశస్త్రగ్రహణసమయోమా
దృశామీదృశానాంకీదృగ్వైరంప్రతిధరణిభృత్కీటకీటేష్వ
మీషు ॥ ఇత్యావేశప్రతిభయభుజాటోపదుర్వారగర్వా
స్సంక్రీడంతేరణభువిభటాఃకాకతీంద్రస్యజేతుః॥ ౩౭॥ అథ

ర్షణాన్నాయికాయాస్సర్వవ్యాపారప్రతిబంధినీసేయ ముభయతఃపా శారజ్జురభూదితిభావః॥౩౬॥గర్వంలక్షయతి ॥ అన్యేతి॥బలైశ్వర్యాభిజ నలావణ్యాదిజన్యోన్యధిక్కారావజ్ఞానసవిలాసాంగవీక్షణాద్యనుభావ ఆత్మోత్కర్షాభిమానో గర్వ ఇత్యర్థః ॥ బలమూలంగర్వముదాహరతి ॥ క ఇతి॥మాదృశామతిసూర్యప్రతాపానామితిభావః- శస్త్రగ్రహణసమ యఃకోవా లక్ష్యాబావాదాయుధగ్రహణావసరోనాస్తీతిభావః - యే పునఃపురోవర్తంతేప్రతిభటమానినస్తేషు ఖద్యోతకల్పేషు వైరవర్ణనమ పిలజ్జావహామేతేత్యాహ కీదృగితి॥ ఆవేశఃఆగ్రహః-సంక్రీడంతే నైవ ప్రయాసమనుభవంతీతి భావః-క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చేతితఙ్॥౩౭॥ విషా

పంలక్షయతి విషాదఇతి ॥ ప్రారబ్ధకార్యభంగాపరాధపరిజ్ఞానవిఘ్నవిపదాదిభవస్సత్త్వసంక్షయోవిషాదఇత్యర్థః- అయంచోపాయాన్వేషణవైమనస్య ముఖశోషాద్యనుభావతారతమ్యా దుత్తమాద్యాశ్రయత్వాన్త్రివిధఇత్యాహుః॥తత్రోత్తమాశ్రయంవిషాదముదాహరతి ॥ పేసేమీతి॥ మనఇతి - నపుంసకత్వేనేదమన్యత్రరిరంసారహితమితిమత్వేతిభావః-అతఏవోక్తంపూర్వైః। నపుంసకమితిజ్ఞాత్వాతాంప్రతిప్రేషితంమనః॥తత్తుతత్రైవరమతేహతాః పాణినినావయమితి - అత్రకింకర్తవ్యమిత్యుపాయగవేషణగోచరవాగారంభసూచితయా చింతయావిషా

విషాదః ॥ విషాదశ్చేతసోభంగఉపాయాభావచింతనైః ॥

యధా॥ పేసేమి మణంతి ముహం తం మం మోంతూణ వంశహేళంగ। మం ఉంఝిఅ ణోగంఛఇ మఅణో సహికిణు కాదంవ ॥ ఛాయా॥ప్రేషయామిమనఇతిముధాతన్మాంముక్త్వావల్లభేలగ్నం।మాముజ్ఝిత్వానోగచ్ఛతిమదనఃసఖికిన్నుకర్తవ్యం॥౩౦॥అధౌత్సుక్యం ॥ కాలాక్షమత్వమౌత్సుక్యంమనస్తాపత్వరాదికృత్ ॥యధా॥ అంధవురభామిణీజణో అంగాఇపసాహిఊణతురమాణో।రుందణరేదాగమణేవిళంబిఅంసహఇకించ్ఛేణ॥ఛా॥అంధ్రపురభామినీజనోంగానిప్రసాధ్యత్వరమాణః। రుద్రనరేంద్రాగమనేవిలంబితంసహతేకృచ్ఛ్రేణ॥౩౧॥ అధ

దోవ్యజ్యతే॥౩౧॥ఔత్సుక్యంలక్షయతి॥కాలేతి॥ఇష్టవిరహరమ్యవస్తుదిదృక్షాదిజన్యంమనస్తాపత్వరానిశ్వాసనిద్రాద్యనుభావం కాలాక్షమత్వమౌత్సుక్యమిత్యర్థః॥ఉదాహరతి అంధేతి ॥ అంధ్రపురభామినీజనోంగానిప్రసాధ్యత్వరమాణః। రుద్రనరేంద్రాగమనేవిలంబితంసహతేకృచ్ఛ్రేణ । భామయత్యవశ్యంకుప్యతీతిభామినీ - భామక్రోధఇత్యస్మాద్ధాతోశ్చౌరాదికాదావశ్యకేణినిః- యద్వాస్త్రీణాంలలితకోపోభామఇతిభోజరాజః-తద్వతీభామినీ- అత్రకృచ్ఛ్రశబ్దసూచితైశ్చింతానవస్థానగాత్రగౌరవశయ్యాభిలాషాద్యనుభావైః ప్రియదిదృక్షావిషయమౌత్సుక్యం

వ్యజ్యతే॥౩౯॥నిద్రాం లక్షయతి నిద్రేతి॥చిత్తస్య నిమీలనం బాహ్యేంద్రియసంబంధవిరహః - చింతానైశ్చింత్యవ్యాయామాదిజన్యం జృంభాంగభంగనేత్రనిమీలనాద్యనుభావం చిత్తనిమీలనం నిద్రేత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి సివిణఇతి ॥ అత్రాలీకప్రియాలింగనోద్యోగాదనవరతచింతాప్రతీతేస్తన్మూలేయం నిద్రేతి భావః-అతఏవాహుః ప్రశస్తపదవాదాః-యమర్థమాదృతశ్చింతయన్స్వపితి సైవచింతాసంతతిః ప్రత్యక్షాకారా సంజాయత ఇతి॥౪౦॥అపస్మారం లక్షయతి ఆవేశ ఇతి॥అశుచిత్వధాతువైషమ్యభూతావేశాదిజన్యో భూపాతభ్రమణభుజాస్ఫోటవికటోక్తిలాలాఫేనాద్య

> నిద్రా ॥ నిద్రా చిత్తనిమీలనం ॥ యథా ॥ సివిణేదింతదఇఅవహుఆఆలిఙ్గిదుకిదోజ్జోఆ। ఉవహాదరమీలిఅంఛీగఅణంమికరేపసారేఇ॥ ఛాయా ॥ స్వప్నే దృష్టం దయితం వధూరాలింగితుం కృతోద్యోగా। పశ్యత దరమీలితాక్షీ గగనే కరౌ ప్రసారయతి॥౪౦॥అథాపస్మారః ॥ ఆవేశో మోహదుఃఖాద్యైరపస్మారోంగతాపకృత్ ॥ యథా ॥ దృష్ట్వా స్వప్నే కుపితవదనం కాకతీయక్షితీంద్రం హాహారవేత్యసకలగిరస్సంభ్రమోత్థానభాజః । ధావంత్యంతర్వణభువి లురంత్యాహ్వయంత్యాత్మబంధూనారాద్భ్రాతానపి రిపుగణావ్యస్తనామగ్రహేణ ॥ ౪౧॥అథసుప్తిః ॥ సుప్తిర్నిద్రాసముద్రేకః॥యథా॥విశ్వైకరక్షాజుషి కాకతీంద్రే నిశ్చింతతాం ప్రాప్తవతో మురా

నుభావ ఆవేశోపస్మార ఇత్యర్థః॥ఉదాహరతి దృష్ట్వేతి॥కుపితవదనం భ్రుకుట్యాదినా భయంకరముఖమిత్యర్థః-అంతర్వణభువి వనమధ్య ఇత్యర్థః-ప్రనిరంతరిత్యాదినాణత్వం - ఆరాద్భ్రాతాన్ సమీపస్థానపి - అత్ర శత్రూణాం భయకార్యమోహమూలోపస్మారో దైన్యభావన ప్రభృతిభిరనుభావైర్వ్యజ్యతే॥౪౧॥సుప్తిం లక్షయతి సుప్తిరితి॥ నిశ్వాసోచ్ఛ్వాస నిశ్చలత్వనేత్రనిమీలనాద్యనుభావో నిద్రాసముద్రేక స్సుప్తిరిత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి-విశ్వేతి॥కాకతీంద్రే - విశ్వైకరక్షాజుషి త్రిభువనైకత్రాణపరాయణే సతి-జుషేః క్విప్ - నిశ్చింతతాం ప్రాప్తవతః-అవతీర్ణకార

త్వాదితి భావః- అతఏవ మురారేః పయోధివృద్ధావపి నిద్రాభంగాభావా త్సుషుప్తిరిత్యాహ-తదితి॥ ౮౨॥ విబోధం లక్షయతి విబోధ ఇతి॥ శబ్దస్పర్శాహారపరిణామాదిజన్యాభుజోత్క్షేపాంగుళిస్ఫోట జృంభణాక్షివిమర్దనాద్యనుభావా చేతనావాప్తిర్వినిద్రత్వం విబోధ ఇత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి ప్రతాపేతి॥ విజృంభమాణాః వివర్ధమానాః జృంభాం కుర్వాణాశ్చ - ఉన్మిషంత్యుద్భవంతి- నేత్రాణ్యున్మీలయంతిచ- అత్ర శ్లేషమర్థద్వయస్యాభేదాధ్యవసాయాదారోపితచేతనధర్మాణాం భాగ్యసంపదామున్నిద్రత్వప్రతీతేర్విబోధ ఇతి భావః॥ ౮౩॥ అమర్షం లక్షయతి అమర్ష ఇతి॥ అధిక్షేపావ

రేః । తతః కీర్తిచంద్రాతపవర్ధితోపి ముగ్ధాంబునిర్నైవభిన
త్తి నిద్రాం॥ ౮౨॥ అథ విబోధః॥ విబోధశ్చేతనావాప్తిర్జృం
భాక్షిపరిమార్గకృత్॥ యథా॥ ప్రతాపరుద్రనృపమౌళిరత్నే
విశ్వంభరాం రక్షతి శిక్షితారౌ । విజృంభమాణాః పరితః ప్ర
జానాం భాగ్యశ్రియస్తత్క్షణమున్మిషంతి॥ ౮౩॥ అథామర్షః॥
అమర్షస్సాపరాధేషు చేతసః ప్రజ్వలనం మతం॥ యథా॥ అరే
భూపాశ్చాపాన్నమయత శిరాంస్యున్నమయత ప్రవృత్తా
స్స్వస్త్రీణామహమహమికా వీరవరణే। త్వరంతే నః ఖడ్గాః
ప్రవిదళనకేళ్యామితి భటారణాగ్రే గర్జంతి ప్రకటి తరుషో
రుద్రనృపతేః॥ ౮౪ ॥ అథావహిత్థా॥ హర్షాద్యాకారసంగు

మానాదినా సాపరాధేషు మనసః ప్రజ్వలనమభినివిష్టత్వం ప్రతిచికీర్షేతి యావత్ - ఏవంవిధేమర్షే స్వేదశిరః కంపచింతోపాయాన్వేషణోత్సాహతర్జనాదయోనుభావా ద్రష్టవ్యాః॥ ఉదాహరతి అరే ఇతి॥ స్వస్త్రీణామప్సరసాం-అన్యోన్యం శ్రేష్ఠాహమిత్యభిమానోహమహమికా- అహమహమికా తు సా స్యాత్పరస్పరం యో భవత్యహంకార ఇత్యమరః- అహమితి విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం నిపాతితం-తస్య వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః- సంజ్ఞాయాం కన్ ప్రత్యయః - ప్రతిదళనకేళ్యాం ఖండనక్రీడాయాం ॥ ౮౪॥ అవహిత్థాం లక్షయతి హర్షేతి ॥ భయవ్రీడాకౌటిల్యాదిభిర్హర్షాది కార్యాకారగోపనమవహిత్థేత్యర్థః - అత్ర శూన్యస్మితాన్యధాకథన మి

ధ్యాదైర్యకథాభంగాదయోనుభావాఊహ్యాః ॥ ఉదాహరతి గోర్ఠీఏఇతి ॥ అత్రకాచనసుందరీప్రసంగాదాత్మానురాగప్రధానానిప్రియచరితానిశ్రుత్వాప్రహృష్యంతీ లజ్జయాముఖవికాసాదిసంగోపనార్థమధోముఖీమహీమాలిఖతీత్యవహిత్థేతిభావః- మహీపర్ణమితి-పృష్ఠేనుత్తరపద ఇతినియమేనేత్వాభావాదృతోదిత్యత్వం-దిహౌమిధస్సఇతి మహీకారస్యహ్రస్వః॥౪౫॥ఉగ్రతాంలక్షయతి దృష్టఇతి ॥ అపరాధేపుత్రమిత్రకళత్రాదిద్రోహరూపేదృష్టేసతితర్జనోద్వేజనతాడన బంధనాద్యనుత్థిరవహిత్థేతికథ్యతే॥ యథా॥ గోంఠీఏమహిళాణిసోఊణప ఆవరుందచరిఆఇ । ఆలిహఇఓణఅముహీముంథాచలణేణమహీపంఠ॥ఛా॥ గోష్ఠ్యాంమహిళానాంశ్రుత్వాప్రతాపరుద్రచరితాని । ఆలిఖత్యవనతముఖీముగ్ధాచరణేనమహీపృష్ఠం ॥ ౪౫॥అథోగ్రతా ॥ దృష్టేపరాధేచండత్వముగ్రతాతర్జనాదికృత్ ॥యథా॥ ప్రియమానీయమానిన్యావిరహోత్తిర్నివార్యతాం । యదేతస్యాఃకటాక్షోల్కాపాతైరిందుర్మషీకృతః॥౪౬ ॥ అథమతిః ॥ తత్వమార్గానుసంధానాదర్థనిర్ధారణంమతిః॥యథా ॥ కోసంసఓమహిఅలేచదోఎవ వీరరుందణరణాహో । జంసకరంపంసాదోఅగాఇమిఅకరతుణతి॥ఛాయా॥ కస్సంశయోమహితలేచంద్రఏవవీరరుద్రనరనాథః । యస్యభావంచండత్వంక్రౌర్యముగ్రతేత్యర్థః- కస్యాశ్చిద్విరహిణ్యాస్సఖీప్రియంప్రతిదూతికాంపేక్షయతి ప్రియమితి ॥ అత్రసంతాపజననేనసాపరాధస్యేందోః - కటాక్షజ్వాలాభిర్మషీకరణోద్యోగా దుగ్రతేతిభావః॥౪౬॥మతింలక్షయతి తత్వేతి ॥ నానావిధశాస్త్రచింతోహాపోహాదిభ్యోర్థనిశ్చయోమతిరిత్యర్థః - అత్రశిష్యోపదేశసంశయచ్ఛేదవిదగ్ధవ్యవహారమనస్సంతోషాదయోనుభావాద్రష్టవ్యాః॥ ఉదాహరతి కోసంసఅఇతి॥ అత్రప్రియకరసంస్పర్శేంగానామిందుకిరణసంస్పర్శేచంద్ర

కాంతానామివగ్రీవీభావాదయంచంద్రఏవేత్యధ్యవసాయాన్మతిః॥౪౭॥ వ్యాధింలక్షయతి మన ఇతి॥ మనస్తాపదోషవైషమ్యాద్యభిభవజన్మా శీతోష్ణజ్వరాదిశ్శీతాళుతోష్ణాళుతాద్యనుభావో వ్యాధిరిత్యర్థః॥ విరహజన్యం తాపజ్వరముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ దిశామితి శేషషష్ఠీ-నలోకేత్యాదినా కారకషష్ఠ్యాః ప్రతిషేధాత్ - అత్ర ఉష్ణాళుతయా హిమవత్ప్రదేశవాసినోపి శత్రు-స్త్రీజనస్య హిమాపేక్షేతి మహీయానయం తాపజ్వర ఇతి భావః॥౪౮॥ ఉన్మాదం లక్షయతి ఉన్మాద ఇతి॥ భయసన్నిపాతేష్టవియోగధననాశాదిభిశ్చిత్తవిభ్రాంతిరున్మాద ఇత్యర్థః - అత్రానిమిత్తస్మితా

కరస్పర్శాదంగానిమృగాంకరత్నంతి॥౪౭॥ అథవ్యాధిః॥ మనస్తాపాద్యభిభవాజ్జ్వరాదిర్వ్యాధిరిష్యతే॥ యథా॥ ప్రతాపరుద్రస్యదిశాంజిగీషోః ప్రత్యర్థినారీజనదేహజన్మా।
స్మరజ్వరోష్మా హిమవత్ప్రదేశాన్ స్మర్తవ్యనీహారకథాన్ కరోతి॥ ౪౮॥ అథోన్మాదః॥ ఉన్మాదస్తుల్యవర్తిత్వం చేతనాచేతనేష్వపి॥ యథా॥ ప్రతాపరుద్రస్యజయప్రయాణభేరీధ్వనౌమూర్ఛతిదిఙ్ముఖేషు। త్రాసాకులాభ్రాంతిముపేత్యవృక్షాన్పృచ్ఛంతిమార్గంరిపుభూమిపాలాః॥౪౯॥ అథమరణం॥ మరణంమరణార్థస్తుప్రయత్నః పరికీర్తితః॥ యథా॥
పిఅవిరహం అసహంతీ వహుఆ ణిఅజీవిఅం ఉవేంఖంతీ। సేవంవఇజోణ్హం దంఖిణపవణం స తణు సమం పేఇ॥ ఛాయా॥
ప్రియవిరహమసహంతీవధూర్నిజజీవితముపేక్షంతీ॥ సేవ

సంబంధప్రలాప నిర్హైతుకధావనోపవేశనోత్థానరోదనాదయో నుభావాభవంతి॥ భయమూలమున్మాదముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ స్పష్టమేతత్॥౪౯॥ మరణంలక్షయతి మరణమితి॥ వ్యాధ్యభిఘాతాభ్యాం దేహాన్మనసో పాయోహికాౄ-శ్వాసాద్యనుభావో మరణం। ధనికహేమచంద్రాద్యనుసారేణసాక్షాత్తదుదాహరణస్యామంగళత్వాత్తదుద్యోగోత్రవివక్షితఇత్యాహ మరణార్థ ఇతి॥ శారదాతనయస్తు మరణేభినయోనాస్తీత్యేతతాౄ-వ్యేనపఠ్యతఇత్యాహ॥ ఉదాహరతి పిఏతి॥ సేవ

తేజో౽త్యాసన్దక్షిణపవనస్యతనుంసమర్పయతి - భస్మీకరణబుద్ధ్యేతి భావః॥ ౫౦ ॥ త్రాసంలక్షయతి ఆకస్మికేతి ॥ అకస్మాదేవాకస్మికం-వినయాదిత్వాత్స్వార్థే ఠక్ ప్రత్యయః - తకారాంతత్వాదిసుసుక్తాంతాత్క-ఇతికాదేశః - అవ్యయత్వాట్టిలోపః-తస్మాద్భయాత్ భయహేతోరిత్యర్థః - విద్యుద్గర్జితభూకంపాదిజన్యః కంపగాత్రసంకోచరోమాంచమోహాద్యనుభావశ్చేతశ్చమత్కారస్త్రాసఇత్యర్థః॥ గర్జితమూలంత్రాసముదాహరతి పణఏతి॥ ౫౧॥ వితర్కంలక్షయతి సందేహాదితి ॥ ఉపలక్షణంచైతత్ - తేనసందేహవిమర్శాదిజన్యో౽నేకధా సంభావనాత్మా

తేజో౽త్యాసన్దక్షిణపవనస్యతనుంసమర్పయతి॥ సాక్షాన్మరణస్యామంగళత్వాన్నోదాహరణత్వముచితం॥ ౫౦॥ అథ త్రాసః॥ ఆకస్మికభయాచ్చిత్తక్షోభస్త్రాసః ప్రకీర్త్యతే ॥

యథా॥ పణఅకువిఆ చిరేణవి వహుఆ సోఊణ ఘణఘణంధణిఅం। దఇఅం సరహసవళిఆ ఆళింగఇ వేవమాణంగీ॥ ఛాయా॥

ప్రణయకుపితాచిరేణాపివధూః శ్రుత్వా ఘనఘనస్తనితం । దయితంసరభసవలితాఽఽలింగతి వేపమానాంగీ॥ ౫౧ ॥ అథవితర్కః ॥ సందేహాత్కల్పనానంత్యంవితర్కః పరికీర్తితః ॥

యథా ॥ గుణైస్తస్యాసక్తంమమహృదయమన్యన్నగణితం సఖీభిర్నాలోచిక్షితిపతిరసౌదుర్లభ ఇతి । ఉపాయఃకోవా స్యాత్తదభిగమనేముహ్యతిమనఃకియానో౽యంకీదృక్కియ

భ్రూక్షేపశిరఃకంపాద్యనుభావోవితర్కఇత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి గుణైరితి॥ గుణైఃమహాకులీనతాదిభిః - తత్రక్షితిపతౌ- అన్యద్గౌరభ్యాదికంనగణితం-మదీయహృదయస్యకామాంధత్వాదితిభావః ॥ సఖీభిరతివివేకవతీభిరపీతిభావః-ననుకింగతోదకసేతుబంధేన - ఇతఃపరంవాప్రియప్రాప్తావుపాయంచింతయామఇత్యుక్తేసో౽పినప్రతీయతఇత్యాహ ఉపాయ ఇతి॥ తత్ర హేతుమాహ ముహ్యతిమనఇతి॥ మోహాపగమానంతరముపాయశ్చింత్యతామిత్యాశంక్య ఇయత్తయేదృక్తయేదంతయావా దురవగమత్వేనదుశ్చికిత్సస్య మోహమహావ్యాధేరానంతర్యమపి దుర్లభమేవే

త్యాశయేనాహ కియానితి॥ గచ్ఛతా కాలేన స్వయమేవ మోహశాంతేః కింతయా చింతయేత్యాశఙ్క్య కాలావధిరపి దురవబోధ ఏవేత్యాహ కియదవధిరితి॥ వ్యతికరో వ్యసనం విపత్తిర్మోహ ఇతి యావత్ - ఏవమత్ర సందేహేన కల్పనానంత్యాద్వితర్క ఇతి భావః॥ ౫౨॥ నను విభావాదివత్సాత్త్వికసంచారిణామపి తత్తద్రసప్రస్తావ ఏవ కిమితి నోదాహరణం కృతమత ఆహ తత్రేతి ॥ వ్యభిచారిణామనేకరససాధారణత్వముపపాదయతి త

దవధిరంతర్వ్యతికరః ॥ ౫౨ ॥ తత్ర సాత్త్వికానాం వ్యభిచారిణాంచానేకరససాధారణత్వాన్న విశేషముపేత్యోదాహరణంకృతం - తథాహి- శృంగారే సర్వేషామనుప్రవేశస్సంభవతి । హాస్యే గ్లానిశ్రమచపలత్వహర్షావహిత్థానాం సంభవః । కరుణే మదధృతివ్రీడాహర్షగర్వౌత్సుక్యోగ్రతాభిర్వినాన్యే సంభవంతి । రౌద్రే గ్లానిశంకాలస్యదైన్యచింతావ్రీడావేగజడతావిషాదసుప్తినిద్రాపస్మారావహిత్థావ్యాధ్యున్మాదశమత్రాసాన సంభవంతి ॥ వీరే రౌద్రాన్నిర్వేదోధికః। భయానకే అసూయామదధృతివ్రీడాహర్షగర్వనిద్రాసుప్త్యమర్షావహిత్థోగ్రతామతిభిర్వినాన్యే సంభవంతి। బీభత్సే ద్భుతే చ చింతాత్రాసావయో యథాసంభవమూహ్యౌ। శాంతే నిర్వేదధృతీ సంభవతః॥ ౫౩॥ **********

అథ శృంగారచేష్టానిరూప్యంతే.

భావో హావశ్చ హేలా చ మాధుర్యం ధైర్యమిత్యపి। లీలావిలాసో విచ్ఛిత్తిర్విభ్రమః కిలికించితం ॥ మోట్టాయితం కుట్టమితం

థాహీత్యాదినా॥ ౫౩॥ భావాదయశ్చిత్తారంభాః లీలాదయో గాత్రారంభాః- ఉభయేప్యనుభావాః- తదుక్తం ॥ అనుభావశ్చతుర్ధా స్యాన్మనోవాక్కాయబుద్ధిభిరితి- ఏతేషాం యోషిదాలంబనచేష్టారూపాణాం యౌవనజన్యానాముద్దీపనవిభావత్వమపి ప్రాచామాచార్యాణాం సమ్మతం - అతస్సంకీర్ణ స్వరూపాణామేతేషాం ప్రకరణనియమాభావేనాయమేవ స్వరూపనిరూపణావసర ఇత్యభిప్రాయేణాహ అథేతి॥ పరిగణనాదేవా

ష్టాదశవిధత్వే జాతేపి కంఠో క్తిర్మతాంతరేష్వి తేషాముచ్చావచత్వ మ స్తీతిసూచయితుం। తత్ప్రపంచస్తుభోజరాజీయాదిగ్రంధేషుద్రష్టవ్యః॥ ౫౪॥ తత్ర భావంలక్షయతి రసేతి ॥ బాల్యయౌవనసంధావుత్పన్నశ్శృం గారవిషయః ప్రథమోంతఃకరణవికారోభావఇత్యర్థః-తదుక్తం ॥ చిత్త స్యావికృతిస్సత్వంవికృతేకారణేసతి । తతోల్పావికృతిర్భావోబీజస్యాది

బిబ్బోకోలలితంతథా । కుతూహలంచచకితంవిహృతంహాస ఇత్యపి॥ఎవంశృంగారచెష్టాస్స్యురష్టాదశవిధామతాః॥౫౪॥ తత్రాసాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ భావః ॥ రసాభి జ్ఞానయోగ్యత్వంభావఇత్యభిధీయతె ॥ యథా ॥ రుందణ రేదంస గుణే గాఅఇ బాళంతణంమి వింసంధ।ళంజేఇ దర వుళఇఓ జువఇజణో జోంవణే గాఢ॥ఛాయా॥ రుద్రనరేం ద్రస్యగుణాన్గాయతిబాలత్వేవిస్రబ్ధం। లజ్జతేదరపులకితో యువతిజనోయౌవనేగాతుం॥౫౫॥అథహావః॥ ఈషద్దృష్టవి కారస్స్యాద్భావోహావఃప్రకీర్త్యతె॥ యథా ॥ అత్రైవేష త్పులకితఇతి ॥ ౫౬ ॥ అథహేలా॥సువ్యక్తవిక్రియోభావో హేలేతిప్రతిపాద్యతె ॥ యథా ॥ మాహెూదు కంసవి ంఫుడ ఇఇ ముంధే కుణసి వంళహ హిఅఏ । ఘోసింజఇ తుహ భాఓ సంవగీణేహి పుళఏహి॥ఛాయా॥ మాభవతుక స్యాపిస్ఫుటమితిముగ్ధేకరోషివల్లభంహృదయె । ఘోష్యతె తవభావఃసర్వాంగీణైః పులకైః॥౫౭॥అథమాధుర్యం॥ అభూ

వికారవదితి ॥ ఉదాహరతి॥రుద్రేతి॥ అత్రయద్యపి ఈషదర్థేదరశబ్దోవ్య యమితిత్రివిక్రమః-తథాపీష త్తమత్వమత్రవివక్షితం- తేనదరపులకితో దుర్లక్షపులకఇత్యర్థః॥౫౫॥ హావంలక్షయతి ఈషదితి ॥ దరశబ్దస్యము ఖ్యార్థవివక్షాయామిదమేవాత్రోదాహరణమిత్యాహ అత్రైవేషదితి॥ ౫౬॥హేలాంలక్షయతి సువ్యక్తేతి॥ఉదాహరతి మేతి॥౫౭॥ మాధుర్యం లక్షయతి అభూషణఇతి ॥ అతఏవోక్తందశరూపకే- సర్వాస్వవ్యవస్థా

స్వనుల్బణత్వంమాధుర్యమితి॥ ఉదాహరతి జితేతి॥ప్రకృత్యాస్వభావే నైవ-నతుప్రయత్నేనేతిభావః- జితంత్రైలోక్యంయేనతత్తథాభూతం లావణ్యంపూర్వోక్తఃకాంతివిశేషోయస్యాస్సాతథోక్తా - అత్రస్వాభావికసౌందర్యస్యప్రసాధనవిధినిస్పృహత్వాన్మాధుర్యమితిభావః॥ ౫౮॥ ధైర్యంలక్షయతి శీలేతి ॥ ఉదాహరతి కులేతి ॥ విషమేవిపద్యపి॥ ౫౯॥ లీలాంలక్షయతి ప్రియేతి॥ఉదాహరతి పెంఛహేతి॥ అత్రలక్ష్మీర్నామ

షణేపిరమ్యత్వంమాధుర్యమితికథ్యతే॥ యథా॥ జితత్రైలోక్యలావణ్యాప్రకృత్యాహరిణేక్షణా । కింతుభూషయితుంథత్తేభూషణానీతిమెమతిః॥౫౮॥అథధైర్యం॥ శీలాద్యలంఘనం నామధైర్యమిత్యభిధీయతే॥యథా॥ కులవహూఅణ ణజుంజఇ మంజాఆలఘుణఖువిసమేవి।రుందణరిదగుణావుణ హిఅఅహరాఃకిణుకాదంవ॥ఛాయా॥ కులవధూనాంనయుజ్యతేమర్యాదాలంఘనంఖలువిషమేపి । రుద్రనరేంద్రగుణాఃపునర్హృదయహరాఃకింనుకర్తవ్యం॥౫౯॥అథలీలా ॥ ప్రియానుకరణం లీలావాగ్భిర్గత్యాథచెష్టితైః ॥ యథా॥ పెంఛహ సహీఓ ఏసా లంఛీ రంణో పఆవరుందంస । చరిఆఇ అణుకుణంతీ రంణీసు పఇంవఆ జాఆ॥ఛాయా॥ ప్రేక్షధ్వంసఖ్యఏషాలక్ష్మీరాజ్ఞఃప్రతాపరుద్రస్య । చరితాన్యనుకుర్వంతీరాజ్ఞీషుపతివ్రతాజాతా॥౬౦॥అథవిలాసః॥ తాత్కాలికోవికారస్స్యాద్వ్యా

కాచిన్నాయికాప్రియచరితానుకరణాల్లీలావతీజాతేత్యర్థః- తస్యాఃపాతివ్రత్యేహేతుత్వముక్తంసర్వజ్ఞసోమేశ్వరేణ - భుక్తేతుభుక్తేయాపత్యౌదుఃఖితేదుఃఖితాయది। ముదితేముదితాత్యర్థంప్రోషితేమలినాంబరా।సుప్తేపశ్చాత్తుయాశేతేపూర్వమేవప్రబుధ్యతే। నాన్యంకామయతెచిత్తేసావిజ్ఞేయాపతివ్రతేతి - రాజ్యలక్ష్మీరపిదానభోగాదావత్యంతమనుకూలారాజ్ఞీనిశ్చలాభూదితివ్యజ్యతే॥ ౬౦॥ విలాసంలక్షయతి తాత్కాలికఇతి ॥ వికారోనేత్రభ్రూవక్త్రకర్మణాంవిశేషఇత్యర్థః॥ఉదా

హరతి సహేలమితి ॥ వ్యాఖ్యాతమేతన్నాయకప్రకరణే (౫-౨) ప్రౌఢోదాహరణప్రస్తావే॥౯౧॥విచ్ఛిత్తింలక్షయతి విచ్ఛిత్తిరితి ॥ ఉదాహరతి కస్యేతి॥సాధారణభూషయాప్యక్చందనతాంబూలాదినాపి - కేనకృతమిత్యనేనసౌందర్యస్యవిధాతృశిల్పవైలక్షణ్యంప్రతీయతే- కస్యకృతఇత్యనేనభోక్తాతదనురూపోనోపలభ్యతఇతి॥౯౨॥ విభ్రమంలక్షయతి

లాసోదయితేక్షణే॥యథా॥ సహేలంపశ్యంత్యాఃప్రకృతిసుభగమితిప్రాగభిహితఃశ్లోకః॥౯౧॥అథవిచ్ఛిత్తిః ॥ విచ్ఛిత్తిరతిరమ్యత్వంస్వల్పైరపివిభూషణైః॥ యథా ॥ కంసకిపి కేణకిఅం కాఅఇపురఇంధిఆణ సోందంజ । సాహారణభూసావిజ సహి తెంలోంకరమణింజ॥ఛాయా॥కస్యకృతేకేనకృతం కాకతిపురస్త్రీణాంసౌందర్యం। సాధారణభూషయాయత్సఖిత్రైలోక్యరమణీయం॥౯౨॥అథవిభ్రమః ॥ విభ్రమస్త్వరయాకాలేభూషాస్థానవిపర్యయః॥ యథా॥ సోఊణ సహీముహాదో దివసో విరతోంతిసభమేణవహూ।హంథేసు ణూవురాఇం చలణేసు కుణఇ వళఆఇ॥ఛాయా॥ శ్రుత్వాసఖీముఖాద్దివసోవిరతఇతిసంభ్రమేణవధూః।హస్తయోర్నూపురేచరణయోఃకరోతివలయే॥ ౯౩॥ అథకిలికించితం ॥ రోషాశ్రుహర్షభీత్యాదేఃసంకరఃకిలికించితం॥ యథా॥ గేహ్ణఇ కాఅఇణాహె విఅణంమి పడచళ మిఅంఛీప । వెవఇ తణూవిణంచఇ భుఊడీఅవి గంగఆవాఆ॥ఛాయా॥ గృహ్ణాతినరనాథే

విభ్రమఇతి ॥ కాలేప్రియతమసమాగమాదిసమయేత్వరయామదనావేశాదిసంభ్రమేణేత్యర్థః- భూషాణాంహారాంగదాదీనాం - స్థానవిపర్యయోస్థానవ్యత్యాసఇత్యర్థః॥ఉదాహరతి సోఊణేతి॥ శ్రుత్వాసఖీముఖాద్దివసోవిరతఇతి-ప్రియాసక్తచిత్తతయాస్వయందివసావసానమపినజానాతీతిభావః- తతస్సంభ్రమేణవధూర్హస్తయోర్నూపురేచరణయోర్వలయేచకరోతి॥౯౩॥కిలికించితంలక్షయతి రోషేతి ॥ ఉదాహరతి గేంహ్ణ

ఈతి ॥ అత్ర భయాదివికారాణాంకంపాదీనాం మేళనాత్కిలికించితం ॥ ౬౮ ॥ మోట్టాయితంలక్షయతి మోట్టాయితమితి॥ప్రియగుణకథనాదౌ స్వాభిలాషప్రకటనం మోట్టాయితమిత్యర్థః॥ఉదాహరతి॥ మహురా ఈతి ॥ పులకానాంప్రియగుణస్తుతిజనితమాన్మథభావసూచకత్వం భావప్రకాశే ॥ గుణాన్గణయతిస్వైరంవీక్షతేభావమంథరం । రోమాంచోగద్గదపదావాక్స్వేదశ్చకపోలయోః । విస్రంభకథనందూత్యాతత్సమాగమచింతనం । ఏవంగుణస్తుతిభవాభావామన్మథసూచకాఇతి ॥ ౬౯ ॥ కుట్టమితంలక్షయతి సమ్మర్దఇతి ॥ కేశాధరాదిగ్రహేసత్యపిబహిఃకోపజ

విజనేపటాంచలంమృగాక్ష్యాః। వేపతేతమరపిన్నృత్యతిభ్రుకు
ట్యపిగద్గదావాచా॥౬౮॥అథమోట్టాయితం॥ మోట్టాయితం
స్యాదిష్టస్యకథాదౌభావసూచనం॥ యథా ॥ మహురాఇ
రుందణరవఇ చరిఆఇ వహూఏ ణిసుణంతీఏ । తణుగోవణేణ
పఅడో జహ హావో ణతహ పుళఏహిం॥ఛాయా॥ మధురాణి
రుద్రనరపతిచరితానివధ్వానిశృణ్వంత్యాః। తనుగోపనేన
ప్రకటోయథాభావోనతథాపులకైః॥౬౯॥ అథకుట్టమితం ॥
సమ్మర్దేపిసుఖాధిక్యంరతౌకుట్టమితంమతం॥ యథా॥నిర్మర్యా
దమనోభవోత్సవకథావిస్రంభకణ్ఠేజపైరంగైర్వ్యాస్మితమాన
సాంప్రియసఖీమాలోక్యజాతత్రపా। వైయాత్యంనిజమా
త్మవల్లభకృతాంరాగాంధతాంజానతీసద్యోనమ్రముఖేందు

నకేంతస్సాంద్రానందత్వంకుట్టమితమిత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి నిర్మర్యాదేతి॥ నిర్మర్యాదోనిర్దయప్రవృత్తోమనోభవోత్సవఃకేశాధరగ్రహాదికామక్రీడైవ కథా వాదఃతస్యవిస్రంభకణ్ఠేజపైరుచ్ఛృంఖలత్వసూచకైర్నఖదంతపదాదిద్వారేతిభావః - స్తంబకర్ణయోరమిజపోరిత్యచ్ప్రత్యయే తత్పురుషేకృతిబహుళమితి సప్తమ్యాఅలుక్- వైయాత్యంధార్ష్ట్యం-ఆత్మవల్లభకృతాంతత్సంబంధినీమిత్యర్థః- కరోత్యర్థస్యథాత్వర్థసామాన్యత్వాద్విశేషపర్యవసానం-రాగాంధతాంవిశృంఖలవిహారహేతుభూతామితిభావః- అత్రలిఖంతీతివర్తమానాపదేశేనతత్కారణభూ

తాయాలజ్జాయాఅవిరామస్సూచ్యతే - అత్ర భూతపూర్వసంభోగవిహ్వసాక్షాత్కారేణ విస్మయమానాం ప్రియసఖీం ప్రత్యుద్యథునామందాక్షమంధరత్వేనాజ్ఞాతచరకేశాధరాదిగ్రహదుఃఖితయా తాదాత్వికసుఖాతిభూమిసూచనాత్కృట్టమితమితిభావః॥ ౬౬ ॥ బిబ్బోకంలక్షయతి॥మనాగితి॥ఉపలక్షణమేతత్ - తేనగర్వాభిమానాదినాదయితేప్యనాదరకరణంబిబ్బోకఇత్యర్థః॥ఉదాహరతి లక్ష్మీరితి ॥ అయిసఖి-త్వయ్యవిరతకోపాయాం లక్ష్మ్యాదినాయికాసునానావిధవిహారైః ప్రేయసీపదంలభమానాసుతవపునర్నావకాశోలభ్యతే ప్రియోహిప్రియాణికథ

రిందువదనాక్షోణీంలిఖంతీస్థితా ॥౬౬॥అథబిబ్బోకః॥మనాక్
ప్రియకథాలాపేబిబ్బోకోనాదరక్రియా॥ యథా॥ లక్ష్మీస్స
గ్వనిర్భరంవిహరతాంక్షోణీభుజాలంబనక్రీడాం నైవజహా
తుకించసతతంవాణీముఖేతిష్ఠతు । జ్ఞాతంరుద్రనరేశ్వరస్య
బహుభిర్విజ్ఞాతపూర్వైః ప్రియవ్యాహారైః కృతమేవదూతి
మదనశ్చాపాయసన్నహ్యతు॥ ౬౭ ॥ అథలలితం॥సుకుమా
రాంగవిన్యాసోలలితంపరికీర్త్యతే॥ యథా ॥ పదన్యాసక్రీ
డారణితమణిమంజీరరశనంసహేలం వ్యావల్గత్కరవలయ
నిక్వాణసుభగం। స్మితజ్యోత్స్నావీచీతరళవచనంరుద్రనృప
తేఃపురంధ్రీణామాసీదనురహసిసేవావిలసితం ॥ ౬౮ ॥ అథ

యతీత్యేవంప్రియప్రేషితయా దూత్యాకథితే మానగ్రంథిగ్రథితహృదయతయామరణేపికృతసంకల్పాయాఅనాదృతప్రియకథాయానాయికాయావచనమేతత్ -అతఏవాయంబిబ్బోకఇతిభావః॥౬౭॥ లలితంలక్షయతి సుకుమారేతి॥ఉదాహరతి పదేతి॥ అనుగతంరహోనురహసమితిప్రాదిసమాసః- అనుగతంరహోస్మిన్నితిబహువ్రీహిర్వేతిపదమంజరీకారః-అన్వవతప్తాద్రహసఇతిసమాసాంతోచ్ప్రత్యయః- అత్రాంధ్రనాయకపురంధ్రీణామేకాంతసేవాయాంమణిమంజీరాదిశింజితమంజుళస్యకరచరణవిన్యాసస్యక్రీడాసహేలపదాభ్యామాలాపానాం మందహాసమధురత్వకథనేనచ సౌకుమార్యప్రతిపాదనాల్లలితమితి భావః॥

౬౮॥ కుతూహలం లక్షయతి కుతూహలమితి॥ ఉదాహరతి వీరేతి ॥ అధిరూఢసింధురమారూఢగజం- రచితసంక్రమత్వరాః కృతగతివేగాః - ఉత్సృప్తలీలాగతయ ఇత్యర్థః- తుంగసద్మశిఖరాధిరోహణం హర్మ్యాగ్రారోహణం కుతూహలాత్కుర్వతే॥ ౬౯ ॥ చకితం లక్షయతి చకితమితి ॥ ఉదాహరతి అవిజ్ఞాతేతి॥ పశ్చాద్భాగే పాదన్యాసమాంద్యేన అవిజ్ఞాతం ప్రియానవగతమాయాతం స్వస్యాగమనం యస్య తం తథోక్తం - హసితుం పరిహసితుం పరిహాసార్థమిత్యర్థః- ఆళ్యా సఖ్యా వ్యకథితం స్వమాత్మానం హఠాద్బలాదృచ్ఛయా ఉత్పశ్యంత్యాః ఆసీనైస్తిష్ఠంత ఊర్ధ్వమవలోక్యంత ఇతి భావః- అత ఏవ చకితచకితాశ్చకితప్రకారాః లజ్జోత్కంఠాభ్యా

కుతూహలం॥ కుతూహలం రమ్యదృష్టౌ చాపలం పరికీర్త్యతే ॥

యథా॥ వీరరుద్రమధిరూఢసింధురం ద్రష్టుమంధ్రనగరీపురంధ్రియః । కుర్వతే రచితసంక్రమత్వరాస్తుంగసద్మశిఖరాధిరోహణం॥ ౬౯ ॥ అథ చకితం॥ చకితం భయసంభ్రమః॥ యథా॥

అవిజ్ఞాతాయాతం స్వమకథితమాళ్యాపి హసితుం హఠాదుత్పశ్యంత్యాశ్చకితచకితోదంచితదృశః । విలాసానుద్వేలానుదితమదనాన్వీక్ష్య సుతనోస్తదైవ ప్రత్యేతుం పునరవనిపాలః స్పృహయతి॥ ౭౦ ॥ అథ విహృతం॥ విహృతం ప్రాప్తకాలస్య వాక్యస్యాకథనం హ్రియా॥ యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్య భు

మసకృదావృత్తనిమీలనోన్మీలనా ఇత్యర్థః తథా ఉదంచితా ఊర్ధ్వప్రసారితాపాంగాశ్చ దృశో యస్యాస్తథోక్తాయాః - తల్లక్షణం భావప్రకాశే- మీలనోన్మీలనావృత్తిర్యత్ర తచ్చకితం విదుః । అపాంగయోరూర్ధ్వభాగావలోకనముదంచితమితి - విలాసాః - తాత్కాలికో వికారస్స్యాద్విలాసో దయితేక్షణ ఇత్యుక్తలక్షణాః వీక్ష్య- తదైవ ఆలింగనాదిసత్కారమననుభూయైవేత్యర్థః- పునః ప్రత్యేతుం గత్వా పునరాగంతుమిత్యర్థః- సర్వోపి మదనమహోత్సవశ్చకితసుఖస్య షోడశీమపి కళాం నార్హతీతి భావః॥ ౭౦ ॥ విహృతం లక్షయతి విహృతమితి॥ ప్రాప్తకాలస్యావసరోచితస్యేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ భుజాంతరస్థితాం

వక్షుస్థితాం-అమునా స్తనద్వయేన-స్పృశఆలింగేత్యర్థః- ఇతీత్థమాశిష ముక్త్వేతి శేషః - సాభిమానంసఖీవచనస్యేష్టత్వాత్సకృత్రిమకోపమి త్యర్థః-పశ్యతి-నపునఃకిమపిబ్రూతే లజ్జయేతిభావః॥ ౭౦॥ హసితంలక్షయ తి ఆకస్మికమితి ॥ యౌవనాదివికారజం- నతుహాస్యవద్వేషభాషాదివికా రజమిత్యర్థః-అతఏవాకస్మికమహేతుకం-వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ ఉదాహ రతి॥జహేతి॥ అత్రయౌవనజన్యేనమదనోద్దీపకేనమృగాక్షీహసితేనప్రి యమనోరథఃపృథులీభవతీతిభావః॥ ౭౨॥ ....*

జాంతరస్థాంకల్హారమాలామమునాస్పృశేతి । స్తనద్వయె
పత్రలిపింలిఖంతీంసఖీంవధూఃపశ్యతిసాభిమానం ॥ ౭౧ ॥
అథహసితం ॥ ఆకస్మికంతుహసితంయౌవనాదివికారజం ॥
యథా॥జహాజహా హాసఇ మిఅంఛీ జొంవణళంఛీఎ సింఖిఆ
మహురం।తహాతహా కుసుమేసుసరా విఅసంతి పిఅంస ఆసా
అ॥ఛాయా॥ యథాయథాహసతిమృగాక్షీయౌవనలక్ష్మ్యా
శిక్షితామధురం। తథాతథాకుసుమేషుశరావికసంతిప్రియ
స్యాశాచ॥ ౭౨॥ ****************************

అథమన్మథావస్థాద్వాదశనిరూప్యంతే

అథశృంగారస్యాంకురితత్వపల్లవితత్వ కుసుమితత్వఫలిత
త్వహేతవోద్వాదశావస్థానిరూప్యంతె ॥ చక్షుఃప్రీతిర్మన
స్సంగస్సంకల్పోథప్రలాపితా । జాగరఃకార్శ్యమరతిర్లజ్జా
త్యాగోథసంజ్వరః ॥ ఉన్మాదోమూర్ఛనంచైవ మరణంచర
మంవిదుః । అవస్థాద్వాదశమతాఃకామశాస్త్రానుసారతః॥

ఇత్థం రససామగ్రీం నిరూప్య శృంగారాస్పదక్రమనిమిత్తభూతాద్వా దశావస్థానిరూపయతి॥అథేత్యాదినా॥ శృంగారస్యేతి సామర్థ్యాదయో గాఖ్యవిప్రలంభశృంగారస్యేత్యర్థః - కామశాస్త్రానుసారతఇత్యనేన అలంకారశాస్త్రేసంఖ్యాసంజ్ఞాదావిశేషోస్తీతిసూచ్యతె- అతఏవోక్తం భావప్రకాశే-దశధామన్మథావస్థాభవేద్ద్వాదశధాపివా। ఇచ్ఛోత్కం రాభిలాషాశ్చచింతాస్మృతిగుణస్తుతీ । ఉద్వేగోథప్రలాపస్స్యాదున్మా

దోవ్యాధిరేవచ । జాడ్యంమరణమిత్యాద్యేద్వైకైశ్చిద్వర్ణితేబుధైరితి॥ అన్యేతు॥దృఙ్మనస్సంగసంకల్పాజాగరఃకృశతారతిః । హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతాఇత్యనంగదశాదశేత్యాహుః-తదేతదాహ కేచిదితి॥ ౭౩॥ ఆసాంక్రమేణలక్షణోదాహరణేదర్శయతి అథ గాదిత్యాదినా ॥ తత్ర ప్రత్యక్షచిత్రస్వప్నాద్యాహారం ప్రియదర్శనంచక్షుర్గ్రీతిరిత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి సహీతి ॥ అత్రరాజ్ఞోనేత్రోత్సవత్వాదిప్రతిపాదనేనతద్ద

కేచిత్తుదశావస్థాఇతికదయాంల్ ॥ఆసాంస్వరూపముదాహరణం చ॥ ౭౩॥ ఆదశార్దర్శనంచక్షుర్ప్రీతిరిత్యర్థః ॥ యథా॥

సహి ఏసో రుందఙిఓ ణఅణాణ అఉంఓంసఓ జాఓ

మఅణోవ్వముంతిమతో చదోవఅ ముంకళంఛణో పుంణో ॥

ఛాయా॥ సఖిఏషరుద్రనృపోనయనయోరతరిక్తోత్సవోజాతః । మదనఇవమూర్తిమాన్ చంద్రఇవముక్తలాంఛనఃపూర్ణః॥ ౭౪॥ అథమనస్సంగః ॥ మనస్సంగఃప్రియతమేనిత్యంచిత్తస్యవిశ్రమః॥యథా॥ సఇ మహ మణోవిళంగఇ రుంద

ణరెదంమి కీస కువిఆఓ । తెణఅహంవి విముంకా సహిఓ తుమ్హేసు కావంతా॥ఛాయా॥ సదామమమనోపిలగతిరుద్ర నరేంద్రేకస్మాత్కుపితాః॥ తేనాహమపివిముక్తాసఖ్యోయుష్మాసుకావార్తా॥ ౭౫॥ అథసంకల్పః॥సంకల్పోనాథవిషయో మనోరథఉదాహృతః॥ యథా ॥ దరహసిఅగంభిణాఇ సణ

ర్శనేత్యాదరఃప్రతీయతే॥ ౭౪॥మనస్సంగంలక్షయతి మనఇతి॥ సర్వదాప్రియవిశ్రాంతచిత్తత్వంమనస్సంగఇత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి॥ సఇతి॥ (సఇ సదా । ఇత్సదాదిష్విటిసూత్రేణాత్ర ఆకారస్యఇకారాదేశః) కస్మాత్కుపితాః-యూయమితి శేషః- తేనాహమపివిముక్తా-సన్నిహితాపీతిభావః-సఖ్యోయుష్మాసుకావార్తా-వ్యవహితాస్వితిభావః-తస్మాన్నమేయుష్మదుపాలంభభాజనత్వమితిభావః ॥ ౭౫ ॥ సంకల్పంలక్షయతి సంకల్పఇతి॥ఉదాహరతి దరేతి॥ దరహసితంమందస్మితంతద్గర్భితానిసం

భోగాత్సుక్యసూచకానీత్యర్థః - కటాక్షైర్హాసగర్భైస్తు సంభోగాత్సుక్యభావనేతివచనాత్ - స్నేహస్నిగ్ధానిరాగభరితాని - స్నేహోనామార్ద్రాంతఃకరణత్వం-తదుక్తం - మనసోయద్ద్రవీభావో విషయేష్వమమత్వతః।భయశంకావసానాత్మా సఏవ స్నేహ ఉచ్యత ఇతి - తత్ప్రకర్షో రాగః-తదుక్తం- దుఃఖమప్యధికం చిత్తే సుఖత్వేనైవ రజ్యతే । యేన స్నేహప్రకర్షేణ స రాగ ఇతి కథ్యత ఇతి -రుద్రనృపవిలోకితానికదాను యినిపతంతి॥ ౭౬॥ ప్రలాపం లక్షయతి॥ ప్రలాప ఇతి ॥ ప్రియగుణస్తుతిః ప్రలాప ఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి॥ తహేతి॥ తథానిపుణో విదగ్ధః-కృత్యవస్తుషు చతుర ఇత్య

హసిణిం ధాఇ రాఅభరిఆఇ । రుందణివవిలోఇఆఇకఇఆణు
మమంమి ణివదంతి ॥ ఛాయా ॥ దరహసితగర్భితాని స్నేహ
స్నిగ్ధాని రాగభరితాని । రుద్రనృపవిలోకితానికదానుమయి
నిపతంతి॥ ౭౬॥ అథ ప్రలాపః ॥ ప్రలాపః ప్రియసంశ్లిష్టగుణా
లాపఉదాహృతః॥ యథా॥ తహణిఉణో తహవ మహురో త
హసుహఓ తహఅ సోంమసంభావో ॥ ఎక్కో రుందణివో
విఅణఇది గోంఠీ పోఢమహిలాణ॥ ఛాయా॥ తథానిపుణస్తథా
మధురస్తథాసుభగస్తథా చ సౌమ్యస్వభావః। ఏకో రుద్ర
నృపఏవేతి గోష్ఠీ ప్రౌఢమహిలానాం॥ ౭౭॥ అథ జాగరః ॥ జా

ర్థః-తథామధురః ప్రియదర్శనః ప్రియంవదో వా-తథాసుభగో గంభీరగుణో నాయకవిశేషః-తల్లక్షణంవక్ష్యామః - తథా సౌమ్యస్వభావస్సుశీలః-ఏకో రుద్రనృపఏవేతి గోష్ఠీ ప్రౌఢమహిలానాం- సర్వత్ర తథాశబ్దః పూర్వానుభవపరః- అత్రనిపుణాదిగుణయోగాత్ప్రతాపరుద్రఏవాస్మాకమభిగమ్య ఇతి ప్రౌఢాంగనాః ప్రసంగం కుర్వంతీతి భావః - అతఏవోక్తంభావప్రకాశే-మహోదయో మహాభాగ్యః కృతజ్ఞో రూపవాన్ యువా।మానీసుశీలస్సుభగో విదగ్ధో వంశసంభవః । అహర్నిద్రో మధురవాగభిగమ్యో భవేత్ స్త్రియా ఇతి (రుద్దణివో విఅ - రుద్రనృపఏవ - విఅ వేఅ అవధారణే- ఇత్యవధారణార్థే - విఅ - వేఅ - ఇత్యేతౌ శబ్దౌ నిపాతితౌ ।) ॥ ౭౭ ॥ జాగరం లక్షయతి జాగర ఇతి ॥ ఉదాహరతి

గమిఅమితి ॥ గమితంకథంకథమపిదినం - ప్రియాగమనప్రతీక్షణాదిభిరితిభావః - చంద్రాతపదుస్సహాఽనిశా -అతఏవ దీర్ఘా - నిద్రాపినోపైతి। స్వప్నసమాగమస్యాపిపరిపంథీజాగరహేతకోజాగర్తీతిభావః॥ ౭౮॥ కార్శ్యమాహ కార్శ్యమితి॥ఉదాహరతి చంద్రాస్యఇతి॥ అంగులీయకమితి- జిహ్వామూలాంగులేశ్ఛఇతిఛప్రత్యయెస్వార్థికఃకన్ప్రత్యయః- కేయూరితమంగదీకృతం॥ నాయికాహ సఖీతి॥ప్రేష్ణాం పేమాదీనాం ప్రియవిషయరత్యవస్థావిశేషాణామిత్యర్థః-తదుక్తం- పేమామానః ప్ర

గరస్తువినిద్రత్వం॥యథా॥గమిఅ కహంకహంవి దిణ చదాదవ దూసహా ణిసా దీహా॥మఅణోవి పుంఖఅసరో ణిందావి ణివోవి ణోఏఇ॥ ఛాయా॥ గమితంకథంకథమపిదినంచంద్రాతపదుస్సహాఽనిశాదీర్ఘా। మదనోపిపుంఖితశరోనిద్రాపిన్నృపోపినోపైతి॥ ౭౮ ॥ అథకార్శ్యం॥కార్శ్యమంగస్యతానవం॥ యథా॥ చంద్రాస్యైకథమంగులీయకమిదంకేయూరితంతే సఖిప్రేష్ణాం ప్రేయసివైభవైస్సఖిలుకోభూమే స్సపత్నీయతః । జ్ఞాతంమానినికాకతీయనృపతౌసక్తాసిసత్యంశుభశ్యామాంగీంసఖిలుస్థిరాంరమయతేత్వాంతాంచశైలస్తనీం॥ ౭౯ ॥ అథారతిః ॥ అన్యత్రాప్రీతిరరతిః॥యథా॥దూసేఇ

ణయసేన్ఛెహాూరాగోసురాగశ్చ। అంకురపల్లవకలికాకోరకఫలభోగభాగయంక్రమశఇతి॥ సప్తమీశౌండైరితివదాద్యర్థలాభః ॥ సఖీప్రేమవిషయంపృచ్ఛతి సఖిలుకఇతి॥నాయికోత్తరమాహ భూమేరితి॥ యతఇతిసార్వవిభక్తికస్తసిః - యేనాహంభూమేస్సపత్నీభవేయంసఇత్యర్థః॥ సఖీనాయికాభిప్రాయముద్ఘాటయతి జ్ఞాతమితి ॥ నాయికాంగీకరోతి ఆలీతి ॥ భూకల్పాయాస్తవాపిసర్వథాతద్వదేవోపభోగోభవిష్యతికిమేతేనకార్శ్యేనేతిసఖీనాయికాముపలాలయతి శుభఇతి॥ శ్యామాంగీంయౌవనయుక్తాంగీంఅన్యత్రకృష్ణాంగీం-శైలస్తనీంశైలసదృశస్తనీం-అన్యత్రస్తనాయమానశైలామిత్యర్థః॥౭౯॥ అరతింలక్షయతి అన్యత్రేతి॥ ప్రియవ్యతిరిక్తవిషయవైరాగ్యమరతిరిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి ॥ దూసేఈ

తి ॥సుభగత్వమితి-సుభగోనామనాయకవిశేషః-తదుక్తం-సపత్నీనఖదంతాదిచిహ్నంయత్రనదృశ్యతే। విస్మార్యమాణమానేర్ష్యస్సుభగస్సోభిధీయతఇతి- అతఏవాత్రవిషయాంతరాద్వైరాగ్యలింగాభావేనప్రేమాస్పదత్వంద్రష్టవ్యం॥౮౬॥లజ్జాత్యాగముదాహరతి లంఘిపతి ॥ లంఘితమహిళాసమయం-సురతవ్యతిరిక్తకాలేలజ్జాస్త్రీసమయః - కింవిలంబ్య

చదసింతీ ణిఁఅఇ మళఆణిళంస మాహంప । ఊసవవరం

ముహీంసా సుహాఅ తుమ కిఁణు మతేసి॥ఛాయా॥ దూషయ

తిచంద్రస్పృష్టింనిందతిమలయానిలస్యమాహాత్మ్యం । ఉత్స

వపరాఙ్ముఖీసాసుభగత్వంకింనుమంత్రయసే॥౮౦ ॥ అథల

జ్జాగః॥వ్రీడాత్యాగోథనిర్లజ్జా॥లఘిఅమహిళాసమఅ తహాభ

ణిఅ మఅణదుంవిణీదాప। జహా సోఊణ గురుఅణో ఓసర

ఇ విళంజిఓ దూరం॥ఛా॥ లంఘితమహిళాసమయంతథాభ

ణితంమదనదుర్వినీతయా । యథాశ్రుత్వాగురుజనోపసరతి

విలజ్జితోదూరం॥౮౧॥అథజ్వరః ॥ తాపాధిక్యంజ్వరోమతః॥

యథా॥ మోహసిసిరోవఆరా వహుఆ విరహంజరేణ గరు

ఏణ।దాణిం రుందణరేసర కాఖఇ తుహ దంసణామఅం ॥

ఛా॥మోఘశిశిరోపచారావధూర్విరహజ్వరేణగురుణా । ఇ

దానీంరుద్రనరేశ్వరకాంక్షతితవదర్శనామృతకం॥ ౮౨॥ ఉ

న్మాదమరణయోః ప్రాగేవోదాహరణందర్శితం॥ ౮౩॥ అథ

మూర్ఛా ॥ మూర్ఛాత్వాభ్యంతరీవృత్తిర్బాహ్యేంద్రియని

తేచుంబనాదికమిహేదానీమేవకర్తవ్యమిత్యాదికంతథాశబ్దార్థః॥ ౮౧॥

జ్వరంలక్షయతి తాపేతి॥ఉదాహరతి మోహేతి॥౮౨॥ అవస్థాద్వయం

వ్యభిచారిప్రస్తావఏవోదాహృతమిత్యాహ ఉన్మాదేతి॥ స్థాయిభావసహ

కారిత్వేనోపాధినాసంచారిత్వంరసాస్వాదనిమిత్తత్వేనోపాధినా అవ

స్థాత్వంచేతివివేకః॥౮౩॥మూర్ఛాంలక్షయతి మూర్ఛేతి॥ బాహ్యేంద్రి

యాణాంచక్షురాదీనాంనిమీలనంస్వస్వవిషయగ్రహణాభావః - అత

పవాభ్యంతరేఽప్రవృత్తిఃశూన్యాంతఃకరణత్వమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి చిం తంతీఏఇతి ॥ శూన్యాయాఃచింతయాశూన్యాంతఃకరణాయాఇత్యర్థః - అత్రమూర్ఛాయా మోహాఖ్యసంచారిసమానయోగక్షేమత్వేనోన్మాదాదివదుదాహరణాతిదేశార్హత్వేపి పృథగుదాహరణంచమత్కారవిశేషద్యోతనాయేతిద్రష్టవ్యం॥ ౮౮ ॥ అథరసవిశేషానుదితోద్దేశక్రమానుసారేణవిభావపూర్వకంలక్షణోదాహరణాభ్యాందర్శయతి॥ అథేత్యాదినా॥తత్రసంభోగస్యావాంతరవిభాగాభావేహేతుమాహ సంభోగస్యేతి॥ ౮౯॥ ఉదాహరతి రహఇతి॥ రహఃప్రత్యాసన్నేవిజనముపగతే-హ్యామీలనాత్ ॥ యథా ॥ ఛితతీఏ ణరేద దంరు హిఅఅంఛిత

మిఅంఛీఏ । కరణాఇబాహిరాఇవిసతిఅంభితరవి సుంణాఏ॥ఛాయా॥ చింతయంత్యానరేంద్రంద్రష్టుంహృదయస్థితం మృగాక్ష్యాః। కరణానిబహ్యానివిశంతిఅభ్యంతరమపిశూన్యాయాః॥౮౮॥❁అథశృంగారః॥సద్వివిధః।సంభోగోవిప్రలంభశ్చేతి ॥ సంయుక్తయోస్తుసంభోగోవిప్రలంభోవియుక్తయోరితిశృంగారతిలకే॥ సంభోగస్యపరస్పరావలోకనసంభాషణాలింగనచుంబనాద్యనేక వ్యాపారసంయత్వేనానంత్యాదేకవిధత్వేనగణనాకృతా॥ ౮౯॥ యథా॥రహఃప్రత్యాసన్నేహృదయదయితేరుద్రనృపతౌనివృత్తా మానాజ్ఞావిరళమపిలజ్జావిలసితం । కిమన్యత్తేగోప్యంబహిరబహిరానందమ

దయదయితేప్రాణవల్లభే-మానఃకోపవిశేషః- స్త్రీణామీర్ష్యాకృతఃకోపోమానోన్యాసంగినిప్రియఇతిలక్షణాత్ - తస్యాజ్ఞాతత్పరవశత్వమిత్యర్థః - లజ్జావిలసితమపివిరళంనివృత్తమిత్యర్థః - సురతసమయేస్త్రీణాంప్రాగల్భ్యభూషత్వాదితిభావః- అత్రప్రారంభవిహారవిరోధినోర్లజ్జామానయోర్నివృత్తికథనాచన్మర్యాదోపిసర్గస్సంవృత్తఇతిసూచ్యతే॥తత్ఫలమాహ కిమితి॥అవక్తవ్యంతేనాస్తీత్యర్థః-బహిరబహిరానందమస్రుణః-విగళితవేద్యాంతరత్వేనావచ్ఛిన్నానందపసుంయఇత్యర్థః। అతఏవాలోకికోయంస్మరావేశోదుర్నిశ్చయస్వరూపఇత్యాహ కోపీతి॥ కింబహునాత

దాసీమాపయోస్సామరస్యంసమజనీత్యాహ నృపేణేతి॥ ఏకాంకరోతీప కయతి-ఏకశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాద్వర్తమానసామీప్యేవర్తమానవ ద్వేతివర్తమానప్రత్యయః - అత్రహృదయదయితపదోదితేనాలంబన విభావేనరహస్సబ్దసూచితైరుద్దీపనవిభావైర్హాసనివృత్తివ్యంగ్యైర్హర్షాది వ్యభిచారిభిరనురక్తిసిద్ధైస్తంభాదిభిరనుభావైశ్చపరిపోషంప్రాప్తోర త్యాఖ్యస్థాయిభావశ్శృంగారతామంగీచకారేతివేదితవ్యం ॥ ౮౬॥ వి ప్రలంభంవిభజతే విప్రలంభఇతి ॥ ౮౭॥ తత్రాద్యంలక్షయతి అభిలా షఇతి ॥ అయోగపూర్వానురాగాద్యపరపర్యాయోవిప్రలంభవిశేషోభి లాషఇత్యర్థః॥ఉదాహరతి అన్యోన్యేతి॥అన్యోన్యభాషణమిష్టాలాపరూ పంతతోనంగవిలాసగోష్ఠీ నర్మకథాప్రసంగఇత్యర్థః- సార్ధంశయ్యాస

స్పృశః స్మరావేశః కోపి ప్రియసఖి నృపేణైకయా౽మాం॥ ౮౬॥
విప్రలంభః పునరభిలాషేర్ష్యావిరహప్రవాసహేతుకత్వేన
చతుర్విధః॥ ౮౭ ॥ అభిలాషో నామ సంభోగాత్ప్రాగనురా
గః॥ యథా ॥ అన్యోన్యభాషణమనంగవిలాసగోష్ఠీ శయ్యా
చ సార్ధమపదాని మనోరథానాం । ప్రేమానుబద్ధముదయద్బ
హుళానురాగం లభ్యేత రుద్రనృపతేరవలోకితం వా ॥ ౮౮ ॥

హాశయనంచేత్యర్థః- సంజ్ఞాయాంసమజనీత్యాదినాక్యప్రత్యయః-అత్ర యద్యపిశేరతే౽త్రేత్యధికరణవ్యుత్పత్త్యాశయ్యాశబ్దఃఖట్వాపరోనశయన పరః- తథాపిభృత్యాదిశబ్దవదత్రాపిభావానువృత్త్యాభావార్థత్వమప్య భిమేనేకవిరిత్యనుసంధేయం- మనోరథానామపదాన్యస్థానాని- అవిష యాఇత్యర్థః ॥ మనోరథవిషయమాహ ప్రేమేతి ॥ సప్రేమాయన్మిథో యూనోర్నిరూఢంభావబంధనమిత్యుక్తలక్షణేనప్రేమ్ణానువిద్ధంయుక్తం తథాఉదయన్నుద్దీప్యమానోబహుళానురాగోయత్రతత్తథోక్తంరాగో నువృత్తో౽విచ్ఛిన్నమనురాగఉదాహృతఇతి - రతేరేవావస్థావిశేషాఃప్రే మాదయ ఇత్యుక్తంరసార్ణవే-అంకురపల్లవకలికాప్రసూనఫలభోగభాగ యంక్రమశః। ప్రేమామానస్స్నేహఃప్రణయోరాగో౽నురాగశ్చేత్యు క్తేః-ఏతాదృశమవలోకితంవా-లభ్యేత-ప్రార్థనాయాంలిఙ్ ॥ ౮౮॥ఈ

ర్ష్యావిప్రలంభం లక్షయతి నాయకస్యేతి॥ స్వప్రియస్యాన్యాసక్తభావా న్నాయికాంతరాసక్తత్వాద్దర్శనశ్రవణానుమానై రుపలబ్ధాదితి శేషః - అన్యథేర్ష్యానుదయాదితిభావః - చిత్తవిక్రియా ఈర్ష్యామానరూపేత్యర్థః- అతఏవోక్తం దశరూపకే- స్త్రీణామీర్ష్యాకృతః కోపో మానోన్యాసంగిని ప్రియే। శ్రుతే వానుమితే దృష్టే ఈర్ష్యాకోపస్స ఉచ్యత ఇతి - అతఏవాయమీర్ష్యావిప్రలంభః స్త్రీణామేవ న పురుషాణామితి ద్రష్టవ్యం-తదుక్తం హేమచంద్రేణ- ఈర్ష్యామానః స్త్రీణామేవేతి॥ ఉదాహరతి॥ లక్ష్మీరితి॥ అత్ర నేత్రానన బాహ్వావాసిన్యశ్శ్రీ వాణీధరణ్యో యథాక్రమం త్వదాలోకనసంభాషణలీలాకర్షణాని ప్రతిబధ్నంతి కాకతినాథోయం పునర్నతద్ధాకితవః తస్మాన్నతత్ర మానః కార్య ఇత్యర్థః- కైతవాభావోత్ర నాయక

ఈర్ష్యా నామ నాయకస్యాన్యాసక్తిభావాచ్చిత్తవిక్రియా॥
తయా విప్రలంభో యథా॥ లక్ష్మీరస్య విలోచనాబ్జవసతి స్సె
ర్ష్యా త్వదాలోకనే వక్త్రస్థా చ సరస్వతీ న సహతే సా కం త్వ
యా భాషణం। లీలాకర్షణవిఘ్నకృత్త్వయి మహీ బాహుస్థి
తా కాకతిక్షోణీంద్ర న హి కైతవాని సుభగే మానేన కిం తావ్య
సి॥ ౯౯॥ విరహో నామ లబ్ధసంయోగయోర్నాయికానా
యకయోః కేనచిత్కారణేన పునః సమాగమకాలాతిక్షేపః॥
యథా॥ అంగేషు జీర్ణేషు విభూషణానాం వ్యత్యాసమార్గోపి

విశేషవాచినా సుభగశబ్దేన సూచ్యతే- తల్లక్షణముక్తం భావప్రకాశే-సపత్నీనఖదంతాదిచిహ్నం యస్య న దృశ్యతే। విస్మార్యమాణమానేర్ష్యస్సుభగస్సోభిధీయత ఇతి-అతఏవ భారవిణాప్యుక్తం - కః ప్రియే సుభగమానిని మాన ఇతి॥ ౯౯॥ విరహవిప్రలంభం లక్షయతి విరహ ఇతి॥ నాయకయోః స్త్రీపుంసయోః- కేనచిత్కారణేనేతి అవిద్యమానేవాన్యాసంగ ఇతి భావః- నాయకయోర్నిర్నిమిత్తో విప్రయోగః - ప్రణయమానాపరపర్యాయో విరహవిప్రలంభ ఇత్యర్థః-తదుక్తం రసమంజర్యాం - పరస్పరమాజ్ఞోల్లంఘనం ప్రణయమాన ఇతి - అయం పునర్ద్వయోరపి భవతి ॥ తత్ర స్త్రీవిరహముదాహరతి ॥ అంగేష్వితి॥ వ్యత్యాసమార్గః అంగులీయకా

దీనాంకటాక్షాదిష్వేనసుధారణాంతభావః - ముహూర్తశ్లోకీ అనంతరము తికార్యసంభవేనతత్రాపి తేషామనవస్థానాదితిభావః- పరికర్మరీతి సాధనప్రకారః।కిమన్యదితి ॥ కార్యాంతరస్యాపృథావిలంబనహేతుత్వా దితిభావః - విపర్యుంపిరిహేప్యృదాహార్యం ॥ ౯౦ ॥ ప్రవాసవిప్రలం భంలక్షయతి యూనోరితి ॥ ఉదాహరతి సేవ్యకతి ॥ నిఖిలేతరభూపా లవద్వీరరుద్రంస్వప్రియాభిప సేవంతాంనాను - అకించనైరపాస్వాద శీయేషూత్సవాదివసేష్వపి లేనోమర్గ్లభావిభూవన్నితిమాయామహాత్త్వా ర్థః - ఇత్థమనులపంప్నామితి శేషః - దివసాయుగంతియుగకల్పాభవం తీత్యర్థః - యుగప్రాప్తిపదికాదాచారక్విబంతాద్వృత్తమానేలట్ - రా త్రయస్తుమరతివాహోపి వేతిభావః॥ ౯౧ ॥ త్రిధారసాభాసఇత్యుక్తం-

ముహూర్తశ్లోకీ । సఖ్యస్థానాత్రాంపరికర్మరీతిరానీయుతాం
యత్ర నృపఃకిమన్యత్ ॥ ౯౦ ॥ యూనోర్దేశాంతరవృత్తిత్వం
ప్రవాసః। తేనవిప్రలంభో యథా ॥ సేవ్యోస్తురుద్రనృపతి
ర్నిఖిలైర్నృపాలైరభ్యుత్సవేషుసులభానహివల్లభానః । ఇ
త్థంకళింగసుదృశాం విరహోత్తితాపా దంగానియాంతితను
తాందివసాయుగంతి॥ ౯౧॥ రసాభాసో యథా॥ ప్రాసాదగ
ర్భవలభీషుకపోతపాళ్యాంపారావతీం రమణచుంబితచంచు
కోటిం।ఆవిర్భవత్సురతకూజితరక్తకంఠీమాలోక్యకాకతివిభు
స్స్మితమాతనోతి॥ ౯౨॥ భావోదయో యథా॥ముగ్ధేకస్త్వవ

తత్రతిర్యగ్గతముదాహరతి ॥ ప్రాసాదేతి ॥ వలభీషుగోపానసీషుకపో తపాళ్యాంవిటంకేచ-రమణచుంబితచంచుకోటిం - అతఏవావిర్భవత్సు రతకూజితామయతోన్యద్యన్మణితాం - రక్తకంఠీంమధురస్వనాం - అ త్రతిరశ్చోఃపారావతయోః కలాకౌశలాభావేన తదీయశృంగారస్యవి భావాదిపరిపూర్త్యభావాదాభాసత్వంద్రష్టవ్యం-రసపవాయంనాభా సఇతికేచిత్ - తదుక్తంవిద్యాధరేణ-విభావాదిసంభవోపిహిరసంప్రతి ప్రయోజకోనవిభావాదిజ్ఞానంతతశ్చతిరశ్చామప్యస్త్యేవరసఇతి - శే షాంతరాణాముదాహరణమన్యతోవగంతవ్యం ॥ ౯౨ ॥ భావోదయము

దాహరతి ముగ్ధఇతి॥ ముగ్ధేసుందరీతిసంబోధ్యసఖీపృచ్ఛతి ॥ అథనాయి
కోత్తరమాహ మనోజన్మేతి ॥ శపథవిశేషేణసఖీమత్రప్రత్యాయయతి
శపఇతి॥ శపఉపాలంభనఇత్యాత్మనేపదం-వాచాశరీరస్పర్శనముపాలం
భఇతివృత్తికారః-శ్లాఘహ్నుఙ్స్థేత్యాదినాసఖ్యాఇతిసంప్రదానత్వాచ్చ
తుర్థీ॥పునస్సఖ్యాహ తస్యేతి॥ అత్ర మనసి-తస్యమనోభువః॥ నాయికా
ప్రతివక్తి అపరమితి॥జన్మభూమిస్నేహాదన్యత్రాపినాస్తీత్యర్థః ॥ కా
మస్తావదాస్తాంద్వితీయఃక ఇతిసఖీపృచ్ఛతి కోన్యఇతి ॥ తత్ప్రతిబింబాద
న్యఃకోపినాస్తీత్యుత్తరమాహ తదితి॥పునస్సఖ్యాహ నిపుణఇతి॥ జానాసి

త్తతేహృది మనోజన్మైవనాన్యశ్శపేసఖ్యైతస్యకిమత్రకా
ర్యమపరంకింజన్మసద్మాకరః। కోన్యస్తత్ప్రతిబింబఏవనిపుణే
జానాసికామాధికః ప్రేయాన్మద్గృహపస్తవేతికథితానమ్రా
ననాభూద్వధూః॥ అత్రలజ్జాయాఉదయః॥ ౯౩॥ భావశమో
యథా ॥ లక్ష్మీస్త్వంపురుషోత్తమస్తవపతిఃశ్రీపీకరుద్రోన్న
పఃసృష్ట్యేమంబుజవిష్టరస్యసదృశోర్యోగశ్చరాత్సంభృతః।
తస్మాత్కృత్రిమ మప్యసాంప్రతమిదం వాంవైమనస్యంమ
నాగిత్యాలింప్రణతాంవిలోక్యవికసద్వక్త్రాంబుజామానినీ॥
అత్రకోపస్యప్రశమః॥ ౯౪॥ భావసంధిర్యథా। ప్రతాపరు
ద్రస్యదిగంతజైత్రయాత్రాప్రభూతైఃపటహప్రణాదైః।
ప్రియానులాపైశ్చతథాభటానాంరోమాంచవర్మావృతమం

ప్రతారణప్రకారమితిశేషః- నమ్రాననాలజ్జయేతిభావః॥ ౯౩ ॥ భావ
శాంతిముదాహరతి లక్ష్మీరితి॥అంబుజవిష్టరస్యకమలాసనస్య-సదృశోస్స
మానయోః - తస్మాత్ -వాంయువయోఃవైమనస్యంమనాగల్పం కృత్రి
మంబాహ్యమపీత్యర్థః-అసాంప్రతమయుక్తం- యతోనపునరేతి-గతంచ
తురంవయఇతిభావః- ఇత్యుక్త్వేతిశేషః- ప్రణతామాలింసఖీంవిలోక్య
వికసద్వక్త్రాంబుజాభుకుటివైవర్ణ్యాదికోపానుభావాపగమాదిత్యర్థః-
కోపశ్శాంతఇతిభావః॥ ౯౪॥భావసంధిముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ప్రియా
ణాంప్రేయసీనామనులాపై రనురాగతరంగితైస్తత్కాలోచితవచనా

మ్రేడితైశ్చ-అత్రపరస్పరవిరుద్ధవీరశృంగారాశ్రితయోర్హర్షయోస్స్ప ర్ధయాసంబంధకథనాద్భావసంధిరేవచర్వణాస్పదమిత్యర్థః ॥ తదేతదా హ- అత్రేతి॥ ౯౫॥ భావశబలతాముదాహరతి॥నిందంత్వితి-ప్రాప్తకా లేలోట్ - అద్యఆత్మోపసరణావసరఇత్యర్థః - అనేనాకార్యకరణమూ లాలజ్జావ్యజ్యతే॥ప్రియతమఇతి॥అత్రప్రియసాలభ్యేకింవాభాగ్యంనిమి త్తమిత్యూహాకథనాద్విమర్శమూలోవితర్కః॥అనుమతమితి॥అత్రకిమర్థం వాగురుజనానుమతిర్నాభూదితి కార్పణ్యోక్త్యాదైన్యంధ్వన్యతే - ప్రి యానయనార్థంకావాసఖీప్రేష్యత ఇతిసహాయాన్వేషణేనానుభావేన ప్రారబ్ధకార్యానిర్వహణమూలోవిషాదోవ్యజ్యతే॥కిమితి॥ ప్రసిద్ధమితి- స్వదుర్వినీతత్వవైభవమితి శేషః - అతస్తన్మూలానర్థోత్ప్రేక్షాలక్షణా శంకేయమితిభావః ॥ అచిరాదితి ॥స్వైఃస్వకీయశ్ఛందోభిప్రాయోయ

గమాసీత్ ॥ అత్రవీరశృంగారకృతయోర్హర్షయోస్సంధిః॥
౯౫॥ భావశబలతాయథా॥నిందంత్వద్యకులస్త్రియఃప్రియ
తమోలభ్యస్సుఖంకేనవాభాగ్యేనానుమతం నకింగురుజనైః
కావాసఖీప్రేష్యతే । కింలోకస్యభవేత్ప్రసిద్ధమచిరాత్స్వ
చ్ఛందమంకంకదారోక్ష్యామి స్థిరతాకదాహృదిభవేద్యాత

స్మిన్కర్మణితత్స్వచ్ఛందం- స్వేచ్ఛయేత్యర్థః-అంకం ప్రియస్యేతి శేషః- అత్రకాలాక్షమత్వలక్షణమౌత్సుక్యంప్రతీయతే॥స్థిరతేతి - అత్రహృద యస్థైర్యాకాంక్షయానైస్పృహ్యలక్షణాధృతిరవధార్యతే-యాతవ్యో భిసరణీయఏవప్రియఇత్యనేనతత్వనిర్ధారణాత్మికామతిరితి ॥ అత్రలజ్జా దీనామష్టానామపిభావానామన్యోన్యోపమర్దకతయాసమావేశాద్భావ శబలతేత్యర్థః- అత్రలజ్జావితర్కేణబాధ్యతే- దైన్యంవిషాదేన-శంకా ఔత్సుక్యేన - ధృతిర్మత్యైత్యేవమన్యోన్యబాధ్యబాధకభావేనద్వంద్వ శోభవంతీ భావశబలతాంతతోగత్వామతేరేవ ప్రాధాన్యమాదధా నాపరమాస్వాదస్థానమిత్యర్థః- తదేతదభిసంధాయాహ అత్రేతి ॥ అ త్రానాదేరప్యౌత్సుక్యస్యాదిత్వేనోపాదానమన్యేషామౌత్సుక్యజీవిత త్వసూచనార్థమిత్యనుసంధేయం - అత్రలజ్జాదీనామభిసరణవిరోధిత్వా

ద్బాధ్యత్వంవితరాకాదీనాంతుతదభావాద్బాధకత్వమితివివేకః-నను-ప్ర
క్షాళనాద్ధిపంకస్యదూరాదస్పర్శనంవరమితిన్యాయేనలజ్జాదీనాంబాధ్యా
నామనుపాదానమేవశ్రేయఇతినశంకనీయం - విరోధినామపిరసాదీనా
మాధికారికరసదార్ఢ్యార్థమంగత్వేనోపనిబంధనవదత్రాపితదుపాదాన
స్యాన్యాయ్యత్వాత్ - తదుక్తంధ్వన్యాచార్యైః- వివక్షితేరసేలబ్ధప్రతి
ష్ఠేతువిరోధినాం। బాధ్యానామంగభావంవాప్రాప్తానాముక్తిరచ్ఛలే
తి- అతోఽక్తభావోదయాదీనాం రాజానుగతవివాహప్రవృత్తభృత్యవ
త్కదాచిదంగిత్వమప్యంగీక్రియతే-తదుక్తంకావ్యప్రకాశే - ముఖ్యేర
సేపితేంగిత్వంప్రాప్నువంతికదాచనేతి॥ ౯౭ ॥ భావమేళనప్రసంగా
ద్రసమేళనమప్యుదాహర్తుంప్రతిజానీతే అథేతి॥తత్రశృంగారసంకీర్ణం
కరుణముదాహరతి॥ ఆసన్నఇతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్కావ్యప్రకరణే(౧౮)

వ్యపవప్రియః॥ అతోఽత్సుక్యాదీనాంశబలతా॥ ౯౭॥ అథర
ససంకరస్యోదాహరణం ॥ తత్రశృంగారకరుణయోస్సంక
రోయథా॥ ఆసన్నేపమహెబూత్సవఇతి ప్రాగభిహితఃశ్లోకః
౯౮ ॥ అథరౌద్రబీభత్సయోస్సంకరోయథా॥పీత్వామాంసో
పదంశమితి ప్రాగభిహితఃశ్లోకః॥ ఏవమన్యదపియథాసంభవ

మధ్యమకైశిక్యుదాహరణే॥ ౯౮ ॥ బీభత్ససంకీర్ణంరౌద్రముదాహరతి
పీత్వేతి ॥ వ్యాఖ్యాతమిదమపినాటకేతృతీయేంకే (౩౩) అతోఽదాహర
ణద్వయే ద్వయోః కరుణరౌద్రయోర్విశ్రాంతిధామత్వేన చర్వణా
యాః ప్రథమభావిత్వాత్ప్రాధాన్యేనాంగిత్వం శృంగారబీభత్సయో
స్తదుపస్కారకత్వేనాంగత్వమితివివేకః - అతఏవోక్తంభావప్రకాశే -
రసాఃకార్యవశాత్సర్వేమిళంత్యేవపరస్పరం। ప్రథమంయోరసఃఖ్యాతః
సప్రధానోభవిష్యతీతి - నన్వయమంగభూతోరసఃపరిపోషమప్రాప్తః
ప్రాప్తోవా-నాద్యః-రసత్వవ్యాఘాతాత్ -నద్వితీయః- ఉపస్కార్యత్వే
నాంగత్వభంగాత్ -తస్మాదయుక్తారససంకరవాచోయుక్తిరితిచేన్నైవం -
పరిపోషలాభేపికస్యచిత్ కదాచిదుపస్కారత్వేనాంగత్వాంగీకారాత్ -
తదుక్తమభినవగుప్తాచార్యైః - సంభూతాన్యపిరసాంతరాణ్యప్యంగిభా

వాదిసామగ్ర్యాంస్యావస్థాయాం యద్యపిలబ్ధపరిపోషాణిచమత్కారగోచరతాంప్రతిపద్యంతే తథాపిసచమత్కారస్తావత్యేవపరితుష్యన్నవిశ్రామ్యతి కింతుచమత్కారాంతరమనుధావతీతి -అంగాంగిభావేసర్వత్రైయమేవభంగ్యంగీకరణీయా- తదుక్తమాచార్యైః గుణఃకృతాత్మసంస్కారఃప్రధానమనుపద్యతే । ప్రధానస్యోపకారే హితథాభూయసివర్తతఇతి॥తచ్చాంగత్వంస్వాభావికంరూపకాదిబలాదారోపితంచేత్యాదివిశేషాస్త్వన్యతోద్రష్టవ్యాఇత్యాశయేనాహ ఏవమితి॥ ౯౮॥ అయంచరసోలౌకికాలౌకికభేదేనద్వివిధః - తత్రాద్యఃకదళీరసాలాదిఫలాస్వాదజన్యానందసదృశఃకార్యశ్చ - ఇతరోబ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారీనిత్యశ్చ॥ తత్రాద్యస్యాశ్రయమాహ అత్రేతి॥రసోలౌకికః - నాయకోనుకార్యోరామాదిరాశ్రయోయస్యసతథోక్తః- ఏవకారఆశ్రయాంతరవ్యవచ్ఛేదార్థః-యద్యేవంసామాజికానాంపౌనఃపున్యేనాభినయావేక్ష

ముదాహార్యం॥ ౯౮॥ అత్రరసోనాయకాశ్రయఏవ యదిప
రంనిపుణనటచేష్టయాతథావిధకావ్యశ్రవణబలేనచసామాజి
కైస్సాస్వాద్యతే - తదాపరగతస్యాపిరసస్యసమ్యగ్భా

ణకావ్యశ్రవణకౌతుకమున్మత్తచేష్టితంస్యాదతఆహ యదిపరమితి॥ శిల్పవిన్నాయకాదీనాంతాదాత్మ్యాపత్తిభావకః।చతుర్థాభినయాభిజ్ఞోనటోభావాదిభేదవిదిత్యుక్తలక్షణస్యనిపుణస్యనటస్య చేష్టయాభినయేనతథావిధస్యగుణాలంకారపరిష్కృత రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనాత్మకస్యకావ్యస్యశ్రవణబలేన-సమాజస్సభాతత్రసమవేతాస్సామాజికాఃరామాదితన్మయీభవనయోగ్యమనస్కాః భావకప్రేక్షకాద్యపరపర్యాయాస్సహృదయాఇత్యర్థః-సంపూర్వాద్వదజేస్సమూహవాచినోఘఞంతాత్ సమవాయాన్సమవైతీతిరక్ప్రత్యయః - తైర్యదిపరంసాస్వాద్యతే కేవలంస్వసంబంధిత్వేనానుసంధీయతేచేదిత్యర్థః - తర్హిపుత్రాద్యానందదర్శనేపిత్రాదివదత్రాప్యానందఉదేతీతిభావః- అతఏవోక్తంభావప్రకాశే- యస్తుష్టేతుష్టిమాప్నోతిశోకేశోకముపైతిచ। క్రోధేక్రుద్ధోభయేభీరుస్సశ్రేష్ఠఃప్రేక్షకస్స్మృతఇతి ॥ నకేవలంతత్రతావన్మాత్రం-కింతు

విశేషోప్యస్తీత్యాహ॥ పరగతస్యేతి॥ భావనావిశేషాదానందవిశేషోయు
క్తఏవేతిభావః॥ అథాలౌకికరసస్యాశ్రయమాహ॥ అథవేతి॥ మాలత్యా
దిశబ్దేభ్యఇతిఅభినయవేళాయాంనటాదిసముచ్చారితేభ్యోవిశిష్టకావ్యగ
తేభ్యఇత్యర్థః- యోషిన్మాత్రప్రతీతౌనతుమాలత్యాదివిశేషోల్లేఖనేత్య
ర్థః- ఏవమన్యత్రాపిద్రష్టవ్యం- స్మృత్యారూఢేనేతి సామాన్యప్రతీతౌ
విశేషస్మరణమనయోరవినాభావమూలమిత్యనుసంధేయం-ననుసామా
జికానాంశ్రూయమాణమాలత్యాదివిశేషపరిహారేణస్వాభిలషితనాయి
కాస్మరణేకింప్రమాణమితినశంకనీయం- కావ్యాదౌవిశేషాణామవివక్షిత
త్వాత్ -నహిమహాకవిభిర్వాల్మీకిప్రముఖైరివధ్యానదృష్ట్యారామాదీనా
మవస్థాఃప్రాతిస్వికానిరూప్యంతే-కింతురామాదికమాశ్రయతయాపరి
కల్ప్యస్వప్రతిభాప్రభావలబ్ధాస్సర్వసాధారణాఇతి - తదుక్తంషట్సహ
స్రికారేణ-ఏభ్యశ్చసామాన్యగుణయోగేనరసానిష్పద్యంతఇతి- తర్హివై

వనయాపరత్రనిరతిశయానందజననమవిరుద్ధం॥ అథవామాల
త్యాదిశబ్దేభ్యోయోషిన్మాత్రప్రతీతౌ రావణాదిశబ్దేభ్యశ్శ
త్రుమాత్రప్రతీతౌచస్మృత్యారూఢేన తత్తద్యోషిద్విశేషే

గపి విశేషమాత్రంవిహాయ సామాన్యమేవకిమితినోపాదీయతఇతినవా
చ్యం-విశేషోపాదానేనైవశ్రోతౄణామాస్వాదసంభవాత్ -తదుక్తం-
క్రీడతాంమృన్మయైర్యద్వద్బాలానాంద్విరదాదిభిః । స్వోత్సాహస్స్వద
తేతద్వచ్ఛ్రోతౄణామర్జునాదిభిరితి- యోషిద్విశేషేణేతినాయకనయ
నాంతావలోకననిర్వేదాదీనాముపలక్షణం- యోషిన్మాత్రేణరసని
ష్పత్తేరభావాత్ -నను భవంతునామస్మృతాః స్త్రీపుంసాదయఃకథంతై
రసనిష్పత్తిఃకథంవారసస్యసామాజికాశ్రయత్వమితిచేత్ - ఇదమత్రా
నుసంధేయం-సామాజికాస్తావత్పూర్వం లౌకికనాయకానురాగాద్యను
మానేనసం స్కృతహృదయాః కావ్యాదిశబ్దమహిమ్నారామాదీన్సా
మాన్యాత్మనాస్వసంబంధిత్వేనభావయంతి- తేచభావితాభావకమనో
గణేవర్తమానవదవభాసంతే-తదుక్తంభర్తృహరిణా । శబ్దోపహితరూ
పాంస్తాన్బుద్ధేర్విషయతాంగతాన్। ప్రత్యక్షమివకంసాదీన్సాధనత్వే

నమన్వేతఇతి-కంసాదీనాంప్రత్యక్షరూపమివశబ్దోపహితరూపమప్యర్థక్రియాకారీత్యర్థః-నచసీతారామాదీనాంస్వస్త్రీపుంసతయాభావనాదనౌచిత్యం-తేషాంజనకదశరథతనయత్వాదివిశేషపరిత్యాగేనస్త్రీపుంసమాత్రానువాదిత్వాదిత్యుక్తత్వాత్- తేచస్త్రీపుంసాదయోలౌకికా ఏవ కావ్యాభినయముఖేనవిభావాదిపదాభిధాన రాజ్యాభిషిక్తభావకైర్భావ్యమానాస్సంతోముద్రాముద్రితన్యాయేన తదంతఃకరణప్రతిబింబితాస్సామాజికనిష్ఠాభవంతి - రత్యాదయోపిలౌకికాఏవైవంవిధాస్సంతఃస్థాయిభావసామ్రాజ్యమూర్ధాభిషిక్తాభవంతి-తేమీవిభావాదయస్సర్వేపిచిత్రతురగన్యాయేనసమ్యఙ్మిథ్యాసంశయసాదృశ్యప్రతీతివిలక్షణచర్వణాదిశబ్దవాచ్యాలౌకికశబ్దప్రతీతివిషయత్వాదలౌకికాఏవ - తన్నిష్పాద్యత్వేనాలౌకికస్యరసస్యసామాజికాంతఃకరణప్రతిబింబితస్థాయి

ణానుకార్యేణసామాజికాశ్రయత్వమపినవిరుద్ధం।నటస్యానుకరణమాత్రపరతయానైవరసాశ్రయయోగ్యతా। తస్యభావకత్వాభ్యుపగమేపిసామాజికత్వమేవ । అనుభావాదీనాం ప్రకాశనంతుశిక్షాభ్యాసపాటవేనైవఘటతే। రసాదీనాంపరస్పరవిరోధేపికవిప్రౌఢోక్తిసమాశ్రయణేనైకత్రసమా

పరిణామత్వాత్సామాజికాశ్రయత్వం- అస్మిన్నర్థేవృద్ధసంవాదఃప్రకరణాంతేవక్ష్యతే।తదేతదభిసంధాయాహ సామాజికాశ్రయత్వమపినవిరుద్ధమితి- అపిశబ్దఃపూర్వోక్తలౌకికపక్షంసముచ్చినోతి - నపునరలౌకికస్యైవాశ్రయాంతరంఅసంభావితత్వాత్ -ఆశ్రయాంతరమాశంకమానస్తావదేవంప్రష్టవ్యః-ఆశ్రయఃకిమనుకార్యోనుకర్తావా-నాద్యః-అతీతత్వాత్ -నద్వితీయఇత్యాహనటస్యేతి॥అనుకరణమాత్రపరతయా అభినయాభినివిష్టచిత్తత్వేన- ననుకదాచిద్రామాదితాదాత్మ్యానుసంధానాత్సామాజికత్వమనుభవతోనటస్యానందపరాధీనస్యకథమభినయప్రకాశనమతఆహఅనుభావాదీనామితి॥ననుతత్రతత్రరసాంతరసమావేశోనకథం ప్రకృతరసభంగహేతురతఆహరసానామితి॥అపిశబ్దాదవిరోధేకిమువక్తవ్యమితిభావః-ప్రౌఢోక్తిసమాశ్రయణేనేతి-రసానాంమిథోవిరోధోస్తు

మావాకస్యచిదంగిత్వాంగీకారేణేతరేషాంపరిపోషాభావాన్నాస్తివిరోధఇతికవిసమయాశ్రయణాదిత్యర్థః-తదుక్తంధ్వన్యాచార్యైః-అవిరోధీవిరోధీవారసోంగినిరసాంతరే।పరిపోషంననేతవ్యస్తదాస్యాదవిరోధితేతి-నకేవలమవిరోధఃప్రత్యుతతథావిధేవిషయేసహృదయానాంప్రహ్లాదాతిశయఏవేత్యపితత్రైవోక్తం॥౯౯॥ఏకత్రప్రబంధేవావాక్యేవారసవిరోధ

వైశోనవిరుద్ధః॥ ౯౯॥విరోధక్రమఃశృంగారతిలకేకథితః॥శృంగారబీభత్సరసౌతథావీరభయానకౌ। రౌద్రాద్భుతౌతథాహాస్యకరుణౌవైరిణౌమిథః॥ రసాత్ప్రసోత్పత్తిరపిమతా ॥ తథాచోక్తంశృంగారతిలకే ॥ హాస్యోభవతిశృంగారాత్కరుణోరౌద్రకర్మణః।అద్భుతశ్చతథావీరాద్బీభత్సాచ్చభయానకః॥ ౧౦౦॥ వ్యభిచారిభావానాంతత్తద్రసానుగుణ్యమేవంప్రతిపాదితంశృంగారతిలకే॥తథాహి ॥ శంకాసూయాభయంగ్లానివ్యాధిశ్చింతాస్మృతిర్ధృతిః । ఔత్సుక్యవిస్మయావేగావ్రీడోన్మాదౌమదస్తథా ॥ విషాదోజడతానిద్రావహిత్థాచాపలంమృతిః। ఇతిభావాఃప్రయోక్తవ్యాఃశృంగారేవ్యభిచారిణః॥ శ్రమశ్చపలతానిద్రాస్వప్నోగ్లానిస్తథైవచ । శంకాసూయావహిత్థాచహాస్యేభావాభవంత్యమీ ॥ సంత్రాసోమరణందైన్యంగ్లానిశ్చైవభయానకే। అపస్మారోవిషాదశ్చభయంరోగోమృతిర్మదః। ఉత్సాహశ్చేతివిజ్ఞేయాభావాబీభత్ససంభవాః॥ ఆవేగోజడతామోహోహర్షణంవిస్మయఃస్మృతిః । ఇతిభావానిబద్ధవ్యారసజ్ఞైరద్భుతేరసే॥దై

క్రమంసమ్మతివ్యాజేనాహశృంగారేతి॥ప్రసంగాచ్ఛృంగారాదిభ్యోహాస్యాదీనాముత్పత్తిమాహ రసాదితి ॥అత్రబాహ్యార్థసంబంధస్యయథాయోగంసత్వరజస్తమోహంకారసహితస్య మనసోవికారవిశేషాఃశృంగారాదయః ఏతేభ్యఏవసత్వరజస్తమోహంకారేషు యథాయోగమావాపోద్ధారసహితేభ్యోహాస్యాదయఉత్పద్యంతఇతినారదాదయః - వాసుకినోక్తోవిశేషోభావప్రకాశేద్రష్టవ్యః॥ ౧౦౦ ॥ అథవ్యభిచారిభావా

నాంవ్యవస్థామాహ॥ వ్యభిచారిభావానామిత్యాదినా॥ ౧౦౧॥ అథరసవదాద్యలంకారవిచారమారభతే॥ రసఇతి॥ వాక్యార్థత్వేనప్రధానభూతఇత్యర్థః- సంపూర్ణఃస్వస్వవిభావాదిసామగ్రీపరిపుష్టః-రసాంతరమంగభూతం-మహాకవిప్రసిద్ధ్యేతి- అంగభూతస్యవిశ్రాంతివిషయత్వాభావేనరసత్వాభావేపిమహాకవిభీరసత్వేనవ్యవహారాదిత్యర్థః - వస్తుతస్తు

స్యంచింతాతథాగ్లానిర్నిర్వేదోజడతాస్మృతిః। వ్యాధిశ్చకరుణేవాచ్యా భావాభావవిశారదైః ॥ హర్షోసూయాతథాగర్వఉత్సాహోమదఏవచ। చాపల్యముగ్రతాచేతిరౌద్రేభావాఃప్రకీర్తితాః॥అమర్షఃప్రతిబోధశ్చవితర్కోఽథమతిర్ధృతిః। క్రోధోసూయాథసంమోహఆవేగశ్చప్రహర్షణం। గర్వోమదస్తథోగ్రత్వం భావావీరేభవంత్యమీ॥ ౧౦౧॥ రసస్సర్వోపిసంపూర్ణస్తిరోధత్తేరసాంతరమితి॥ భారతీయోక్తప్రక్రియయాయద్యప్యేకఏవరసస్తథాపిమహాకవిప్రసిద్ధ్యారససంకరఃస్వీక్రియతే । తత్రరసాదెరప్రాధాన్యేరసవదాద్యలంకారాభవంతి। అన్యాంగత్వేనరసనిబంధనేరసవదలంకారః। భావనిబంధనేప్రేయోలంకారః । రసాభాసభావాభాసనిబంధనేఊర్జస్విదలంకారః। భావశాంతినిబంధనేసమాహితాలంకారః।తథాభావోదయాదయోపి । ఏతదలంకారసర్వస్వేప్రపంచేనోక్తం॥ రసభావతదాభాసతత్ప్రశమననిబంధనేరసవత్ప్రేయోర్జస్విత్సమాహితాని।భావోదయభావశాంతిభావసంధిభావశబలతాశ్చపృథగలంకారాఇతి। ఏతేషాముదాహరణమలంకారప్రకరణేభవిష్యతి॥౧౦౨॥

తదానీమలంకారత్వమేవరసాదీనామపీతిభావః॥ తదేవవివినక్తి- తత్రేత్యాదినా॥ అత్రరసవదలంకారస్యోదాహరణంయథా॥ అయంసరశనోత్కర్షీపీనస్తనవిమర్దనః। నాభ్యూరుజఘనస్పర్శీనీవీవిస్రంసనఃకరః॥ రణభువిపతితంభూరిశ్రవసోభుజం దృష్ట్వాతత్ప్రియసీనామయంవిలాపః - అత్రాధికారికస్యకరుణస్యాంగభూతశ్శృంగారోలంకారతామాపద్యతే

పి చమస్యాదప్యుదాహార్యం॥ ౧౦౨॥ అథ ప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థం రసస్వరూపం శ్లోకత్రయేణ సంగృహ్ణాతి॥ గుణేతి॥ గుణాలంకారగ్రహణం వృత్తిరీత్యాదీనామప్యుపలక్షణార్థం- తేషాం శ్రియా సంపత్త్యా కృతపరికరో విశిష్టకావ్యప్రతిపాదితవిభావాద్యభివ్యక్త ఇత్యర్థః - అత ఏవ స్ఫురన్నుత్పద్యమానః ప్రాదుర్భావో రసోన్ముఖత్వం యస్య స తథోక్తః- భావవిభవో రత్యాదిస్థాయిభావవర్గః - ప్రథమం తావత్కావ్యాభినయాభినివిష్టస్య సామాజికస్య రసప్రాదుర్భావసమయేన రామాది ప్రతీతిదార్ఢ్యముత్పద్యతే- తతస్సామాజికానుకార్యహృదయయోరభేదప్రతీతిః-తతస్సామాజికహృదయం నృత్తగీతాదినానావిధనాట్యధర్మేషు నిమజ్జతి- తతో వేద్యాంతరమతిర్విగళతి - తదానీమలౌకికో రసో యోగివేద్యబ్రహ్మానందసదృశస్స్వయమేవ చర్వణాస్పదం భవతి- యదాహుః- పార్యాదథ ధ్రువాగానాత్తతస్సంపూరితే రసే। తదాస్వాదభరైకాగ్రో హృష్యత్యంతర్ముఖః

గుణాలంకారశ్రీకృతపరికరో భావవిభవస్స్ఫురత్ప్రాదుర్భావః క్రమగళితవేద్యాంతరమతిః। సుఖం వా దుఃఖం వా నివిడయ

క్షణం॥ తతో నిర్విషయస్యాస్య స్వరూపావస్థితో నిజః। వ్యజ్యతే హ్లాదనిష్యందో యేన తుష్యంతి యోగిన ఇతి । తదేతత్సర్వం మనసి నిధాయాహ క్రమగళితవేద్యాంతరమతిరితి- ఇయాంస్తు విశేషః- బ్రహ్మానందానుభవే వేద్యాంతరం కిమపి న స్ఫురతి- రసాస్వాదే తు విభావాదివ్యతిరిక్తవేద్యాంతరనిరాస ఇతి - తర్హి విభావాదిప్రతీతావఖండానందానుభవః కథమితి చేత్సత్యం- ద్రాక్షామధూకఖర్జూరకాశ్మర్యైస్సహరూపకైః । తుల్యాంశైః కల్పితం పూతం శీతం కర్పూరవాసితం । పానకం పంచసారాఖ్యం దాహతృష్ణానివర్తకమిత్యుక్తలక్షణనానారసకదంబస్వరూపపానకరసన్యాయేనేతి బ్రూమః॥ నన్వానందమూలే శృంగారాదావస్తు నామ సుఖాస్వాదః -శోకమూలే పునః కరుణే కథమేతదిత్యాశంక్యానుకార్యవిషయే యథాస్వాదవైచిత్ర్యే న సామాజికవిషయేత్యాహ సుఖం వేతి ॥ అత్రాస్యాహ త్రస్య శాటకం వయేతి న్యాయేన భావినీం వృత్తిమాశ్రిత్య లౌకికో రత్యాది భావశ్శేషభంగ్యా భావవిభావశబ్దేనోచ్యతే - అయం యూనోః స్త్రీపుం

సమోఽస్సుఖంలౌకికంశృంగారాదౌదుఃఖంకరుణేనిబిడయతు దృఢంకరో తు - యేషాంకావ్యానుశీలనాభ్యాసవశాద్విశదీభూతేమనోముకురేవర్ణ నీయ తన్మయీభవనయోగ్యతా తఏవహృదయసంవాదభాజ స్సహృద యాఇత్యుక్తలక్షణేసహృదయేతుపూర్ణః పూర్వోక్తరీత్యావిభావాదిస ముల్లాసితస్సన్నిత్యర్థః- రసభరఃపూర్ణస్యభారత్వం యుక్తమేవేతిభా వః- అమందానందాత్మాబ్రహ్మానందఇవనిరతిశయసుఖస్వరూపఃపరిణమ తి। ననుయద్యయమానందాత్మకః కథంతర్హి భావకానాం కరుణాత్మకకా వ్యశ్రవణేతథావిధాశ్రు ధారావిర్భావఇతిచేన్నైషదోషః-సంభోగస మయే స్త్రీణామధరదంశనాదౌకృత్రిమదుఃఖానుభావసీత్కారవదత్రా ప్యుపపత్తేః- సుఖేపిదుఃఖవదుపచారఃకుట్టమితమితితల్లక్షణాత్ - యద్య స్యాపిసహజదుఃఖాత్మకత్వంస్యాన్నకోపిసామాజికస్తత్ర ప్రవర్తేత-తత శ్చకరుణైకరసానాంరామాయణాదీనాముచ్ఛేదప్రసంగస్స్యాత్ - త

తుయోఽనోస్సహృదయే త్వమందానందాత్మాపరిణమతిపూ
ర్ణోరసభరః॥ ౧౦౩॥ రసోవాక్యార్థస్సన్విలసతిపదార్థాఃపు

స్మాద్రసాంతరవత్కరుణస్యాప్యానందాత్మకత్వమేవేతినిరవద్యం-ననుర సస్యాదేవిశేషాభావాత్కథంనవధావిభాగఇతిచేత్సత్యం- యద్యేకస్య బ్రహ్మానందస్యచంద్రకాంతసోపానపఙ్క్తిప్రతిబింబితచంద్రబింబవదు పాధిభేదాదనేకధాకల్పనంతద్వదత్రాపివ్యంజకవిభావాదిభేదాద్వస్తుత ఏకస్యాపినానాత్వమితివేదితవ్యం॥ ౧౦౩ ॥ అథైవంవిధోరసఃకావ్యా దౌకేనకారణేనప్రతీయతఇత్యాకాంక్షాయామాహ॥రసఇతి॥ వాక్యార్థ ఇతి - కవిసంరంభవిశ్రాంతేరసస్యైవప్రధానత్వాదితిభావః - తదు క్తం- కవేర్వివక్షయాయత్రప్రాధాన్యంపరికల్ప్యతే। భవేత్సఏవవా క్యార్థఇతినిర్ణీయతేబుధైరితి-నచాస్యపదార్థసంసర్గాదిరూపవాక్యార్థవ న్మతభేదేనవాచ్యత్వంలక్ష్యత్వంవాసంభవతి-అభిధాలక్షణయోరత్రా నవకాశాత్ -తాత్పర్యవిశేషస్తువ్యంజనాంతర్భూత ఏవేతిప్రతిపాదితం కావ్యప్రకరణే- అతోయంవాక్యార్థోవ్యంగ్యఏవేతివేదితవ్యం - అమీర సవ్యంజకా విభావాద్యాఃపునఃపదార్థాః యద్యపివిభావాదీనాంస్వస్వ

వాక్యాపేక్షయావాక్యార్థత్వం-తదుక్తం-స్థాయీవాసాత్త్వికోవాపిసం చారీవాక్యచిత్క్వచిత్ । భావోవాక్యార్థతామేతితత్తద్భావవిశేషతఇ త్యాదినా- తథాపిరసంప్రత్యవాంతరవ్యాపారత్వాత్పదార్థవ్యవహారః ఏవంచపదార్థస్థానీయభావాదిప్రతీత్యుత్తరకాలీనస్ఫురణతయారసోవా క్యార్థస్థానీయఇతినిష్కర్షః ॥ రసంప్రతివిభావాదీనామవాంతరవ్యా పారత్వంనిర్వహతి యస్మిన్నితి ॥ ఉచితాంవిశ్రాంతిందధతి- కారకజ్ఞా పకభావవైలక్షణ్యేనవ్యంజనధ్వననచర్వణచమత్కారాదిశబ్దవాచ్యరస గోచరజ్ఞానవిశేషోపయోగిత్వంభజంతఇత్యర్థః - అతఏవోక్తంలోచనే విభావాదిరత్రనజ్ఞాపకోనాపికారకః- అపితుచర్వణోపయోగీతి-అతఏ వాలౌకికత్వ మస్యేతిభావః - ఏతచ్చాఘటితఘటనసూచకేన కిలశబ్దే నద్యోత్యతే। అతఇతి విభావాదివిశ్రాంతేరిత్యర్థః - భావాఃస్థాయిభా వాఏవక్రమేణాంకురితకందళితపల్లవితత్వాదిరూపేణసముదితోన్యోన్య

నరమీవిభావాద్యాయస్మిన్కలదధతివిశ్రాంతిముచితాం। అ
తోభావాఎవక్రమసముదితాన్యోన్యవిభవారసీభావంబిభ్ర
త్యధచపటతాంతంతవఇవ॥ ౧౦౪ ॥ భావేస్థాయినివర్ధమాన

విభవఃస్వస్వపరిపోషోయేషాంతే క్రమసముదితాన్యోన్య విభవాః-య ద్యప్యన్యోన్యశబ్దఃకర్మవ్యతీహారేద్విర్భావితః - తథాప్యౌచి త్యాదుక్తార్థేయోజనీయః - అధచవిభావాదిసన్నిధానానంతరమేవేత్య ర్థః- చోవధారణే- అనేనవ్యంగ్యవ్యంజకయోరసవిభావాద్యోరస్త్యేవ క్రమః- కింతుశతపత్రపత్రశతవ్యతిభేదవదాశుభావిత్వాన్నసంలక్ష్యత ఇతిసూచితంభవతి - రసీభావంబిభ్రతిపూర్వంవాసనామాత్రావస్థా యినఃస్థాయినోవిభావాదిమహిమ్నారసాత్మనాపరిణమంతి-రసాదిశబ్దప్ర తిపాద్యత్వంచభజంతఇత్యర్థః ॥ తత్రదృష్టాంతమాహపటతాంతంతవఇ వేతి॥తదుక్తం॥ యథాహితంతవోవేమతుర్యాదిక్రియయాన్వితాః॥పటా త్మనాపరిణతాఃపటవాచ్యాభవంతితే॥ తద్వైవస్థాయినోభావావిభావాది భిరన్వితాః। రసాత్మనాపరిణతారసవాచ్యాభవంతితఇతి॥ ౧౦౪॥ అధని ర్వేదాదీనాం రసపోషకాణా మవస్థానక్రమ మభిదధానఃప్రతిపత్తిదా

స్థాయ్యర్థంపూర్వోక్తమేవరసస్యాశ్రయంస్మారయతి భావఇతి ॥ ప్రధానవిభావేవిభావాదిభిరితిభావః-యథార్ణవేకల్లోలాఉత్పద్యంతేవిలీయంతే చతద్వద్రత్యాదిస్థాయిభావే నిర్వేదాదయోనిమజ్జంత్యున్మజ్జంతిచేతిభావః- తదుక్తం-మజ్జంతశ్చనిమజ్జంతఃకల్లోలాస్తేయథార్ణవే। తస్యోత్కర్షంవితన్వంతియాంతితద్రూపతామపి। తథాస్థాయినినిర్మగ్నోన్మగ్నావ్యభిచారిణః। పుష్ణంతిస్థాయినంస్వాంశ్చతేనయంతిరసాత్మతామితి॥తతఃకిమతఆహ నిర్వేదేతి॥ నిర్వేదాదీనాముపభోగేనచర్వణయాభావితఉత్పాదితఃనిజః స్వగోచరఇత్యర్థః - స్వస్మాదభిన్నస్యాపిస్వరూపస్యస్వేనైవవిషయీకరణసంభవాత్-యదాహుః - ఆత్మానమాత్మనైవలోకయంతమితి- తథాభూతస్వాదాతిరేకోలౌకికచమత్కారాత్మా యస్యసతథోక్తస్సః రసోఽఖండానందాత్మకోభవతి - అయంచలోకేస్యాత్ లౌకికశ్చేదిత్యర్థః- అనుకార్యేరామాదావేవనాన్యత్ర-నాట్యే

విభావైరత్యాదికే సింధువత్కల్లోలా ఇవసంభవంతివిలయం

చాయాంతిభావాముహుః । నిర్వేదాద్యుపభోగభావితనిజా

స్వాదాతిరేకోరసోలోకేస్యాదనుకార్యఏవకథితోనాట్యేతు

తుఅలౌకికశ్చేదిత్యర్థః-సామాజికేకథితఇతి- అత్రరసోనాయకాశ్రయఏవేత్యత్రేతిశేషః- అతఏవోక్తంలోచనే- సచనవ్యతిరిక్తమాధారమపేక్షతేకింత్వనుకార్యాభిన్నాభిమతేనర్తకేఆస్వాదయితాసామాజికః- తేననాట్యఏవరసానావనుకార్యాదిష్వితి-ఉక్తంచశారదాతనయేన-వ్యాపారేణచకావ్యస్యతదీయాభినయేనచ। రసాత్మత్వంనీయమానఃస్థాయీస్వాద్యత్వమేష్యతి - సామాజికాదిరేవాస్యరసస్యాశ్రయఉచ్యతే। రసస్య వర్తమానత్వా న్నానుకార్యస్యసంభవః। అనుకార్యస్యరామాదేఃకాలాతిక్రమదర్శనాత్ । నాతిక్రాంతానుకార్యస్యరసోద్భావనయాకవిః। బధ్నాతికావ్యంయత్తస్మాద్రసస్సామాజికాశ్రయఇతి-కేచిదేతత్సామాజికాశ్రయత్వమారోపితంనతుముఖ్యమిత్యాహుః।తదుక్తంమహోపాధ్యాయనరహరిసూరిణా- ఏవంసామాజికసమవేతత్వాద్రసస్యాంగీకృత్యా లౌకికత్వాపత్తిః పరమార్థతఃపునఃపరి

పూర్ణాఖండైకరసానందరూపపరమేశ్వరపర్యాయస్యాస్య రసస్యాధికరణచింతాయాం తు తో వా న సత్త్వానంతానందాత్మకే బ్రహ్మణ్యపి పదమాసాదయేదితి-విచారచతురైరనాదికవిభిరనాఘ్రాకారోऽయం రసస్సామాజికైః పరం చర్వ్యతే విభావాదిభిః పరం వ్యజ్యతే- యోగిగమ్యత్వమాత్రేణేశ్వరస్య యోగిమనోనివాససంపాదకత్వాత్సామాజికాధికరణత్వాభావోऽపి సహ్యత ఇత్యాదిభిర్యుక్తిభిః ప్రతిపాదితమనధికరణత్వమేవ సిద్ధాంతః- అత ఏవాయం బ్రహ్మానందపదవ- ఇయాంస్తు విశేషః- బ్రహ్మానందో యోగగమ్యః - అయం తు విభావాద్యనుసంధానగమ్య ఇతి- ఇదమపి తైరేవోక్తం- సర్వత్రైకైవానందవ్యక్తిర్లౌకికం సుఖమితి వ్యపదిశ్యతే - అలౌకికవిభావాద్యభివ్యక్త్యైకవిసమయమాత్రప్రసిద్ధ్యనుసారాదలౌకికో రస ఇతి - కథ్యతే- నానావిధవిమలకర్మనిర్మలాంతఃకరణేషు శమదమాది సాధనసంపన్నేషు

సామాజికే॥ ౧౦౫॥ ఇతి విద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయ
శోభూషణేऽలంకారశాస్త్రే రసప్రకరణం సమాప్తం. ****

శ్రవణమనననిదిధ్యాసనపరేషు పరమయోగిషు నిర్వికల్పకసమాధ్యభివ్యక్త్యా బ్రహ్మేతి పరమాత్మేతీశ్వర ఇతి శబ్ద్యత ఇతి - ఉక్తం చ స్వాత్మయోగప్రదీపే- యా స్థాయిభావరతిరేవ నిమిత్తభేదాచ్ఛృంగారముఖ్యనవనాట్యరసీభవంతీ। సామాజికాంత్సహృదయాన్నటనాయకానానందయేత్సహజపూర్ణరసోऽస్మి సోऽహమితి సంక్షేపః ॥ ౧౦౫ ॥ ************

ఇతి పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథ సూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః
పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీథినా విరచితే
ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే
రసనిరూపణం నామ చతుర్థం ప్రకరణమ్.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే.

దోషప్రకరణమ్.— ౫.

రసనిరూపణానంతరంతదుపస్కారహేతుభూతగుణాలంకారనిరూపణెప్రసక్తేపితదుల్లంఘ్య మధ్యేదోషనిరూపణంసఙ్గమయన్ ప్రతిజానీతే అథేతి॥ గుణానామిత్యలంకారాణామప్యుపలక్షణం - సమ్యగితి అన్యథావివేకమాత్రస్య ప్రరూఢత్వాభావాదితిభావః ॥ తత్రదోషసామాన్యలక్షణమాహ దోషఇతి ॥ రసాపకర్షద్వారాకావ్యాపకర్షహేతు

అథకావ్యజీవితభూతరసనిరూపణానంతరంతదుపస్కారహేతూనాంగుణానాం సమ్యగ్వివేకాయదోషానిరూప్యంతే॥ తత్రదోషసామాన్యలక్షణం॥ దోషఃకావ్యాపకర్షస్యహేతుశ్శబ్దార్థగోచరః॥శబ్దార్థమయత్వాత్ కావ్యస్యతదపకర్షహేతూనామపిదోషాణాంశబ్దగతత్వేనఅర్థగతత్వేనచద్వైవిధ్యం।శబ్దగతానామపిపదవాక్యగతత్వేనచద్వైవిధ్యం॥౧॥...తత్రపదగతదోషాఃకథ్యంతే ॥ అప్రయుక్తమపుష్టార్థమసమర్థంనిరర్థకం। నేయార్థంచ్యుతసంస్కారం సందిగ్ధంచాప్రయోజకం॥ క్లిష్టంగూఢార్థకంగ్రామ్యమన్యార్థంచాప్రతీతికం। అవిమృష్టవిధేయాంశంవిరుద్ధమతికృత్తథా॥ అశ్లీలంపరుషంచేతిదోషాస్సప్తదశస్మృతాః॥౨॥ ఏషాంస్వరూపంనిరూప్యతే॥

ర్దోషఇత్యర్థః - అతఏవోక్తంకావ్యప్రకాశే । ముఖ్యార్థహతిర్దోషఇత్యాదినా - శబ్దార్థగోచరఇత్యేతద్విభాగపరం ॥ ౧ ॥ అత్రరసాదిప్రతీతెర్విభావాద్యర్థమూలత్వా ద్విభావాదేశ్చవాక్యాధీనత్వాద్వాక్యానాంచపదారబ్ధత్వాత్ప్రథమభావితయా తేషాం తద్దోషనిరూపణం ప్రతిజానీతె- తత్రపదగతదోషాఇతి ॥ ౨ ॥ యథోద్దేశమేతేషాంలక్షణ

మాహ॥ యదప్రయుక్తమిత్యాదినా॥అభిధానాదావామ్నాతమపికవిభిరనాదృతమప్రయుక్తమిత్యర్థః ॥ యోగమాత్రప్రసిద్ధంశాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధమిత్యర్థః- మాత్రశబ్దేనవాచకశక్తివిరహఃప్రతిపాద్యతే॥ స్వసంకేతప్రసిద్ధార్థమితి- సంకేతమాత్రాధీనార్థమిత్యర్థః ॥ చ్యుతస్సంస్కారోవ్యాకరణకృతోయస్మాచ్చ్యుతసంస్కారం॥ విశేషవిధాయకంనభవ

యదప్రయుక్తంకవిభిరప్రయుక్తంతదుచ్యతే। ప్రకృతానుపయుక్తార్థమపుష్టార్థంతదుచ్యతే॥ యోగమాత్రప్రసిద్ధంయదసమర్థంతదుచ్యతే। పాదపూరణమాత్రంయత్తన్నిరర్థకముచ్యతే॥స్వసంకేతప్రక్లృప్తార్థం నేయార్థంపరికీర్త్యతే। శబ్దశాస్త్రవిరుద్ధంయచ్చ్యుతసంస్కారముచ్యతే ॥ సందిగ్ధంతన్మతంయత్స్యాత్సందిగ్ధార్థప్రతీతికృత్।తదప్రయోజకంయత్స్యాదవిశేషవిధాయకం॥క్లిష్టంతదర్థావగతిర్దూరదూరాయతో భవేత్। ప్రయుక్తమప్రసిద్ధార్థేగూఢార్థంపరికీర్త్యతే॥ పామరవ్యవహారైకప్రసిద్ధంగ్రామ్యముచ్యతే । యత్రరూఢిప్రచ్యుతంనామతదన్యార్థముదాహృతం ॥ శాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధంయదప్రతీతికముచ్యతే। అవిమృష్టవిధేయాంశంగుణీభూతవిధేయకం॥ విపరీతార్థధీర్యస్మాద్విరుద్ధమతికృన్మతం । అశ్లీలంయదమాంగళ్యజుగుప్సావ్రీడకీకరం ॥ పరుషంనామతద్యత్స్యాద్విహితంపరుషాక్షరైః॥ ౩ ॥ అత్రవనవృత్తీనాం శత్రుస్త్రీణాంవచనేషుదోషాఉదాహ్రియంతే॥ అప్రయుక్తంయథా॥విముఖాదైవతాస్సర్వేతేనోదుశ్చ్యవనాదయః।

తీత్యవిశేషవిధాయకం ॥ దూరదూరాఅతిదూరావ్యవహితేత్యర్థః ॥ అప్రయుక్తమితి ॥ యదుభయార్థంసదప్రసిద్ధార్థేప్రయుక్తంతద్గూఢార్థమిత్యర్థః - ఏతదేవ నిహతార్థమితి కేచిత్ ॥ రూఢేఃప్రసిద్ధేఃప్రచ్యుతంరూఢిప్రచ్యుతం- అన్యార్థంఅవాచకమిత్యపరే॥ అవిమృష్టఃప్రాధాన్యేనానిర్దిష్టోవిధేయాంశోయత్రతదవిమృష్టవిధేయాంశంతదేవాహగుణీభూతవిధేయకమితి॥ శిష్టంస్పష్టం॥౩॥యథాయోగముదాహరతి॥ విముఖాఇతి

దైవతా ఇతి - బృందారకా దైవతాని పుంసి వేత్యమరః - దుస్సహశ్చ్యవనో మునిరస్త్రీతి దుశ్చ్యవన ఇంద్రః - గృహిణీ పత్న్యా గృహైర్వా మేధం తే సంగచ్ఛంత ఇతి గృహమేధినో గృహస్థాః తత్పత్న్యో గృహమేధిన్యః - గృహాః పత్న్యాం గృహేపి చ। దారేష్వపి గృహాః। జాయాథ గృహిణీ గృహా ఇతి విశ్వామరహలాయుధాః - మేధృ సంగమే చేత్యస్మాద్ధాతోర్ణిని ప్రత్యయః॥ అత్ర దైవత దుశ్చ్యవన శబ్దయోర్యథాక్రమం లింగానుశాసన శబ్దానుశాసనామ్నాతయోరపి కవీనామనాదరాద్దుష్టత్వమిత్యాహ అత్రేతి॥ ఏకైకోదాహరణవివక్షాయాం పదదోషద్వయమేతత్ - సముదాయవివక్షాయాం తు వాక్యదోషోయం - విరోధినో దుశ్చ్యవనాది దైవతా ఇత్యు

అరణ్యగృహమేధిన్యో యైర్వ్యయం హంతకల్పితాః॥ అత్ర దైవతా ఇతి పుంలింగప్రయోగః। దుశ్చ్యవన ఇతి చేంద్రపరత్వేన కవిభిర్న ప్రయుక్తః॥ ౪॥ అపుష్టార్థం యథా॥ వ్యర్థాష్టార్ధార్ధబాహూనామమీషామీదృశాం దశాం। కథం సహో మహోధిగ్ధిక్ కరిసంహంత జీవితం॥ అత్ర వ్యర్థబాహుద్వయానామితి వివక్షితే అష్టార్ధార్ధబాహూనామిత్యనుపయుక్తం। ఏతదేవా విమృష్టవిధేయాంశస్యోదాహరణం। బాహుద్వయస్య వైయర్థ్యే విధేయే తస్యోపసర్జనత్వం ప్రతీయతే॥ ౫॥ అసమర్థం యథా

త్తే సమాసదోషః- అప్రయుక్తాదీనాం త్రైవిధ్యస్యాపి కావ్యప్రకాశకారాదిభిరంగీకృతత్వాదితి ద్రష్టవ్యం - ఏవముత్తరత్రాపి యథాసంభవమూహనీయం॥ ౪॥ వ్యర్థేతి॥ అష్టార్ధార్ధం ద్వయం తద్విశిష్టా బాహవస్త్వథోక్తా ఇతి మధ్యమపదలోపీ సమాసః - జీవితమితి ధిక్ఛబ్దయోగే ద్వితీయా - తస్య నిత్యవీప్సయోరితి ద్విర్భావః - ప్రకృతానుపయుక్తతాం దర్శయతి అత్రేతి॥ ఉదాహరణలాఘవమాహ ఏతదేవేతి॥ వ్యర్థబాహుద్వయానామితీదమేవేత్యర్థః - అత్ర దుర్దశాప్రస్తావే బాహూద్దేశేన విధేయస్య వైయర్థ్యస్యాన్యపదార్థప్రధాన బహువ్రీహి వృత్తిపదార్థత్వేన గుణీభావాదవిమృష్టవిధేయాంశాఖ్యో దోష ఇత్యర్థః॥ ౫॥ విహాయేతి॥ అత్రాంబుధరశబ్దస్య సముద్రే శాస్త్రప్రసిద్ధిరేవ న తు వాచకశక్తిః అతో

సమర్థత్వమిత్యాహ అత్రేతి॥ ౮॥ లాఘవార్థమనర్థకాదిచతుష్టయమే
కేనశ్లోకేనోదాహరతి విహాయచేతి॥ అత్ర వై శబ్దద్యోత్యస్య కస్యచిదప్య
ర్థస్యాన్వయాభావాత్పాదపూరణమాత్రప్రయోజకత్వేన నిరర్థకో వై శ
బ్ద ఇత్యాహ అత్ర వై ఇతీతి ॥ అత్ర వాక్యసంధేర్వైకల్పికత్వాదాయా
దేశాభావః- యమకేషు నిరర్థకం న దోష ఇత్యుక్తం హేమచంద్రేణ॥ వ్య
త్యస్తనవేత్యత్ర వర్ణవ్యత్యాసేన వనప్రతీతిర్లక్షణయేతి వక్తవ్యం - త
స్యాంచ ముశలాదివన్నరూఢిర్నిమిత్తం-నాపి గంగాయాం ఘోష ఇత్యాది
వత్ప్రయోజనం- కింతు స్వసంకేతమాత్రం- అతస్తత్రాశక్తేయం లక్ష

థా॥ విహాయ వసుధామేనాం చతురంబుధరావృతాం । క్వను
గంతవ్యమస్మాకమరణ్యే వ్యసుఖా స్థితిః॥ అత్ర జలధిపరత్వేనాం
బుధరపదమసమర్థం॥ ౯॥ అనర్థకనేయార్థచ్యుతసంస్కారసం
దిగ్ధాని యథా॥ విహాయ చ గృహాంస్తాన్వై వ్యత్యస్తనవవృత్త
యః। కదా భవిష్యతే వాసః కటకేషు మహీభృతాం॥ అత్ర వై
ఇతి నిరర్థకం । వ్యత్యస్తనవశబ్దేన వనప్రతీతిస్స్వసంకేతమా
త్రాయత్తేతి నేయార్థకం । భవిష్యత ఇతి భవతేరాత్మనేపది
త్వం శబ్దశాస్త్రవిరుద్ధమితి చ్యుతసంస్కారం। మహీభృతాం క
టకేషు వాస ఇత్యనేన రాజ్ఞాం నగరేషు వాస ఉత పర్వతానాం
నితంబేష్వితి సందేహాత్సందిగ్ధం॥ ౧౦ ॥ అప్రయోజకక్లిష్టే య
థా॥ హంతవర్త్మా మహేవజ్రఘట్టనాత్ప్రాక్ చలాత్మసు । న

ణోపేక్షణీయా॥ నిరూఢా లక్షణాః కాశ్చిత్సామర్థ్యాదభిధానవత్ । క్రి
యంతే సాంప్రతం కాశ్చిత్కాశ్చిన్నైవత్వశక్తితః- ఇత్యాచార్యైస్త
స్యానిషిద్ధత్వాత్ ॥ అతో నేయార్థమేతదిత్యాశయేనాహ వ్యత్యస్తనవ
శబ్దేన వనప్రతీతిస్స్వసంకేతమాత్రాయత్తేతి॥ ప్రాప్త్యర్థస్యైవ భవతే
రాత్మనేపదిత్వం న సత్తార్థస్యేతి వైయాకరణాః - అతోస్య చ్యుతసం
స్కారత్వమిత్యాహ భవిష్యత ఇతి॥ సందిగ్ధమభినీయ దర్శయతి మహీభృ
తామితి ॥ అత్ర భృఞః పాలనధారణార్థత్వానుశాసనం కటకం వలయే
సానౌ రాజధాన్యాం నితంబయోరిత్యభిధానం చ సందేహబీజమితి భావః॥ ౧౦ ॥

హంతేతి॥ వ్యుత్క్రమేణలక్షణంయోజయతి అత్రేత్యాదినా॥ ౮॥ శోణి
తేతి॥ గ్రామ్యప్రయుక్తౌపామరవ్యవహారమాత్రప్రసిద్ధావిత్యర్థః- వి
పూర్వస్యదగ్ధశబ్దస్యనిపుణార్థత్వాద్దాహంప్రత్యవాచకత్వాదన్యార్థమి
త్యాహ విదగ్ధేతి॥ ౯॥ అప్రతీతికముదాహరతి మనూపదేశాఇతి॥ యథా

భస్వదశనారాతిధ్వజాగ్రజవిరోధిషు॥ అత్రనభస్వదశనా
స్సర్పాస్తేషామరాతిర్గరుడఃసఏవధ్వజోయస్యేతివిష్ణుస్తస్యా
గ్రజఇంద్రస్తస్యవిరోధిషుపర్వతేష్విత్యర్థప్రతీతేరతిదూర
త్వాత్ క్లిష్టం।పర్వతేష్వావర్తనందుఃఖావహమితిప్రకృతేవజ్ర
ఘట్టనాత్ప్రాక్ చలాత్మస్వితిపర్వతవిశేషణస్యానుపయుక్త
త్వాదప్రయోజకం॥ ౮॥ గూఢార్థగ్రామ్యార్థాన్యర్థానియథా॥
శోణితాబ్జదృశఃకామంశ్యామగల్లకటిస్థలాః।విదగ్ధహృదయా
శ్శ్లోకవహ్నినా రాజకన్యకాః॥ అత్రశోణితశబ్దస్యరుధిరేప్ర
సిద్ధస్యపాటలవర్ణపరత్వేనప్రయోగోగూఢార్థం।గల్లకటిశబ్దౌ
కపోలజఘనపరత్వేన గ్రామ్యప్రయుక్తౌ। విదగ్ధహృదయా
ఇతివిశేషణందగ్ధహృదయస్యావాచకత్వాదన్యార్థం॥ ౯॥
అప్రతీతికంయథా॥ మనూపదేశాఃక్వగతాఃకులాచార్యైరు
దీరితాః॥ అత్రమనుశబ్దోమంత్రపరత్వేనమంత్రశాస్త్రమా
త్రప్రసిద్ధఇత్యప్రతీతికం॥ ౧౦॥ విరుద్ధమతికృద్యథా॥ అంబి
కారమణస్యాంఘ్రిసేవావ్యర్థాకథంభవేత్ । రాజ్ఞామకా
ర్యమిత్రాణాంవినాశంసముపేయుషాం॥ అత్రాంబికారమ
ణశబ్దాన్మాతృసంభోగకారిణః ప్రతీతిః।అకార్యమిత్రశబ్దాద
కార్యేషుమిత్రాణీతిప్రతీతిః।వియోగదుఃఖపరతయాప్రయు

లోకమాత్రప్రసిద్ధంగ్రామ్యంతథా శాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధమప్రతీతికమి
త్యర్థః- కులాచార్యైరిత్యనేనసంప్రదాయశుద్ధిస్సూచ్యతే॥ ౧౦॥ అంబి
కారమణస్యేతి॥ వినాశంవియోగదుఃఖమిత్యర్థః॥ లక్ష్యేలక్షణంయోజ
యతి అత్రేత్యాదినా॥ కార్యంప్రయోజనంవినామిత్రాణినిరుపాధికబం
ధవఇతివివక్షితే అకార్యేష్వనుచితకర్మసుమిత్రాణీతి విరుద్ధబుద్ధ్యుత్పా

దనాద్విరుద్ధమతికృదిత్యాహ అకార్యేతి॥ ౧౧॥ అభిప్రేతేతి॥అభిప్రేత పదమిష్టస్థానంపతేషాంస్వభర్తౄణాంనీచసాధనమల్పసైన్యం-సహాయ సంపత్తిర్నాస్తీత్యర్థః - సాధనంనిర్వృతౌమేఢ్రేసైన్యేసిద్ధౌషధేగతావి తివిశ్వః- పరోత్సర్గఃపరకర్తృకత్యాగః- ఉత్సర్గోవర్జనేత్యాగఇతివిశ్వః॥

ర్త్రాద్వినాశశబ్దాన్నాశప్రతీతిరితివిరుద్ధమతికృత్ ॥ ౧౧ ॥ అమంగళవ్రీడాజుగుప్సాప్రతీతికరంత్రివిధమశ్లీలంయథా॥ అభిప్రేతపదావాసఃకదానస్సంభవిష్యతి । నీచంసాధనమేతేషాంపరోత్సర్గైకజీవినాం॥ అత్రాభిప్రేతపదావాసశబ్దాత్ప్రేతలోకవాసప్రతీతేరమంగళత్వం॥ నీచంసాధనమిత్యనేనతుచ్ఛమేహనప్రతీతేర్వ్రీడాకరత్వం।పరోత్సర్గైకజీవినామిత్యత్రోత్సర్గశబ్దాదధోవాయుప్రతీతేర్జుగుప్సాకరత్వం॥ ౧౨॥ పరుషంయథా ॥ కుతఃకాంతారవృత్తీనాంకార్తార్థ్యార్థిత్వమస్తినః॥ అత్రకార్తార్థ్యార్థిత్వమితిపరుషవర్ణారబ్ధత్వం॥౧౩ అథవాక్యదోషాః ॥ శబ్దహీనంక్రమభ్రష్టంవిసంధిపునరుక్తిమత్ ।వ్యాకీర్ణంవాక్యసంకీర్ణమపూర్ణంవాక్యగర్భితం॥ ద్విభిన్నలింగవచనేద్వేచన్యూనాధికోపమే । భగ్నచ్ఛందోయతిభ్రష్టమశరీరమరీతికం ॥ విసర్గలుప్తమస్థానసమాసంవాచ్యవర్జితం। సమాప్తపునరాత్తంచతథాసంబంధవర్జితం॥పతత్ప్రకర్షమధికపదంప్రక్రమభంగవత్ । చతుర్వింశతిరుచ్యంతేదోషావాక్యసమాశ్రితాః॥౧౪॥ ఏషాంస్వరూపముదాహరణంచ॥ శబ్దశాస్త్రప్రహతంవాక్యంశబ్దహీనంప్రకీర్త్యతే॥యథాశత్రువాక్యేషు॥నసంశృణుమహోహంతహితమాప్తైర్నిమం

త్రివిధమశ్లీలంయోజయతి అభిప్రేతేత్యాదినా ॥ ౧౨ ॥ కుతఇతి ॥ కార్తార్థ్యార్థిత్వంధన్యతాభిలాషిత్వం-పరుషైకరుణరసాననుగుణత్వేనశ్రుతికటుభిర్వర్ణైః సరేఫద్వితీయసంయోగాదిభిరారబ్ధమిత్యర్థః॥౧౩॥పదదోషానంతరంవాక్యదోషానుద్దేశపూర్వకంలక్షణోదాహరణాభ్యాందర్శయతి॥అథేత్యాదినా॥౧౪॥నేతి॥ఆప్తైర్నిషంప్రితముపదిష్టంహితంనసం

శృణుమహే నసమశోఽస్మీతివర్తమానసామీప్యేవర్తమానవత్ప్రత్యయేన హితాశ్రవణరాజ్యభ్రంశయోరవిరామస్సూచ్యతే- ననుచ్యుతసంస్కారస్యైవశబ్దహీనమితిసంజ్ఞాంతరంనపునఃపృథగ్దోషః-వాక్యగతత్వేనపార్థక్యస్యకావ్యప్రకాశకారేణ పదద్వయేయుగపదసాధుత్వాసంభవేనపరిహృతత్వాదితిచేత్సత్యం - యద్యప్యేకపదమేవాసాధుతథాపితదసాధుత్వంపదాంతరసమన్వయసాపేక్షమితివాక్యదోష ఏవాయంనపదదోషః తర్హికదాభవిష్యతేవాసఇత్యత్రాఽపిపదాంతరసన్నిధానాదేవదోషత్వావగమాద్వాక్యదోషత్వమేవ- కేవలంభవిష్యతేశబ్దస్యలృటశ్శతాఽదేశే చతుర్థ్యేకవచనేసత్యసాధుత్వా సంభవాదితిచేత్సత్యం-వాక్యస్యైవాత్రప్రయోగయోగ్యత్వాదావశ్యక పదాంతరసన్నిధానేయత్రవాక్య

త్రితం।యేనకాకతిభూభర్తుస్సేవాంహిత్వాహతావయం ॥
అత్రహితంనసంశృణుమహఇతిపదద్వయప్రయోగదోషావి
షాత్కారాద్వాక్యమేవదుష్టమితినపదదోషశంకా।సంపూర్వస్య
శృణోతేరాత్మనేపదిత్వేకర్మణోనుపాదాననియమాత్ ॥౧౪
అథక్రమభ్రష్టం॥ క్రమభ్రష్టంభవేదర్థశ్శబ్దోవాయత్రనక్ర
మః॥ యథా॥ ప్రభవేకాకతీంద్రాయతురగాన్ కరిణోథ
వా। ఉపాయనమకుర్వాణావయందైవేనవంచితాః॥అత్రక

మాత్రనిర్వాహస్తత్రపదదోషః- యత్రపదాంతరవిశేషసహకృతస్యైవాసాధుత్వం యథాప్రకృతేతత్రవాక్యదోషః- అన్యథాపదదోషస్యైవాభావప్రసంగాదితి- తదేతత్సర్వంమనసినిధాయాహ అత్రహితమిత్యాది॥ ఆత్మనేపదిత్వఇతి - సమోగమ్యృచ్ఛిత్యాదినేతిశేషః-కర్మణోనుపాదాననియమాదితి- అకర్మకాధికారాదితిశేషః-నచకర్మాకాంక్షస్యశృణోతేఃకథమకర్మకత్వమితివాచ్యం- అవివక్షితకర్మకస్యైవాత్రాఽకర్మకత్వాత్ -తదుక్తం- ధాతోరర్థాంతరేవృత్తేర్ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్।ప్రసిద్ధేరవివక్షాతఃకర్మణోకర్మికాక్రియేతి॥౧౪॥క్రమభ్రష్టమితి॥తత్రార్థక్రమభ్రష్టముదాహరతి ప్రభవఇతి॥ లక్ష్యేలక్షణంయోజయతి అత్రేతి॥ దుర్లభత్వాత్కరిణాంసులభత్వాచ్చతురగాణామితి- నను- యవా

గ్న్యగ్నిహోత్రం జుహోతి-యవాగూంపచతీత్యత్ర పాఠక్రమాను
పపత్త్యావర్థక్రమోయథాస్వీకృతః - తద్వదత్రాపి యథాయోగమన్వ
యోంగీక్రియతామితిచేత్సత్యం- అపౌరుషేయే వేదవాక్యేయథాతథా
వాస్తుపుంవాక్యేతుశ్రవణానంతరమేవప్రయోక్తుస్తారతమ్యానభిజ్ఞత్వ
ప్రతీతేరన్వయవిళంబాసహిష్ణుత్వా ద్దుష్టత్వమేవేత్యనవద్యం ॥ ౧౬ ॥
శాబ్దంక్రమభంగముదాహరతి కానామేతి ॥ సూర్యాచంద్రమసావితి-
దేవతాద్వంద్వేచేత్యానఙాదేశః- తత్రలోకవేదయోరతిప్రసిద్ధసాహ
చర్యాణామేవదేవతావాచినాంద్వంద్వస్యవివక్షితత్వాన్న చంద్రసూ
ర్యావిత్యత్రానఙాదేశః॥ వ్యుత్క్రమమభివ్యక్తముచితక్రమానుక్తిమభిసీ

> రిణోయద్వాతురగాణితివక్తవ్యేవ్యుత్క్రమేణోక్తం। తుర
> గాపేక్షయాకరిణాముత్కృష్టత్వాత్ । అథవాకరిణ ఇత్యర్థ
> క్రమభంగః॥ ౧౬॥ శబ్దక్రమభంగోయథా॥ కానామగణనా
> స్మాసుకాకతీయస్యభూపతేః।యశఃప్రతాపయోర్మగ్నాసూ
> ర్యాచంద్రమసావపి ॥ అత్రయశఃప్రతాపయోశ్చంద్రసూ
> ర్యామగ్నావితిశబ్దక్రమేణౌచిత్యేతథానోక్తం। యశఃప్రతాప
> యోస్సూర్యాచంద్రమసౌ మగ్నావితి సముదాయద్వయా
> న్వయేయథాయోగమర్థాన్వయేసిద్ధే నార్థక్రమవిరోధః-అ

యదర్శయతి అత్రేతి॥ఆద్యభేదసాంకర్యంపరిహరతి యశ ఇతి॥యశః ప్ర
తాపయోరిత్యేకస్సముదాయః-సూర్యాచంద్రమసావిత్యపరః-తదేతత్స
ముదాయద్వయముద్భూతావయవభేదం - అన్యథాద్వివచనానుపపత్తేః
తస్యాన్వయేసతీతి శేషః- యథాయోగ్యమర్థాన్వయేనార్థక్రమవిరోధ ఇ
తి- అభిధానక్రమేణాభిధేయక్రమౌచిత్యేపికవిసమయసిద్ధోపమానోప
మేయభావానుసారేణ వర్తిపదార్థానాం కీర్తిప్రభృతీనాం వ్యుత్క్రమే
ణాపిసంబంధేనంతరోదాహరణవద్బాధకాభావాన్నార్థక్రమభంగ ఇ
త్యర్థః ॥ కుత్రతర్హిక్రమభంగ ఇత్యాకాంక్షాయామాహ అపితుశబ్దప్ర
యోగ ఏవేతి ॥ యథాసంఖ్యన్యాయోల్లంఘనాదితి భావః॥ ననుద్వంద్వ
సమాసేవర్తిపదానిప్రత్యేకంస్వసహచరితపదార్థాంతరాణ్యపి యుగప

దభిదధతీతివార్తికకారమతం - తదుక్తం- యుగపదధికరణవచనేద్వంద్వ ఇతి - తన్మతేయశశ్శబ్దేనాపి యుగపద్యశః ప్రతాపావభిధీయేతే ప్రతాపశబ్దేనాపి- ఏవంసూర్యాచంద్రమసావిత్యత్రాపిద్రష్టవ్యం - తథాచమిథోన్వయేశాబ్దోపిక్రమభంగోనసంభవతీతిచేన్నైషదోషః - సర్వదా కేవలపదానామేకైకార్థవాచకత్వాద్వృత్తిపదానామపి మతభేదేనతథాభావాత్ ప్రాయేణసర్వేషామప్యేవమేవవ్యుత్పత్తేరత్రాప్యలౌకికానేకార్థవాచకత్వనిబంధనమక్రమంబాధిత్వాక్రమస్యైవజాగరూకత్వాత్ - యదాహపదమంజరీకారః - పాఘ్రార్థేత్యాదౌయుగపదధికరణవ

పితుశబ్దప్రయోగఏవక్రమభంగః॥ ౧౭॥ అథవిసంధి ॥ విసంహితోవిరూపోవాయస్యసంధిర్విసంధితత్ ॥ యథా॥ శౌర్యాణిఈదృశాన్యాస స్పర్ధైశ్వర్యం క్వవాగతం ॥ అత్రశౌర్యాణిఈదృశానీతివిసంధి । స్పర్ధైశ్వర్యమితి సంధిర్వైరూప్యం ॥ ౧౮॥ అథపునరుక్తిమత్ ॥ శబ్దార్థపౌనరుక్త్యేతుతద్వాక్యంపునరుక్తిమత్॥ యథా ॥ జీర్ణకాననసంకీర్ణేవింధ్యకానన వృత్తయః ॥ అత్రకాననసంకీర్ణేకాననవృత్తయఇతిపునరుక్తిమత్ ॥ ౧౯॥ అథవ్యాకీర్ణం ॥ వ్యాకీర్ణంతద్విభక్తీనాంవ్యాకీర్ణేచమిథోన్వయే॥ యథా॥ సుఖార్థినోమహీపాలావర్తధ్వం కాకతీశితుః । ఆజ్ఞామురసిబిభ్రాణా శ్శిరసిక్రోడముద్రికాం॥

చనతాయాం ద్వంద్వేపిక్రమస్యప్రతీతేస్సఏవనియామకఇతి ॥ ౧౭॥ విసంహితఇతి॥ విగతాసంహితావర్ణానాంపరస్పరసన్నికర్షోయత్రసవిసంహితః విశ్లిష్టఇత్యర్థః - విరూపః కర్ణకఠోరఇత్యర్థః ॥ శౌర్యాణిఈదృశానీత్యత్రసవర్ణదీర్ఘాభావాద్విశ్లేషః- నచాత్రవ్యాకరణవిరోధః - వాక్యసంధేర్వైకల్పికత్వాత్ - తదుక్తం- సంహితైకపదేనిత్యానిత్యాధాతూపసర్గయోః॥ నిత్యాసమాసేవాక్యేతుసావివక్షామపేక్షతఇతి॥ ౧౮ పునరుక్తమాహ॥ శబ్దార్థపౌనరుక్త్యఇతి॥ శబ్దమాత్రపౌనరుక్త్యేత్వలంకారత్వమర్థమాత్రపౌనరుక్త్యేదోషత్వంవక్ష్యతి ॥ ౧౯ ॥ వ్యాకీర్ణమితి॥ విభక్తీనాం విభక్త్యంతానాం పదానామిత్యర్థః - సంకీర్ణపదమేకంవా

క్యం వ్యాకీర్ణమిత్యర్థః॥ సుఖార్థిన ఇతి ॥ క్రోడముద్రికాం కాకతీయధ్వజవ రాహముద్రాం- దాస్యరూపత్వాత్తద్ధారణస్యేతి భావః- తదుక్తం - పద్యమంగులివిచ్ఛేదఉరోపిన్యస్తమత్సురం। తన్నామకరణం చేతి దాస్యమేతచ్చతుష్టయమితి॥ ౨౦ ॥ మానేనేతి ॥ అత్ర వాక్యద్వయపదానామితస్సంకీర్ణత్వాద్వాక్యసంకీర్ణమిత్యాహ అత్రేతి ॥ ౨౧ ॥ శైలేష్వితి ॥ వన్యైః కందమూలఫలాదిభిః- సోచ్ఛ్వసితాస్సప్రాణాః- అత్ర బంధుమ

అత్ర క్రోడముద్రికామురసి శిరస్యాజ్ఞాం బిభ్రాణా ఇతి సంబంధః॥ ౨౦॥ అథ వాక్యసంకీర్ణం ॥ వాక్యాంతరపదైః కీర్ణం వాక్యసంకీర్ణముచ్యతే॥ యథా॥ మానేన మహతా స్మాభిర్వనేన త్రైసతిష్ఠతాం । వింధ్యస్య జీవితం తనోఽజాలమద్యతృణం కృతం॥ అత్ర మహతా మానేన యత్తృణం వత్త్రై నకృతం తదద్య వింధ్యస్యైవ నేతిష్ఠతాం నో జీవితం జాతమితి వాక్యద్వయపదానామన్యోన్యసంకీర్ణతా॥ ౨౧॥ అథాపూర్ణం ॥ అపూర్ణంతద్భవేద్యత్ర న సంపూర్ణః క్రియాన్వయః ॥ యథా॥ శైవేష్వస్మాకమావాసో వన్యైః సోచ్ఛ్వసితా వయం । మృగైర్బంధుమతశ్చాస్మాన్పశ్యన్నాతాప్రమోదతాం॥ అత్ర శైలవాసావన్యవృత్తిర్మృగబాంధవాన్పశ్యన్నితి వివక్షితసంబంధో న సంపూర్ణః॥ ౨౨॥ అథ వాక్యగర్భితం ॥ తద్వాక్యగర్భితం యస్య మధ్యే వాక్యాంతరం భవేత్ ॥ యథా ॥ జ్ఞాత్వా వ్యంధ్రపురీం ధ్రస్యకోధాగ్నిమతిమస్సహం। యద్వానలంఘ్యతై దైవం తస్మిన్నిపతితా వయం ॥ అత్రాతిమస్సహం కోధాగ్నింజ్ఞా

తశ్చేతి చశబ్దేనాస్మదర్థవిశేషణతయా శైలవాసవన్యవృత్తీ సముచ్చీయేతే- తత్ర దర్శనక్రియాయా అస్మదర్థద్వారా బంధుమత ఇత్యనేనైవ సంబంధో న శైలవాసవన్యవృత్తిభ్యామితి క్రియాన్వయాపరిపూరణాదపూర్ణమిత్యాశయేనాహ అత్రేతి॥ ౨౨॥ తదితి॥ వాక్యేన వాక్యాంతరేణ గర్భితం సంజాతగర్భం వాక్యం వాక్యగర్భితమిత్యర్థః॥ ఉదాహరణం స్పష్టం॥ నన్వత్ర వాక్యార్థస్యాపి వాక్యాంతరగర్భితత్వే నోభయదోషత్వ సంభ

వేపివాక్యార్థప్రతీతావంతరంగత్వేన ప్రాధాన్యాద్వాక్యదోషప్రాయపాఠ ఇత్యనుసంధేయం ॥ ఏవమన్యత్రాపి యథాసంభవమూహ్యం॥ ౨౩॥ భిన్నలింగభిన్నవచనయోర్లక్షణోదాహరణే దర్శయతి ॥ యత్రేత్యాదినా ॥ సముద్రా ఇవగంభీరంమన ఇత్యత్రోపమానోపమేయయోర్భిన్నలింగత్వేపి ముఖంచంద్ర ఇవేతివత్సహృదయానాముద్వేగాభావా

త్వాపితస్మిన్నిపతితావయమితి వాక్యమధ్యే యద్వానలంఘ్య
తేదైవమితివాక్యాంతరమనుప్రవిష్టమితి వాక్యగర్భితత్వం॥
౨౩॥ అథభిన్నలింగవచనే ॥ యత్రోపమాభవేద్భిన్నవచనా
భిన్నలింగకా । తద్భిన్నవచనంభిన్నలింగంచాహుర్మనీషిణః॥
ద్వయోరుదాహరణంయథా ॥ సముద్రా ఇవగంభీరంమనో
యాదవభూభుజః । గిరిణేవాంధ్రనృపతి ధ్వజిన్యాకలుషీకృ
తం॥ అత్ర సముద్రా ఇవగంభీరమితిభిన్నవచనం।గిరిణేవధ్వ
జిన్యేతిభిన్నలింగం॥ ౨౪॥ అథాధికన్యూనోపమే ॥ యత్రో
పమానమధికంన్యూనంవాస్యాద్విశేషణైః । తత్రాధికోప
మంపూర్వంన్యూనోపమమతఃపరం ॥ ద్వయోర్యథాక్రమ
ముదాహరణం ॥ క్షామక్షామముఖాఃకాంతాః కాననేమాళ
వేశితుః। గ్రీష్మేనద్య ఇవమ్లానపద్మోత్పలబిసావిలాః ॥ అత్ర
క్షామక్షామముఖానాం కాంతానాముపమానభూతాసు నదీ
షుమ్లానపద్మస్యైవమాత్రంవక్తవ్యం । మ్లానోత్పలబిసావిలా ఇ
త్యధికం॥ న్యూనోపమంయథా ॥ హారాంగరాగసుభగానగ
రేషుయథావయం । తథైవనిర్ఝరాకీర్ణా విభాంతిధరణీభృ

ద్భిన్నవచనస్యైవేదముదాహరణం - అతఏవోక్తందండ్యాచార్యేణ॥ నభిన్నలింగవచనేనచన్యూనాధికేతథా । ఉపమాయాదూషణాయయత్రోద్వేగోనధీమతామితి॥ తదేతన్మనసినిధాయాహ॥ అత్ర సముద్రా ఇవగంభీరమితిభిన్నవచనమితి ॥ ౨౪ ॥ యత్రేతి॥ అత్రోపమాశబ్దఃకరణవ్యుత్పత్త్యా ఉపమానవాచీ - తేనాధికవిశేషణోపమానమధికోపమం - న్యూనవిశేషణోపమానంన్యూనోపమం - తేనసాధారణధర్మానిక్యేధికోపమం

తన్మాన్యత్వేన న్యూనోపమమితి ఫలితం॥ ఉభయో రుదాహరణం సుగమం॥ ౨౫ ॥ ఛందోభగ్నమితి॥ భగ్నం ఛందోవృత్తం యత్ర తచ్ఛందోభగ్నం- యతిర్విచ్ఛేద ఇతి ఛాందసాః- భ్రష్టా యతిర్యత్ర తద్యతిభ్రష్టం - ఉభయత్ర- వాహితాగ్న్యాదిష్వితి పరనిపాతః - వింధ్యారణ్యేతి తృతీయవర్ణే యతిభంగ ఇతి ॥ ప్రహర్షిణీవృత్తే తృతీయదశమవర్ణయోర్విచ్ఛేదో విహితః - తదుక్తం వృత్తరత్నాకరే॥ మ్నౌ జ్రౌ గస్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమితి - తత్ర తృతీయవర్ణే తదభావాద్యతిభ్రష్టం - పాదాంతవర్ణస్య గురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగశ్చ - నను క్వచిదవసానేపి లఘ్వో

తః॥ అత్ర హారస్థానే నిర్ఝరా ఉక్తాః అంగరాగస్థానే కిమపి నోక్తమితి న్యూనోపమత్వం ॥ ౨౫॥ అథ భగ్నచ్ఛందో యతిభ్రష్టే॥ ఛందోభగ్నం వచో యత్ర తద్భగ్నచ్ఛంద ఉచ్యతే। యత్ర స్థానే యతిభ్రంశ స్తద్యతిభ్రష్ట ముచ్యతే ॥ యథా ॥ వింధ్యారణ్యకృతకుటుంబరక్షణస్య కిం భద్రం భవతి జనస్య మాదృశస్య ॥ అత్ర వింధ్యారణ్యేతి తృతీయవర్ణే యతిభంగః - పాదాంతవర్ణస్య గురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగః ॥ ౨౬ ॥ అథాశరీరం ॥ క్రియాపదేన రహితమశరీరం ప్రకీర్త్యతే॥ యథా॥ హంత నిష్కరుణో ధాతా క్రీడతో మణికుట్టిమే । కాననే కంటకాకీర్ణే స్థితాన్ పాండ్యశిశూనిమాన్ ॥ అత్ర క్రియాపదం నవి

త్యమితి వచనేన పాదాంత్యలఘోర్వికల్పేన గురుత్వవిధానాదత్రాపి గురుత్వాంగీకారేణ చ్ఛందోభంగ ఇతి చేత్సత్యం- యత్రేంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రాదౌ పాదాంతవర్ణస్య లాక్షణిక గురుత్వేపి శ్రావ్యత్వభంగాభావస్తత్ర మాభూచ్ఛందోభంగః - ప్రహర్షిణీవైతాలీయ వసంతతిలకాదౌ తు వైపరీత్యాదస్త్యేవ దోష ఇతి ప్రాచీనాః॥ ౨౬ ॥ క్రియాపదేనేతి ॥ హంతేత్యనుకంపాయాం - పాండ్యశిశూనితి దర్శనక్రియాపేక్షయా కర్మణి ద్వితీయా - అత్ర దర్శనక్రియానుపాదానాత్ -ఆఖ్యాతం సావ్యయకారకవిశేషణం వాక్యమితి వాక్యలక్షణాభావేన వాక్యత్వస్యైవాభావాదశరీరం నామ దోష ఇత్యాశయేనాహ॥ అత్రేతి॥ క్రియాపదరాహిత్యేనా

న్వయాభావాచ్చానన్వయఇత్యస్యైవనామాంతరం మతాంతరేణేత్యాహఏతదేవేతి॥౨౭॥అరీతికమితి- విరుద్ధరీతికమిత్యర్థః- అఖర్వేతి॥ అత్రవర్ణపారుష్య దీర్ఘసమాసాది నిబంధనాయాః గౌడరీతేఃకరుణానుచితాయాఃనిబంధనాదరీతికంనామదోషఇత్యాశయేనాహ అత్రేతి ॥ ౨౮॥ విసర్గలుప్తమితి - లుప్తవిసర్గమిత్యర్థః॥ఓత్వమితి॥మ్లానాఇత్యాదౌపరంపరయావిసర్జనీయస్థానికస్యయకారస్య - లోపోవ్యోర్వలీతిలోపవిధానా

హితం ॥ ఏతదేవానన్వయాఖ్యందూషణం ॥ ౨౭ ॥ అథారీతికం ॥ రసాననుగుణారీతిర్యత్రారీతితదుచ్యతే ॥ అఖర్వగర్వదుర్వారదోరర్గళనిరర్గళాః। హాబంధువర్గాస్సర్వేపికృతాంతాతిథయఃకృతాః ॥ అత్రకరుణేనుచితోవర్ణాడంబరః॥౨౮ అథవిసర్గలుప్తం ॥ ఓత్వంలోపోవిసర్గస్యాసకృల్లుప్తవిసర్గకం । యత్రవిసర్గోబహుధా ఓత్వంలోపంవాప్రాప్నోతితద్విసర్గలుప్తం ॥యథా ॥ వ్యర్థో మనోరథో యాతో జాతో వాసోధ్రువోమరౌ । మ్లానాదీనాహతాజీర్ణా వనాంతేప్యేవృశావయం॥ ౨౯ ॥ అథాస్థానసమాసం॥ అపదస్థసమాసం తత్సమాసోయత్రనోచితః ॥ యథా ॥ కుతోవై ముఖ్యమస్మాసుబ్రహ్మణఃపరుషాత్మనః । ఇత్యుదగ్రతరభ్రామ్యద్భ్రుకుటీకుటిలాననాః॥అత్ర వేధసేక్రుధ్యతాంనృపాణాముక్తౌనసమాసః। కింతుకవివచనేసమాసఇత్యపదస్థసమాసః॥ ౩౦ ॥ అథవాచ్యవర్జితం ॥ నోక్తంస్యాద్యత్రవక్తవ్యం తదాహుర్వా

ల్లుప్తవిసర్గత్వం - వ్యర్థోమనోరథఇత్యాదౌతు-యద్యపివిసర్జనీయస్యసత్వాదిసంధికార్యవశాద్గుణేసత్యోత్వమేవనలోపః - తథాపివిసర్గాదర్శనాల్లుప్తవిసర్గవ్యవహారఇతిద్రష్టవ్యం- యదాహురాచార్యాః-అదర్శనంలోపఇతి॥ ౨౯॥ అపదస్థసమాసమితి-అస్థానస్థసమాసమిత్యర్థః ॥ కుతఇతి॥ పరుషాత్మనఃకఠినహృదయస్య॥ వేధసేక్రుధ్యతామితి- క్రుధద్రుహేర్ష్యాదినాసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ-నసమాసఇతి-క్రోధవ్యంజకఇతిశేషః కింత్వితి-కవేస్సమాసవ్యంగ్యస్యక్రోధస్యాభావాదితిభావః॥ ౩౦॥దుర్థ

శామితి॥అత్రజీవితస్యాహేయత్వంవివక్షితం- తచ్చదుర్గశాంప్రతిపన్నా నామపీత్యపిశబ్దప్రయోగవివలభ్యతే-నాన్యథా-అతస్తదభావాద్వాచ్య వర్జితాఖ్యోయందోషఇత్యాహ॥ అత్రేతి॥ ౩౧॥ సమాప్యేతి॥ సమాప్త స్యవాక్యస్యవిశేషణద్వారాపునరుపాదానేసమాప్తపునరాత్తం॥తదత్ర యోజయతిఅత్రేతి॥పతత్ప్రకర్షమపియోజయతిఅథేతి॥తరక్షవోమృగా

చ్యవర్జితం ॥ యథా॥ దుర్గశాంప్రతిపన్నానామస్మాకంజీవి తంమతం ॥ అత్రదుర్గశాంప్రతిపన్నానామపీత్యపిశబ్దోవక్త వ్యోనోక్తః॥ ౩౧॥ అథసమాప్తపునరాత్తకం పతత్ప్రకర్షం చ॥సమాప్యపునరాదానే సమాప్తపునరాత్తకం। పతత్ప్రక ర్షంతత్ప్రాహుఃప్రకర్షోయత్రవిశ్లథః ॥ ద్వయోరుదాహ రణం ॥ ధావన్మృగేషుసంభ్రామ్యత్తర్క్షిషూద్యత్తరక్షుషు। వింధ్యారణ్యేష్వతిష్ఠామఃక్షుభ్యద్భిల్లాకపఙ్క్తిషు॥ అత్రవిం ధ్యారణ్యేష్వతిష్ఠామఇతిసమాప్యక్షుభ్యద్భిల్లాకపఙ్క్తిష్వితి పునరాదానాత్సమాప్తపునరాత్తకం॥తథా- భ్రామ్యత్తర్క్షి షూద్యత్తరక్షుషుధావన్మృగేష్వితివక్తవ్యేనతథోక్తమితి ప తత్ప్రకర్షతా॥౩౨॥ అథసంబంధవర్జితం॥ సంబంధవర్జితంత త్స్యాద్యత్రేష్టేనాన్వయోహతః॥యథా॥భద్రాసనానిదృ షదశ్ఛత్రాణిచమహీరుహాః। దుర్గశారాజ్యమూర్ధాభిషి క్తాఃపునరహోవయం ॥ అత్రరాజ్యేభద్రాసనానిదృష దఇత్యాదిసంబంధోనోక్తః॥ ౩౩ ॥ అథాధికపదం ॥ యత్రా ధికపదోక్తిస్స్యాత్తత్రాధికపదంమతం॥ యథా॥ విముక్తావ

దనాః - తదపేక్షయాకరిణాంప్రకృష్టత్వాత్పూర్వముపాదానంమృగా ణాంపునరపకృష్టత్వాత్పశ్చాదేవోచితం-తథాపిమృగాణామాదావుపా దానేప్రకర్షభ్రంశాత్పతత్ప్రకర్షమితిభావః॥ ౩౨॥ సబంధేతి॥సంబం ధేనేష్టయోగేనవర్జితం సంబంధవర్జితం - ఏతదేవకేచిదభవన్మతయోగ మాహుః॥భద్రాసనానీతి॥ అత్రదుర్గశారాజ్యశబ్దస్సమాసేగుణీభూత ఇతినతదర్థోభద్రాసనాదిభిస్సంబధ్యతఇత్యాహఅత్రరాజ్యఇతి॥౩౩॥వి

ముక్తాఇతి ॥ అత్రాధికమంశం వివినక్తి అత్రేతి ॥ వ్యాధైస్సహో షితంవింధ్యేహంతవల్కలధారిభిరిత్యత్రాస్మాభిరితిపదస్యన్యూనత్వా న్న్యూనపదంనామదోషోద్రష్టవ్యః॥ ౩౪॥ బహువచనప్రక్రమభంగము దాహరతి॥ సుహృఇతి॥ ౩౫॥అథార్థదోషాణాముద్దేశపూర్వకంలక్షణో

ల్లలైరేతావనాంతేషూర్జరస్త్రియః । సుధాంశు మండలా కారరూపక్రమవిపాండురాః ॥ అత్రసుధాంశుమండలాకా రఇత్యేతావతా పరిపూర్ణె మండలాకారవిపాండురత్వే రూ పక్రమఇత్యధికం॥ ౩౪ ॥ అథభగ్నప్రక్రమం॥ ప్రక్రాంత నియమత్యాగేభగ్నక్రమమిహోచ్యతే॥ యథా ॥ సుహృగ్గృ హాణీశబరాబాంధవావింధ్యభూఃపురీ । సరితోదీర్ఘికాఃకష్ట మాక్రీడాఃకాననానినః ॥ అత్రబహువచనతయాప్రథమం ప్రక్రమ్య వింధ్యభూఃపురీత్యేకవచనోక్తైః ప్రక్రమభ్రష్టం॥ ౩౫॥ అథార్థదోషాః ॥ అపార్థంవ్యర్థమేకార్థంససంశయమ పక్రమం । భిన్నంచైవాతిమాత్రంచ పరుషం విరసంతథా॥ హీనాధికోపమేస్యాతామసదృశోపమంతథా । అప్రసిద్ధో పమంహేతుశూన్యంచనిరలంకృతి ॥ అశ్లీలంచవిరుద్ధంచతథా సహచరచ్యుతం ॥ ఏవమష్టాదశప్రోక్తా దోషాఅర్థసమాశ్ర యాః ॥ ౩౬ ॥ ఏషాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ సముదా యార్థశూన్యంయదపార్థంతత్ప్రకీర్త్యతే॥ యథా॥ కుతశ్శు ష్యదపానద్యఃకావార్తాచోళమండలే। ఫణాస్సహస్రంశేష స్యఖారఃకతికులాచలాః ॥ అత్రనకశ్చిద్వాక్యార్థఃప్రతీయ తే॥౩౭॥అథవ్యర్థం॥యత్ప్రయోజనశూన్యంస్యాత్తద్వ్యర్థం పరికీర్త్యతే॥ యథా॥ నిర్మలంకులముద్వేలంశౌర్యంవఃప్రథి

దాహరణేదర్శయతి అథేత్యాదినా ॥ ౩౬ ॥ సముదాయార్థశూన్యంవా క్యార్థశూన్యం॥ కుతఇతి॥శుష్యదపాశ్శుష్యజ్జలాః- ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాంతోఽప్రత్యయః- అత్రదశదాడిమాదివాక్యవదర్థశూన్యత్వా దపార్థత్వం॥ ౩౭॥ నిర్మలమితి ॥ అత్రరాజసేవావిధావైశ్వర్యాదిల్లో

భవతు— లాదిప్రశంసాయా నిష్ప్రయోజకత్వాద్వ్యర్థమేతదిత్యాహ అత్రేతి॥ ౩౮॥ ఉక్తాభిన్నార్థకమితి-పునరుక్తార్థమిత్యర్థః॥ ౩౯॥ కరికుంభావితి॥ అనర్ఘరాఘవే- విజయేతాం రామలక్ష్మణౌ కుంభకర్ణమేఘనాదావిత్యత్ర వైరివాక్యే కర్తృకర్మసందేహోఽపి న దోషః-నాయకాభ్యుదయసూచకతయా తత్రైవ కవిసంరంభవిశ్రాంతేః॥ ౪౦॥ హంతేతి విషాదే-వ్యాదాయ వివృత్య-వనేష్వంతర్వణం- విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః-ప్రసరంతరి

తం యశః। కిమిత్యంధ్రిపతేః పాదపీఠం పాండ్యా న సేవ్యతే॥
అత్ర నిర్మలం కులమిత్యాదిప్రశంసా సేవాకర్తవ్యత్వోపదేశే నోపయుజ్యతే॥ ౩౮॥ అద్వైకార్థం॥ ఉక్తాభిన్నార్థకం యత్స్యాదేకార్థం తన్నిగద్యతే॥ యథా॥ విశీర్ణం శతధా చేతో మూర్ఛితాన్యేత్య బాలకాః। శిశూన్నిశ్చేతనాన్ దృష్ట్వా ఖండితం శతశో మనః॥ అత్ర పూర్వోత్తరార్ధయోరభిన్నార్థత్వం॥ ౩౯॥ అథ ససంశయం॥ వాక్యార్థసంశయో యత్ర తత్ససంశయమిష్యతే॥ యథా॥ కరికుంభౌ స్తనావద్య జయేతాం తౌ మతాంగతౌ। లతా వపుశ్శ్రియః స్త్రీణాం హా సంతున్నానతాంగతాః॥ అత్ర కరికుంభయోః స్తనయోశ్చ లతానాం వపుశ్శ్రియాం చ కర్తృకర్మత్వసంశయః॥ ౪౦॥ అథాపక్రమం॥ యత్ర పూర్వాపరీభావవిహతిస్తదపక్రమం॥ యథా॥ హంతవ్యాదాయ వక్త్రాణి నిద్రాంత్యం తర్వణం స్త్రియః। తృణైస్తత్పతితైరస్మాన్ శిశుయంత్యస్తథాక్రమం॥ అత్ర నిద్రోత్తరకాలీన

త్వాదినానాత్వం-తత్పతితైః వక్త్రపతితైః- శిశుయంత్యస్తథాక్రమమితి- తృణం గ్రసిత్వా భవంతోఽపి జీవంత్విత్యస్మానుపదిశంత్య ఇవేత్యర్థః-అత్ర నిద్రావక్త్రవ్యాదానయోర్లోకే ప్రసిద్ధం పౌర్వాపర్యం విహతమితీదమపక్రమమిత్యాహ అత్రేతి॥ పూర్వకాలత్వముక్తమితి॥ సమానకర్తృకయోః పూర్వకాల ఇతి విహితేన క్త్వాప్రత్యయేనేతి శేషః-నను వక్త్రం వ్యాదాయ స్వపితీత్యత్ర వ్యాదానస్య పూర్వకాలత్వాభావాత్ క్త్వాప్రత్యయానుపపత్తిరితి చోదయిత్వా అనంతరభావి స్వాపాపేక్షయా పూర్వ

కాలత్వసంభవాన్నానుపపత్తిరితిపరిహృతం మహాభాష్యే-తత్రైవవ్యాఖ్యాతంకైయటేన- యద్యపిస్వప్నదృశానాం వ్యాదానాత్పూర్వకాలతాతథాపితద్వ్యాదానానంతరభావిస్వప్నక్రియాపేక్షంవ్యాదానస్య పూర్వకాలత్వమస్తీతి- అతఃకథమత్రపౌర్వాపర్యవిహతిరితిచేత్సత్యం- వ్యాదానాత్పూర్వకాలీనస్వప్నక్రియాపేక్షయాపౌర్వాపర్యవిఘాతాదస్త్యేవాపక్రమదోషోఽత్రేతిహృదయం॥౨౧॥ భిన్నలక్షణంసంబంధవర్జనం

ముఖవ్యాదానస్య పూర్వకాలత్వ ముక్తమిత్యపక్రమత్వం॥ ౨౧ ॥ అథభిన్నం ॥ సంబంధవర్జితంయత్స్యాత్తద్భిన్నంపరికీర్త్యతే ॥ యథా ॥ నూనంఘాలేషులాటానాంనథాత్రలిఖితాలిపిః । యదస్మాకంకుటుంబానివిషీదంతిమరుస్థలే ॥ అత్రమరుస్థలనివాసవిషాదస్య ఘాలస్థలగతలిప్యభావస్యచన సంబంధః॥ ౨౨ ॥ అథాతిమాత్రం॥ యత్సర్వలోకాతీతంతదతిమాత్రంప్రకీర్త్యతే ॥ యథా ॥ మాభూదేకార్ణవంవిశ్వమితిసంకోచితాశ్రుభిః ॥ అరణ్యేలాటనారీభిరసంఖ్యానిమ్నగాఃకృతాః॥ అత్రాశ్రుభిర్జగదేకార్ణవమిత్యత్యుక్తిః॥౨౩ అథపరుషం ॥ అతిక్రూరార్థసహితంపరుషంపరికీర్త్యతే॥ యథా ॥ దావానలేంధనంసద్యఃక్రియంతామర్భకాఇమే ॥ అత్రఫలానియాచమానాఞ్శిశూనుద్దిశ్యాతిపరుషోక్తిః॥ ౨౪ అథవిరసం ॥ అప్రస్తుతరసంయత్తద్విరసంపరికీర్త్యతే॥యథా ॥ చంద్రాననాఃకటాక్షైర్నఃపశ్యతామృతవర్షిభిః । శోచిత్వాలమితి క్లిష్టాః కిరాతైశ్చోళసుభ్రువః ॥ అత్రపురుషవి

దర్శయతి అత్రమరుస్థలేతి ॥ ప్రతీయమానస్తుహేతుహేతుమద్భావోనవాస్తవఇతిభావః॥ ౨౨॥ మాభూదితి ॥ ఏకార్ణవభియాశ్రుసంకోచేప్యసంఖ్యానద్యఃప్రవృత్తాఇత్యతిమాత్రాలౌకికార్థప్రతిపాదనాదత్యుక్తిరేవాయందోషోనాతిశయోక్తిరలంకారఇతిభావః॥ ౨౩ ॥ పరుషముదాహరతి దావానలేతి॥ ఇమేఫలానియాచమానాఇత్యర్థః॥ ౨౪॥ చంద్రాననాఇతి॥ శోచిత్వాలంనశోచితవ్యమిత్యర్థః- అలంఖల్వోరిత్యాదినాక్త్వా

ప్రత్యయః- ఇత్యుక్త్వా క్లిష్టాః క్లేశితాః - క్లిశ్నాతేరూదితో వేతి వికల్పా
ద్యస్య విభాషేతి నిషేధః - క్లిశః క్త్వానిష్ఠయోరితి వికల్పాదిడభావః - సం
భోగప్రార్థనం విరసమితి- అనౌచిత్యప్రవృత్తత్వాదితి భావః- తదుక్తం
ధ్వన్యాచార్యైః-అనౌచిత్యాదృతే నాన్యద్రసభంగస్య కారణమితి॥౮౫॥
హీనమితి-జాత్యా ప్రమాణేన వేతి శేషః-ఏవమధికమిత్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం
అతఏవ పూర్వోక్తాభ్యాం న్యూనాధికోపమాభ్యామనయోర్భేదః - జాతి
హీనముదాహరతి॥ శునకైరితి॥ ప్రమాణహీనోదాహరణంతు-స్ఫులింగఇ
వభానుమానిత్యాదౌ ద్రష్టవ్యం॥౮౬॥ జాత్యధికముదాహరతి అమీఇతి॥

యోగఖిన్నానాం స్త్రీణాం వనచరైస్సంభోగప్రార్థనం
విరసం॥ ౮౫ ॥ అథహీనోపమం॥ హీనంయత్రోపమానంస్యా
త్తద్ధీనోపమంమతం॥ యథా ॥ శునకైరివసారంగా భవ
ద్భిర్నిహతాద్విషః । క్వగతంపౌరుషంతద్వఃకాననైకనివా
సినామ్ ॥ అత్రశునకైరివభవద్భిరితిహీనోపమం ॥ ౮౬ ॥ అ
థాధికోపమం॥ యత్రోపమానమధికంతద్భవేదధికోపమం॥
యథా ॥ అమీపారేసరస్తీరంబకానిశ్చలమూర్తయః। మ
హర్షయఇవాస్మాభిరద్య సోపద్రవాఃకృతాః ॥ అత్రబకామ
హర్షయఇవేత్యధికోపమం॥ ౮౭ ॥ అథాసదృశోపమం॥ య
దతుల్యోపమానంతద్భవేదసదృశోపమం ॥ యథా ॥ ఏషవిం
ధ్యాచలస్సాంద్రకుంజోచ్ఛలితనిర్ఝరః । ఘాతేక్షణస్ఫుర

పారేసరస్తీరస్యపారేసరస్తీరం-పారేమధ్యేషష్ఠ్యావేత్యవ్యయీభావః
ప్రమాణాధికోదాహరణంతు-పాతాళమివనాభిస్తఇత్యాదౌ ద్రష్టవ్యం-
అత్ర సర్వత్రసాధర్మ్యేణచమత్కారాయవివక్షితార్థస్యశునకాదిభిఃప్ర
తిపత్తిపరిక్షోభణేనకదర్థీకరణాదనౌచిత్యేనదోషత్వమితిభావః-అతఏవో
క్తంకావ్యప్రకాశే-ఉపమానస్యజాతిప్రమాణగతం న్యూనత్వమధికతా
వాతాదృశ్యనుచితార్థత్వందోషఇతి॥౮౭॥ యదితి॥నహ్యత్రవింధ్యవిరూ
పాక్షయోస్తద్ధర్మయోశ్చ వహ్నినిర్ఝరయోస్సాదృశ్యప్రసిద్ధిరస్తి-
నచధర్మిణోర్ధర్మద్వారాసాదృశ్యంధర్మయోశ్చధర్మిద్వారేతివాచ్యం

ఇతరేతరాశ్రయత్వప్రసంగాత్ - యథాహ - బధ్నామి కావ్యశశినం వితతార్థరశ్మిమిత్యత్ర వామనః - తదేవమితరేతరాశ్రయ దోషోదురుత్తర ఇతి ॥ తదేతత్సర్వం మనసి నిధాయాహ అత్ర కుంజేతి ॥ ౪౮ ॥ ౪౯ ॥ హేతోర్వినేతి ॥ హేతునా వినేత్యర్థః - పృథగ్వినేత్యాదినా పంచమీ ॥ మాత్తికాంకితఇతి ॥ కంఠీరవాకృష్టకరికుంభాదిగళితమౌక్తికాంకితఇత్యర్థః - ముధానుధావనమితి - ప్రియాలంకారమౌక్తికాంకితఇతిభ్రాంత్యేతిభావః - పదవీయం నభవతీతి- అత్రేతి శేషః - హేతురోక్తఇతి-అ

ద్వహిన్నా శిఖాటోపఇవేశ్వరః ॥ అత్ర కుంజోచ్ఛలిత నిర్ఝరస్య వింధ్యాచలస్యఫాలేక్షణస్ఫురద్వహ్నేరీశ్వరస్య చమిథోనసాదృశ్యం ॥ ౪౮ ॥ అథాప్రసిద్ధోపమం ॥ అప్రసిద్ధోపమానం యదప్రసిద్ధోపమం మతం ॥ యథా ॥ బాష్పాంబుక్లిన్ననేత్రాణి ముఖాన్యంగమృగీదృశాం । హిమదూషితపత్రాణి కుముదానీవ నిర్మదాం ॥ అత్ర ముఖానాం కుముదాన్యుపమానతయా కవిలోకే నప్రసిద్ధాని ॥ ౪౯ ॥ అథ హేతుశూన్యం ॥ హేతోర్వినార్థకథనం హేతుశూన్యం ప్రచక్షతే ॥ యథా ॥ ముధానుధావనం జాతం మాగ్రేస్మిన్మౌక్తికాంకితే । అన్వేష్టుమన్యతో యామి పదవీయం న సుభ్రువః ॥ అత్ర సుభ్రువః పదవీయం నభవతీత్యత్ర హేతురోక్తః ॥ ౫౦ ॥ అథ నిరలంకృతి ॥ అలంకారేణ రహితం నిరలంకారముచ్యతే ॥ యథా ॥ ఆఘ్రాయ సురభేర్యోనిమున్మత్తైర్దీర్ఘమేహనైః । మహోక్షైర్గ్లంబమానాండైర్విష్వగ్వ్యాకులితం వనం ॥ అత్ర నకశ్చిదలంకారః-

భ్యున్నతాపురస్తాదవగాఢాజఘనగౌరవాత్పశ్చాదిత్యాద్యుక్తలక్షణపదపఙ్త్యభావాదిరూపో హేతురోక్తఇత్యర్థః ॥ ౫౦ ॥ ఆఘ్రాయేతి ॥ మహోక్షైః పుంగవైః అచతురేత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః- విచ్ఛిత్తివిశేషాభావాదితిభావః - వర్ణ్యమానవస్తుస్వభావస్తుగ్రామ్యధర్మతయా సహృదయశ్లాఘానధిరోహాన్న స్వభావోక్తిబీజం - తదుక్తం చక్రవర్తినా - స్వభావోక్తిస్సుభగాన్వయవస్తుస్వాభావ్యవర్ణనమితి - తదేత

దాహ శ్లాఘ్యవిశేషణాభావాన్నస్వభావోక్తిరితి ॥ ౫౧ ॥ అశ్లీలార్థ స్యేతి ॥ అశ్లీలార్థస్య అమంగళజుగుప్సా వ్రీడబుద్ధి జనకస్యేత్యర్థః - తత్ర వ్రీడబుద్ధిజనకస్యాశ్లీలస్య పూర్వమేవోదాహరణమిత్యాహ అస్యాపీతి ॥ అత్ర పర్యాయైరప్యస్యార్థ స్యసువచత్వాత్పదవినిమయాసహిష్ణోః పదదోషాదశ్లీలాదముష్య భేదః ఇతరభేదద్వయ స్యోదాహరణం స్వయమూహనీయం॥ ౫౨ ॥ విరుద్ధమితి॥ దేశకాలాదీత్యాదిశబ్దేనవిద్యాస్వభావాదయోగృహ్యంతే - నేదీయానంతికతమః - అన్యథోత్తరదేశేపి లక్షయోజనవ్యవహితేలవణోదస్యసంభవేన విరోధాభావాదితిభావః - శామయిష్యతీతిచురాదిణిచ్యుపధావృద్ధిః - శమయిష్యతీతిపాఠేచంక్రమతే

శ్లాఘ్యవిశేషణాభావాన్నస్వభావోక్తిః॥ ౫౧॥ అథాశ్లీలం॥
అశ్లీలార్థస్యకథనమశ్లీలంపరికీర్త్యతే ॥ అస్యాపిపూర్వమేవోదాహరణం॥౫౨ ॥ అథవిరుద్ధం ॥ విరుద్ధందేశకాలాదివిరుద్ధంబహుధోచ్యతే ॥ యథా॥దిశ్యుత్తరస్యాంనేదీయానుద్వేలోలవణార్ణవః । మరుదేశేపిగంగానః పాపాంశామయిష్యతి ॥ అత్ర దిశ్యుత్తరస్యాంలవణార్ణవఇతిదిగ్విరోధః - మరౌగంగేతిదేశవిరోధః ॥ అరణ్యమహిషోదగ్రవిషాణోదరజన్మనాం । మహత్యస్త్యపిముక్తానాం స్త్రియోముక్తావిభూషణాః ॥ అత్ర మహిషవిషాణేభ్యోముక్తానాం జన్మేతిలోకవిరోధః - ఏవంవిరుద్ధాంతరమప్యుదాహార్యం ॥ ౫౩ ॥ అథసహచ

మితార్థస్త్వః - మరుదేశఇతి దేశవిరోధః ॥ అరణ్యేతి ॥ అస్త్యైమూల్యే మహత్యపి ముక్తామయాని విభూషణాని యాసాం తాః ముక్తావిభూషణాః (గుంజావిభూషణాఇతి పాఠాంతరం) అత్ర - కరీత్రుజీమూతవరాహశంఖమత్స్యాహిశుక్త్యుద్భవవేణుజాని । ముక్తాఫలానిప్రథితాని లోకేతేషాంతుశుక్త్యుద్భవమేవ భూరీతివచనాద్గజాదీనామేవముక్తాకరత్వంప్రసిద్ధంనాన్యేషాం - తస్మాన్మహిషవిషాణానాంముక్తాకరత్వంలోకవిరుద్ధమిత్యాహ అత్రేతి॥ విరుద్ధాంతరంవిద్యావిరుద్ధాదికం - యథా - సదాస్నాత్వానిశీథిన్యాంసకలంవాసరంబుధః । నానావిధానిశాస్త్రాణివ్యాచష్టేచశృణోతిచ ॥ అత్ర రాత్రౌస్నానం ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధం- ఏవమన్యదప్యుదాహార్యం॥ ౫౩ ॥ శాంత్యేతి॥ శ్రుతధిషణాభ్యాంశాంతి

శ్రుతాలంకృతత్వేన సర్వేషామత్యంతోపాదేయతయా సర్వోత్కృష్టా
ఖ్యామిత్యర్థః-నారీరతోత్సవయోర్లజ్జామన్మథసమవేతయోః కతిపయో
పాదేయతయాపకృష్టత్వాదిత్యర్థః- వన్యవృత్త్యాజీవంతి శాత్రవా ఇత్యే
తత్తు సర్వాపకృష్టత్వాత్సర్వేభ్యస్సహచరేభ్యో భ్రష్టమితి ద్రష్టవ్యం॥ ర
సేతి॥ భావాస్సంచారిభావాః ఆదిగ్రహణాత్ స్థాయిభావాగృహ్యంతే-
తేషాంస్వశబ్దవాచ్యతా రసశృంగారాది సామాన్యవిశేషశబ్దాభిధేయ
తా-దుష్టైవేతి- రసప్రతీతేర్విభావాదిప్రయోగాన్వయ వ్యతిరేకానువి
ధానాద్రసాదిశబ్దప్రయోగేపి తదప్రతీతేశ్చ నిత్యవ్యంగ్యస్యరసాదే
ర్వాచ్యత్వందుష్టమేవేతిభావః - తదుక్తం కావ్యప్రకాశే రసదోషప్ర

రభ్రష్టం॥ మతంసహచరభ్రష్ట మతుల్యానాం నిబంధనే॥
యథా॥ శాంత్యాశ్రితం హ్రియానారీ మన్మథేనరతోత్స
వః। శ్రితేనధిషణావన్యవృత్త్యాజీవంతిశాత్రవాః॥ అత్ర
శ్రుతధిషణాభ్యాంనారీరతోత్సవయోరపకృష్టత్వాత్ సహ
చరభ్రష్టం - ఏవందోషాంతరాణియథాసంభవమూహ్యాని॥
రసభావాదీనాంస్వశబ్దవాచ్యతాదుష్టైవ॥ ౫౮ ॥ *****

ఇతివిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే
అలంకారశాస్త్రేదోషప్రకరణంసమాప్తం.

కరణే- వ్యభిచారిరసస్థాయిభావానాంశబ్దవాచ్యతేతి - అత్ర వాఙ్మన
సగోచరస్యాపిబ్రహ్మానందస్యోపాధివశాద్యథాతథాదిపదవాచ్యత్వంన
దోషః-ఏవంబ్రహ్మానంద సబ్రహ్మచారిణోరసస్యాపి విభావాద్యనుసం
ధానానంతరభావినశ్చర్వ్యమాణస్య వాచ్యత్వానుపపత్తావపిసహకా
రివైకల్యేపి పరోక్షతయా ప్రతీయమానస్య రసస్యశృంగారాదిశబ్దవా
చ్యత్వే నకోపిదోషఇతిద్రష్టవ్యం॥ ౫౮ ॥*****************

ఇతిపదవాక్యప్రమాణ పారావార పారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరిసూనునావిశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః పెద్దయా
ర్యస్యానుజేనకుమారస్వామిసోమపీథినా విరచితే ప్రతాపరుద్రీయవ్యా
ఖ్యానేరత్నాపణాఖ్యానేదోషనిరూపణంనామ పంచమంప్రకరణమ్.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే,

గుణప్రకరణమ్ — ౬.

ఇత్థంయథాసంభవందోషాన్నిరూప్య తత్ప్రతిభట భూతగుణనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి ॥ తత్రగుణాస్త్రయఇతిభామహాదయః - దశేతి వామనాదయః - చతుర్వింశతిరితిభోజరాజః - తత్రభోజరాజమతేనో

అథగుణానిరూప్యన్తే ॥ శ్లేషఃప్రసాదస్సమతా మాధుర్యంసుకుమారతా । అర్థవ్యక్తిరుదారత్వంతథాకాంతిరుదాత్తతా॥ ఓజస్సుశబ్దతా ప్రేయా నౌర్జిత్యమథవిస్తరః । సమాధిస్సౌక్ష్మ్యగాంభీర్యే సంక్షేపోభావికంతథా ॥ సమ్మితత్వంతథాప్రౌఢీరీతిరుక్తిర్గతిస్తథా॥ ౧ ॥ ఏషాంమధ్యే కేషాంచిద్దోషపరిహారకత్వేనగుణత్వం- కేషాంచిత్స్వతఏవోత్కర్షహేతుత్వాద్గుణత్వం - తత్రయేస్వతఏవ చారుత్వాతిశయహేతవస్తేపరముత్కృష్టాః - దుష్టత్వపరిహారహేతూనాంగుణత్వంనసర్వసమ్మతం - యేతుదోషాభావతయా గుణత్వమిచ్ఛంతి తేషామేవసౌకుమార్యాదయోగుణత్వేనసమ్మతాః ॥ ౨ ॥ శ్రుతికటురూపదోషనిరాకరణాయ సౌకుమార్యంసమ్మతం - గ్రామ్యదోషనిరాకరణాయ కాంతిస్స్వీకృతా- అపుష్టార్థనిరాకరణాయార్థవ్యక్తిర్మతా - న్యూనాధికపదనిరాకరణాయసమ్మితత్వంమతం - అనుచితార్థనిరాకరణార్థముదాత్తతాస్వీకృతా- విసంధినిరాకరణాయౌర్జిత్యంమతం

ద్దేశమాహ శ్లేషఇత్యాది॥౧॥ ఏషాంమధ్యేకేషాంచిద్దోషపరిహారకత్వేన గుణత్వమితి- తథాపి- కేషాంచిన్మతే- ఉత్కర్షహేతుత్వాత్ కావ్యోత్కర్షహేతుత్వాదితిభావః॥౨॥కోదోషఃకేనగుణేనపరిహ్రియతఇత్యాకాం

ఛాయామాహ శ్రుతికటురూపేత్యాది॥౩॥ ఏషాంగుణానామితి-సంఘటనాశ్రయత్వే సతిచారుతా హేతవోగుణాఇతి వక్ష్యమాణ సామాన్యలక్షణానామితిభావః॥ మిథఇతి ॥ సంశ్లిష్టానిమసృణానిపదానియస్యతస్యభావస్తత్తా ॥ నిష్కర్షమాహ బహూనామితి॥ తదుక్తంవామనేన - య

పతత్ప్రకర్షనిరాకరణాయరీతిరిష్టా - క్లిష్టపరిహారాయప్రసాదోమతః-అశ్లీలపరిహారార్థముక్తిస్స్వకృతా-చ్యుతసంస్కారపరిహారార్థంసౌశబ్ద్యమిష్టం - ప్రక్రమభంగ నిరాకరణాయసమతామతా - పరుషదోషనివృత్త్యర్థంప్రేయాన్మతః-ఏవం యథాసంభవం కేషాంచిద్దోషపరిహారకత్వేన గుణత్వం॥ ౩ ॥ ఏషాంగుణానాంస్వరూపముదాహరణంచ॥ మిథస్సంశ్లిష్టపదతాశ్లేషఇత్యభిధీయతే ॥ బహూనాం పదానామేకపదవదవభాసమానత్వంశ్లిష్టత్వం॥ యథా॥శ్రీమత్కాకతిపీఠరుద్రమఖిలక్ష్మాపాలమౌళిస్ఫురన్మాణిక్యద్యుతి రంజితాంఘ్రిమఖిలప్రఖ్యాతశౌర్యోదయం । విశ్వత్రాణవినిద్రమక్షయగుణ జ్యోత్స్నావితానావృత వ్యోమాగార మనల్పవైభవమముంస్తోతుంవయం నేశ్మహే॥ అత్రపారసమయేపదానామేకపదవదవభాసమానత్వాత్ శ్లేషః॥ ౪॥ అథప్రసాదః ॥ ప్రసిద్ధార్థపదత్వంయత్సప్రసాదోఽభిగద్యతే॥ యథా॥ ప్రతాపరుద్రదేవోఽయంభాతిలక్ష్మీపతిస్స్వయం। యేనాస్యలోచనేఫుల్లపుండరీకమనోహరే॥ అత్ర ఝడిత్యర్థసమర్పకపదత్వాత్ప్రసాదః ॥ ౫ ॥ అథసమతా ॥ అవైషమ్యేణభణనంసమతాసానిగద్యతే॥ యథా॥ వదాన్యతరుమంజరీసురభ

త్రైకపదవద్భాంతిపదానిసుబహూన్యపి । అనాలక్షితసంధీనిసశ్లేషఃపరమోగుణఇతి ॥ ఉదాహరతి శ్రీమదితి ॥ అక్షయగుణజ్యోత్స్నేతి లౌకికచంద్రికావ్యతిరేకః - వితానముల్లోచః ॥ ౪ ॥ ప్రసాదముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ ఝటిత్యర్థసమర్పకపదత్వాదితి వ్యవహితార్థప్రత్యాయకక్లిష్టవిపర్యయోక్తిః ॥ ౫ ॥ వదాన్యతరవఃకల్పవృక్షాః - తన్మంజర్యఇవ

సురభయో మనోహరాః - శ్రవఃపారణం శ్రోత్రసంతర్పణం - సుధామధురిమాధరీకరణచాతురీచుంచవః అమృతమాధుర్యన్యక్కరణచాతుర్యవిత్తాః - వియచ్చరతరంగిణీవిహారమూర్మిచర్మస్పృశః మందాకినీకల్లోలకల్పాఇత్యర్థః - పాదచతుష్టయేపితుల్యవర్ణనాదితి - అనేనప్రక్రమభంగఃపరిహృతః॥ ౬ ॥ యశశ్శ్రియఇతి ॥ దిశామిత్యనేన స్త్రీప్రతీతేస్తాసామధోమధ్యోర్ధ్వదేశేషునితంబస్తనశిరోధ్యవసాయోయుజ్యతే - ఉరోజయోరితి స్తనాదీనాంద్విత్వవిశిష్టాజాతిః ప్రాయేణేతివామనవచనాద్ద్వివచనోపపత్తిః - అత్రమాధుర్యేపృథక్పదత్వందీర్ఘసమాసాభావఇతివామనః॥ ౭ ॥ సుకుమారేతి॥ సౌకుమార్యమపరుషత్వమిత్యర్థః॥ ౮॥ అర్థవ్యక్తిరితి తద్ధేతౌతత్త్వోపచారః - తదుక్తం- యతార్థవ్యక్తిహేతుత్వంసోర్థవ్యక్తిస్స్మృతోగుణఇతి ॥ భాగ్యమితి ॥ మధ్యమలోకనిఘ్నం మధ్యమలోకాధీనం - యద్వాత్రివిక్రమావతారస్యకాకతివిభోః కిమనేనసంకో

యః శ్రవఃపారణం గుణానిగదతే సతాం జగతి వీరరుద్రప్రభోః । సుధామధురిమాధరీకరణచాతురీచుంచవో వియచ్చరతరంగిణీవిహారమూర్మిచర్మస్పృశః ॥ అత్ర పాదచతుష్టయేపితుల్యవర్ణనాత్సమత్వం॥ ౬ ॥ అథమాధుర్యం॥ యాపృథక్పదతా వాక్యేతన్మాధుర్యంప్రకీర్త్యతే ॥ యథా॥ యశశ్శ్రియఃకాకతిభూపతేర్దిశాంనితంబబింబేషుదుకూలరీతయః । ఉరోజయోర్మౌక్తికహారవిభ్రమాశ్శిరస్సుజాతీకుసుమస్రగుజ్జ్వలాః ॥ అత్ర వాక్యే పాతసమయేపి పృథక్పదత్వప్రతీతేర్మాధుర్యం॥ ౭ ॥ అథసుకుమారత్వం॥ సుకుమారాక్షరప్రాయం సౌకుమార్యంతదుచ్యతే ॥ సుకుమారత్వంనామ సానుస్వారకోమలవర్ణబంధత్వం ॥ యథా ॥ అమందానందనిష్యందిసుందరీవదనేందుభిః । నగరేకాకతీంద్రస్య దివాప్యాభాతి చంద్రికా॥ ౮ ॥ అథార్థవ్యక్తిః ॥ యత్తుసంపూర్ణవాక్యత్వమర్థవ్యక్తింవదంతితాం॥యథా॥ భాగ్యంమధ్యమలోకనిఘ్నమధునాయేనాస్యసంరక్షితా జాతఃఖలతివీరరుద్రనృపతిర్ని

చేనేత్యాహ ॥ యద్వేతి ॥ నిరాకాంక్షతయాపరిపూర్ణత్వాదిత్యనేనక్రియాపదరాహిత్యాత్సాకాంక్షత్వే నాపరిపూర్ణానామ శరీరాదీనాందోషాణాంప్రత్యుదాహరణత్వందర్శితం - నచాపుష్టార్థ నిరాకరణాయార్థవ్యక్తిరితిపూర్వోక్తవిరోధః- పరిపోషాభావలక్షణయోగేనతేషామప్యపుష్టార్థత్వాత్ - ప్రకృతానుపయుక్తార్థత్వలక్షణా పుష్టార్థస్యతునిరాకాంక్షత్వేనపరిపూర్ణస్యప్రకృతవైపరీత్యాభావా న్నాస్తిప్రత్యుదాహరణత్వమితిద్రష్టవ్యం॥౯॥అత్యుజ్జ్వలత్వమితియదభావేచిరంతనచిత్రచ్ఛాయేవప్రబంధచ్ఛాయాభవతితదౌజ్జ్వల్యంసైవకాంతిరిత్యర్థః - తదుక్తం ఔజ్జ్వల్యంకాంతిరిత్యాహుర్గుణంగుణవిపశ్చితః।పురాణచిత్రస్థానీయంతేనవంధ్యంకవేర్వచఇతి॥ జేతురితి॥(కావ్యప్రకరణే౨౩) వ్యాఖ్యాతం॥౧౦॥

స్సీమశౌర్యోదయః। యద్వాత్రీణ్యపివిష్టపానిదధతేధన్యత్వమంశోహరేర్యత్సాక్షాదవతీర్యకాకతికులేస్వైరంసముజ్జృంభతే॥ అత్రార్థప్రతిపాదకేవాక్యస్యనిరాకాంక్షతయాపరిపూర్ణత్వాదర్థవ్యక్తిః॥ ౯ ॥ అథకాంతిః॥ అత్యుజ్జ్వలత్వంబంధస్యకావ్యేకాంతిరితీష్యతే॥ యథా ॥ జేతుఃకాకతివీరరుద్రేతిప్రాగభిహితశ్లోకః ॥ ౧౦ ॥ అథౌదార్యం ॥ వికటాక్షరబంధత్వమార్యైరౌదార్యమిష్యతే ॥ యథా ॥ జగ్ధ్వాభూయాంసిమాంసాన్యహమహమికయా బద్ధగాఢాన్యసపీత్యా

ఔదార్యంనామవికటాక్షరబంధత్వం - తచ్చనర్తన బుద్ధ్యుత్పాదక పదవిన్యాసః - తదుక్తం - వికటత్వంచబంధస్య కథయంతిహ్యుదారతాం। వైచిత్ర్యంనప్రపద్యంతే యయాశూన్యాః పదక్రమాః ॥ పశ్చాదివగతిర్వాచఃపురస్తాదివవస్తునఇతి ॥ జగ్ధ్వేతి ॥ అన్యోన్యంప్రతిశ్రేష్ఠోహమిత్యభిమానోహమహమికా - అహమితి విభక్తిప్రతిరూపక మవ్యయంనిపాతితం- తస్యవీప్సాయాంద్విరుక్తిః - సంజ్ఞాయాంకన్ ప్రత్యయః - పృషోదరాదిరితిసుభూతిచంద్రః - గర్ధఏవగార్ధ్యం - చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాదౌపమ్యాదివత్స్వార్థేష్యఞ్ ప్రత్యయః - తద్బద్ధంయైస్తాన్ బద్ధగార్ధ్యాన్-సమానాపీతిస్సపీతిఃసహపానం- సపీతిః స్త్రీతుల్యపానమిత్యమరః- సమా

నస్య ఛందసీత్యాదినా సమానశబ్దస్య సభావః - ఛాందసత్వేపి బాణాది ప్రయోగమహిమ్నా లోకేపి న విరోధ ఇత్యాహ దశటీకాసర్వస్వకారః - సమానస్య ఛందసీత్యత్ర సమానస్యేతి యోగవిభాగసామర్థ్యాద్భాషాయామపి సపక్షాదిప్రయోగసిద్ధిరిత్యాహ వృత్తికారః - పదమంజరీకారస్తు యోగవిభాగాంగీకారే తస్యానిత్యత్వాత్సమానజాతీయశబ్దప్రయోగే న స్యాత్ - అస్తి చ ప్రయోగః - తస్మాత్సపక్షాదిశబ్దేషు సదృశార్థస్య సహశబ్దస్య పక్షాదిభిరస్వపదవిగ్రహో బహువ్రీహౌ సహశబ్దస్య వోపసర్జనస్యేతి సభావః - భాష్యవార్తికయోశ్చ యోగవిభాగో నోపన్యస్త ఇత్యవోచత్ - యదత్ర యుక్తం తద్గ్రాహ్యం - అస్థ్యుత్కషణ మస్థిసంఘ

మప్రస్యోచ్చైస్తరాస్థ్యుత్కషణభవకటత్కారరౌద్రా
ప్రదంష్ట్రైః । సంబిభ్రాణాః క్షుపాటాన్ ద్విపగళితవసాని
ర్ఝరాంతర్నదీష్ణాన్కుర్వంత్యాయోధనోర్వ్యే భయమవ
నిభృతా మంత్రసైన్యైశ్సృష్టాః॥ ౧౧ ॥ అథోదాత్తతా॥ శ్లా
ఘ్యైర్విశేషణైర్యోగో యస్తు సా స్యాదుదాత్తతా॥ యథా॥
బృంహమాణగజాకీర్ణా హ్రేషమాణహయాకులా । సంక్రీడ
త్స్యందనా క్ష్వేడభటా రుద్రవిభోశ్చమూః॥ ౧౨ ॥ అథౌజః॥
ఓజస్సమాసభూయస్త్వం॥ యథా॥ ఉద్దామద్విరదౌఘదా
నలహరీసౌరభ్యలోభభ్రమద్భృంగశ్రేణినిబద్ధఝుంకృతిక

ర్షః - కటత్కారోనుకరణశబ్దః - క్షుపాన్ స్వటంతీతి క్షుపాటాః నక్తంచరాః భూతబేతాళాదయః - నద్యాం స్నాంతీతి నదీష్ణాః కుశలాః - సుపీతి యోగవిభాగాత్కప్రత్యయః - నినదీభ్యాం స్నాతేః కౌశల ఇతి షత్వం॥ ౧౧
శ్లాఘ్యైరితి॥ శ్లాఘ్యైరుచితైః - బృంహణాదీనాం గజాదీనామేవోచితత్వాదితి భావః - వైపరీత్యే నౌచిత్యమనేన పరిహృతమిత్యనుసంధేయం - బృంహమాణేతి చానశంతోయం న శానజంతః - బృంహేః పరస్మైపదిత్వాత్ - క్ష్వేడభటేతి పచాద్యజంతపాఠో న క్ష్వేడద్భటేతి శత్రంతపాఠః - తస్యాత్మనేపదిత్వాదిత్యాదిప్రపంచేన వ్యాఖ్యాతం(నాటకప్రకరణే ద్వితీయేంకే ౩౮) అనుచితార్థపరిహారకోయం గుణః॥ ౧౨॥ ఉద్దామేతి॥ వా

చాలానికృతానివాచాలితాని - శబ్దాయమానానీత్యర్థః - భూమవిభవో మహిమాతిశయః - ప్రియాభవంతీతి ప్రియంభావుకాః - కర్తరిభువః ఖిష్ణుచ్ఖుకఞావితి ఖుకఞ్ప్రత్యయః - అత్ర వీర రుద్రవిదుషాంగజాంత లక్ష్మీర్మాహాత్మ్యంచప్రతిపాద్యతే ॥ ౧౩ ॥ సుపాంతిఙాంచేతి - సుబంతతిఙంతవిశేషాణామిత్యర్థః-కూలముద్వహంతీతికూలముద్వహాః - కథామైస్సైర్దిగంతప్రసిద్ధైరిత్యర్థః - ఉదికూలేరుజివహోరితిఖశ్ ప్రత్యయః- అభ్రంకషంతీత్యభ్రంకషాః తై రుత్కృష్టైరిత్యర్థః- సర్వకూలాభ్రకరీషేషుకషఇతి ఖశ్ ప్రత్యయః - వైభవైరైశ్వర్యైః - శోభనాప్రజా యాసాంతాస్సుప్రజసః - నిత్యమసిచ్ప్రజామేధయోరిత్యసిచ్ప్రత్యయః- ప్రజారక్షన్నితి హేతౌశతృప్రత్యయః - రక్షణేనహేతునేత్యర్థః-

లావాచాలితప్రాంగణాః॥ నిస్సీమప్రథమానభూమవిభవా
రంభప్రియంభావుకా మోదంతే భువి వీరరుద్రనృపతేర్విద్వ
ద్గృహశ్రేణయః॥ ౧౩ ॥ అథసుశబ్దతా ॥ సుపాంతిఙాంచవ్యు
త్పత్తిస్సౌశబ్ద్యంపరికీర్త్యతే॥ యథా॥ ఆశామండలకూలము
ద్వహాకథైరభ్రంకషైరైర్వైభవైరక్షన్సుప్రజసఃప్రజాస్త్రి
భువనక్షేమంకరప్రక్రియః। దుష్టానాంభువి నిప్రహంతుమ
తులైరాఢ్యంభవిష్ణుర్గుణైర్భూమ్నాసంచరతేద్య కాకతికులే
రుద్రావతారోహరిః॥ ౧౪ ॥ అథ ప్రేయః॥ ప్రేయఃప్రియత

అతఏవత్రిభువనక్షేమంకరప్రక్రియోవిశ్వజనీనవ్యాపారఇత్యర్థః - క్షేమప్రియమద్రేణ్చేతిఖశ్ ప్రత్యయః - గుణైశ్శౌర్యాదిభిరాఢ్యో భవతీత్యాఢ్యంభవిష్ణుః - కర్తరిభువఇతిఖిష్ణుచ్ ప్రత్యయః - దుష్టానాంనిప్రహంతుం- జాసినిప్రహణేత్యాదినాకర్మణిషష్ఠీ - భూమ్నామహిమ్నా సంచరతే - సమస్తృతీయాయుక్తాదిత్యాత్మనేపదం-ఇత్థమత్రసౌశబ్ద్యం నామగుణః- తస్యచ్యుతసంస్కారపరిహారార్థత్వవచనమయుక్తం - అనభిహితగుణభావేనాపశబ్దాభావమాత్రేణ తత్పరిహారసంభవాత్ - అత్ర తుసకలసచేతశ్చమత్కారకారివిశిష్టపదప్రయోగేణచారుతాహేతుత్వసంభవాదస్త్యేవస్వతంత్రంగుణత్వమితి ॥ ౧౪ ॥ ప్రేయఇతి॥ చా

టూక్తౌ ప్రియోక్తౌ॥ దాక్షిణ్యం సరళత్వం- దక్షతా- క్షిప్రకారితా- ధౌరేయతా ధురంధరత్వం- ధురోయడ్ఢకావితి ఢక్ ప్రత్యయః- నిష్ఠురోక్తిలక్షణపరుషప్రాతిపక్ష్యం ప్రియసత్యోక్తం॥ ౧౫॥ ఔర్జిత్యమితి ॥ గాఢబంధత్వమితి- విసంధివైలక్షణ్యేనేతిభావః ॥ క్షోణీరక్షణేత్యాది శ్లోకో వ్యాఖ్యాతః(కావ్యప్రకరణే ౩౧) శబ్దచిత్రే॥ ౧౬॥ పృచ్ఛంతీతి॥ అత్రకు

రాఖ్యానంచాటూక్తౌయద్విధీయతే॥ యథా॥ దాక్షిణ్యంత్వ
యిదక్షతా త్వయిదయా త్వయ్యున్నతత్వం త్వయి ప్రాగ
ల్భ్యంత్వయిపౌరుషంత్వయికలాసంపత్త్వయిశ్రీస్త్వయి।
ఔదార్యంత్వయి ధీరతాత్వయిజగద్ధౌరేయతాచత్వయిశ్రీ
మత్కాకతినాథపాలయభువంవైరించకల్పాన్ శతం। ౧౫॥
అథౌర్జిత్యం॥ ఔర్జిత్యంగాఢబంధత్వం॥ యథా॥ క్షోణీరక్ష
ణదక్షిణేతి ప్రాగభిహితఃశ్లోకః॥ ౧౬ ॥ అథసమాధిః॥ సమా
ధిరన్యధర్మాణాంయదన్యత్రాధిరోపణం ॥ యథా ॥ పృచ్ఛం
తీమగ్ధసింధుం కుశలమనుసరంత్యాదరాచ్ఛంకరాద్రిం చా
టూక్త్యామానయంతీ ముహురమరనదీంచంద్రమగ్రేహసం
తీ । వైధాత్రీంయానహంసావళిమనుకృపయాస్వాగతం
వ్యాహరంతీలోకేష్వత్రిష్వమీషు ప్రభవతి మహతీపీరరుద్ర
స్యకీర్తిః॥ ౧౭ ॥అథవిస్తరః॥సమర్థనప్రపంచోక్తిరుక్తస్యార్థ
స్యవిస్తరః ॥ యథా ॥ లోకేష్వత్రిషు కాకతీశ్వరగుణాన్ స్తో
తుంముహుర్వీక్షితుం శ్రోతుంబహ్వభినందితుంచ ఫణినామే
కఃక్షమోనాయకః । యద్వక్త్రాణిసహస్రమస్యకృతినోయ
ద్ద్వేసహస్రేదృశ స్తావివశ్రుతయఃఫణాదశశతాన్యత్యద్భు

శలప్రశ్నాదేశ్చేతనధర్మస్యాచేతనాయాం కీర్తావధిరోపణాత్సమాధిః॥ ౧౭॥ సమర్థనేతి॥ విస్తరఇతి సమర్థనప్రపంచనస్యశబ్దాత్మకత్వేన- ప్రథనేవావశబ్దఇతిఘఞః ప్రతిషేధే ఋదోరబిత్యప్ప్రత్యయః - సతుశబ్దస్య విస్తరఇత్యమరః॥ లోకేష్వితి ॥అభినందితుమనుమోదితుం ॥ స్తోత్రాదిషుఫణిపతిసామర్థ్యంసమర్థయతే యదితి - యస్మాత్కారణాదిత్యర్థః-

అతఏవేదం నకావ్యలింగం హేతువాచకవిభక్త్యాదేరశ్రవణపవ తస్యో క్తానాదితి॥ ౧౮ ॥ యావదితి॥ యావంతోర్థాయావదర్థమితితద్ధితాంతే నవిగ్రహః- తదుక్తంహరదత్తేన - యావదిత్యవ్యయంచాస్తి తద్ధితాంత శ్చవిద్యతె ।అతోనిత్యసమాసేపితద్ధితాంతెనవిగ్రహఇతి-యావదవధార ణఇత్యవ్యయీభావః-యావదర్థంపదానియస్యతస్యభావస్తత్త్వం- అభిధే యాపెక్షయా యత్రైకమపి పదంనన్యూనం నాప్యధికంతత్సమ్మితమిత్య ర్థః॥కాకతీయెతి॥గతమేతత్ ॥౧౯॥ ధ్వనిమత్త్వముదాహరణేయోజయతి

తాందోళనే॥ ౧౮ ॥ అథసమ్మితత్వం॥ యావదర్థపదత్వంతు

సమ్మితత్వముదాహృతం ॥ యథా॥కాకతీయనరేంద్రస్యకీర్తి

చందనచర్చనం । దిగంగనావితన్వంతి వతంసీకృతతద్గుణాః॥

౧౯ ॥ అథగాంభీర్యం ॥ ధ్వనిమత్తాతుగాంభీర్యం ॥ యథా ॥

విషంకాక్ష్మేయకేగంగా కీర్త్యాదిగ్వసనంరిపౌ । ఇందుర్ముఖేచ

రుద్రస్యకాకతీయస్యదృశ్యతే ॥ అత్రశంకరస్య కంఠెవిషం

మౌళౌగంగా కటిస్థలెదిగ్వస్త్రం శిరసి చంద్రఇతిధ్వన్యతే॥

౨౦ ॥ అథసంక్షేపః॥ సంక్షిప్తార్థాభిధానంయత్తత్సంక్షేపః

ప్రకీర్త్యతే॥ యథా ॥ వంశోస్తికాకతీయానాం తత్రాస

న్నృహవోనృపాః। తేషాంభాగ్యవివర్తోయంవీరరుద్రోనరేశ్వ

రః॥ అత్రాతివిస్తరకథనయోగ్యస్యార్థస్య సంక్షేపోక్తేస్సం

క్షేపః॥ ౨౧ ॥ అథసౌక్ష్మ్యం॥ అంతస్సంజల్పరూపత్వంశబ్దా

నాంసౌక్ష్మ్యముచ్యతే॥యథా॥ అధ్యధఃపరిసంశ్లిష్టాఃస్థాకృ

ఞ్ భూధాతవస్సదా । వర్తంతేకాకతీయేంద్రె కర్తర్యన్య

అత్రశంకరస్యేతి॥౨౦ ॥వంశఇతి ॥ భాగ్యవివర్తోభాగ్యపరిపాకః ॥ ౨౧ ॥ అంతరితి ॥ సమీచీనోజల్పస్సంజల్పోవివక్షితార్థః సోంతఃకృతోగర్భితో యత్రతద్రూపత్వమంతస్సంజల్పరూపత్వంసౌక్ష్మ్యమిత్యర్థః ॥అధ్యధః పరిశబ్దైస్సంశ్లిష్టాస్సంబద్ధాఃప్రాక్ప్రయుక్తాధ్యాదిశబ్దాఇత్యర్థః - స్థాగతి నివృత్తౌ- డుకృఞ్ కరణే - భూసత్తాయాం - ఇత్యేతేధాతవోభూవాద యోధాతవఇత్యుక్తలక్షణాశ్శబ్దవిశేషాః స్థాకృభ్వాఖ్యాధాతవః - కాకతీ

యేంత్రేసదాకర్తరివర్తంతే - కర్తృవాచినఏవతిఙాదిప్రత్యయాఃతదర్థ
లీత్యర్థః- అన్యత్రకర్మణికర్మవాచినోయగాదిప్రత్యయాఃతదర్థతీత్యర్థః-
ఏతచ్చనకేవలాప్రకృతిఃప్రయోక్తవ్యేతినియమేనకేవలధాతోఃప్రయో
గాభావాత్ - లఃకర్మణిచ భావేచా కర్మకేభ్యఇతి ప్రత్యయానామేవక
ర్తృకర్మాభిధాన దర్శనాచ్చేతిద్రష్టవ్యం ॥ ఫలితమాహ అత్రాధితిష్ఠతీ
త్యాది॥ ౨౨॥ ప్రౌఢిరితి॥ పరిపాకోవైచిత్రీవిశేషః॥ వీప్సేతి॥వీప్సాద్వి
ర్భావః- నిమిత్తనైమిత్తికయోరభేదోపచారాత్ - ఆమ్రేడితంద్విస్త్రి

స్త్రకర్మణి ॥ అత్రాధితిష్ఠతిఅధఃకరోతిపరిభవతీత్యంతస్సంజ
ల్పరూపత్వాత్సౌక్ష్మ్యంభవతి॥ ౨౨ ॥ అథ ప్రౌఢిః ॥ ప్రౌఢి
రుక్తేఃపరిపాకఇతికావ్యవిదోవిదుః॥ యథా॥ వీప్సాపద్మభవ
స్యచంద్రమకుటస్యావృత్తిరామ్రేడితం ద్వైత్యారేః ప్రతి
బింబనంసురగిరేరిందోస్సముత్తేజనం । కర్ణాదేఃపునరుద్భవః
సురతరోస్సర్వస్వమావిష్క్రియాస్వర్ధేనోరితితర్క్యయం
తికవయశ్శ్రీవీరరుద్రప్రభుం ॥ ౨౩ ॥ అథోక్తిః ॥ విదగ్ధభణితి
ర్యాస్యాదుక్తింతాంకవయోవిదుః॥ యథా ॥ దింతాకమళా
సంతీరంణో తుహసుహఅచింతచరిఅంస । భాసింతోవి తు
మం తం కువలఅలంఛిం పసాహేసి ॥ ఛాయా ॥ దృష్ట్వా కమలా
సక్తీరాజ్ఞస్తవసుభగచిత్రచరితస్య । భాస్వానపి త్వంతాం
కువలయలక్ష్మీంప్రసాధయసి॥ ౨౪ ॥ అథరీతిః॥యథోపక్రమ
నిర్వాహోరీతిరిత్యభిధీయతే ॥ యథా॥షడ్గుణాన్సేవతేరా

రుక్తం- ప్రతిబింబనంప్రతిబింబః- సముత్తేజనంశాణోల్లిఖత్వం - సర్వ
త్రద్వితీయబ్రహ్మాదిరూపత్వమిత్యర్థః - అత్రవీరరుద్రేపిరించివీప్సాద్యా
రోపలక్షణవైచిత్రీవశాత్ప్రౌఢిః॥ ౨౩ ॥ దృష్ట్వేతి॥ కమలాసక్తిః ఏకత్రక
మలాయామన్యత్రకమలేష్వాసక్తిః- కువలయలక్ష్మీంభూమండలలక్ష్మీం
అన్యతోత్పలసంపదం- అత్రరాజ్ఞశ్చంద్రస్యాపికమలాసక్తిః భాస్వత
స్సూర్యస్యాపి కువలయప్రసాధనమిత్యేవం రూపాయాంవిదగ్ధభణితావ
శ్లీలంపరిహ్రియతే॥౨౪॥షడ్గుణాన్సంధ్యాదీన్-సంధిర్నావిగ్రహాయా

యానమాసనంద్వైధమాశ్రయః షడ్గుణా ఇత్యమరః షడ్రిపూన్ కామక్రోధాదీన్ - షడ్దర్శనాని పాణినీయప్రభృతీన్యుక్తాని - షడ్బలాని మౌలాదీని - తదుక్తం సోమేశ్వరేణ - మౌలం భృత్యం తథా మైత్రం శ్రైణమాటవికం బలం । ఆమిత్రమపరం షష్ఠం సప్తమం నోపలభ్యత ఇతి - అత్ర పాదచతుష్టయే ష్యాదౌ షట్పదోపాదానాద్యథోపక్రమ నిర్వాహేణ పతత్ప్రకర్షపరిహారిణీ రీతిర్ద్రష్టవ్యా॥ ౨౫ ॥ భావత ఇతి ॥ భావః ప్రేమా తాన్త్రిస్తీతి భావికం ॥ స్వామిన్నితి పుత్రం ప్రతి జనకస్యోక్తిః ॥ భావికం యోజయతి అత్ర ప్రేమేతి॥ ౨౬ ॥ గతిరితి ॥ స్వరాణామారోహాద్యాదీర్ఘాక్షరప్రా

> జాషడ్రిపూనవమన్యతే । షడ్దర్శనాన్యపాదత్తే షడ్బలానిచవీక్షతే॥ ౨౫॥ అథ భావికం ॥ భావతో వాక్యవృత్తిర్యా భావికం తదుదాహృతం॥ యథా॥ స్వామింస్తాతకులోత్తంస వీరరుద్ర జగత్ప్రభో । పుత్రిణాం ధురమేషోహం పుత్రేణారోపితస్త్వయా ॥ అత్ర ప్రేమరూపభావవశాత్ స్వామింస్తాతేతి వాక్యవృత్తిః॥ ౨౬॥ అథ గతిః ॥ గతిర్నామ సురమ్యత్వం స్వరారోహావరోహయోః॥ యథా॥ ప్రకాశ్యైత్రైలోక్యే సతతమతులైః కాకతివిభోర్మహోభిర్నిస్సీమైర్దినకరకరాటోపపటుభిః। తమఃకృత్స్నం శోకజ్వలదనలరోచిః పరిచయం దధత్స్వప్యుద్వేలత్యరినృపమనస్స్వపసతతం॥ అత్ర పూర్వార్ధే దీర్ఘాక్షరప్రాయత్వాత్స్వరస్యారోహః।(ఉత్తరార్ధే అవరోహః)॥ ౨౭॥ ఏతేషాం గుణానామర్థగతత్వమపి కేచిదిచ్ఛంతి-

యత్వమవరోహో వైపరీత్యం॥ ప్రకాశ్య ఇతి॥ నిస్సీమైరితి సూర్యాదితేజో వ్యతిరేకోక్తిః ॥ వీరరుద్రతేజసి విశ్వవ్యాపిని తమసో వైరిహృదయాన్యేవావకాశ ఇత్యాహ తమ ఇతి ॥ తత్రాగ్నిసన్నిధానేపి - తమసో న బాధ ఇత్యాహ శోకేతి॥ దధత్స్వపీత్యపిశబ్దో విరోధసూచకః - దుఃఖితా ముహ్యంతీతి పరిహారః - ఉద్వేలతి విజృంభతే- అత్ర పూర్వార్ధ ఇత్యనేనోత్తరార్ధే హ్రస్వాక్షరప్రాయత్వాదవరోహ ఇతి ద్రష్టవ్యం॥ ౨౭ ॥ ఏతేషాం గుణానాం మతభేదేనార్థగతత్వలక్షణం విశేషమాహ ఏతేషామితి॥

తదుక్తంవామనేన- ఏతఏవౌజఃప్రసాదప్రభృతయోర్థగుణాఇతి॥స్వమ
తమాహ ప్రాంచామితి ॥ సంఘటనాశ్రయత్వమేవేతిబహూనాంపదా
నామేకపదవద్భాసమానత్వాదిలక్షణశ్లేషాదావర్థగతత్వస్య దుర్ఘట
త్వాదితిభావః- సర్వస్వ ఇతి- ఉద్భటాదిమతానువాదత్వేనేతిభావః-అ
నయైవభంగ్యేతి ॥ సంఘటనాశబ్దార్థరూపాశ్రయభేదేనైవేత్యర్థః - అ
న్యథేతి - ఆశ్రయభేదాభావఇత్యర్థః - ననుకథమేతదుపపద్యతే - కా
వ్యశోభాయాఃకర్తారోధర్మాగుణాఃతదతిశయహేతవస్త్వలంకారాఇతి
వామనేన స్వరూపభేదస్యోక్తత్వాదితిచేన్నైతత్సాధీయః వికల్పా
సహత్వాత్ - ఇదంహితద్దర్శనరహస్యం - రీతిరాత్మాకావ్యస్య - రీతిశ్చ

> ప్రాచామాచార్యాణాంమతేనసంఘటనాశ్రయత్వమేవగు
> ణానాం- తదుక్తమలంకారసర్వస్వే। సంఘటనాధర్మత్వే
> నశబ్దార్థధర్మత్వేనచగుణాలంకారాణాంవ్యవస్థానమితి- అన
> యైవభంగ్యాగుణాలంకారాణాంనిరూపితస్స్వరూపభేదః-అ
> న్యథాస్వరూపభేదస్యదుర్నిరూపత్వాత్ - కావ్యశోభాకర
> త్వమేవగుణాలంకారస్వరూపత్వం- తదుక్తంరుద్రభట్టేన॥
> యోహేతుఃకావ్యశోభాయాస్సోలంకారఃప్రకీర్త్యతే । గు
> ణోపితాదృశోజ్ఞేయోదోషస్స్యాత్తద్విపర్యయఇతి ॥ అతో

గుణవిశిష్టపదరచనా- సావైదర్భ్యాదిభేదేనత్రివిధా- తత్రసర్వగుణవి
శిష్టావైదర్భీ - కతిపయగుణవిశిష్టేగౌడీయాపాంచాల్యావితి - తత్రస
ర్వగుణానాంమిలిత్వా కావ్యశోభాహేతుత్వే గౌడపాంచాలరీత్యోర
వ్యాప్తిః- కతిపయానాంకావ్యశోభాహేతుత్వే - అద్రావత్రప్రజ్వల
త్యగ్నిరుచ్చైఃప్రాజ్యఃప్రోద్యన్నుల్లసత్యేషధూమ ఇత్యాదౌపర్వతో
గ్నిమానిత్యాదిశుష్కశాస్త్రానుకూల్యేనకావ్యత్వరహితేప్యోజశ్శ్లేషాది
సంభవేనాతివ్యాప్తిస్స్యాత్ - తస్మాన్నాస్తిగుణానాంతన్మతేకావ్యశో
భాకరత్వం-నచతన్మూలమలంకారాణాంతదతిశయహేతుత్వమితి॥ స్వ
మతేభిమతసమ్మతించదర్శయతి యోహేతురితి॥ఉపసంహరతి అతఇతి

స్వరూపభేదాభావాదిత్యర్థః-సంఘటనాశ్రయత్వమేవయుక్తమితి- భేదకత్వేనేతిభావః - ఏతచ్చోద్భటాదిమతమవలంబ్యశ్లేషాదీనాంమాధుర్యాదావనంతర్భావమంగీకృత్యోక్తం- వస్తుతస్తుభామహాదిమతేనాంతర్భావేశ్లేషాదిగుణానాం రసధర్మత్వమలంకారాణాంతుశబ్దార్థధర్మత్వమితి విద్యతఏవస్వరూపభేదఇతిరహస్యం-అతఏవస్వయమేవోక్తవాన్ కావ్య

గుణానాంసంఘటనాశ్రయత్వమేవయుక్తం॥౭౮॥

ఇతివిద్యానాధకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే

అలంకారశాస్త్రేగుణప్రకరణంసమాప్తం.

ప్రకరణే - హారాదివదలంకారాస్తేనుప్రాసోపమాదయః। శ్లేషాదయోగుణాస్తత్ర శౌర్యాదయఇవస్థితాః । ఆత్మోత్కర్షావహాఇతి॥ ౭౮॥ ***

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ

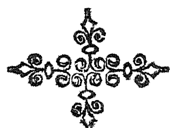
కోలచలమల్లినాధసూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్యవిద్వన్మణేః

పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీధినావిరచితే

ప్రతాపరుద్రీయ వ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే.

గుణనిరూపణంనామషష్ఠంప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే,

శబ్దాలంకారప్రకరణమ్ — ౭.

పరిశేషాదలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే అథేతి॥ శ్లో॥ అథార్థాలంకారాశ్చైకానుప్రాసవృత్త్యనుప్రాసౌ । యమకం పునరుక్తవదాభాసో లాటోపలాలితః ప్రాసః ౧ చిత్రమథోపమాన న్వయోపమేయోపమాస్మరణం। రూపకపరిణామాద్యౌ సందేహభ్రాన్తిమదపహ్నవోల్లేఖాః ౨. ఉత్ప్రేక్షాతిశయోక్తీతథాసహోక్తిర్వినోక్తిశ్చ । ఉక్తిస్సమాసవక్రస్వభావక వ్యాజపూర్వికా విద్యాత్ ౩. మీలనసమానతదతద్గుణావిరోధోవిశేషశ్చ । అధికోవిభావనాథో విశేషపూర్వోక్త్యసంగతీ స్యాతాం ౪. విచిత్రాన్యోన్యవిషమాస్సమోథోతుల్యయోగితా । దీపకం ప్రతివస్తూపమాదృష్టాంతోనిదర్శనా ౫. వ్యతిరేకశ్లేషపరికరాక్షేపా

అలంకారస్వరూపనిరూపణం.

అథగుణనిరూపణానంతరమలంకారానిరూప్యంతే ॥అలంక్రియతేనేనేతిచారుత్వహేతురలంకారః - తథాచోక్తం కావ్య

మృషాస్తుతిః । అప్రస్తుతప్రశంసాచపర్యాయోక్తంప్రతీపకం ౬. అనుమానంకావ్యలింగంన్యాసోర్థాంతరపూర్వకః । యథాసంఖ్యార్థాపత్తనే పరిసంఖ్యోత్తరంతథా ౭. వార్థచార్థౌద్వౌ సమాధిర్భావికంప్రత్యనీకకం। వ్యాఘాతపర్యాయసూక్ష్మోదాత్తఃపరివృత్తికా ౮. హేతుమాలైకావళీచమాలాదీపకసారకౌ । సంసృష్టిసంకరౌచేతిపంచసప్తతిరీరితాః ౯ రసవత్ప్రేయఊర్జస్వీసమాహితమథోదయః । భావస్యసంధిశ్శాబల్యంద్వ్యశీతిరితిమేమతాః ౧౦. ....*

ఏతేషామలంకారశబ్దవ్యుత్పత్త్యాతత్సామాన్యలక్షణలాభమత్వాహ అలంక్రియతేనేనేతి- అనియమేనరసఇతిశేషః-అకర్తరిచకారకేసంజ్ఞాయామితికరణేఘఞ్ప్రత్యయః - ఏతేనై తేషాంగుణానామివ రసోపకారా

సంభవాత్తేభ్యో వైలక్షణ్యం సూచ్యతే॥ అస్మిన్నేవార్థే వృద్ధసంవాదమాహ ఉపకుర్వంతీతి॥ యే అంగద్వారేణ శబ్దార్థయోరుత్కర్షాధానద్వారేణ తమంగినం రసం సంతం విద్యమానముపకుర్వంతీత్యనేన రసాభావే చిత్రకావ్యే శబ్దార్థవైచిత్ర్యమాత్రపర్యవసాయిత్వమలంకారాణామితి సూచ్యతే- తెలంకారాః కంఠాదీనాముత్కర్షాధానద్వారేణ హారాదయ ఇవ సంయోగవృత్త్యా వర్తంత ఇత్యర్థః- న కేవలమేవ సతి రసే అనుప్రాసోపమాదిభిస్స్వాశ్రయభూతాః శబ్దార్థా ఏవోపస్క్రియంతే- కింతు తద్ద్వారా తద

ప్రకాశే ॥ ఉపకుర్వంతితం సంతంయేంగ ద్వారేణ సంశ్రితాః। హారాదివదలంకారాస్తే అనుప్రాసోపమాదయ ఇతి॥ యథా కరచరణాద్యవయవగతైర్వలయనూపురాదిభిస్తత్తదలంకారతయా ప్రసిద్ధైరవయవ్యేవాలంక్రియతే తథా శబ్దార్థావయవగతైరనుప్రాసోపమాదిభిస్తత్తదలంకారతయా ప్రసిద్ధైరవయవీభూతం కావ్యముపస్క్రియతే ॥ ఆశ్రయాశ్రయిభావేనాలంకార్యాలంకారభావో లోకవత్కావ్యేపి సమ్మతః చారుత్వహేతుత్వేపి గుణానామలంకారాణాం చాశ్రయభేదాద్భేదవ్యపదేశః - సంఘటనాశ్రయా గుణాశ్శబ్దార్థాశ్ర

అలంకారవిభాగః

యాస్త్వలంకారాః॥ ౧॥ తత్ర ప్రథమం శబ్దార్థోభయగతత్వేన త్రైవిధ్యమలంకారవర్గస్య - అర్థాలంకారాణాం చాతుర్విధ్యం - కేచిత్ప్రతీయమానవస్తవః - కేచిత్ప్రతీయమానౌప

వయవీభూతం కావ్యమపీత్యేతల్లౌకికదృష్టాంతేనాహ యథేతి॥ ఆశ్రయాశ్రయిభావేనేతి - సంయోగమూలేనేతి శేషః- లోకేమూలభూతస్సంయోగో ముఖ్యః- అత్ర త్వనిత్యత్వసాధర్మ్యాదౌపచారిక ఇతి భేదః॥ అథాలంకారవిభాగం కరిష్యమాణస్తదుపయోగితయోద్ఘాటాదిమతేనోక్తమేవ గుణాలంకారభేదమనువదతి॥ చారుత్వహేతుత్వేపీతి॥ ౧ ॥ ఇత్థమలంకారస్వరూపం నిరూప్య తద్విభాగమాహ తత్ర ప్రథమమితి॥ శబ్దాలంకారా అనుప్రాసాదయః-అర్థాలంకారా ఉపమాదయః- ఉభయాలంకారాలా

టాసప్రాసోభయసంసృష్ట్యాదయః - ఏతేషాంతుత్ర్యైపకావ్యశోభాహేతుత్వేశబ్దార్థోభయాలంకారవ్యవస్థాయామాశ్రయాశ్రయిభావఏవప్రమాణమిత్యలంకారసర్వస్వకారః- అన్వయవ్యతిరేకావితికావ్యప్రకాశ

వ్యాః-కేచిత్ప్రతీయమానరసభావాదయః - కేచిదస్ఫుటప్రతీయమానాఇతి- సమాసోక్తిపర్యాయోక్త్యాక్షేపవ్యాజస్తుత్యుపమేయోపమా నన్వయాతిశయోక్తిపరికరాప్రస్తుతప్రశంసానుక్తనిమిత్తవిశేషోక్తిషుప్రతీయమానంవస్తుకావ్యోపస్కారతాముపయాతి - రూపకపరిణామసందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖాపహ్నవోత్ప్రేక్షాస్మరణతుల్యయోగితాదీపకప్రతివస్తూపమాదృష్టాంతసహోక్తివ్యతిరేక నిదర్శనాశ్లేషేష్వౌపమ్యంగమ్యతే - రసవత్ప్రేయఊర్జస్విసమాహితభావోదయభావసంధిభావశబలతాసురసభావాదిర్వ్యజ్యతే - ఉపమావినోక్త్యర్థాంతరన్యాసవిరోధవిభావనోక్తిగుణనిమిత్తవిశేషోక్తివిషమసముచితాధికాన్యోన్యకారణమాలైకావలీవ్యాఘాతమాలాదీపకకావ్యలింగానుమానసార యథాసంఖ్యార్థాపత్తి పర్యాయ పరివృత్తి పరిసంఖ్యా వికల్ప సముచ్చయసమాధిప్రత్యనీకప్రతీపవిశేషనిమీలనసామాన్యాసంగలితద్గుణాతద్గుణవ్యాజోక్తివక్రోక్తిస్వభావోక్తిభావికోదాత్తేషుసహృదయహృదయాహ్లాదిస్ఫుటంప్రతీయమానంనాస్తి॥ ౨॥ అత్రేత్థమలంకారకక్ష్యావిభాగః॥ సాధర్మ్యంత్రివిధం- భేదప్రధానమభేదప్రధానంభేదాభేదప్రధానం చేతి- ఉపమానోపమేయయోస్స్వతోభిన్నత్వాచ్చాద్యమేతన్నవాస్తవం- రూపకపరిణామసందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖాపహ్నవానామభేదప్రధానసాధర్మ్యనిబంధనత్వం-దీపకతుల్య

కారః- రసభావాదిర్వ్యజ్యతఇతిగుణీభూతవ్యంగ్యత్వేనప్రతీయతఇత్యర్థః॥ ౨॥ చతుర్ధావిభక్తేష్వలంకారేష్వవాంతరవిభాగంప్రతిజ్ఞాపూర్వకమాహ అత్రేతి॥ ఇత్థంవక్ష్యమాణప్రకారేణకక్ష్యావిభాగః-సాధర్మ్య

విరోధాదిమూలత్వేనాలంకారాణాంవర్గశోవిభాగఇత్యర్థః ॥ ఏతదభేద ప్రధానత్వంశాబ్దమారోపితంనవాస్తవంనస్వాభావికం॥ ౩॥ అథాలంకా

యోగితానిదర్శనాదృష్టాంతప్రతివస్తూపమాసహోక్తిప్రతీపవ్యతిరేకాఃభేదప్రధానసాధర్మ్యనిబంధనాః-ఉపమానన్వయోపమేయోపమాస్మరణానాం భేదాభేదసాధారణసాధర్మ్యమూలతా-ఉత్ప్రేక్షాతిశయోక్తీఅధ్యవసాయమూలే-విభావనావిశేషోక్తివిషమచిత్రాసంగత్యన్యోన్య వ్యాఘాతాతద్గుణభావికవిశేషాణాంవిరోధమూలతా- యథాసంఖ్యపరిసంఖ్యార్థాపత్తివికల్పసముచ్చయానాం వాక్యన్యాయమూలతా- పరివృత్తిప్రత్యనీకతద్గుణసమాధిసమస్వభావోక్త్యదాత్తవినోక్తయోలోకవ్యవహారమూలాః- కావ్యలింగానుమానార్థాంతరన్యాసానాం తర్కన్యాయమూలతా-కారణమాలైకావళీ మాలాదీపకసారాః శృంఖలావైచిత్ర్యమూలాః - వ్యాజోక్తివక్రోక్తిమీలనాన్యపహ్నవమూలాని-సమాసోక్తిపరికరౌ విశేషణవైచిత్ర్యమూలౌ ॥ ౩ ॥ అథాలంకారాణాంపరస్పరవైలక్షణ్యంనిరూప్యతే - ఆరోపగర్భత్వేప్యారోప్యమాణస్యప్రకృతోపయోగానుపయోగాభ్యాం పరిణామరూపకయోర్భేదః - ఆరోపవిషయస్యారోప్యమాణరూపసంభవాసంభవాభ్యాముల్లేఖరూపకయోర్భేదః-ఆరోపవిషయస్యసందేహభ్రాంత్యపహ్నవైస్సందేహభ్రాంతిమదపహ్నవానాంపరస్పరంభేదః- సాధర్మ్యమూలత్వేపితుల్యయోగితాదీపకనిదర్శనావ్యతిరేకదృష్టాంతేభ్యఃసాధర్మ్యస్యవాచ్యత్వాదుపమానన్వయోపమేయోపమాభిద్యంతే - సాధర్మ్యస్యవాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యాముపమేయోపమాప్రతివస్తూపమయోర్భేదః-వస్తుప్రతివస్తుబింబప్రతిబింబభావా

రాణామత్యంతవివేకార్థంమిథోవైధర్మ్యమాహ ॥ అథాలంకారాణాం పరస్పరవైలక్షణ్యంనిరూప్యతఇత్యాదినా ॥ ....

శిష్టమస్యోదాహరణప్రస్తావ ఏవ స్పష్టీభవిష్యతీతి నేహ వివిచ్యతే ॥ ౪ ॥
ఇత్థమలంకారాణాం పీఠికాం విధాయ శబ్దాలంకార నిరూపణం ప్రస్తౌ

భ్యాం ప్రతివస్తూపమా దృష్టాంతయో ర్భేదః - ప్రస్తుతాప్ర
స్తుతానాం వ్యస్తత్వ సమస్తత్వాభ్యాం తుల్యయోగితా దీప
కయో ర్భేదః - ఉపమానస్య ప్రసిద్ధత్వాప్రసిద్ధత్వాభ్యాము
పమోత్ప్రేక్షయో ర్భేదః - అర్థసామ్యశబ్దసామ్యాభ్యాముప
మాశ్లేషయో ర్భేదః - ఉపమానోపమేయయో ర్భేదాభేదా
భ్యాముపమానన్వయయో ర్భేదః - ఉపమానోపమేయభావస్య
పర్యాయయోగపద్యాభ్యా ముపమేయోపమోపమయో ర్భే
దః - అప్రస్తుతస్య వాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యామప్రస్తుతప్రశం
సా సమాసోక్త్యో ర్భేదః - వాచ్యవ్యంగ్య యోరుభయోః ప్ర
స్తుతత్వే పర్యాయోక్తిః - వాచ్యస్యాప్రస్తుతత్వే అప్రస్తుత
ప్రశంసా - వ్యాప్తిపక్షధర్మతాద్యభావాత్కావ్యలింగస్యా
నుమానాద్భేదః - సాధారణగుణయోగాద్భేదానుపలబ్ధౌ సా
మాన్యం - ఉత్కృష్టగుణయోగాన్న్యూనగుణతిరోధానే మీ
లనం - అన్యవ్య వచ్ఛేదతాత్పర్యా భావాదుదాత్తా లంకార
స్య పరిసంఖ్యాతో భేదః - కాకతాలీయతయా కార్యసాధనే
కారణాంతరోపనిపాతే సమాధిః - అహమహమికయా కార్య
సాధనే బహూనాం కారణానా ముద్యమే ద్వితీయస్సముచ్చ
యః - నిహ్నవస్య వాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యామపహ్నవవ్యాజ
స్తుత్యో ర్భేదః - అన్యేషాం భేదస్స్పష్ట ఏవ - యద్యపి వ్యాజోక్తి
మీలనసామాన్యేషు కథంచిత్సాదృశ్యమస్తి - తథాప్యవివక్షిత
త్వాన్న సాదృశ్యమూలేషు గణనా ॥ ౪ ॥ .... *

శబ్దాలంకారా నిరూప్యంతే.

అథాలంకారస్వరూపవిభాగానంతరం శబ్దార్థయోర్మధ్యే శబ్ద

తి॥ అథేతి॥ తత్ప్రాథమ్యే హేతుమాహ శబ్దస్యేతి ॥ అత్ర శబ్దప్రతీతిపూ
ర్వకత్వాదర్థప్రతీతేశ్శబ్దస్య ప్రతీతావంతరంగత్వం తేన తస్య ప్రాధా

న్యాత్ ప్రాథమ్యమితిభావః ॥ ప్రథమం తావచ్ఛబ్దార్థోభయగతత్వేన త్రివిధంపౌనరుక్త్యం - తత్రాద్యే కేవలస్వరపౌనరుక్త్యస్య చారుతాహేతుత్వాభావాద్వ్యంజనమాత్రపౌనరుక్త్యం - స్వరవ్యంజనసముదాయపౌనరుక్త్యంచచారుతాహేతుః - తత్రాద్యమపిసంఖ్యానియమే ఛేకానుప్రాసోవైపరీత్యేవృత్త్యనుప్రాసఇతిసర్వస్వకారః - తదనుసారేణఛేకానుప్రాసం లక్షయతి భవేదితి ॥ రసాద్యనుగతః ప్రకృష్టో న్యాసోనుప్రాసః- తదుక్తం-ప్రకృష్టోవర్ణవిన్యాసో రసాద్యనుగతోహియః। సోనుప్రాసస్సచచ్ఛేకవృత్త్యుపాధిగతోద్విధేతి - గృహచరాఃపక్షిమృగాదయశ్ఛేకాఇతికేచిత్ - విదగ్ధాఇతిసర్వస్వకారాదయః- తదు

స్యార్థంప్రత్యంతరంగత్వాత్ ప్రథమం శబ్దాలంకారాన్నిరూ

ఛేకానుప్రాసః

ప్యంతే॥ భవేదవ్యవధానేనద్వయోర్వ్యంజనయుగ్మయోః॥ ఆవృత్తిర్యత్రసబుధైశ్ఛేకానుప్రాసఇష్యతే॥ యత్రావ్యవహితయోర్వ్యంజనయుగ్మయోర్ద్వయోః పౌనరుక్త్యంతత్ర ఛేకానుప్రాసః॥ యథా॥ మహీమహీనవిభవేధత్తే క్షేమం కరేకరే। రాజన్యజన్యవిజయీరాజారాజద్గుణోదయః॥ ౧॥

వృత్త్యనుప్రాసః

ఏకద్విప్రభృతీనాంతువ్యంజనానాంయదాభవేత్ । పునరు

పలాలితోనుప్రాసశ్ఛేకానుప్రాసః - ద్వయోరిత్యత్ర వీప్సాద్రష్టవ్యా - తేనయత్రద్వయోర్వ్యంజనయుగ్మయోరవ్యవధానేనావృత్తిః సఃఛేకానుప్రాసఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి మహీమితి ॥ అహీనవిభవేఫణీంద్రసదృశఇత్యర్థః - కరేబాహౌ రాజన్యాఃక్షత్రియాః - రాజశ్వశురాద్యదితియత్ప్రత్యయః - జన్యంయుద్ధం - అత్ర పాదచతుష్టయేపి వ్యంజనయుగ్మానామవ్యవధానేనావృత్తేశ్ఛేకానుప్రాసఇతిద్రష్టవ్యం॥౧॥ సంఖ్యానియమేనచ్ఛేకానుప్రాసముక్త్వా అన్యథావృత్త్యనుప్రాసమాహ ఏకేతి॥ ప్రభృతిగ్రహణాత్త్రిచతురాదిసంగ్రహః - అత్రైకస్యవ్యంజనస్యాసకృదావృత్తౌవైచిత్ర్యాభావాత్సామర్థ్యాదసకృదావృత్తిర్లభ్యతే

స్వయో స్తుసకృదేవ - అన్యధాఛేకానుప్రాసస్స్యాత్ - వ్యవధానేత్వ సకృదావృత్తావపినవిరోధః - త్యాదీనాంతుసకృదసకృద్వావ్యవధానే నావ్యవధానేనవాఆవృత్తిర్ద్రష్టవ్యా - వృత్తిశబ్దేనవైదర్భ్యాదయోవివ క్షితాః- తదుపలక్షితోనుప్రాసోవృత్త్యనుప్రాసః॥ ఉదాహరతి॥ రేరే ఇతి ॥ యోత్స్యథ్వేహనిష్యథ్వేయది-యుధసంప్రహారఇత్యస్మాద్ధాతోః కర్మణిల్రృట్-లభ్యమతుయపదమితి- ద్వావిమౌపురుషౌలోకేసూర్యమం డలభేదినౌ । పరివ్రాడ్యోగయుక్తశ్చ రణేచాభిముఖోహతఇతి స్మరణాది తిభావః। కాంతారపక్షోరణ్యనివాసపక్షః - తరక్షునికరాత్ మృగాదన యూథాత్ - మద్మరణకారణాదరణ్యనివాసాచ్ఛుభోదర్కం యుద్ధమర ణమేవశ్రేయఇతిభావః-అత్రాసకృత్ క్షకారావృత్త్యావృత్త్యనుప్రా

త్తిరపౌనాముక్త్యనుప్రాసఇష్యతే॥ యథా॥ రేరేక్షుద్ర మహీక్షితఃక్షణమితః శ్రీకాకతిక్ష్మాపతే ర్వీక్షధ్వంధ్వజినీం మదీక్షుసుభటాంప్రోత్క్షిప్తకాక్షేయకైః। యోత్స్యథ్వేయది లభ్యమక్షయపదంకాంతారపక్షోవృథాక్ష్మాభృత్కుక్షిచర త్తరక్షునికరాత్త్రాత్మరక్షాకుతః ॥ ౨ ॥ యమకంపౌన

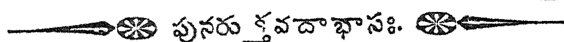

యమకం.

రుక్త్యేతుస్వరవ్యంజనయుగ్మయోః॥ఛేకానుప్రాసేవృత్త్య నుప్రాసేచస్వరపౌనరుక్త్యమానుషంగికం - యమకేతు

సః- ఏవమన్యేపిభేదాస్సూర్యశతకాదౌద్రష్టవ్యాః॥ ౨॥ వ్యంజనమాత్ర పౌనరుక్త్యాశ్రయమలంకారద్వయముక్త్వా స్వరవ్యంజన సముదాయ పౌనరుక్త్యాశ్రయమలంకారమాహ యమకమితి॥ ననుమహీమహీనవిభ వఇత్యాదౌఛేకానుప్రాసే యుధిష్ఠిరంద్వైతవనేవనేచరఇత్యాదావే కదాసాదృశ్యలక్షణే వృత్త్యనుప్రాసేచ స్వరపౌనరుక్త్య సంభవా త్కథంతత్రవ్యంజనమాత్రపౌనరుక్త్యమిత్యాశంక్యపరిహరతి॥ ఛేకాను ప్రాసఇతి॥అనుషంగాదాగతమానుషంగికంఅన్వాచయవిశిష్టంఅభ్యుచ్ఛ యఇత్యర్థః ॥ స్వరవ్యంజనయుగ్మయోరిత్యత్రస్వరసహితవ్యంజనేతిమ ధ్యమపదలోపీసమాసోవివక్షితఇతివ్యాచష్టే యమకేత్వితి॥తచ్చయమ్యా

మానానాం పాదైకదేశానా మాదిమధ్యాంతగతత్వేనా నేకవిధమిత్యాహ - తస్యేతి॥ ఏతచ్ఛ్లోకార్ధపాదయమకానామప్యుపలక్షణం - సర్వేష్వేతేభేదాశ్చిరంతనై రేవబహుధాప్రపంచితాః- గురుత్వభీతత్వాన్నేహప్రపంచ్యంతె॥తత్రైకముదాహరతి॥ప్రతాపఇతి ॥ మహోన్మహిమాఆధిక్యంయస్య తెజసోమహోమహిమ తేజసః- కాకతీంద్రస్యప్రతాపః- పద్మైష్టమహాంపద్మప్రియోత్సవాం - అహిమతెజసఉష్ణాంశోః శ్రియందధాతి॥ అత్రద్వితీయపాదస్యచతుర్థేయమనాత్సందష్టయమకంనామయమకభేదః - తదుక్తమన్యత్ర - అత్రయమ్యమానయో రుభయోస్సార్థకత్వం - విహంగాఃకదంబసురభా విహంగా ఇత్యత్రైకస్య సార్థకత్వ మితర

స్వరయోర్వ్యంజనయుక్మ యోరావృత్తిః । తస్యాదిమధ్యాంతగతత్వేనబహవో భేదాః॥ తత్రదిఙ్మాత్రముదాహ్రియతె ॥ ప్రతాపఃకాకతీంద్రస్యమహోమహిమ తెజసః। శ్రియందధాతిపద్మేష్టామహోమహిమ తెజసః॥౩॥యత్రార్థఃప్ర

పునరుక్తవదాభాసః.

ముఖేకించిద్భాసతెపునరుక్తవత్ ।పునరుక్తవదాభాసోలంకారస్ససతాంమతః ॥ యత్రార్థఃపునరుక్తవదాభాసతెఅన్వయవేళాయామన్యధాభవతిసపునక్తవదాభాసోలంకారః - అర్థాలంకారత్వేప్యస్యశబ్దపౌనరుక్త్యాశ్రితత్వాచ్ఛబ్దాలం

స్యానర్థకత్వం ।కలయంత్యనుక్షణమనేకలయమిత్యత్రోభయోరనర్థకత్వం- ఏవంసర్వేష్వపియమకేషుప్రకారత్రయం యథాసంభవంద్రష్టవ్యం ॥ ౩ ॥ శబ్దపౌనరుక్త్యాశ్రితానలంకారానభిధాయార్థపౌనరుక్త్యమూలమలంకారమాహ ॥ యత్రేతి ॥ యత్రాలంకారే అర్థఃప్రముఖప్రథమంపునరుక్తవత్ పునరుక్తేన తుల్యంఅతఏవ కించిత్కాలమప్యనన్వితంభాసతె - పరమార్థతస్త్వన్యథాపర్యవస్యతీత్యర్థః-అర్థపౌనరుక్త్యస్యప్రరూఢదోషత్వాత్ తదేతన్నిష్కృష్య వ్యాచష్టె యత్రార్థ ఇత్యాదినా॥ నన్వస్యశబ్దాలంకారప్రస్తావేకాసంగతిరతఆహ అర్థేతి ॥ అర్థపౌనరుక్త్యాదేవార్థాశ్రితత్వాదర్థాలంకారత్వేసత్యపీత్యర్థః- శబ్దపౌనరు

స్త్వాశ్రితత్వాదితి పర్యాయశబ్దాశ్రితత్వాదిత్యర్థః - ఆమ్రేడితశబ్దవ
త్పర్యాయశబ్దేష్వప్యైకత్వసాదృశ్యాదౌపచారికం శబ్దపౌనరుక్త్యం
ద్రష్టవ్యం ॥ ఉదాహరతి జిష్ణురితి॥ జయశీలో జిష్ణుః-క్షితిభుజామింద్రో
రాజాగ్రణీః-శ్రీపతిస్సమృద్ధః- పురుషోత్తమః పురుషశ్రేష్ఠః -భాస్వాన్
దీప్తిమాన్- సూర్య ఇవస్ఫురత్తేజాస్స్ఫురత్ప్రతాపః-అత్ర జిష్ణ్వాదీనా
మింద్రాదిపర్యాయ ప్రయోగేణ ప్రముఖే భాసమానస్య పౌనరుక్త్య
స్యోక్తప్రకారేణాన్వయవేళాయామన్యథా పర్యవసానాత్పునరుక్తవ
దాభాస ఇతి భావః - కేచిత్పునరేవమాహుః - భాతి సదానత్యాగః స్థి
రతాయామిత్యత్ర సత్పురుష ప్రణామేన ప్రకాశతే స్థైర్యే పర్వతభూ
త ఇత్యస్యార్థస్య దానత్యాగశబ్దపరివృత్త్యావ సంభవాచ్ఛబ్దాలంకారో

కారప్రస్తావే లక్షణం కృతం॥ యథా॥ జిష్ణురింద్రః క్షితిభుజాం
శ్రీపతిః పురుషోత్తమః। భాస్వాన్సూర్యస్ఫురత్తేజాః కాకతీం

లాటానుప్రాసః

ద్రో విరాజతే॥ ౪॥ అథోభయపౌనరుక్త్యాలంకారః కథ్యతే॥
శబ్దార్థయోః పౌనరుక్త్యం యత్ర తాత్పర్యభేదవత్। సకావ్య
తాత్పర్యవిదాం లాటానుప్రాస ఇష్యతే॥ యత్ర శబ్దార్థయో
స్తాత్పర్యభేదమాత్రం న స్వరూపభేదస్తత్ర లాటానుప్రాసః॥

ష్యయం - తనువపురిత్యత్ర కృశాంగ ఇత్యస్మిన్నర్థే తనుశబ్దవిపరివృత్త్యా
హాయమలంకార ఇతి శబ్దాశ్రయత్వం- వపుశ్శబ్దవిపరివృత్తౌ నాలంకారత్వ
హానిరిత్యర్థాశ్రయత్వం అత ఉభయాలంకారోఽప్యయమితి - తదుక్తం
కావ్యప్రకాశే॥ పునరుక్తవదాభాసో విభిన్నాకారశబ్దభాక్ । ఏకార్థతై
వ శబ్దస్య తథా శబ్దార్థయోరయమితి॥ ౪ ॥ శబ్దార్థయోరేకైకపౌనరుక్త్య
మూలానలంకారానభిధాయ ఉభయపౌనరుక్త్యమూలమలంకారం ప్రతి
జ్ఞాపూర్వకమాహ అథేత్యాదినా॥ శబ్దార్థయోః పౌనరుక్త్యం ప్రరూఢ
దోషః-తద్వ్యవచ్ఛేదార్థం తాత్పర్యభేదవదితి-అనేన యమకవ్యావర్తకశ్శ
బ్దార్థయోస్స్వరూపభేదాభావః ఫలిత ఇతి వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ లాటజనోప
లాలితోఽనుప్రాసో లాటానుప్రాసః- నతు లాటదేశజన్యః కశ్చనోపకారః

కావ్యస్యేతి గోపాలః॥ ఉదాహరతి గుణా ఇతి॥ అహోవీరరుద్రసంబంధిని అత్ర ద్వితీయగుణాదిశబ్దానాముత్కర్షలక్షణస్తాత్పర్యభేదః - అత్రాబ్జపత్రనయనే నయనే నిమీల్యేత్యాదావపి భక్త్యాదేరపౌనరుక్త్యేపి శబ్దార్థపౌనరుక్త్యాల్లాటానుప్రాసత్వం - అత ఏవాయం పదాశ్రయః ప్రాతిపదికాశ్రయశ్చేతి ద్వేధా లాటానుప్రాస ఇతి సర్వస్వకారః - ఉద్భటేనాప్యుక్తం - స్వరూపార్థావిశేషేపి పునరుక్తిః ఫలాంతరాత్। శబ్దానాం ప్రకృతీనాం వా లాటానుప్రాస ఇష్యత ఇతి। నను-యుద్ధేర్జునోర్జున ఇవేత్యత్రైకస్యైవోపమానోపమేయత్వలక్షణేనన్వయాలంకారేపి శబ్దార్థపౌనరుక్త్యసంభవాల్లాటానుప్రాసత్వమేవ కిం నేష్యతే - సత్యం-యద్యప్యనన్వయేర్థపౌనరుక్త్యమాత్రం లక్షణం-తథాపి నిర్దేశప్రతినిర్దేశయోరైకరూప్యాభావే పర్యాయప్రక్రమదోషప్రసంగాదానుషం

యథా॥ గుణా గుణాస్తే గణ్యంతే యే రుద్రనృపమాశ్రితాః। న
తీర్ణా నిరసా తస్య లక్ష్మీర్లక్ష్మీశ్చ కథ్యతే॥ ౫ ॥ పద్మాద్యాకా

చిత్రాలంకారః పద్మబంధాదిః

రహేతుత్వే వర్ణానాం చిత్రముచ్యతే ॥ ఆదిగ్రహణాచ్చక్ర
బంధాదయః॥ తత్రాష్టదళపద్మబంధో యథా॥ యాతా యస్యా
స్సమగ్రా నతిమిహ కనకాస్థానసక్తాసనా యాయాయానాసక్తా

గికం శబ్దపౌనరుక్త్యం - అత్ర తూభయపౌనరుక్త్యమప్యావశ్యకమేవేతి విషయభేదాన్నకోపి విరోధః- తదుక్తం- అనన్వయే చ శబ్దైక్యమౌచిత్యాదానుషంగికం। అస్మింస్తు లాటానుప్రాసే సాక్షాదేవ ప్రయోజకమితి॥ ౫॥ చిత్రం లక్షయతి పద్మేతి॥ న చ శ్రావణానాం వర్ణానాం పద్మాద్యాకారహేతుత్వం న ఘటత ఇతి వాచ్యం - వర్ణశబ్దేన తత్స్మారకాణాం లిప్యక్షరాణామాక్షేపాత్ - తేషాం ముఖ్యవర్ణాభేదేన లోకవ్యవహారాదస్య శబ్దాలంకారత్వం- పద్మాదిబంధేషు కర్ణికాదిస్థానవిశేషేషు వర్ణానాం పౌనరుక్త్యేపి పౌనరుక్త్యమూలాలంకారానంతర్యం చ ద్రష్టవ్యం॥ యాతేతి॥ కనకాస్థానే సువర్ణమయ సభామంటపే సక్తం స్థితమాసనం సింహాసనం అయతి ప్రాప్నోతీతి కనకాస్థానసక్తాసనా యా- అయతేః కర్మణ్యణ్ ప్రత్య

యః- యానేషుతురగాదిష్వాసక్తాన్యాసనానిపల్యయనాదీసితత్రతిష్ఠతీ తియానాసక్తాసనస్థా-రాజోపకరణేషులక్ష్మీరస్తీత్యాగమః- అభ్యాసే నపరిచయేన ఉపాసనయేత్యర్థః సుఖేనజ్ఞాయతఇతిసుజ్ఞానా - కృత్యల్యు టోబహుళమితికర్మణిల్యుట్ - మాయాస్వరూపవైచిత్రీయస్యాస్సాఅ భ్యాససుజ్ఞానమాయా - అనుపాసకానాందురవబోధస్వరూపేత్యర్థః - మానంపూజాంజానాతీతిమానజ్ఞా - సభాయాంసాధవస్సభ్యాః- సభా యాయఇతియప్రత్యయః- తేశోభనాయస్యాస్సాసుసభ్యా-సంపన్నసై వసభ్యాశ్రయత్వాదితిభావః-జానంతీతిజ్ఞాఃవివేకినః-ఇగుపధేత్యాదినాక ప్రత్యయః- తత్రాతిరక్తా-గీయతఇతిగేయంగానం తేనసహావర్తతఇతిస గేయా-స్వనామాంకానేకగీతేత్యర్థః-యాగేసక్తాసంబద్ధాసమృద్ధసై వతత్రాధికారాదితిభావః- రతింస్వవిషయాభిరతింభక్తింజానాతీతిరతి

సనస్థాసుఖయతుకమలాభ్యాససుజ్ఞానమాయా। యామాన
జ్ఞాసుసభ్యాక్షితిపతితిలకజ్ఞాతిరక్తాసగేయాయాగేసక్తారతి
జ్ఞాసుకృతిషుఫలితగ్రామసస్యాయనాయా॥౬॥ చక్రబంధో
యథా ॥ లక్ష్మీవీక్షితవైభవస్య జగతాం నాథస్య భద్రశ్రి
యోదిత్యోరబ్ధనిజప్రతాపజనితాం భాకృద్ధురాంయచ్ఛతః।

జ్ఞా- అతఏవసుకృతిషువిషయేఫలితైర్గ్రామసస్యైః కార్యైరాయతోపు హార్ణఅయశ్శుభావహవిధిర్యస్యాస్సాతథోక్తా - స్వభక్తానాంగ్రామాది సంపాదనేనప్రకటితస్వానుగ్రహేత్యర్థః- ఏవంవిధాయాలక్ష్మీర్యస్య విభోఃఆసమగ్రామతిసంపూర్ణామానతింవశ్యత్వంయాతా-సాకమలా లక్ష్మీస్త్వంక్షితిపతితిలకంవీరరుద్రంఇహైవలోకేజన్మనివా సుఖయతుసుఖ వంతంకరోతు॥అయమష్టదళపద్మబంధః॥ఉద్ధారస్తు॥కర్ణికాదిలిఖేద్వర్ణాన్ క్రమాద్దిక్షువిదిక్షుచ।సకర్ణికాన్సప్తదిక్షువిదిక్షుతువికర్ణికాన్॥ప్రవే శనిర్గమాభ్యాంతుదిక్షుతేస్యుశ్చతుర్దశ।వ్యవధానేనతానాద్యేదళేన్యత్ర త్వనంతరానితి॥౬॥ చక్రబంధముదాహరతి॥లక్ష్మీతి॥ కోశాగారనియుక్త యేవలక్ష్మ్యావీక్షితవైభవస్యవిచారితైశ్వర్యస్య భద్రశ్రియఃకల్యాణ మూర్తేరిత్యర్థః-ఆరబ్ధస్సంవర్ధితః- భాకృద్ధురాంభాస్కరభావంనిజప్రతా

పేనదిక్షుసూర్యకృత్యంకుర్వతఇత్యర్థః-రాజత్పాలనేనసమ్యక్సంరక్షణే నమోదితాత్మనిసర్వైరనుమోదితస్వరూపేభుజే-అతఏవయోగ్యాశ్రితత్వాత్ ప్రకాశంవ్యక్తంస్థిరానిశ్చితస్థైర్యేత్యర్థః- ధరాభూమిర్నిత్యం భాతి॥ ఉద్ధారస్తు ॥ బధ్యేతేషడరంచక్రంప్రత్యరంతన్నవాక్షరం। త్రయాణామపిపాదానాందశమంకర్ణికాక్షరం౧· ఆదితస్స్వస్వతుర్యారైస్త్రయఃపాదాశ్చతుర్థగాః । వర్ణాష్టస్థాంత్యమారభ్యసంపదంతేంతిమాక్షరైః౨. మధ్యేద్వౌద్వౌవిసంవాదౌషడరేషుక్రమాద్భవేత్। చతుర్థైస్సప్తమైర్వర్ణైర్వర్ణనంకవివర్ణ్యయోరితి॥ ౭ ॥ నాగబంధముదాహరతి॥ ఓజస్యేతి॥ ఓజో బలంతత్రసాధురోజస్యఃప్రబలః- యద్వాఅహర్వాచినాఓజస్యశబ్దేన అహస్కరోలక్ష్యతే-తేన ఓజస్యేసూర్యసదృశ

నిత్యంరుద్రజనాధిపస్యజయినోభాతిప్రకాశంస్థిరా రాజత్పాలనమోదితాత్మనిభుజేయోగ్యాశ్రితత్వాద్ధరా ॥ అత్రచక్రబంధేవైజనాధకృతి వీరరుద్రయశఇతిప్రతీయతే॥ ౭ ॥ నాగబంధోయథా ॥ ఓజస్యేరుద్రదేవే విభవతిమహిమత్యాజితాన్యప్రతాపే విద్యావర్యైభినేతర్యురుహరిచరితంవిశ్వవిస్తారభాజి। వైరివ్రాతాభజంతేవనమతిమలినఖ్యాతయోదే

ఇత్యర్థః- ఓజసోహనియస్థాపితియత్ప్రత్యయస్యఛాందసత్వేపిదూత్యశివతాత్యాదివదస్యభాషాయాంప్రయోగోద్రష్టవ్యః- మహిమత్యాజితోన్యేషాంప్రతాపోయేనతస్మిన్ తథోక్తైవిద్యాభిర్వేదవేదాంగాదిభిర్వర్యైశ్రేష్ఠైఉర్వధికంహరిచరితమభినేతర్యనుకుర్వతి విష్ణుసదృశఇత్యర్థః - నలోకేత్యాదినాషష్ఠీప్రతిషేధః - విశ్వవిస్తారం భరణీయత్వేనభజతీతివిశ్వవిస్తారభాక్ తస్మిన్ విభవతి విభాసతి- అతిమలినఖ్యాతయో వైరివ్రాతాఃశత్రుసంఘాః దేహావిద్ధాఃరణే విద్ధదేహాస్సంతో వనైర్వ్యాఘ్రైర్జంతుభిర్వ్యాళమృగైస్సహ- క్షుతిఃక్షయఃతద్వతి-వివిధేనానావిధదుఃఖభాజనఇత్యర్థః- అవార్యనుదకేఅధ్వనిమరుదేశఇత్యర్థః-ఆపస్త్రీభూమ్నివార్వారిత్యమరః- స్థానభాజఃస్థితింప్రాప్తాస్సంతోవనంభజంతేసేవంతే॥ ఉద్ధారస్తు॥ రేఖాభ్యాంచతురశ్రాణిచతుష్కోష్ఠానికల్పయేత్ । రేఖా

ష్వయాంతరాళేస్యాద్యథాకోష్ఠేగృహాష్టకం౧. విదిక్షుకుండలీకుర్యా త్త్రిరేఖాగ్రైర్యథాక్రమం। దిగ్రేఖాగ్రాణిబాహ్యానియోజయేద్ద్విత్రి యేమిథః౨. ఏకత్రముఖఫణాపుచ్ఛమేళనం కల్పయేత్తథా । అంతరాణ్యా షుయాకుర్యాత్సందంశాన్స్వైర్యథామిథః౩. వర్ణావృత్తిస్థలాన్యత్రకో ష్ఠకోణానిషోడశ । సందంశానాంచతుష్కంచకంఠశ్చేత్యేకవింశతిః౪. ఆవృత్తిర్యుగ్మవర్ణానాం నేతరేషామిహక్వచిత్। అర్కాశానదశబ్రహ్మావ

హావిద్ధావర్ణైర్యరధ్వస్య వారిషుతిమతివివిధే జంతుభిస్థానభాజః॥

ఇతి విద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే

అలంకారశాస్త్రే శబ్దాలంకారప్రకరణంసమాప్తం.

ర్ణాఃపాదచతుష్కగాః౫. ఆవర్తైరనైఋతాదికుండలేష్వప్రదక్షిణం। యథైవంస్యాత్తథావర్ణాన్ ఫణాతోవిన్యసేత్క్రమాత్ ౬. త్రింశదష్టా వింశతిశ్చషడ్వింశతిరనుక్రమాత్।వేష్టనత్రితయేవర్ణాస్సమాప్తిస్తుగళా ఘరే౭. సర్వమేతన్నిధాయాంతస్సంగృహీతంమహాత్మభిః॥ విదిక్స్థలే కుండలితంస్వమంగంస్వేనత్రిరావేష్ట్యవిభంగిభంగం। క్షిప్త్వాగళేపుచ్ఛ మహేస్థితస్యపార్శ్వఃఫణాతఃఫణిబంధఏషఇతి॥౮॥ *************

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయ

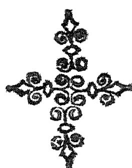
కోలచలమల్లినాథసూరిసూనునావిశ్వజనీనవిద్యస్యవిద్వన్మణేః

పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీథినావిరచితే

ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానే రత్నాపణాఖ్యానే

శబ్దాలంకారనిరూపణంనామసప్తమంప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే,
అర్థాలంకారప్రకరణమ్—౮.

శబ్దాలంకారనిరూపణానంతరమవసరప్రాప్తత్వాదర్థాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ ప్రథమముపమానిరూపణేనిమిత్తమాహ తత్రేతి॥ తత్ర అర్థాలంకారేష్విత్యర్థః- అనేకాలంకారబీజభూతత్వాదితివాచ్యౌపమ్యానామనన్వయాదీనాం గమ్యౌపమ్యానాంచరూపకాదీనాంఅ

ఉపమాలంకారః

అథార్థాలంకారాః ॥ తత్ర ప్రథమమనేకాలంకారబీజభూతత్వాదుపమానిరూప్యతే ॥ స్వతస్సిద్ధేనభిన్నేన సమ్మతేనచధర్మతః। సామ్యమన్యేనవర్ణ్యస్యవాచ్యంచేదేకదోపమా॥ యత్ర స్వతస్సిద్ధేనస్వతోభిన్నేన సహృదయ సమ్మతేనాప్రకృతేనసహప్రకృతస్య ధర్మతస్సాదృశ్యమేకదా వాచ్యంచేద్భవతితత్రోపమా ॥ ౧ ॥ స్వతస్సిద్ధేనేత్యనేన ఉత్ప్రేక్షావ్యావృత్తిః- ఉత్ప్రేక్షాయామప్రసిద్ధస్యాప్యుపమానత్వసంభవాత్ (యథా ॥ కీర్తిఃకాకతివీరరుద్రనృపతేస్సింహాసనాధ్యాసినః ప్రాచాంభూమిభుజాంయశఃపిదధతీ కోటీందుతుల్యద్యుతిః। రక్షాదక్షిణరాజలాభజనితామందప్రమోదోత్థితా త్రైలోక్యాట్టహాసప్రభేవ కకుభాం ప్రాంతేషువిద్యోతతే ॥ అత్ర ప్రభాశబ్దో జాతివచనః త్రైలోక్యాట్టహాసప్ర

న్యేషాంచసాదృశ్యమూలానాంమీలనాదీనాంనిదానభూతత్వాదిత్యర్థః॥ లక్షయతి స్వతఇతి॥ధర్మతోగుణక్రియయోరన్యతరేణేత్యర్థః-సామ్యమిత్యనేనకార్యకారణాదికయోరసంభవాత్సాధర్మ్యాదన్యవర్ణ్యశబ్దయోరుపమానోపమేయార్థత్వంద్రష్టవ్యం ॥ అత్రానుషంగాధ్యాహారాదిభిశ్శిష్టమంశంపూరయన్వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ ౧ ॥వ్యావర్త్యాదికంతుస్వ

యమేవవ్యక్తీకరిష్యతి॥ ౨ ॥ న్యూనోపమాదీతి॥న్యూనవిశేషణోపమానం న్యూనోపమం-ఆదిగ్రహణాదధికోపమాదిసంగ్రహః॥ సహృదయసమ్మతిం దర్శయతి ఉదన్వానితి॥ఉదన్వానుదధౌ చేతినిపాతనాత్సాధుః-ధురంవహతీతిధౌరేయోధురంధరః- ధురోయడ్ఢకావితిఢక్ ప్రత్యయఃశ్రోణ్యాధౌరేయఇతిశివభాగవతవత్సమాసః ॥ ౩ ॥ ధర్మతఇత్యనేనశ్లేషాలంకారవైలక్షణ్యమితి- శబ్దసామ్యమూలత్వాత్తస్యేతిభావః॥ వ్యావర్త్యం శ్లేషమూ

భాయాః కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వాన్నోపమాశంకావకాశః) స్వతోభిన్నేనేత్యనేనానన్వయవ్యావృత్తిః - అనన్వయేప్యేకస్యైవోపమానోపమేయత్వసంభవాత్ ॥ ౨ ॥ సమ్మతేనేత్యనేనన్యూనోపమాదివ్యావృత్తిః॥ యథా ॥ ఉదన్వానివగంభీరస్స్వర్ణాద్రిరివోన్నతః। దిశ్యమహేభఇవశ్రోణీ ధౌరేయః కాకతీశ్వరః ॥ అత్రసముద్రసువర్ణాద్రిదిగ్గజానాముపమానత్వంయోగ్యమిత్యుపమైవేయం॥ ౩ ॥ ధర్మతఇత్యనేనశ్లేషాలంకారవైలక్షణ్యం ॥ తథాహి॥ నీరాజయంత్యంప్రపురీరమణ్యః ప్రదీపజాలైర్వ్వరవీరరుద్రం। చంద్రాననా గోత్రపతిం రజన్యస్తారాగణైర్మేరుమివస్ఫురద్భిః॥ అత్రప్రతాపరుద్రం పురస్త్రియోనీరాజయంతిమేరుంరజన్యఇవేతినోపమా - గోత్రపతిమితివిశేషణార్థస్యసామ్యాభావాత్ -గోత్రశబ్దేనరాజపక్షేకులప్రతీతిః-మేరుపక్షేపర్వతప్రతీతిః-తథాచంద్రాననా ఇతిస్త్రీపక్షేచంద్రఇవాననంయాసామితిసమాసః-రాత్రిపక్షేచంద్రఏవాననం యాసామితి శబ్దమాత్ర సామ్యేననోప

లముదాహరతి॥ నీరాజయంతీతి॥ఏవంవిధస్థలేశబ్దసామ్యేప్యుపమైవేతికావ్యప్రకాశకారః- తదుక్తం - సకలకలంపురమేతజ్జాతంసంప్రతిసుధాంశుబింబమివేత్యాదిశబ్దమాత్రసామ్యేపిసాయుక్తైవేతి - అలంకారసర్వస్వకారఃపునరస్మిన్నేవోదాహరణేగుణక్రియాసామ్యవచ్ఛబ్దసామ్యం నోపమాప్రయోజక మపితూపమాప్రతిభోత్పత్తిహేతుః శ్లేషఏవావసేయఇత్యవోచత్ - విద్యానాథస్తు సర్వస్వకారసిద్ధాంతశ్రద్ధాళుతయా

శ్లేషఏవాయంనోపమేత్యాహ॥ అత్రేత్యాదినా॥౪॥ అన్యేనవర్ణ్యస్యేతి ఉపమానేనోపమేయస్యేత్యర్థః॥లోకోయమితి॥ అతోఽప్రమానోపమేయ భావస్యవైపరీత్యాత్ప్రతీపాలంకారఇత్యాహ అత్రేతి॥ ౫ ॥ ధర్మఇతి॥ అత్రైకదాసామ్యస్యపరిధమార్థమేవప్రత్యుదాహరణం - తావతైవోప

మాప్రాప్తిః - కింతుశ్లేషఏవ॥ ౪ ॥ అన్యేనవర్ణ్యస్యసామ్య మిత్యనేనప్రతీపాలంకారోవ్యావర్త్యతే॥ తథాహి ॥ లోకో యమవిశేషజ్ఞఃకింకుర్మఃకస్యకథ్యతె। యత్కాకతినరేంద్రే ణసుమేరురుపమీయతె ॥ అతోఽప్రకృతస్యమెరోఃప్రకృతె నరాజ్ఞాసాదృశ్యమితిప్రతీపాలంకారోనోపమా॥ ౫ ॥ఏకదా సామ్యమిత్యనేనఉపమేయోపమావ్యావృత్తిః॥ తథాహి॥ ధ ర్మోర్థఇవపూర్ణశ్రీరర్థోధర్మఇవస్థితః। కామస్తావివతౌకామ ఇవరుద్రనరేశ్వరె ॥ అత్రధర్మోర్థఇవఅర్థోధర్మ ఇవేత్యనేక దాఇవశబ్దద్వయేన ధర్మార్థకామానాం సాదృశ్యంప్రతిపా ద్యతఇత్యుపమేయోపమా ॥ ౬ ॥ వాచ్యమిత్యనేనప్రతీయ మానౌపమ్యానాం రూపకసందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖాపహ్నా వతుల్యయోగితా దీపకప్రతివస్తూపమా దృష్టాంతసహో క్తివ్యతిరేకనిదర్శనానాంవైలక్షణ్యం - తథాహి - ప్రతాప రుద్రనృపతేర్మండలాగ్రవిధుంతుదః । అఖండవిక్రమోద్గ్రా మోగ్రసతెరాజమండలం ॥ అత్రమండలాగ్రవిధుంతుద యోస్సామానాధి కరణ్యస్యాన్యథానుపపత్త్యాసాదృశ్యంల క్ష్యతఇతినోపమా- కింతురూపకాలంకారః॥కిమేషనవమోహ రిత్పతిరమందసంపత్ప్రదంకిమేషదశమఃప్రజాపతిరపూర్వస ర్గక్రమః। కిమేషహరిరుర్వరోద్ధరణచుంచురేకాదశశ్చిరా దితివిలోక్యతే జగతికాకతీంద్రోజనైః ॥ అత్రకాకతీశ్వర

మెయోపమాయాశ్చరితార్థత్వాత్ - ద్వితీయంపునరభ్యుచ్చయః- తదే వాభిప్రేత్యోక్తం-ధర్మార్థకామానామితి॥ ౬॥వాచ్యవ్యవచ్ఛేద్యతయా సాధర్మ్యస్యగమ్యత్వంకేషుచిదలంకారేషుదర్శయతి తథాహీత్యాదినా

ఉదాహరణశ్లోకాయథాయోగం స్వస్వప్రకరణ ఏవ వ్యాఖ్యాస్యంతే॥ ౭
ఉపమాయాస్స్వరూపముక్త్వా విభాగమాహ సా ప్రథమమితి ॥ పూర్ణా
మాహ ఉపమానేతి॥ ఉపమీయతే సదృశీక్రియతే యేనోత్కృష్టగుణేన
తదుపమానం చంద్రాది- ఉపమీయతే యదపకృష్టగుణం తదుపమేయం

స్యహారిత్వతిప్రభృతీనాంచపరస్పరాభేదప్రతీతేస్సందేహాని
బంధనాన్యథానుపపత్త్యా సాదృశ్యమాక్షిప్యతే- తతస్సందే
హాలంకారః ॥ కాకతీయవిభోః కీర్తివిభవే వ్యాప్తరోదసి। దివా
పి చంద్రికాబుద్ధ్యా చకోరాయాంతి నిర్వృతిం ॥ అత్ర కీర్తివి
భవే చంద్రికాబుద్ధిః చంద్రికాసాదృశ్యం వినా న సంభవతీతి
సాదృశ్యాక్షేపాత్ భ్రాంతిమదలంకారః ॥ లక్ష్మీనివాసగృ
హమిత్యఖిలానరేంద్రాశ్శౌర్యాతిభూమిఖనిరిత్యరివీరవర్గాః
విద్యావిహారపదవీతి చ లబ్ధవర్ణాః శ్రీకాకతీంద్రనగరీ మనిశం
స్తువంతి॥ అత్ర నగర్యాం తత్తత్పదార్థతారోపస్సాదృశ్యాదృతే
న సంభవతీతి సాదృశ్య కల్పనాదుల్లేఖాలంకారః ॥ వీరరుద్ర
స్య భూపాలజయహేషాం వితన్వతః । ధూమరాజిరియం
భాతి న చమూరేణురుత్థితా ॥ అత్రోత్థితాం చమూరేణుమప
లోక్య ధూమపఙ్క్తిరిత్యపహ్నవే నాత్రోపస్సాదృశ్యమూలప
వేతి సాదృశ్యాక్షేపాదపహ్నవః ॥ ఏవం తుల్యయోగితాది
ష్వపి సాదృశ్యగమ్యత్వాన్నోపమాశంకా ॥ అతస్సర్వేభ్య
స్సాదృశ్యమూలేభ్యో విలక్షణేయముపమా॥ ౭ ॥ సా ప్రథమం
ద్విధా- పూర్ణాలుప్తా చేతి । ఉపమానోపమేయసాధారణధ
ర్మసాదృశ్య ప్రతిపాదకానాం చతుర్ణాం ప్రయోగే పూ
ర్ణా । ఏకస్య ద్వయోస్త్రయాణాం వా లోపే లుప్తా । పూ

ముఖాది- సాధారణో ధర్మో గుణః క్రియా వా- సాదృశ్యప్రతిపాదకాయ
థేవాదయః- చతుర్ణామేతేషాం కంఠోక్త్యా పూర్ణేత్యర్థః॥ కతిపయలోపే లు
ప్తేత్యాహ ఏకస్యేతి॥ లోపే శాస్త్రీయే స్వారసికే చ॥ తత్రాద్యాం విభ
జతే పూర్ణేతి॥ శ్రౌత్యాసాదృశ్యప్రతిపాదనాచ్ఛ్రౌతీ- అర్థతస్త్వార్థీత్య

ర్థః॥ శ్రౌతీంలక్షయతి సాక్షాదితి॥ ఆర్థీంలక్షయతి ధర్మివ్యవధానేనేతి-సదృశాభిధానద్వారేత్యర్థః- నను యథేవాదిశబ్దానాంసదృశాదిశబ్దవత్సాదృశ్యవిశిష్టార్థపరత్వాభావాత్కేవలసాదృశ్యపరత్వంవక్తవ్యం - తథాసతిముఖంచంద్ర ఇవేత్యత్రముఖంచంద్రసాదృశ్యమిత్యర్థస్స్యాత్ - ఏవంచదశదాడిమాదివాక్యవదసంబద్ధమిదం భవిష్యతీతిచేత్సత్యం - యథారాజ్ఞఃపురుషఇత్యత్రగుణభూతరాజవిశేషణభూతాషష్ఠీఅనుశాసనబలాదుభయనిష్ఠసంబంధమాత్రమభిదధానాపి తద్ద్వారాప్రధానభూతం పురుషమప్యాక్షిపతి-తదుక్తంహరిణా - ద్విష్ఠోప్యసౌపరార్థత్వాద్గుణేషు వ్యతిరిచ్యతే।తత్రాభిధీయమానస్సన్ప్రధానేప్యుపయుజ్యతఇతి-ఏవముప

మాద్వివిధా శ్రౌతీఆర్థీచేతి । సాక్షాత్సాదృశ్య ప్రతిపాదకయథేవాదిశబ్దానాంప్రయోగే శ్రౌతీ - ధర్మివ్యవధానేన సాదృశ్యప్రతిపాదకానాం సదృశసంకాశనీకాశప్రతీకాశాదిశబ్దానాంప్రయోగేఆర్థీ - ద్వేఅపివాక్యసమాసతద్ధితగతత్వేనత్రివిధే- ఏవంపూర్ణోపమాషట్ప్రకారా-లుప్తోపమాఏకోనవింశతిభేదా - తేనతుల్యంక్రియాచేద్వలిరితి సదృశార్థే విహితస్యవతేరుపాదానేఆర్థీ - తత్రతస్యేవేతీవార్థేవిహితస్యవతేరుపాదానేశ్రౌతీ।అతఏవసాదృశ్యార్థేవిహితస్యవతేఃప్రయోగేధర్మ్యుపాదానఏవాన్వయసౌకర్యాదనుక్తధ

మానవిశేషణభూతాయథేవాదయశ్శబ్దాః శ్రుత్యాసాదృశ్యంబోధయంతోపిశబ్దశక్తిస్వాభావ్యాత్తాత్పర్యేణసాదృశ్యవతివర్తంతే-ఏవంచయథేవాదిశబ్దానాంశ్రుత్యాసాదృశ్యపరత్వాత్తత్ప్రయోగేశ్రౌతీ-సదృశాదిశబ్దానాంఅర్థాత్సాదృశ్యపరత్వాత్తత్ప్రయోగేత్వార్థీతివివేకః- తయోఃపునఃప్రత్యేకంత్రైవిధ్యమాహ ॥ ద్వేఇతి ॥ ఏకోనవింశతి భేదేతివక్ష్యమాణప్రకారేణేతి శేషః- వలిప్రత్యయ భేదాదుపమాభేద ఇత్యాహ తేనతుల్యమిత్యాదినా ॥ తత్రశ్రౌత్యావిశేషమాహ అతఏవేతి ॥ అతోస్మాదేవాన్వయసౌకర్యాదితిసంబంధః - కూర్మవదిత్యాదివక్ష్యమాణోదాహరణేమేదినీభానరూపస్యసమానధర్మస్యోపాదానఏవాన్వయసౌక

ర్యాదన్యథా తదభావాచ్చ తద్ధితగతాయాం శ్రౌత్యాం ధర్మోపాదాన
మావశ్యకమితి భావః - కల్పబాదిప్రయోగేష్వితి - ఈషదసమాప్తావితి
విహితానాం కల్పబ్దేశ్య దేశీయర్ ప్రత్యయానాం విభాషాసుపఇతివిహి
తస్య బహుచ్ప్రత్యయస్య చ ప్రయోగ ఇత్యర్థః - ఆర్థ్యేవేతి - ధర్మివ్యవ
ధానేనైవ సాదృశ్యప్రతిపాదనాదిత్యర్థః ॥ ౮॥ ఉద్దామేతి॥ అత్ర యథా
శబ్దప్రయోగాదియం వాక్యగా శ్రౌతీ చ ॥ ౧॥ భాస్వానివేతి॥ కథమియం
సమాసగేత్యాకాంక్షాయామాహ ॥ ఇవేన సహ నిత్యసమాస ఇతి- ఇవేన

ర్మా తద్ధితగా శ్రౌతీ లుప్తా నాస్తి-కల్పబాదిప్రయోగేష్వార్థ్యే
వ॥౮॥ అథోదాహరణాని॥ వాక్యగా పూర్ణా శ్రౌతీ యథా॥
ఉద్దామోద్యతవిక్రమే కృతయుగే బాహౌ యయాతేర్యథా
త్రేతాయాం రఘునాయకస్య మహితఖ్యాతౌ భుజాయాం
యథా। దోర్దండే చ యుధిష్ఠిరస్య విలసచ్చాపే యథా ద్వా
పరే విస్రబ్ధాద్య కలౌ తథైవ రమతే తెలగాణ్యంధ్రభర్తుర్భుజే ॥
౧॥ సమాసగా పూర్ణా శ్రౌతీ యథా ॥ భాస్వానివోద్యన్నుద
యాద్రిలంబీ భద్రాసనస్థో వరవీరరుద్రః । ఉత్పశ్యతామం
ధ్రపురీజనానాం నేత్రాబ్జజాడ్యం శమయత్యశేషం॥ అత్ర భా
స్వానివేతి ఇవేన సహ నిత్యసమాసః ॥ ౨ ॥ తద్ధితగా పూర్ణా
శ్రౌతీ యథా॥ కూర్మవచ్ఛేషవద్గోత్రగిరివద్దిఙ్మహేభవత్ ।భు
జే ప్రతాపరుద్రస్య ధురీణే భాతి మేదినీ॥ ౩॥ వాక్యగా పూర్ణా ఆ
ర్థీ యథా ॥ తైస్తైర్మహీపాలనసంవిధానైస్తైస్తైః ప్రజారంజ

సమాసో విభక్త్యలోపశ్చ పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వం చేతి వార్త్తికాదితి
శేషః॥ ౨ ॥ కూర్మవదితి ॥ తత్ర తస్యేవేతి సప్తమీసమర్థాదివార్థే వతి
ప్రత్యయః- అత ఏవేయం తద్ధితగా శ్రౌతీ - ధురం వహతీతి ధురీణే ధురంధ
రే- ఖః సర్వధురాదిత్యత్ర ఖ ఇతి యోగవిభాగాత్ ఖప్రత్యయః - గాంభీర్య
గరిమా తస్య సత్యం గంగాభుజంగవదితి తస్యేవేతి వతేరుదాహరణం ॥ ౩ ॥
తైస్తైరితి ॥ మహీపాలనసంవిధానైర్వాపీకూపతటాకాదినిర్మాణైరిత్య
ర్థః- ప్రజారంజనవైభవైః చోరాదినివారణపూర్వకైః పాలనవిశేషైరి

త్యర్థః- అత్ర దాశరథేస్సమానఇతి వ్యాసేన సమానశబ్దోపాదానాదార్థీ యముపమావాక్యగతాచ॥ ౪ ॥ తాదృగితి॥ హరిదీశ్వరేణదిక్పతినాసదృశో హరిదీశ్వరసంకాశఇతినిత్యసమాసః - స్యురుత్తరపదేత్వమీ।నిభసంకాశనీకాశప్రతీకాశోపమాదయఇత్యమరకోశే నిభాదిశబ్దానాముత్తరపదనియమాత్ - అతఏవసమాసగతేయమార్థీ ॥ ౫॥ హేమాచలవదితి॥ జ్యోత్స్నాత్వ్యాదౌ మేర్వాదితుల్యంభాతీత్యర్థః - అత్ర తేనతుల్యమితివిహితస్య

నవైభవైశ్చ । విరాజతేసంప్రతికాకతీయలక్ష్మీపతిర్దాశరథేస్సమానః॥ ౪ ॥ సమాసగాపూర్ణాఆర్థీయథా॥తాదృక్పాలనసామర్థ్యసంపదా కాకతీశ్వరః। హరిదీశ్వరసంకాశశ్శాస్తిమధ్యమవిష్టపం॥౫॥తద్ధితగాపూర్ణాఆర్థీయథా॥ హేమాచలవదౌన్నత్యే గాంభీర్యేక్షీరసింధువత్ । ప్రతాపే భానువద్భాతివీరరుద్రనరేశ్వరః॥ ఏషూదాహరణేషుఉపమేయోపమానసాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానిచత్వారినిబద్ధానీతిపూర్ణత్వం॥ ౬॥ అథలుప్తోపమాయాఉదాహరణాని॥ అనుక్తధర్మావాక్యగాశ్రౌతీలుప్తాయథా॥ యథారుచాంస్వామినిచక్రవాక్యోయథాచనీహారరుచౌచకోర్యః।యథాప్రసూనస్తబకేభృమర్యస్తథాప్రజాఃకాకతివీరరుద్రే॥ ౭ ॥ అనుక్తధర్మాసమాసగాశ్రౌతీలుప్తాయథా ॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్యపాదపీఠమనారతం। ఆరాధయంతిభూపాలాఃప్రణతాదేవతామివ॥ ౮॥ అనుక్తధర్మావాక్యగాఆర్థీలుప్తాయథా॥ కా

వతేఃప్రయోగాదార్థీయంతద్ధితగతా ॥ ఏషూదాహరణేషూపమానాదిచతురంగనిబంధనాత్పూర్ణత్వమిత్యాహ- ఏష్వితి॥ ౬ ॥ అథలుప్తోదాహరణేషు ప్రథమంధర్మానుపాదానేపంచోదాహరణాని క్రమేణాహ-యథేత్యాది ॥ రుచాంస్వామినిసూర్యే - వీరరుద్రేవర్తంతఇతి శేషః - అత్ర ప్రతాపాహ్లాదసారస్యానాంధర్మాణామనుపాదానం॥ ౭ ॥ ప్రతాపేతి ॥ అత్రపాదపీఠదేవతయోస్సమానోధర్మస్సంపత్ప్రదత్వమనుక్తం - అనుక్తధర్మాఽతద్ధితశ్రౌతీలుప్తానాస్తీత్యుక్తం ॥ ౮ ॥ కాకతీతి ॥ దంభోళినిర్ఘో

ష్టైరశః ధ్వనిభిస్తుల్యం తద్వద్ఘోషణమితిగమ్యతే ॥ ౯ ॥ శశ్వదితి ॥ వస్వోకసారాసదృశీమలకాసమానాం- వైభవ ఇతినోక్తం॥ ౧౦ ॥ ప్రతాపరుద్రేతి ॥ కందర్పకల్పంకందర్పసదృశం - రూపసంపదేతి శేషః - ఈషదసమాప్తౌకల్పప్ప్రత్యయః - ఇయమేకలోపేలుప్తాపంచవిధా॥ ౧౧॥ అథద్విలోపేలుప్తాంక్రమేణోదాహరతి ॥ దుగ్ధార్ణవీయతీత్యాదినా ॥ అత్రోపమానాదాచారఇతిక్యచ్ప్రత్యయః - క్యచిచేతీకారః- ధావళ్యమత్రసాధర్మ్యంగమ్యతే - అంభోధిః దుగ్ధార్ణవానివాచరతీత్యత్ర వాక్యేప్ర

కటితమ్మోపతేజైత్రప్రస్థానపటహధ్వనిం । తుల్యందంభోళినిర్ఘో
షైశ్శృణ్వంత్యరిమహీభృతః॥ ౯ ॥ అనుక్తధర్మాసమాసగా
ఆర్థీలుప్తాయథా॥ శశ్వత్పురీమేకశిలాభిధానాంవస్వోకసా
రాసదృశీమవేత్య । నమంతిభూపాభువికాకతీయరాజ్యప్ర
తిష్ఠాంబహుమన్యమానాః॥ ౧౦ ॥ అనుక్తధర్మాతద్ధితగాఆర్థీలు
ప్తాయథా॥ప్రతాపరుద్రనృపతేర్జగన్మహితతేజసః। కందర్ప
కల్పమాకారంపశ్యంత్యంధ్రపురంధ్రయః॥ ఏషూదాహరణే
షుధర్మస్యానుపాదానం॥ ౧౧ ॥ అనుక్తధర్మేవాదిఃకర్మక్య
చాలుప్తాయథా॥దుగ్ధార్ణవీయత్యంభోధిః కైలాసీయతిభూధ
రాః। ప్రతాపరుద్రదేవస్యయశోవైశద్యవైభవం॥ ౧౨॥అ
నుక్తధర్మేవాదిరాధారక్యచాలుప్తాయథా॥ క్రీడాద్రీయతి
గోత్రశైలశిఖరేష్వాస్థానసద్మీయతిద్వీపేష్వబ్ధిషుదీర్ఘికీయతి
హరిత్స్వేకాంతగేహీయతి। ఉద్యానీయతిసీమపర్వతతటారణ్యే

క్రాంతంకర్మద్వయం - తతోపమానకర్మణోంతర్భూతత్వాత్తదపేక్షయాసావకర్మకో ధాతుః- తదుక్తం - ధాతోరర్థాంతరేవృత్తేర్ధాత్వర్థేనోపసంగ్రహాత్ । ప్రసిద్ధేరవివక్షాతః కర్మణో కర్మికాక్రియేతి - కర్మాంతరాపేక్షయాతుసకర్మకఏవ-యథాహభగవాన్భాష్యకారః- ద్వేహ్యత్రకర్మణీ - ఉపమానకర్మోపమేయకర్మచేతి - ఉపమానకర్మాంతర్భూతముపమేయేనకర్మణాసకర్మకోభవతీతి-ఏవమన్యత్రాపిద్రష్టవ్యం॥ ౧౨ ॥ క్రీడాద్రీయతీతి ॥ ఆస్థానసద్మసభామండపః - దీర్ఘికాః క్రీడాస

రాంసి - సీమపర్వతోలోకాలోకః - సుపర్వాచలో మేరుః- క్రీడాపర్వతాదిష్వివ కులపర్వతశిఖరాదిష్వాచరతీత్యత్ర సుఖసాధనత్వం సాధర్మ్యంగమ్యతే - అధికరణాచ్చేతివచనాత్ క్యచ్ ప్రత్యయః - క్రీడాద్రీయతీత్యత్రఅకృత్సార్వధాతుకయోరితిదీర్ఘః - అన్యత్రయథాయోగం టిలోపే క్యచిచేతీకారః॥ ౧౩ ॥ పశ్యంతీతి॥ ఆత్మజంపుత్రమివదృష్ట్వా ఆత్మజదర్శం- ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం- ఉపమానేకర్మణిచేతిణముల్ప్రత్యయే కషాదిత్వాత్సర్వత్రపశ్యంతీత్యనుప్రయోగః- అత్రాత్మజసఖ్యాదీనామింమమందాకినీముఖ్యానాం చోపమానోపమేయభావే నైర్మల్యమే

> శ్యేసుపర్వాచలే ప్రాసాదీయతివీరరుద్రనృపతెస్స్ఫారఃప్రతాపోదయః॥ ౧౩ ॥ అనుక్తధర్మేవాదిఃకర్మణములాలుప్తాయథా ॥ పశ్యంత్యాత్మజదర్శమింమమరసోౖతస్వినీంసత్సఖీదర్శంక్షీరపయోనిధింప్రియసుహృద్దర్శంగిరింరాజతం। లీలాదర్పణదర్శమన్యదమలం తారాదిహారావలీదర్శంఖేలతివీరరుద్రనృపతేఃకీర్తిర్జగద్వ్యాపినీ॥ ౧౪ ॥అనుక్తధర్మేవాదిఃకర్తృణములాలుప్తాయథా ॥ నృపేషుశిక్షావిధిదండచారంకాంతాసుపుష్పాయుధధన్వచారం। ప్రజాసుచాలంబనయష్టిచారంచరత్యయంరుద్రనరేంద్రఖడ్గః ॥ ౧౫ ॥ అనుక్తధర్మేవాదిఃక్విపాలుప్తాయథా ॥ సుధాప్రవాహతి సతామసతాం కాలకూ

వసాధర్మ్యమూలమితిగమ్యతే॥ ౧౪ ॥ నృపేష్వితి॥ శిక్షావిధేర్దండఃశిక్షావిధదండఇతితాదర్థ్యే అశ్వఘాసాదివత్ షష్ఠీసమాసః - సఇవచరిత్వాతచ్చారమితి ఉపమానేకర్మణిచేతిచకారాత్కర్తరిణముల్ - కషాదిత్వాచ్చరతేరనుప్రయోగః - అత్రభీషణోద్దీపనవిశ్రామభూమిత్వానాంక్రమేణసమానధర్మత్వమున్నేయం ॥ ౧౫॥ సుధేతి ॥ గుణజ్యోత్స్నావిజృంభితంకర్తృ - సుధాప్రవాహఇవాచరతి సుధాప్రవాహతి - తద్వచ్ఛ్లాఘ్యమిత్యర్థః - కాలకూటమివాచరతికాలకూటతి- తద్వదసహ్యమిత్యర్థః సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్వాచార ఇత్యేకఇత్యాచారేక్విప్ప్రత్యయః- అత్రాచారస్య సమానధర్మత్వం మన్యమానః కావ్యప్రకాశకారస్త

ద్వాచకస్య క్విపస్సర్వలోపాది వాదిలోపాచ్చ ద్విలోపః - క్యజాదౌతు ప్రత్యయశ్రవణాదేకలోపఏవేత్యాహ - విద్యానాథస్తు కర్తరిక్యజాదా వస్తుసామర్థ్యాంతరోద్భావనాశక్తాకథంచిదాచారస్యానర్థ్యం- కర్మణి క్యజాదౌతూపమానోపమేయగతో ధావళ్యాదిరేవ సమానధర్మో నాచా రమాత్రం తస్యాన్యధర్మత్వాదితి మన్యమానః క్యజాదావపి ద్విలోపఇ త్యాహ ఏషూదాహరణేషుద్వయోరనుపాదానమితి ॥ ఏతదేవవివినక్తి అంభోధీనిత్యాది ॥ ఇవశబ్దోంతర్గతఇతిగమ్యమానార్థ ఇత్యర్థః- ఎతద్వ్య ధోదాహరణమస్మదుద్ఘాటిత ధావళ్యాది సాధారణధర్మస్యాప్యుపలక్ష ణం- తస్యలుప్తత్వమితిఅప్రయుక్తత్వమిత్యర్థః - యదాహకైయటః- గ

> టతి । వీరరుద్రనరేంద్రస్యగుణజ్యోత్స్నావిజృంభితం ॥ ఇతి దశోదాహరణాని॥ఏషూదాహరణేషుద్వయోరనుపాదానం॥ అంభోధీన్మద్గార్ణవీయతీత్యత్ర కర్మక్యచి మద్ఘార్ణవానివక రోతీతి - గోత్రశిఖరేషుక్రీడాద్రీయతీత్యాధారక్యచిక్రీడా ద్రిష్వివవర్తతఇతి - చంద్రమాత్మజ దర్శంపశ్యంతీతికర్మణ ములిఆత్మజమివపశ్యంతీతి- శిక్షావిధిదండచారంచరతీతికర్తృ ణములి శిక్షావిధిదండఇవచరతీతి ఇవశబ్దోంతర్గతఇతితస్యలు ప్తత్వం ॥ ౧౬ ॥ అనుక్తధర్మిణా వాదిః కర్తృక్యచాలు ప్తాయథా ॥ జ్యోత్స్నాయంతిసుధీయంతి చందనీయంతిసర్వ

మ్యమానార్థస్యాప్రయోగఏవలోపఇతి - క్విబంతోదాహరణంతు సర్వ సంప్రతిపన్నత్వాన్నవివృతమితిద్రష్టవ్యం॥ ౧౬ ॥ క్వచిత్త్రిలోపెలుప్తా మాహ అనుక్తేతి॥ ధర్మస్సమానధర్మోస్యాస్తీతిధర్మీఉపమేయం - తచ్చే వాదిశ్చానుక్తాయత్రాసావనుక్తధర్మీణావాదిః - అనుక్తోపమేయే వాదిరి త్యర్థః- ధర్మలోపస్తుప్రసిద్ధః - కర్తృక్యచేతి - యత్ర క్యచ్ప్రత్యయే ప్ర కృతిభూతస్యోపమానస్యకర్మణః కర్త్రైవోపమేయంతెనేత్యర్థో ద్రష్టవ్యః- కేవలకర్తృక్యచ్ప్రత్యయస్యైవాభావాత్ ॥ తేనలుప్తాముదాహరతిజ్యో త్స్నాయంతీతి ॥ జ్యోత్స్నామి వాత్మానమాచరంతీత్యత్ర ఆత్మనఉపమె యస్యైవాదే స్సాధర్మ్యస్య నైర్మల్యాదేశ్చానుపాదానాత్త్రిలోపెలు

త్రైయమితిభావః- ఆచారసాధర్మ్యవాదినాంతుద్విలోపఏవ- తదుక్తంకావ్యప్రకాశే- క్యచీవాద్యుపమేయాఽవితి - నచకీర్తిమహార్మ్యయఇత్యుపమేయోపాదానం- ఉపమానాపేక్షయాభిన్నవిభక్తికత్వాత్ - నచైతదనుసారేణజ్యోత్స్నాయంతీత్యత్ర జ్యోత్స్నాఇవాచరంతీతిసమానవిభక్తికత్వకల్పనముపపద్యతే- కర్తృక్యచ్ప్రత్యయస్యానుశాసనవిరుద్ధత్వాత్ - శుభ్రా ఇతి సమానధర్మోపాదానం-తస్యాకర్తృభూతకీర్తివిశేషణత్వేనతత్రైవోపక్షీణత్వాదిత్యలమతిప్రసంగేన॥ ౧౭॥ పునరపిధర్మేవాదిలోపేలుప్తామాహ శేషాయతఇతి॥ శేషఇవాచరతీతి శేషాయతె-కర్తుః క్యఙ్సలోపశ్చేతిక్యఙ్ప్రత్యయేఙిత్వాదాత్మనేపదం- అత్రోపమానకర్తురంతర్భూతత్వాదుపమేయకర్త్రాసకర్తృకత్వమితిభాష్యకారః - అత్ర

తః । ప్రతాపరుద్రనృపతెశ్శుభ్రాః కీర్తిమహార్మ్యయః॥ అ
త్రకీర్తీనాంస్వరూపముపమేయం॥ ౧౭॥అనుక్తధర్మేవాదిః క
ర్తృక్యఙాలుప్తాయథా ॥ శేషాయతేమహీంవోఢుంకల్పశా
ఖాయతేర్థినాం । ప్రతాపరుద్ర దోర్దండః కాలదండాయతే
ద్విషాం ॥ ౧౮ ॥ అనుక్తోపమానావాక్యగాలుప్తాయథా ॥ వ
దాన్యోనాన్యోస్తిత్రిజగతిసమో రుద్రనృపతెర్గుణశ్రేణీశ్లా

మహీవహనలక్షణస్యసాధర్మ్యస్యోపాదానాత్కల్పశాఖాయతఇత్యాదికమేవోదాహరణం - శేషాయతఇత్యేతదేకలోపస్యేతివివేకః- అతఏవాస్యప్రకరణాదుత్కర్షః - అతఏవం కర్తృణములిక్వోపిచ సమానధర్మస్యోపాదానానుపాదానాభ్యాంద్వైవిధ్యంద్రష్టవ్యం॥ పురుషవ్యాఘ్రఇత్యత్రసామాన్యాప్రయోగఏవసామానాధికరణ్యాత్సమాసస్సంభవతి-తదుక్తంహరిణా - వ్యాఘ్రశబ్దోయదాశౌర్యాత్పురుషేవతిష్ఠతే । తదాధికరణాభేదాత్సమాసస్యాస్తిసంభవః । శూరశబ్దప్రయోగేతు వ్యాఘ్రశబ్దోమృగేస్థితః । భిన్నేధికరణేవృత్తేస్తత్రనైవాస్తిసంభవఇతి - అతోత్రధర్మలోపాదివాదేరభావాచ్చానుక్తధర్మేవాదిస్సమాసగాలుప్తేత్యేషభేదోత్ర త్యపుస్తకేష్వభావాదున్నేయః ॥ ౧౮ ॥ ఉపమానానుక్తౌ వాక్య సమాస గతత్వే నోదాహరణ ద్వయం క్రమేణాహ వదా

నృ ఇతి ॥ గతమేతత్ ॥ రుద్ర నృపతే స్సమో వదాన్య ఇత్యుప మేయ వాచకసమాన ధర్మాణాం ప్రయోగః - ఉపమానంతునోక్తం ॥ ౧౯॥ వీరరుద్రసమ ఇతి సమాసేనోపమేయవాచకయోః ప్రయోగః - రంజనాద్రాజేతిసాధర్మ్యకథనం॥ ౨౦॥ పూర్వవద్ధర్మోపమానానుక్తావుదాహరణద్వయమాహ లోక ఇతి ॥ కీర్త్యాతుల్యంమధురంవస్తుకిమపి నాస్తీత్యర్థః- అతఏవసాధర్మ్యోపమానయోరనుపాదానం - యన్మాధుర్యవి

ఘాపిహితహరిదీశానయశసః । సమం తాభ్యాం మృష్టై ర్ద్విరద మదగంధై స్సురభయః క్రియంతే యద్విద్విట్పట్టణమణి గృహ ప్రాంగణభువః ॥ ౧౯ ॥ అనుక్తోపమానా సమాసగాలుప్తా యథా ॥ వీరరుద్రసమో రాజా నాస్తినాస్త్యేవ భూతలే । యస్యధర్మానుబంధేనకలిఃకృతయుగీకృతః॥ ౨౦ ॥ అనుక్తధర్మోపమానా వాక్యగాలుప్తా యథా ॥ లోకేకాకతి వీరరుద్ర నృపతే రుద్దామ భూమ శ్రియః కీర్త్యా కార్తిక కౌముదీధవళయాతుల్యంనకించిత్క్వచిత్ । యన్మాధుర్య విజృంభిత క్షత విషాం గ్రీవాం విలోక్యాధునా కంఠాలింగనమీశితుర్వితను తే నీరంధ్రమద్రేస్సుతా॥ ౨౧ ॥ అనుక్తధర్మోపమానాసమాసగాలుప్తాయథా॥ ప్రతాపశ్రీతుల్యంక్వచిదపినభూతంనచభవన్నభావి త్రైలోక్యేకిమపిజయినఃకాకతిపిభోః । యథాలోకాలోకక్షితిధరతటేష్వర్కదృషదఃప్రకాశం తేనక్తందివముదితరోచిఃపరిచయాః॥ పూర్వోదాహరణద్వయే వదాన్యో

జృంభితైఃయస్యాః కీర్తేర్మాధుర్యాతిశయైరిత్యనేన సాధర్మ్యోపాదానమితినశంకనీయం-తస్యవాక్యాంతరగతత్వాత్ - కింతుమాధుర్యమేవ సాధర్మ్యంవివక్షితం-నకౌముదీధవళత్వాదికమిత్యనేనసూచ్యతే॥ ౨౧॥ ప్రతాపేతి ॥ లోకాలోకక్షితిధరతటేషు పాశ్చాత్యేష్వపీతిభావః-అర్కదృషదస్సూర్యకాంతాః - దేశతఃకాలతశ్చపరిచ్ఛేదాతీతత్వాత్ప్రతాపశ్రీతుల్యంనాస్తీత్యత్రోపమేయవాచకయోరేవోపాదానం ॥ ఏషూదాహరణేష్వాద్యయోరేకలోప మంత్యయోశ్చ ద్విలోపంవివినక్తి

పూర్వేతి ॥ అతోఽదాహరణచతుష్టయేప్రతీపాలంకారసాంకర్యంవార యతి ఏష్వితి ॥ ఆక్షేపఉపమానస్యకైమర్థ్యేనకథ్యతే। యద్వోపమే యభావస్స్యాత్తత్ప్రతీపముదాహృతమితిలక్షణానుసారేణ ద్వివిధస్యా పిప్రతీపస్యేహానుప్రవేశాభావాన్నతత్సాంకర్య శంకాకళంకా వకాశ ఇతిభావః॥౨౨॥అసతామితి॥ ఉష్ణభానురివఉష్ణముష్ణభానూష్ణమిత్యత్ర వాచకమాత్రలోపాదేకలోపేలుప్తాసమాసగా - సర్వస్యాపిశబ్దస్య శబ్దాంతరసంబంధేన విశేషవాచిత్వా దుష్టాదిశబ్దానాం తథాత్వేనసా మాన్యవచనత్వాభావేపిభాష్యోక్తరీత్యాసమాసాత్పూర్వం సామాన్య

నాన్యోస్తీతి రాజేతి శబ్దాభ్యాం వితరణశీలత్వ ప్రజారంజక త్వసాధర్మ్యముక్తం - అనంతరోదాహరణద్వయే ధర్మస్యా ప్యనుపాదానమితిభేదః ॥ ఏషుచతుర్ష్వుదాహరణేషు నప్ర తీపాలంకారశంకా - ఉపమానస్యాక్షేపాభావాత్ - ఉప మేయస్యాధిక్యావివక్షణాచ్చ-యత్రోపమేయస్యాధిక్యవివ క్షయాఉపమానత్వముచ్యతేతత్రైవప్రతీపాలంకారః॥౨౨॥ అనుక్తేవాదిఃసమాసగాలుప్తాయథా ॥ అసతాముష్ణభానూ ష్ణంసతాంశీతాంశుశీతళం। ప్రతాపరుద్ర దేవస్య చరితంవి శ్వమంగళం॥ ౨౩॥ అనుక్తధర్మేవాద్యుపమానాసమాసగా లుప్తాయథా ॥ కాకతీంద్రోఽరణేభాతిభీమసేనపరాక్రమః । కింత్వదుశ్శాసనాస్సర్వేయస్యప్రత్యర్థిపార్థివాః॥అత్రభీమ సేనస్య పగాక్రమఇవ పరాక్రమోయస్య సభీమసేనప

వచనత్వేన ఉపమానానిసామాన్యవచనైరితిసమాసః॥ ౨౩ ॥ సమాసే త్రిలోపముదాహరతి కాకతీంద్ర ఇతి॥ భీమసేనపరాక్రమఇవదుస్సహః పరాక్రమోయస్యాసౌభీమసేనపరాక్రమః॥అత్రవిశేషమాహ కింత్వి తి ॥ దుశ్శాసనోదుర్యోధనానుజః తత్సహితాభీమసేనప్రత్యర్థినః-వీరరు ద్రవైరిణస్తుతద్రహితాఇతి ప్రాతీతికోర్థః - దుష్కరంశాసనంస్వవి షయంయేషాం తేదుశ్శాసనాః దుస్సాధాః తేనభవంతీత్యదుశ్శాసనాః - సర్వేపిసుసాధాఇత్యర్థః॥త్రిలోపందర్శయతి అత్రేతి ॥ ధర్మేవాద్యుప

మానలుప్తేతి - ధర్మేవాద్యోర్గమ్యమానార్థత్వాల్లుప్తత్వం - ఉపమానస్యతువార్త్తికాదితిభావః- తథాహి - సప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్యబహువ్రీహిరుత్తరపదలోపశ్చేతి వార్త్తికం - అస్యార్థః - సప్తమ్యంతంతావదాస్తాం - ఉపమానంపూర్వపదంయస్యసమాసస్యతస్యశబ్దాంతరేణబహువ్రీహిః- పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరపదస్యచలోపఇతి- ఏతేనేదంఫలితం - అతోపమానశబ్దేనముఖోపమానభూతస్యభీమసేనపరాక్రమస్యాశ్రయోభీమసేనోలక్ష్యతే-తత్పూర్వపదస్యభీమసేనపరాక్రమ ఇత్యస్యసమాసస్యోపమేయవాచినా పరాక్రమశబ్దేనబహువ్రీహిః- భీమసేనపరాక్రమఇవమస్సహఃపరాక్రమోయస్యేతి-తతఃపూర్వసమాసావయవస్యోత్తర పదస్యముఖోపమానపరాక్రమశబ్దస్యలోపఇతి- తేనధర్మేవాద్యుపమానానాంలోపాత్త్రిలోపవతీసమాస

రాక్రమఇతిధర్మేవాద్యుపమానలుప్తా ॥ ఇతిలుప్తోపమా
దర్శితాః ॥ ౨౪ ॥ అథసాధారణ ధర్మోపాదానేద్వైవి
ధ్యం - ధర్మస్యసకృదుపమానోపమేయగతత్వేననిర్దేశః
ఉభయగతత్వేనపృథగుపాదానంచ। పృథగుపాదానంచ

గా॥అత్రాయంసంగ్రహః॥ శ్లో॥ సమాసగేవాదిలోపేస్యాదేకావృత్తివాక్యగే। ద్వేలోపఉపమానస్యవాక్యతద్ధితవృత్తిగాః౧. ధర్మానుక్తావపంచచైకలోపేష్టామిళితాభిదాః। కర్మాధారక్యచాకర్మకర్త్రోర్ణములాక్విపా౨. క్యజాకర్త్రుపమితవృత్త్యైచేవాదిధర్మయోః। అనుక్తౌసప్తధర్మోపమానలోపేసమాసగా౩. వాక్యగాచద్విధేత్యేవంద్విలోపేనవకీర్తితాః। క్యచోపమానాన్యలోపేస్యాదేకాన్యాసమాసగా౪. ఉపమేయాన్యలోపేద్వేస్యాతామేవంత్రిలోపగె। లుప్తాభేదామిళిత్వాస్యురేవమేకోనవింశతిః౫. పూర్ణాభిస్సహషడ్భిస్తుభేదాస్స్యుఃపంచవింశతిః ద్వేశౌత్రిత్వా ధర్మలోపేన్యాఅర్థ్యాస్సప్తదశస్మృతాః౬. కుత్రచిత్కృత్తృణములితథాచాక్విపిక్యజి।ఏకలోపేవిలుప్తాస్స్యాద్ధర్మోపాదానసంభవాదితి౭. ॥౨౪ ॥ సమానధర్మోపాదానేసర్వథైవసాధారణంవిశేషమాహ అథేతి॥ద్వితీయంద్వైధావిభజతిపృథగితి॥తత్రాద్యంలక్షయతి ఏ

కస్యేతి॥ద్వితీయంలక్షయతి ద్వయోరితి॥ద్వయోః-సదృశయోరితి శేషః తేనధర్మ్యా పేక్షౌవస్తుప్రతివస్తుభావః- ధర్మ్యపేక్షుస్తుబింబప్రతిబింబభావఇతిఫలితం॥ నృపాఇతి॥అత్రసమానధర్మస్యసకృన్నిర్దేశంయోజయతి అత్రేతి॥ ౨౫ ॥ద్విధానిర్దేశ ఇతిఉపమానగతత్వేనోపమేయగతత్వేనచేతిభావః॥ వంశఇతి॥పరిష్కృతఇత్యత్ర-సంపరిభ్యాంకరోతౌభూషణఇతి

వస్తుప్రతివస్తుభావేనబింబప్రతిబింబభావేన చద్వివిధం।ఏకస్యార్థస్యశబ్దద్వయేనాభిధానం వస్తుప్రతివస్తుభావః-ద్వయోరర్థయోర్ద్విరుపాదానం బింబప్రతిబింబభావః॥ సకృన్నిర్దేశోయథా॥ నృపాఃప్రణతమూర్ధానఃసేవంతే కాకతీశ్వరం। అసాధూనాంవినేతారంగురుంశిష్యాఇవాభితః॥ అత్రనరేశ్వరాణాంశిష్యాణాంచప్రణతమూర్ధానఇతిసకృదేవసాధర్మ్యముక్తం- తథా అసాధూనాంవినేతారమితి రాజ్ఞోగురోశ్చతుల్యధర్మత్వంసకృదేవోక్తం॥౨౫॥వస్తుప్రతివస్తుభావేనద్విధానిర్దేశోయథా॥ వంశోయంకాకతీయానాం వీరరుద్రేణభూషితః। అన్వవాయఃకకుత్స్థానాంరామేణైవ పరిష్కృతః॥ అత్రభూషితపరిష్కృతశబ్దాభ్యామేకార్థప్రతీతేర్వస్తుప్రతివస్తుభావః॥ ౨౬॥బింబప్రతిబింబభావోయథా॥ స్ఫురచ్ఛ్వేతాతపత్రశ్రీఃకాకతీయనరేశ్వరః। హాటకాద్రిరివాభాతిశృంగసంగీందుమండలః॥ అత్ర శ్వేతాతపత్రచంద్రమండలయోస్సాదృశ్యేన కాకతీంద్రసువర్ణాచలయోస్సాదృశ్యమితిబింబప్రతిబింబభావః(వస్తుతోభిన్నయోరప్యుపమానోపమేయధర్మయోః పరస్పరసాదృశ్యాదభిన్నయోఃపృథ

గుపాదానం బింబప్రతిబింబభావః)॥౨౭॥

సుడాగమేసత్వం-అత్రసంబంధిభేదేనభూషిత పరిష్కృతశబ్దాభ్యాంసమానధర్మకథనాద్వస్తుప్రతివస్తుభావః॥౨౬ ॥ స్ఫురదితి॥అత్ర శ్వేతాతపత్రస్యేందుమండలంప్రతిబింబతయానిర్దిశ్యతే॥కాకతీంద్రసువర్ణాచలయోస్స్వరూపతస్సాదృశ్యాభావాద్విశేషణసాదృశ్యనిబంధనంవిశేష్యసాదృశ్యమితివక్తవ్యం॥సఏవబింబప్రతిబింబభావఇత్యాహ అత్రేతి॥౨౭

ప్రకారాంతరేణవిభాగమాహ అపరమితి॥ సమస్తానివస్తూన్యవయవ్యవయవాశ్చవిషయాయస్యాస్సమస్తవస్తువిషయా- అవయవావయవినోరెకదెశెవర్తతఇత్యేకదేశవర్తినీ॥ఆద్యాముదాహరతి విభాతీతి॥మరుత్వానింద్రః-తసౌమత్వర్థఇతిభసంజ్ఞాయాంపదకార్యంనభవతి-ఝయఇతిమతోర్వత్వం- ఇయమనేకేవోపమెతికెచిత్ - ఇవశబ్దాంతరప్రయోగెపానరుక్త్యాపత్తెరెకెనైవాలమితివిద్యాధరః॥ ౧౮॥ ద్వితీయాముదాహరతి

గుపాదానం బింబప్రతిబింబభావఇత్యాలంకారికసమయః॥)

౨౭ ॥ అపరమపిద్వైవిధ్యమస్యా లంకారస్య సమస్తవస్తు విషయా ఏకదేశవర్తినీచేతి ॥ యథాక్రమం ద్వయోరుదాహరణం ॥ విభాతిభూర్ద్యౌరివకాకతీం ప్రపురీవిరాజత్యమరావతీవ । పౌరాః ప్రథంతే త్రిదశాఇవర్ధింథత్తెమరుత్వానివవీరరుద్రః ॥ ఏషాసమస్తవస్తువిషయా ॥ ౧౮ ॥ ఏకదేశవర్తినీయథా ॥ ద్విపైశ్చరద్భిర్ధరణీధరైర్వాతురంగమత్రేణిభిరూర్మిభిర్వా। నానాయుధైర్వాప్యశజలగ్రహైర్వాబలంత్రిలింగాధిపతేర్దురాపం॥ అత్రత్రిలింగాధిపతేర్బలంసముద్రఇవేత్యర్థాత్ ప్రతీతేరేకదేశవర్తిత్వం॥ ౧౯॥మాలారూపేణాప్యయమలంకారోదృశ్యతే॥యథా॥ కుందతికుముదతిహంసతిహారతిహరతితుపాకరతి। కైలాసతిచయశశ్శ్రీవైశద్యంవీరరుద్రస్య॥అత్రైకస్యోప మేయస్యానేకోపమానదర్శనాన్మాలాత్వం॥ఉపమాయాం భేదాభేదసాధారణస్య సాధర్మ్యస్య

ద్విపైరుతి ॥ ధరణీధరైశ్శైనాకాదిభిఃసర్వత్రవాశబ్దఇవార్థే-వాస్యాద్వికల్పోపమయోరెవార్థేపిసముచ్చయఇతివిశ్వః-త్రిలింగాధిపతేరంధ్రదెశాధీశ్వరస్య-నాటకెవ్యుత్పత్తిరుక్తా॥ ౧౯॥ఏకస్యైవోపమెయస్యబహూపమానోపాదానెమాలోపమా తాముదాహరతి కుందతీతి॥ సర్వత్రాచారెక్విప్ప్రత్యయః॥సాధర్మ్యంత్రివిధం భెదప్రధానమభెదప్రధానంభెదాభెదప్రధానంచేతి-తత్రాద్యంవ్యతిరేకాదౌద్వితీయంరూపకాదౌతృతీయమత్రేత్యాహ ఉపమాయామితి॥ యదాహభగవాన్భాష్యకారః॥

యత్రకించిత్సామాన్యం కశ్చిచ్చ విశేషస్తత్రోపమానోపమేయభావ ఇ
తి॥ ఫణితిరివ మతిర్మతిరివ చేష్టా చేష్టేవ కీర్తిరిత్యాదిరశనోపమాదికమన్య
తో౽వ్రష్టవ్యమిత్యాహ ఏవమితి॥ ౩౦॥ భేదాభేదసాధారణసాధర్మ్యమూ
లేషూపమానంతరం ప్రతీయమానవస్తుకయోరేకవాక్యాశ్రయమనన్వ
యం లక్షయతి ఏకస్యేతి ॥ ఏకస్యైవోపమానోపమేయభావాదనన్వయాద
న్వర్థేయం సంజ్ఞా॥ వాచ్యాభిప్రాయేణోపమేయస్యైవ ద్వితీయసదృశని
వృత్తిలక్షణవ్యంగ్యాభిప్రాయేణోపమానత్వమన్వేతీత్యభిప్రాయేణ
వ్యాచష్టే యత్ర ద్వితీయేతి॥ ఉదాహరతి సంత్వితి॥ ఉపమానభావాన

ప్రయోజకత్వం- ఏవం భేదాంతరం యథాసంభవముదాహా

అనన్వయాలంకారః.

ర్యం॥ ౩౦॥ ఏకస్యైవోపమానోపమేయత్వే౽నన్వయో మతః॥
యత్ర ద్వితీయసబ్రహ్మచారినివృత్త్యర్థమేకస్యైవోపమా
నోపమేయభావో నిబధ్యతే అసావనన్వయాలంకారః ॥ య
థా॥ సంతు లోకే సువర్ణాద్రిరత్నాకరసుధాకరాః। తథాపి వీ
రరుద్రో౽యం వీరరుద్ర ఇవ స్వయం ॥ ౩౧॥ పర్యాయేణ ద్వ

ఉపమేయోపమాలంకారః.

యోస్తస్మిన్నుపమేయోపమా మతా॥ తస్మిన్నిత్యుపమానోప
మేయత్వపరామర్శః॥ యథా ॥ ధర్మో౽ర్థ ఇవ పూర్ణశ్రీరర్థో ధ

ర్మ ఇవ త్వయి। పరస్పరసహాయేన ప్రవృద్ధౌ మహితౌ క్షితౌ॥

హైర్భావః॥ ౩౧॥ అనన్వయవైలక్షణ్యేన వాక్యభేదాశ్రయ
ముపమేయోపమాలంకారం లక్షయతి పర్యాయేణేతి॥ పర్యాయో యౌగ
పద్యాభావః- ద్వయోరుపమానోపమేయయోః ॥ తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతా
నన్వయపరామర్శం వారయతి తస్మిన్నితి॥ ద్వయోరుపమానోపమేయ
భావవినిమయే సత్యుపమేయోపమాలంకార ఇత్యర్థః- ఉపమేయేనోపమా
ఉపమేయోపమేత్యన్వర్థత్వం॥ ధర్మ ఇతి॥ అత్ర వాక్యభేదేన ద్వయో రే
వోపమానోపమేయభావాత్తృతీయసబ్రహ్మచారినివృత్తిలక్షణం వస్తు
ప్రతీయతే- అత్ర పూర్ణశ్రీరితి ధర్మస్య సాధారణ్యం స చ వస్తుప్రతివస్తుని
ర్దేశేనాపి స్పృశ్యతే॥ సచ్ఛాయాంభోజవదనాస్సచ్ఛాయవదనాంబుజాః॥

వాప్యోంగనా ఇవాభాంతి యత్ర వాప్య ఇవాంగనా ఇతి॥ ౩౨॥ భేదాభేద
ప్రధానేషు పరిశేషాత్స్మరణం లక్షయతి సదృశేతి॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి॥
అన్యశబ్దార్థమాహ సదృశవస్త్వంతరేతి॥ సదృశాదృష్టచింతాద్యాః స్మృ
తిబీజస్య బోధకా ఇతి న్యాయేన సదృశానుభవాత్ పూర్వానుభవజనితసం
స్కారోద్బోధే సతి సదృశవస్త్వంతరస్మృతిః స్మరణాలంకార ఇత్యర్థః సా
దృశ్యవ్యతిరిక్తనిమిత్తత్వేన గ్రామానుగోదం మృగయా నిమిత్త ఇత్యాదౌ
నాయమలంకారః - న చేదమనుమానం అవినాభావాభావాత్ ॥ ఉదాహ

స్మ ఇవ స్థితః। కామస్త్వావివతౌ కామ ఇవ రుద్రనరేశ్వరే॥ ౩౨॥

స్మరణాలంకారః

సదృశానుభవాదన్యస్మృతిః స్మరణముచ్యతే॥ యత్ర సదృశ
స్యపదార్థస్యానుభవేన సదృశవస్త్వంతరపరామర్శో జాయ
తే తత్ర స్మరణాలంకారః॥ యథా॥ రాజ్ఞా ప్రతాపరుద్రేణ పా
లితేయం వసుంధరా। హరిశ్చంద్రనలాదీనాం ప్రాచాం స్మర
తి భూభుజాం॥ అత్ర నలనహుషాదితుల్యపాలనప్రవీణతయా
ప్రతాపరుద్రం రక్షితారం ప్రాప్తవత్యా మేదిన్యాః పూర్వ
రాజస్మరణం॥ ౩౩॥ భేదాభేదసాధారణసాధర్మ్యనిబంధనా
లంకారాః ప్రదర్శితాః - సంప్రత్యారోపగర్భాలంకారప్రస్తా

రూపకాలంకారః.

వః - తత్రాపి ప్రాధాన్యాత్ప్రథమం రూపకం నిరూప్యతే - ఆ
రోపవిషయస్య స్యాదతిరోహితరూపిణః। ఉపరంజకమారోప్య

రతి రాజ్ఞేతి॥ భూభుజామిత్యత్ర - అధిగర్థేత్యాదినా కర్మణి షష్ఠీ॥ ౩౩॥
అథ వృత్తానుకథనపురస్సరం ప్రఘటకసంగతిమాహ భేదాభేదేతి॥ ఆరోప
గర్భా - అభేదప్రధానా ఇత్యర్థః - తేషు రూపకస్య సంగతిమాహ తత్రాపీతి
అభేదప్రధానేష్విత్యర్థః - ప్రాధాన్యాదితి - ఆరోపమూలాలంకారబీజ
భూతత్వేనేతి భావః॥ తస్య లక్షణమాహ ఆరోపేతి॥ అన్యత్రాన్యధర్మా
రోప ఆరోపః - తద్విషయస్య ముఖాదేరతిరోహితరూపిణః అతిరస్కృతస్వ
రూపస్య - సర్వథానావిలాపితస్వరూపస్యేత్యర్థః ఆరోప్యమాణం చంద్రాదిరుప

రంజకంతాద్రూప్యప్రతీతిమాత్రజనకం - అత్రారోపస్యతావతైవచరితార్థత్వా న్నపునఃపరిణామవత్ప్రకృతోపయోగాంతమారోపవివక్షేతి భావః-యదేవంవిధంతద్రూపకం-ప్రకృతమప్రకృతేనరూపవత్ క్రియత ఇతిలక్ష్యనిరుక్తిః - తదుక్తం-తతోవిషయరూపేణరూపవాన్విషయోాయ

మాణంతద్రూపకంమతం॥ అత్రారోపవిషయస్యేత్యనేనఅధ్యవసాయగర్భస్యోత్ప్రేక్షాదే రనారోపమూలానాంచోపమాదీనాంవ్యావృత్తిః- అతిరోహితరూపిణఇత్యనేనసందేహభ్రాంతిమదపహ్నుతిప్రముఖానాంవ్యావృత్తిః - సందేహాలంకారేవిషయస్యసందిహ్యమానతయాతిరోధానం-భ్రాంతిమదలంకారేభ్రాంత్యావిషయతిరోధానం - అపహ్నుత్యలంకారేఅపహ్నవేనారోపవిషయతిరోధానం- ఉపరంజకమిత్యనేనపరిణామాలంకారవ్యావృత్తిః- పరిణామేఆరోప్యమాణస్యప్రకృతోపయోగిత్వేనాన్వయోనప్రకృతోపరంజకత్వేన-అతస్సాదృశ్యమూలేభ్యఃసర్వేభ్యోవిలక్షణంరూపకం॥ తస్యప్రథమంత్రైవిధ్యం - సావయవంనిరవయవంపరంపరితంచేతి- సావయవంద్వివిధం-సమస్తవస్తువిషయమేకదేశవివర్తిచేతి-నిరవయవంద్వివిధం-కేవలంమాలారూపంచేతి- పరంపరితస్యాపి శ్లిష్టనిబంధనత్వేనాశ్లిష్టనిబంధనత్వేనచ ద్వైవిధ్యం-తయోరపిప్రత్యేకం కేవలమాలారూపతయాచాతుర్విధ్యం-ఏవమష్టవిధోరూపకాలంకారః॥అథోదాహరణాని॥ యత్రావయవానామవయవినశ్చ సామస్త్యేన నిరూపణంనిబధ్యతేతత్సమస్తవస్తువిషయంరూపకం ॥ యథా ॥ యాత్రా

తః॥ఆరోపణేనక్రియతేతేనైతద్రూపకంమతమితి॥విశేషణకృత్యమాహ అత్రారోపవిషయస్యేత్యాదినా॥తస్యవిభాగమాహతస్యప్రథమమిత్యాదినా॥ సమస్తవస్తువిషయంలక్షయతియత్రేతి॥ ఆరోపవిషయవదారోప్యమాణానామపియత్రశబ్దేనోపాదానంతత్సమస్తవస్తువిషయమిత్యర్థః॥ఉదాహరతి యాత్రేతి॥ అత్రయాత్రాప్రావృషీత్యాదావవయవరూప

ణంయశఃకందళాఇత్యవయవిరూపణం- నను యశాంసికందళాఇవేత్యుప
మితసమాసః ప్రాప్నోతి యశాంస్యేవకందళాఇ తిరూపకసమాసో
పి- ఉభయోస్సాధక బాధకాభావాత్ సందేహసంకరఏవాయం తేన
రూపకమేవేతికథంనిశ్చీయతఇతిచేత్ - సత్యం-జగదానందాఇతిసామా
న్యప్రయోగసంభవాన్నోపమితసమాసః - కింతుమయూరవ్యంసకాది
త్వాద్రూపకసమాసఏవ తేనరూపకమేవేదంనోపమా-ఏవముత్తరత్రా
పిసాధకబాధకయోరుద్భావనంద్రష్టవ్యం ॥ ౩౪ ॥ ఏకదేశవివర్తిరూ

ప్రావృషివీరరుద్రనృపతేర్నిస్సాణధారాధరేవైరిక్ష్మాపతి
గర్వపర్వతభిదాభీమంముహుర్గర్జతి । శత్రుస్త్రీనయనాంబు
వృష్టిరసకృజ్జాతానయాసర్వతోవర్ధంతేహరిదంతరేషుజగ
దానందాయశఃకందళాః॥ ౩౪॥ యత్రావయవనిరూపణాద
వయవినోరూపణంగమ్యతే తదేకదేశవివర్తిరూపకం ॥ య
థా ॥ ప్రసాధితాశావలయాంతరాళశ్శ్మార్యాకరః కాకతివీ
రరుద్రః। వికస్వరైర్వాసనయాత్రిలోకీంగుణప్రసూనైస్సు
రభీకరోతి ॥ అత్రావయవానాంగుణానాం ప్రసూనత్వరూ
పణేననృపతేఃకల్పశాఖిత్వంనిరూప్యతే- తస్మాదేకదేశవివర్తి
త్వం॥ ౩౫ ॥ యథావా॥మథితాద్వైరివారాశేర్భుజామంం
దరభూభృతా। జాతాప్రతాపరుద్రస్యకీర్తిర్లోకాన్ధినోత్వ
మూన్ ॥ అత్రవైరిజనస్యవారాశిత్వరూపణేనభుజస్యమంద

రకంలక్షయతి యత్రేతి॥ఉపలక్షణమేతత్ తేనయథాయోగమవయవా
వయవినోరేకదేశస్య శాబ్దత్వార్థత్వాభ్యా మేకదేశ వివర్తిరూపక మి
తిలక్షణంయథోదాహరణంద్రష్టవ్యం ॥ అతఏవాహకావ్యప్రకాశకారః
శ్రౌతా ఆర్థాశ్చతేయస్మిన్నేకదేశవివర్తితదితి - ఏకదేశవిశేషేణవ
ర్తనాదేకదేశవివర్తీత్యర్థః॥ ఉదాహరతి ప్రసాధితేతి॥ ప్రసాధితాశా
వలయాంతరాళో వశీకృతదిఙ్మండలః- వికస్వరైర్వికాసిభిః- స్థైర్యాసి
త్యాదినావరచ్ఛిత్యయః - అవయవరూపణాదవయవిరూపణంగమ్యతఇ
త్యాహ అత్రేతి॥ ౩౫॥ఉదాహరణాంతరమాహ మథితాదితి॥పూర్వో

దాహరణేఽవయవరూపణాదవయవిరూపణస్యాగమ్యత్వం - అత్రత్వవ యవస్యాపీతి భేదః॥ నిరకాసయత్ర విమపేతవసుంవి యదాలయాందపరది గ్గణికేత్యత్ర రవి శబ్దేనవిటప్రతీతే రవయవైకదేశమాత్రగమ్యత్వేప్యేక దేశవివర్తిరూపకత్వం ద్రష్టవ్యం॥ ౩౬॥ నిరవయవం లక్షయతి యత్రేతి॥ పూర్వత్రావయవమాత్రే అన్యత్రావయవాంతరేచ రూపణాభావాన్ని రవయవమితి భావః॥ అత్రైకస్యారోపవిషయస్యైక మేవారోప్యమాణం చేత్కేవలమనేకంచేన్మాలేతి ద్వేధా॥ తత్రాద్యముదాహరతి యాత్రే

రాద్రిత్వరూపణేనచజాతాయాః కీర్తేస్సుధాత్వమర్థాదాప
తతిలోకానామమరత్వంచేత్యేకదేశవివర్తిరూపకం॥ ౩౬ ॥
యత్రావయవినిరూపణమాత్రే కవిసంరంభవిశ్రాంతిస్త
న్నిరవయవంరూపకం-అవయవనిరూపణమాత్రేపిత దేవ ॥ త
త్ర కేవలంయథా ॥ యాత్రారంభవిజృంభమాణసుభటప్ర
క్ష్వేడితామ్రేడితైర్నిస్సాణధ్వనిభిస్స్ఫుటంప్రవిదళద్రోదః
కటాహాంతరైః। క్షుబ్ధేష్వబ్ధిషు కంపితేషుగిరిషుత్రుట్యత్స్వవ
ముంచంత్యసూన్ భీతాః కాకతివీరరుద్రనృపతేః ప్రత్యర్థినః
పార్థివాః ॥ అత్రరోదసః కటాహత్వంనిరూప్యతే ॥ ౩౭ ॥
మాలానిరవయవంయథా ॥ రాజ్ఞాంమౌళివిభూషణస్రగమ
లాదిక్కుంజరశ్రోత్రయోస్స్ఫారంచామరభూషణంధరణి
భృచ్ఛృంగేషుగంగాసరిత్। వ్యోమ్నః క్షౌమవితానముజ్జ్వ
లతరంముక్తాకలాపోభువః స్ఫారః కాకతివీరరుద్రయశసాం
జాగర్తివిస్ఫూర్జితం॥ ౩౮॥ రూపకహేతురూపకంపరంపరిత

రంభేతి॥ ప్రక్ష్వేడితామ్రేడితైస్సింహనాదావృత్తిభిః- రోదోబ్రహ్మాండమేవకటాహఃపాత్రవిశేషః- క్షుబ్ధేషుక్షుభితేష్విత్యర్థః- వ్యాఖ్యాతమేతద్రసప్రకరణే (౫) ॥౩౭॥ ద్వితీయముదాహరతి॥ రాజ్ఞామితి॥ గంగా భాగీరథీ- విస్ఫూర్జితంవిజృంభణం అత్రైకస్యయశసోమాల్యాద్యారోప్యమాణానేకత్వాన్మాలానిరవయవం ॥౩౮॥ పరంపరితం లక్షయతి రూపకేతి॥ రూపకం హేతుర్యస్యతత్తథోక్తం అతఏవపరంపరాస్యసంజాతాపరం

పరితమిత్యన్వర్థం-ఏకరూపకసాపేక్షంరూపకంపరంపరితమిత్యర్థః- తేనా నేకరూపకసాపేక్షేసమస్తవస్తువిషయే నాంతర్భావోస్యేత్యాహ రూ పకద్వయేతి॥ ప్రతాపేతి॥ మండలాగ్రఃఖడ్గఏవవిధుంతుదోగ్రాహుః-రా జమండలంక్షత్రియసమూహ ఏవరాజమండలంచంద్రబింబం-అత్రమం డలాగ్ర విధుంతుదఇతిరూపణం రాజమండలమేవరాజమండలమితి శ్లిష్ట రూపకేనిమిత్తమేకమేవేతిశ్లిష్టకేవలపరంపరితం॥ ౩౯॥ పద్మేతి ॥ పద్మా యాలక్ష్మ్యాఉల్లాసఏవ పద్మానాముల్లాసఃతత్ర సహస్రభానుస్సూర్యః సన్మార్గస్సాధుమార్గ ఏవసన్మార్గోనక్షత్రమార్గః- తత్రచర్యాయాంబుధ స్సౌమ్యఃక్ష్మాభృత్పక్షో రాజబలమేవక్ష్మాభృత్పక్షఃపర్వతపతత్రాణి - త

రూపకం - రూపకద్వయమాత్రవ్యవస్థితత్వాదస్యనసమస్త వస్తువిషయేంతర్భావః ॥ శ్లిష్టకేవలపరంపరితంయథా॥ ప్ర తాపరుద్రదేవస్యమండలాగ్రవిధుంతుదః। అఖండవిక్రమో ద్దామోగ్రసతేరాజమండలం॥౩౯॥ శ్లిష్టమాలాపరంపరితం యథా॥పద్మోల్లాససహస్రభానురసకృత్సన్మార్గచర్యాబుధః క్ష్మాభృత్పక్షభిదాశనిఃకువలయాలంకారరాకాశశీ।నిత్యోద్య త్సుమనోవికాససురభిఃకల్యాణసంపత్సురక్షోణీభృద్భువనా శ్రయాంబుధిరయంశ్రీవీరరుద్రోనృపః।౪౦॥ అశ్లిష్టకేవలప రంపరితంయథా॥కాకతీయస్యదుగ్ధాబ్ధేర్యశోలీలామహా

ద్రిదాయామశనిఃకులిశం-కువలయస్యభూమండలస్యైవకువలయానాము త్పలానామలంకారేరాకాశశీపూర్ణిమాచంద్రః - సుమనోవికాసోవిద్వ దాహ్లాదఏవ సుమనోవికాసఃపుష్పవికాసః-తస్యసురభిర్వసంతః-కల్యా ణసంపన్మంగళసంపత్తిరేవకల్యాణసంపత్ అక్షయస్వర్ణసమృద్ధిః - క ల్యాణమక్షయస్వర్ణేకల్యాణంమంగళేపిచేతివిశ్వః - తస్యాస్సురక్షోణీ భృత్సువర్ణాచలః-భువనంలోకఏవభువనముదకంతదాశ్రయస్యాంబుధిః అత్రవీరరుద్రఏవసహస్రభానురిత్యాద్యారోపపూర్వకస్యపద్మోల్లాసఏ వపద్మోల్లాసఇత్యాద్యారోపస్యశ్లేషనిబంధనస్యానేకధానిబంధనాచ్ఛ్లిష్ట మాలాపరంపరితం॥౪౦॥కాకతీయస్యేతి॥దిశాంకూలముద్రుజతీతిదిక్కూ-

లముద్రజటాటోపోయాసాంతాస్తథోక్తాః-దిగంతవిశ్రాంతసంభ్రమా ఇత్యర్థః- అభ్రంకషతీత్యభ్రంకష ఉచ్ఛ్రాయోయాసాంతాస్తథోక్తాః- ఉదికూలేరుజివహాః - సర్వకూలాభ్రేత్యాదినా ఉభయత్రఖశ్ప్రత్యయః- అత్రయశోలీలానాంమహార్మిత్వరూపణంకాకతీయస్యదుగ్ధార్ణవత్వరూపణాధీనమిత్యశ్లిష్టకేవలపరంపరితం॥ ౪౧॥దోరాశీవిషేతి॥ వాతానాంసమూహోవాత్యా-ధూమానాంసమూహోధూమ్యా ఉభయత్ర- పాశాదిభ్యోయఇతియప్రత్యయః - విలాసశిఖినీక్రీడామయూరీ- అర్గళావిష్కంభః-అత్రకృపాణలతాయాం జిహ్వాద్యనేకరూపస్యభుజాదీనామాశీవిషాద్యారోపప్రతీతత్వాదశ్లిష్టమాలాపరంపరితం

ర్మయః। దిక్కూలముద్రజాటోపాఃఖలంత్యభ్రంకషోచ్ఛ్రా
యాః॥ ౪౧॥ అశ్లిష్టమాలాపరంపరితంయథా॥ దోరాశీవిష
జిహ్వయా రిపువనశ్రేణీమహావాత్యయా శౌర్యోగ్రానల
ధూమ్యయాజయరమాదోషావిలాసభ్రువా। సంహృష్య
ద్ధరిణీవిలాసశిఖినీసంవాసయష్ట్యా జగత్ప్రాసాదార్గళయా
కృపాణలతయారుద్రో నృపఃక్రీడతి॥ ౪౨ ॥ అశ్లిష్టమాలాప
రంపరితంవైధర్మ్యేణాపిసంభవతి॥ యథా॥ త్రాసాంధకా
రమధ్యాహ్నఃకైతవాతపరాత్రయః। జయంతివీరరుద్రస్య
రణప్రాంగణకేళయః॥ఏవమష్టవిధస్యాపిరూపకస్యవాక్యస

సర్వత్రచాత్ర హేతుహేతుమద్భావోయఃసలంకారసర్వస్వకారమతేనోక్తః- కావ్యప్రకాశకారస్తువిపరీతమవోచత్ -యచ్చత్రయుక్తంతద్గ్రాహ్యం॥ ౪౨॥ వ్యతిరేకేణాప్యేతత్సంభవతీత్యాహ అశ్లిష్టేతి॥ త్రాసపవాంధకారస్తస్యమధ్యాహ్నః - శక్తస్యతస్యత్రాసా సంభవాదితి భావః- కైతవంకపటమేవాతపస్తస్యరాత్రయః - ధర్మనోధిత్వాత్తస్యేతిభావః - ఏతచ్చముఖచంద్ర ఇత్యాదౌసమాసగతంముఖమేవచంద్రఇత్యాదౌవాక్యగతం-అతష్షోడశైతేభేదాః॥ తత్రావశిష్టాభేదాఅన్యతోద్రష్టవ్యాఇత్యాశయేనాహ ఏవమితి॥అత్రారోప్యమాణస్యధర్మిత్వాతి॥ సంక్షిప్యవృత్తౌరైవయత్యేపి జటావల్కలాలంబినఃపిలాదావాగ్న

యఇత్యత్ర ప్రకస్యకపిలము నేర నేకత్వమ నేకవిషయారోపాత్ - తదుక్త మలంకారసర్వస్వే- అత్ర చారోప్యమాణస్యధర్మిత్వా దావిష్టలింగసంఖ్యాకత్వేపిక్వచిత్స్వతోసంభవత్సంఖ్యాయోగస్యవిషయసంఖ్యానంప్రత్యేకమారోపాదితి॥ ౮౩ ॥ రూపకాలంకారాత్ప్రకృతోపయోగిత్వవైధర్మ్యేణపరిణామంలక్షయతి ఆరోప్యమాణమితి ॥ ప్రకృతస్యోపయోగిత్వఇతివిషయసప్తమీ-ప్రకృతోపయోగార్థమిత్యర్థః - ఆరోప్యమాణం చంద్రాదికమారోపవిషయాత్మతయాముఖాదితాదాత్మ్యేనస్థితం ముఖచంద్రేణతాపశ్శామ్యతీత్యత్ర ప్రకృతోపయోగాంత మారోపస్యవివక్షితత్వాత్ - వస్తుతోముఖస్యైవతాపశాంతినిమిత్తత్వేనతాదాత్మ్యభా

మాసగతత్వేనషోడశభేదాభవంతి॥౮౩॥ఆరోప్యమాణమారో

పరిణామాలంకారః.

పవిషయాత్మతయాస్థితం। ప్రకృతస్యోపయోగిత్వే పరిణామ ఉదాహృతః॥ఆరోప్యమాణంప్రకృతోపయోగిత్వేనసర్వాలంకారవ్యావృత్తిః- తస్యసామానాధికరణ్యవైయధికరణ్యాభ్యాంద్వైవిధ్యం॥సామానాధికరణ్యేనపరిణామోయథా॥ శశ్వత్ప్రసాధనవిధాన కృతాభిలాషానభైర్భుజంలిమకుటైర వనీపవర్గాః। శ్రీవీరరుద్రనృపతేః కకుభాంవిజేతు రాజ్ఞామ

వే చంద్రస్యప్రకృతోపయోగాభావాదితిభావః - అతఃప్రకృతమనపహ్నుతస్వరూపమేవారోప్యమాణాత్మనా పరిణమతీతిపరిణామాలంకార ఇత్యర్థః- ఏవంచయత్రారోపస్యతాద్రూప్యప్రతీతిమాత్రపర్యవసాయితయా ప్రకృతమపహ్నుతస్వరూప మప్రకృతరూపాపన్నంభవతి తస్మాద్రూపకాత్పరిణామస్యవైలక్షణ్యందర్శితం- తదుక్తంచక్రవర్తినా- విషయ్యాకారమారోప్యవిషయస్థగనంయదా। రూపకత్వంతదాతత్రరంజనేనసమన్వయః।యదాతువిషయోరూపాత్స్వస్మాదప్రచ్యుతోభవేత్ ఉపయుక్తైఃపరాకారంపరిణామ స్తదామతఇతి॥ అస్యద్వైవిధ్యమాహతస్యేతి॥ ఆద్యముదాహరతి శశ్వదితి॥ ప్రసాధనవిధానమలంకారవిధిః- అత్రారోపేణ ప్రకృతాజ్ఞాతాదాత్మ్యమాపన్నాయాఅప్రకృతాయా

స్స్రజో ముకుటధారణాత్మకప్రకృతోపయోగాత్పరిణామాలంకారః - అత్ర విషయవిషయిణోస్సమానవిభక్తికత్వాత్సామానాధికరణ్యం॥ ౪౪॥ కిరీటేతి॥ అత్ర చ పూర్వవత్పరిణామ ఉద్భావనీయః- కింతు మయూఖజాలపుష్పాంజల్యోర్విషయ విషయిణోర్భిన్న విభక్తికత్వాద్వైయధికరణ్యమితి విశేషః॥ ననుప్రకృతోపయోగావిశేషాత్పరిణామసమాసోక్త్యోః కో భేద ఇత్యాశంక్య ఆరోప్యమాణస్యోపాదానానుపాదానాభ్యాం భేద ఇత్యాహ సమాసోక్తావితి॥ ౪౫॥ ఆరోపగర్భేష్వనవధారణాత్మకం సందే

యాం ప్రజమమందవిలాసలక్ష్మీం ॥ ౪౪॥ వైయధికరణ్యేన పరిణామో యథా॥ కిరీటమాణిక్యమయూఖజాలైర్విధాయ పుష్పాంజలిమర్చయంతే। ఫలార్థినో రుద్రనరేంద్రపాదపీఠాంతసీమానమరిక్షితీంద్రాః ॥ సమాసోక్తావారోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వేప్యవాచ్యత్వాన్న పరిణామేం తర్భా

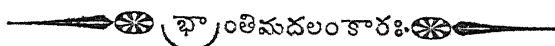
సందేహాలంకారః.

వః ॥ ౪౫ ॥ విషయో విషయీ యత్ర సాదృశ్యాత్కవిసమ్మతాత్ । సందేహగోచరౌ స్యాతాం సందేహాలంకృతిశ్చ సా॥ సా త్రివిధా-శుద్ధా నిశ్చయగర్భా నిశ్చయాంతా చేతి ॥ సందేహమాత్రపర్యవసాయినీ శుద్ధా యథా ॥ కిమేష నవమో హరిత్పతిరమందసంపత్ప్రదః కిమేష దశమః ప్రజాపతిరపూర్వసర్గక్రమః। కిమేష హరిరుర్వరోద్ధరణచుంచురేకాదశశ్చిరాదితి

హాలంకారం లక్షయతి॥ విషయ ఇతి ॥ కవిసమ్మతాదిత్యనేన స్థాణుర్వా పురుషో వేతి సందేహస్యాలంకారతా వ్యావర్త్యతే - వర్ణ్యోత్కర్షార్థం కవిప్రతిభోత్థాపితః ప్రకృతాప్రకృతగోచరస్సందేహస్సందేహాలంకార ఇత్యర్థః॥ తస్య త్రైధావిభాగమాహ సేతి॥ ఆద్యముదాహరతి కిమితి॥ హరిత్పతిర్లోకపాలః- ప్రజాపతిర్బ్రహ్మా-ఉర్వరోద్ధరణచుంచుః క్షోణీరక్షణదక్షః - అత్ర సంపదాదిసాదృశ్యాద్వీరరుద్రలోకపాలాది కోటిద్వయగోచరస్య సందేహస్య తావన్మాత్రపర్యవసాయిత్వాచ్ఛుద్ధోయం సందేహభేదః నను నవమాదిపదవిరహే కేవలలోకపాలాదీనామారోప్యమాణ

త్వసంభవాదస్తుసందేహః-నవమాదిపదప్రయోగేతులోకపాలాదీనాం
వీరరుద్రత్వేనసంభావనాదుత్ప్రేక్షేయంనసందేహఇతిచేన్సత్యం - అ
స్తుసంభావనమారోపోవా - యత్రకోటిద్వయావలంబిత్వంతత్రసందే
హఏవేతిస్వమతం- ఏవంవిధస్థలేకేచిదుత్ప్రేక్షాశ్రయస్సందేహఇత్యా
హుః-ఉత్ప్రేక్షైవేత్యన్యఇత్యాదిసర్వమలంకారసర్వస్వేస్పష్టం॥౮౬॥
ద్వితీయముదాహరతి కాలాహిరితి ॥ భోగంసర్పశరీరం-కాలభ్రూకుటి
రంతకభ్రూభంగః కాలోగ్రానలఃప్రళయకాలాగ్నిః తస్యధూమవర్త
తిఃధూమరేఖా-ధూయతేకంప్యతే - అత్రకౌక్షేయకంకృష్ణసర్పాదిరూ

విలోక్యతేజగతివీరరుద్రోర్జనైః॥ ౮౬ ॥ నిశ్చయగర్భయ
థా ॥ కాలాహిఃకిమయంమృణాళమృదులంభోగంసధత్తేపు
నఃకాలభ్రూకుటిరేవకిన్నుముఖఏవోజ్జృంభతేసాపునః। కా
లోగ్రానలధూమవర్తిరసౌకింసాపునర్ధూయతేవాతేనేతి
వికల్ప్యతేప్రతిభటైరుద్రస్యకౌక్షేయకః॥ ౮౭ ॥ నిశ్చయప
ర్యవసానాయథా ॥ కింకల్పద్రుమమంజరీస్రజఇమేకింవా
పయోరాశయఃస్వర్ధేనోరథవా కిముజ్జ్వలతరాశ్చింతామ
ణేస్స్ఫూర్తయః। కింవాసిద్ధరసోర్మయశ్చిరమితివ్యామృశ్య
నిశ్చిన్వతే సంతః కాకతివీరరుద్రనృపతేః స్మేరాఃకటాక్షా

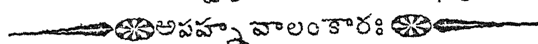
భ్రాంతిమదలంకారః

ఇతి॥౮౮॥కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయేపిహితాత్మని। ఆరో

పతయాసందిహ్యాసుకుమారశరీరాదివిశేషాదర్శనేనసర్పాది నిషేధనిశ్చ
యేపి కౌక్షేయకనిశ్చయాభావాన్నిశ్చయగర్భోయంసందేహః॥ ౮౭॥
తృతీయముదాహరతి కిమితి॥సిద్ధరసోర్మయఃసుధారసకల్లోలాః - వ్యా
మృశ్య కల్పద్రుమమంజరీమాల్యాదిరూపేణసందిహ్య- స్మేరాఃస్మితప్ర
ధానాః సానుగ్రహాఇత్యర్థః-కటాక్షాఇతినిశ్చిన్వతే- అతఏవనిశ్చయాం
తోయంసందేహః- వీరరుద్రకరుణావలోకనవిషయాస్సర్వేసమృద్ధాజీ
వంతీతిభావః ॥ ౮౮ ॥ అయథార్థజ్ఞానత్వసాధర్మ్యాత్సందేహానంతరం
భ్రాంతిమంతంలక్షయతి కవీతి॥పిహితాత్మాఃఆచ్ఛాదితస్వరూపేభ్రాం

తిశ్చిత్తధర్మోస్యాస్తీని భ్రాంతిమాన్ - కవిప్రతిభోత్థాపితః ప్రాకరణికం ప్రత్యప్రాకరణికత్వేనోపలంభో భ్రాంతిమానిత్యర్థః - ఏతేనసాదృశ్యమాత్రనిబంధనాయాశ్శుక్తిరజతాదిభ్రాంతేర్నాలంకారత్వమితి దర్శితం-దోషమూలాయాస్తుకిముతేతిభావః॥ ఉదాహరతి కాకతీయేతి॥ వ్యాప్తరోదసి వ్యాప్తబ్రహ్మాండే - అత్రకీర్త్యాం చంద్రికానుభవాద్భ్రాంతిః॥ ౪౯ ॥ సాదృశ్యాద్వస్త్వంతరప్రతీతిసామ్యాద్భ్రాంతిమదనంతరమపహ్నుతింలక్షయతి నిషిద్ధ్యేతి ॥ అన్యారోపేఆరోప్యమాణప్ర

వ్యమాణానుభవోయత్రసభ్రాంతిమాన్మతః ॥ యథా॥కాకతీయవిభోఃకీర్తి ర్విభవేవ్యాప్తరోదసి । దివాపిచంద్రికాబుద్ధ్యాచకోరాయాంతినిర్వృతిం॥ ౪౯ ॥ నిషిద్ధ్యవిషయంసా

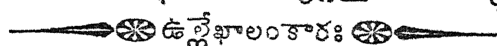
అపహ్నవాలంకారః

మ్యాదన్యారోపేహ్యపహ్నుతిః ॥ తస్యాస్త్రైవిధ్యం - అపహ్నుత్యారోపః ఆరోప్యాపహ్నవః ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనంచ-ఆద్యద్వయస్యోదాహరణం॥ఉద్వేలచ్చతురర్ణవీకలకలోనాయంచమూడంబరో నేదందుందుభిగర్జితంత్రిపురజిత్కల్పాంతఘోరారవః । ఇత్థంరుద్రనరేంద్రధాటిషు మహీభారావనభ్రీభవచ్ఛేషా శేషశిరస్సువిస్మితమథప్రష్టం దిగీశైరపి॥ ౫౦ ॥ ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనంయథా॥ సర్వాం కాకతివీరరుద్రధరణీనాథచ్ఛలేన క్షితిం పాతుంమధ్యమలోకపాలపదవీంప్రాప్తస్స్వయంభూశ్శివః । నైవం

తీతావిత్యర్థః-తస్యాస్త్రైవిధ్యంవివినక్తిఅపహ్నుత్యారోపఇత్యాది ॥ ఉద్వేల్లదిత్యారోప్యాపహ్నవః- నేదందుందుభిగర్జితమిత్యపహ్నుత్యారోపః-నరేంద్రధాటిష్వితికృదికారః - తల్లక్షణంతు-శత్రుదేశావమర్దాయసద్యస్సుభటఘోటకైః । విజిగీషోఃప్రవృత్తిర్యాసాధాటీతినిగద్యతఇత్యాహుః॥౫౦॥సర్వామితి॥ ధరణీనాథచ్ఛలేనేత్యత్రఛలశబ్దేననాయంధరణీనాథః - కింతుస్వయంభూశ్శివఇతిరాజ్ఞోసత్యత్వంప్రతిపాద్యతే॥ తదేవసమర్థయతే నైవమితి ॥ విషమావలోకనంనిగ్రహద్దృష్టిఃఅన్యత్ర

తృతీయనయనదృష్టిః - వైరిపురైరసంఖ్యైస్త్రిభిశ్చ కర్తృభిర్భస్మీభూతైః కథం జాతం జజ్ఞే - భూభృద్గణై రాజసమూహైః - అన్యత్ర భూభృతా కైలాసేన గణైః ప్రమథైశ్చ కథమవాగ్ఖ్యాతం న్యగ్ఖ్యాత మిత్యుభయత్ర భావే క్తః - ఈశ్వరస్య గిరీశత్వాత్ప్రమథాధిపత్వాచ్చేతి భావః॥ ౨౧॥ ఆరోపగర్భేష్వపరిశేషాదుల్లేఖం లక్షయతి ॥ అర్థేతి॥ అర్థేన ప్రయోజనేన యోగోర్థిత్వం లిప్సేతి యావత్ - రుచిరభిరతిః - శ్లేషః ప్రసిద్ధః - ఏతైస్సమస్తైర్వ్యస్తైర్వా యథాయోగం గ్రహీతృగతైరేకస్య వస్తునో నానాధర్మయోగాదనేకధోల్లేఖనం నిర్ధారణముల్లేఖాలంకార ఇత్యర్థః - సర్వా

చేద్విషమావలోకనకలామాత్రేణ భస్మీకృతైర్జాతం వైరిపు
రైః కథం కథమవాగ్ఖ్యాతం చ భూభృద్గణైః॥ ౨౧॥ అర్థయోగ

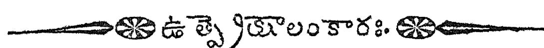

ఉల్లేఖాలంకారః

రుచిశ్లేషైరుల్లేఖనమనేకధా । గ్రహీతృభేదాదేకస్య స ఉల్లే
ఖస్సతాం మతః॥ రుచ్యర్థయోగాభ్యాం యథా॥ లక్ష్మీనివాస
గృహమిత్యఖిలా నరేంద్రాః శౌర్యాతిభూమిఖనిరిత్యరివీరవ
ర్గాః । విద్యావిహారపదవీతి చ లబ్ధవర్ణాః శ్రీకాకతీంద్రనగరీమ
నిశం స్తువంతి॥ ౨౨॥ శ్లేషేణ యథా॥ ఉగ్రస్సపత్నేషు గుణేషు
భాస్వాన్ రామః ప్రతీకేషు కణేషు భీమః । లీలాసు లక్ష్మ్యాః
పురుషోత్తమశ్చేత్యాచక్షతే రుద్రనృపం కవీంద్రాః॥ ౨౩ ॥

లంకారవ్యావర్తకేన గ్రహీతృభేదాదిత్యనేన విషయభేదోప్యుపలక్ష్యతే॥ లక్ష్మీతి ॥ శౌర్యాతిభూమేః పరాక్రమాతిశయస్య ఖనిరాకరః - లబ్ధవర్ణాః విద్వాంసః - అత్రైకస్యాః కాకతీంద్రనగర్యాస్సమృద్ధ్యాదిధర్మయోగాన్నరేంద్రాదిగ్రహీతృభేదేన రుచ్యర్థయోగాభ్యాం లక్ష్మీనివాసగృహాదిరూపతయానేకధోల్లేఖనాదుల్లేఖః॥ ౨౨॥ ఉగ్ర ఇతి ॥ సపత్నేషు శత్రుషు - ఉగ్రః కపర్దీ క్రూరశ్చ - గుణేషు భాస్వాన్ సూర్యస్తేజస్వీ చ - ప్రతీకేష్వంగేషు రామో దాశరథిరభిరామశ్చ - లక్ష్మ్యా లీలాసు పురుషోత్తమో విష్ణుః పురుషశ్రేష్ఠశ్చ - అత్ర గ్రహీతృభేదాభావేపి సపత్నాదివిషయభేదాచ్ఛ్లేషేణోగ్రత్వాద్యనేకధర్మోల్లేఖనాదుల్లేఖః॥ ౨౩॥ అథా ప్రతిప

త్తే రవిశేషే ప్యారోపా దధ్యవసాయస్యోత్కృష్టత్వా చ్చారోపమూ
లానంతరమధ్యవసాయమూలాలంకారప్రస్తావ ఇత్యాశయేనాహ అథే
తి॥ మూలభూతమధ్యవసాయంనిరూపయతి విషయేతి ॥ ఏకతరపరిశేషో
మాభూదిత్యన్యథా వ్యాచష్టే సద్వివిధ ఇతి॥ నిగరణమసత్యత్వమిత్యర్థః-
అన్యథావిషయనిగరణేనాభేదప్రతిపత్తిరధ్యవసాయ ఇతి సర్వసంప్రతి
పన్నేనస్వయమపిపూర్వోక్తేనాధ్యవసాయలక్షణేనవిరోధాత్ - యదా
విషయిణోఽసత్యత్వంతదాధ్యవసాయస్సాధ్యః- యదావిషయస్యాసత్య
త్వంతదాధ్యవసాయస్సిద్ధ ఇతివివేకః-తథాహి- యదాచంద్రాదివిషయి
గతంమాధుర్యాదికంవిషయభూతే ముఖాదావుపనిబద్ధంముఖంముఖత్వే
నజానన్నేవనూనమిదంచంద్ర ఇతిప్రయుజ్యతే- తదావిషయీచంద్రో
ముఖత్వేనాసత్యోనిగీర్ణః ప్రతిభాతి - విషయస్తుపరమార్థతస్సత్యఏవ-

అథాధ్యవసాయగర్భమలంకారద్వయంనిరూప్యతే ॥ విషయ
విషయిణోరన్యతరనిగరణేన అభేదప్రతిపత్తిరధ్యవసాయః -
సద్వివిధః - విషయినిగరణేనవిషయనిగరణేనచ॥యత్రాన్య
ధర్మసంబంధాదన్యత్వేనోపతర్కితం। ప్రకృతంహిభవేత్

ఏవంసత్యాసత్యయోరభేదప్రతిపత్తేరసంభవాన్నూనమాదిశబ్దైర్విష
యిణోఽప్యసత్యత్వసమర్థనాదధ్యవసాయస్సాధ్య ఇత్యత్రాధ్యవసాయ
ప్రాధాన్యం - యదాతుముఖపదమనుక్త్వా చంద్రోఽయమితిప్రయు
జ్యతే తదావస్తుతోఽసత్యస్యాపివిషయిణస్సత్యతా ప్రతీయతే- అసత్యత్వ
నిమిత్తస్యముఖపదప్రయోగస్యాభావాత్ -విషయస్యవస్తుతస్సత్యస్యా
ప్యత్యంతాపలాపాదసత్యాభిమతస్యనిగీర్ణత్వా దధ్యవసాయస్సిద్ధ ఇత్య
త్రాధ్యవసితప్రాధాన్యమిత్యాదిసర్వ మలంకారసర్వస్వే తద్వ్యా
ఖ్యాయాంచసంజీవిన్యాంప్రపంచితం-తత్సర్వమనేనైవగతార్థమితి నేహ
విస్తరః క్రియతే- తత్రసాధ్యాధ్యవసాయమూలాముత్ప్రేక్షాంలక్షయ
తి యత్రేతి॥అన్యదప్రకృతంతస్యధర్మోగుణక్రియాదిరూపః - తత్సంబం
ధాత్ప్రకృతమన్యత్వేనా ప్రకృతత్వేనోపతర్కితం సంభావితంయత్ర

భవేత్తాముత్ప్రేక్షాం ప్రచక్షత ఇత్యర్థః ॥ తదేతద్వ్యాచష్టే యత్రే
తి॥ తస్యావిభాగమాహ సేతి॥ వాచ్యాంలక్షయతి సంభావనేతి॥ అత్రా
దిశబ్దేనమన్యే శంకే ధ్రువమిత్యాదీనాం గ్రహణం - జాతిక్రియాగుణద్ర
వ్యాణాంగాశ్చలతి శుక్లో డిత్థ ఇత్యేవమాదినా మధ్యవసాయవిషయత్వే
నోత్ప్రేక్షావిషయత్వేనద్వివిధా వాచ్యా ప్రతీయమానా చ ప్రత్యేకం
చతుర్విధేత్యష్టవిధా జాతేత్యర్థః- తేషాంజాత్యాదీనాం-అష్టవిధేతి ప్ర
త్యేకమితి శేషః-నిమిత్తద్వైవిధ్యేనాస్యాద్వాత్రింశద్భేదాభవంతీత్యా

ప్రాజ్ఞాస్తాముత్ప్రేక్షాంప్రచక్షతే॥ యత్రాప్రకృతగుణ
క్రియాసంబంధాద ప్రకృతత్వేన ప్రకృతస్య సంభావనము
త్ప్రేక్షా-సాద్వివిధా-వాచ్యా ప్రతీయమానాచ - సంభావ
నాప్రతిపాదకానాం నూనం ధ్రువం ప్రాయ ఇత్యేవమాదీ
నాంప్రయోగే వాచ్యా - అప్రయోగేతు-ప్రతీయమానా -
జాతిక్రియాగుణద్రవ్యాణాం చతుర్ణా మధ్యవసాయవిష
యత్వేనసాద్వివిధా ప్రత్యేకంచతుర్విధా- తేషాంభావాభా
వరూపతయా ద్వైవిధ్యే అష్టవిధా- అధ్యవసాయస్యగుణనిమి
త్తత్వేనక్రియానిమిత్తత్వేన చ ద్వైవిధ్యే ప్రత్యేకంషోడశ
ప్రకారా। నిమిత్తస్యవాచ్యత్వగమ్యత్వాభ్యాంద్వైవిధ్యం
వాచ్యోత్ప్రేక్షాయామేవ। ప్రతీయమానోత్ప్రేక్షాయామి
వాద్యనుపాదానేనిమిత్తస్య చాప్రయోగేఉత్ప్రేక్షాయా

హ అధ్యవసాయస్యేతి॥ వాచ్యోత్ప్రేక్షాయాంవిశేషమాహ నిమిత్త
స్యేతి॥ అన్యత్రేతదభావే హేతుమాహ ప్రతీయమానేతి ॥ మహిళాస
హంసభరిప తుహ హిఅఏ సుహఅ సాఅమాఅంతీ । దిఅహం అణంణసర
ణా అంగంతణుఅం వితణుఏహి ॥ ఛాయా ॥ మహిళాసహస్రభరితేతవ
హృదయే సు భగ సా అ మాం తీ। దివసమనన్యశరణా అంగం
తనుకంవితనుతేహి ॥ ఇత్యత్ర మహిళాసహస్రభరితేతవహృదయే
అమాంతీత్యుత్ప్రేక్షా ప్రతీయమానాఇవాదిప్రయోగాభావాత్ - త
స్యామంగతనూకరణంనిమిత్తంయదనోపాదీయేతతదాతస్యానిష్ప్రమా

ణకత్వం స్యాదిత్యర్థః॥ ప్రకారాంతరేణ త్రైవిధ్యమాహ తథాజాత్యాదీనామితి ॥ యదా జాతిస్స్వరూపముత్ప్రేక్ష్యతే తదా తస్య భావాభావరూపతయా ద్వివిధస్యోపాత్తగుణక్రియానిమిత్తభేదాచ్చాతుర్విధ్యం- నిమిత్తానుపాదానే తు తత్కృతభేదాభావాద్ద్వైవిధ్యమేవ- ఇత్థం సోఽథాజాతిస్స్వరూపోత్ప్రేక్షా- ఏవం క్రియాగుణద్రవ్యాణాం భేదకల్పనే మిళిత్వా చతుర్వింశతిస్స్వరూపోత్ప్రేక్షాభేదాః- హేతుఫలోత్ప్రేక్షయోర్నిమిత్తోపాదాననియమాత్ప్రత్యేకం చాతుర్విధ్యమేవేతి ద్వాత్రింశత్ ప్రతీయమానోత్ప్రేక్షాయాం సర్వత్ర నిమిత్తోపాదాననియమాన్నిమి

నిరవలంబనత్వాత్ - తథా- జాత్యాదీనాం స్వరూపేణ హేతురూపేణ ఫలరూపేణ చాధ్యవసాయ విషయత్వే బహువిధత్వం- వాచ్యోత్ప్రేక్షాయామపి హేతుఫలయోరుత్ప్రేక్షావిషయత్వే నిమిత్తస్యోపాదానమేవ- తథాహి- సాధ్యే అనుపాత్తే సాధనత్వేన నిర్దేశో నాన్వయం పుష్ణాతి- తథా సాధనే అనుపాత్తే సాధ్యత్వేన నిర్దేశోఽపి- తయోరన్యోన్యాపేక్షితత్వాత్ హేతూత్ప్రేక్షాయాం ఫలం నిమిత్తం తస్యానుపాదానే కం ప్రతి హేతుత్వం సంగచ్ఛతే- ఫలోత్ప్రేక్షాయాం సాధనం నిమిత్తం - తస్యానుపాదానే కం ప్రతి ఫలత్వేన సంఘటతే॥ యథా॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేరపారే కీర్తిసాగరే। మగ్నా దురీశదుష్కీర్తిసంగాదివ జగత్త్రయీ ॥ అత్రోత్ప్రేక్షానిమిత్తస్య మజ్జనస్యానుపాదానే సంగాదితి హేతూత్ప్రేక్షా

త్తానుపాదాననిబంధనభేదాష్టకన్యూనత్వేఽష్టాచత్వారింశద్భేదాః- ఏవం షణ్ణవతిర్భేదా ఇత్యాశయేనోక్తం బహువిధమితి॥ వాచ్యోత్ప్రేక్షాయామపి హేతుఫలోత్ప్రేక్షయోర్నిమిత్తోపాదాననియమముదాహరణేన హృదయంగమీకర్తుమారభతే తథాహీత్యాదినా ॥ హేతూత్ప్రేక్షాయాం ఫలం నిమిత్తం ఫలోత్ప్రేక్షాయాం హేతుర్నిమిత్తం- ఏవం చ నిమిత్తనైమిత్తికయోరన్యతరోపాదానేఽన్వయపోషాభావాదుభయోరుపాదాననియమేన నిమిత్తోపాదానం నియతమేవేతి భావః ॥ ప్రతాపేతి॥ అస్య

శ్యస్పర్శనేస్నానస్యవిహితత్వాదితి భావః॥ ౫౪॥ జయశ్రీత్యాదిస్పష్టం
౫౫॥ బుద్ధిసౌకర్యార్థం భేదగణనామాహ అతశ్చేత్యాదినా ॥ నిగదవ్యా

నశో భామావహతి॥ ౫౪॥ యథా వా॥ జయశ్రీవాసపద్మస్య వి
కాసాయేవ భానుమాన్। ప్రతిబింబమిషాత్క్షిప్రం ప్రవిశత్యంధ్ర
భూభుజః॥ అత్రోత్ప్రేక్షానిమిత్తస్య భానుమత్ప్రవేశస్యా
నుపాదానే జయశ్రీవాసకమలవికాసాయేవేతి ఫలోత్ప్రేక్ష
ణమసమీచీనం- అతస్స్వరూపోత్ప్రేక్షాయామేవనిమిత్తస్యో
పాదానానుపాదానాభ్యాం ద్వైవిధ్యం॥ ౫౫ ॥ అతశ్చేత్థం
వాచ్యోత్ప్రేక్షాయాం భేదగణనా ॥ ఉపాత్తగుణనిమిత్తజాతి
భావస్వరూపోత్ప్రేక్షా ౧. ఉపాత్తగుణనిమిత్తజాత్యభావ
స్వరూపోత్ప్రేక్షా ౨. ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వ
రూపోత్ప్రేక్షా ౩. ఉపాత్తక్రియా నిమిత్తజాత్యభావస్వ
రూపోత్ప్రేక్షా ౪. అనుపాత్త నిమిత్తజాతి భావస్వరూపో
త్ప్రేక్షా ౫. అనుపాత్త నిమిత్తజాత్య భావస్వరూపోత్ప్రే
క్షా ౬. ఉపాత్తగుణ నిమిత్తజాతిభావహేతూత్ప్రేక్షా ౭.
ఉపాత్తగుణనిమిత్త జాత్యభావహేతూత్ప్రేక్షా ౮. ఉపా
త్తక్రియానిమిత్తజాతి భావహేతూత్ప్రేక్షా ౯. ఉపాత్త
క్రియానిమిత్త జాత్యభావహేతూత్ప్రేక్షా ౧౦ ఉపాత్త
గుణనిమిత్తజాతిబావఫలోత్ప్రేక్షా ౧౧. ఉపాత్తగుణనిమిత్త
జాత్యభావఫలోత్ప్రేక్షా ౧౨. ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతి
భావఫలోత్ప్రేక్షా ౧౩. ఉపాత్తక్రియానిమిత్త జాత్యభా
వఫలోత్ప్రేక్షా ౧౪. ఏవంచతుర్దశభేదాజాత్యుత్ప్రేక్షా॥ అ
నేనైవక్రమేణగుణక్రియాద్రవ్యోత్ప్రేక్షాపిపరిగణనీయా-
ఏవంచవాచ్యోత్ప్రేక్షాయాఃషట్పంచాశద్భేదాః - ప్రతీయ
మానోత్ప్రేక్షాయాస్త్వష్టచత్వారింశద్భేదాః - తత్ర స్వ

ఖ్యానమేతత్ ॥ ప్రతీయమానోత్ప్రేక్షాయా భేదాష్టకన్యూనత్వే నిమిత్త
మాహ॥ అత్రేతి ॥ యథానిమిత్తస్యోపాదానే నిమిత్తభేదాద్భేదస్త

ధానుపాదానేనాస్తీత్యాహ నిమిత్తస్యేతి॥గమ్యత్వేనానుపాదానాది
తి భావః- అతఏవతత్ర గుణక్రియారూపనిమిత్తభేదనిబంధనస్యావిచ్ఛిత్తివి
శేషస్యానుత్పన్నపుత్రనామ కరణకల్పత్వాత్ - ఏకఏవభేదోఽగణ్యత ఇ
త్యాహ॥గుణరూపత్వేనేత్యాది॥గుణక్రియయోరితినతుజాతిద్రవ్యయో
రివ కేవలోత్ప్రేక్షావిషయత్వమితి భావః॥ *॥ యథాయోగముదాహర
తి॥ కీర్తిరిత్యాది॥ పిదధతీఆచ్ఛాదయంతీ-వష్టిభాగురిరల్లోపమవాప్యోరు

రూపోత్ప్రేక్షాయాముపనిమిత్తోపాదాననియమాత్ - నిమి
త్తస్యగమ్యత్వే గుణరూపత్వేనక్రియారూపత్వేనచచారు
త్వవిశేషాభావాదేకఏవభేదోఽగమ్యతే-గుణక్రియయోరుత్
ప్రేక్షావిషయత్వముత్ప్రేక్షానిమిత్తత్వంచాభ్యుపగతం-
ప్రాచామలంకారప్రబంధేషుషణ్ణవతి భేదోత్ప్రేక్షోలిగణ
నామాత్రం చారుత్వాతిశయస్తుషట్పంచాశతఏవభేదానాం-
తత్రయథాసంభవముదాహరణాని ॥ ఉపాత్తగుణనిమిత్త
జాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ కీర్తిః కాకతివీరరుద్ర
నృపతేస్సింహాసనాధ్యాసినః ప్రాచాంభూమిభుజాంయశః
పిదధతీకోటీందుతుల్యద్యుతిః । రక్షాదక్షిణరాజలాభజనితా
మందప్రమోదోత్థితా త్రైలోక్యాట్టహాస ప్రభేవకకుభాం
ప్రాంతేషువిద్యోతతే॥అత్రప్రభాశబ్దో జాతివచనః-త్రైలో
క్యాట్టహాసప్రభాయాఃకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వాన్నోపమాశం
కావకాశః॥ ౫౬॥ ఉపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూ

పసర్గయోరిత్యకారలోపః-అట్టహాసోట్టహాసః- స్వనహాసోర్వేతిపాక్షికో
ప్రత్యయః-ఏషా ప్రమోదగుణనిమిత్తా జాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా - ఆ
త్రాట్టహాసప్రభాయాస్స్వతస్సిద్ధత్వేపిత్రైలోక్య సంబంధిత్వేనకవి
కల్పితత్వాన్నోపమావకాశ ఇత్యాహ త్రైలోక్యేతి॥అతఏవ-అత్ర ఇవశ
బ్దోపిసంభావనావాచకో నోపమావాచకః- తదుక్తంచక్రవర్తినా- య
దాయముపమానాంశో లోకతస్సిద్ధిమృచ్ఛతి। తదోపమైవయేనేవశబ్దస్సా
ధర్మ్యసూచకః । యదాపునరయంలోకాదసిద్ధః కవికల్పితః । తదోత్ప్రే

త్రైవ యేనేవశబ్ద స్సంభావనాపర ఇతి ॥ ౫౬ ॥ వీరస్యేతి ॥ ప్రియావ
ల్లిభా ప్రేయసీయస్యప్రియవల్లభస్య - పులకమంజరీవేత్యుత్ప్రేక్షా
యామితిజాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయామిత్యర్థః - క్రియారూపమితి
నిమిత్తమితి శేషః॥ ౫౭ ॥ ప్రతాపరుద్రస్యేతి ॥ అత్ర వాచనదీపికేవేతి

పోత్ప్రేక్షాయథా ॥ వీరస్యరుద్రనృపతేః ప్రియవల్లభస్య
రాజ్యాభిషేకసలిలైస్సరసీకృతాయాః।సద్యస్సముచ్ఛ్వసిత
సాంద్రపరాగరేఖాక్షోణ్యాః ప్రమోదపులకాంకురమంజరీవ॥
అత్రపులకాంకుర మంజరీవేత్యుత్ప్రేక్షాయాం సరసీకర
ణంక్రియారూపంనిమిత్తం ॥ ౫౭ ॥ అనుపాత్తనిమిత్తజాతి
బావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్యనఖేందు
కాంతిః ప్రణామభాజాంపదయోర్నృపాణాం।లలాటలగ్నా
విధి నిర్మితాయావర్ణావళిర్వాచన దీపికేవ ॥ అత్రదీపికే
వేతి జాతివచనాజ్జాతిరుత్ప్రేక్ష్యతే ॥ ౫౮ ॥ ఉపాత్తగు
ణనిమిత్తజాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయథా ॥ ప్రతాపరు
ద్రస్యగుణామృతోర్మిధౌతావిరాజంత్యమలీకృతాంగాః। ప్ర
క్షాళితాత్యర్థతభూమిపాలాః ఖడ్గాంబుభిస్స్వచ్ఛత రాభ
వంతి॥ ౫౯ ॥అనుపాత్తనిమిత్తజాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా
యథా॥ దిశాంజేతుర్విశ్వప్రథితమహసోరుద్రనృపతేర్జయ
ప్రస్థానోద్యత్క-రితురగసంమర్దజనితం। రజఃకృత్వాగ్రస్త
ప్రతిబలమసూర్యామివదివంప్రతాపాఖ్యానన్యాన్దిశిదిశివి
ధత్తేదినకరాన్॥ అత్రాసూర్యామితిజాత్యభావః॥ ౬౦ ॥జా
తిహేతూత్ప్రేక్షాయథా॥ ఉదారరీత్యా భుజయాప్రతాప
రుద్రస్యవిశ్వైకధురంధరస్య । విశ్వంభరాకోమలశయ్య

జాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయాంనిమిత్తంనోపాత్తం॥ ౫౮ ॥ ౫౯ ॥ ది
శామితి॥ రజఃకర్తృ-దివమసూర్యామివకృత్వేత్యత్రజాత్యభావస్వరూ
పోత్ప్రేక్షా అనుపాత్తనిమిత్తా॥ ౬౦ ॥ ఉదారేతి ॥ ఉదారరీత్యా ఉదా
రస్వభావయా-గోత్రమహీధ్రవాసంకులపర్వతనివాసం విస్మారితేతి -

గతిబుద్ధీత్యాదినాఅణ్యంతకర్తృత్వాద్విశ్వంభరాయాఃకర్మత్వం-తస్మిన్నభి ధేయేకర్మణిక్తః-ణ్యంతేకర్తుశ్చకర్మణఇతివచనాత్-అత్రశయ్యాయేవేతి జాతిభావహేతూత్ప్రేక్షాయాఃపర్వతనివాసవిస్మరణం ఫలంనిమిత్తం ॥ ౬౧॥ భూమేరితి॥ నిర్వ్యాజంనిరుపాధికంత్యాగవైభవమౌదార్యాతిశయోయస్యతంతథోక్తం - కాకతీశానంసృష్టవానితి ఫలంప్రత్యకల్పవృక్షత్వాదివేతిజాత్యభావహేతూత్ ప్రేక్షా॥ ౬౨॥ నూనమితి॥భుజయో

రేవవిస్మారితాగోత్రమహీధ్రవాసం॥ అత్రశయ్యయేవేతి జాతిహేతుత్వం॥ ౬౧॥జాత్యభావహేతూత్ప్రేక్షాయథా॥ భూమేరకల్పవృక్షత్వా దివథాతావిచింతయన్ । సృష్టవాన్కాకతీశానం నిర్వ్యాజత్యాగవైభవం ॥ అత్రాకల్పవృక్షత్వాదితిజాత్య భావస్య హేతుత్వం॥ ౬౨॥జాతిఫలోత్ప్రేక్షాయథా॥ నూనంవిశ్వంభరాధారస్తంభీభవితుమాయతౌ వీరరుద్రనరేంద్రస్యభుజావాజానులంబినౌ॥ అత్రస్తంభీభవితుమితిజాతేఃఫలత్వం॥ ౬౩॥ జాత్యభావఫలోత్ప్రేక్షాయథా॥ పశూనవధ్యానాలోక్యశత్రవఃకాకతీశితుః। ప్రాయేణామానుషత్వాయతృణవృత్తింసమాశ్రితాః॥ అత్రామానుషత్వాయేతిజాత్యభావస్యఫలత్వం॥౬౪॥ క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షాయథా॥ శ్రీకాకతీయనృపతేర్ద్విషదంగనానాం శ్వాసోర్మిభిస్సపదిమర్మరితాంతరాళాః। తాసాంనివాసవిథయేకృతయాచనానాంప్రత్యుత్తరాణి దధతీవమరోర్వనాం

రాజానులంబిత్వంపురుషస్యభాగ్య లక్షణం-తదుక్తం నాటకేతృతీయేంకే - అత్రాధారస్తంభీ భవితుమితి జాతిభావఫలోత్ప్రేక్షాయా మాయతత్వగుణోనిమిత్తం॥ ౬౩॥ పశూనితి॥ అత్రామానుషత్వాయేతిజాత్యభావఫలోత్ ప్రేక్షాయాం తృణవృత్తిసమాశ్రయణక్రియానిమిత్తం ఏవముత్తరత్రాపి తాదర్థ్యప్రతిపాదకచతుర్థ్యాది శ్రవణేఫలత్వంతృతీయాదివిభక్త్యాసామర్థ్యేనవా హేతుత్వంచేత్యాదికమూహనీయం॥ ౬౪ శ్రీకాకతీయేతి ॥ మర్మరఃపర్ణధ్వనిః- అథమర్మరః స్వనితేవస్త్రపర్ణానా

మిత్యమరః-తద్వంతికృతాన్యంతరాళాని యేషాం తే తథోక్తాః - ఇతి గుణనిమిత్తకథనం దానోత్ప్రేక్షాయాం ॥ ౬౫ ॥ విముఖ ఇతి ॥ ప్రతీశాః ప్రత్యర్థిభూపతీః - చికురేషు కేశేషు-నిమిత్తాత్కర్మసంయోగే సప్తమీ-వికర్షతీతి క్రియాదానాభావోత్ప్రేక్షాయాం నిమిత్తం - ఏవం నిమిత్తానుపాదానేప్యుదాహార్యం॥ ౬౬॥ రాజ్ఞామితి॥ పరిమ్లానత్వముత్ప్రేక్షాఫలం॥ క్రియాహేత్వభావోత్ప్రేక్షాయాః ప్రతిజ్ఞా మాత్రమేవ నోదాహరణమత్ర దృశ్యత ఇత్యన్యతో లిఖ్యతే॥ † కపోలఫలకావస్యాః కథంభూతావత

తాః ॥ ౬౫ ॥ క్రియాస్వరూపాభావోత్ప్రేక్షా యథా॥ విముఖసతి కాకతిక్షితీంద్రవనసీమా పికరోరకంటకాగ్రాః। చికురేషు వికర్షతి ప్రతీశానదదానేవ నిజాంతరప్రవేశం॥ అత్రాదదానేతి క్రియాస్వరూపాభావః ॥ ౬౬ ॥ క్రియాహేతూత్ప్రేక్షా యథా ॥ రాజ్ఞాం గర్వాంకురోద్భేదాః పరిమ్లానా దినేదినే । కాకతీంద్ర ప్రతాపార్క తీవ్రోష్మాభిభవాదివ॥ అత్రాభిభవాదివేతి క్రియాహేతుత్వం ॥ ౬౭॥ (క్రియాహేత్వభావోత్ప్రేక్షా యథా॥ కపోలఫలకావస్యాః కథంభూతా తథావిధౌ । అపశ్యంతావివాన్యోన్య మీదృశీం క్షామతాం గతౌ) ॥ క్రియాఫలోత్ప్రేక్షా యథా ॥ దంభోళిసంరంభమహాజిగోపః ప్రస్థానభేరీనినదోంధ్రభర్తుః । లీనానివాన్వేష్టుమరాతివర్గాన్విగాహతే శైలగుహాంతరాణి॥ ౬౮॥ క్రియాభావఫలోత్ప్రేక్షా యథా ॥ సీమాద్రికుంజేషు విహారభాజః

థావిధౌ । అపశ్యంతావివాన్యోన్యమీదృశీం క్షామతాం గతావితి - అత్ర దర్శనక్రియాహేత్వభావోత్ప్రేక్షా క్షామతాగమననిమిత్తా॥ ౬౭॥ దంభోళీతి॥ మహాజిర్మహాయుద్ధం-అన్యాభిభవ ఇతి యావత్ - దంభోళిసంరంభమేవ మహాజిం గోపయత్యాచ్ఛాదయతీతి తథోక్తః- తిరస్కృతాశనిధ్వనిరిత్యర్థః - అన్వేష్టుమివేతి అన్వేషణక్రియాఫలోత్ప్రేక్షా గుహాంతరగాహనక్రియానిమిత్తా॥ ౬౮॥ సీమాద్రీతి॥ సీమాద్రిర్లోకాలోకః- క

† కపోలఫలకావితి శ్లోకః కేషుచిన్మూలపుస్తకేష్వపి దృశ్యతే.

ల్పితశ్చంద్రికాయాఇవార్ఘ్యఃపూజావిధిర్యేషాంతాన్ తథోక్తాన్ చంద్రికాసదృశానిత్యర్థః-యశోగానస్యాంధకారాసంస్పర్శఃఫలం॥ ౯౯॥ చకాస్తీతి॥ ప్రకృతిషుప్రజాసుప్రసాదగుణస్యమూర్తిమద్విశేషణాదుత్ప్రేక్షాలాభః-నిమిత్తమత్రనోక్తం॥ ౧౦॥ప్రతాపేతి॥ అన్యత్రధర్మిణిధర్మ్యంతరోత్ప్రేక్షా - అత్రతుభూరూపేధర్మిణ్యాత్మప్రశాంతిలక్షణో ధర్మఉత్ప్రేక్ష్యతే-తత్రశీతలాంగత్వంనిమిత్తముపాత్తం॥ ౧౧॥ జయేతి॥విశి

సిద్ధాంగనాకల్పితచంద్రికార్ఘ్యాన్। శ్రీవీరరుద్రస్యయశోవిలాసాన్గాయంత్యసంస్పృష్టమివాంధకారం॥ అత్రాసంస్పృష్టమివేతిక్రియాభావస్యఫలత్వం॥ ౯౯॥గుణస్వరూపోత్ప్రేక్షాయథా ॥ చకాస్తికాకతీంద్రస్యకృపాలోకనవిభ్రమః। ప్రకృతిష్వపిసర్వాసుప్రసాదఇవమూర్తిమాన్॥ ౧౦॥ గుణాభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయథా॥ ప్రతాపరుద్రస్యమహాభిషేకపయఃకణైశ్శీతలితాఖిలాంగ్యా।ప్రశాంతభారార్తఘణీంద్రగాఢశ్వాసానిలోష్మేవవిభాతిపృథ్వీ॥ అత్రప్రశాంతోష్మేతిగుణాభావః॥ ౧౧ ॥ గుణహేతూత్ప్రేక్షాయథా॥ జయశ్రియామాశ్రయతాముపైతిశ్రీవీరరుద్రస్యరణేకృపాణః।జయశ్రియంవైరిమహీపతీనాంసముత్సుకోహర్తుమసూయయేవ॥ అత్రాసూయయేవేతిగుణహేతుత్వం॥ ౧౨॥ గుణాభావహేతూత్ప్రేక్షాయథా ॥ జాతావయంసంప్రతివీరరుద్రనరేంద్రగంభీరిమగుల్ఫదఘ్నాః। ఇత్యప్రమోదాదివజీవనేషుమాలిన్యమంభోనిధయోభజంతే॥ అత్రాప్రమోదా

ష్టవస్తుసంగ్రహేలేశతోపితస్యాన్యత్రావస్థానంనసహతఇతిభావః-అతఏవోపాత్తనిమిత్తేయంగుణహేతూత్ప్రేక్షా॥ ౧౨॥జాతాఇతి ॥ పార్శ్వయోనిస్సృతౌపాదగ్రంథీగుల్ఫౌతద్దఘ్నాస్తత్ప్రమాణాః-ప్రమాణేద్వయసజత్ర్యాదినాదఘ్నచ్ప్రత్యయః - నరేంద్రగంభీరిమ్ణోగుల్ఫదఘ్నాః తదపేక్షయాతిస్వల్పగాంభీర్యాఇత్యర్థః - జీవనేషూదకేషువృత్తిషుచమాలిన్యంకార్ష్ణ్యంక్లిష్టత్వంచభజంతే- అత్రాప్రమోదాదివేతి గుణహేత్వ

భావోత్ప్రేక్షాయాం న శ్లేషో బాధకః- కింత్వంగమేవ-తదుక్తం గుచకేన - ఏషార్థాశ్రయాపి ధర్మవిషయే శ్లిష్టశబ్దహేతుకా క్వచిద్దృశ్యత ఇతి- చక్రవర్తినాప్యుక్తం - క్వచిచ్ఛ్లేషేణ ధర్మాంశగతే నైషా న బాధ్యత ఇతి॥ ౭౩ ॥ ఆశిషామితి ॥ విషధూమ్రాణాం విషమలినానామాశిషాం దంష్ట్రిణాం- ఆశీరురగదంష్ట్రయోరితి విశ్వః॥ గుణాగాననిమిత్తాం గుణభావఫలోత్ప్రేక్షాం యోజయతి అత్రేతి॥ ౭౪॥ అరణ్యేతి॥ శరణే రక్షణే సాధుశ్శరణ్యాః-తద్రహితా అశరణ్యా అనాథా ఇత్యర్థః-అవైరార్థమివేతి వి

దివేతి గుణాభావస్య హేతుత్వం ॥ ౭౩ ॥ గుణఫలోత్ప్రేక్షా యథా॥ ఆశిషాం విషధూమ్రాణాం నైర్మల్యార్థమివోత్సుకాః। భుజంగ్యః కాకతీంద్రస్య గుణాన్ గాతుం సుధాముచః॥ అత్ర నైర్మల్యార్థమితి గుణస్య ఫలత్వం॥ ౭౪॥ గుణాభావఫలోత్ప్రేక్షా యథా॥ అరణ్యవాసోచితబాంధవాసు మృగీష్వవైరార్థమివాశరణ్యాః। త్రిలింగదేశేశ్వరవైరినార్యః పరాఙ్ముఖా లోచనవిభ్రమేషు ॥ అత్రావైరార్థమితి గుణాభావస్య ఫలత్వం॥ ౭౫॥ ద్రవ్యస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ ననిత్యమస్మిన్పరిపూర్ణతేతి త్యక్త్వా నభః శోణితలావలీర్ణః॥ ఆనందయన్నిందురివస్వధామ్నా విభాతి లోకే నవకాకతీంద్రః॥ ౭౬॥ ద్రవ్యస్వరూపాభావోత్ప్రేక్షా యథా॥ అనన్యసాధారణదానశౌండైస్సద్యః కృతార్థీభవదర్థిసార్థే। శ్రీకాకతీంద్రే భువి రాజమా

లాసవిముఖా మృగాంగనావిలాసినీర్విలోక్య వైరాయంతే తన్నిషేధార్థమివేత్యర్థః- విభ్రమవిముఖత్వమత్ర నిమిత్తం॥ ౭౫॥ నేతి॥ అస్మిన్నభసి - నవో గుణైరపూర్వః కాకతీంద్రః- అత్రేందోః శోణితలావలీర్ణస్య కవికల్పితత్వాదుత్ప్రేక్షావిషయత్వమేకత్వాద్ద్రవ్యత్వం చ॥ ౭౬॥ అనన్యేతి॥ దానశౌండో బహుప్రదః- స్యుర్వదాన్యస్థూలలక్షదానశౌండా బహుప్రద ఇత్యమరః - అస్యానన్యసాధారణత్వమర్థాద్దానమితి లభ్యతే - ఉభయోః ఖంజకుబ్జాదివద్విశేషణసమాసః - యద్వా తాదృశదానేశౌండో మత్తః-నిస్సీమవితరణే నిర్విచార ఇత్యర్థః- పారిజాతస్తావదేకమేవ తస్యారా

జరూపతయాభూలోకేవర్తమానత్వాత్కుతోదివః పారిజాతఇతిభావః॥ ౭౭॥ ప్రతాపేతి ॥ క్ష్మాభృత్పక్షవిజృంభితం వైరిభూపాలబలవిజృంభణం అన్యత్ర పర్వతపక్షవిజృంభణం-అతఏవాపరేణేవవజ్రిణేతి శ్లేషాంగాద్రవ్యహేతూత్ప్రేక్షా - అత్రాపరశబ్దాప్రయోగే శబ్దమాత్ర సాధర్మ్యశ్లేషఏవస్యాత్ అర్థసాధర్మ్యత్వంచాస్యసిద్ధతయాప్రతీతేరుపమైవ-తత్ప్రయోగేతు ప్రకృతోరాజైవాపరవజ్రిత్వేనాధ్యవసీయతేతస్యైవశబ్దేనసాధ్యత్వాత్ ప్రతీతావప్యుత్ప్రేక్షైవ-ఇవశబ్దాప్రయోగేతు సిద్ధత్వాదధ్యవసాయస్యాతిశయోక్తిః- ఇవాపరశబ్దయోరుభయోరప్య

నేద్యాఃపారిజాతేనవినాకృతేవ॥ అత్రదివఃపారిజాతాభావఉత్ప్రేక్ష్యతే॥ ౭౭॥ ద్రవ్యహేతూత్ప్రేక్షాయథా ॥ ప్రతాపరుద్రదేవేనక్ష్మాభృత్పక్షవిజృంభితం।సమున్మూలితమామూలాదపరేణేవవజ్రిణా ॥ ౭౮॥ ద్రవ్యహేత్వభావోత్ప్రేక్షాయథా॥ కాకతీయప్రతాపోష్మవిలీనాంగేనమేరుణా। అసువర్ణాచలేనేవవిరించిర్వ్యాకులీకృతః ॥ అత్రాసువర్ణాచలేనేతిహేత్వభావః॥ ౭౯ ॥ ద్రవ్యఫలోత్ప్రేక్షాయథా॥దుగ్ధార్ణవశతాయేవకైలాసాచలకోటయే । నూనంప్రతాపరుద్రేణయశోదిక్షుప్రసారితం॥ అత్రదుగ్ధార్ణవశతాయేతిద్రవ్యస్యఫలత్వం॥౮౦॥ ద్రవ్యాభావఫలోత్ప్రేక్షాయథా॥ వీరరుద్రనరేంద్రస్యజయప్రస్థానసంభవం। రజఃపిహితదిగ్గో

ప్రయోగేరూపకమిత్యాదివిశేషాయథాసంభవమూహనీయాః॥ ౭౮ ॥కాకతీయేతి॥ విలీనాంగేనద్రవీభూతావయవేన- అసువర్ణాచలేనసువర్ణాచలాభావేనేత్యర్థః- అత్రాభావవాచినోనఞః క్రియాసాపేక్షత్వేనాసమర్థస్యాపి సుడనపుంసకస్యేతిజ్ఞాపకాత్క్వచిత్సమాసఇష్యతే- యథాహకైయటః - అసమర్థనఞ్సమాసస్యక్వచిత్సాధుత్వజ్ఞాపనాయానపుంసకస్యేతిప్రసజ్యప్రతిషేధఆశ్రీయతఇతి॥ ౭౯॥ దుగ్ధార్ణవేతి॥నూనమిత్యేతద్ద్వితీయోత్ప్రేక్షాసాధకం॥ ౮౦॥ వీరరుద్రేతి ॥ ఆకాశస్యాభావోనిరాకాశం అర్థాభావేవ్యయీభావః- తతశ్చతుర్థ్యా నావ్యయీభా

వాదతోత్రపంచమ్యా ఇత్యమ్భావః॥ కస్తూరీతిలకంతిఫాలఫలకే దేవ్యా
ముఖాంభోరుహ ఇత్యాదావుపమోపక్రమోత్ప్రేక్షా- యత్రోల్లసత్ఫేన
తతిచ్ఛతేనముక్తాట్టహాసేవవిభాతి సింధురిత్యాదౌ సాపహ్నవోత్ప్రేక్షే
త్యాదికంతుస్వయమూహనీయమిత్యాహ ఏవమితి॥౮౧॥.. ...... *

ఇత్థంసాధ్యాధ్యవసాయమూలాముత్ప్రేక్షాంనిర్ణీయసిద్ధాధ్యవసా
యమూలామతిశయోక్తిం లక్షయతి విషయస్యేతి ॥ యత్రవిషయ్యప్ర
కృతశ్చంద్రాదిరుపనిబధ్యతే- ప్రాధాన్యేనేతి శేషః- కుతః-విషయస్య
ప్రకృతస్యముఖాదేరనుపాదానాత్ విషయిణా నిగీర్ణత్వాదిత్యర్థః- ఇద
మత్రానుసంధేయం - అధ్యవసాయేత్రయంసంభవతి విషయో విష

> శం నిరాకాశ మివస్థితం ॥ అత్ర నిరాకాశ మిత్యాకాశా
> భావాయేత్యర్థః॥ ఏవంభేదాంతరంయథాసంభవముదాహా
> ర్యం॥ ౮౧॥ ఇత్యౌపమ్యగర్భాలంకారవివేచనం. ...... *

అతిశయోక్త్యలంకారః

> విషయస్యానుపాదానాద్విషయ్యుపనిబధ్యతే॥ యత్రసా
> తిశయోక్తిస్స్యాత్కవిప్రౌఢోక్తిజీవితా॥ యత్రకవిప్రౌ
> ఢోక్త్యావిషయతిరోధానేన విషయీనిబధ్యతే సాతిశయో
> క్తిః।తస్యాశ్చాతుర్విధ్యం॥ భేదేఅభేదః అభేదేభేదః సంబంధే
> అసంబంధఃఅసంబంధేసంబంధశ్చేతి॥ కార్యకారణయోఃపౌ

యా అధ్యవసానవ్యాపారాత్మకంస్వరూపంచ - తత్రవిషయస్యనిగీర్ణ
త్వేనస్వరూపప్రతిపత్తేరేవాభావాదధ్యవసాయే నన్వత్రాపిప్రాధాన్య
శంకావకాశః-మానమాదిశబ్దైరధ్యవసాయేనవ్యాపారప్రాధాన్యేతూ
త్ప్రేక్షాదర్శితా- మానమాదిశబ్దాప్రయోగేవిషయిణఏవప్రాధాన్యేఅ
ధ్యవసాయస్యసిద్ధత్వాదతిశయోక్తిరితి- అతఏవోక్తంరుచకేన-అధ్యవ
సితప్రాధాన్యేత్వతిశయోక్తిరితి- ఇదంరజతమిత్యస్యాతిశయోక్తితా
మాభూదిత్యుక్తం కవిప్రౌఢోక్తిజీవితేతి॥ విభాగమాహ తస్యా ఇతి॥న
నుపంచమస్యాప్యతిశయోక్తిభేదస్యసంభవాత్కథంచాతుర్విధ్యమిత్యా
శంక్యాహ కార్యకారణయోరితి॥ కావ్యప్రకాశకారోక్తవైషమ్యంత్వ

స్మదుపాధ్యాయైరేకావళీతరళేసమాహితమితి నేహ ప్రపంచ్యతే॥*॥క్ర
మేణోదాహరతి స్థానఇతి ॥ కల్పతరోరుదధేరుత్పత్తిరుచితా కింతులక్ష్మీ
సోదరస్యామర్త్యోపయోగినస్తస్యైదమద్భుతమితిభావః॥ ౧॥ ఔన్నత్య
మితి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్॥అత్ర రాజమేర్వాదిసంబంధినోరౌన్నత్యాదో
ర్వాస్తవాభేదేప్యన్యదేవేత్యాదినాకాల్పనికోభేదః-ప్రతిపాద్యతఇత్యా
హ ॥ అత్రేతి ॥ తర్హ్యస్మిన్భేదేనాధ్యవసాయలక్షణానుగతిరతఆహ
స్వతఇతి ॥ స్వతస్సిద్ధంయదౌన్నత్యంతదేవాన్యదేవేతికవిప్రౌఢోక్త్యా
సాతిశయం - అతస్స్వతస్సిద్ధప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోరౌన్నత్యయోఃఫలరూ

ర్వాపర్యవిపర్యయరూపా త్వనధ్యవసాయమూలత్వాదప్రవృ
త్తిరి నైవ - కింతుప్రౌఢోక్తి మూలత్వా దతిశయోక్తిరితిక
ధ్యతే॥*॥తత్ర భేదేఅభేదోయథా॥స్థానేకల్పతరుర్జాతఃకాక
తీయకులోదధేః॥లక్ష్మీపతిరసౌచిత్రంమర్త్యరూపమహాత్స
వః॥అత్ర ప్రతాపరుద్రకల్పవృక్షయోరభేదాధ్యవసాయః॥ ౧
అభేదేభేదోయథా॥ఔన్నత్యంమహదన్యదేవమహితఃకోప్యే
షగంభీరిమా కాప్యన్యాసరణిఃప్రతాపయశసోరన్యైవబా
హ్యాఃప్రథా।సర్వంనూతనమేవరుద్రనృపతేర్జానేనతన్ని
ర్మితాసామగ్రీ చతురాననేన కియతీకీదృక్ప్రమాకల్పితా॥అ
త్రౌన్నత్యాదేర్వాస్తవాభేదేపిభేదఃకల్పితః-స్వతస్సిద్ధకవి
ప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోరౌన్నత్యయోర్భేదేప్యభేదాధ్యవసాయః॥

పయోర్భేదేప్యభేదాధ్యవసాయోనపునఃఫలినోఃతయోర్వాస్తవభేదేస
త్యభేదాధ్యవసాయకల్పనాయోగాత్ -తదుక్తంచక్రవర్తినా- అభేదా
ధ్యవసాయోపిఫలేతిశయనాదిహ।నపునఃఫలినోస్తత్రభేదేభేదోనసిధ్య
తీతి - కించప్రథమోదాహరణేపి స్వతస్సిద్ధప్రౌఢోక్తిసిద్ధవదాన్యత్వ
యోరేవాభేదాధ్యవసాయోనరాజ కల్పవృక్షయోఃఅన్యథా ఏకత్రఫల
యోరధ్యవసాయోన్యత్రఫలినోరితివైరూప్యప్రసంగాత్ - ఏవంచప్ర
తాపరుద్రకల్పవృక్షయోరభేదాధ్యవసాయఇతియత్పూర్వముక్తంతత్ఫ
లగతాభేదాధ్యవసాయవిషయమితిద్రష్టవ్యం॥ ౨॥ శీలేతి॥యథాచింతా

రత్నాదికం శిలాత్వాదిదోషదుష్టం తథా సర్వమపి జగదతిదుష్టేయం బ్ర
హ్మసృష్టిః కథమనవద్యాశేషగుణమేనం సంస్పృశేదితి రుద్రదేవస్య బ్ర
హ్మసృష్టిసంబంధేప్యసంబంధకథనం॥ అత్రాప్యధ్యవసాయం సంపాదయ
తి అతీతబ్రహ్మసృష్టినేతి॥ అయం చ స్వతస్సిద్ధప్రౌఢోక్తిసిద్ధగుణాతిశయా
ధ్యవసాయమూల ఇతి ద్రష్టవ్యం॥ ౩॥ బ్రహ్మన్నితి హరివాక్యమేతత్॥ వి
రించిరుత్తరమాహ స్వామిన్నితి॥ అధిక్రియా జగత్సర్జనాధికారః॥ విష్ణు

౨॥ సంబంధే అసంబంధో యథా॥ శిలాచిత్తా రత్నం తరురసార
శౌఖిపశురసావియాద్ధేను స్సర్వం జగత్పితథా దోషవిధురం। న
సృష్టిర్వైధాత్రీ తదిహ చతురస్త్రీః కదభియం స్పృశేద్దేవం రు
ద్రం సకలగుణసామ్రాజ్యనిలయం॥ అత్ర విధాతృసృష్టిసంబం
ధేప్యసంబంధ ఉక్తః। అతీతబ్రహ్మసృష్టినైశ్వర్యేణాత్రాభేదా
ధ్యవసాయః॥ ౩॥ అసంబంధే సంబంధో యథా। బ్రహ్మన్నైరుగి
రౌక్త్యతేపి కిమిదం నైవం పిధాస్తే ముదః స్వామిన్నత్యమధిక్రి
యాద్యఫలితాయద్వైరరుద్రః కృతః। మిథ్యా కిన్నవికత్థసే త్రి
జగతస్త్రాణాయ మత్ప్రార్థితః శంభుః కాకతీర్ణవానితిక
థాజాతాహ తు బ్రహ్మణోః॥ అత్ర హరిబ్రహ్మణోరేవంవిధగో
ష్ఠ్యసంబంధేపి సంబంధ ఉక్తః॥ శంభునా సహ కాకతీంద్రస్య
అభేదాధ్యవసాయః॥ ౪॥ కార్యకారణయోః పౌర్వాపర్యవి
పర్యయరూపాతిశయోక్తిర్యథా॥ మాతః కథం కాకతినాథదృ
ష్టేరగ్రే శరాః కామశరాః పతంతి। తద్రూపలావణ్యజితః స్మ
రోపి నూనం గతః కింకరతామముష్య॥ అత్ర కార్యభూతస్యాస్మ

ద్విరించికథనమన్యథా కరోతి మిథ్యేతి॥ అత్ర లౌకికాన్నత్యాదిగుణయు
క్తమేనం బ్రహ్మాపి నిర్మాతుం న శక్నోతీతి భావః ॥ అసంబంధే సంబంధం
యోజయతి అత్రేతి॥ పూర్వవదభేదాధ్యవసాయ ఇత్యాహ శంభునేతి॥
౪ ॥ పంచమం భేదముదాహరతి మాతరితి ॥ కామశరపీడా మసహమా
నాయాః కస్యాశ్చిన్నాత్ర సహవచనం- తస్య కాకతీంద్రస్య-అభూష
ణేపి భూషితవద్భాసమాన ఆకారో రూపం లావణ్యం కాంతివిశేషః - అన

యోర్లక్షణముక్తం - అముష్య కాకతీంద్రస్య ॥ కారణం పూర్వమపరం
కార్యమితి సర్వత్ర నియమః కవిప్రౌఢోక్త్యా తద్విపర్యయోఽలంకారణ
త్వాశయేనాహ అత్రేతి ॥ అవిరళవిలోలజలదః కుటజార్జుననీపసురభివన
వాతః। అయమాగచ్ఛతి కాలో హంత హతాః పథికగేహిన్యః॥ ఇత్యాదికా
ర్యకారణయోగపద్యమపి పౌర్వాపర్యవిపర్యయ ఏవేతి ద్రష్టవ్యం॥ ౫ ॥ స
హోక్తేస్సంగతిమాహ అథేతి॥ లక్షణమాహ సహార్థేనేతి॥ సహశబ్ద
స్యార్థో యస్య తేన సహార్థేన తత్పర్యాయేణ చేత్యర్థః - అనేనసార్ధం విహ
రాంబురాశేరిత్యాదౌ సహోక్తిమాత్రస్యాలంకారతా మాభూదిత్యు
క్తమతిశయోక్తిత ఇతి॥ అత్రాకాంక్షితమంశమధ్యాహారాదిభిః పూర

రశరపాతస్య కారణభూతాత్ప్రియదృష్టిపాతాత్పూర్వకా
లత్వముక్తం॥ ౫॥ అథోక్తిసామ్యాలంకారనిరూపణే అతిశయో

సహోక్త్యలంకారః.

క్తిహేతుకా సహోక్తిర్నిరూప్యతే॥ సహార్థేనాన్వయో య
త్ర భవేదతిశయోక్తితః। కల్పితౌపమ్యపర్యంతా సా సహో
క్తిరితీష్యతే ॥ యత్ర భేదే అభేదరూపతయా కార్యకారణపౌ
ర్వాపర్య విపర్యయరూపయా చాతిశయోక్త్యా ఏకస్య ప్రా
ధాన్యేనాన్వయే అపరస్య సహార్థేన సంబంధే ఉపమానోపమే
యభావః కల్ప్యతే తత్ర సహోక్తిః । ప్రాకరణికాప్రా

యన్వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ ఏకస్య ప్రాధాన్యేనాన్వయ ఇతి - యథా పు
త్రేణ సహాగతః పితేత్యాదౌ పితురాగమనాదినా శాబ్దస్సంబంధస్తద్వది
తి భావః - అపరస్య సహార్థేన సంబంధ ఇతి - తత్రైవ పుత్రాదివదితి భావః-
ఉపమానోపమేయభావః కల్ప్యత ఇతి - సహయుక్తేఽప్రధాన ఇత్యప్రధా
నే తృతీయావిధానాత్తదంతస్య గుణభావాదుపమానత్వం అర్థాదితరస్య
ప్రాధాన్యాదుపమేయత్వం చ కల్ప్యత ఇత్యర్థః - అత ఏవాత్ర భేదప్రధా
నం సాధర్మ్యమితి ద్రష్టవ్యం - సహ శాఖయా ప్రస్తరం ప్రహరతీత్యత్ర ప్ర
హరణే శాఖాప్రస్తరయోరివ శాబ్ద ఏవాయం గుణప్రధానభావో న వాస్త
వః - పిత్రా సహాగతః పుత్ర ఇత్యపి సువచత్వాత్ - ఉపమానోపమేయ

భావశ్చాత్ర కాల్పనికో నవాస్తవ ఇత్యత్ర నిమిత్తమాహ ప్రాకరణికేతి॥ తదాత్మ్యతాఽప్రకృతరూపతా॥ ఉదాహరతి అంద్రేతి ॥ అత్ర దివ్యమాల్యానీవ ఖడ్గధారాః కంఠేషు పతంతీత్యేవం ప్రతీయమానస్యోపమానోపమేయభావస్య ద్వయోః ప్రాకరణికత్వాద్వైవక్షికత్వం - కంఠపతన సాధర్మ్యస్య భేద ప్రధానకత్వంచోపమానోపమేయయో స్సహార్థప్రయుక్త గుణప్రధానభావ నిబంధనంచేత్యాద్యున్నేయం ॥ అత్ర కార్య

కరణికవిషయత్వాదుపమానోపమేయభావస్య సహార్థసంబంధేన ద్వయోరపి ప్రకృతత్వాన్నతదాత్మ్యతా॥*॥ కార్యకారణ పౌర్వాపర్య విపర్యయరూపాతిశయోక్తిమూలా సహోక్తిర్యథా ॥ అంధ్రక్ష్మాభృత్సుభటాసిధారా రణేషునీలోత్పలపత్రభాసః । పతంతి కంఠేష్వరిభూపతీనాం సాకం సురస్త్రీజనముక్తమాల్యైః ॥ అత్ర కృపాణ పతనోత్తర కాలభావినో దివ్యమాల్యపతనస్య సహకాలత్వముక్తమితి పౌర్వాపర్యవిపర్యయః॥ ౧॥ భేదేఽభేదరూపాతిశయోక్తిమూలా శ్లేషగర్భా భేదాధ్యవసాయరూపా చారుత్వాతిశయహేతుర్యథా ॥ దినే దినే రుద్రనరాధిపస్య ప్రతాపలక్ష్మీరుదయం ప్రయాతి । ప్రకాశితాశేషదిగంతరాళా వివస్వతా సార్ధమనింద్యభాసా॥ అతోఽదయం ప్రయాతీతి శ్లేషేణోదయపర్వతా

——— వినోక్త్యలంకారః. ———

భ్యుదయయోరభేదాధ్యవసాయః॥ ౨ ॥ అథ సహోక్తిప్ర

కారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్తిమూలత్వముపపాదయతి అంద్రేతి॥౧॥ దినేదిన ఇతి॥ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయోత్ర సహోక్తిమూలమిత్యాహ అతోఽదయమితి॥ కుముదదళైస్సహసంప్రతి విఘటంతే చక్రవాకమిథునానీత్యత్ర శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయోమూలం- అత్ర విఘటనం సంబంధిభేదాద్భిన్నం నతశ్శ్లిష్టత్వమిత్యాహ సర్వస్వకారః- ఉక్తిస్సృష్టం సహకాశికస్య ఫులకైరిత్యాదావియం మాలయాపిదృశ్యతే- అత్ర కర్మసాహిత్యాత్సహోక్తిః పూర్వత్ర కర్తృసాహిత్యాదితి భే

దః॥ ౭॥ వినోక్తేస్సంగతిమాహ అథేతి॥లక్షణమాహ వినేతి॥యత్ర సంబం ధియత్కించిద్వస్తువినాఅన్యస్యప్రతిసంబంధినోరమ్యతాశోభనత్వం అ రమ్యతాఅశోభనత్వంవాపరాభవేన్నివర్తేతసావినోక్తిరిత్యర్థః॥ ఫలితం వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ రమ్యంరమ్యతారహితంఅరమ్యంరమ్యతారహి తంవేత్యర్థః॥ వ్యాఖ్యానోక్తంవ్యుత్క్రమంపరిహరణ విభజతి సేతి ॥ ర మ్యత్వాభావోఽరమ్యత్వాభావశ్చేత్యర్థః-కస్మింశ్చిత్సతికస్యచిద్రమ్య త్వమరమ్యత్వంవేతివిధిముఖేనాపివివక్షితేవిశేషానాస్తీత్యేవమభిధాన

తిపక్షరూపావినోక్తిర్నిరూప్యతే॥ వినాసంబంధియత్కించి
ద్యతాన్యస్యపరాభవేత్ । అరమ్యతారమ్యతావాసావినో
క్తిరితిస్మృతా ॥ యత్రకస్యచిదసన్నిధానాద్వస్తురమ్యమర
మ్యంవాభవేత్సావినోక్తిః।సాద్వివిధా అరమ్యతారమ్యతా
చేతి॥*॥అరమ్యతాయథా॥ ప్రతాపరుద్రదేవస్యగుణవర్ణన
యావినా। కీదృశీకావ్యరచనాసంశృణుధ్వంకవీశ్వరాః॥ అ
త్రప్రతాపరుద్రగుణవర్ణనేన వినాకావ్యక్రియాయామశోభన
త్వముక్తం - అనేనకావ్యశోభామిచ్ఛద్భిః కవిభిఃప్రతాపరు
ద్రగుణావర్ణయితవ్యాఇతివిధిరేవప్రకాశ్యతే॥ ౧॥ రమ్యతా
యథా॥ కళాపూర్ణోనిత్యంజయతిజగతీందౌత్రిజగతోవపుష్మ
త్వానందేవిమలవిభవేరుద్రనృపతౌ । వినాలక్ష్మప్రాప్యప్ర
తిదివసపూర్ణాం నిజతనుంప్రకాశస్స్యాదిందుర్యది దివిభవే

మితిద్రష్టవ్యం- తదుక్తం-సదసత్త్వనివృత్తిశ్చేన్నివృత్త్యాన్యస్యవర్ణ్య తే। తదాద్విధావినోక్తిస్స్యాద్ద్విధిరత్రఫలంభవేదితి ॥ *॥ ఆద్యముదా హరతి ప్రతాపేతి॥కీదృశీ రమ్యానభవతీత్యర్థః సంశృణుధ్వంవ్యాఖ్యా తం॥అలంకారఫలంవిధిమాహ అనేనేతి॥౧॥ద్వితీయముదాహరతి కళేతి॥ జగతీందౌభూలోకచంద్రే-రుద్రనృపతౌకళాపూర్ణత్వాదివిశేషణైఃప్ర తీయమానేనచంద్రాదుత్కర్షేణజయతిసతి - ఇందుఃకళంకరాహిత్యే ననిత్యంపూర్ణః - ప్రకాశతఇతిప్రకాశః ప్రకాశమానోదివియదిస్యాత్ - భూలోకేత్వేతత్సన్నిధానేసతథావిధోపి నశోభతఇతిభావః - సచం

ద్రోపిసుభగోభవేదిత్యశోభనత్వాభావకథనం॥ తదేవాహ ॥ అత్రేతి॥ సహోక్తివినోక్త్యోస్సహార్థ వినార్థయోరభావేపి తదర్థవివక్షాయా ముదాహరణమలంకారసర్వస్వాదౌ ద్రష్టవ్యం॥ ౯॥ఉక్తిసామ్యాత్సమాసోక్తింలక్షయతి విశేషణానామితి॥స్పష్టం-సమాసేనసంక్షేపేణార్థద్వయకథనాత్సమాసోక్తిః॥ విశేషణసామ్యంవిభజతే తదితి ॥ యత్రసకృదుచ్చారితశబ్దేనార్థద్వయంప్రతీయతేతచ్ఛ్లిష్టం - యత్రోభయప్రవృత్తినిమిత్తైక్యంతత్సాధారణం- యత్రౌపమ్యగర్భసమాసవిశేషాశ్రయణంతదౌపమ్యగర్భం- తేనసమాసోక్తిరపిత్రివిధా॥ *॥ తత్రాద్యంభేద

తోఽపిసుభగః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రేప్రకాశమానేచంద్రమసఃకళంకేనవినాశోభనత్వముక్తం । సకలగుణశాలినః ప్రతిపక్షస్యపురస్తత్తాదృశగుణవత్త్వమేవరమ్యతా నాన్యథేతి॥౯॥

సమాసోక్త్యలంకారః.

విశేషణానాంతౌల్యేనయత్రప్రస్తుతవర్తినాం। అప్రస్తుతస్యగమ్యత్వేసా సమాసోక్తిరిష్యతే ॥ యత్రప్రకృతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతంగమ్యతేసాసమాసోక్తిః॥తత్త్రివిధం-శ్లిష్టవిశేషణసామ్యంసాధారణంఔపమ్యగర్భంచేతి॥*॥ శ్లిష్టవిశేషణసామ్యంయథా॥సద్యోవిశ్లథమేఖలాంపులకితామృజ్వీంతనుం బిభ్రతీ ర్యోగాదంధ్రపతేః కృపాణలతికాగృహ్ణాతికంశేష్వరీ౯। తద్యోగాదనురక్తభావవివశాస్సంమీలితాక్ష్యశ్చిరం

ముదాహరతి సద్య ఇతి॥విశ్లథాప్రయోగానుకూలా మేఖలాకంఠరజ్జుర్యస్యాస్తాంతథోక్తాం శిథిలకాంచీగుణాంచ పులకాశ్ఛాయాఅస్యాస్సంజాతాఃపులకితారోమాంచితాచ-తాం-ఋజ్వీమకుటిలాం రణావవామాంచ- తద్యోగాత్కృపాణలతికాసంబంధాత్ - అనురక్తాసువృత్తరక్తాభావస్స్వరూపంయేషాంతేతథోక్తాః అతఏవవివశాఃపరవశాః - అన్యత్రతద్యోగాన్నాయికాసంబంధాదనురక్తభావేనఅనురక్తత్వేనవివశాఃమీలితాక్షాః- మూర్ఛయాసుఖపారవశ్యాచ్చ - తథాశూన్యాంతఃకరణాగతమనసోవిగళితవేద్యాంతఃకరణాశ్చ-కామపివక్తుమయోగ్యాం - సా

ఙాదుక్తావమంగళత్వేనాశ్లీలత్వాదితిభావః - భావస్థితింపశ్యభావవికా రం వినాశనిమిత్తమిత్యర్థః - అన్యత్రకామపివస్తు మశక్యాంభావస్థితిం ప్రేమానుబంధంభజంతి ॥ అత్రశ్లిష్టపిశేషణసామ్యాత్ఖడ్గలతాయామరి షునాయికానాయకవ్యవహారసమారోపఇత్యాహ అత్రేతి॥ ౧౦॥ ద్వితీ యముదాహరతి వీతేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥అత్రవీతవీడాదివిశేషణా నాముభయత్రైకార్థత్వంసామ్యం-తద్బలాద్భీరూణాంశృంగారనాయక వ్యవహారసమారోపఇత్యాహ అత్రేతి॥ వీడవ్యయాదిధర్మసమారోపో

శూన్యాంతఃకరణాభజంతిఖలుతేభావస్థితింకామపి॥ అత్రవి శ్లథమెఖలాపులకితామితి శ్లిష్టవిశేషణమహిమ్నాకృపాణల తికాయానాయికాత్వప్రతీతిః - అనురక్తభావవివశాఇత్యా దివిశేషణద్వారారిపూణాంనాయకత్వప్రతీతిః॥ ౧౦ ॥ సా ధారణవిశేషణేనయథా॥వీతవీడమపాస్తమానముదయద్దై స్వర్యమావిర్భవత్స్వేదం నిర్భరగాత్రవెపథుమిళన్మూర్ఛాం గళద్బాష్పకం। సంజాతప్రళయంచకాకతిమహీనాథస్మరో ద్వేజితాభూపాశ్శైలగుహాసుయాంతి విజనంభీత్యాసమా లింగితాః॥ అత్రశృంగారభయానకసాధారణవిశేషణబలా ద్భీత్యాసమాలింగితాఇతినృపాణాంనాయకత్వప్రతీతిః॥౧౧ ఔపమ్యగర్భవిశేషణేనయథా॥భృతాత్మగుణరత్నైఘైఃపూ ర్ణస్సాజన్యవారిణా।ప్రతాపరుద్రనృపతిర్ధత్తేవిశ్వంభరాశ్రి

త్రనిమిత్తం-ద్యామాలిలింగముఖమాశుదిశాంచుచుంబేత్యత్ర ఈషుణా గ్నాయువనాయకవ్యవహారారోపేఆలింగనాది కార్యసమారోపఃకార ణం - సాధారణవిశేషణసామ్యే ధర్మకార్యయో రన్యతరారోపంవినా వ్యంజనవ్యాపారోద్భేదనేనాప్రకృతప్రతీతేరసంభవాత్ -ఏవంచద్వితీ యోభేదోద్వివిధోజాతః॥ ౧౧॥ తృతీయముదాహరతి భృతాత్మేతి॥ గు ణారత్నానీవేత్యుపమితసమాసస్యగుణాఏవరత్నానీతిరూపకసమాసస్య చసాధకబాధకాభావాత్సందేహసంకరః॥ తతోగుణసదృశైరత్నైరితి మధ్యమపదలోపీసమాసః ఏవముత్తరత్రాపి - ఇత్థమౌపమ్యగర్భవిశే

షణసామ్యేన ప్రతాపరుద్రే సముద్రవ్యవహారప్రతీతేస్సమాసోక్తిః-యత్రోపమాసమాసే సాధకమస్తి-యథా - దంతప్రభాపుష్పచితా లోలాక్షీ చారుహాసినీ । కేశపాశాళిబృందేన సువేషా హరిణేక్షణేత్యత్ర సువేషత్వం-తత్రోపమాసమాసానంతరం మధ్యమపదలోపిసమాసో ద్రష్టవ్యః-తథా చ తృతీయభేదస్యాపి ద్వైవిధ్యం సిద్ధ్యతీత్యేవం పంచప్రకారా సమాసోక్తిః- తదుక్త మలంకారసర్వస్వే - తదేవం శ్లిష్టవిశేషణసముత్థాపితైకా-సాధారణవిశేషణసముత్థాపి తాద్ధర్మ్యకార్యసమారోపాభ్యాం ద్విధా - ఔపమ్యగర్భవిశేషణ సముత్థాపితా తూపమా సంకరసమాసాభ్యాం ద్విభేదేతి- యత్ర నిరీక్ష్యవిద్యున్నయనైః పయోద ఇత్యాదౌ నిరీక్షణాదికం రూపకే సాధకమస్తి- తత్రైకదేశవివర్తిరూపకమేవ న సమాసోక్తిరిత్యాదివిశేషా అపి తత్రైవ ద్రష్టవ్యాః॥ ౧౨ ॥ విశేషాంతరమాహ అత్రేతి॥ వ్యవహారసమారోపపవేత్యేవకారో రూపసమారోపవ్యవచ్ఛేదాయం॥ ౧౨ ॥ అత్ర సమాసోక్తౌ సర్వత్ర వ్యవహారసమారోప

ఎవ జీవితం। స చతుర్విధః। లౌకికే వస్తుని లౌకికవ్యవహారసమా

ర్థః- తథాహి-యదా విశేషణ సామ్యాదప్రస్తుతం ప్రస్తుతవిశేష్యత్వేన ప్రతీయతే న తు ప్రయుజ్యతే తదా నిష్ప్రతియోగికత్వేనాపరిత్యక్తస్వరూపస్య ప్రస్తుతస్య రాజాదేర్విశేషణసామ్యావగమితేనాప్రస్తుతసముద్రత్వాదిధర్మేణ విశిష్టతయా ప్రతీతేర్వ్యవహారసమారోపః- యదా త్వప్రస్తుతమపి విశేష్యం ప్రయుజ్యతే తదా తత్ప్రస్తుత మర్థం స్వేనరూపేణ రూపవంతం కృత్వాన్యద్భవతి-ప్రస్తుత మపి స్వరూపం పరిత్యజ్యాప్రస్తుత తాద్రూప్యముపగృహ్ణాతి - అతస్తత్ర రూపకసమారోపపవ- తదుక్తం॥ అప్రస్తుతం ప్రతీతం చేద్భేదకాంశైకసామ్యతః। వ్యవహారం సమారోప్య ప్రస్తుతేన్యద్భవత్యథ ॥ తేనాప్రస్తుతవృత్తాంతారోపేణాప్రస్తుతం స్వయం సంక్షేపేణోచ్యతే యస్మాత్సమాసోక్తిరియం తదా ॥ స్యాద్విశేష్యాంశసామ్యం చేత్ప్రస్తుతాకారరూపితం। భవేదప్రస్తుతం వేద్యం రూపకాలంకృతిస్తదేతి - అత్రాప్రస్తుతస్య ప్రతీయమానత్వాద్వ్యవహారసమారోపపవేతి భావః॥ తం చతుర్ధా విభజతి స ఇతి॥*॥ వస్తుని జాత్యాదౌ క్ర

షేణోదాహరతి సప్తాంగేతి ॥ స్వామ్యమాత్యసుహృత్కోశరాష్ట్రదుర్గబలానిసప్తాంగాని తద్గోచరయాదానలక్ష్మ్యాత్యాగవైభవేనవిరాజితః-అదేయమస్యకిమపినాస్తీతిభావః - అన్యత్రసప్తాంగానికరాదీని తత్రస్ఫురంత్యాప్రవహంత్యా దానలక్ష్మ్యామదవైభవేన విరాజితః- తదుక్తం॥ కరాత్కటాభ్యాం మేఢ్రాచ్చ నేత్రాభ్యాంచమదస్రుతిరితిపాలకావ్యే-కరాత్ నాసారంధ్రాభ్యా మిత్యర్థః- భద్రాత్మా మంగళమూర్తిః- అన్యత్రభద్రజాతిః-తల్లక్షణమతంగజఇతిప్రతీయతే-సర్వభూమేరీశ్వరస్సార్వభౌమః-తస్యేశ్వరఇత్యణ్ప్రత్యయః- అనుశతికాదిత్వాదుభయపదవృద్ధిః - తస్తాంచక్రవర్తిత్వం- అన్యత్ర సార్వభౌమతాందిగ్గ

రోపః శాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోపశ్చేతిద్వివిధః। తథా శాస్త్రీయవస్తుని శాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోపో లౌకికవస్తువ్యవహారసమారోపశ్చేతి- ఏవంచతుర్విధః ॥*॥ యథాక్రమముదాహరణాని॥ సప్తాంగస్ఫురదుద్దామదానలక్ష్మీవిరాజితః। ప్రతాపరుద్రోభద్రాత్మాతనుతేసార్వభౌమతాం ॥ అత్రలౌకికేప్రకృతవస్తునిలౌకికస్యసార్వభౌమనామధేయస్యదిగ్గజస్యవ్యవహారప్రతీతిః॥ ౧౩॥ తథా॥గురుప్రమాణేననిజేనసద్యస్తిరస్కృతో ద్యత్ప్రతిపక్షహేతౌ। ప్రతాపరుద్రస్యసమిత్యుదగ్రేఖడ్గేమహత్ఖండనపండితత్వం ॥

జవిశేషత్వంతనుతే- అత్రప్రకృతప్రతాపరుద్రే అప్రకృతభద్రగజవ్యవహారసమారోపః॥ ౧౩॥ లౌకికేవస్తునిశాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోపముదాహరతి గుర్వితి॥ గురుణాశ్రేష్ఠేనప్రమాణేనధ్వజాదిశుభాయవిశిష్టప్రమాణేనేత్యర్థః- ఆయుధానాంధ్వజాద్యాయాజయావహాఇతి తద్విదః-అన్యత్ర ప్రమాణేనానుమానేనతస్యైవకథాసాధనత్వాత్ -గౌరవంచాస్యవ్యాప్తిపక్షధర్మతావైశిష్ట్యనిబంధనంద్రష్టవ్యం-ప్రతిపక్షస్యశత్రోః ప్రతివాదినశ్చ హేతిరాయుధం హేతురనుమానంచేతిఇకారోకారయోశ్శ్లేషః - ఉద్యదితిశత్రప్రయోగప్రారంభపవానయోః పరాభవఇతిలభ్యతే- సమితియుద్ధేసభాయాంచ ఖండనపండితత్వంపిదారణ

కౌశలం అన్యత్రదూషణనైపుణ్యం- అత్రవిశేషణసామ్యాద్వైతండికః ప్రతీయతే॥ ౧౪ ॥ శాస్త్రీయేవస్తునిశాస్త్రీయవస్తువ్యవహారసమారోపముదాహరతి అపూర్వేతి॥ అపూర్వస్యాచుంబితస్యార్థస్యశ్లాఘయాకథనేనగురూణాంశ్లాఘ్యానాం భణితానాం వాక్యానాం యత్సారస్యమభిముఖీకరణయోగ్యత్వంతస్యపదవీస్థానమిత్యర్థః- పదేపదేప్రతిపదం శ్రుతిగ్రాహ్యంశ్రోత్రేంద్రియగ్రాహ్యంకి మప్యనిర్వచనీయం - తత్త్వంమాధుర్యరూపంకలయంతీధారయంతీ - శ్రుతికట్వాదిదోషరాహిత్యేనశ్లేషాదిగుణసాహిత్యేనచ ప్రవత్సుధామధురశబ్దార్థశరీరేత్యర్థః - ప్రబంధశ్రీః కావ్యనాటకాదిప్రబంధలక్ష్మీర్విజయతే- యస్యాంబుధశ్రేణీవిదగ్ధపరిషత్ - నిపుణమధికర్తుంరసమాస్వాదయితుంప్రభవతి- అధికారస్యఫలస్వామ్యలక్షణత్వాత్సహృదయ ఏవాత్రాధికారీనాన్యఇత్య

> అత్రలౌకికేఖడ్గేతరశాస్త్రప్రసిద్ధవస్తువ్యవహారసమారో
> పః॥ ౧౪॥ తథా॥ అపూర్వార్థశ్లాఘాగురుభణితసారస్యప
> దవీశ్రుతిగ్రాహ్యంతత్త్వంకిమపికలయంతీప్రతిపదం।ప్రబం
> ధశ్రీర్వీరక్షితిపతికవీనాంవిజయతే బుధశ్రేణీయస్యాం నిపు

ర్థః-అపూర్వాణామర్థానాంచోదనైకసమధిగమ్యత్వేనప్రమాణాంతరాగోచరాణామగ్నిహోత్రాదీనాంశ్లాఘయాకథనేన గురూణాంశ్రేష్ఠానాంభణితానాంవిధివాక్యానాం యత్సారస్య మర్థవాదప్రయుక్తం ప్రవర్తనౌన్ముఖ్యంతస్యపదవీస్థానంవిద్యాదివిచారసధ్రీచీనేత్యర్థః- శ్రుతిశబ్దేనశ్రుత్యేకదేశోగృహ్యతే- తేనశ్రుతిగ్రాహ్యంలిఙ్గాదిప్రత్యయవేద్యం- అతఏవకిమప్యలౌకికంతత్త్వంశ్రేయస్సాధనతారూపంధర్మం-అతఏవోక్తమాచార్యైః - శ్రేయస్సాధనతాహ్యేషాంనిత్యంవేదాత్ప్రతీయతే। తాద్రూప్యేణచధర్మత్వంతస్మాన్నేంద్రియగోచరఇతి- పద్యతే గమ్యతేప్రామాణ్యాదికమేభిరితిపదానిన్యాయాః- ప్రతిపదంసహస్రేణాపిన్యాయైరిత్యర్థః - కలయంతీ ఇతికర్తవ్యతారూపేణప్రతిపాదయంతీత్యర్థః- మీమాంసేతిగమ్యతే- తదుక్తమాచార్యైః - ధర్మేప్రమీయమాణేహివేదేనకరణాత్మనా। ఇతికర్తవ్యతాభాగంమీమాంసాపూరయి

ష్యతీతి- యస్యాంమీమాంసాయాం బుధశ్రేణిఃనిగమనిరుక్తాదివిద్యాని ష్ణాతవిద్వత్సంఘఏవాధికర్తుంప్రభవతి - తస్యైవాత్రాఽధికారాదితిభావః- తదుక్తంజిజ్ఞాసాప్రస్తావే - జిజ్ఞాస్యైకోపనీతస్యద్వితీయాపతితశ్రుతేః।జ్ఞాతవిద్యాంతరస్యాన్యాయామీమాంసాపురస్సరీతి-అథవామతాంతరేణార్థాంతరంతు - క్రియాదివ్యతిరిక్తం స్థాయికార్యం ప్రమాణాంతరాగోచరమపూర్వం - తదుక్తంశారికానాథేన - క్రియాది భిన్నం యత్కార్యం వేద్యంమానాంతరైర్నతత్।అతోమానాంతరాపూర్వమపూర్వమితిగీయతఇతి- తదేవార్థోవాక్యార్థః ప్రధానత్వాత్ -తదుక్తం కార్యస్యైవప్రధానత్వాద్వాక్యార్థత్వంచయుజ్యతఇతి-ఏవమాదేశ్లాఘాకత్థనంతత్ప్రధానానాంగురుభణితానాంనిబంధనవివరణాదిప్రభాకరగ్రంథానాంయత్సారస్యంప్రసన్నగంభీరత్వంతస్యపదవీస్థానం తథా

ణమధికర్తుంప్రభవతి ॥ అత్రాఽలంకారశాస్త్రీయేవస్తునితం
త్రశాస్త్రప్రసిద్ధవస్తువ్యవహారసమారోపః॥ ౧౫॥తథా॥సా
లంకారాలసద్వర్ణాసగుణారసనిర్భరా।భావానుబంధినీభాతి
భారతీకాకతీశ్వరే ॥ అత్రాఽలంకార శాస్త్రీయేవస్తునిభార

విధగ్రంథయుక్తేత్యర్థః-శ్రుతిగ్రాహ్యంలిఙాదివాచ్యం-ఏవంకార్యాత్మకేహ్యర్థైర్వ్యుత్పద్యంతేలిఙాదయఇతిశారికోక్తేః- కిమప్యలౌకికంతత్త్వం-కార్యత్వేననియోజ్యంచస్వాత్మనిప్రేరయన్నసౌ । నియోగఇతిమీమాంసానిష్ణాతైరభిధీయత ఇత్యుక్తలక్షణనియోగాపరపర్యాయం ధర్మంప్రతిపదంకలయంతీత్యాదిపూర్వవత్ ॥ లక్ష్యేలక్షణంయోజయతి అత్రాఽలంకారేతి ॥ తంత్రశాస్త్రమత్రభాట్టంప్రాభాకరంచేత్యుభయంవివక్షితం॥ ౧౫ ॥ శాస్త్రీయేవస్తునిలౌకికవ్యవహారసమారోపముదాహరతి సాలంకారేతి ॥ అలంకారైరుపమాదిభిఃకటకాదిభిశ్చసహితాసాలంకారా-లసద్వర్ణామధురాక్షరామనోజ్ఞకాంతిశ్చ- సగుణాశ్లేషాదిగుణయుక్తాగాంభీర్యాదిగుణయుక్తాచ- రసేనశృంగారాదినాఅనురాగేణచనిర్భరాపూర్ణా- కాకతీశ్వరేవిషయే- భావోఽభిప్రాయఃప్రేమాచ-తస్యానుబంధోవిచ్ఛేదాభావః- తద్వతీ-భారతీవాణీ-నాయికాతుగమ్యతే ॥ న

ను యత్ర శ్లిష్టవిశేషణసామ్యంతత్ర శ్లేషఏవాలంకారఃకస్మాన్నభవతీత్యా తాశ్రిహ సమాసోక్తావితి ॥ అప్రకృతవిశేష్యస్యాపి పృథగుపాదానే శ్లేషః- తదభావాదత్ర నశ్లేషత్వమితిభావః॥ ౧౬॥ వక్రోక్తేస్సంగతిపూర్వకంలక్షణమాహ ఉక్తిసామ్యఇత్యాదినా॥ అన్యథోక్తస్యేతి- కేనచిదితి శేషః- అన్యథాయోజనమితి- అపరేణేతి శేషః ॥ తదేతద్వ్యాచష్టే

త్యాఖ్యలౌకికనాయికావ్యవహారసమారోపః॥ సమాసోక్తౌ విశేషణవిశేష్యయోర్ద్వయోరుపాదానాభావాచ్ఛ్లేషాద్విశేషః॥ ౧౬॥ (అన్యేషామప్యలంకారాణాం) ఉక్తిసామ్యేపి

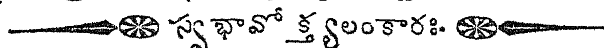
——— వక్రోక్త్యలంకారః. ———

శ్లేషగర్భత్వవిశేషాద్వక్రోక్తి రుచ్యతే ॥ అన్యథోక్తస్య వాక్యస్యకాక్వాశ్లేషేణవాభవేత్ ।అన్యథాయోజనంయత్ర సావక్రోక్తిర్నిగద్యతే॥ యత్రకయాచిద్వివక్షయా కేనచిత్ ప్రయుక్తస్య వాక్యస్యాన్యేనాన్యథావివక్షయా యోజనా క్రియతేసావక్రోక్తిః - ఉక్తివక్రత్వేకథంచిత్సంభవత్యపి ఏవంవిధలక్షణాభావాత్సర్వాలంకారేభ్యోభిద్యతే॥ *॥ కాక్వాయథా॥బహువంళహొహాఖు రాఆ సహి తంస సిరిం మిణింభరాసంతీ। ణూణా సిరిఎవి తుమం అపాంణం కిణుల హుపసి॥ఛాయా॥బహువల్లభఃఖలురాజాసఖితస్యశ్రియాం నిర్భరాసక్తిః । న్యూనాశ్రియోపిత్వమాత్మానం కిన్నులఘుయసి॥ అత్రత్వమపిశ్రియోన్యూనగుణానభవసి। అతస్త్వయ్యపినృపతి రాసక్తఏవకిమిత్యాత్మానంలఘూకరోషీతికా

యత్రేతి॥ సర్వేభ్యోభేదమాహ ఉక్తీతి॥వక్రత్వేవైచిత్ర్యం-సంభవత్యపీతి-సర్వాలంకారేష్వితి శేషః- విచ్ఛిత్తిమాత్రవాచినోవక్రశబ్దస్యోక్తవిశేషేపర్యవసానాత్సర్వవిలక్షణత్వమితిభావః॥ *॥ కాకుమూలాంవక్రోక్తిముదాహరతి బహ్వితి॥ (అప్పాణమిత్యత్ర-ఆత్మనిపఇతిసూత్రేణ ఆత్మశబ్దేయుక్తవర్ణస్యపకారాదేశః)అత్రప్రథమార్ధేనాయికయాసంభావితస్యాత్మన్యూనత్వస్యద్వితీయార్ధేసఖ్యాశ్రియోన్యూనేత్యత్రకాక్వా

నిషేధయోజనాద్వక్రోక్తిః॥ ౧౭॥ శ్లేషమూలాముదాహరతి క ఇతి॥ అత్ర సఖీనాయికయోరుక్తిప్రత్యుక్తికతయానవవాక్యాని యోజనీయాని-రాజాన్నృపశ్చంద్రశ్చ-క్షోణీభృత్తిలకో రాజశ్రేష్ఠః పర్వతోత్తమశ్చ-రుద్రదేవః ప్రతాపరుద్రో రుద్రశ్చ- సత్యమాత్థ బ్రూషే-గోత్రసారోద్ధ్వా సత్కులప్రసూతా పర్వతరాజపుత్రీ చ - అపహాసప్రధానా వాచో యస్యాస్తస్యామపహాసవాచి- విరహం వియోగదుఃఖం కించిద్వ్యస్మరత్॥ ౧౮॥ వక్రోక్తివిపర్యయేణ స్వభావోక్తిం లక్షయతి స్వభావేతి॥ యత్ర చారు సమ్యగ్రామ్యం- యథావదన్యూనాతిరేకేణ వస్తునో వర్ణ

క్వా ప్రతీయతే॥ ౧౭॥ శ్లేషేణ యథా॥ కస్తే సుందరి వర్తతే హృది సదా రాజా కిమిందుర్నహి క్షోణీ భృత్తిలకస్సుమేరురయి కిం నో రుద్రదేవో విభుః । ఈశః కిం సఖి సత్యమాత్థ సుభగే త్వం గోత్రసారోద్ధ్వవేత్యాళ్యాం ఖల్వపహాసవాచి విరహం

స్వభావోక్త్యలంకారః.

కించిద్వ్యధూర్వ్యస్మరత్॥ ౧౮॥ స్వభావోక్తిరసౌ చారు యథావద్వస్తువర్ణనం॥ యత్ర చారుతయా వస్తునో యథావద్వర్ణనం నిబధ్యతే సా స్వభావోక్తిః॥ యథా॥ మదశ్చ్యుతానర్తితకర్ణతాళముద్ధూతమూర్ధ్నా త్రిపదస్థితేన। లోలాగ్రహస్తేన గజేన జాతో నిత్యోత్సవః కాకతివీరరుద్రః॥ ౧౯ ॥ అథో

క్రియాసంస్థానరూపస్య వస్తుస్వభావస్య కవిప్రతిభైకగోచరస్య వర్ణనమసౌ స్వభావోక్తిః- అత ఏవేదం గ్రామ్యం నాలంకార ఇత్యుక్తం దోషప్రకరణే॥ ఉదాహరతి మదేతి ॥ మదశ్చ్యుతా మదస్రావిణా-నర్తితకర్ణతాళం యథా భవతి తథా-ఉద్ధూతమూర్ధ్నా కంపితకుంభస్థలేన- త్రిభిః పదైః స్థితం స్థితిర్యస్య తేన త్రిపదస్థితేన - అగ్రం చాసౌ హస్తశ్చేత్యవయవావయవినోరభేదవివక్షాయాం విశేషణసమాసః-యదాహ వామనః- హస్తాగ్రాగ్రహస్తాదయో గుణగుణినోర్భేదాభేదాదితి - అత్ర క్రియాస్వభావవర్ణనం- ఏవం వర్ణసంస్థానయోరుదాహార్యం॥ ౧౯॥ వ్యాజోక్తేస్సంగతిమాహ॥ ఉక్తేతి॥ లక్షణమాహ వ్యాజోక్తిరితి॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥

ప్రకాశం నిగూఢచరం కుతశ్చిన్నిమిత్తాత్ ప్రకటమిత్యర్థః- అత్ర వస్త్వం
తరప్రక్షేపరూపస్య వ్యాజస్య వచనాద్వ్యాజోక్తిరిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి
క్షోణీతి ॥ సర్వాణ్యంగాని వ్యాప్నోతీతి సర్వాంగీణః- తత్సర్వాదేరితి ఖ
ప్రత్యయః ॥ అత్ర నిగూఢః క్షోణీపాణిగ్రహణజన్యో హర్షో రోమహర్షేణ
ప్రకాశితస్సలిలశైత్యవ్యాజేనాచ్ఛాద్యత ఇత్యాహ అత్రేతి॥ ధీరోదాత్త

వ్యాజోక్త్యలంకారః.

క్తిసామ్యాద్వ్యాజోక్తిరుచ్యతే॥ వ్యాజోక్తిస్సా సముద్ఘా
తం వస్తు యత్ర నిగూహ్యతే ॥ యత్ర ప్రకాశం వస్తు సామ్యాగ
ర్భత్వేన నిగూహనార్హత్వాత్ కేనచిద్వ్యాజేన ప్రచ్ఛాద్య
తే సా వ్యాజోక్తిః॥ యథా ॥ క్షోణీపాణిగ్రహణసమయే సం
మదాద్రోమహర్షే సర్వాంగీణే నృపతితిలకః కాకతీయాన్వ
యేందుః। ధీరోదాత్తశ్శిశిరసలిలైః కిన్ను రాజ్యాభిషేకః కర్త
వ్యస్స్యాదితి మృదుహసన్వీక్షతే మంత్రివృద్ధాన్ ॥ అత్ర క్షో
ణీపాణిగ్రహణజనితం రోమహర్షణం ధీరోదాత్తతయా ప్ర
తాపరుద్రదేవేన మహాభిషేకసలిలశైత్యవ్యాజేన ప్రచ్ఛాద
యతా మంత్రిణో వీక్ష్యంతే॥ ౨౦ ॥ వ్యాజోక్త్యుత్తరం కించి

మీలనాలంకారః.

త్సామ్యాన్మీలనముచ్యతే॥ మీలనం వస్తునా యత్ర వస్త్వంత
రనిగూహనం॥ యత్ర వస్తునా వస్త్వంతరం ప్రచ్ఛాదితం భవతి
స మీలనాలంకారః॥ స ద్వివిధః - సహజేనాగంతుకతిరోధాన
మాగంతుకేన సహజతిరోధానం చేతి॥ యథాక్రమముదాహ
రణే ॥ ఉగ్రైః కాకతివీరరుద్రనృపతేర్దోర్దండవిస్ఫూర్జితైర్యు

తయా గాంభీర్యేణాచ్ఛాదితస్యాపి హర్షస్య స్మృదుహాసేన పునః ప్రకాశ
నం లక్షణాంతఃపాతీతి రహస్యం॥ ౨౦॥ మీలనం సంగమయతి వ్యాజోక్తి
తి॥ లక్షయతి మీలనమితి ॥ ఉత్కృష్టవస్తునా అపకృష్టవస్తునిగూహనం మీ
లనమిత్యర్థః - అత ఏవ గుణసామాన్యనిబంధనాత్సామాన్యాదస్య భేద ఇతి
ద్రష్టవ్యం॥ సహజేనాగంతుకతిరోధానముదాహరతి ఉగ్రైరితి॥ దోర్దం

డవిస్ఫూర్జితైఃభుజవిజృంభితైః - యుద్ధప్రాంగణవర్తితేషువర్తితయుద్ధప్రాంగణేష్విత్యర్థః-వాహితాగ్న్యాదిష్వితిపరనిపాతః॥లక్షణంయోజయతి అత్రేతి॥ ౨౧॥ ఆగంతునాసహజతిరోధానముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ భుజప్రభావాత్పరాక్రమాద్భయహేతోరంతర్గతంభయమంతర్భయంఆకారగోపనేనానభివ్యక్తమిత్యర్థః-తస్మాద్ధేతోః-భూమిభుజాంసం

ద్ధప్రాంగణవర్తితేష్వపిముక్త్వాపిప్రలీనాత్మసు। విష్వక్తీవ్రతరస్మరజ్వరజుషామంగేష్వసద్యోషితాం సంక్రాంతోపినలక్ష్యతేపథిమహోష్మాచిరంమారవః ॥ అత్ర సహజేనరిపుకామినీగతేనస్మరానలోష్మణా మార్గవశాదాగంతుకోమరూష్మాతిరోధీయతే॥౨౧॥తథా॥ప్రతాపరుద్రస్యభుజప్రభావాదంతర్భయాద్భూమిభుజామజస్రం। స్వేదాశ్రుకంపాద్యుదయేప్యనంగగోష్ఠ్యాం స్త్రియః ప్రేమ్ణినవిశ్వసంతి ॥ అత్ర భయజనితేనకంపాదినాగంతుకేనసహజస్యప్రేమజనితస్యకం

సామాన్యాలంకారః

పాదేస్తిరోధానం॥ ౨౨॥ సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవస్త్వంతరైకతా॥యత్రైకస్యవస్తునోగుణసామ్యేనవస్త్వంతరైకాత్మ్యంభవతిససామాన్యాలంకారః॥ యథా॥కైలాసదుగ్ధార్ణవయానహంసేష్వలక్షితేష్వంధ్రనరేంద్రకీర్త్యా। త్రయఃపుమాంసః ప్రథమేస్మయంతే స్వసేవకాః సంభ్రమిసుతోవిలోక్య ॥ అత్రప్రతాపరుద్రకీర్త్యాంజగత్సువిజృంభితాయాంకైలాసప్రభృతీనాంవిమలవస్తూనాంతదైకాత్మ్యం ॥

బంధినిప్రేమ్ణివిషయేనవిశ్వసంతి - ప్రేమమూలానామపిస్వేదాదీనాం భయానుభావత్వశంకయేతిభావః॥౨౨॥ మీలనసాధర్మ్యాత్తదనంతరం సామాన్యంలక్షయతి సామాన్యమితి ॥ యత్రగుణసామ్యాత్ప్రస్తుతస్య వస్తునోప్రస్తుతవస్త్వంతరైకాత్మ్యంనిబధ్యతే తత్సమానగుణ సంబంధాత్సామాన్యమిత్యర్థః॥కైలాసేతి॥ ప్రథమేపుమాంసః శివకేశవవిరించాః సంభ్రమిపతఃసంభ్రామ్యతః క్వచిదప్యనవతిష్ఠమానాః స్మయంతే

మందంహసంతి॥ లక్షణంయోజయతి అత్రేతి ॥ ౨౩ ॥ తద్గుణంసంగమ
యన్లక్షయతి తద్గుణఇతి ॥ మీలనేవస్త్వంతరనిగూహనం ఇహపునర
నిగూహితస్యాన్యగుణేనోపరాగఇత్యనయోర్భేదఇతి సర్వస్వకారహృద

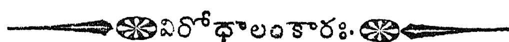
తద్గుణాలంకారః

౨౩॥ ఇతరగుణసన్నిధానాతిశయసామ్యాత్తద్గుణఉచ్యతే ॥
తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిః ॥ యత్ర
న్యూనంస్వగుణంవిహాయసన్నిహితవస్తునస్సకాశాదుత్కృ
ష్టగుణస్స్వీక్రియతేసతద్గుణాలంకారః॥ యథా॥ ప్రతాపరు
ద్రదేవాంఘ్రినఖజ్యోత్స్నావిజృంభితైః। నమన్నృపతిమా
ణిక్యమౌళయశ్శుచయఃకృతాః ॥ అత్రప్రణమతాంభూపతీ
నాం పద్మరాగముకుటాఃస్వాంశోణప్రభాంముక్త్వా కాకతి
వీరరుద్రపదనఖజ్యోత్స్నాగతంధవళిమానముద్వహంతిస్మ ॥

అతద్గుణాలంకారః

౨౪॥ తత్ప్రాప్తిపక్ష్యాదతద్గుణోనిరూప్యతే॥ సతిహేతావన్య
గుణాస్వీకారస్స్యాదతద్గుణః ॥ యత్రసన్నిధానరూపేహే
తౌసత్యప్యన్యగుణస్వీకారోనాస్తి అసావతద్గుణాలంకారః ॥
యథా ॥ ఈశానంసమయాజగత్యటతితల్లీలాట్టహాసోజ్జ్వలె
దైత్యారింపరితస్తదంగవిలసన్నీలద్యుతిద్యోతితే । బ్రహ్మా
ణంనికషాచతత్తనుమిళత్స్వర్ణప్రభాభాస్వరె పుష్ణ్రుద్రన
రేంద్రకీర్తివిభవస్స్వమేవశుభ్రాంఛవిం ॥ అత్రహరహరి
విరించీనాంసమీపవర్తిషుజగత్సుతత్తన్నానాప్రభాసమగ్రె
ష్వపినిరంతరంవిహరమాణస్య ప్రతాపరుద్రయశసోనిరంకు
శఃస్వకీయవివధవళిమావిజృంభతే॥ ౨౫॥ అతద్గుణేకించిత్ప్రి
యం- తస్యాప్రకృతస్యగుణోత్ప్రాప్తీతితద్గుణః ॥ ఉదాహరణంస్పష్టం॥
౨౪॥ అతద్గుణమాహ॥ తత్ప్రాప్తిపక్ష్యాదిత్యాదినా॥ ఈశానమితి ॥ అత్రే
శానాదిసమీపవర్తిని తత్తద్వర్ణవిశిష్టేజగతికీర్తివిభవఃస్వవర్ణమజహాదే
వాటతీత్యర్థః॥ అతఏవాతద్గుణఇత్యాహ అత్రేతి ॥ ఈశానమిత్యాదావ

ఖితఃపరితఇత్యాదినాద్వితీయా॥౨౫॥విరోధంసంగమయతి అతద్గుణఇతి॥ విరోధస్య సత్యపిసన్నిధానేన్యగుణస్వీకారాభావ లక్షణస్యేత్యర్థః ॥ లక్షయతి ఆభాసత్వఇతి॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ అత్రవిశేషతోవిభాగ మాహ తత్రజాతేరితి ॥ క్రియాయాస్త్రయోభేదాఇతి జాత్యాసహై తస్యావిరోధస్యజాతేరేతయావిరోధేనగతార్థత్వాదితిభావః- ఏవంయ థోత్తరమేకైకన్యూనతా ద్రష్టవ్యా-అత్రాయంసంగ్రహః॥ శ్లో ॥ క్ర మాజ్జాతిగుణద్రవ్యక్రియాణాంతత్తదాదిభిః । విరోధేదశభేదాస్స్యు

క్రాంతత్వాద్విరోధస్యవిరోధాలంకారోనిరూప్యతే॥ ఆభా సత్వేవిరోధస్యవిరోధాలంకృతిర్మతా ॥ యత్రప్రథమమా భాసతయాప్రతీతోవిరోధః పర్యవసానేపరిహ్రియతేసవి రోధాలంకారః॥ తత్రజాతేర్జాత్యాదినాసహవిరోధేచత్వా రోభేదాః। క్రియాయాఃక్రియాగుణద్రవ్యైస్సహవిరోధే త్రయోభేదాః।గుణస్యగుణద్రవ్యాభ్యాంవిరోధేద్వౌభేదౌ। ద్రవ్యస్యద్రవ్యేణసహవిరోధేఏకోభేదః॥ ఏవందశవిరోధభే దాః॥ * ॥జాతేర్జాత్యాక్రియయాచవిరోధోయథా॥ పద్మా కరోపివిలసతినితరామజడాశయోయముర్వీశః । విమలతర వారిధారాప్యసిదైవ్వరిషితీశతాపకరీ ॥ అత్రపూర్వార్ధే జాత్యోర్విరోధః - కమలాకరోప్యజడాశయఇతివిరోధాత్ । ఉత్తరార్ధేజాతిక్రియయోర్విరోధః - విమలతరవారిధారా

శ్చతుర్స్త్రిద్వ్యేకభేదతఇతి॥ * ॥ పద్మాకరఇతి॥పద్మాకరస్సరోప్యజడాశ యఇతి - లడయోరభేదాజ్జడాశయోజలస్థానంనభవతీతివిరోధస్యలక్ష్మీ నివాసోయమమందబుద్ధిరితిపరిహారః- విమలతరాఅతినిర్మలావారిధారా పితాపకరీతిజాతిక్రియయోర్విరోధస్యతరవారిరాయుధవిశేషః తస్య ధారాకోటిరితిపరిహారః-సర్వత్రాపిశబ్దోవిరోధద్యోతకః - నాయవకా ద్యటానామివవిరోధబాధకశ్శ్లేషః కింతుశ్లేషవిరోధయోరంగాంగి భా వేనసంకరఇత్యాశయేనాహ అత్రశ్లేషమూలోవిరోధఇతి॥ ఉత్తరతా

ష్యేవంవిధోదాహరణేష్వేవమేవవిరోధఇతిద్రష్టవ్యం॥౨౬॥ అమదఇతి॥ సార్వభౌమోదిగ్గజోప్యమదోమదరహితఇతిజాతిగుణయోర్విరోధః సర్వభూమీశ్వరోపి నిరహంకారఇతిపరిహ్రియతే - భాస్వాన్ సూర్యోపి కళానిధిశ్చంద్రఇతి జాతిద్రవ్యయోర్విరోధః తేజస్వీచతుష్షష్టికళాకుశలఇతి పరిహ్రియతే॥౨౭॥ధర్మద్విషామితి॥త్రయాణాంధర్మార్థకామానాంవర్గస్త్రివర్గః-త్రివర్గోధర్మకామార్థైరిత్యమరః- త్రివర్గస్సాధారణోవైషమ్యరహితోగోచరస్సేవ్యత్వేనవిషయోయస్యసతథోక్తః- నబాధ

యాఃసంతాపకరణవిరోధాత్ -అత్రశ్లేషమూలోవిరోధః॥

౨౬॥జాతేర్గుణద్రవ్యాభ్యాంవిరోధోయథా॥ అమదస్సార్వభౌమోపిభాస్వానపికళానిధిః। వీరరుద్రనరేంద్రోయమద్భుతానాంవిహారభూః॥ అత్రసార్వభౌమోప్యమదఇతిజాతిగుణయోర్విరోధః-భాస్వానపికలానిధిరితిజాతిద్రవ్యయోర్విరోధః।కలానిధేరేకత్వాద్ద్రవ్యత్వం। అత్రాపిశ్లేషమూలతా॥౨౭॥క్రియాయాఃక్రియయావిరోధోయథా॥ ధర్మద్విషామర్థముషాంచభంగముత్పాదయన్ కాకతివీరరుద్రః। త్రివర్గసాధారణగోచరోపికరోతికామద్విషిభావమార్ద్రం॥ అత్రత్రివర్గసాధారణవృత్తేర్ధర్మార్థవిరోధిముఖభంగకరణం కామారౌస్నేహకరణంచవిరుద్ధం॥ ౨౮॥ క్రియాయాగుణద్రవ్యాభ్యాంవిరోధోయథా॥ ఏషజిష్ణువిహారోపిగోత్రవాత్సల్యాలాలసః। కరోతికమలోల్లాసం రాజాప్యంధ్రనరేశ్వ

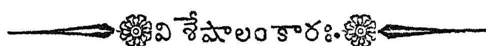
తెస్యత్రిగణఃపరస్పరమితిభావః-కామద్విషికామపురుషార్థద్వేషిణిస్మరహరేచ॥అతఏవక్రియయోర్విరోధస్సమాధీయతఇత్యాహ అత్రత్రివర్గేతి॥ పూర్వత్రద్వయోరపివిరోధినోశ్లిష్టత్వమత్రపునరేకస్యైవేతివిశేషః॥౨౮॥ఏషఇతి॥ జిష్ణోరింద్రస్యవిహారఇవవిహారోవ్యాపారోయస్యసతథోక్తః- తథాపిగోత్రవాత్సల్యలాలసః పర్వతానురక్తఇతిక్రియాగుణౌవిరుద్ధౌ జయశీలవ్యాపారఃకులానుకూలశ్చేతిసమాహితౌ - రాజాచంద్రోపికమలోల్లాసంకరోతీతివిరోధస్యక్రియాద్రవ్యగతస్యనృపక్షే

ష్మీవిలాసమితిపరిహారః॥ ౨౯॥రజ్జంతఇతి॥(స్త్రమాణౌశత్సశానచోరితిశత
రి న్తాదేశః-సలాహణిజ్జోసీత్యత్ర-అఃష్మో శ్లాఘుయోరితిశ్లాఘాశబ్దేయు
క్తవర్ణస్యవిప్రకర్షః పూర్వస్యఅకారయుక్తతాచేతివేదితవ్యం)॥ ౩౦॥
జ్వలదితి॥ప్రతాపరౌద్రోపిజైవాతృకశ్చంద్రఇతిగుణద్రవ్యయోర్విరో

రః ॥ అత్రజిష్ణువిహారస్యగోత్రవాత్సల్యమితి క్రియాగుణ
యోర్విరోధః- కమలోల్లాసంకుర్వన్నపిరాజేతిక్రియాద్ర
వ్యయోర్విరోధః-అత్రాపిశ్లేషమూలతైవ॥ ౨౯ ॥ గుణస్య
గుణేనవిరోధోయథా॥ రంజతోభువణమిఅ రాఎంతిజపిసలా
హణింజోసి । రుందణరిదకహంసారంతావిఅ పడురాజాఅ॥
ఛాయా॥ రంజయన్భువనమిదంరాజేతియయాశ్లాఘనీయో
సి।రుద్రనరేంద్రకథంసారక్తాపిచపాండురాజాతా ॥ అత్ర
రక్తత్వపాండురత్వయోర్విరోధః॥ ౩౦॥ గుణస్యద్రవ్యేణ
విరోధోయథా ॥ జ్వలత్ప్రతాపరౌద్రోపికాకతీయనరేశ్వ
రః।భూత్వాజైవాతృకోభాతిశశ్వద్విశ్వప్రియంకరః॥ అత్ర
ప్రతాపరౌద్రోపిజైవాతృకఇతిగుణద్రవ్యయోర్విరోధః ॥
౩౧॥ద్రవ్యస్యద్రవ్యేణవిరోధోయథా॥ విభాతికాకతీంద్రో
యంరుద్రోపిచతురాననః। తథాపిజిష్ణురప్యేషకర్త్యతేపురు
షోత్తమః॥౩౨॥ఏవందశభేదాదర్శితాః ॥ అయమశ్లేషేణాపి
భవతి॥యథా ॥ స్వభావశిశిరాదృష్టిరపికాకతిభూభుజః।స
ర్వాంగతాపినీజాతా ప్రతిపక్షమహీభృతాం॥ అత్ర స్వభావ
శిశిరాపితాపినీతివిరోధః॥ ౩౩॥ అథవిరోధగర్భాలంకారాని

ధః-జైవాతృకఆయుష్మానితిపరిహారః॥౩౧॥విభాతీతి॥ రుద్రోపిచతురాన
నోబ్రహ్మేతి జిష్ణురింద్రోపిపురుషోత్తమోవిష్ణురితిచ ద్రవ్యయోర్విరో
ధఃరుద్రఇతినామాదిభిఃప్రసిద్ధైరర్థాంతరైఃపరిహ్రియతే॥ ౩౨॥ స్వభా
వేతి ॥ శైత్యసంతాపయోర్గుణయోరశ్లిష్టయోర్విరోధోవిషయభేదేనప
రిహ్రియతే॥ ౩౩॥ విరోధమూత్తేష్వనేకభేదంవిశేషమాహ అథేతి॥

ప్రసిద్ధాధారరహితమాధేయమేకంపరిమితంవస్తుయుగపదేవానేకగోచ రంతథాకించిద్వస్త్వారభమాణస్తేనైవయత్నేనాశక్యవస్త్వంతరమార భతఇతిత్రయోవిశేషభేదాఇత్యర్థః॥*॥క్రమేణోదాహరతి నలేతి ॥ అ ధునాపినలాదీనామభావసమయేపీత్యర్థః-నలాదిసదృశకీర్తిరయంరాజే

రూప్యంతే॥ఆధారరహితాధేయమేకంచానేకగోచరం। అశ క్యవస్తుకరణంవిశేషాలంకృతిస్త్రిధా ॥ యత్రాధారమంత రేణాధేయోనిబధ్యతేసప్రథమోవిశేషః । ఏకస్యానేకగోచర త్వేద్వితీయోవిశేషః- ప్రకృతాదశక్యవస్త్వంతరకరణేతృ తీయః॥*॥యథాక్రమముదాహరణాని ॥ నలనహుషదిలీపధ ర్మపుత్రప్రభృతినరేశ్వరసంశ్రితాయశశ్శ్రీః। అనుదినమధు నాప్యపేత్యమైత్రీంవిలసతికాకతివీరరుద్రకీర్త్యా ॥ అత్ర ప్రాచాంభూపతీనామాధారభూతానాంతిరోధానేప్యాశ్రి తాయాఃకీర్తేరవస్థానం ॥ ३४ ॥ యథాచ॥పశ్యంతోభయవి హ్వలాః ప్రతినృపాః పశ్చాత్పురఃపార్శ్వయోరప్యంతర్బ హిరంధ్రిపార్థివపతింపోర్స్త్రకాఖ్యేయకం। నిస్సీమోల్బణ ధావనవ్యతికరప్రభ్రష్టదోశ్శాయుధాశ్శైలాచ్చైలమటంతి కంపవిగళద్గాంభీర్యశౌర్యశ్రియః ॥ అత్రభయభ్రాంతా నాంశత్రునృపతీనాంప్రతాపరుద్రనృపతిరేకోప్యనేకత్రప్ర తీయతే॥३५॥తథాచ॥అపారకరుణానిధేస్సదసివీరరుద్రప్ర భోఃప్రసాదమధురక్రమాలగతియత్రదృష్టిర్జనే । అతీంద్ర మతికిన్నరాధిపమశేషలోకోన్నతంనకింకిముధతిష్ఠతి త్రిభువ

తిభావః॥యోజయతి అత్రేతి॥३४॥పశ్యంతఇతి॥ ధావనవ్యతికరఃపలాయ నసంబంధః-కంపేతి - కంపేనవిగళంత్యోమూర్తత్రవ్యవత్పతంత్యోగాం భీర్యశౌర్యశ్రియోయేషాంతేతథోక్తాఇత్యతిశయోక్తిః॥ యోజయతి అ త్రేతి॥३५॥అపారేతి॥ సదస్యాస్థానేయత్రజనేసాధారణే-ప్రసాదమధు రక్రమాప్రసన్నేత్యర్థః-దృష్టిర్లగతి సజనఃసర్వానికోలోకో త్తరస్సన్

లౌకికం వైభవమనుభవతీత్యర్థః-అత్ర పృథగ్జనేపి ప్రసాదమారభమాణా దృష్టిరష్టైశ్వర్యవిశిష్టతామారభతే కిల కిముత విశిష్టేజన ఇత్యర్థాపత్తిర్వ్యజ్యతే॥౩౮॥ సంగతిపూర్వకమధికం లక్షయతి ॥ ఆధారేత్యాదినా॥ తస్య ద్వైధా విభాగమాహ॥ స ఇతి॥*॥ ఆద్యముదాహరతి శ్లోక ఇతి॥ స్వైరసంచారస్య స్వేచ్ఛావిహారస్య హేలాయా విస్రంభస్య సంకోచాత్

నేన సర్వాధికః ॥ అత్ర సాధారణోజనః ప్రతాపరుద్రదృష్టిప్రసాదపాత్రీకృతః కింకిం న లభత ఇత్యశక్యవస్త్వంతరకర

అధికాలంకారః.

ణం ॥ ౩౮ ॥ ఆధారాధేయవైచిత్ర్యాదధికాలంకారో నిరూప్యతే ॥ ఆధారాధేయయోరానురూప్యాభావోధికో మతః । యత్రాశ్రయాశ్రయిణోరానురూప్యం నాస్తి సోధికాలంకారః- స ద్వివిధః ఆశ్రయస్యాల్పత్వమహత్త్వాభ్యాం ॥*॥ ప్రథమో యథా॥ శ్లోకే బ్రహ్మాండరంధ్రే విపులతరతయా స్వైరసంచారహేలాసంకోచాదేకరాశీభవదతనురుచా కాకతీంద్రస్య కీర్త్యా । ఏతైః ప్రాలేయపృథ్వీధరరజతగిరిస్వర్ణదీశీతభానుక్షీరాంభోరాశిముఖ్యైః ప్రకటితమధునా తద్ఘనీభావరూపం ॥ అత్రాశ్రయస్య రోదః కుహరస్యాల్పత్వం - ఆశ్రితస్య ప్రతాపరుద్రయశసో వైపుల్యం॥ ౩౯ ॥ ద్వితీయో యథా॥ క్వాపి క్వాపి కళింగమాళవమహారాష్ట్రాంగవంగాదయో భూపాస్తాదృశసైన్యవైభవసమాక్రాంతాఖిలాశాంతరాః। లీనాః కాకతివీరరుద్రనృపతే

ప్రాలేయపృథ్వీధరాదిభిస్తద్ఘనీభావరూపం ప్రకటితం- అత్రాధారే బ్రహ్మాండే అల్పతమే ఆధేయాయాః కీర్తేరాధిక్యేన సంచారసంకోచాత్తత్ర తత్ర పిండీభూతాః కీర్తిఖండా ఏవామీ నతు హిమాచలప్రభృతయ ఇత్యనయోరానురూప్యాభావః ॥ ౩౯ ॥ ద్వితీయముదాహరతి క్వాపీతి॥ వ్యూహానాం మకరాదిసంజ్ఞితానాం సేనాసన్నివేశవిశేషాణాం ప్రపంచస్య శ్రియా సమృద్ధ్యా నిస్సీమేఽదభ్రే బలవారిధౌ కళింగమాళవాదిసే

నాస్సేవార్థమాగతాస్సరితఇవసముద్రేయత్రకుత్రాపికోణే విలీయంత ఇత్యర్థః - అత్రాధారస్యాధిక్యమాధేయస్యాల్పత్వంచన ప్రమాణవిరుద్ధం-కింతుమహోదనమధ్యేభిక్షాకబళఇవనానురూపం - అతఏవోక్తమాధారాధేయయోరానురూప్యాభావఇతి॥ ౩౮॥ అనానురూప్యస్యారూప్యాదధికానంతరంవిభావనాంతద్విపర్యయరూపాంవిశేషోక్తించోదాహరణలాఘవార్థంయుగపల్లక్షయతి కారణేనేత్యాదినా ॥ యదికారణమాత్రేణవినాకార్యోత్పత్తిరుచ్యతేతదావిరోధోదుష్పరిహారస్స్యాత్-

రూప్యేహప్రపంచశ్రియాని స్సీమేబలవారిధౌ విదధతేపూర్తింనకోణేప్యహో ॥ అత్రాశ్రయస్యప్రతాపరుద్రసైన్యాంబుధేర్వైపుల్యం - ఆశ్రితానామంగవంగకళింగప్రభృతిగాజకానీకినీనామల్పత్వం॥ ౩౮॥ కారణేనవినాకార్యస్యో

అథవిభావనా-విశేషోక్తిశ్చ.

త్పత్తిస్స్యాద్విభావనా। తత్సామగ్ర్యామనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యతే॥ యత్రప్రసిద్ధకారణపరిత్యాగేనకార్యస్యోత్పత్తిర్నిగద్యతేసావిభావనా-యత్ర (కారణ) సాకల్యేసత్యపి కార్యస్యానుత్పత్తిస్సావిశేషోక్తిః ॥*॥ యథా ॥ ప్రతాపరుద్రేణపరాజితానాంప్రత్యర్థినాంవింధ్యగుహాగతానాం । తమాంస్యరాత్రీణిసముద్భవంతి తేజాంసి ఘస్రేష్వపినోద్భవంతి ॥ అత్రతమఃప్రాదుర్భావస్యప్రసిద్ధకారణంరాత్రిః-

కారణాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్వాత్కార్యస్యేతి - అతస్తత్పరిహారార్థమాహ ప్రసిద్ధేతి॥అతఏవవైశిష్ట్యేనకార్యస్యభావనాద్విభావనా-సాకల్యఇతి-కారణానామితిశేషః - అత్రాదివిరోధపరిహారార్థంసామగ్రీవైగుణ్యమున్నేయం-విభావనాయాంకార్యోత్పత్తౌవిరోధః - విశేషోక్తౌకారణసత్తాయామిత్యుభయవిరోధానుప్రాణితాద్విరోధాదేకైకవిరోధానుప్రాణితయోరనయోర్భేదః॥*॥ఉదాహరతి ప్రతాపేతి॥ అవిద్యమానారాత్రిఃప్రసిద్ధకారణంయేషాంతాన్యరాత్రీణి తమాంస్యంధకారామోహాశ్చ-ఘస్రేషుదినేష్వపి తేజాంసిప్రకాశావివేకాశ్చ॥యో

జయతి అత్రేతి॥ అత్రతమసాంద్వైవిధ్యేప్యభేదాధ్యవసాయాదేకత్వ మతిశయోక్త్యా-సాచాస్యామవ్యభిచారిణీతినతద్బాధేనాస్యాఉత్థానం- అపితుతదనుప్రాణితత్వేనేత్యాదివిశేషా అవాంతరభేదాశ్చసర్వేస్వ ద్రష్టవ్యాః॥ ౩౯॥ అసంగతేస్సంగతిపూర్వకంలక్షణమాహ కార్యేత్యా దినా॥ ధూమాగ్న్యోరివకార్యకారణయోస్సమానదేశత్వంన్యాయసి

తయావినాపితస్యోత్పత్తిర్నిబద్ధా - అప్రసిద్ధంకారణంశో కాద్యస్త్యేవ-తథాఅహస్సురవికిరణేష్వసత్స్వపి తేజసోనుత్ప త్తిరితి-అత్రనిష్ప్రతాపత్వాదినిమిత్తమస్త్యేవ॥ ౩౯॥ కార్య

అసంగత్యలంకారః.

కారణవిరోధప్రస్తావాదసంగతిరుచ్యతే॥ కార్యకారణయో ర్భిన్నదేశత్వేసత్యసంగతిః॥ యత్రఏకదేశవర్తినోరపికార్య కారణయోర్భిన్నదేశస్థితిర్నిబధ్యతేసావసంగత్యలంకారః॥

యథా॥ బిభ్రత్యుర్వీధురాంగుర్వీంవీరరుద్రనరేశ్వరే। భ
వంత్యతితరాంశశ్వన్నమ్రాస్సామంతమౌళయః ॥ ౪౦ ॥

అత్రరాజ్ఞిభూభారఃశత్రుష్వనమనమితి విరోధప్రస్తావాద్వి

విచిత్రాలంకారః.

చిత్రంనిరూప్యతే॥ విచిత్రంస్వవిరుద్ధస్యఫలప్రాప్త్యర్థము ద్యమః॥యత్రస్వవిరుద్ధఫలప్రాప్త్యర్థముద్యోగఃక్రియతే సవిచిత్రాలంకారః॥యథా॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేరగ్రేదూ
రాన్నరేశ్వరాః। అవరోహంతిహస్తిభ్యస్తానారోఢుమనర్గ
ళం ॥ అత్రారోఢుమవరోహంతీతివిపరీతఫలప్రాప్త్యర్థం

ద్ధం- తదన్యథాకృతంచేదుచితసంగతినివృత్తేరసంగతిర్నామాలంకారః॥ *॥ ఉదాహరతి॥ బిభ్రతీతి॥స్పష్టం॥ ౪౦॥ విచిత్రంసంగమయఁల్లక్షయతి విరోధేత్యాది॥ స్వస్యహేతోర్విరుద్ధస్యవిపరీతస్యఫలస్యాప్త్యర్థముద్య మఉత్సాహోవిచిత్రాలంకారః-నచాయంవిషమాద్యభేదేంతర్భవతి- ఇహహిస్వనిషేధోవైపరీత్యంగమయతి - విషమేతువ్యత్యయఇతిభేదస్య రుచకేనోక్తత్వాత్ ॥*॥ఉదాహరతి ప్రతాపేతి॥యోజయతి అత్రేతి॥

౪౧॥అన్యోన్యంనిరూపయతి అథేత్యాదినా॥ విరోధమూలతేతిసంగతికథనం॥క్రియాద్వారకమితి- సాధూత్పరస్పరజన్యజనకభావస్యవిరుద్ధత్వాదితిభావః ॥*॥ ఆరోహతేతి ॥ అత్రాలంకారద్వారారుద్రభద్రాసనయోర్జన్యజనకభావఇత్యాహ అత్రేతి॥౪౨॥ సంగతిపూర్వకంవిషమంల

—అన్యోన్యాలంకారః—

ప్రయత్నః ॥ ౪౧ ॥ అథాన్యోన్యంనిరూప్యతే- అస్యాపివిరోధమూలతా ॥ తదన్యోన్యంమిథోయత్రోత్పాద్యోత్పాదకతాభవేత్ ॥ యత్రపరస్పరంక్రియాద్వారకముత్పాద్యోత్పాదకత్వంతదన్యోన్యాలంకారః ॥*॥ యథా॥ఆరోహతారుద్రనరేశ్వరేణవిరాజతేకాకతిరాజపీఠం । ఆరుహ్యతేనోజ్జ్వలరత్నభాజారాజాపిలక్ష్మీమధికాంబిభర్తి॥ అత్రప్రతాపరుద్రభద్రాసనయోరన్యోన్యాలంకారాలంకార్యత్వం ॥

—విషమాలంకారః—

౪౨॥అథవిరోధమూలోవిషమాలంకారఃకథ్యతే।విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్యవాభవేత్। విరూపఘటనాచాసావిషమాలంకృతిస్త్రిధా॥ యత్రకారణాద్విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిస్తదేకంవిషమం - అకార్యభూతస్యానర్థస్యోత్పత్తిర్ద్వితీయం- విరూపయోర్వస్తునోస్సంఘటనేతృతీయం ॥*॥ తత్రప్రథమంయథా॥ రాజ్ఞఃకాకతివీరరుద్రనృపతేఃఖడ్గాత్తమాలప్రభాదుద్భూతాంశరదిందుకాంతిధవళాం కీర్తిశ్రియంపశ్యతాం । లోకానాంమురవైరిపాదకమలాజ్జాతాంవియన్నిమ్నగాంశ్రుత్వా సంప్రతివిస్మయా ద్విరమతిప్రాప్తాను

తుయతి విరుద్ధేతి॥కారణవిరుద్ధకార్యస్యేత్యర్థః- అనర్థస్యవేతిఉత్పత్తిరితిశేషః॥*॥ఆద్యముదాహరతి రాజ్ఞఇతి ॥ అనుగతోభావోదార్ష్టాంతికధర్మోయస్యాసావనుభావోదృష్టాంతః - ప్రాప్తానుభావమనుభూతదృష్టాంతంలోకానాంమనోవిస్మయాద్విరమతి - అద్వితీయమేవవస్తువిస్మయావహంనపునస్సద్వితీయమితిభావః- జుగుప్సావిరామేత్యాదినావిస్మ

యాదితిపంచమీ ॥ యోజయతి అత్రేతి॥౮౩॥ద్వితీయోదాహరణంస్పష్టం॥౮౪॥తృతీయముదాహరతి క్వేతి॥ అశివవృత్తీనామమంగళచరితానామేకనిలయః - ప్రేక్షుంప్రేక్షుంపునఃపునఃప్రేక్ష్య-ఆభీక్ష్ణ్యేణములి ద్విర్భావః- దిశిదిశి ప్రతిదిశం - యథార్థేవ్యయీభావః-అవ్యయీభావే

భావంపనః ॥ అత్రనీలవర్ణాష్టాదిందుధవళస్యయశసస్సముత్పత్తిః॥౮౩॥ ద్వితీయంయథా॥ఆస్తాంజయాశ్శౌరిపుభూపతీనాంసంగ్రామసీమానముపాగతానాం। ప్రతాపరుద్రస్యవిలోకనేనభ్రశ్యంతిజీవైస్సమమాయుధాని॥ అత్రసమరోద్యోగఫలస్యనకేవలంజయస్యానుత్పత్తిర్వ్యాజీవితభ్రంశరూపానర్థోత్పత్తిరపి॥౮౪॥తృతీయంయథా॥క్వభూపాలాస్తాదృగ్విభవమహనీయప్రకృతయః క్వచేయంకాంతారస్థితిరశివవృత్త్యేకనిలయా। ఇతిప్రేక్షుంప్రేక్షుంవనభువిరిపూన్ రుద్రనృపతేః ప్రతాపంశ్లాఘంతేశబరపురవీరాఃప్రతిదిశం॥ అత్రమహానగరనివాసయోగ్యానాంరాజ్ఞాం అశివానాంవనప్రదేశానాంవిరూపాణాంసంఘటనం - ఏవంవిరోధగర్భాలంకారానిర్ణీతాః॥౮౫॥ అధునావిషమవైధర్మ్యాత్సమాలం

సమాలంకారః

కారోనిరూప్యతే ॥ సాసమాలంకృతిర్యోగేవస్తునోరనురూపయోః॥యత్రాన్యోన్యానురూపపదార్థసంఘటనాక్రియతే ససమాలంకారః ॥ యథా ॥ విఞ్జాఓ సఅలాఓ లంఛీఎసం మం పఆవరుందంమి। సంఘటిఊణ సుసరిసం హోఇ కఅంఛో సఅబమ్హా॥ఛాయా ॥ విద్యాస్సకలాలక్ష్మ్యాసమంప్ర

శరత్ప్రభృతిభ్య ఇతిసమాసాంతః॥౮౫॥ అథవిరోధగర్భాలంకారాన్నిగమయన్ సమాలంకారంసంగతిపూర్వకంలక్షయతి ఏవమిత్యాదినా॥ విషమవైధర్మ్యాదితివిషమతృతీయభేదవైధర్మ్యాదిత్యర్థః- అయంచాలంకారస్సంబధ్యమానవస్తునోఃశ్లాఘ్యత్వాశ్లాఘ్యత్వాభ్యాంద్వివిధఇత్యనుసంధేయం ॥*॥ విజ్జాఓఇతి॥(స్త్రీ)యాంశసఉదోతావితి- స్త్రీలింగేవి

ద్యాశబ్దేవర్తమానస్యశసబ్దాదేశః)- అత్ర శ్లాఘ్యయోర్లక్ష్మీసరస్వ
త్యోర్యోగః॥అశ్లాఘ్యయోస్తు॥ధాత్రా నింబఫలాస్వాదే కాకలోకోఽపి
కల్పితఇత్యాదౌ ద్రష్టవ్యః ॥ ౪౬ ॥ గమ్యౌపమ్యానలంకారాన్ప్రస్తౌతి
అథేతి ॥ తత్రప్రస్తుతాప్రస్తుతవ్యాపాశ్రయాంతుల్యయోగితామాహ
ప్రస్తుతానామితి ॥ కేవలమిత్యుభయత్ర సంయోజ్య వ్యాచష్టే యత్రే
తి॥తుల్యస్యయోగోఽస్యాంసంజాతఇతితుల్యయోగితేత్యర్థః- సాచప్రస్తు

తాపరుద్రే। సంఘటయిత్వాసుసదృశంభవతికృతార్థస్స్వ
యంబ్రహ్మా ॥ అత్రప్రతాపరుద్రేసకలవిద్యానాంలక్ష్మ్యా
శ్చయోగః॥౪౬॥ అథగమ్యమానౌపమ్యాలంకారవర్గప్రస్తా

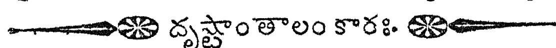
తుల్యయోగితాలంకారః

వః॥ప్రస్తుతానాంతథాన్యేషాం కేవలంతుల్యధర్మతః । ఔప
మ్యంగమ్యతేయత్రసామతాతుల్యయోగితా ॥ యత్ర కేవల
ప్రస్తుతానాం కేవలాప్రస్తుతానాంవా సమానధర్మసంబం
ధాదౌపమ్యంగమ్యతేసాతుల్యయోగితా ॥*॥ ప్రస్తుతానాం
యథా॥భద్రాసనాధ్యాసినిరుద్రదేవేతత్కీర్తయస్తద్విష
దంగనాశ్చ। అనారతంభ్రాంతివిశేషభాజఃప్రతిక్షణంపాం
డురతాంభజంతే॥ అత్రకీర్తీనాంద్విషదంగనానాంచప్రా
కరణికత్వం-పాండురతాంభజంతఇతిసమానధర్మః॥౪౭॥ అ
ప్రాకరణికానాంయథా॥కూర్మేంద్రపన్నగాధీశాహరిత్క
రికులాద్రయః । మిథోనిస్సారతాంప్రాప్తాఃకాకతీంద్రేమ
హీభృతి ॥ అత్రకూర్మేంద్రప్రభృతీనామప్రాకరణికత్వం

తానామప్రస్తుతానాంచప్రతిస్వంగుణేన క్రియయాచసంబంధే చతు
ర్విధా ॥*॥ తత్ర కేవలప్రస్తుతవిషయాంగుణాశ్రయా ముదాహరతి ॥
భద్రాసనేతి॥౪౭॥అన్యోదాహరణమాహ కూర్మేంద్రేతి ॥ హరిత్కరి
ణో దిగ్గజాః-ఏవముభయత్రక్రియాశ్రయత్వేనాప్యుదాహార్యం - నను
ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయస్యౌపమ్యస్యకథమత్రోపపత్తిస్తత్రాహ అ
త్రేతి॥ కేవలప్రస్తుతేషుకస్యచిదుపమానత్వస్యకేవలాప్రస్తుతేషుకస్య

హ సాధర్మ్యేతి॥*॥సాధర్మ్యేణోదాహరతి మంథానేతి॥ అత్రసంబం ధిభేదేనక్షుమశక్తశబ్దాభ్యాం సమానధర్మస్యకథనాద్వస్తుప్రతివస్తుభా వః॥౫౨॥వైధర్మ్యేణోదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ పటీయానతిపటుః॥౫౩॥ దృష్టాంతంలక్షయతి యత్రేతి ॥ ద్వయోస్సదృశయోరర్థయోరుపాదా నంబింబప్రతిబింబభావఇత్యుక్తం- అత్రాపి ఇవాద్యుపాదానేపూర్వ

ర్మ్యాభ్యాంద్వివిధా ॥*॥ ప్రథమాయథా॥మంథానాచలవ వైకఃక్షమస్సింధువిలోడనే । ప్రతాపరుద్ర ఏవైకఃశక్తశ్శ త్రువిలోడనే ॥ అత్రయథాసముద్రవిలోడనేమంథనాచలః క్షమః-తథాశత్రువిలోడనేప్రతాపరుద్రశ్శక్తఇత్యౌపమ్యం గమ్యతే॥౫౨॥ద్వితీయాయథా ॥ ప్రతాపరుద్ర ఏవైకఃపటీ యాన్జనరంజనే।చంద్రాదృతేతుమోనాన్యశ్చకోరపరితో షణే॥అత్రచంద్రేణయథాచకోరపరితోషణంక్రియతేతథా వీరరుద్రేణజనరంజనంక్రియతఇతివైధర్మ్యేణౌపమ్యంగమ్య

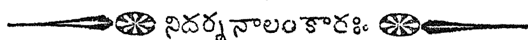

తే॥౫౩॥యత్రవాక్యద్వయేబింబప్రతిబింబతయోచ్యతే।సా మాన్యధర్మోవాక్యజ్ఞైస్సదృష్టాంతోనిగద్యతే ॥ యత్రబింబ ప్రతిబింబభావేనసామాన్యంవాక్యద్వయేనిర్దిశ్యతేసదృష్టాం తాలంకారః-సోపిసాధర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాంద్వివిధః॥*॥ ఆ ద్యోయథా ॥ క్షోణీంబిభ్రతుభూభృతఃకతిపయేకాపిప్రతి ష్ఠాపునః స్వర్ణాద్రేర్దిగధీశవాసనగరీసందిగ్ధకుంజశ్రియః । రాజానోజనరంజనంవిదధతాం శ్రీవీరరుద్రప్రభోః కోప్య

వదుపమైవస్యాదితిద్రష్టవ్యం - దృష్టాంతోనిశ్చయోయత్ర సదృష్టాంత ఇత్యర్థః ॥*॥ సాధర్మ్యేణోదాహరతి క్షోణీమితి॥భూభృతఃపర్వతాః- దిగధీశానామింద్రాదీనాంవాసనగరీత్వేనసందిగ్ధాఃసందేహవిషయీ కృతాఃకుంజశ్రియోయస్యతస్యతథోక్తస్య - తత్రకుంజేష్వేవనగరబు ద్ధిరుదేతీతిభావః-సంపూర్వకోదిహిఃసకర్మకోపిదృశ్యతే- యథానానుప లబ్ధేననిర్ణీతేర్థేన్యాయః ప్రవర్తతేఅపితుసందిగ్ధఇతి - జగత్త్రయధురా

యాంధారేయాభ్యాంధురందరాభ్యాం దోర్భ్యాం శాలతే తాచ్ఛీల్యేన తథోక్తస్య-ధారేయశబ్దో వ్యాఖ్యాతః॥ ౫౪ ॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి కాకతీంద్రేతి॥౫౫॥నిదర్శనాయాస్సంగతిమాహ అథేతి॥అత్ర బింబప్రతిబింబభావోఽభ్యుచ్చయః॥లక్షణమాహ అసంభవదితి॥ ఉపమానధర్మస్యో

న్యో మహిమా జగత్త్రియధురాధారేయదోశ్శాలినః ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రస్య మేరోశ్చ బింబప్రతిబింబభావాదౌపమ్యం గమ్యతే॥౫౪॥ వైధర్మ్యేణ యథా ॥ కాకతీంద్ర కృపాదృష్టిమాత్రాజ్జాగ్రతి సంపదః। తావదజ్ఞాననిద్రాంతి యావన్నోదేతి భానుమాన్॥ అత్ర యథా భాస్వదుదయమాత్రేణ పద్మాని సమున్మీలంతి తథా ప్రతాపరుద్రదయావిలోకనమాత్రేణ సంపదస్సంభవంతీతి వైధర్మ్యేణ బింబప్రతిబింబనం॥ ౫౫ ॥

నిదర్శనాలంకారః

అథ గమ్యమానౌపమ్యప్రస్తావాన్నిదర్శనాలంకారో నిరూప్యతే॥ అసంభవద్ధర్మయోగాదుపమానోపమేయయోః । ప్రతిబింబక్రియా గమ్యా యత్ర సా స్యాన్నిదర్శనా ॥ యత్రోపమానధర్మస్య ఉపమేయగతత్వేన నిబద్ధస్యాన్వయాసంభవాత్తత్సంబంధార్థం బింబప్రతిబింబకరణమాక్షిప్యతే సైకా నిదర్శనా॥ తద్విపర్యయే ద్వితీయా నిదర్శనా॥*॥ ప్రథమా యథా ॥ రిపుతిమిరముదస్యానర్ఘరత్నసింహాసనస్థస్త్రిభువనమహనీయః కాకతీయక్షితీశః। వహతి మహితవిశ్వోల్లాసిలీలామభిఖ్యాముదయశిఖరిచూడాచుంబినస్తీవ్రభానోః ॥ అత్ర తీవ్రభానోరభిఖ్యాయాః ప్రకృతే అసంభవాదభిఖ్యాసదృశీమభిఖ్యాంవ

పమేయగతత్వేనోపమేయధర్మస్యోపమానగతత్వేన వా సంబంధాసంభవాద్వాక్యార్థసంబంధాన్నిదర్శనా ద్వివిధేత్యర్థః ॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ తద్విపర్యయ ఇతి ॥ ఉపమేయధర్మస్యోపమానగతత్వే నేత్యర్థః॥రిపుతిమిరమితి ॥ ఉదయశిఖరిచూడాచుంబినః ప్రాచీనపర్వతాగ్రవర్తినస్తీవ్రభానోర్విశ్వోల్లాసిలీలాం లోకానందిస్వరూపామభిఖ్యాం శోభాం వహ

తి॥ యోజయతి అత్రేతి॥ ౫౬ ॥ వీరరుద్రేతి॥ అత్రోపమేయధర్మస్యోపమానే అసంభవాత్ప్రతిబింబక్రియాక్షేప ఇత్యాహ ॥ అత్ర యశ ఇతి ॥ ౫౭॥ అత్ర చ విశేషాంతరమాహ క్వచిదితి॥ కాకతీంద్రేతి॥ అలాక్షాభ్యామలక్తకరహితాభ్యాం - పూర్వం రాజ్యసమయ ఇత్యర్థః - సంభవద్వాక్యార్థసంబంధాపీయమన్యైరంగీకృతా - తదుక్తం - అభవన్వస్తుసంబంధో భవన్వా యత్ర కల్పయేత్ । ఉపమానోపమేయత్వం కథ్యతే సా నిదర్శనేతి - ఉదాహరణం తు॥ చూడామణిపదే ధత్తే యో దేవం రవిమాగతం । సతాం కార్యాతిదేయాతిబోధయన్ గృహమేధిన ఇతి - అత్ర చక్రవర్తీ వ్యాచక్రే

హాతీతి బింబప్రతిబింబకరణాక్షేపః॥ ౫౬॥ ఉపమేయధర్మస్య ఉపమానే అసంభవాద్యథా॥ వీరరుద్రనరేంద్రస్య యశో వైశద్యసంపదః । లక్ష్యం తే క్షీరవారాశిలీలాదర్పణమండలే॥ అత్ర యశో వైశద్యస్య దుగ్ధార్ణవే అసంభవాత్సాదృశ్యోపగమేన బింబప్రతిబింబనం గమ్యతే॥ ౫౭॥ క్వచిన్నిషేధవశాదాక్షిప్తయా ప్రాప్త్యా బింబప్రతిబింబకరణాక్షేపో యథా॥ కాకతీంద్రద్విషత్కాంతా ధావంత్యః ప్రతికాననం । పద్భ్యాం ముంచంత్యలాక్షాభ్యాం స్థలే రక్తోత్పలశ్రియం ॥ అత్ర ముంచంతీతి నిషేధాత్పూర్వం రక్తోత్పలశ్రీప్రాప్తి రా

వ్యతిరేకాలంకారః

క్షిప్తా ॥ ౫౮ ॥ భేదప్రధానసాధర్మ్యముపమానోపమేయ

బోధయన్నితి కారీషాగ్నిరధ్యాపయతీతివద్గిరిగృహమేధినో బోధనక్రియాసమర్థాన్ కరోతీతి తత్సమర్థాచరణే ణిచః ప్రయోగాత్సంభవతి వస్తుసంబంధ ఇతి తతస్తత్సదృశబోధనాక్షేపః - సైషా సర్వాపి పదార్థవృత్తిః॥ వాక్యార్థవృత్తిర్యథా॥ తత్పాదనఖరత్నానాం యదలక్తకమార్జనం । ఇదం శ్రీఖండలేపేన పాండురీకరణం విధోరితి - న చాయం దృష్టాంతః - అత్ర వాక్యయోః సాపేక్షత్వాత్ - యత్ర నిరపేక్షవాక్యద్వయే బింబప్రతిబింబభావస్స దృష్టాంతః - యత్ర సాపేక్షవాక్యద్వయే సో సా నిదర్శనేతి మహాననయో ర్భేదః - అత్ర మాలా వైచిత్ర్యపి ద్రష్టవ్యా॥ ౫౮॥ అథగమ్యౌప

హ్యత్రప్రస్తావాద్వ్యతిరేకంలక్షయతి భేదేతి॥ భేదోవైలక్షణ్యంతత్ప్రధా
నంసాధర్మ్యంగమ్యతఇత్యర్థ్యాహృత్యవ్యాచష్టే-యత్రేతి ॥ ఉదాహ
రతి॥దినకృతీతి॥ రాగోనురాగఃపరాంచిప్రతికూలానిఅయంతుకువలయేన
భూమండలేనకమలయాలక్ష్మ్యాచ అభేదాధ్యవసితైః కువలయకమలై
రాదృతప్రకాశఇత్యుపమానాదుపమేయస్యాధిక్యకథనం శ్లేషమూలం -
ఉపమానాదుపమేయస్యాల్పత్వపక్షేసహృదయహృదయానధిరోహాదు
దాహరణంనోక్తం- భేదద్వయలక్షణంతుసర్వస్వకారానుసారాదితిర

యోః॥ఆధిక్యాల్పత్వకథనాద్వ్యతిరేకస్సఉచ్యతే॥ యత్రో
పమానాదుపమేయస్యాధిక్యేనన్యూనత్వేనవా ప్రతిపాదనే
నభేదప్రధానంసాధర్మ్యముపగమ్యతేసవ్యతిరేకాలంకారః॥
*॥ యథా ॥ దినకృతికుముదైర్ధృతోనరాగఃశశినిపరాంచిప
రంసరోరుహాణి । కువలయకమలాదృతప్రకాశఃప్రభవతివి
శ్వసుహృత్ప్రతాపరుద్రః ॥ అత్రరవిశశినోరసంభవేనసర్వ
ప్రియంకరత్వేన ఉపమేయభూతస్య ప్రతాపరుద్రస్యాధి
క్యం కువలయకమలాదృతప్రకాశఇతి శ్లేషసముత్థాపితోవ్య

శ్లేషాలంకారః.

తిరేకః॥౫౯॥అథశ్లేషాలంకారోనిరూప్యతే ॥ ప్రకృతాప్రకృ
తోభయగతముక్తంచేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యం । శ్లేషోయం
శ్లిష్టత్వంసర్వత్రాప్యద్వయేనాంత్యే ॥ యత్రకేవలప్రకృ

హస్యం-తదీయోదాహరణంతుకావ్యప్రకాశకారస్సముదూషయత్ - త
త్ప్రకారోవ్యతిరేకప్రపంచశ్చతత్రైవద్రష్టవ్యః- ఉపమానాద్యదన్యస్య
వ్యతిరేకస్సఏవసఇతితల్లక్షణమేవసాధీయః॥ ౫౯ ॥ వ్యతిరేకస్యశ్లేషగ
ర్భత్వాత్తత్ప్రసంగానంతరంశ్లేషంప్రతిజ్ఞాపూర్వకంలక్షయతి అథేతి॥
యత్ర కేవలప్రకృతయోః కేవలాప్రకృతయోః ప్రకృతాప్రకృతయో
శ్చశబ్దమాత్రసాధర్మ్యముక్తంచేత్ శ్లిష్టపదోపనిబంధః కృతశ్చేదిత్యనే
నోపమావ్యవచ్ఛేదః-అయంశ్లేషాలంకారః - అత్రాప్యద్వయే కేవలప్ర
కృతశ్లేషే కేవలాప్రకృతశ్లేషే చేత్యర్థః - సర్వత్రశ్లిష్టత్వంవిశేషణేష్వ

విశేష్యేషుచశ్లేషఇత్యర్థః - అంత్యేఉభయశ్లేషే నసర్వత్రశ్లిష్టత్వంకిం
తువిశేషణేష్వేవేత్యర్థః - విశేష్యయోరపిశ్లిష్టత్వే శబ్దశక్తిమూలధ్వని
ప్రసంగః॥ తదేతదాహ అత్రేతి॥ ననూభయశ్లేషఏవవిశేష్యశ్లిష్టత్వేధ్వ
నిశంకానేతరభేదద్వయఇత్యత్ర కింనియామకమతఆహ కేవలప్రకృత
యోరితి ॥ ఆద్యభేదద్వయేవిశేష్యయోరపిశ్లిష్టత్వే అర్థద్వయస్యప్రస్తు
తత్వావిశేషాదప్రస్తుతత్వావిశేషాద్వా అభిధాయా అసుంరితసంచారి
త్వాత్ ప్రస్తుతాప్రస్తుతౌ ద్వావప్యర్థౌవాచ్యావేవ - అతోనాద్యభేద
ద్వయేధ్వనిశంకేతిభావః - ఉభయశ్లేషేకథంధ్వనేరవకాశఇత్యాకాం

తయోః కేవలాప్రకృతయోశ్చశ్లేషః కథ్యతేతత్ర ప్రకార
ద్వయేవిశేషణవిశేష్యశ్లిష్టతా ॥ ప్రకృతాప్రకృతవిషయేం
త్యభేదేవిశేషణమాత్రశ్లిష్టతా। విశేష్యయోరపిశ్లిష్టత్వేశ
బ్దశక్తిమూలధ్వనిప్రసంగాత్ । కేవలప్రకృతయోఃకేవలా
ప్రకృతయోశ్చఏకశబ్దగోచరత్వేతునధ్వనిశంకా । అత్రా
ర్థద్వయప్రతిపాదనే అప్రస్తుతత్వేనప్రస్తుతత్వేనవా వైష
మ్యాభావాదభిధైవసమర్థా - ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయేతు
అభిధాయాః ప్రస్తుతైకపరతంత్రత్వాదప్రస్తుతార్థప్రతిప
త్తిర్వ్యంజనవ్యాపారాయత్తైవ - తథాచోక్తం కావ్యప్ర
కాశే॥ అనేకార్థస్యశబ్దస్యవాచకత్వేనియంత్రితే। సంయో
గాద్యైరవాచ్యార్థధీకృద్వ్యాపృతిరంజనమితి ॥ తదేవంత్రి

ఢౌయామాహ ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయేత్వితి॥ ప్రకరణాదికంప్రస్తుతా
ర్థఏవాభిధాంనియచ్ఛతినాప్రస్తుతార్థే - అతస్తస్యనవాచ్యత్వమితిభా
వః ॥ ననుమాభూద్వాచ్యత్వంవ్యంగ్యత్వంతు కుతోలభ్యతఇత్యతఆహ
అప్రస్తుతేతి॥ అర్థాంతరస్యవ్యంజనవ్యాపారైకవిషయత్వేవృద్ధసమ్మతి
మాహ అనేకేతి॥ అనేకార్థస్యాఢౌదిశబ్దస్యసంయోగాద్యైస్సంయో
గోవిప్రయోగశ్చేత్యాదిభిర్వాక్యపదీయోక్తైరర్థనిశ్చాయకైర్వాచక
త్వేనియంత్రితేప్రస్తుతపరత్వేననియమితేసతి - అవాచ్యార్థధీకృదర్థాం
తరప్రతీతికృద్వ్యాపృతిరంజనంవ్యంజనవ్యాపారఇత్యర్థః ॥ తదేవమితి

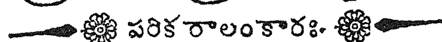
ప్రకృతాప్రకృతోభయగతత్వేనేత్యర్థః- అయంచశ్లేషః ప్రకారాంతరేణాపిత్రివిధః-తథాహిజతుకాష్ఠన్యాయేనసభంగపదశ్శబ్దశ్లేషః - ఏకనాళావలంబిఫలద్వయన్యాయేనాభంగపదోర్థశ్లేషః- ఉభయనిబంధేతూభయశ్లేషఇతి- కావ్యప్రకాశకారఃపునరిమమర్థశ్లేషం శబ్దశ్లేషమేవోక్త్వాఽన్యథార్థశ్లేషమవోచత్ - తద్వివేక స్తత్రైవద్రష్టవ్యః ॥*॥ కేవలప్రకృతశ్లేషముదాహరతి రాజ్ఞఇతి ॥ నీలకంఠకలాపాం కేవయూరపింఛవిహ్నే- స్ఫురంతీఅజ్ఞమణేఃకౌస్తుభస్యత్విడ్యస్యతస్మిన్మాధవేసకల స్తిథిః ప్రతిపదాదిఃరాజ్ఞఃపూజావిధింధత్తే - నీలఃకంఠోయస్యాసౌనీలకంఠఃకలాష్షోడశపాతీతికలాపశ్చంద్రోంకశ్శేఖరోయస్యసతథోక్తఃఉభయోర్విశేషణసమాసః తస్మిన్ స్ఫురంతీఅబ్జమణేశ్చంద్రకాంతస్యత్విడివత్వి

ధాశ్లేషః ॥*॥ తత్ర కేవలప్రాకరణికయోర్యథా ॥ రాజ్ఞః
పూజావిధింధత్తేసకలోమాధవేతిథిః । నీలకంఠకలాపాంకే
స్ఫురదబ్జమణిత్విషి ॥ అత్రపూజావిషయతయాహరిహర
యోః ప్రాకరణికత్వం॥ ౬౦॥ అప్రాకరణికయోర్యథా॥
సదృశఃకాకతీంద్రోయంమహాకులమహీభృతాం। శిరోగృ
హీతసన్మార్గస్ఫురత్కటకసంపదాం॥ అత్రమహాకులానాం
హరిశ్చంద్రప్రభృతీనాంకులపర్వతానాం చోపమానత్వేనా

డ్యస్యతస్మిన్నుమాధవెసకలాతిథిఃపూజావిధింధత్తే-తదాద్యాస్తిథయోద్వయోరిత్యమరః - సర్వేష్వపితిథిషుహరిహరౌపూజనీయావిత్యర్థః-సకలోమాధవేతిథిరిత్యత్రసభంగపదత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషత్వంఅన్యత్రాభంగపదత్వాదర్థశ్లేషత్వంచయథాసంభవంద్రష్టవ్యం॥ ౬౦॥ కేవలాప్రకృతశ్లేషముదాహరతి సదృశఇతి ॥ శిరసాగృహీతోగౌరవేణస్వీకృతస్సన్మార్గస్సాధుమార్గోయేషాంతేతథోక్తాః - స్ఫురంత్యఃకటకానామలంకారాణాంసంపదోయేషాంతేతథోక్తాః-ఉభయోర్విశేషణసమాసః-మహాత్కులంయేషాంతేమహాకులాః - తేచతేమహీభృతోరాజానోహరిశ్చంద్రాదయఃపర్వతాశ్చ-శిరోభిశ్శిఖరైర్గృహీతఃసన్మార్గోనక్షత్రమార్గోయేషాంతేతథోక్తాః స్ఫురంత్యస్సానుసంపదోయేషాంతేషాంమహతాం

కులమహీభృతాంకులపర్వతానాంచసదృశః॥ ౬౧॥ ఉభయశ్లేషముదాహరతి విజితేతి॥విజితారిపురోనిర్జితశత్రునగరస్త్రిపురాంతకశ్చ- మూర్తావిలసంతిసర్వాణిమంగళాని విలసంతీసర్వమంగళాపార్వతీచ యస్యసః-రాజమౌళీరాజశ్రేష్ఠశ్చంద్రశేఖరశ్చ - అత్రరుద్రప్రతాపరుద్రయోర్విశేష్యయోఃపృథగుపాదానంఅతఉభయశ్లేషః॥౬౨॥ సంగతిపూర్వకంపరికరంలక్షయతి విశేషణేతి ॥ అభిప్రాయగర్భావ్యంగ్యగర్భా- వ్యంగ్యస్యవాచ్యోన్ముఖత్వేనవాచ్యాతిశాయిత్వాభావాత్పరికర

ప్రాకరణికత్వం॥౬౧॥ ప్రాకరణికాప్రాకరణికయోర్యథా॥ విజితారిపురోమూర్తావిలసత్సర్వమంగళః । రాజమౌళిఃప్రతాపాంకరుద్రోరుద్రఇవాస్థితః॥ అత్రప్రతాపరుద్రరుద్రయోఃప్రాకరణికాప్రాకరణికత్వం॥ ౬౨॥ విశేషణ

పరికరాలంకారః

వైచిత్ర్యమూలత్వాత్పరికరఉచ్యతే॥ యత్రాభిప్రాయగర్భాస్యాద్విశేషణపరంపరా । తత్రాభిప్రాయవిదుషామసౌపరికరోమతః॥ యత్రవిశేషణానిసాభిప్రాయాణినిబధ్యంతేసపరికరాలంకారః॥*॥యథా॥రాజ్ఞోయాదవవంశపార్థివమణేఃప్రఖ్యాతశౌర్యశ్రియస్త్వంగత్తుంగతురంగసైన్యమహతోమానైకవిత్తస్యచ। సద్యోరుద్రనరేంద్రనాయకచమూనాథనకేనా ప్యధిక్షిప్తస్యాచరితాని సేవణపతేర్జ్ఞానాతిసాగౌతమీ॥ అత్రరాజ్ఞఇత్యేవమాదివిశేషణాన్యుత్ప్రాస

ఇత్యన్వర్థాలంకారః ॥*॥ ఉదాహరతి రాజ్ఞ ఇతి॥ రాజ్ఞోనతుయస్యకస్యచిత్ -యాదవవంశపార్థివమణేర్మహాకులీనస్య నమ్లేచ్ఛస్య-ప్రఖ్యాతశౌర్యశ్రియోనేకధావిహితపరాక్రమస్యనత్వనాఖ్యాపితరణగంధస్య-త్వంగత్తుంగతురంగసైన్యమహతోనైకాకినః- మానైకవిత్తస్యనతుయథాకథంచిత్ప్రాణపరాయణస్య సేవణపతేః కేనాప్యంధ్రచమూపతినా అధిక్షిప్తస్యసతః-ఆచరితాన్యాయుధసన్న్యాసాదీని-సాకబళితసేవణపతిసర్వస్వాగౌతమీజానాతీత్యేవంసాభిప్రాయవిశేషణత్వం-ఉత్ప్రాసగర్భా

ణ్యభిప్రాయగర్భాణీత్యర్థః॥౬౩॥ గమ్యత్వప్రస్తావాత్పరికరానంతరం
విశేషగమ్యత్వాశ్రయమాక్షేపం లక్షయతి విశేషేతి॥ యత్రోక్తస్యవ
క్ష్యమాణస్యవా ప్రాకరణికత్వేనవిధాతుమిష్టస్య అతఏవనిషేధానర్హ
స్యయోనిషేధోవిశేషబోధార్థమభిధీయమానస్సన్నాభాసీభవతిసఆక్షే
పఇత్యర్థః॥తస్యచతుర్ధావిభాగమాహ ఉక్తవిషయఇత్యాదినా॥తత్రో

అథాక్షేపాలంకారః.

గర్భాణి॥౬౩॥ విశేషబోధాయోక్తస్యవక్ష్యమాణస్యవాభ
వేత్।నిషేధాభాసకథనమాక్షేపస్సఉదాహృతః॥ యత్రవి
శేషప్రతిపత్త్యర్థముక్తవక్ష్యమాణయోః ప్రాకరణికయో
ర్నిషేధాభాసఃకథ్యతేసఆక్షేపాలంకారః॥ ఉక్తవిషయే
వస్తువాకథనంవానిషిధ్యతే - వక్ష్యమాణవిషయేకథనమేవని
షిధ్యతే। తత్రాపిసామాన్యరూపేణప్రతిజ్ఞావిశేషరూపేణ
నిషేధః।అంశోక్తావంశాంతరస్యవానిషేధః। ఏవంచతుర్విధో
యమాక్షేపః॥*॥ క్రమేణైషాముదాహరణాని॥ నరేంద్ర
మౌలేనవయంరాజసందేశహారిణః। జగత్కుటుంబినఃకశ్చి
న్నశత్రురితికథ్యతే॥ అత్రరాజసంధివిగ్రహకారిణాముక్తౌ
నవయంసందేశహారిణఇతివస్తునిషేధః। సచానుపపద్యమా
నఃసంధివిగ్రహకాలోచితకైతవవచనపరిహారేణ తత్త్వవాది
త్వేపర్యవసితః।సర్వజగత్పాలకస్యతవశత్రుభావేననాలో
కనీయారాజానః కింతుభృత్యరూపేణసంరక్షణీయా ఇత్యే
వమాదివిశేషమాక్షిపతి॥౬౪॥కథననిషేధోయథా॥ వయమ
శరణాఇత్యేషోక్తిఃకథంఘటతేజగత్త్రితయశరణేత్రాయ

క్తవిషయవస్తునిషేధముదాహరతి నరేంద్రేతి॥ అజాతశత్రోఃకిమర్థం
సంధివిగ్రహకారిణఇతిభావః॥వస్తునిషేధంయోజయతి అత్రేతి॥ తత్ఫ
లంవిశేషమాహ సచేతి॥ సందేశహారిషుతత్త్వనిషేధోనుపపద్యమానస్స
న్నస్మదీయారాజానోభృత్యరూపేణభరణీయాఇత్యాదివిశేషం బోధ
యతీత్యర్థః॥౬౪॥కథననిషేధముదాహరతి వయమితి॥ సర్వేషాంనాదర

తుకేనమస్కార్యే చత్వయి దీప్యమానే- సర్గాంతరస్థితానామస్మాకమ శరణాస్త్రాయస్వ ప్రణతా ఇత్యాదీని వచనానివ్యర్థానీత్యర్థః॥ యోజయతి అత్రేతి॥ వయమశరణా ఇత్యేవమాద్యుక్తిభిర్వ్యాకథననిషేధః తస్మాదాభాసరూపాదవిషయప్రవృత్త్యానిషేధస్య ప్రరోహాభావాదాభాసత్వమితి భావః॥ ౬౫॥ వక్ష్యమాణవిషయే సామాన్యం ప్రతిజ్ఞాయ విశేషనిషేధ

స్యాభాసత్వానితిస్ఫుటముజ్జ్వలతా। సకలజనతారక్షాదక్షే త్వయి ప్రణతా ఇతి త్రిభువననమస్కార్యే సిద్ధం ప్రతాపమహీపతే ॥ అత్ర వయమశరణా ఇత్యేవమాద్యుక్తికథన నిషేధాభాసరూపాదవశ్యం పరిపాలనీయత్వాదివిశేషః ప్రతీయతే ॥ ౬౫ ॥ వక్ష్యమాణవిషయే సామాన్యం ప్రతిజ్ఞాయకథననిషేధో యథా॥ విజ్ఞాపయామస్తే కించిత్కాకతీయకులోద్వహ। విజ్ఞాప్యతే కిమథవా సర్వజ్ఞైరతుకే త్వయి॥ అత్ర విజ్ఞాపయామ ఇతి సామాన్యం ప్రతిజ్ఞాయ విశేషకథననిషేధాభాసాత్సర్వథావయం రక్షణీయా ఇతి విశేష ఆక్షిప్యతే॥ ౬౬॥ అంశోక్త్వాంశాంతరస్యనిషేధో యథా ॥ ప్రతాపరుద్రస్స్వయమిద్ధతేజా దైవంచ తద్విక్రమదత్తహస్తం। యూయంచ తూలోపమసారభాజస్తద్వ్యక్తమేవం యది వా కిముక్తైః॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రో మహీయాన్ యూయమల్పా ఇత్యంశోక్త్యా యది వా కిముక్తైరిత్యంశాంతరనిషేధాభాసేన సర్వథా ప్రణామైః ప్రసాదనీయోయం నతు ప్రాతిపక్ష్యమవలంబనీయం యుష్మాభిరితి శత్రుస్త్రీవచనభంగ్యా విశేష ఆక్షిప్యతే॥ ౬౭॥ సమానార్థత

ముదాహరతి విజ్ఞాపయామ ఇతి ॥ అత్ర ప్రథమార్ధే సామాన్యేన ప్రతిజ్ఞాయ ద్వితీయార్ధే వయం రక్షణీయా ఇతి విశేషబోధార్థం విశేషకథననిషేధాదాక్షేపః॥ ౬౬॥ అంశోక్త్వాంశాంతరనిషేధముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ ఇద్ధతేజాస్సమృద్ధప్రతాపః దత్తహస్తమనుకూలం తూలోపమసారభాజో నిస్సారా ఇత్యర్థః- తదేవం యుక్తమిత్యంశోక్త్యా కిముక్తైరిత్యంశాంతరనిషేధః- తస్య వ్యంగ్యం విశేషమాహ॥ సర్వథేతి॥ ౬౭॥ ఆక్షేపాంతరము

పక్షిపతి సమానేతి॥సమానార్థతయా సమానన్యాయతయేత్యర్థః ॥ తదే
వాహ యథా చేతి॥ అనుపపత్తివశాదిష్టనిషేధస్యేవానిష్టవిధేరప్యాభా
సత్వాదాక్షేపత్వమితిభావః॥ఉదాహరతి నాధేతి॥ అనిష్టవిధ్యాభాసం
యోజయతి అత్రేతి॥౬౮॥ అథగమ్యత్వప్రస్తావాద్వాచ్యాభాసత్వప్ర
సంగేనాక్షేపానంతరంవ్యాజస్తుతింలక్షయతి నిందయేతి ॥ యత్రనింద

యాఽనిష్టవిధ్యాభాసోఽప్యాక్షేపఇత్యభ్యుపగమ్యతే। యథా
చ ఇష్టనిషేధస్యానుపపద్యమానతయా ఆభాసత్వం తథా అని
ష్టవిధేరప్యనుపపద్యమానతయా ఆభాసత్వం ॥ యథా॥ నాధ
ప్రతాపరుద్రస్య సేవాం త్యజసి చేత్త్యజ। అరణ్యగృహమే
ధిన్యా రీతిరభ్యస్యతే మయా ॥ అత్రానిష్టభూతం ప్రతాపరు
ద్రపాదసేవాత్యజనం తద్రిపుకామిన్యా విధీయతే। సవిధిరను
పపద్యమానఆభాసే పర్యవస్యతి । అరణ్యగృహమేధిన్యా రీతి
రభ్యస్యత ఇత్యనేన విధ్యాభాసపక్షోపబృంహితః॥ ౬౮॥ అథ

వ్యాజస్తుత్యలంకారః

గమ్యప్రస్తావాద్వ్యాజస్తుతిరుచ్యతే॥ నిందయా వాచ్యయా
యత్ర స్తుతిరేవావగమ్యతే। స్తుత్యా వా గమ్యతే నిందా వ్యా
జస్తుతిరసౌ మతా ॥ యత్ర నిందాకథనముఖేన స్తుతిర్గమ్యతే
ఏకా సా యత్ర చ స్తుతిముఖేన నిందా గమ్యతే సా ద్వితీయా
వ్యాజస్తుతిః ॥*॥ క్రమేణ యథా ॥ కాకతీయవిభోః కీర్త్యా కిం
వాద్య ధవళీకృతం। యత్తదీయారివక్త్రేషు దృశ్యతే కాళిమా
మహాన్॥౬౯॥ స్తుత్యా నిందా యథా ॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేర
హో సాహసికా ద్విషః। యద్విశంత్యుదధీన్ శైలాన్ నారో

యా స్తుత్యా వా వాచ్యయా ప్రమాణాంతరబాధితస్వరూపయా యథా
క్రమం స్తుతిర్నిందా వా గమ్యతే సా వ్యాజేన వ్యాజరూపా వా స్తుతిరితి ద్వి
విధాప్యన్వర్థా వ్యాజస్తుతిరిత్యర్థః॥ కాకతీయేతి ॥ విశేషనిషేధే శేషాభ్య
నుజ్ఞానమితి న్యాయేనారివక్త్రవ్యతిరిక్తం విశ్వం కీర్త్యా ధవళీకృతమితి నిం
దయా స్తుతిర్గమ్యతే॥౬౯॥ ప్రతాపేతి॥ అత్రశత్రూణాం సాహసప్రశం

సయాభీరుత్వంవ్యజ్యతే॥ ౭౦॥ స్తుతిప్రసంగాద్వ్యాజస్తుత్యనంతరమ ప్రస్తుతప్రశంసామాహ అథేతి ॥ యద్యప్యప్రస్తుతమప్రస్తుతత్వాదేవ నకథనీయంతథాపిప్రస్తుతార్థ ప్రతీత్యర్థత్వాదవిరోధః అత్రగమ్యగమక యోఃప్రస్తుతాప్రస్తుతయోర్నియామకంసంబంధమాహ సారూప్యే తి॥ఆదిగ్రహణాత్సామాన్యవిశేషభావఃకార్యకారణభావశ్చగృహ్యతే - తేషామేవార్థాంతరప్రతీతిహేతుత్వాత్ - తేన సామాన్యంవిశేషః కా ర్యంకారణంసరూపంచప్రస్తుతంస్వస్వప్రతియోగినోప్రస్తుతస్యకథనా

హంతిసమంతతః॥ ౭౦॥ అథగమ్యత్వప్రస్తావాదప్రస్తుతప్ర

అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః.

శంసోచ్యతే॥అప్రస్తుతస్యకథనాత్ప్రస్తుతంయత్రగమ్యతే ॥ అప్రస్తుతప్రశంసేయంసారూప్యాదినియంత్రితా ॥ యత్ర సారూప్యేణసామాన్యవిశేషభావేన కార్యకారణభావేనచా ప్రస్తుతకథనాత్ప్రస్తుతప్రతీతిస్తత్రాప్రస్తుతప్రశంసా । అప్రస్తుతాత్ప్రస్తుతప్రతీతిరిత్యనేనసమాసోక్తివ్యావృత్తిః । నచకార్యాత్కారణప్రతీతావనుమానావిర్భావశంకా ॥ అ నుమానాలంకారే ప్రత్యాయ్యప్రత్యాయకయో ర్ద్వయో రపిప్రాకరణికత్వాభ్యుపగమాత్ । అనేనపర్యాయోక్తస్య వ్యావృత్తిరపి । నచాయంధ్వనిః ప్రతీయమానస్యవాచ్యసి ద్ధ్యంగత్వాత్ ॥*॥ తత్రసారూప్యేణయథా ॥ ఆశాసుప్రశ

ప్రతీయతఇతిపంచాప్రస్తుతప్రశంసాభేదాః ॥ నచేయంసమాసోక్తిస్త ద్విపర్యయేణప్రవృత్తేరిత్యాహ అప్రస్తుతాదితి ॥ కార్యాత్కారణప్రతీ తిభేదస్యానుమానేంతర్భావంవారయతి నచేతి ॥ అతఏవపర్యాయోక్త వ్యావృత్తిరపీత్యాహ అనేనేతి॥ తత్రాప్యుభయోఃప్రకృతత్వాదితిభా వః॥వ్యంగ్యమత్రాలంకార్యమతఆహ నచేతి॥ తత్ర హేతుమాహ ప్రతీ యమానస్యేతి॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగత్వాత్ అప్రస్తుతస్యవాచ్యత్వమేవా యుక్తమితి కృత్వా ప్రస్తుతంప్రతీయమానంతత్సాధనత్వేనోపకరోతీతి వాచ్యసిద్ధ్యంగంనామగుణీభూతవ్యంగ్యంనప్రధానమతోన ధ్వనిరితిభా

పః ॥*॥ తత్రసారూప్యేణోదాహరతి ఆశాస్వితి ॥ ప్రశమితవాసనోద
యేభ్యోనివర్తితపరిమళప్రచారేభ్యోజరత్తరుభ్యోజీర్ణవృక్షేభ్యః ॥ అ
త్రాప్రస్తుతభ్రమరవృత్తాంతేనప్రస్తుతప్రతాపరుద్రవృత్తాంతస్సారూ
ప్యేణప్రతీయతే-సాధర్మ్యేణేదముదాహరణం- వైధర్మ్యాదినిబంధనా
స్త్వన్యతోద్రష్టవ్యాః॥౭౧॥యశస్వినీతి॥అత్రాప్రస్తుతరాజసామాన్య

మితవాసనోదయేభ్యః కింలబ్ధంభ్రమరగణైర్జరత్తరుభ్యః ।
పున్నాగోనవనవసౌరభప్రసూనై రామోదందిశతి నివాస
మారభధ్వం॥ అత్రభ్రమరవృత్తాంతేనాప్రస్తుతేనసర్వాన
సంపూర్ణవిభవానుర్వీశ్వరాన్విహాయసకలగుణపరిపూర్ణః
సర్వజనానందీప్రతాపరుద్రఏకఏవసర్వేషాం విదుషాం సె
వ్యఇతిప్రస్తుతంప్రతీయతె॥౭౧॥సామాన్యాద్విశేషప్రతీతిర్య
థా॥యశస్వినీపద్మభవస్యసృష్టిరుత్పాదయిత్రీ నృపశేఖరా
ణాం । తత్పాలనాల్లాలనభాగ్యయోగ్యోజాతశ్చిరాన్మధ్యమ
లోకఏషః ॥ అత్రప్రతాపరుద్రస్యగుణమహత్త్వే ప్రస్తుతె
సామాన్యమభిహితం॥౭౨॥ విశేషాత్సామాన్యప్రతిపత్తిర్య
థా॥దంరుమణాపిణపెంఖఇ ణభణఇ వంతు సకోఊహలా
వి।పరిసాసఆవి ణంపసఇ వణిఆఎ కీరిసీసింరీ॥ఛాయా॥ద్రష్టు
మనాఅపినపశ్యతినభణతివక్తుంసకౌతూహలాపి । స్ప్రష్టు
యాపినస్పృశతివనితాయాఃకీదృశీసృష్టిః॥ అత్రముగ్ధానాం
నవసంగమెమహతీలజ్జేతిసామాన్యేప్రస్తుతెవిశేషోభిహితః॥
౭౩॥కార్యాత్కారణప్రతీతిర్యథా ॥ గాథాఇవార్ణవాజా
తానీచాఇవమహోద్రయః। మహీమవతరత్యస్మిన్నాకతీయకు
లేశ్వరె॥ అత్రార్ణవాదీనాంగాథత్వాదిభిఃకార్యభూతైర

వృత్తాంతవర్ణనయా ప్రస్తుతరాజవిశేషప్రతాపరుద్రగుణమహిమప్రతీ
తిః॥౭౨॥ దట్ఠుమణావీతి ॥ అత్రదర్శనాద్యుత్కంఠాయామప్యదర్శనాదీ
నామప్రస్తుతానాంలజ్జావిశేషాణాముక్త్యా ప్రస్తుతలజ్జాసామాన్యప్రతీ
తిః - లజ్జాకార్యాణాంలజ్జాత్వమౌపచారికం ॥ ౭౩ ॥ గాథాఇతి ॥ అ

త్రా ప్రస్తుతార్ణవ గాధాది కార్యవర్ణనయా ప్రస్తుత ప్రతాపరుద్ర గాంభీర్య ప్రతీతిః ॥ ౬౪ ॥ ప్రతాపేతి ॥ అత్రా ప్రస్తుతకారణవర్ణనాత్ ప్రస్తుతకార్యప్రతీతింయోజయతి అత్రేతి ॥ అత్ర వాచ్యస్యసంభవాద్యుపాధివశాద్భేదాంతరాణి స్వయమూహనీయానీత్యాహ॥వాచ్యేతి ॥ వాచ్యస్యసంభవే ప్రాచీనాన్యేవోదాహరణాని॥ అసంభవేతు॥ కస్త్వంభోఃకథయామిదైవహతకంమాంవిద్ధిశాకోటకమి

ప్రస్తుతైఃకారణభూతంప్రతాపరుద్రగాంభీర్యాది ప్రతీయతే॥ ౬౪॥కారణాత్కార్యప్రతీతిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేర్ధరిత్రీకల్పశాఖినః । జాతామయికృపాదృష్టిఃకింవావిస్మయసేసఖే ॥ అత్రకథమీదృశమహావిభవభాజనమధునాభవసీతికార్యంపృచ్ఛతేసవిస్మయాయసుహృదే కారణభూతా ప్రతాపరుద్రకృపాదృష్టిరభిహితా । వాచ్యసంభవాసంభవోభయరూపతయా యథాసంభవంభేదాః స్వయంప్రష్ట

పర్యాయోక్తాలంకారః

వ్యాః॥ ౬౫॥గమ్యత్వప్రస్తావాత్పర్యాయోక్తముచ్యతే॥ కారణంగమ్యతేయత్రప్రస్తుతాత్కార్యవర్ణనాత్ । ప్రస్తుతత్వేనసంబద్ధంతత్పర్యాయోక్తముచ్యతే॥యత్రప్రస్తుతస్యైవ కార్యస్యవర్ణనాత్ప్రస్తుతమేవకారణంగమ్యతే తత్పర్యాయోక్తం ॥*॥ యథా॥ ప్రతిభూపాలశుద్ధాంతదీర్ఘికాస్వాజిధూసరాః । ప్రక్షాళయంతిగాత్రాణికాకతీయచమూచరాః ॥ అత్రరిపునగరీదీర్ఘికావారివిహారేణప్రతాపరుద్రచ

త్యాదా వచేతనేన సహ ప్రశ్నోత్తరికానుపపన్నేతివాచ్యస్యాసంభవః-ఏవమన్యదప్యుదాహార్యం॥ ౬౫ ॥ కారణగమ్యత్వప్రస్తావాత్పర్యాయోక్తంలక్షయతి కారణమితి॥ ప్రస్తుతాదిత్యేతదప్రస్తుతప్రశంసావ్యవచ్ఛేదార్థం-పర్యాయేణకార్యాదిద్వారాప్రతీయమానస్యకారణస్యవర్ణనంపర్యాయోక్తమిత్యర్థః ॥*॥ ఉదాహరతి ప్రతిభూపాలేతి॥ శుద్ధాంతదీర్ఘికాస్వంతఃపురక్రీడాపుష్కరిణీషు ॥ అత్రప్రస్తుతకార్యకథనాత్ప్ర

స్తుతస్యైవకారణస్యప్రతీతింయోజయతి అత్రేతి॥ ౭౬॥ స్ఫుటప్రతీయమానానంతరమస్ఫుటప్రతీయమానంప్రతీపాలంకారంలక్షయతి ఆక్షేపఇతి ॥ ఉపమేయేనైవోపమానకార్యేసిద్ధేకిమర్థముపమానమిత్యాక్షేపకంప్రతీపం- యత్రప్రసిద్ధోపమానస్యనికర్షార్థముపమేయత్వక్ల్ప్తిస్తద్ద్వితీయం-ఉభయత్రాప్యుపమేయస్యోపమానప్రాతికూల్యాత్ ప్రతీపవ్యపదేశః ॥*॥ కీర్త్యావితి ॥ అత్రకీర్త్తేరేవచంద్రప్రభాతోద్వహనాద్వైయర్థశ్చం

మాచరకర్తృకేణకార్యభూతేన సమరప్రారంభఏవస్వపురాణివిహాయపలాయితాః ప్రతినృపాఇతికారణంప్రతీయ

ప్రతీపాలంకారః.

తే ॥ ౭౬ ॥ అథప్రతీపం ॥ ఆక్షేపఉపమానస్యకైమర్థక్యేనకథ్యతే । యద్వోపమేయస్యాద్యత్వంతత్ప్రతీపముదాహృతం ॥ యత్రఉపమేయస్య లోకోత్తరత్వాదుపమానాక్షేపఃక్రియతేతదేకంప్రతీపం । యత్రోపమేయస్యోపమానత్వంకల్ప్యతేతద్ద్వితీయం ॥*॥ ఆద్యంయథా॥ కీర్తౌప్రతాపరుద్రస్యవిలసంత్యాందిగంతరే।కిమర్థముదయత్యేషనిర్లజ్జశ్శశలాంఛనః॥౭౭॥ద్వితీయంయథా॥ కాకతీయకులేలక్ష్మీపతిరేషనసంశయః। అనేనకథమల్పజ్ఞైస్సుమేరురుపమీయతే॥౭౮॥

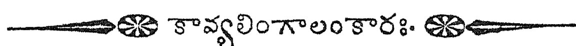
అనుమానాలంకారః.

అథతర్క-న్యాయమూలాలంకారానిరూప్యంతే॥ సాధ్యసాధననిర్దేశేత్వనుమానముదీర్యతే॥ రూపకహేతుకత్వేనతర్క

ద్రఇత్యర్థః॥౭౭॥కాకతీయేతి ॥ అత్రోపమానత్వేనప్రసిద్ధస్యసుమేరోర్నికర్షార్థముపమేయత్వంకల్పితం- కాకతీంద్రస్యోపమానత్వేపివక్షాప్రయోజికా ॥ ౭౮ ॥ అథానుమానాద్యలంకారవర్గమధికరోతి అథేతి॥తత్రాపిప్రాధాన్యాదనుమానమాదౌలక్షయతి సాధ్యేతి ॥ వ్యాపకస్యధర్మిణ్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్సాధ్యం పక్షధర్మత్వం సపక్షేసత్త్వంవిపక్షాద్వ్యావృత్తిరిత్యేతద్రూపత్రయసహితోహేతుస్సాధనం యత్రసాధ్యప్రతీతయేసాధనంనిర్దిశ్యతేసోనుమానాలంకారఇత్యర్థః॥ తర్కానుమా

నవైలక్షణ్యం దర్శయతి రూపకహేతుకత్వేనేతి ॥*॥ ఉదాహరతి రజో ధూమ ఇతి॥ యాత్రైవశుచిసమయ ఆషాఢమాసో గ్రీష్మ ఇత్యర్థః - అత్ర క్రోధాగ్నాసాధ్యే రజోధూమః ఖడ్గభువః స్ఫులింగాశ్చ లింగం సర్వసం ప్రతిపన్నరూపత్రయసంపన్నయోర్ధూమాగ్న్యో రూపకగర్భత్వా దను మానాలంకారత్వం॥ ౭౯॥ అనుమానప్రసంగాత్తదనంతరం కావ్యలింగ మాహ హేతోరితి॥ వాక్యార్థహేతుకం విశేషణగత్యా పదార్థహేతుకం వా కావ్యలింగం ద్వివిధమిత్యర్థః- కావ్యగ్రహణం తర్క- వైలక్షణ్యార్థం-

నుమానవైలక్షణ్యం ॥*॥ యథా॥ రజోధూమస్సేనావ్యతికర
భవో యత్ప్రసరతి స్ఫులింగా దృశ్యంతే భటఘటితకౌక్షేయ
కభువః। తతో మన్యే యాత్రా శుచిసమయజో రుద్రనృపతేః
ప్రభూతః కోపాగ్నిర్దహతి రిపుభూపాలనగరీః॥ ౭౯॥ అథకా

కావ్యలింగాలంకారః.

వ్యలింగం॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృ
తం॥ యత్ర హేతుర్వాక్యగతత్వేన పదగతత్వేన వా ప్రతిపా
ద్యతే తత్కావ్యలింగం॥ యథా॥ ప్రతాపరుద్ర ఇత్యేషా కాపి
పంచాక్షరీ శుభా । హృదియాం బిభ్రతో భూపా వశీకుర్వంతి
సంపదః ॥ అత్ర వాక్యార్థగతో హేతుః॥ ౮౦ ॥ పదార్థగతో య
థా॥ మ్లానాపి భూభృతాం ఫాలలిపిరుచ్ఛ్వసితా పునః। ప్రతా
పరుద్రదేవాంఘ్రినఖజ్యోత్స్నామృతోక్షితా ॥ అత్ర పూ
ర్వం పరిమ్లానాయా భూపాలఫాలలిపేః పునరుచ్ఛ్వాసే ప్ర

తే నవ్యాప్తిపక్షధర్మతాదయో న క్రియంత ఇతి రుచకః- అత ఏవానుమానా దస్య వైషమ్యమితి లభ్యతే ॥*॥ ప్రతాపేతి॥ అత్ర సంపద్వశీకరణే వాక్యార్థే ప్రతాపరుద్రపంచాక్షరీప్రాశస్త్యలక్షణో వాక్యార్థో హేతుః॥ ౮౦॥ మ్లానేతి॥ అత్ర శత్రుభూపాలఫాలలిపేః పునరుచ్ఛ్వాసేన రేంద్రనఖజ్యోత్స్నామృతోక్షితత్వ పదార్థో హేతుః॥ యత్ర నఖజ్యోత్స్నామృతోక్షితత్వాదితి త్వతలాదిశిరస్కతయా పదార్థస్య హేతుత్వోపాదానే వాక్యార్థహేతుకే హేతుత్వప్రతిపాదకయచ్ఛబ్దాదిప్రయోగే చ నాలంకారః- త

దాహేతుహేతుమద్భావస్యలౌకికత్వేనవిచ్ఛిత్తివిశేషాభావాత్ - య
త్రతూపాత్తస్యహేతుత్వంయథోదాహృతేవిషయేతత్రనకశ్చిద్విరోధ
ఇతిసర్వస్వరహస్యం-తదేతన్మనసినిధాయాహ॥ తస్యవిశేషణగతత్వా
త్పదార్థగతత్వోక్తిరితి॥ ౮౧ ॥ క్వచిత్కావ్యలింగసామ్యాత్తదనంతర
మర్థాంతరన్యాసంలక్షయతి కార్యేతి॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ ప్రకృత
సమర్థనమితి సమర్థనార్హత్వేనాభిహితస్యప్రకృతస్య యత్సమర్థనము
పాదానంనత్వపూర్వత్వేనప్రతీతిరిత్యనుమానవ్యవచ్ఛేదః - సమర్థ్యస
మర్థకభావేసమానేపితాటస్థ్యేనహేతుత్వాత్కావ్యలింగాద్భేదః॥ న

తాపరుద్రనరేంద్రచరణనఖచంద్రికాసేచనంహేతుః । త
స్యవిశేషణగతత్వాత్పదార్థగతత్వోక్తిః॥౮౧॥ అథార్థాంత

అర్థాంతరన్యాసాలంకారః

రన్యాసః॥కార్యకారణసామాన్యవిశేషాణాంపరస్పరం। సమ
ర్థనంయత్రసోఽర్థాంతరన్యాసఉదాహృతః॥ యత్రకార్యకా
రణభావేనసామాన్యవిశేషభావేనవా ప్రకృతసమర్థనం క్రి
యతేసోఽర్థాంతరన్యాసః ॥*॥ కార్యకారణభావేనయథా ॥
భూపాఃప్రతాపరుద్రస్యనతాభవతనోన్నతాః । ఉన్నతా
న్నమయత్యేషనతానున్నమయత్యపి॥ అత్రఫలరూపేణోన్న
త్యేననమ్రత్వకారణంసమర్థితం॥ ౮౨॥ సామాన్యాద్విశేష
సమర్థనంయథా ॥ ఉద్వేజితారుద్రనరేశ్వరస్యరణాపదా

ను తాటస్థ్యేనహేతుత్వంసామాన్యవిశేషభావఏవ - నతుకార్యకారణ
భావే అతస్తత్రకాగతిరితిచేల్లక్షణాంతరమస్తు యథాయోగమన్యత్ర
వాంతర్భవత్వితిసమాధేయం - తదుక్తంచక్రవర్తినా॥అప్రతీతప్రతీతా
స్యాదనుమానవ్యవస్థితిః । పదార్థాద్వాథవాక్యార్థాన్నిర్దేశేసతిహేతు
తః॥సమర్థనంప్రతీతస్యకావ్యలింగద్వయంమతం । భవేదర్థాంతరన్యాస
స్తాటస్థ్యేహేతుభావతః । కార్యకారణభావేతుతస్యోక్తంలక్షణాంతర
మితి ॥*॥ ఉదాహరతి॥భూపాఇతి॥కార్యేణకారణసమర్థనంయోజయతి
అత్రేతి॥౮౨॥ఉద్వేజితాఇతి॥రణైరేవాపదానైరద్భుతకర్మభిః॥ సామా

న్యైనవిశేషస్సమర్థ్యత ఇత్యాహ అత్రభీతస్యేతి॥ ౭౩॥ దుష్టోపీతి॥ అత్ర విశేషేణసామాన్యసమర్థనంయోజయతి అత్రప్రతాపేతి॥ కారణేనకార్యసమర్థనంకావ్యలింగెంతర్భూతత్వాన్నోదాహృతమిత్యాహ కార్యేతి॥ వైధర్మ్యేప్యశ్రయణేపక్షేదాహర్తవ్యాః॥ ౭౪॥ తర్కపరిశుద్ధబుద్ధేరేవ మీమాంసాయామధికారాత్తన్మూలానంతరమేతన్మూలానాం ప్రస్తా

నైః ప్రతిపక్షభూపాః । బిభ్యత్యమీ చిత్రమచేతనేభ్యో భీతస్య సర్వం భయకారి నూనం॥ అత్ర భీతస్య సర్వం భయకారీతి సామాన్యమచేతనేభ్యో రిపుభూపా బిభ్యతీతి విశేషం సమర్థయతి॥ ౭౩॥ విశేషాత్సామాన్యసమర్థనం యథా ॥ దుష్టోపి మహతాం సంగాద్భవత్యేవ హి సజ్జనః। ప్రతాపరుద్రమభ్యేత్య కలిః కృతయుగాయతే॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రసంగతిమహిమ్నా కలిః కృతయుగసదృశ ఇతి విశేషేణ సామాన్యసమర్థనం ॥ కార్యకారణభావేపి కారణాత్కార్యసమర్థనం కావ్యలింగెంతర్భూతమితి తన్నోక్తం । అతః ప్రకారత్రయమర్థాంతరన్యాసస్య॥ ౭౪ ॥ తర్కన్యాయమూలాలంకారానంతరం వాక్య

యథాసంఖ్యాలంకారః.

న్యాయమూలాలంకారా నిరూప్యంతే । ఉద్దిష్టానాం పదార్థానాం పూర్వం పశ్చాద్యథాక్రమం। అనూద్దేశో భవేద్యత్ర తద్యథాసంఖ్యమిష్యతే॥ యత్ర యేనక్రమేణోద్దిష్టాః పదార్థాస్తైసై వక్రమేణానూద్దిశ్యంతే తత్ర యథాసంఖ్యాలంకారః॥ *॥ యథా॥ గాంభీర్యమౌన్నత్యమనర్ఘశత్వం ప్రతాపరుద్రే సమవేక్ష్య ధాతా । అంభోనిధిష్వద్రిషు దిగ్గజేషు సృష్టిం ప్ర

వ ఇత్యాహ తర్కేతి॥ యథాసంఖ్యం లక్షయతి ఉద్దిష్టానామితి॥ పూర్వం నిర్దిష్టా ఉద్దిష్టాః పశ్చాన్నిర్దేశోనూద్దేశః- తేనాత్ర పూర్వపశ్చాత్పదేస్ఫుటార్థేవ్యాచష్టే యత్రేతి॥ ఆగ్నేయాదీనామగ్నేరహం దేవయజ్యయేత్యాద్యనుమంత్రణమంత్రవద్యతోద్దిష్టక్రమేణానూద్దేశస్సయథాసంఖ్యాలంకార ఇత్యర్థః ॥*॥ గాంభీర్యమితి ॥ సముద్రాదిభ్యోధికమస్య గాంభీ

ర్యాదికమితిభావః - గాంభీర్యాద్యుద్దిష్టక్రమేణసముద్రాదీనామనుదే
శాద్యథాసంఖ్యాలంకారః-క్రమాలంకారోయమితి కేచిత్ ॥౮౫॥ వాక్య
విదామర్థాపత్తిశ్చన్యాయఇతికృత్వా సంప్రత్యర్థాపత్తింలక్షయతి ఏక
స్యేతి॥ యత్రైకస్యవస్తునఃకస్యచిదర్థస్యభావాన్నిష్పత్తేః-కిముతైవకై
ముత్యం-చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థేష్యఞ్ ప్రత్యయః- తన్న్యాయతః
అన్యద్వస్తువస్త్వంతరమాపతేత్ సాఽర్థాపత్తిస్స్యాదిత్యర్థః ॥ వ్యాచ
ష్టే యత్రేతి ॥ యథాదండభక్షణాదపూపభక్షణమర్థాదాపతితంతద్వ

యాసైకఫలామమంస్త॥ ౮౫॥ ఏకస్యవస్తునోభావాద్యత్ర

అర్థాపత్త్యలంకారః.

వస్త్వన్యథాపతేత్ । కైముత్యన్యాయతస్సాస్యాదర్థాపత్తి
రలంక్రియా ॥ యత్రకస్యచిదర్థస్యనిష్పత్తౌతత్సమానన్యా
యాత్కైముత్యేనార్థాంతరమాపతతిసోఽర్థాపత్తిరలంకారః॥న
చాత్రానుమానశంకా-కైముత్యన్యాయసంబంధరూపత్వాత్ ॥
*॥ యథా॥ సమంతాదుద్వేలైర్వివిధహయధాటీ కలకలై
ర్జగత్యాంక్రామన్నప్యజనివిధురస్సేవణపతిః । మనాక్క్రో
ధోదంచద్భ్రుకుటికుటిలేరుద్రనృపతౌనృపాణామన్యేషాం వి
ఫలితరుషాంకైవగణనా॥౮౬॥అపిచ ॥ త్రైలోక్యసారోపిసు
వర్ణశైలఃప్రతాపరుద్రేణనృపేణతుల్యం । తులాంసమారో
ఢుమపూర్ణఏవమహీభృతాంకాగణనేతరేషాం॥ అత్రప్రతా

తకస్యచిదర్థస్యనిష్పత్తౌతత్సామర్థ్యరూపాత్సమానన్యాయా దర్థాంత
తరమాపతతిసోఽర్థాపత్త్యలంకారఇత్యర్థః - అతఏవసర్వస్వసూత్రం-
దండాపూపికయార్థాంతరాపతనమర్థాపత్తిరితి ॥ అనుమానాంతర్భా
వంవారయతి నచేతి ॥*॥ ఉదాహరతి సమంతాదితి॥ అత్రప్రాకరణిక
స్సేవణపతివృత్తాంతో నృపాంతరవృత్తాంత మప్రాకరణికమాక్షిపతి ॥
౮౬॥త్రైలోక్యేతి॥తులాంసాదృశ్యంమహీభృతాంరాజ్ఞామద్రీణాంచ-
అత్రాత్తుప్యాత్తుపకయోరుభయ మహీభృద్వృత్తాంతయోరప్రాక
రణికత్వం- మహీభృతామిత్యత్ర శ్లేషావిశేషః - ఏవమప్రాకరణికస్య

ప్రాకరణికాక్షేపేప్యుదాహార్యం॥౮౭॥ పరిసంఖ్యాం లక్షయతి ఏకస్యే
తి॥ ఏకస్య వస్తునోనేకత్రైకదా యుగపత్ప్రాప్తావన్యతో నివృత్త్యర్థమేక
త్ర నియమనం పరిసంఖ్యేత్యర్థః - ఏతేన విధిరత్యంతమప్రాప్తే నియమః
పాక్షికే సతి - తత్ర చాన్యత్ర చ ప్రాప్తే పరిసంఖ్యేతి గీయత ఇతి మీమాంస
కోక్తనియమపరిసంఖ్యయోర్భేదో నాలంకారికైరంగీకృత ఇతి ద్రష్టవ్యం-
పరివర్జనేన కస్యచిద్వర్జనేన కుత్రచిత్సంఖ్యానం వర్ణనీయత్వేన గణనం

పరుద్రాపేక్షయా మేరావప్యసారేన్యేషాం మహీభృతా
మర్థాదసారత్వం కైముత్యాదాపతతి॥ ౮౭ ॥ ఏకస్యవస్తునః

అథ పరిసంఖ్యాలంకారః.

ప్రాప్తావనేకత్రైకదా యది। ఏకత్ర నియమస్సాహి పరిసం
ఖ్యా నిగద్యతే॥ యత్రైకం వస్తు యుగపదనేకత్ర సంభావ్యమా
నం ఏకత్రైవ నియమ్యతే సా పరిసంఖ్యా ॥ సా ప్రథమం ద్వి
విధా ప్రశ్నపూర్వికా తదన్యథా చేతి ॥ తయోర్ద్వయోర్వ
ర్జనీయస్య శాబ్దత్వార్థత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యే చాతుర్విధ్యం ॥
*॥ తత్ర శాబ్దవర్జనీయా ప్రశ్నపూర్వికా యథా ॥ కిం మండ
నం త్రిలోక్యాః కాకతితిలకో నహాటకక్షితిభృత్ । స్తోతవ్యః క
స్సుధియాం రుద్రనరేంద్రో న మందరః క్షితిభృత్ ॥ ౮౮ ॥ ఆ
ర్థవర్జనీయా ప్రశ్నపూర్వికా యథా ॥ కిం వా క్షౌమవితానం
లోకానాం కాకతీయకులకీర్తిః । కిం సౌఖ్యం వసుమత్యా రుద్రన
రేంద్రస్య భుజవాసః॥ ౮౯ ॥ అప్రశ్నపూర్వికా శాబ్దవర్జనీయా
యథా॥ రాగోథ క్ష్మైనవిషయసుఖసంగలిప్సత్సభాయాం న స్త్రీ

పరిసంఖ్యేత్యన్వర్థేయం॥ తస్యా విభాగమాహ సేతి ॥ తయోరితి ప్రశ్న
పూర్వికాప్రశ్నపూర్వికయోరిత్యర్థః ॥*॥ క్రమేణోదాహరతి కిమితి॥
అత్ర మండనత్వేన ప్రాప్తయోః కాకతీంద్రకనకాచలయోః కనకాచలం
కంఠోక్త్యా వర్జయిత్వా కాకతీంద్రే నియమనాచ్ఛాబ్దవర్జనీయా ప్రశ్నపూ
ర్వికా పరిసంఖ్యేత్యర్థః- ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం॥౮౮॥కిం వేతి ॥ అ
త్ర వర్జనీయస్య చంద్రికాదేరార్థత్వం॥౮౯॥రాగ ఇతి॥ అత్రోచ్యతే ॥ అ

త్ర విషయసుఖాదివర్జనీయం శాబ్దం ప్రశ్నస్తు నాస్తి॥౯౦॥ భూరేవేతి ॥ న స్వర్గాదిరిత్యర్థ వర్జనీయా ప్రశ్నరహితా పరిసంఖ్యా॥౯౧॥ క్షోణీమితి॥ బలిసద్మనిపాతాళే - అహిభయం సర్పభయం స్వపక్షప్రభవం భయం చ-మహీభుజామహిభయం స్వపక్షప్రభవం భయమిత్యమరః-త్రిదివే గోత్రభిత్పృధా ఇంద్రప్రసంగః కులఘాతుకప్రసంగశ్చ॥ అత్రాభ్యుచ్చయమాహ అలంకారస్యేతి॥౯౨॥ పరిసంఖ్యాయాం ప్రశ్నప్రసంగాత్తద

గోష్ఠ్యాం వ్యసనమనిశం నీతిశాస్త్రే న చాక్షే। కీర్త్యాం నిత్యార్జన చ
తురతా నార్థజాతే వినోదో విద్యాభ్యాసేన చ పరిజనే రుద్రదేవ
స్యరాజ్ఞః॥౯౦॥ అర్థ వర్జనీయా అప్రశ్నపూర్వికా యథా॥ భూ
రేవ భువనం దేవః స్వయంభూరేవ పార్థివః। ప్రతాపరుద్ర ఏవై
కశిలైవ నగరీ శుభా॥౯౧॥ క్షోణీం రుద్రనరాధీశే రక్షతి క్షతవి
ద్విషి। బలిసద్మన్యహిభయం త్రిదివే గోత్రభిత్పృధా ॥ అలం
కారస్యాస్య శ్లేషేణ చారుత్వాతిశయః॥ ౯౨॥ ఉత్తరాత్ప్ర

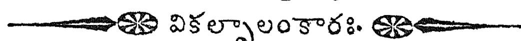
ఉత్తరాలంకారః

శ్న ఉన్నేయో యత్ర ప్రశ్నోత్తరే తథా। బహుధా చ నిబధ్యే
తే తదుత్తరముదీర్యతే ॥ యత్రోత్తరాన్నిబధ్యమానాత్ప్ర
శ్న ఉన్నీయతే తదేకముత్తరం। చారుత్వార్థమసకృల్లోకోత్త
రం ప్రశ్న ప్రతిపాదనపూర్వముత్తరం ద్వితీయముత్తరం॥
*॥ క్రమేణ యథా ॥ కిమద్య వ్యుత్పత్తిస్తవ సుజన లోకవ్యవ

నంతరముత్తరం లక్షయతి ఉత్తరాదితి ॥ యత్రోత్తరాదుపనిబధ్యమానః ప్రశ్న ఉన్నీయతే తదేకముత్తరం - న చేదమనుమానం పక్షధర్మత్వాదినిర్దేశాభావాత్ - తథా ప్రశ్నపూర్వకం లోకోత్తరముత్తరం బహుధా నిబధ్యతే తదపరం సకృచ్చారుత్వం నాస్తీతి బహుధాగ్రహణం - నేయం పరిసంఖ్యా తద్వదత్ర వ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకభావస్యావివక్షితత్వాత్ ॥ *॥ క్రమేణోదాహరతి కిమద్యేతి॥ సుజనలోకవ్యవహృతా సాధుజనప్రసిద్ధా వ్యుత్పత్తిర్ధార్మికత్వాదిజ్ఞానం తవాద్య కిం - యాదద్యతవచజ్ఞాతవ్యం

భవతీతి శేషః ॥ కింతదిత్యాకాంక్షాయామాహ ప్రభవతీతి ప్రభుర్భవ తీత్యర్థః- ఉన్మార్గాపరిపూర్ణ ఇత్యర్థః - విశదో నిర్మలో నిరుపాధిక ఇత్య ర్థః-మహీదేవా బ్రాహ్మణాశ్చ ఉద్యద్భిర్వివిధైర్విభవారంభైరైశ్వర్యవి జృంభణైర్ముదితాః॥ అత్రోత్తరాత్ప్రశ్నోన్నయనం యోజయతి అత్రే తి॥ ౯౩॥ ద్వితీయముదాహరతి కిణ్ణ్వితి॥ అత్ర వ్యవచ్ఛేద్యవ్యవచ్ఛేదకభా

హ్యతాయదద్యజ్ఞాతవ్యం ప్రభవతి యదా రుద్రనృపతిః। తదా రభ్యోన్మార్గాజయతి విశదో ధర్మవిభవో మహీదేవాశ్చోద్య ద్వివిధవిభవారంభముదితాః ॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రో యదా ప్రభవతి తదారభ్య పూర్ణధర్మప్రతిష్ఠా మహీదేవా అపి తథా విధసంతోషభాజః। కిమధునా పృచ్ఛసీత్యుత్తరాత్కిం ప్రతా పరుద్రరాజ్యే ధర్మప్రతిపాలనమస్తి కింసుఖినో భూసురా ఇ త్యున్నీయతే ప్రశ్నః॥ ౯౩॥ ద్వితీయా యథా ॥ కింణుధణంకులవి జ్జాకోలాహో సంజణేణ సహవాసో। కాణఅరీ ఏఅసిలా కో రాఆ వీరరుద్దణరణాహో॥ ఛాయా॥ కింను ధనం కులవిద్యా కోలాభస్సజ్జనేన సహవాసః। కా నగరీ ఏకశిలా కో రాజా వీర రుద్రనరనాథః॥ ౯౪॥ వాక్యన్యాయమూలప్రస్తావాద్వికల్ప

వికల్పాలంకారః.

ఉచ్యతే॥ విరోధే తుల్యబలయోర్వికల్పాలంకృతిర్మతా ॥ యత్ర తుల్యప్రమాణానుశిష్టయోర్విరుద్ధయోర్ద్వయోర్యుగప త్ప్రాప్తౌ ఏకస్యాసంభవస్తత్ర వికల్పః। ఔపమ్యాచ్చారు త్వం ॥*॥ యథా ॥ భూపాలాః క్రియతాం మూర్ధ్నాం ధను షాం వాపి నమ్రతా। పాదచ్ఛాయాంధ్రనాథస్య వింధ్యాద్రే

వమవివక్షితత్వాద్బహుధా ప్రశ్నోత్తరనిబంధనాదుత్తరాలంకారః॥ ౯౪॥ వికల్పం సంగతిపూర్వకం లక్షయతి వాక్యన్యాయేత్యాదినా॥ తుల్య ప్రమాణవిశిష్టత్వాత్తుల్యబలయోరేకత్ర యుగపత్ప్రాప్తౌ విరుద్ధత్వా ద్యౌగపద్యాసంభవే వికల్ప ఇత్యర్థః॥ లౌకికవికల్పాద్వైలక్షణ్యం దర్శయ తి ఔపమ్యాచ్చారుత్వమితి ॥*॥ భూపాలా ఇతి ॥ పాదచ్ఛాయాచరణ

చ్ఛాయా అన్యత్ర ప్రత్యంతపర్వతచ్ఛాయా-అత్ర శ్లేషోవిశేషః॥లక్షణం యోజయతి అత్రేతి॥ ౯౫ ॥ సముచ్చయస్య సంగతిమాహ వికల్పేతి॥ లక్షణమాహ గుణేతి॥వ్యాచష్టే యత్రేతి ॥ యత్ర గుణానాం క్రియాణాంచవ్యస్తానాంసమస్తానాంవా యుగపదవస్థానం ససముచ్చయాలం

ర్వానిషేవ్యతాం॥ అత్రప్రతాపరుద్రే ప్రభవతిరాజ్ఞాంసంధివిగ్రహాభ్యాంతుల్యబలప్రమాణాభ్యాం శిరోనమనధనుర్నమనేయుగపదేవప్రాప్తైతయోర్విరుద్ధత్వాద్యౌగపద్యానం

❁ సముచ్చయాలంకారః ❁

భవేవికల్పః॥౯౫॥ వికల్పప్రతిపక్షభూతఃసముచ్చయోనిరూప్యతే ॥ గుణక్రియాయౌగపద్యంసముచ్చయఉదాహృతః॥ యత్రగుణానాం వైమల్యాదీనాం క్రియాణాంచదర్శనాదీనాంయుగపదవస్థానం తత్రసముచ్చయాలంకారః ॥*॥ యథా॥ప్రతాపరుద్రనృపతౌభద్రాసనముపేయుషి । సతాం ప్రసన్నంహృదయమసతాంకలుషంమనః॥ ౯౬॥ క్రియాసముచ్చయోయథా ॥ పెంఛఇఇమంణరిందోపవిసఇమఅణోఅగలఇమాణోఅ। ఘుంణఇమణోఅసుంణంకిఎదఉవహాసహిఆఓ॥ ఛాయా॥ ప్రేక్షతేఇమాంనరేంద్రో ప్రవిశతిమదనశ్చగళతిమానశ్చ। ఘూర్ణతేమనశ్చశూన్యంకిమేతత్పశ్యతసఖ్యః ॥ ఏతేభిన్నవిషయత్వేఉదాహరణే॥౯౭॥ఏకవిషయత్వే యథా॥ త్రైలోక్యప్రథమానకీర్తిమహితశ్రీవీరరుద్రప్రభోః సేవార్థంచిరయత్సుకాకతిపురే భూపేషుతద్యోషితః । ద్వారం యాంతివిలోకయంతిపురతో నిశ్వాసమాతన్వతే ముహ్యంతి

కారఇత్యర్థః ॥*॥ విషయభేదేనగుణసముచ్చయముదాహరతి॥ ప్రతాపేతి॥౯౬॥ తద్దైవక్రియాసముచ్చయముదాహరతి॥పెచ్ఛఇతి॥౯౭॥ విషయభేదాభావేనక్రియాసముచ్చయముదాహరతి త్రైలోక్యేతి॥ తద్యోషితః ప్రోషితభర్తృకాః- ఉత్కంఠయాద్వారంయాంతిపురతోవిలోకయంతియావద్దృష్టిఃప్రసరతీతిభావః- నిశ్వాసమాతన్వతే ప్రియమదృ

ష్ట్వా చింతయేతి భావః - జ్వరేణశుష్యంతిముహ్యంతిజడీభవంతిఇతిక ర్తవ్య తామూఢమనసోభవంతీత్యర్థః- యద్వా మోహామూర్ఛయోస్సంచార్య వస్థాభేదేనభేదః-అత్రావస్థానామవివక్షితఃక్రమః॥ ౯౮ ॥ గుణక్రియ యోస్సామస్త్యేనసముచ్చయమాహ దేవఇతి ॥ మాద్యద్దంతీత్యాదీనిచ త్వారిప్రయాణక్రియావిశేషణాని-అత్రకంపఃక్రియా - అన్యేగుణాః॥ ౯౯॥సముచ్చయత్వసామ్యాద్ద్వితీయసముచ్చయం లక్షయతి ॥ ఖలేక పోతేతి ॥ పురాకిలకుత్రచిత్లుబ్ధకేనప్రసారితేజాలేచిత్రగ్రీవోనామ కశ్చిత్కపోతరాజఃసపరివారోధాన్యలోభాదాగత్యబద్ధః- పరస్పరంమం

ప్రలపంతియాంతితనుతాంముహ్యంతిమూర్ఛంతిచ ॥ ౯౮ ॥
గుణక్రియాసామస్త్యేనయథా ॥ దేవేకాకతివీరరుద్రనృప
తౌజైత్రప్రయాణోన్ముఖేమాద్యద్దంతిచలత్పదాతివిచలద్వా
జిప్రధావద్రథం। విచ్ఛాయాననమాకులాకుముదయత్కా
ర్పణ్యమావిర్భవత్కంపం భ్రామ్యతిసర్వతః ప్రతివనంప్ర
త్యర్థిభూభృద్గణః॥౯౯॥ ఖలేకపోతన్యాయేనబహూనాంకా
ర్యసాధనే । కారణానాంసముద్యోగస్స్యాద్ద్వితీయస్సముచ్చ
యః ॥ యత్రైకంకార్యంసాధయితుమహమహమికయా బ
హూనాంకారణానాముద్యమః సోపిసముచ్చయఏవ యుగ
పదనేకేషామవస్థానాత్ ॥యథా॥ శుభ్రింయశశ్శౌర్యమహ

త్రయిత్వా సర్వేపిసంభూయజాలేనసహోడ్డీయలుబ్ధకాదృశ్యతాం గత్వాకుత్రచిత్ప్రదేశేహిరణ్యకనామ్నో మూషికరాజాన్మిత్రాత్పా శచ్ఛేదంలబ్ధ్వాసపరివారస్స్వగృహం ప్రవిష్టఇతిపంచతంత్రకథాంమన సినిధాయాహ ఖలేకపోతన్యాయేనేతి ॥ యథాపాశచ్ఛేదం ప్రతిసర్వే షాంకపోతానాముద్యమః ఏవంకస్యచిత్కార్యస్యసాధనే బహూనాం కారణానాముద్యమేసోపిసముచ్చయఏవేతి॥వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ అహ మహమికావ్యాఖ్యాతా॥సముచ్చయత్వేహేతుమాహ యుగపదితి ॥ అ స్యైవతత్కరమితిసంజ్ఞాంతరం-తదుక్తం - తత్సిద్ధిహేతావేకస్మిన్ యత్రాన్యత్తత్కరంభవేదితి॥ఉదాహరతి శుభ్రిమితి ॥ సద్యోగెచెదము

దాహరణం- శుభ్రత్వేనశోభనస్యయశసోలోకోత్తరరీతిసంపాదనేశౌర్యమహత్త్వాదినా శోభనైర్వృత్తాదిభిస్సముచ్చయాత్ ॥ దుర్వారాస్స్మరమార్గణాః ప్రియతమేదూరేమనోప్యుత్సుకమిత్యాదౌస్మరమార్గణానాందుర్వారత్వేనాశోభనానాం తాదృశైరేవప్రియతమాదిభి స్సముచ్చయఇత్యత్రాసద్యోగః- ప్రియతమాదీనాంస్వతశ్శోభనత్వేపివిరహివిషయత్వేనాత్రాశోభనత్వంజ్ఞేయం ॥ శశీదివసధూసరోగలితయౌవనాకామినీత్యాదౌశశినశ్శోభనస్యాపి దివసధూసరత్వాదశోభనత్వేనసదసతస్తాదృశైరేవకామినీప్రభృతిభిస్సముచ్చయఇతి సదసద్యోగోత్రద్రష్టవ్యః-ఇతిత్రివిధోయంసముచ్చయః॥ ౧౯౦ ॥ తత్కరసాదృ

చ్ఛవృత్తంవిద్యానవద్యావిమలంకులంచ । ప్రతాపరుద్రస్య
నరేశ్వరస్యలోకోత్తరాంరీతిముదంచయంతి ॥ అత్రయశః
ప్రభృతీనాంలోకోత్తరరీతిసంపాదనేప్రత్యేకం హేతుత్వే
పియుగపత్ఖలేకపోతన్యాయసంబంధః॥ ౨౦౦॥ అథసమాధిరు

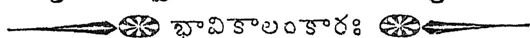
సమాధ్యలంకారః.

చ్యతే॥ఏకస్మిన్కారణేకార్యసాధనేన్యత్పరాపతేత్ । కాక
తాళీయనియతస్ససమాధిరుదీర్యతే ॥ యత్రైకస్మిన్కారణే
కార్యసాధనాయ ప్రవృత్తేకాకతాళీయతయాన్యత్కారణ

స్యాత్తదనంతరంసమాధింలక్షయతి ఏకస్మిన్నితి ॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ కేనచిదారబ్ధస్యకార్యస్య కాకతాళీయన్యాయేనకారణాంతరేణ సమాధానాత్సమాధిరిత్యర్థః॥ కాకతాళీయేతి వృత్తివిషయేకాకతాళశబ్దౌకాకతాళసమవేతక్రియావాచినౌ తేన కాకాగమనమివతాళపతనమివ కాకతాళమితీవార్థే సమాసాచ్చతద్విషయాదితిజ్ఞాపకాత్సుప్సుపేతిసమాసః ఉభయత్రోపమేయంక్రమేణదేవదత్తాగమనం దస్యూపనిపాతశ్చ తేన దేవదత్తదస్యుసమాగమఃకాకతాళసమాగమసదృశఇతిలభ్యతే- తతః కాకతాళమివకాకతాళీయమితిద్వితీయస్మిన్నివార్థే సమాసాచ్చతద్విషయాదితిఛప్రత్యయః - యథాపతతా తాళఫలేనకాకవధఃతద్వదుపనిపతితైర్దస్యుభిర్దేవదత్తస్యవధఇత్యర్థః - యదాహభగవాన్భాష్యకారః -

ఏవంతర్హి ద్వావివార్థౌ కాకాగమనమివ తాళపతనమివ కాకతాళం కాకతాళమివ కాకతాళీయమితి-తచ్చ వ్యాఖ్యాతం కైయటేన- తత్ర కాకాగమనం దేవదత్తాగమనస్యోపమానం తాళపతనం దస్యూపనిపాతస్య తాలేన తు యః కాకస్య వధస్స దేవదత్తస్య దస్యునా వధస్యోపమానమితి వధాదిః కాకతాళీయాదిశబ్దవాచ్యస్సంపద్యత ఇతి- తేన కాకతాళీయం నామాతర్కితోపనతం చిత్రీకరణముచ్యత ఇతి వృత్తికారః- ఏవం చానుషంగిక కారణాంతరస్య సమాధేః సమప్రధాన సర్వకారణాత్సముచ్చయాద్భేద ఇతి

మాగత్య తత్కార్యం సుకరం కరోతి స సమాధ్యలంకారః ॥
*॥ యథా ॥ రణాంగణే రుద్రనరేంద్ర రోషశమాయ రాజ్ఞాం
విహితస్తుతీనాం। వక్త్రేషు యద్వాయువశాత్పతంతి తృణాని
దేవస్య స పక్షపాతః॥ అత్ర ప్రతాపరుద్రనరేంద్ర క్రోధశాం
త్యర్థం రణాగ్రే ప్రక్రాంతస్తుతీనాం రాజ్ఞాం వక్త్రేషు వా
యువశాత్కాకతాళీయతయా పతితైస్తృణైః కోపశాంతి
లక్షణకార్యసుకరత్వం॥ ౧౦౧॥ అథ లోకన్యాయమూలాలం

భావికాలంకారః

కారా నిరూప్యంతే॥ అతీతానాగతే యత్ర ప్రత్యక్ష ఇవ లక్ష్యతే।
అత్యద్భుతార్థకథనాద్భావికం తదుదాహృతం॥ యత్రాద్భు
తచరితోపవర్ణనాద్భూతభావినోర్వస్తునోః ప్రత్యక్షాయమా
ణత్వం భవతి స భావికాలంకారః ॥ న చ భూతభావినోః ప్రత్య
క్షవదవభాసో విరుద్ధః। అత్యద్భుతవస్తువర్ణనయా భావికానాం

ద్రష్టవ్యం ॥*॥ ఉదాహరతి రణాంకణ ఇతి॥ అత్ర క్రోధశాంతౌ స్తుతిః ప్రధానకారణం- వక్త్రే వాయువశాత్తృణపతనం కాకతాళీయమితి సమాధిః॥ ౧౦౧॥ లోకన్యాయమూలేషు చమత్కారాతిశయనిదానం భావికం లక్షయతి అతీతేతి॥ అత్యద్భుతార్థకథనాదితి- తథావిధశబ్దసందర్భేణేతి శేషః॥ వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ భావః కవేరభిప్రాయః శ్రోతరి ప్రతిబింబత్వేనాస్తీతి భావికం- నను సంబంధో వర్తమానం చ గృహ్యతే చక్షురాదినేతి న్యాయేన భూతభావినోః ప్రత్యక్షవదవభాసో విరుద్ధ ఇత్యాశంక్య పరిహరతి న చేతి॥ తత్ర హేతుమాహ అత్యద్భుతేతి ॥ భావికానాం సహృదయా

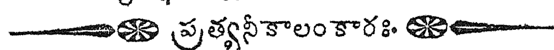
సాంభావనోదయాత్సంస్కారోద్బోధాత్ ॥ నచేదమయుక్తమిత్యాహ
తథాచేతి ॥ భావనాయాఃపునరితిభావనావిషయాణామత్యద్భుతవస్తూ
నామిత్యర్థః-చేతసిసహృదయహృదయే - నిదర్శనాన్నితరాందర్శనాత్
ఆదరప్రత్యయేనధార్యమాణత్వాదిత్యర్థః- ప్రత్యక్షాయమాణత్వంఘ
టతఏవేతి - యథాలౌకికానామింద్రియైర్వర్తమానసంబంధార్థసాక్షా
త్కారః- యథావాయోగినామైకాగ్ర్యలక్షణయాభావనయాతీంద్రి
యార్థసాక్షాత్కారః- తథాకావ్యతత్వవిదాంకావ్యతత్వగతాత్యద్భు
తత్వానుసంధానప్రయుక్తయా భావనయా అతీతానాగతార్థ సాక్షా
త్కారోయుజ్యతఏవేత్యర్థః॥అత్రదృష్టాంతమాహ యథేతి ॥ పాంథస్య
పథికస్య-విరహిణఇత్యర్థః-పథోణనిత్యమితిణప్రత్యయః- కామినీభావన

హృదిభావనోదయాత్ । తథాచభావనాయాఃపునఃపునశ్చే
తసినిదర్శనాత్ప్రత్యక్షాయమాణత్వంఘటతఏవ।యథాపాం
థస్యకామినీభావనయాతస్యాఃప్రత్యక్షాయమాణత్వం । న
చేయంస్వభావోక్తిః- తస్యాంవస్తుస్వభావస్యయథావద్వ
ర్ణనయాప్రత్యక్షాయమాణతా ఇహాత్వత్యద్భుతత్వేన। నా
పిరసవదాద్యలంకారః తత్రవిభావానుభావాద్యనుసంధా

యాకామినీధ్యానేనతస్యాః కామిన్యాఃప్రత్యక్షాయమాణత్వం - తదు
క్తం-సాక్షిగతస్సాకలికోయమద్వైతవాదఇతి॥ నచేదంస్వభావోక్తావం
తర్భవతీత్యాహ నచేతి ॥ కుతఇత్యాకాంక్షాయాముభయోర్వైషమ్య
మాహ తస్యామితి ॥ వస్తుస్వభావస్యలౌకికవస్తుగతసూక్ష్మధర్మస్యేత్య
ర్థః - యథావదన్యూనాతిరిక్తత్వేనవర్ణనయా ప్రత్యక్షాయమాణతా
సాధారణ్యేనహృదయసంవాదిప్రతీతివిషయత్వమిత్యర్థః - ఇహాభావికే
తుఅత్యద్భుతత్వేనలోకోత్తరాణాంవస్తూనాంస్ఫుటతయా తాటస్థ్యేన
ప్రతీతిరితిభేదఇత్యర్థః- అతఏవరసవదాదౌనాంతర్భావఇత్యాహ నాపీ
తి॥తత్రహేతుమాహ తత్రేతి ॥ విభావానుభావాద్యనుసంధానేనపర
మాద్వైతజ్ఞానివన్మమైవైతేశత్రోరేవైతేతటస్థస్యైవైతఇత్యాది వి
శేషపరిహారాత్సాధారణ్యేనసహృదయసంవాదిప్రత్యయేనేత్యర్థః-రసా

దేర్భావ్యత్వం స్యాద్యత్త్వమిత్యర్థః-నత్వత్యద్భుతత్వే నేతి - యథాభావి కేభూతభావినోరత్యద్భుతార్థయోస్సర్వజ్ఞవత్తాటస్థ్యేన ప్రతీతి ర్నసాధారణ్యేన తద్వదత్ర న భవతీత్యర్థః॥ నన్వత్ర భూతభావినోర ప్రత్యక్షయోః ప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసాయాదివాదేరభావాచ్చ ప్రతీయమానోత్ప్రేక్షా కుతో న స్యాదత ఆహ నచేయముత్ప్రేక్షేతి॥ తత్ర హేతుమాహ అతీతేతి॥ నహ్యప్రత్యక్షం ప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసీయతే కింతర్హి కావ్యార్థవిద్భిః ప్రత్యక్షం దృశ్యత ఇతి నోత్ప్రేక్షేతి భావః ॥ నను భూతభావినోః ప్రత్యక్షత్వే భ్రాంతిమదలంకారః కిం న స్యాదత ఆహ నచాయమితి ॥ తత్ర హేతుమా

నైనైవ రసాధేర్భావ్యత్వం నత్వత్యద్భుతత్వేన । నచేయముత్ప్రేక్షా- అతీతానాగతయోః ప్రత్యక్షత్వేనాధ్యవసాయాభావాత్ । నచాయం భ్రాంతిమదలంకారః-భావనాయా అభ్రాంతిరూపత్వాత్ । అతస్సర్వోత్తీర్ణ ఏవాయమలంకారః ॥*॥ యథా॥ ధ్వజాగ్రే కాకతీంద్రస్య భాతి క్రోడాకృతిర్హరిః। మృద్బిందురివ దంష్ట్రాగ్రే యస్యాలక్ష్యత మేదినీ ॥ అత్రాష్టాదశద్వీపయుక్తాయా మేదిన్యా దంష్ట్రాగ్రే మృద్బిందురూపతేతి అత్యద్భుతవర్ణనయా తథావిధభావనాయాం ప్ర

ప్రత్యనీకాలంకారః

త్యక్షవత్ప్రతీతిసంభవః॥౧౦౭॥ అథ ప్రత్యనీకాలంకారః ప్రతిపాద్యతే॥ బలినః ప్రతిపక్షస్య ప్రతీకారేసుదుష్కరే। యస్తదీ

హ భావనాయా ఇతి ॥ కావ్యతత్త్వవిదాం భూతభావివస్తు సాక్షాత్కారసామగ్రీ భావనా తస్యా అభ్రాంతిరూపత్వాత్ - భ్రాంతిం రూపయతి జనయతీతి భ్రాంతిరూపా తస్యా భావస్తత్త్వం తదభావాత్ భ్రాంతిజనకత్వాభావాదిత్యర్థః-భూతభావివిషయత్వేపి భావనామహిమ్నా న ప్రత్యక్షత్వహానిరితి భావః॥ కంటకశోధనముపసంహరతి అత ఇతి॥ యదన్యదవశిష్టం తత్సర్వమలంకారసర్వస్వే ద్రష్టవ్యం ॥*॥ ఉదాహరతి ధ్వజాగ్ర ఇతి॥ క్రోడాకృతిర్వరాహాకృతిః॥ యోజయతి అత్రేతి॥౧౦౭॥ లోకన్యాయమూలప్రస్తావాత్ప్రత్యనీకం లక్షయతి బలిన ఇతి॥ ప్రతీకార ఇతి ఉప

సర్గ స్యఘుష్యమనుష్యైబహుళమితిదీర్ఘః॥వ్యాచష్టే యత్రేతి॥అనీకస్య
సైన్యస్యప్రతినిధిః ప్రత్యనీకంతత్తుల్యత్వాదిదమపి ప్రత్యనీకమిత్యర్థః
ప్రతిపక్షప్రాబల్యప్రఖ్యాపనమత్రప్రయోజనం ॥*॥ కాకతీయేతి ॥ త
స్యకాకతీయస్యగభీరిమ్ణాగాంభీర్యేణసనాభింసహృదం- జ్యోతిర్జనపదే
త్యాదినాసమానశబ్దస్యసభావః ॥ అస్యాలంకారత్వమాహ అత్రేతి ॥
౧౦౩॥పూర్వమేవసంగత్యావ్యాఘాతంలక్షయతి యేనేతి ॥ యేనోపా

యతిరస్కారః ప్రత్యనీకంతదుచ్యతే॥ యత్రప్రబలస్య ప్రతిప
క్షస్యప్రతీకారాసామర్థ్యాత్తదీయతిరస్కారోభవతి తత్ప్ర
త్యనీకం ॥ * ॥ యథా ॥ కాకతీయపతిశౌర్యమహామ్నస్య
కర్తృతస్వమహిమా బడబాగ్నిః । తద్గభీరిమసనాభిమజ
స్రంబాధతేనిధిమపాంబహిరంతః॥అత్రసాదృశ్యహేతుకం
తదీయత్వమిత్యలంకారత్వం॥౧౦౩॥ యేనయత్సాధితంవస్తు

అథవ్యాఘాతాలంకారః

తేనైవక్రియతేన్యథా । అన్యేనతదలంకారోవ్యాఘాతఇతిక
థ్యతే ॥ యద్వస్తుయేనకేనచిత్కర్త్రాయేనసాధనేనసాధితం
తద్వస్తుతేనైవసాధనేన అన్యేనకర్త్రాయదన్యథా క్రియతే
సవ్యాఘాతః ॥*॥ యథా॥ కాకతీయాభిజాతోయంనాభిజా
తాధికస్థితిః। దోర్భ్యాంలబ్ధోదయాన్భూపాంస్తాభ్యామను
దయాన్సృజన్॥ ౧౦౪॥ అథలోకన్యాయమూలాలంకారని
రూపణప్రస్తావాత్పర్యాయాలంకారోనిరూప్యతే॥ క్రమేణై

యేనయద్వస్తుసాధితంకేనచిత్కర్త్రేతిశేషః- తేనైవోపాయేనాన్యేనక
ర్త్రాతద్వస్తుఅన్యథాక్రియతేచేత్సవ్యాఘాతోలంకారఇత్యర్థః ॥*॥ కా
కతీయేతి ॥ కాకతీయాభిజాతఃకాకతీయకులోద్భూతః- నాభిజాతోబ్ర
హ్మా తతోధికాస్థితిర్యస్యసతథోక్తః - దోర్భ్యామీశ్వరబాహుభ్యాం
లబ్ధోదయాన్భూపాన్రాజన్యాన్-బాహూరాజన్యఃకృతఇతిశ్రుతేః
తాభ్యాందోర్భ్యామనుదయానుదయరహితాన్ సృజన్నితినిష్పాదకస్య
నిష్పాదితవస్తువ్యాహతిహేతుత్వాద్వ్యాఘాతః॥౧౦౪॥ వ్యాఘాతేవస్తు

సాధనాన్యథాకరణయోః క్రమికత్వాత్తత్ప్రసంగేన పర్యాయం లక్షయతి క్రమేణేతి॥ ఏకస్యానేకత్రవర్తనమనేకస్యైకత్రవర్తనం చేతి ద్విధా పర్యాయాలంకారః- ఉభయస్య క్రమికత్వాద్విశేషసముచ్చయయోః క్రమేణవ్యవచ్ఛేదః ॥*॥ దంష్ట్రాయామితి॥ కుహనాకిటేర్మాయావరాహస్య- పాతాళలోకేశితుః ఫణభృతశ్శేషస్య సర్వధురాం వహతీతి సర్వ

పర్యాయాలంకారః

కమనేకస్మిన్నాధారే వర్తతే యది। ఏకస్మిన్నథవానేకం పర్యాయాలంకృతిర్మతా॥ యత్ర క్రమాదేకమాధేయమనేకస్మిన్నాధారే వర్తతే స ఏకః పర్యాయః - న చాత్ర విశేషాలంకారః- తత్రైకస్యానేకత్ర యుగపద్వర్తనం- అత్ర క్రమేణ। తథా ఏకస్మిన్నాధారే అనేకమాధేయం వర్తతే స ద్వితీయః పర్యాయః॥ న చాత్ర సముచ్చయాలంకారః - తత్రాప్యేకత్రానేకేషాం యుగపద్వర్తనం అత్ర క్రమేణ ॥*॥ యథా॥ దంష్ట్రాయాం కుహనాకిటేర్భగవతో దేవస్య శౌరేః పురా పశ్చాన్మస్తకమండలే ఫణభృతః పాతాళలోకేశితుః। అద్యోర్వీపతిశేఖరస్య మహతశ్శ్రీకాకతీయప్రభోర్బాహౌ సర్వధురీణసారమహితే బద్ధోత్సవా మేదినీ॥ అత్రైకస్యా మేదిన్యాః క్రమాదనేకత్ర వర్తనం॥౧౦౫॥ ద్వితీయః॥ యేషాం ముఖే నిజవధూసవిధే నృపాణాం శౌర్యోక్తయస్సమభవన్నభిమానగర్భాః। తేషాం ప్రతాపనృపవీక్షణకాతరాణాం తత్రైవ దీనవచనాని సముద్భవంతి॥౧౦౬॥ అథ సూక్ష్మాలంకారో నిరూప్యతే॥ అసం

ధురీణః- ఖస్సర్వధురాదితి ఖప్రత్యయః- విశ్వధురీణేతి పాఠే అత్రైవ ఖ ఇతి యోగవిభాగాత్ఖప్రత్యయః॥ ఏకస్యానేకత్రవర్తనం యోజయతి అత్రేతి॥౧౦౫॥ యేషామితి॥ నిజవధూసవిధే యోషిన్మధ్యే- అభిమానగర్భా గర్వగుంభితాః- తత్రైవ ముఖే- దీనవచనాని త్రాయస్వేత్యాదివాక్యాని సముద్భవంతి- అత్రైకస్మిన్ముఖే శౌర్యోక్తిదీనవచనానాం చ క్రమేణ వృత్తిః॥ ౧౦౬॥ ఏకత్రానేకవృత్తిప్రసంగే నైకస్య సంలక్షితత్వాత్సంల

క్షితత్వ సంబంధాత్సార్వ్యయానంతరంసూక్ష్మంలక్షయతి అసంలక్షితే తి॥అసంలక్షితస్యస్థూలబుద్ధీనామసంవేద్యస్యసూక్ష్మస్యఇంగితాకారాభ్యాంతీక్ష్ణబుద్ధిసంవేద్యస్యార్థస్యప్రకాశో విదగ్ధంప్రతిప్రకాశనంయత్రస సూక్ష్మాలంకారఇత్యర్థః॥వ్యాచష్టే విదగ్ధేతి॥ ఇంగితాకారయోర్లక్షణ మాహచక్రవర్తీ॥ఆకృతివ్యంజితాశ్చేష్టాఇంగితంబుద్ధికారితాః॥ ఆకారః పునరామ్నాతస్తాఏవాబుద్ధికారితాః॥తథా॥ తారాపుటభ్రూదృష్ట్యాదేర్వికారానింగితంవిదుః॥ ఆకారాస్సత్వజాభావాఆద్యాబుద్ధ్యాపరేన్యథే తి॥*॥ ఉదాహరతి గుర్వితి॥ అత్రదూత్యాస్సంకేతసమయ జిజ్ఞాసా

సూక్ష్మాలంకారః

లక్షితసూక్ష్మార్థప్రకాశస్సూక్ష్మఉచ్యతే॥ విదగ్ధమాత్రజ్ఞే యస్యార్థస్యయత్రాకారేంగితాభ్యాం ప్రకాశనం ససూక్ష్మాలంకారః॥*॥ యథా॥ గురుఅణసవిహంమివవహూద ంరూణణరిదపేసిఆదూఈ॥సంవగేసుసహోసకంధూరివిలేవణ కుణఇ॥ఛాయా॥ గురుజనసవిధేవధూర్దృష్ట్వానరేంద్రప్రేషి తాందూతీం॥సర్వాంగేషుసహోసంకస్తూరీవిలేపనంకరోతి॥అ త్రకస్తూరీవిలేపనేనతిమిరసమయస్సంకేతకాలఇతిప్రకాశితః॥

ఉదాత్తాలంకారః

౧౦౭॥అథోదాత్తాలంకారఃకథ్యతే॥తస్యాపిలోకన్యాయమూ లత్వైవానంతర్యకారణం॥తదుదాత్తంభవేద్యత్రసమృద్ధంవస్తువ

యాంతదీయేనభ్రూభంగాదినేంగితేనోపలభ్యప్రగల్భవధ్వారాత్రిసమ యస్సంకేతకాలఇతికస్తూరీవిలేపనేనప్రకాశ్యతే॥ వక్త్రస్యందిస్వేద బిందుప్రబంధైర్దృష్ట్వాభిన్నంకుంకుమంకాపికంఠే॥పుంస్త్వంతన్వ్యావ్యంజయంతీవయస్యాస్మిత్వాపాణౌ ఖడ్గలేఖాంలిలేఖేత్యత్ర స్వేదబిందునిమిత్తకుంకుమభేదలక్షణాకారసూచితంపురుషాయితంపాణౌ కృపాణలేఖనేనపురుషైకయోగ్యేనప్రకాశ్యతఇత్యాకారనిబంధనస్సూక్ష్మః॥ ౧౦౭॥ఉదాత్తమాహ అథేతి॥తస్యసంగతిమాహ తస్యేతి॥ లక్షణమాహ తదితి॥వ్యాచష్టే యత్రేతి॥ మహాసమృద్ధిశాలినఃకవిప్రతిభాప్రా

ష్పైశ్వర్యశాలిన ఇత్యలౌకికత్వకథనాదలంకారత్వం ॥*॥ రమ్యామితి॥ ఆసేదివాంసః ప్రాప్తాః- కలభాః బాలగజాః- మోదంత ఇతియత్ తత్ త్యాగలీలాయితం త్యాగలీలా- లోహితాదిక్యషంతాద్భావే క్తః ॥ అంగభూతమహాపురుషచరితం చోదాత్తం॥యథా॥తదిదమరణ్యం యస్మిన్ దశరథవచనానుపాలనవ్యసనీ। నివసన్ బాహుసహాయశ్చకార రక్షఃక్షయం రామః ॥ అత్రారణ్యే వర్ణనీయే రామచరితమంగత్వేన వర్ణితమితి మతాంతరానుసారేణ సర్వస్వకారః - తథాహి-యత్ర రసాదయో వాక్యార్థీభూతాస్తత్ర రసవదాదయోలంకారా ఇత్యలంకారమాత్రరసికా భామహోదయః - తన్మతే యథా వాక్యార్థీభావాదంగభూతో రసాదిస్తథాంగభూతమహాపురుషచరితవర్ణనాత్మకో ద్వితీయోదాత్త ఉపపద్యతే- ధ్వనిదర్శనే తు కావ్యాత్మనో రసాదేః ప్రాధాన్యదశాయామలంకార్యత్వా

ర్ణ్యతే॥యత్ర మహాసమృద్ధిశాలినో వస్తునో వర్ణనం క్రియతే తత
తోదాత్తాలంకారః॥*॥యథా॥రమ్యామేకశిలాభిధాననగరీ
మాసేదివాంసోబుధాః సౌవర్ణేషు గృహేషు రత్నరచితద్వా
స్తోరణేషు స్థితాః। ఆగుహ్యాంగణమేదినీషు కలభాః క్రీడోత్సు
కానర్ఘకాన్మోదంతే యదవేక్ష్య రుద్రనృపతేస్త్యాగలీలాయి

దలంకారభావో నోపపద్యతే-తదుక్తం ధ్వన్యాచార్యైః ॥ రసభావతదాభాసభావశాంత్యాదిరక్రమః। ధ్వనేరాత్మాంగిభావేన భాసమానో వ్యవస్థిత ఇతి - యత్ర రసస్వరూపే వస్తుమాత్రేలంకారతాయోగ్యే వాక్యార్థీభావేన ప్రధానేనాంగభూతా రసాదయస్తత్ర రసవదాద్యలంకారా ఏవ-తదపి తైరేవోక్తం - ప్రధానేన్యత్ర వాక్యార్థే యత్రాంగం తు రసాదయః। కావ్యే తస్మిన్నలంకారో రసాదిరితి మే మతిరితి- తదా ద్వితీయోదాత్తస్య విషయ ఏవ నాస్తీతి సర్వస్వహృదయం - అత ఏవ ధ్వనిదర్శనానుసారీ విద్యానాథోపి ద్వితీయముదాత్తం నాంగీచకారేతి రహస్యం ॥ నన్వేవం తర్హి రసవదాదయః కిమితి నాంగీక్రియంత ఇతి చేన్నైవం- రసప్రకరణ ఏవ తత్స్వరూపనిరూపణాత్ - కింతూదాహరణమలంకారప్రకరణే భవిష్యతీతి ప్రతిజ్ఞాయ కేనవాభిప్రాయేణేహ నోదాహృతం అస్మాభిస్తు తత్రైవ ది

జ్మాత్రముదాహృతమితి నేహపునఃప్రయత్యతే॥ ౧౦౮ ॥ సమృద్ధికార్యత్వాద్వినిమయస్య తద్రూపాం పరివృత్తిముదాహృత్యానంతరం నిరూపయతి అథేతి॥సమానన్యాయాత్ లోకవ్యవహారరూపాత్ ॥సమేతి ॥ కించిద్దత్వాకస్యచిదాదానంవినిమయః - సమస్యసమేనన్యూనస్యాధికేనఅధిక

పరివృత్త్యలంకారః

తం ॥ ౧౦౮ ॥ అథసమానన్యాయాత్ పరివృత్తిర్నిరూప్యతే॥సమన్యూనాధికానాంచయదావినిమయోభవేత్ । సాకంసమాధికన్యూనైఃపరివృత్తిరసౌమతా ॥ సమన్యూనాధికానాంసమాధికన్యూనైర్వినిమయఃపరివృత్తిః- సమేనసమపరివృత్తి ర్న్యూనేనాధికపరివృత్తిరధికేన న్యూనపరివృత్తిశ్చేతి ॥*॥ సమేనసమపరివృత్తిర్యథా ॥ సుధారసముచోవాచోదత్వా కాకతిభూభుజే । అతోలభంతేకవయస్సహస్రం గంధసింధురాన్ ॥ అత్రవచసాంగంధసింధురాణాంచసమత్వం॥౧౦౯॥ న్యూనేనాధికపరివృత్తిర్యథా ॥ ఉపాయనంగజాశ్వాదికృత్వా సర్వేపిభూభుజః। ప్రతాపరుద్రదేవస్యలభంతేసుస్థిరాంకృపాం ॥ అత్రత్యజ్యమానాదుపాయనాదేరాదీయమానస్యప్రతాపరుద్రకృపావిలసితస్యైవాధిక్యం॥ ౧౧౦॥అధికేనన్యూనపరివృత్తిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రేణరణేజితాఃప్రత్యర్థిభూభుజః।దత్వాభూషాంకిరాతేభ్యోలభంతేవల్కలాదికం ॥ అత్రత్యజ్యమానాదాభరణజాతాదాదీయమానస్యవల్కలాదేర్న్యూనత్వం ॥ ౧౧౧ ॥ అథశృంఖలాన్యాయమూలాలంకారానిరూప్యంతే॥ పూర్వపూర్వంప్రతి

స్యన్యూనేనవినిమయఇతిత్రేధాపరివృత్తిః ॥*॥ సమేనసమపరివృత్తిముదాహరతి సుధేతి॥అతఃకాకతీంద్రాత్ - గంధసింధురాన్ గంధగజాన్-లక్షణముక్తంనాటకే॥౧౦౯॥న్యూనేనాధికపరివృత్తిముదాహరతి ఉపాయనమితి ॥ ౧౧౦ ॥ అధికేనన్యూనపరివృత్తిముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ ౧౧౧॥అనంతరాలంకారచతుష్టయస్యసంగతిమాహ అథేతి॥ కారణమా

లాంలక్షయతి పూర్వపూర్వమితి ॥ ప్రతిశబ్దోభిన్నక్రమః- తేనపూర్వ
పూర్వస్యోత్తరోత్తరహేతుత్వేకారణ మాలేత్యర్థః ॥ తథావ్యాచష్టే
యదేతి ॥*॥ విద్యయేతి ॥ విద్యాదయోవినయాదీన్ప్రతిహేతవః॥౧౧౨॥
ఈషదేతద్వైపరీత్యాదేకావళీంలక్షయతి యత్రేతి ॥ పూర్వపూర్వం
ప్రత్యుత్తరోత్తరస్యవిశేషణత్వం స్థాపనేనాపోహనేనచద్వైవిధ్యమను

కారణమాలాలంకారః

యదాహేతుస్స్యాదుత్తరోత్తరం। తదాకారణమాలాఖ్యమ
లంకరణముచ్యతే ॥ యదాపూర్వపూర్వంక్రమేణోత్తరో
త్తరంప్రతిహేతుతాంభజతేసకారణమాలాఖ్యోలంకారః॥
*॥ యథా ॥ విద్యయావినయోతర్షోవినయేనగుణార్జనం ।
గుణైఃప్రజానురాగశ్చక్రమోయంకాకతీశ్వరే॥౧౧౨॥ య

ఏకావళ్యలంకారః.

త్రోత్తరోత్తరేషాంస్యాత్పూర్వంపూర్వంప్రతిక్రమాత్।
విశేషణత్వకథనమసావేకావళీమతా ॥ యత్రపూర్వపూ
ర్వంప్రతిక్రమేణోత్తరోత్తరంవిశేషణత్వంభజతే సఏకా
వళ్యలంకారః॥ యథా ॥ ప్రతాపరుద్రనగరీసుజనైరుపశోభి
తా।సుజనాస్స్ఫీతవిభవైర్విభవాస్థైర్యశాలినః ॥ ఏతత్
స్థాపనేనోదాహరణం॥౧౧౩॥అపోహనేనాపిభవతి॥ యథా॥
నతద్రాజ్యంప్రజాయత్రనభవంత్యూర్జితశ్రియః । నతాః
ప్రజాఃప్రభుర్యాసాంనస్వయంకాకతీశ్వరః॥౧౧౪॥ యదా

మాలాదీపకాలంకారః.

తుపూర్వపూర్వస్యసంభవేదుత్తరోత్తరం। ప్రత్యుత్కర్షా

భవతీత్యేకావళీంద్విధాకరోతి ॥*॥ ఆద్యముదాహరతి ప్రతాపేతి ॥ అ
త్రనగర్యాదేఃపూర్వపూర్వస్యసుజనాద్యుత్తరోత్తరంస్థాపనేన విశేష
ణత్వంభజతే॥౧౧౩॥ద్వితీయముదాహరతి నతద్రాజ్యమితి ॥ అత్రరా
జ్యాదేఃపూర్వపూర్వస్యప్రజాద్యుత్తరోత్తరమపోహనేనవిశేషణత్వం
భజతే॥౧౧౪॥ పూర్వపూర్వంప్రత్యుత్తరోత్తరస్యోత్కర్షహేతుత్వే

నైకావళీముక్త్వా ఉత్తరోత్తరం ప్రతిపూర్వపూర్వస్యోత్కర్షహేతు
త్వేమాలాదీపకమాహ యదేతి ॥*॥ బాగ్యేతి ॥ అత్రభాగ్యాతిశయాది
భిర్మహ్యాదీనాముత్కర్షఃక్రమేణవిధీయతే॥౧౧౫॥ పరిశేషాత్సారంలక్ష
యతి ఉత్తరోత్తరమితి॥ జగత్స్వితి ॥ అత్రజగదపేక్షయావసుధాయా

వహత్వంతన్మాలాదీపకముచ్యతే ॥ యత్రపూర్వపూర్వస్య
ఉత్తరోత్తరగుణావహత్వంసమాలాదీపకాలంకారః॥*॥ య
థా॥ భాగ్యభూమామహీంప్రాప్తఃకాకతీంద్రభుజంమహీ।
భుజఃప్రతాపమతులంప్రతాపశ్చజగత్త్రియం॥౧౧౫॥ ఉత్త

సారాలంకారః

రోత్తరముత్కర్షఃసారాలంకారఉచ్యతే॥ యథా॥ జగత్సు
వసుధాభాతితస్యామేకశిలాపురీ । కాకతీయాన్వయస్తత్రత
స్మిన్రుద్రనరేశ్వరః ॥ సకలభువనసారభూతం ప్రతాపరు
ద్రంవిషయీకుర్వతఃచిరాదస్యాలంకారస్యసారఇత్యన్వర్థా
భిధానం॥౧౧౬॥ ***************************

ఇతివిద్యానాథకృతౌ ప్రతాపరుద్రయశోభూషణే.
అలంకారశాస్త్రే అర్థాలంకారప్రకరణం.
సమాప్తమ్.

ఉత్కర్షః - తదపేక్షయాఏకశిలాయాఇత్యాదిక్రమేణోత్కర్షోరుద్ర
నరేశ్వరేవిశ్రామ్యతి ॥ ౧౧౬ ॥ ....*

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథసూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః
పెద్దయార్యస్యానుజేన కుమారస్వామిసోమపీథినా విరచితే
ప్రతాపరుద్రీయవ్యాఖ్యానేరత్నాపణాఖ్యానే అర్థాలంకార
నిరూపణంనామాష్టమం ప్రకరణం.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ప్రతాపరుద్రీయే - సవ్యాఖ్యానే.

మిశ్రాలంకారప్రకరణమ్—౯.

ఏకైకాలంకారనిరూపణానంతరం మిశ్రాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ ఉక్తానామలంకారాణాం క్వచిత్సహభావే కింపార్థక్యేన పర్యవసానముతాలంకారాంతరత్వమితి విచార్య లౌకికాలంకారన్యాయేనాలంకారాంతరత్వంసిద్ధాంతయతి ॥ యథేతి ॥ హిరణ్మయానాంసౌవర్ణానాం-దాండినాయనాదిసూత్రేణనిపాతనాత్సాధుః-పృథఙ్మిథస్సంబంధా

అథసంసృష్టిసంకరౌనిరూప్యేతే॥ యథాలౌకికానామలంకారాణాంహిరణ్మయానాం మణిమయానాంచపృథక్సౌందర్యహేతూనామన్యోన్యసంబంధేనచారుత్వాతిశయోదృశ్యతే తదైవకావ్యాలంకారాణాంరూపకాదీనాం మిథస్సంబంధేనసౌందర్యాతిశయఃప్రతీయతే।సచసంబంధోద్వివిధః-సంయోగరూప స్సమవాయరూపశ్చేతి - సంయోగెమిశ్రతిలతండులన్యాయః-సమవాయెమిశ్రక్షీరనీరన్యాయః- తిలతండులన్యాయేనసంబంధెసంసృష్టిః - క్షీరనీరన్యాయేనసంబంధేసంకరః - అనయోఃపృథక్చారుత్వాతిశయహేతుత్వాదలంకారధురంధరత్వం - నతుపూర్వోక్తాలంకారశేషతా ॥

భావేపిసౌందర్యహేతూనాం మిథస్సంబంధే చారుత్వాతిశయస్తథైవ రూపకాదీనామిత్యర్థః-సౌందర్యాతిశయహేతోస్సంబంధస్య ద్వైవిధ్యమాహ సచేతి ॥ ఉత్కటభేదస్సంయోగరూపఃఅనుత్కటభేదస్సమవాయరూపఇత్యర్థః- ఆద్యేతిలతండులన్యాయెనసంసృష్టిః-ద్వితీయెక్షీరనీరన్యాయెనసంకరః-అనయోః పృథగుపాదానంనపూర్వశేషత్వమిత్యర్థ

తత్ర ప్రథమముత్కటభేదనిబంధనాం సంసృష్టిం లక్షయతి॥ తిలేతి॥ తస్యా స్త్రైవిధ్యవిభాగమాహ సేతి ॥*॥ శబ్దాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి శుంభదితి॥ శుంభత్సంభ్రమాదీప్యమానసంరంభా యే గంధసింధురా గంధగజాః తద్ధురయా తద్ద్వారేణ నిర్దారితం నిర్భిన్నముర్వీతలం యేషు తే తథోక్తాః- త్వంగద్భిః ప్లవమానైః తుంగతురంగమైః ప్రతిభయా భయంకరాః

సంసృష్టిః

తత్ర ప్రథమం సంసృష్టిర్నిగద్యతే॥ తిలతండులసంశ్లేషన్యాయాద్యత్ర పరస్పరం । సంశ్లిష్యేయురలంకారా స్సా సంసృష్టిర్నిగద్యతే॥ యత్ర తిలతండులన్యాయేన పరస్పరసంబద్ధా రూపకాదయో భవంతి సా సంసృష్టిః॥ సా త్రివిధా శబ్దాలంకారగతత్వేనార్థాలంకారగతత్వేనోభయాలంకారగతత్వేన చ ॥ శబ్దాలంకారసంసృష్టిర్యథా ॥ శుంభత్సంభ్రమగంధసింధురధురానిర్దారితోర్వీతలా స్త్వంగత్తుంగతురంగమప్రతిభయా ద్రాక్స్యందనస్యందనాః। తీవ్రారంభసముద్యదుద్భటభటాటోపస్ఫుటద్దిక్తటానిస్సీమాః ప్రసరంతి రుద్రనృపతేర్జైత్రప్రయాణోద్యమాః॥ అత్ర ఛేకానుప్రాసవృత్త్యనుప్రాసయో స్సంసృష్టిః॥ ౧ ॥ అర్థాలంకారసంసృష్టిర్యథా ॥ కాకతీయచమూర్ధత్తే మహిమానముదన్వతః। గ్రసతే యాద్విషద్భూపధ్వజినీ స్తటినీరివ ॥ అత్ర నిదర్శనోపమయో స్సంసృష్టిః॥ ౨॥ ఉభయసంసృష్టిర్యథా ॥ ప్రతాపరుద్రదో

ద్రాక్స్యందనాః శీఘ్రధావనాః స్యందనా రథా యేషు తే తథోక్తాః- అత్ర ధురధురా భటభటేత్యత్ర ఛేకానుప్రాసోన్యత్ర వృత్త్యనుప్రాసశ్చ సంసృజ్యతే॥౧॥ అర్థాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి కాకతీంద్రేతి ॥ ఉదన్వతో మహిమానం ధత్త ఇత్యన్యసంభవద్ధర్మయోగేన ప్రతిబింబకరణాదుపాన్నిదర్శనా- తస్యాః తటినీరివేత్యుపమాయాశ్చ పరస్పరనైరపే

ష్యోత్సంసృష్టిః॥౨॥ఉభయసంసృష్టిముదాహరతి ప్రతాపేతి॥౩॥సంక
రంలక్షయతి క్షీరేతి॥ యత్రాలంకారాణాంక్షీరనీరన్యాయాదనుత్క-
టభేదస్సంబంధఃససంకరఇత్యర్థః॥ తస్యత్రైధావిభాగమాహ తస్యేతి॥
*॥ క్రమేణోదాహరతి ఉద్యదితి॥ క్షోణీభృత్కటకానాంవైరిభూపా
లరాజధానీనాం అన్యత్ర పర్వతనితంబానాం- ఉపరోధపటుభిర్నిరోధన

గ్దండో మండలాగ్రేణమండితః। దృశ్యతేసమరేవీరైరుత్ఫణః
ఫణవానివ॥అత్రవృత్త్యనుప్రాసోపమయోస్సంసృష్టిః॥౩॥

అథ సంకరః

అథసంకరోనిరూప్యతే॥ క్షీరనీరనయార్యత్రసంబంధస్స్యా
త్పరస్పరం॥అలంకృతీనామేతాసాంసంకరస్సఉదాహృతః॥
యత్రక్షీరనీరన్యాయేనాలంకారాణాంమిథస్సంబంధోభవతి
ససంకరః। తస్యాంగాంగిభావేన సందేహేన ఏకవాచకా
నుప్రవేశేనచత్రైవిధ్యం॥ *॥ తత్రాంగాంగిభావేనసంకరో
యథా॥ ఉద్యద్విజృంభితగర్జితైర్ద్విపఘటాకాదంబినీసంభ్రి
మైఃక్షోణీభృత్కటకోపరోధపటుభిఃప్రావృడ్విహారాఇవ।
శత్రుస్త్రీబహుళాశ్రువృష్టిశమితక్ష్మాచక్రతాపోదయా
యాత్రాఃకాకతివల్లభస్యజగతామానందమాతన్వతే॥ అ
త్రయాత్రాః ప్రావృడ్విహారా ఇవేత్యుపమాలంకారేణ
ద్విపఘటాకాదంబినీత్యత్రోపమాప్రసాధ్యతఇతిసజాతీయ

సమర్థైః - కటకంవలయేసానౌ రాజధానీనితంబయోరితివిశ్వః - శత్రు
స్త్రీబహుళాశ్రువృష్ట్యైవ శమితఃక్ష్మాచక్రతాపోదయో భూమండల
సంతాపాతిశయో యాసుతాస్తథోక్తాః - దుష్టనిగ్రహేణభూభారో
వతరతీతిభావః॥ సజాతీయసంకరంయోజయతి అత్రేతి॥ ఉపమాప్ర
సాధ్యతఇతి - రూపకత్వేద్విపఘటారూపవిషయస్థగనేకాదంబినీరూపో
పమానస్యైవసవిశేషణత్వంనోపమేయస్య - అతోధికోపమంనామదో

పస్స్యాత్-తస్మాదుపమా ప్రసాధ్యత ఇతి భావః- యాత్రాః ప్రావృడ్వి
హారా ఇవేత్యస్యా అనుగ్రాహ్యత్వాదంగిత్వం - ద్విపఘటాకాదంబినీ
త్యస్యా అనుగ్రాహకత్వాదంగత్వం-అతో నయోరంగాంగిభావేన సంక
రః- అంగినోరన్యోన్యంచమత్కారహేతుత్వాన్మిశ్రశేతి రామణీయకం
ద్రష్టవ్యం - తర్హి ద్విపఘటాకాదంబినీత్యత్ర కేన సమాసేనోపమాలాభ
ఇత్యాకాంక్షాయామాహ కాదంబినీవద్విపఘటేతి ॥ ఉపమితంవ్యా
ఘ్రాదిభిరితిసమాసః॥ అభ్యుచ్చయమాహ క్షోణీభృదితి॥ క్షోణీభృత్క
టకశబ్దేనశత్రురాజధానీపర్వతనితంబయోరభిధానాచ్ఛ్లేషః- ఉభయో

యోరంగాంగిభావః - కాదంబినీవద్విపఘటేతిసమాసాశ్ర
యణాత్ క్షోణీభృత్కటకోపరోధే త్యత్ర శ్లేషమూలాతిశ
యోక్తిః॥ ౧॥ విజాతీయసంకరో యథా॥ ప్రతాపరుద్రస్య కృ
పాణధారా ప్రత్యర్థిఫాలేషు పతత్యమందం। ప్రక్షాళనాయే
వకృతస్యధాత్రా తద్వర్తినో దుర్లిపికల్మషస్య॥ అత్రప్రక్షా
ళనాయేవేత్యుత్ప్రేక్షయా దుర్లిపికల్మషస్యేత్యత్ర రూపకం
ప్రసాధ్యత ఇతి విజాతీయయోరంగాంగిభావః॥ ౨॥ ఏకవాచ
కానుప్రవిష్టసంకరో యథా॥ విజితారిపురో మూర్తౌ విలసత్స

రభేదాధ్యవసాయాచ్ఛ్లేషమూలాతిశయోక్తిరిత్యర్థః - ఇయంచద్విప
ఘటాకాదంబినీత్యత్రోపమాయా అంగం - తేనాతిశయోక్త్యనుగృహీ
తయా తయా యాత్రాః ప్రావృడ్విహారా ఇవేత్యుపమానుగ్రాహ్యా
తఇతి ఫలితం॥౧॥ విజాతీయసంకరముదాహరతి ప్రతాపేతి॥ కృపాణస్య
ధారాకోటిరుదకధారాచ- అమందం అనల్పం-తద్వర్తినః ప్రత్యర్థిఫాలవ
ర్తినో దుర్లిపిరేవకల్మషం పంకః తస్య ప్రక్షాళనాయేవేతి ఫలోత్ప్రేక్షా - అ
త్ర ప్రక్షాళనయోగ్యస్య కల్మషస్య ప్రాధాన్యంరూపకేణైవలభ్యతే - నా
న్యథేత్యుత్ప్రేక్షయా రూపకం ప్రసాధ్యత ఇతి రూపకోత్ప్రేక్షయోర్విజా
తీయయోరన్యోన్యసాపేక్షత్వాదంగాంగిభావేన సంకరః॥౨॥ ఏకవాచ

కానుప్రవిష్టంసంకరముదాహరతి విజితేతి॥ యోజయతి అత్రేతి ॥ విజితారిపురఇత్యత్రశబ్దపరివృత్తిసహిష్ణుత్వాదర్థసామ్యం-విలసత్సర్వమంగళఇత్యత్రతదభావాచ్ఛబ్దసామ్యం- తావుపమాశ్లేషావేకస్మిన్నివశబ్దేనుప్రవిష్టౌతస్యోభయోపకారిత్వాదితిభావః॥౬॥ సందేహసంకరముదాహరతి జాతఇతి॥ యోజయతి అత్రకులాంబుధావిత్యాదౌసమాసద్వయసంభవాదితి-మయూరవ్యంసకాదీనాంచాకృతిగణత్వాద్రూపకోపమిత

ర్వమంగళః। భువిశంభురివాభాతి కాకతీయనరేశ్వరః॥ అత్ర విజితారిపురఇత్యర్థసామ్యాదుపమా-విలసత్సర్వమంగళఇతి శబ్దసామ్యాత్ శ్లేషశ్చ- తౌశంభురివేత్యేకస్మిన్నివశబ్దేనుప్రవిష్టౌ॥ ౬॥ సందేహసంకరోయథా॥ జాతఃప్రతాపరుద్రేందుః కాకతీయాన్వయాంబుధౌ। దత్తేజనచకోరాణాంప్రసాదజ్యోత్స్నయామృతం॥ అత్రకులాంబుధావిత్యాదౌరూపకోపమయోస్సందేహసంకరః - కాకతీయాన్వయఏవాంబుధిః కాకతీయాన్వయోంబుధిరివేతి సమాసద్వయసంభవాత్ - నచాత్రసాధకం బాధకంవాప్రమాణమన్యతరస్యాస్తీతిసందేహఏవపర్యవస్యతి-సాధకబాధకప్రమాణసంభవేతుసందెహానివృత్తిః॥*॥అత్రసాధకంయథా ॥ ప్రతాపరుద్రనృపతేః పారిజాతాత్సముద్భవాః। వతంసయంతిదిఙ్నార్యోమధురాః

సమాసద్వయసంభవాదిత్యర్థః- నన్వమృతదానస్యచంద్రఏవప్రసిద్ధత్వాత్ ప్రతాపరుద్రఏవేందురితిరూపకమేవనోపమేతిచేన్నైవం- ఔపచారికస్యామృతదానస్యప్రతాపరుద్రేపిసంభవాత్ ఉపమాయాబాధకాభావాత్। తేనాత్రరూపకోపమయోస్సందేహఏవపర్యవస్యతీత్యాహ నచేతి॥ సాధకమనుకూలంబాధకంప్రతికూలం-తత్సద్భావేసందేహఏవనివర్తతఇత్యర్థః॥ తర్హికుత్రసాధకంకుత్రవాబాధకమిత్యాకాంక్షాయాంక్రమేణదర్శయతి ప్రతాపేతి॥ ప్రతాపరుద్రనృపతిరూపాత్పారిజా

తాత్ (వతంసయంతీత్యత్ర-వష్టి వాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరిత్యకారలోపః) అత్ర వతంసీకరణం మంజరీష్వేవానుగుణమితి రూపకపరిగ్రహే సాధకమిత్యాహ అత్రేతి॥ తతోఽపోద్బలకమాహ వతంసీకరణేనాభేదప్రతీతిరితి-నపునరుపమాయామివ భేదాభేదప్రతీతిరితి భావః॥ ౭॥ బాధకందర్శయతి కాకతీంద్ర స్యేతి॥ దిక్షుని స్సాణధ్వనౌ విజృంభితే వ్యాప్తే సతి-ప్రతిపక్షబలమేవార్ణవో వ్యాకులీకృతాని కలుషీకృతాని సత్వాన్యంతఃకరణాని ప్రాణినశ్చ యస్య స తథోక్తః॥ బాధకం యోజయతి అత్రేతి॥

కీర్తిమంజరీః॥ అత్ర కీర్తయ ఏవ మంజర్య ఇతి రూపకాలంకారే వతంసయంతీతి సాధకం ప్రమాణం - వతంసీకరణేనాభేదప్రతీతిః॥ ౭॥ బాధకం యథా॥ కాకతీంద్రస్య నిస్సాణధ్వనౌ దిక్షు విజృంభితే। వ్యాకులీకృతసత్వోఽభూత్ప్రతిపక్షబలార్ణవః॥ అత్ర ప్రతిపక్షబలార్ణవ ఇత్యుపమాయా వ్యాకులీకృతసత్వ ఇతి బాధకం ప్రమాణం - ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగ ఇత్యనుశాసనేన సామాన్యప్రయోగస్యోపమా బాధకత్వాత్ - అతః పారిశేష్యాద్రూపకాలంకారః। ఏవం యథా సంభవమన్యేషామలంకారాణాం సంసృష్టిసంకరావబోద్ధవ్యౌ తత్ర తత్ర ప్రబంధేషు॥౮॥ ****************

ప్రతిపక్షబలమర్ణవ ఇవేత్యుపమితసమాసస్య వ్యాకులీకృతసత్వ ఇతి సామాన్యప్రయోగస్య బాధకత్వాత్పరిశేషాద్రూపకమేవేత్యర్థః - అలంకారాంతరసంకరసంసృష్టిప్రపంచః ప్రబంధాంతరేషు ద్రష్టవ్య ఇత్యాహ ఏవమితి ॥ వివేకినామేతావతైవేతరదపి సుబోధమితి విస్తరభీరుభిరస్మాభిరుపరమ్యత ఇతి సర్వమవదాతం।౮॥ ....*
జగతి నిఖిలవిద్యాసింధుముష్టింధయానాం పరఫణితిపరీక్షాయుజ్యతే సజ్జనానాం । తదిహ మమ నిబంధే దూషణం భూషణం వా భవతి యదివిదగ్ధైస్తద్ధ్యవశ్యం విమృశ్యం ॥ ....*

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయకోల చలమల్లినాథ సూరిసూనునా విశ్వజనీనవిద్యస్య విద్వన్మణేః పెద్దయా ర్యస్యానుజేన కుమారస్వామి సోమపీథినా విరచితే ప్రతాపరుద్రీయ

ఇతి విద్యానాథమహోపాధ్యాయకృతౌ ప్రతాప
రుద్రయశోభూషణే అలంకారశాస్త్రే మిశ్రాలంకా
రప్రకరణం సమాప్తం. ****************

వ్యాఖ్యానేరత్నాపణాఖ్యానే మిశ్రాలంకారనిరూపణంనామ నవమం ప్రకరణం. * .... *

ప్రతాపరుద్రీయంనామాలంకారశాస్త్రమ్.

సవ్యాఖ్యానం సమాప్తమ్.

మంగళమస్తు.

